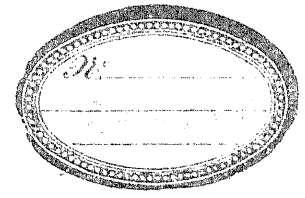
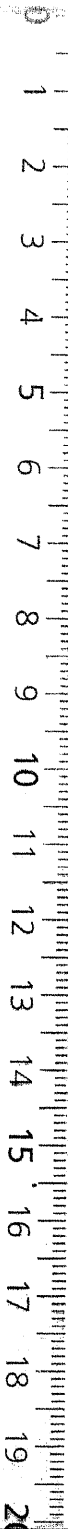

7I-2

2 a 7

22

112345

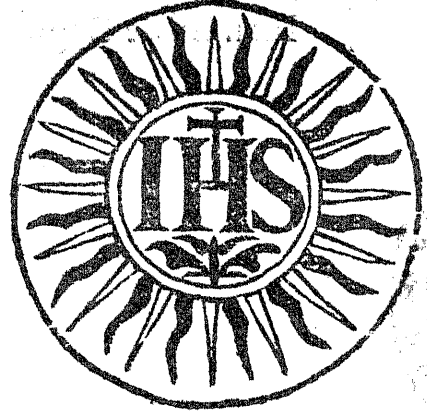

BZ-9902

FRANCISCI RIBERÆ
VILLACASTREN-
sis, Presbyteri Societatis Iesu,
Doctorisque Theologi in Epistolam B. Pauli
Apostoli ad Hebræos Com-
mentarij.

*Cum quinque Indicibus, quorum primus continet Qua-
stiones Scripturæ, Secundus Regulas, Tertius eiusdem
Scripturæ locos explicatos. Quartus, est Rerum atque
verborum. Quintus Evangeliorum totius Anni, in
usum concionatorum,
De Collegio Societatis Iesu 81.*

B^a

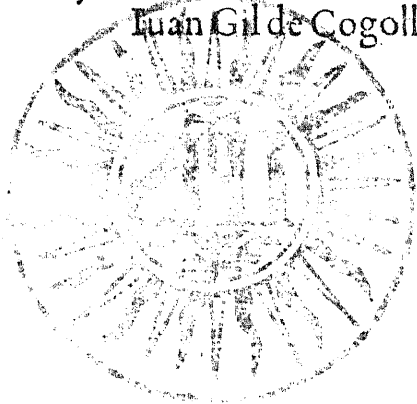
SALMANTICÆ,
Excudebat Petrus Lassus.
Anno. 1598.

Expensis Octaviani Parente.

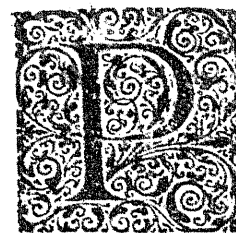
TASSA.

YO Iuan Gil de Cogollos, Escriuano del Rey nuestro Señor, y residente en su Corte, Oficial mayor en el officio del Secretario. Pedro Zapata del Marmol: y por su auencia doy fee que auiendo se presentado ante los Señores del Consejo de su Magestad, por Gaspar de Pedrosa, de la Compañia de Iesus, y su Procurador general, vn libro intitulado Comentarios sobre la Epistola de sant Pablo a los Hebreos, que auia compuesto el Padre Doctor Ribera, de la misma Compañia, y con licécia de los dichos Señores auia impresso, le tassaron a tres maruedis el pliego, y a este precio y no a mas, mandaron se venda, y que esta tasa se ponga al principio de cada libro de los que así fueren impressos, en virtud de la dicha licencia, como consta del auto de tasa proueydo por los dichos señores, que queda en el dicho officio, a que me refiero. Y para que dello conste di el presente, que es fecho en la villa de Madrid a veynte y vn dias del mes de Febrero, de mil y quinientos y nouenta y ocho años.

Iuan Gil de Cogollos.

EL REY.

En quanto por parte de vos, Gaspar de Pedrosa, procurador general, de la Compañia de Iesus, nos fue hecha Relacion, que el Doctor Francisco de Ribera, de la misma Compañia de Iesus, auia escrito los comentarios, sobre la Epistola de Sant Pablo a los Hebreos, de los quales ante nos, hizo presentacion, junto con la Licencia del Provincial, de la misma Compañia, y nos suplicastes diessemos Licencia, para lo Imprimir, y privilegio, por el Tiempo que fuessemos seruidos, o con la nuestra merced fuessse, lo qual visto por los del nuestro consejo, y como por su mandado, se hizieron las diligencias, que la premaxica, por nos vltimamente fecha que sobre la Impression, de los libros dispone, fue acordado, que demissimos de mandar dar, esta nuestra cedula, para vos en la dicha razon, y nos rruimios lo por bien, y por la presente, por hazer bien, y merced al dicho Doctor Francisco de Ribera, le damos Licencia y facultad, para que por tiempo de Diez años primeros siguientes, que corran, y se quenten desde el dia de la Fecha, desta nuestra cedula, en adelante, el dicho Doctor Francisco de Ribera, o la persona que su poder viere, y no otra alguna, pueda Imprimir y vender el dicho Libro, que de suso se haze mencion, por su original, q̄ en el nuestro consejo, se vio que va rubricado, y firmado de Pedro Zapata del Marmol, nuestro Escriuano de camara, de los que en el nuestro consejo residen, y con que antes que se venda, lo traygays ante ellos, juntamente con su original, para que se vea si la Impression esta conforme a el o trayga fee en publica forma en como por corrector nombrado, por nuestro mandado se vio, y corrigio la dicha Impression, por su original, y mandamos a el Impresor, que así Imprimiere el dicho Libro no Imprima el principio, y primer pliego, ni entregue mas de vn solo libro con el original del Autor o persona a cuyo costa se Imprimiere, ni a otra persona alguna para efecto de la dicha correccion, y tasa hasta que antes, y primero el dicho libro este corregido, y tassado por los del nuestro consejo, y estando hecho y no de otra manera pueda Imprimir el dicho Libro, y primer pliego, y seguidamente ponga esta nuestra cedula, tassay arratas, sopena de caer en las penas contenidas, en las premaxicas y leyes de nuestro Reyno, q̄ en tal caso dispo

ne y mandamos, que durante el termino de los dichos diez años persona alguna sin Licencia del dicho Francisco de Ribera, no pueda Imprimir ni vender el dicho Libro, sopena que el que lo Imprimiere, aya perdido, y pierda todos y qualesquier Libros, moldes y à parejos, que del dicho Libro tuviere, y mas incurra en pena de cinquenta mil maravedis la qual dicha pena sea la tercia parte, para la nuestra camara, y la otra tercia parte para el juez que lo sentenciarz, y la otra tercia parte para la persona que lo denunciare. Y mandamos a los del nuestro consejo presidente, e oydores de las nuestras audiencias Alcaldes, alguaziles de la nuestra casa y corte y chancillerias, y todos los Carregidores assisten- te, y Governadores Alcaldes mayores, y ordinarios, y otros juezes y justicias qualesquier de todas las Ciudades Villas, y Lugares, de los nuestros Reynos, y Señorios. Así a los que agora son y será, de aquí adelante guarden y cumplan, esta nuestra cedula, y contra su tenor y forma, no vayan ni pasen, ni consientan yr, ni pasar por alguna manera sopena de la nuestra merced, y de diez mil maravedis, para la nuestra camara Fecha en Madrid a 17 dias del mes de Febrero de mil y quinientos y noventa y quatro años.

YO EL REY.

Por mandado del Rey nuestro Señor.
Don Lays de Salazar.

Licencia del Padre Christo- ual de Ribera Viceprouincial.

EGO Christophorus Ribera Viceprouin-
cialis Societatis Iesu in Prouincia Castellana
(potestate ad id mihi facta à Reuerendo ad-
modum Patre Claudio Aquavina Praeposito nostro Ge-
nerali) facultatem facio, ut tomus Commentariorum in
epistolam ad Hebraeos à Patre Francisco Ribera sacrae
Theologiae Doctore compositus & eiusdem Societatis gra-
ui in Virorū iudicio approbatus, typis mandetur In quorū
fidem has literas manu nostra subscriptas sigilloq̄ nostro
munitas dedimus, Segobiae vigesima die Mensis Octobris,
Anno 1593. Christophorus Ribera.

Aprobacion del libro.

DE mandato supremi Senatus, maxima cum
voluptate legi haec Commentaria doctissimi
Doctōris Francisci Ribera, è Societate Iesu in
epistolam ad Hebraeos, opus sane suo auctore dignissi-
mum, & eruditionis grauisimum testimonium, ut
credas eiusdem posteriores curas: qui fuit recte tra-
ctans verbum Dei, ut est in Apostolo Paulo. In quo
opere nullus relictus est locus suspitioni si dei, nec in erudi-
tioni. Pateritq̄ meo iudicio in magnam Ecclesiae utilitatē
typis mandari. In Conuentu D. Philip. ordinis D. P. N.
Augustini. 1594. die vero. 19. mensis Ianuarij.

Fr. Gabriel Pmelo.

LECTORI.

LCC E tibi Christiane Lector posteriores, atque adeo sapientiores in sacras literas Commentarios patris nostri Francisci Riberae, in Epistolâ videlicet ad Hebræos, quos auditoribus suis Salmanticæ dictavit anno vitæ suæ extremo; ut ætate ita & sapientia grandior: cum verissime usurpare posset illud Thelemachi ex Homero, *Μέγας εἶμι, καὶ διὰ μοῖ ἀέξετε ἐνδοξοὶ θυμῶς*. Id est, *grandior sum, ipseque grandescit animus*. Atque adeo, quod in alijs eiusdem autoris Commentarijs effecit labor, ac recognitio, seu retractatio, id in hoc opere perfecit rerum ad Scripturam explicandam usus, & confirmata iam diu experientia. Et si in alijs, cum primum ea auditoribus suis dictabat, inscribere debuit; *Faciebat*, velut emendaturus qui quid desideraretur, quàm prælo mandaret; in hoc certe operè, si quo in alio, quantumcumque reuiso, inscribere potuit; *Fecit*. Tanta iam tunc erat auctori hac in arte quasi securitas. Id mihi certò persuadeo ab omnibus; qui attente legerint; Commentarios hos plenos iudicio, sententiarum ac verborum grauitate, germanarum ac verarum interpretationū, maxime locorū (qui sunt plures multò quàm in alijs difficillimi in hac Epistola) selectioneq; mirabili fore censendos. Interceptus fuit autor, proh dolor, cum versum quintum capitis vltimi explicasset, sed ne quid quoad fieri potuit, desideraretur, quæ deerant, supleuimus. Id qua ratione suo loco scribimus.

Habemus plures alias eiusdem autoris in scripturam lucubrations, quas à nobis describendas vehemèter nò pauci efflagitant, nosque eas apud nos habere, diuitias maiores Thesauro Ægyptiorū æstimamus. Si viderimus à te eas etiã desiderari, libenter dabimus. Id ne petitū pòllicemur, quàm breues tam se lectos & aureos eiusdem autoris Commentariolos in duodecim Prophetas minores. Quos priuato vsui ex longioribus Commentarijs, quasi fauum è floribus sibi construebat. Iam hos prælo mandamus. Breui prodibunt. Vale.

EPIST.

EPIST. PAULI

APOSTOLI AD

HEBRÆOS.

CAP. I.

MULTIFARIAM, multisq; modis olim Deus loquens patribus in Prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in Filio, quem constituit heredem vniuersorum, per quem fecit & secula. Qui, cum sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis: tantò melior Angelis effectus, quantò differentius præ illis nomè hereditauit. Cui enim dixit aliquando Angelorum, Filius meus es tu, ego hodie genuite? Et rursum, Ego ero illi in patrem: & ipse erit mihi in filium? Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorèt eum omnes Angeli Dei. Et ad Angelos quidem dicit, Qui facit Angelos suos, spiritus: & ministros suos, flammam ignis. Ad filiū autem: Thronus tuus Deus in seculum seculi: virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatē; pro-

¶ 4 pterea

EPIST. PAULI

pterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exulta-
 10 tionis præ participibus tuis. Et, Tu in prin-
 cipio Domine terram fundasti: & opera ma-
 11 nuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu au-
 tem permanebis: & omnes vt vestimentum ve-
 12 terascent. Et velut amictum mutabis eos, &
 mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui
 13 non deficient. Ad quem autem Angelorum
 dixit aliquando: Sede à dextris meis, quoad vs-
 que ponam inimicos tuos scabellum pedum
 14 tuorum? Nonne omnes sunt administratorij
 spiritus: in ministerium missi propter eos qui hæ-
 reditatem capient salutis.

CAP. II.

1 **P**ropterea abundantius oportet obseruare nos
 ea, quæ audiimus: ne fortè percessuamus. Si
 2 enim, qui per Angelos dictus est sermo, factus
 est firmus, & omnis præuaricatio & inobediētia
 accepit iustā mercedis retributionē: quomodo
 3 nos effugiemus, si tantā neglexerimus salutem?
 quæ, cum initiū accepisset enarrari per Dominū
 ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, cōte-
 4 stante Deo signis, & portētis, & varijs virtutibus,
 & Spiritus sancti distributionibus secūdū suam
 voluntatem. Nō enim angelis subiecit Deus or-
 5 bem terræ futurū, de quo loquimur. Testatus est
 6 autē in quodā loco quis, dicens, Quid est homo,
 quod memor es eius: aut filius hominis quoniā
 visitas

AD HEBRÆOS. CAP. II.

visitas eū? Minuisti eū paulo minus ab Angelis:
 gloria & honore coronasti eum, & cōstituisti eū 7
 super opera manuū tuarū. Omnia subiecisti sub
 pedibus ei: In eo enim quod omnia ei subiecit:
 nihil dimisit non subiectū ei. Nūc autē necdum 8
 videmus omnia subiecta ei. Eum autem, qui mo-
 dico, quā Angeli, minoratus est, videmus Iesum
 propter passionem mortis, gloria & honore coro- 9
 natum: vt gratia Dei, pro omnibus gustaret mor-
 tem. Decebat enim eum, propter quem omnia,
 & per quem omnia, qui multos filios in gloriam
 adduxerat, authorem salutis eorū, per passionem 10
 consummare. Qui enim sanctificat, & qui san-
 ctificantur: ex vno omnes. Propter quam cau-
 sam non confunditur fratres eos vocare, di- 11
 cens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis,
 in medio Ecclesiæ laudabo te. Et iterum: Ego
 ero fidens in eum: Et iterum: Ecce ego & pue- 12
 ri mei, quos dedit mihi Deus. Quia ergo pueri 13
 communicauerunt carni & sanguini, & ipse si 14
 militer participauit eisdem: vt per mortem
 destrueret eum, qui habebat mortis imperium,
 id est diabolum: & liberaret eos, qui timore 15
 mortis per totam vitam obnoxij erant ser-
 uituti. Nusquam enim angelos apprehendit: 16
 sed semen Abrahæ apprehendit. Vnde debuit 17
 per omnia fratribus similari: vt misericors fieret
 & fidelis pōtifex ad Deum, vt repropitiaret deli-

EPIST. PAULI AD

18 Et apopuli. in eo enim in quo passus est ipse & tentatus: potens est & eis qui tentatur, auxiliari.

CAP. III.

2 **V**Nde fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolū & pontificem confessionis nostræ Iesum: qui fidelis est ei qui fecit illum, sicut & Moyses in omni domo eius. 3 Amplioris enim gloriæ iste præ Moysē dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet 4 domus, qui fabricauit illam. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo, qui autē omnia creauit, Deus est. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tāquam famulus in testimonium 6 eorum eorum, quæ dicenda erant: Christus verò tanquā filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finē, firmam retineamus. Quapropter, sicut dicit Spiritus sanctus. Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione 9 secundū diem tentationis in deserto, vbi tētauerunt me Patres vestri: probauerunt & viderunt 10 opera mea quadraginta annis. Propter quod infensus fui generationi huic, & dixi, Semper errāt corde. Ipsi autem nō cognouerūt vias meas, quibus iuravi in ira mea, Si introibūt in requiē meā. 12 Videte fratres, ne fortè sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, discedendi à Deo viuo. sed

HEBRÆOS CAP. III.

sed adhortamini vosmetipsos per singulos diēs, donec Hodie cognominatur, vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. Participes enim Christi effecti sumus: si tamen initiū substantiæ eius vsq; ad finem, firmū retineamus. Dum dicitur, Hodie si vocē eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodū in illa exacerbatione. Quidam enim audientes exacerbauerūt: sed non vniuersi, qui profecti sunt ex Ægypto per Moysen. Quibus autē infensus est quadraginta annis? Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto? Quibus autem iuravit nō introire in requiem ipsius: nisi illis qui increduli fuerunt? Et videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.

CAP. IIII.

Timeamus ergo, ne fortè relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, existimerur aliquis ex vobis deesse. Etenim & nobis nuntiatum est, quemadum & illis. Sed non profuit illis sermo auditus, nō admistus fidei ex ijs, quæ audierunt. Ingrediemur enim in requiem, qui credidimus: quēadmodū dixit, sicut iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meā: & quidem operibus ab institutione mūdi perfectis. Dixit enim quodam loco de die septima sic: Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis. Et in isto rursus,

6 rursus, Si introibunt in requiem meam. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & ij quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem: iterum terminat die quaedam, Hodie, in David dicendo, post tantum temporis, sicut supra dictum est, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus requiem prestisset: nunquam de alia loqueretur post hac die. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. Qui enim ingressus est in requiem eius: etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut a suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem: ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. Vivus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti: & pertingens usque ad divisionem animae ac spiritus, compagum quoque ac medullarum & discretor cogitationum & intentionum cordis. Et non est vlla creatura invisibilis in conspectu eius, omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo. Habentes ergo pontificem magnum qui penetravit caelos Iesum Filium Dei: teneamus confessionem. Non enim habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris: tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. Ad eam ergo cum fiducia ad thronum gratiae: ut misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.

CAP.

CAP. V.
OMnis namque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in ijs quae sunt ad Deum: ut offerat dona & sacrificia pro peccatis. Qui condolere possit ijs qui ignorant & errant: quoniam & ipse circumdatus est infirmitate: & propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo, tamquam Aaron. Sic & Christus non semetipsum clarificavit ut pontifex fieret: sed qui locutus est ad eum, Filius meus es tu: ego hodie genui te. Quem admodum & in alio loco dicit: Tu es sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedec. Qui in diebus carnis suae, preces supplicationesque ad eum qui possit illum saluum facere a morte cum clamore valido & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia. Et quidem cum esset Filius, didicit ex ijs quae passus est, obedientiam: & consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis aeternae, appellatus a Deo pontifex secundum ordinem Melchisedec. De quo nobis grandis sermo: & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Et enim cum deberetis magistri esse propter tempus: rursus indigetis ut vos doceamini quae sunt elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui

14 qui lactis est particeps, expertus est sermonis iustitiae: paruulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus: eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

CAP. VI.

1 **Q**uapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur, non rursus iacentes fundamentum poenitentiae
2 ab operibus mortuis, & fidei ad Deum, baptismatum doctrinae, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij aeterni. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. Impossibile enim est eos, qui semel sunt illuminati, gustauerunt
3 etiam donum caeleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum,
4 virtutemque seculi veteri, & prolapsi sunt: rursus renouari ad poenitentiam, rursus crucifigentes sibi met-
5 ipsis Filium Dei, & ostentui habentes. Terra enim sepe venientem super se bibens hinc & generans herbam
6 8 opportuna illis a quibus colitur: accipit benedictionem a Deo: proferens autem spinas ac tribulos: reprobam est, & maledictio proxima, cuius consumatio in combustione. Confidemus autem de vobis dilectissimi meliora
9 & viciniore salutis: tametsi ita loquimur. Non enim iniustus Deus, ut obliuiscatur operis vestri & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis & ministratis. Cupimus autem vnum
10 quemque vestrum eandem ostentare sollicitudinem ad

12 nem ad expletionem spei usque in finem: ut non segnes efficiamini, verum imitatores eorum qui fide & patientia hereditauerunt promissiones. Abraham namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iuravit per semetipsum, dicens. Nisi benedixeris benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. Homines enim
13 per maiorem sui iurant: & omnis controversiarum finis ad confirmationem, est iuramentum. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hereditibus immobilitatem consilij sui, in
14 terposuit iusurandum: ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum
15 solacium habeamus. Qui confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animarum tutam ac firmam, & incedentem usque ad interiora velaminis, ubi praecursor pro
16 nobis introiit Iesus, secundum ordinem Melchisedec pontifex factus in aeternum.

CAP. VII.

1 **H**ic enim Melchisedec, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obuiavit Abraham regresso a
2 caede regum, & benedixit ei: cui & decimas omnium diuisit Abraham: primum quidem qui interpretatur rex iustitiae: deinde autem & rex Salem, quod est, rex pacis, sine patre, sine matre, sine
3 genealogia, neque initium dierum neque finem
vita

EPIST. PAULI

vita habens, assimilatus autem filio Dei, manet
 4 sacerdos in perpetuum. Intuemini autem quan-
 tus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis
 5 Abraham Patriarcha. Et quidem de filijs Leui Sa-
 cerdotium accipientes, mandatum habent deci-
 mas sumere à populo secundum legem, id est, à
 6 fratribus suis: quamquam & ipsi exierint de lum-
 7 bis Abrahæ. Cuius autem generatio non annu-
 meratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, &
 7 hūc, qui habebat repromissiones, benedixit: Sine
 8 vlla autē cōtradictione, quod minus est, à meliore
 9 benedicitur. Et hīc quidē, decimas moriētes ho-
 mines accipiūt: ibi autē contestatur, quia vivit. Et
 (vt ita dictū sit) per Abrahā & Leui, qui decimas
 10 accipit decimatus est, adhuc em̄ in lūbis patris
 11 erat, quando obuiavit ei Melchisedec. Si ergo cō-
 summatio per sacerdotiū Leuiticū erat (populus
 enim sub ipso legē accepit, quid adhuc necessariū
 fuit secundū ordinem Melchisedec, aliū surgere
 sacerdotem, & nō secundū ordinem Aaron dici?
 12 Translato enim sacerdotio, necesse est vt & legis
 13 trāslatio fiat. In quo enim hæc dicuntur: de alia
 14 tribu est, de qua nullus altario præsto fuit. Mani-
 festū est enim quod ex Iuda ortus sit Dominus
 noster: in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses
 15 locutus est. Et amplius adhuc manifestū est: si se-
 16 cū dūm similitudinem Melchisedec exurgat alius
 sacerdos, qui non secundum legem mandati car-
 nalis

AD HEBREOS. CAP. VIII.

nalis factus est, sed secundum virtutem vitæ insolu-
 bilis. Contestatur enim, Quoniam tu es sacerdos in 17
 æternum, secundum ordinē Melchisedec. Repro- 18
 batio quidem fit præcedentis mādati: propter infir-
 mitatem eius & inutilitatē. Nihil enim ad perfectū 19
 adduxit lex: introductio verò melioris spei, per quā
 proximamus ad Deū. Et quantum est non sine iure 20
 iurando (alij quidem, sine iureiurādo sacerdotes fa-
 cti sunt: hic autem cum iureiurando per eū qui di- 21
 xit ad illum: Iuravit Dominus, & non pœnitebit eū
 tu es sacerdos in æternum) in tantū melioris testamē 22
 ti (sponsor factus est Iesus. Et alij quidem plures facti 23
 sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur
 permanere: hic autem eo quod maneat in æternum, 24
 sempiternum habet sacerdotiū. Vnde & saluare in 25
 perpetuum potest accedēs per semetipsum ad Deū
 semper viuens ad interpellandum pro nobis. Talis 26
 enim decebat vt nobis esset Pontifex, sanctus, inno-
 cens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & ex-
 cellior cælis factus, qui non habet necessitatem quo 27
 tidie (quemadmodum sacerdotes) prius pro suis de-
 lictis hostias offerre, deinde pro populi. Hoc enim
 fecit semel, se offerēdo. Lex enim homines cōstituit 28
 sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autē iurisiu-
 randi, qui post legē est, Filiū in æternum perfectum.

CAP. VIII.

Capitulum autem super ea quæ dicuntur, Talē
 habemus Pōtificē, qui cōsedit in dextera sedis
 ¶ magni-

CAP. VIII.

2 magnitudinis in caelis: sanctorum minister, & taber-
 3 naculi veri, quod fixit Dominus & non homo. Om-
 nis enim Pōrifex ad offerendū munera & hostias cō-
 stituitur, vade necesse est & hūc habere aliquid quod
 4 offerat: si ergo esset super terrā, nec esset sacerdos: cū
 5 essent qui offererēt secundū legem munera, qui exē-
 plari & vmbrae deseruiunt caelestiū. Sicut responsum
 est Moyfi, cū cōsumaret tabernaculum, Vide (in-
 quit) omnia, facito secundū exemplar, quod tibi ostē-
 6 sum est in mōte. Nunc autē melius sortitus est mini-
 sterium, quātō & melioris testamenti mediator est,
 7 quod in meliorib⁹ re promissionibus sancitū est. Nā
 si illud prius culpa vacasset: nō vtique secundi locus
 8 inquireretur. Vituperās enim eos dicit: Ecce dies ve-
 nient, dicit Dñs: & cōsummabo super domū Israel,
 9 & super domū Iuda testamētū nouū, nō secundū te-
 stamētū, quod feci patribus eorū in die qua appre-
 hēdi manū eorū, vt educerem illos de terra Ægypti:
 quā ipsi non permanserunt in testamento meo: &
 10 ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc est testa-
 mentum, quod disponā domui Israel post dies illos,
 dicit Dominus: Dādo leges meas in mentem eorū,
 & in corde eorū superscribā eas: & ero eis in Deum,
 11 & ipsi erūt mihi in populū: & non docebit vnusquis-
 que proximum suum, & vnusquisq; fratrem suum,
 dicens, Cognosce Dominū: quoniā omnes scient me
 12 à minore vsque ad maiorem eorū: quia propitius ero
 13 iniquitatibus eorum: & peccatorū eorum iā nō me-
 mora.

AD HEBRÆOS CAP. IX.

morabor. Dicendo autem nouum: veterauit prius.
 Quod autem antiquatur & fenescit: prope interi-
 tum est.

CAP. IX.

HAbuit quidem & prius, iustificationes culture: 1
 & sanctū seculare. Tabernaculum enim factum 2
 est, primum, in quo erant candelabra, & mensa, &
 propositio panū, quæ dicitur Sancta. Post velamen- 3
 tū autē secundū, tabernaculū, quod dicitur Sancta
 Sanctorum: autē hābens thuribulum, & arcam te- 4
 stamenti circumtectā ex omni parte auro in qua, vr-
 na aurea habens manna, & virga Aarō quæ frondue- 5
 rat, & tabulæ testamenti, superque eam erāt Cheru-
 bim glorię obumbrantia ppitiatorū, de quibus nō 6
 est modō dicendū per singula. His verō ita cōmpo-
 sitis, in priori quidem tabernaculo semper introibāt 7
 Sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes,
 in secundo autem, semel in anno solus Pontifex, 8
 non sine sanguine quem offert pro sua & populi
 ignorantia, hoc significante Spiritu sancto, non- 9
 dum propalatam esse sanctorum viam, adhuc prio-
 re tabernaculo habente statum, quæ parabola est
 10 temporis instantis: iuxta quam munera & ho-
 stia offeruntur, quæ non possunt iuxta conscien-
 tiam perfectum facere seruientem, solum modo in
 11 cibis & in potibus, & varijs baptismatibus, & iusti-
 tijs carnis vsque ad tempus correctionis impositis.

11 Christus autem assistens Pontifex futurorum bono-
 rum per amplius & perfectius tabernaculū non ma-
 12 nufactum, id est, nō huius creationis: neque per san-
 guinem hircorum aut vitulorū, sed per propriū san-
 guinem introiuit semel in Sancta, æterna redēptio-
 13 ne inuenta. Si enim sanguis hircorum & taurorum
 & cinis vitule aspersus, inquinatos sanctificat ad emū-
 14 dationem carnis: quanto magis sanguis Christi qui
 per Spiritum sanctum, semetipsum obtulit immacu-
 latum Deo, emundauit conscientiam nostrā ab ope-
 15 ribus mortuis, ad seruiendum Deo uiuenti: Et ideo
 noui testamenti mediātor est: ut morte interceden-
 te, in redemptionem earū prauaricationū, quæ erāt
 sub priorī testamento, repromissionem accipiāt qui
 16 vocati sunt æternæ hæreditatis. Vbi enim testamen-
 17 tum est: mors necesse est intercedat testatoris. Testa-
 mentum enim, in mortuis confirmatū est: alioquin
 18 nondum valet, dum uiuit qui testatus est. Vnde nec
 19 primū quidē sine sanguine dedicatū est, lecto enim
 omni mandato legis à Moyse, vniuerso populo: acci-
 piens sanguinem vitulorum & hircorū cum aqua &
 lana coccinea & hysōpo: ipsum quoque librum
 & omnem populum aspersit, dicens, Hic sanguis te-
 21 stamenti, quod mandauit ad vos Deus, Etiam ta-
 bernaculū & oīa vasa ministerij sanguine similiter
 22 aspersit. Et oīa penē in sanguine, secundū legē, mūdā-
 23 tur: & sine sanguinis effusione nō fit remissio. Necesse
 est ergo exēplaria quidem celestīū, his mūdari: ip-
 sa autem

sa autē celestia, melioribus hostijs quā istis. Nō em̄ 24
 in manufacta Sancta Iesus introiuit exēplaria verorū:
 sed in ipsū calū, ut appareat nunc vultui Dei pro no- 25
 bis Neque ut sæpè offerat semetipsum, quemadmo-
 dum Pōtifex intrat in Sancta, per singulos annos in 26
 sanguine alieno: alioquin oportebat eū frequenter
 pati ab origine mundi: nūc autē semel in consumma-
 tione seculorū, ad destitutionē peccati per hostiam 27
 suam apparuit. Et quemadmodū statutum est homi-
 nibus semel mori, post hoc autē iudicium: sic & Chri- 28
 stus semel oblatus est ad multorum exhauriēda pec-
 cata, secūdō sine peccato apparebit expectātibus se,
 in salutem.

CAP. X.

V Mbram enim habēs lex, futurorū bonorū, non 1
 ipsam imaginē rerū: per singulos annos eisdem
 ipsis hostijs quas offerunt indefinenter, nunquā po-
 test accedentes perfectos facere: alioquin cessassent 2
 offerri, ideo quæ nullam haberent vltra conscientiam
 peccati cultores semel mundati. Sed in ipsis comme 3
 moratio peccatorū per singulos annos fit, impossibi 4
 le enim est sanguine taurorū & hircorū auferri pec-
 cata. Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiā & obla 5
 tionem noluisti: corpus autem aptasti mihi: holocau 6
 tomata, & pro peccato, non tibi placuerunt. Tūc di- 7
 xi. Ecce venio: in capite libri scriptum est de me: Ut
 faciam Deus voluntatem tuā. Superiūs dicēs, Quia 8
 hostias & oblationes, & holocautomata, & pro pec-
 cato noluisti, nec placita sunt tibi, quæ secundum le

9 gem offeruntur, tunc dixi, Ecce venio, ut faciam Deus
 voluntatem tuam: auferit primum, ut sequens sta-
 10 tuat. In qua voluntate sanctificati sumus per obla-
 11 tionem corporis Iesu Christi semel. Et omnis qui-
 dem sacerdos praesto est quotidie ministrans, &
 easdem saepe offerens hostias, quae nunquam possunt
 12 auferre peccata: hic autem unam pro peccatis offe-
 res hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei,
 13 de caetero expectans, donec ponantur inimici eius
 14 scabellum pedum eius. Vna enim oblatione, consum-
 15 mauit in sempiternum sanctificatos. Contestatur au-
 tem nos & Spiritus sanctus. Postquam enim dixit:
 16 Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post
 dies illos, dicit Dominus, Dando leges meas in cor-
 17 dibus eorum, & in mentibus eorum superscribam
 18 eas: & peccatorum & iniquitatum eorum iam non
 19 recordabor amplius. Vbi autem horum remissio: iam
 non est oblatio pro peccato. Habentes itaque fratres
 fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Chri-
 20 sti: quam initiavit nobis viam nouam & viuentem
 21 per velamen, id est carnem suam, & sacerdotem ma-
 22 gnum super domum Dei, accedamus cum vero cor-
 de in plenitudine fidei, aspersi corda a conscientia
 23 mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus spei
 nostrae confessionem indeclinabilem (fidelis enim
 24 est qui repromisit) & consideremus inuicem in pro-
 25 uocationem charitatis & bonorum operum: non
 deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis
 est

est quibusdam, sed consolantes, & tanto magis quam
 26 tunc videritis appropinquatem diem. Voluntarie enim
 peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis
 iam non relinquitur pro peccatis hostia, terribilis au-
 27 tem quaedam expectatio iudicij & ignis aemulatio,
 quae consumptura est aduersarios. Irritam quis facies
 28 legem Moysi: sine vlla miseratione, duobus vel tribus
 testibus moritur. Quanto magis putatis, deteriora
 29 mereri supplicia, qui filium Dei coneuersauerit, & san-
 guinem testamenti pollutum duxerit, in quo sancti-
 ficatus est, & spiritui gratiae contumeliam fecerit? Sci-
 30 mus enim qui dixit, Mihi vindictam, & ego retribuam.
 Et iterum: Quia iudicabit Dominus populum suum. 31
 Horredum est incidere in manus Dei viuentis. Reme- 32
 moramini autem pristinos dies: in quibus illuminati,
 magnam certamen sustinuistis passionum & in altero 33
 quidem opprobrijs & tribulationibus spectaculum
 facti: in altero autem focij taliter conuersantium effe-
 34 cti. Nam & vincitis compassi estis: & rapinam bono-
 rum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes 35
 vos habere meliorem & manentem substantiam.
 Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quae mag-
 nam habet remunerationem. Patientia enim vobis ne- 36
 cessaria est: ut voluntatem Dei facientes, repor-
 tetis promissionem. Adhuc enim modicum ali- 37
 quantulumque, qui venturus est, veniet, & non
 tardabit. Iustus autem meus ex fide viuit,
 quod si subtraxerit se non placebit animae meae.

38 Nos autem non sumus subtractionis filij in perditionem: sed fidei in acquisitionem animæ.

CAP. XI.

1 **E**ST autem fides, sperandarū substātia rerū, ar-
 2 gumentū nō apparētium. In hac enim testimo-
 3 nium cōsecuti sunt senes. Fide, intelligim⁹ aptata es-
 4 se secula verbo Dei; vt ex inuisibilibus visibilia fie-
 5 rēt. Fide, plurimā hostiā Abel, q̄ Caim obtulit Deo:
 6 per quā testimonium cōsecutus est esse iustus, testi-
 7 moniū perhibente muneribus eius Deo, & per illā
 8 defunctus adhuc loquitur. Fide, Henoch translatus
 9 est, ne videret mortem, & nō inueniebatur: quia trā-
 10 tulit illū Deus: ante trāslationem enim testimoniū
 11 habuit placuisse Deo. Sine fide autē impossibile est
 12 placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad
 13 Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit.
 14 Fide, Noe responso accepto de ijs quæ adhuc nō vide-
 15 bātur, metuens, aptauit arcā in salutem domus suæ,
 16 per quā damnauit mundū & iustitiæ quæ, per fidem
 17 est hæres institutus. Fide, qui vocatur Abraham obe-
 18 diuit in locum exire, quem accepturus erat in heredi-
 19 tatē: & exiit, nesciēs quo iret. Fide, demoratus est in
 20 terra repromissionis, tāquā in aliena, in casulis habi-
 21 tādō cū Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis
 22 eiusdē. Expectabat enim fundamenta habentē ciui-
 23 tatem: cuius artifex & cōditor Deus. Fide, & ipsa Sa-
 24 ra sterilis virtutem in conceptione seminis accepit,
 25 etiā præter tēpus ætatis: qm̄ fidelē credidit esse eum
 26 qui

27 qui repromiserat. Propter quod & ab vno orti sunt
 28 (& hoc emortuū) tanquam sydera cæli in multitudine,
 29 & sicut arena, quæ est ad orā maris, innumerabili-
 30 lis. Iuxta fidem defuncti sunt oēs isti nō acceptis re-
 31 promissionibus, sed à lōgē eas aspicientes, & salutā-
 32 res, & cōfidentes, quia peregrini & hospites sunt su-
 33 per terrā. Qui enim hæc dicūt: significāt se patriā in-
 34 quirere. Et si quidē ipsius meminissent, de qua exie-
 35 runt: habebāt vtique tēpus reuertendi; nūc autē me-
 36 liorem appetūt, id est, cælestem. Ideo nō cōfunditur
 37 Deus vocari Deus eorū, parauit enim illis ciuitatem.
 38 Fide, obtulit Abraham Isaac, cū tētaretur: & vni-
 39 genitū offerebat, qui susceperat repromissiones: (ad
 40 quæ dictū est, Quia in Isaac vocabitur tibi semē,) ar-
 41 bitrās quia & à mortuis suscitare potens est Deus. vn-
 42 de eum & in parabolam accepit. Fide, & de futuris,
 43 benedixit Isaac, Iacob & Esau. Fide, Iacob moriens,
 44 singulos filiorum Ioseph benedixit: & adorauit fasti-
 45 gium virgæ eius. Fide, Ioseph moriens, de profectio-
 46 ne filiorum Israel memoratus, est: & de oīsibus suis
 47 mādauit. Fide, Moyses natus, occultatus est mēsis
 48 tribus à parentibus suis: eo q̄ vidissent elegātem in-
 49 fantē, & nō timuerūt regis edictū. Fide, Moyses grā-
 50 dis factus, negauit se esse filiū filix Pharaonis: magis
 51 eligens affligi cū populo Dei, q̄ tēporalis peccati ha-
 52 bere iucūditatē, maiores diuitias æstimās thesauro
 53 Ægyptiorū, improperiū Christi. aspiciebat enim in
 54 remunerationem. Fide, reliquit Ægyptū: nō veritus
 55 animo.

EPIST. PAULI

animositatem regis. inuisibilem enim tanquam vi-
 28 dens sustinuit. Fide, celebrauit pascha, & sanguinis
 effusionem: ne qui vastabat primitiua, tangeret eos.
 29 Fide, transierunt mare rubrum tanquam per aridam
 30 terram: quod experti Ægyptij, deuorati sunt. Fide,
 31 muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem.
 Fide, Rahab meretrix nō perijt cum incredulis: ex-
 32 cipiens exploratores cū pace. Et quid adhuc dicam?
 Deficiet enim me tempus enarrātem de Gedeō, Ba-
 33 rac, Sāson, Iephte, David, Samuel, & Prophetis. qui
 per fidem, deuicerūt regna, operati sunt iustitiā, ade-
 34 pti sunt repromissiones, obturauerūt ora Leonū, ex-
 tinxerunt imperū ignis, effugauerūt aciē gladij, con-
 ualuerūt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, ca-
 35 stra verterūt exterorum. acceperunt mulieres de re-
 surrectione mortuos suos. alij autem distenti sunt,
 non suscipientes redēptionem, vt meliorem inueni-
 36 rent resurrectionem. Alij verò ludibria & verbera
 37 experti, in super & vincula & carceres: lapidati sunt,
 secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui
 sunt, circuierunt in melōtis, in pellibus caprinis,
 38 egentes, angustiati, afflicti: quibus dignus non erat
 mundus, in solitudinibus errantes, in montibus, &
 39 speluncis, & in cauernis terræ. Et hi omnes testimo-
 nio fidei probati, non acceperunt repromissionem.
 40 Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non
 sine nobis consummarentur.

CAP.

AD HEBRÆOS CAP. XII.

CAP. XII.

I Deoque & nos tantam habentes impositam nu- 1
 2 brem testium: deponentes omne pondus & circū-
 stans nos peccatum, per paciētiā curramus ad pro-
 positum nobis certamen, aspicientes in authorem fi- 2
 dei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi
 gaudio sustinuit crucem, confusione contempta, ac
 que in dextera sedis Dei sedet. Recogitate enim eū 3
 qui talem sustinuit à peccatoribus aduersum seme-
 tipsum contradictionem: vt ne fatigemini, animis
 vestris deficientes. Nondum enim vsque ad sangui- 4
 nem restitistis, aduersus peccatum repugnantes: & 5
 obliti estis consolationis, quæ vobis, tanquam filijs
 loquitur, dicens, Fili mi, noli negligere disciplinam
 Domini: neq; fatigeris dum ab eō argueris. quem 6
 enim diligit Dñs, castigat: flagellat autē omnē filiū
 quem recipit. In disciplina perseuerate. Tanquā filijs 7
 vobis offert se Deus. quis enim filius, quē nō corripit
 pater? Quod si extra disciplinā estis, cuius participes 8
 facti sunt oēs: ergo adulteri, & non filij estis. Deinde 9
 patres quidē carnis nostræ, eruditores habuimus, &
 reuerabamur eos. num multo magis obtemperabi-
 mus Patri spirituum, & viuemus? Et illi quidem in 10
 tempore paucorum dierum, secundum volunta-
 tem suam erudiebant nos: hic autem ad id quod
 vtile est in recipiendo sanctificationem eius. Om- 11
 nis autē disciplina in præsentī quidem videtur non
 esse gaudij, sed mœroris: postea autē fructum pacati-
 ssimum

EPIST. PAULI.

12 tiffimū exercitatis per eā, reddet iustitiā. Propter q̄
 13 remissas manus & soluta genua erigite: & gressus re-
 ctos facite pedib⁹ vestris: vt nō claudicās quis erret,
 14 magis aut̄ sanetur. Pacem sequimini cū omnibus, &
 15 s̄ctimoniā: sine qua nemo videbit Deū: cōtēplātes
 nequis desit gratiā Dei: nequa radix amaritudinis
 furū germinās impediāt, & per illā inquinētur mul-
 16 ti. Nequis fornicator aut̄ p̄phan⁹ vt Esau: qui p̄pter
 17 vnā escā vendidit primitiua sua: scitote enim qm̄ &
 postea cupiens hereditare benedictionem, reproba-
 tus est: nō enim inuenit p̄nitentiā locū, quāquā cū
 18 lachrymis inquisisset eā. Nō enim accessistis ad tra-
 ctabilē mōtem, & accēssibilem ignem, & turbinem,
 19 & caliginē, & procellā, & rubæ sonū, & vocem verbo-
 20 rum, quā qui audierūt, excusauerūt se, ne eis fieret ver-
 21 bum. (Non enim portabāt quod dicebatur, Et si be-
 stia tetigerit mōtem, lapidabitur. Et ita terribile erat
 quod videbatur, Moyses dixit: Exterritus sum & tre-
 22 mebūdus: sed accessistis ad Sion mōtem, & ciuita-
 tem Dei viventis, Ierusalē celestem, & multorū mil-
 23 lium Angelorū frequentiā, & Ecclesiā primitiuorū,
 qui cōscripti sunt in cælis, & iudicem omniū Deum,
 24 & spiritus iustorū perfectorū, & testamenti noui me-
 diatorem Iesum, & sanguinis asperionē melius lo-
 25 quentem quā Abel. Videte ne recusetis loquentem.
 Si enim illi non effugerunt, recusantes eū qui super
 terram loquebatur: multō magis nos, qui de cælis lo-
 26 quentem nobis, auertimus. cuius vox mouit terram
 tunc:

AD HEBRÆOS CAP. XIII.

tunc: nūc autem repromittit, dicens, Adhuc semel
 & ego mouebo non solum terram, sed cælum, 27
 Quod autem Adhuc semel dicit, declarat mobiliū
 translationem tamquā factorum, vt maneāt ea, quæ
 sunt immobilia. Itaque regnū immobile suscipiētes, 28
 habemus gratiam, per quam seruiamus, placentes
 Deo cū metu & reuerentia. Etenim Deus noster ig- 29
 nis consumens est.

CAP. XIII.

CHARITAS fraternitatis maneat in vobis. Et hospita
 1 ritatem nolite obliuisci, per hāc enim placuerūt 2
 quidā, angelis hospitio receptis: Mementote vincto 3
 rum, tāquā simul vincti; & laborantium, tanquam
 & ipsi in corpore morantes. Honorabile connubiū 4
 in omnibus, & thorus immaculatus. Fornicatores
 em̄ & adulteros iudicabit Deus. Sint mores sine auar- 5
 ritia: cōtenti præsenti⁹. Ipse enim dixit: Nō te de-
 6 serā, neque derelinquā, ita vt confidenter dicamus:
 Dñs mihi adiutor: nō timebo quid faciat mihi ho-
 mo. Mementote præpositorū vestrorū, qui vobis lo- 7
 cuti sunt verbū Dei: quorū intuētes exitū cōuerlatio-
 nis, imitamini fidē. Iesus Christus heri & hodie: ipse 8
 & in secula. Doctrinis varijs & peregrinis nolite ab- 9
 duci. Optimū est enim gratia stabiliri cor, nō escis: 9
 quæ non profuerūt ambulātibus in eis. Habemus al- 10
 tare: de quo edere nō habēt potestatem qui taberna- 10
 culo deseruiunt. Quorū enim animalīū infertur san-
 guis pro peccato in sancta per Pōtificē, horū corpora 11
 cre-

EPIST. PAULI

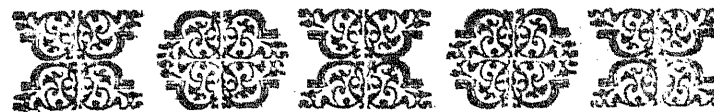
crematur extra caufa. Propter quod & Iesus, vt san-
 12 ctificaret per suū sanguinē populū, extra portā passus
 est. Exeamus igitur ad eū extra castra: impropertū
 13 eius portātes. Non enim habemus hic manētē ciui-
 14 ratē: sed futurā inquirimus. Per ipsum ergo offera-
 15 mus hostiā laudis semper Deo, id est, fructū laborū
 cōfiteiū nomini eius. Beneficētiā autē & cōmuniō-
 16 nis nolite obliuisci, talibus enim hostijs promeretur
 Deus. Obedite prapōsitis vestris, & subiacere eis.
 17 Ipsi enim pertingunt quāfiratiōē pro animalibus ve-
 stris reddituri: vt cū gaudio hoc faciāt & nō gemētes
 hoc enim nō expedit vobis: Orate pro nobis cōfidi-
 18 mus enim quia bonā cōsciētiā habemus: in omnib⁹
 19 bene volentes cōuersari. Amplius autē deprecor vos
 20 hoc facere, quo celerius restituar vobis. De⁹ autē pacis
 qui eduxit de mortuis pastorē magnū quiū, in san-
 guine testamēti aeterni, Dñm nostrū Iesum Christū,
 21 aptet vos in omni bono, vt faciatis eius volūtātē, fa-
 ciēs in vobis, quod placeat corā se per Iesum Christū:
 22 cui est gloria in secula seculorū. Amen. Rogo autem
 vos fratres, vt sufferati verbum solatij. Etenim per
 23 paucis scripsi vobis. Cognoscite fratrem nostrū. Ti-
 motheum dimissum: cum quo (si celerius venerit) vi-
 24 debo vos. Salutate omnes prapōsitos vestros, & om-
 25 nes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. Gratia cū
 omnibus vobis.

A M E N.

ERRATA.

P Ag. 7. lin. 14. agitur. lege agit. pa. 8. lin. 23. historia, leg. historis.
 lin. 31. quātū, leg. quoniam. p. 13. lin. 30. & vlt. Iob. le. Iohan. pag.
 16. lin. 6. quoniam, le. quorum. lin. 9. audiat à te, le. aditua te. p. 18.
 lin. 2. emel. le. semel lin. 23. redit, le. redijt. pag. 20. lin. 36. cu. leg. et
 pa. 21. li. 1. differe. le. differre. lin. 13. indicum. le. indicium. p. 26. li. 32.
 secus. le. secutus. p. 29. li. 9. Interior. le. Interior. p. 36. li. 36. Deo. le. à Deo.
 p. 45. li. 36. Iob. le. Iohan. p. 49. li. 11. 7277 le. 7277 p. 50. li. 10. lxx. le.
 cur. lxx. li. 13. potuerunt. le. potuerunt. p. 52. li. 10. locus. le. lucis. p. 54.
 li. 10. πῆδος. le. πῆδος, pagina. 55. linea. 32. virgā. le. virga. lin. penult.
 1710 le. 1710 p. 57. li. 31. diuinorū. le. diuiniorū p. 60. li. 16. vide. le.
 vidi. p. 74. li. 6. quo quo. le. quod quo. p. 79. li. 26. präditiōis. le. prädica-
 tiōis. pa. 89. li. 18. alijs. le. alijs. p. 91. li. 12. trāstulisset. le. trāstulisset. p. 127.
 li. 20. γυνθεειν. le. γυνθεειν. p. 130. li. 31. perfui. le. per frui. p. 151.
 li. 26. σιοχαια. le. απειρος. p. 157. li. 36. αφερες. le. αφερι. p. 159. li.
 29. est. flaminis le. est. flaminis. p. 160. li. 13. baptismo. le. de baptismo. p.
 162. li. 2. baptizentur le. baptizetur. li. vlt. Nouatiam le. Nonatiani. pag.
 163. li. 10. veteres. le. & veteres. li. 15. αραξ. le. αραξ p. 175. li. 11. affe-
 runt. le. afferant. pag. 206. li. 37. inueniatur. inuenitur. le. inuenitur. in-
 ueniatur. pag. 216. li. 3. contristati. le. contristari. li. 5. contristari. le. contri-
 stati. pag. 226. li. 23. sed. leg. sed. iud. pag. 229. li. 23. cebra ce. crebra. p.
 233. li. 10. idest. le. van. idest. pag. 236. li. 1. ipsius. sacerdotis. le. ipsius sa-
 cerdotes. li. 19. possent. le. po. et. pag. 238. li. 17. Quod. le. Quid. pag. 240.
 li. 15. dixit. le. vixit. pag. 246. li. 29. augmentum. le. argumentum. pag.
 269. li. 27. Hebraum. le. Hebraorū. pag. 292. li. pen. uisse. le. fuisse. pag.
 296. li. 4. mensam. le. mensa. li. 20. sacerdotum. le. sacerdotem. pag. 308.
 li. 3. inducantur. le. inducantur. pag. 336. li. 19. nulla. le. nulla. pag. 342.
 li. 31. sed. le. sed si. pag. 348 li. 23. αθενειν. αβιτειν. pag. 354. li. 35. potinus.
 le. protinus. pag. 370. li. 33. le. σωμαδε πατηρισω. pag. 378. li. 16. beati. le.
 beate. pag. 381. li. 27. prabet. Syriaca. le. prabet. Syriaca. pag. 386. li. 14.
 le. παροξυσμος. pag. 396. li. 27. le. δισμοις μη habent. δισμοις. pag. 400.
 li. 19. sed fidem. le. sed fidei. pag. 408. li. 28. de sanctum. le. defunctum. pag.
 410. li. 2. em. le. em. li. 29. comparant. le. comparuit. pag. 423. li. 5. malie-
 bra. le. muliebria. pag. 424. li. pen. & iam. le. etiam. pag. 442. li. 7. vide-
 retur. le. videretur. pag. 461. li. 21. le. παρεμβεβληκτου. p. 532. li. 35.
 micetas. le. Nicetas.

Con estas erratas esta correcto este libro conforme a su original.
 En testimonio de lo qual lo firme de mi nombre. En Salaman-
 ca, oy .31. de Enero, 1598.
 El corrector, &c. Mannel Correa de Montenegro.

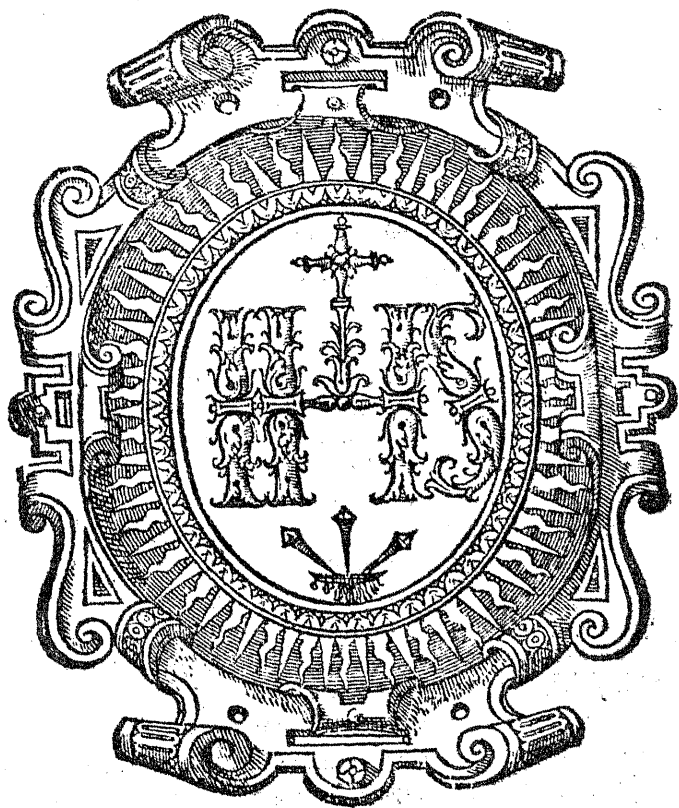

FRANCISCI
RIBERAE PRES
byteri Societatis Iesu Docto
risque Theologi in Epistolâ Beati Pauli
Apostoli ad Hebræos Commentarij
Proœmium.

De autoritate & autore huius Epistolæ.

CAPVT. I.

DE autore & autoritate huius epi-
stolæ non nulli olim dubitarunt. Mar-
cion enim & Basilides eius autorem
esse Paulû Apostolum negauerunt vt
autor est Hieronymus in prologo cõ-
mentar. epistolæ ad Titum. Epipha-
nius etiam lib. 1. hæresi. 42. Marcionis
hanc hæresim fuisse testatur, qui &
hâc & eas quæ sunt ad Timotheum, & ad Titum vt apo-
stolo indignas reiecit, deinde etiam alij hæretici veteres
idem senserunt vt ait Philastrius in catalogo hæresum. c.
89. cui titulus est hæresis quorundam de epistola Pauli ad
Hebræos, atq; ex recentioribus Anabaptistæ & Seruetani
& alij nonnulli. Neque orthodoxi scriptores defuerunt,
qui in eandem sententiâ irent. Caius enim scriptor Eccle-
siasticus (vt est apud Eusebium lib. 6. histo cap. 16. & apud
Nicephorum lib. 4. histo cap. 34.) dixit eam neque Pauli
esse, neque à Romanis pro Paulina habitam. Demum (vt
A Erasmus

Erasmus, in fine ad not. huius Epist. Erasmus omittam) Thomas Cardinalis Caietanus acerrimum huic epistolæ initio commentariorum in eandem atque implacabile bellū indixit. Qua de re quoniam grauius & erudite à multis huius ætatis scriptoribus disputatum est ut à Ioanne Driedone lib. 2. de Ecclesiasticis dogmatibus, cap. 1. & 2. ab Ambrosio Catherino in proprio de ea re libello, & libr. 1. annotationum in commentaria Caietani cap. 2. à Cano lib. 2. de locis Theologicis cap. 10. & cap. 11. in responsione septimi argumenti à Sixto Senensi lib. 7. Bibliothecæ hæresi. 8. à F. Michaele Medina lib. 6. de re cta in Deū fide cap. 25. & nouissimè à Roberto Bellarmino Societatis nostræ lib. 1. suarum disputationum cap. 17. in. 1. controuersia, quæ est de verbo Dei & ab alijs, ne actum, ut aiunt agamus & in refutando errorem iam diu ab scholis & à sanorum mentibus explosum immoremur, breuius loquemur & ea tantum, quæ minus acta sunt id est, in quibus aliquid desiderari videbatur magis explicabimus & confirmabimus. Hoc sane satis debet esse ijs, qui acquiescunt sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei, quæ secundum pietatem est doctrinæ ubique catalogus textur canonorum librorum, eam à concilijs & à Romanis Pontificibus semper non solum canonicam, sed à Paulo etiam apostolo editam censi ut in canone ultimo apostolorum in concilio Laodicensi. c. 59. in. 3. Carthaginensi cap. 47. in epistola. 3. Innocentij primi cap. 7. in cathologo librorum canonorum edito à Gelasio primo. in concilio Florentino & in Tridentino sess. 4. cap. 1. concilium etiam primum Ephesinum, (quod vnum ex illis quatuor generalibus est, quæ Gregorius quasi quatuor Euāgelia veneratur lib. 1. Ep. 24. & refertur. can. sicut Sancti distin. 15.) testimonio huius epistolæ vitur: commemorato etiam Pauli apostoli nomine aduersus hereticos. cap. 13. & cap. 10. Pontificem & Apostolum confessionis nostræ factum esse. Christum diuina Scripturæ commemorat, quod ex cap. 3. huius Epistolæ desumptum est. Hoc etiam videmus apud patres. quoties catalogū canonorum librorum conficiunt ut apud Athanasium in Synopsi diuinæ scripturæ, apud Aug. lib. 2. de doctrina

Christiana

Christiana cap. 8. apud Damascenum lib. 4. de fide ca. 18. Nec mirum cum Origenes lib. 1. Commentariorum in Mattheum referente Eusebio lib. 6. hist. cap. 18. cum quidem de ea dubitatum fuisse à quibusdam dixisset, hæc scripserit; sed ego dico, sicut mihi à maioribus traditum est quia manifestissimè Pauli est, & semper omnes antiqui maiores nostri ita eam ut Pauli epistolam susceperunt. Idè ante eum dixit præceptor eius Clemens Alexandrinus. in libris Hypotyposeson ut referunt Eusebius lib. 6. hist. cap. 11. & Nicephorus lib. 4. cap. 33. Hoc argumentū non in catholicos modo sed in hæreticos etiā valet plurimū: nam scripturas, quas ipsi recipiunt, non alia ratione recipiendas esse probare poterunt, quam perpetua conciliorum & Patrum traditione: atque ut alios præteream Hieronymus nec de autoritate, nec de autore eius vnquam dubitauit, licet crebro addere soleat eam à latina consuetudine non recipi, quod vel ex eo loco de scriptoribus Ecclesiasticis quem pro se affert Caietanus satis intelligi potest, si integer tamen legatur, non truncatus ut ab eo allatus est apertius etiam ex prooemio comment. epist. ad Titum. Sed omnium apertissimè ex epistola ad Dardanum cuius hæc sunt verba. Vas electionis loquitur ad Hebræos, fide qui vocatur Abraham, &c. Nec me fugit quod perfidia Iudæorū, hæc testimonia non suscepit. Illud nostris dicendū est, hæc epistolā, quæ inscribitur ad Hebræos, non solum ab Ecclesijs Orientis, sed ab omnibus retro Græci sermonis scriptoribus quasi Pauli Apostoli suscipi, & nihil interesse, cuius sit, cum Ecclesiastici viri sit, & quoti die Ecclesiarum lectione celebretur. Quod si eam latinorū cōsuetudo nō recepit inter scripturas canonicas, nec Græcorum Ecclesiæ apocalypm̄ Ioannis eadem libertate suscipiunt, & tamen nos vtraque suscipimus, nequaquam huius temporis consuetudinem, sed veterem scriptorū autoritatem sequentes, qui vtriusq; testimonijs vtuntur, non ut interdum de apocriphis facere solēt, sed quasi canonicis & Ecclesiasticis & cæt. Ex quo videmus à latinis illius temporis reiectam esse hæc epistolam, non à veritissimis & probatissimis, qui ex ea testimonia sèpenu

A 2 mero

mero petunt idest, à Romanis Pontificibus Clemère, Ana-
 cleto, Iginio & alijs. Nec illud prætermittam, quod meri-
 to à multis ex ijs, quos paulò ante nominavi, in confirma-
 tionem veritatis affertur, docuisse hoc idem Petrum cū
 extremis pene posterioris Epistolæ verbis ait ppter quod
 carissimi hæc expectantes fatagite immaculati, & inuola-
 ti ei inueniri in pace & Domini nostri Iesu Christi longa
 nimitatem salutem arbitremini, sicut & carissimus frater
 noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vo-
 bis, sicut & in omnibus Epistolis & cæt. quod hinc ita Ca-
 nus colligit: posterior Epistola sine dubio ad eos scripta
 est, ad quos & prior. Ait enim cap. 3. posterioris: Hanc ec-
 ce vobis carissimi secūdam scribo epistolam, prior autem
 ad Hebræos scripta est, vt ex eius inscriptione constat. Pe-
 trus apostolus Iesu Christi electis aduenis dispersionis
 Ponti, Galatiæ, Capadociæ & cæt. Cum igitur dicat, sicut
 & carissimus frater noster Paulus scripsit vobis, cui du-
 bium esse potest meminisse illum eius Epistolæ, quæ est
 ad Hebræos? Verum eludere poterunt hæretici huius te-
 stimonij vim, quo veritas mirū in modum iuuatur. Quæ-
 rent vnde hoc datum sumant, Epistolas Petri scribi ad He-
 bræos? quærent etiam in Epistola ad Hebræos verba à Pe-
 tro indicata. Ad Priorem quæstionem ita Canus respon-
 det ex prima illa Petri salutatione adeò aperte hoc intel-
 ligi vt ne Caietanus quidem negare potuerit. Recte id
 quidem si aduersus Caietanum tantum instituta sit dispu-
 tatio, quid si aduersum illos dispures, qui negare poterūt,
 & habituri sunt quo se tueātur cū negauerint? Tertullia-
 nus quidem in fine Scorpiaci aduersus Gnosticos testatur
 eā scribi ad Ponticos. Beda & Glossa. & Lyranus ad pro-
 felytos scribi dicunt: quoniam initio eius legimus: ele-
 ctis aduenis & cæt. Profelyti autem non erant Iudæi, sed
 conuersi ex gentibus ad Iudaismum Mat. 23. qui circum-
 itis mare & aridam, vt faciatis vnum profelytum, & cæt.
 Imo & August. lib. 22. contra Faustum cap. 89. scribit mie-
 ri ad gentes: sed multo magis vrgent Pauli verba Rom. 9.
 Quos & vocant, nos non solum ex Iudæis, sed etiam ex
 gētib, sicut & in Hosee dicit: vocabo nō plebem meā,
 plebem

Profelytus

plebē meā & nō dilectā, dilectā, & cæt. Cumque hæc eā- 8
 dem Petrus ad eos transferat quibus scribit sicut ait prio-
 ris Epist. cap. 2. vos autem genus electum regale sacerdo-
 tiū vt virtutes annūtiētis eius qui de tenebris vos voca-
 uit in admirabile lumē suū. Qui aliquādo nō populus nūc
 autē populus Dei, qui non misericordiā cōsecuti nūc autē
 misericordiam consecuti, & c. planè consequitur Petram
 non ad Hebræos sed ad conuersos ex gentibus scribere vt
 probaui in. c. 2. Hosee. n. 4. & 5. verum hoc prius respon-
 deamus, Epistolas Petri nō ad Profelytos scriptas esse, sed
 ad aduenas dispersionis Ponti, Galatiæ & cæt. aliud enim
 profelytus, quod quid sit diximus & aliud aduena qui Græ-
 ce in Epistola Petri dicitur *παροικητός* quo nomine nō is
 intelligitur, qui ritus Iudaicos aut alterius gentis suscipit,
 sed qui peregrin in locum aliquē venit. Ita dictum est act.
 2. Iudæi quoq; & profelyti & aduena Romani *οἱ ἐπιδη-
 μῆντες ῥωμαῖοι* qui forte fortuna ex vrbe Roma venerāt in
 Ierusalē. Aduenas itaq; dispersionis vocat Iudæos qui ex 9
 omnibus tribubus crediderāt & à suis fugati atq; in exiliū
 missi dispersi fuerant in regiones Ponti, Galatiæ & cæt.
 de quibus. 1. Thes. 2. vos enim imitatores facti estis fratres
 Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu, quia
 eadem passi estis & vos à cōtribulibus vestris sicut & ipsi
 à Iudæis & cæt. Ad eosdem scripsit Iacobus sicut ipse indi-
 cat, Iacobus Dei & Domini nostri Iesu Christi seruus
 duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione salutē. Quos
 continuo quasi multa passos, & patientes cōsolatur: Om-
 ne gaudium exillimate fratres mei cum in tentationes va-
 rias incidieritis & cæt. Eisdem ait Paulus Hebr. 10. rememo-
 ramini autem pristinos dies, in quibus illuminati (i. simul
 ac baptizati estis) magnum certamen sustinistis passio-
 num, & in altero quidem opprobrijs & tribulationibus
 spectaculum facti, in altero autem socij taliter conuersan-
 tum effecti. Nam & vincitis compassi estis & rapinā bo-
 norum vestrorum cum gaudio suscepistis, & cæt. Ex qui- 10
 bus intelligimus ad quos ex Hebræis & quibus in locis
 versantes nunc scribat Paulus, nempe ad eos, qui quia in
 Christum crediderant spoliati bonis suis à Iudæis fuerāt,
 A 3 & in

& in exiliū eiekti ita vt per regiones Pōti & Galaciæ, & Cæpadociæ dispersi fuerint. Nec vero putemus hanc persecutionem & dispersionem illam esse, cuius meminit Lucas Act. 8. illi enim per Samariam & Iudæam dispersi sunt. Facta est, inquit, in illa die persecutio magna in Ecclesia, quæ erat Ierosolymis & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ præter apostolos. Prior enim hæc persecutio fuit. Deinde post aliquot annos ea de qua Petrus & Paulus loquuntur. Quod autem affirmauit Tertulianus Petrum ad Ponticos scripsisse, Ponticos vocat eos, qui per Pontum dispersi erant vt diximus. Augustino hoc dare possumus fuisse fortasse cum his Hebræis multos exijs qui ex gentibus crediderant, quos pari rabie Iudæi persequabantur. Sed Hebræis tamen has scriptas esse epistolas restantur Eusebius lib. 3. hist. capitu. 4. & in prioris epistolæ commentarijs, Didymus Alexandrinus Oecumenius, Titelmanus, Caietanus, Erasmus. Quid ergo de verbis Hoseæ à Petro & Paulo relatis dicemus? Hoc sane, quod Hieronymus in eorundem explanatione aperte confessus est Prophetam tam de Iudæorum quàm de gentium vocatione locutum fuisse, quoniam vtrique erant in tenebris & vocati sunt in admirabile lumen Dei, vtrique dicebantur non populus Dei. Etenim quauis Iudæi semper populus Dei vocati sint vsque ad aduentum Christi, postquam eum tamen reiecerunt & in Crucem egerunt, deserunt appellari populus Dei sicut legimus Danie. 9. Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est. Inde etiam apocalypsis. 2. & blasphemaris ab ijs, qui se dicunt Iudæos esse & non sunt, sed sunt synagoga Sathanæ. Nec nego valde probabile videri, quod in Hosee scripsi, sed vt nunc aliter exponam cogunt me verba illa Petri, quæ tunc in mentem non venerunt: sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis sicut in omnibus epistolis. Vnam enim ac certam sine dubio epistolam Pauli indicat, quæ ad illos scripta fuerit, nec tamen alteram inuenimus nisi hæc, quæ inscribitur ad Hebræos, ceteræ enim, nomina eorum habent ad quos mittuntur.

Altera

Altera quaestio erat, vbi nam hæc verba à Petro indicata legantur, in epistola ad Hebræos? Canus quidem non ostendit locū. Sixtus Senensis inquit Paulum duo in hac Epistola docere, viriliter quæcunque acciderint esse tolleranda, & expectanda esse pro laboribus præmia, non enim neglecturum esse Deum eorum salutem. Atque hæc in tota Epistola tradi à Paulo, sed maxime tribus extremis capitibus. At si verba Petri diligenter legantur aliud significant. Satagite immaculati & inuolati ei inueniri in pace & Domini nostri longanimitatem salutem arbitramini, sicut & carissimus frater noster Paulus & cetera. Quorum intelligentia desumenda est ex præcedentibus. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, sed patienter agitur propter vos nolens aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reuerti. Quod nunc ait, sed patienter agit postea dicit: Et Domini nostri longanimitatem: & quod addit, salutem arbitramini, prius dixerat: nolens aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reuerti. Verus ergo sensus est: Date operam vt cum Dominus venerit, sanctos vos & immaculatos inueniat, & quod Dominus aduentum suum differat & patienter expectet, ne putetis ideo fieri, quod promissionem suam, tempore suo adimplere nolit, hoc enim agit differendo vt omnes, qui electi sunt, per poenitentiam ad se conuertantur. Vt vobis ergo hac longanimitate Domini ad salutem vestram & ante quam veniat (tempore enim suo venturus est) satagite vt puri inueniamini. Differt enim aduentum & iudicium ne scire cogatur in vos, quos potius saluos fieri cupit. Hoc autem Paulus docet Hebr. 10. Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei asperimur corda à consciētia mala & abluti corpus aqua munda teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem. Fidelis enim est, qui repromittit & cetera. Et postea: nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patiētia enim vobis necessaria est vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantulumque qui venturus est, veniet & non tardabit. Iustus autem meus ex fide viuet: quod si

A 4 sub-

subtraxerit se, non placebit animæ meæ. Huiusmodi sunt non pauca in extremis huius epistolæ capitibus.

Obiectiones aduersariorum. Caput. II.

ADuersus ea, quæ de autore & de autoritate huius epistolæ dicta sunt multa obijciunt aduersarij, quæ prætereunda non sunt, quoniam illorum solutio magnopere ad totius epistolæ intelligentiam confert. Atque illa partim ad certos epistolæ locos pertinet; partim ad totam epistolam. Ad certos Epistolæ locos, ut quod cap. 2. male autor Epistolæ de filio Dei sentire videatur, quem non substantiam patris, sed splendorem substantiæ vocat, & inter creaturas numerare videtur, cum ait: Tanto melior Angelis effectus & cæt. Quod male scripturam interpretetur cum ex illis verbis: Filius meus es tu, ego hodie genui te Christum maiorem Angelis esse cõfirmat, cum de resurrectione Paulus interpretatus sit Act. 13. & ad Christum referat, quod de Salomone dictum est. Ego ero ei in patrem & cæt. quod cap. 2. autor se inter eos numeret, qui ab apostolis Euangelium audierunt, cum Paulus non ab homine acceperit. Quod cap. 6. neget posse eos, qui lapsi sunt renouari ad penitentiam. Quod cap. 9. unam manna & virgam in arca fuisse dicat. contra fidem historiam libri Regû. Quod de testamento proprie loquens, quod morte testatoris confirmatur, transit argumentando ad testamentum improprie dictum & pro pacto sumptum: cum ait: Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est, & cæt. Ad hæc & similia si quæ occurrerint suis locis respõdebimus, ne bis eadem dicere cogamur. Quæ autem non ad certos locos, sed ad totam pertinent epistolam nunc diluenda sunt. Primum est Epistolæ non esse Pauli Apostoli, quantum eius stylus valde dissimilis est stylo reliquarum epistolarum, quas Pauli esse nemo dubitauit. Est enim comprus & eloquens, cum de se Paulus scripserit. 2. Corinth. 11. & si imperitus sermone, sed non scientia. Secundum est, non habere Epistolam nomen Pauli, nec salutationem, quam ille adhibere solet

initijs

nitij epistolarum. Quare Tertulianus in libro de pudicitia prope finem Barnabam huius epistolæ autorem citat. Primum facile diluitur. Patemur stylum huius epistolæ dissimilem esse stylo aliarum epistolarum & esse elegantiores. Nec huius rei causa ea est, quam putauit, F. Michael Medina loco indicato Apostolum locos tractandos & sensus alteri commisisse, ut epistolam verbis suis ipse scriberet, ut occupati homines solent. Quod ab Apostolo fieri solitum cõfirmat ex sine epist. ad Rom. saluto vos ego tertius qui scripsi epistolam in domino. Nam si hoc verum esset, dispositio rerum & ordo & vis verborum humani ingenij esset, non à Spiritu Sancto quod in libris canonicis dicere nefas est. Itaque, nec in verbis illius esset inhaerendum, neque ex illis liceret argumentari, sed ex sensu: nec verum esset an quidquam è suo notarius, vel addidisset, vel minus proprie dixisset. Quod si illo Spiritu Sancto dictante sensus Pauli scripsit vel duo scriptores canonici huius epistolæ essent, vel epistola magis proprie diceretur notarij, quam Pauli sicut Marcus scripsit euangelium ut audiuit à Petro, Lucas, ut à Paulo accepit, sicut testatur Hieronymus in scriptoribus Ecclesiasticis, & tamen autores canonici horum Euangeliorum, non sunt Petrus & Paulus, sed Marcus & Lucas. Quodque Medina pro se assertit ex Origenis desumptum ex Eusebio li. 6. hist. cap. 18. nihil eum iuuat. Origenes enim dicit eam manifestissime esse Pauli, sed negat constare per quem sit sermo eius compositus, alios affirmare Clemetem Græco eam sermone, non tamen sensibus exposuisse, alios Lucã. Primum enim ipse hic nihil affirmavit: deinde quod illi dicebant de translatione intelligendum est, non de compositione ut ex veteribus confirmabimus. Tertius etiam ille qui epistolam ad Rom. scripsit nihil aliud fecit, quam excipere quæ dictabantur à Paulo, si enim fecisset, quod vult Medina proculdubio stylus epist. ad Rom. differret ab stylo aliarum epistolarum, sicut stylus epist. ad Hebræos. Quod tamen manifeste falsum est, causa vera est, hæc epistolam non Græco sermone à Paulo dictatam esse ut reliquas, sed Hebraico, quæ ab alio postea versa est in Græcû scri-

A 5 p̄l̄tq;

psitq; (vt Hieronymus ait in catalogo virorum illustriū) Hebræus Hebræis Hebraice, idest, suo eloquio disertissimè vt ea quæ eloquenter scripta fuerant in Hebræo, eloquentius verterentur in Græcum, & hanc esse causam dicit, quod à cæteris Pauli Epistolis discrepare videatur. At hoc nequit ferre Caietanus, negat eam Hebraice scriptam fuisse, quoniam, ca. 7. scriptū est de Melchisedec. Primum quidem interpretatur rex iustitiæ. Et si Hebraice scripta esset, perinde hoc esset, ac si diceretur, Melchisedec interpretatur Melchisedec. Nec enim rex iustitiæ aliter apud
 4 Hebræos dici potest. Deinde hæc addit. Et quoniam hæc ratio me conuincit (sicut conuincit & de Matthæo) ideo hanc epistolam non esse conditam Hebraico idiomate in dubiè credo. In cuius signum nec Hebræa inuenitur epistola, nec scitur certus eius interpret ex Hebræo in Græcum, & cæt. Addamus hoc etiam autorem huius epistolæ testimonia ex veteri testamento desumere magis iuxta Græcam septuaginta interpretum editionem, quam iuxta Hebraicam veritatē, quod magis Græci scriptoris, quam Hebræi est. Hac in re toto cælo errat Caietanus. Constat enim id veterum scriptorum autoritate, quibus refragari nemo qui sapiat, debet. Eusebius lib. 6. hist. c. 11. de Clemente Alexandrino hæc scribit. De epistola vero ad Hebræos ita differit, quod manifeste sit Pauli, scripta sit ita autem Hebræo sermone, tanquam Hebræis, à Luca vero qui erat Pauli discipulus interpretata in Græcum. Vnde & stylus
 5 eius magis similis videatur libello illi quædam Lucas de apostolorum actibus scripsit. De eadem ita censet idem Eusebius lib. 3. hist. cap. 38. Clemens tamen (loquitur autem de Romano) in epistola, quam Corinthiis scribit meminit epistolæ Pauli ad Hebræos & vtitur eius testimonijs. Vnde constat, quod apostolus tanquā Hebræis mittendam patrio eam sermone conscripserit, & vt quidam tradunt Lucam Euangelistam. Alij autē hunc ipsūm Clementem interpretatum esse. Quod & magis verum est, quia & stylus ipse epistolæ Clementis cum hac concordat & sensus nimirum vtriusque scripturæ plurimam similitudinē ferunt. Eusebio subscripsit Nicephorus lib. 2. historię ca. 46. & lib.

& lib. 3. cap. 18. Idem sensit Hieronymus in catalogo scriptorum, idest, Hebraice eam scriptam esse, & versam à Luca vel à Clemente. Et in eodem libro de Clemente Pontifice Romano agēs: Scripsi, inquit, ex personæ Romanæ Ecclesiæ ad Ecclesiā Corinthiorū valde vtilē epistolā, quod & in nonnullis locis publicè legitur, quæ mihi videtur characteri epistolæ, quæ sub Pauli nomine ad Hebræos fertur conuenire. Sed & multis de eadem epistola nō solum sensibus, sed & iuxta verborum quoque ordinem abutitur, omnino grandis in vtraque similitudo est, & cæt. Idē ait Oecumenius in argumento, 2. huius epistolæ & Theodoretus. Dicamus ergo Caietano cum his authoribus certum esse Hebraico sermone eam dictatā esse ab apostolo. Verissimum autem à Clemente fuisse conuersam vt stylus ipse indicat & plures sentiūt sicut ait Oecumenius. si autem Hebraicè scripta non est, quia Hebraicū exēplar non extat: Ergo nec Tobię liber, Iudith Chaldaicè scripti sunt, nec liber Ecclesiastici, nec primus Machabæorū Hebraicè, quos tamen his linguis legit Hieronymus: Atque ita epistolam hanc Hebraico idiomate scriptam legerunt ij, qui nobis tradiderunt, aut certe verustiores patres, quorum ipsi traditionem tenebant. Mitto quod Canus testatur lib. 2. de locis Theologicis. c. 11. audisse se ex doctissimo Hebræo apud Carpentoratenses extare etiam num hanc epistolam Hebraicam & Euangelium Matthæi. Eadem lingua Matthæus etiam Galenus in Prolegomenis huius epistolæ testatur eam Hebraico sermone iussu Iulij III. & Ferdinandi Imperatoris elegantissimis typis excusam studioforum manibus teri. Quæ vera esse credā cum locupletiores testes habeo. Venio ad argumentum, quo se conuincit Caietanus affirmat de interpretatione nominis Melchisedec: facile hoc multi soluunt argumentantes, & eodem si quidquam efficeret, cōcludi posse libros Genesis & Exodi non fuisse Hebraicè scriptos, quoniam Gen. 35. legimus, Vocauit filium suum Benoni, id est, filius doloris mei, pater vero appellauit eum Beniamin, id est, filius dextræ. Et Exodi. 12. est enim Phasē, id est, transitus Domini. Addunt & hoc licere interpreti peregrina vocabula interpretati, licet,

*Canon ad
interpretationes
vocalium, quae
sunt in sacris
litteris.*

licet is, qui scripsit interpretatus non fuerit. Quod verum
8 est, & vt intelligam⁹ vtrū interpretationes quas in nostra
vulgata editione viderimus, aut in quavis alia, scriptoris
ne sint an interpretis, hoc canone videntur. Cum ponitur
interpretatio vocabuli eius linguae, quae primum liber ille
scriptus, est semper fere illa interpretatio erit interpretis,
non scriptoris. Si vero sit alterius linguae, scriptoris est, nō
interpretis. Verbi gratia Genesis Hebraicè scripta est. Si vo-
cabulum Hebraicum interpretatum videas, non scriptor,
Sed interpres id fecit vt in Benjamin & Benoni & Exodi
12. est enim Phase, id est, transitus Domini, & cap. 16.
Quod cum vidissent filij Israel, dixerunt ad inuicem. Man-
hu? Quod significat, quid est hoc? Ita enim Matth. 1. &
vocabunt nomen eius Emanuel, quod est interpretatum
nobiscum Deus, & cap. 27. Eli, Eli. Lamafabactani. Hoc
est, Deus meus, Deus meus vt quid dereliquisti me? At
cum Mar. 15. eadem verba cum interpretatione legis ip-
sius Marci est illa interpretatio, non interpretis, Græcè
enim scripsit & Hebraicas voces Græcis lectoribus inter-
pretari voluit. Idem dico de eo, quod est in eodem Mar-
co cap. 14. & in Paulo Gal. 4. Abba, pater de illo Ioh. 1. in
uenimus Messiam, quod est interpretatum Christus. Tu
vocaberis Cephias, quod interpretatur, Petr⁹: Rabbi, quod
dicitur interpretatum magister. Et de multis similibus.
9 Ita igitur dicunt interpretationem nominis Hebraici, Mel-
chisedec, non esse Pauli, sed Græci eius interpretis, id est,
Clementis. At hoc non videntur animaduertisse qui ita
respondent (quod tamen permagni momenti est) cum
interpretatio non est scriptoris, sed interpretis ea detra-
cta nihil scripturae integritati detrahit, vt si dicas, vocauit
filium suum Benoni, pater vero appellauit eum Benia-
min. Est enim Phase domini. Et vocabunt nomen eius
Emmanuel. Si autē in hoc loco Pauli interpretationem
demas, aliquid integritati scripturae, & tē sui Apostoli
adimes. Ita enim ait. Hic enim Melchisedec rex Salem, sa-
cerdos Dei summi, & cæt. Primum quidem interpretatur
rex iustitiæ. Deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis
& cæt. assimilatus filio Dei manet sacerdos in perpetuum.

Ex eo

Ex eo enim quod rex iustitiæ est, & rex pacis probat Apo-
stolus eum figuram esse Christi. Si autem sine vlla inter-
pretatione legas. Hic enim Melchisedec rex Salem sacer-
dos Dei summi sine patre, sine matre, & cæt. Videbitur in
eo figura Christi fuisse, quod fuit sacerdos, & initium die-
rum non habet, nec finem vitæ. Non autem in eo, quod
Melchisedec appellatus est, & rex Salem fuit. Mihi vim ar-
gumenti huius perpendiculari videtur quidem haud omni-
no improbabili ter dici posse, interpretationē hanc duorū
nominum additam esse ab interprete Græco quo magis
sensum Pauli aperiret. Sed lōge probabilius arbitror Pauli
esse omnia, non interpretis. Primum quoniam Chrysolsto-
mus & reliqui Græci expositores affirmant Apostolum
ab interpretatione nominum etiam argumentari. Deinde
quoniam hæc verba non sunt mera interpretatio, ita vt au-
ferri possint, quasi ab alio addita, sed cōnexa sunt cū alijs,
& si attentè legantur, pars illorum sunt, & ad eūdem cum
illis cōtextum pertinent. Ita enim habent. Hic enim Mel-
chisedec rex Salem, sacerdos Dei summi, qui & obtinuit
Abrahæ regresso à cæde regum & benedixit, cui & deci-
mas omnium diuisit Abraham. Primum quidem, qui inter-
pretatur rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est
rex pacis, & cæt. Ita si quidem legendum est, non primum
quidem interpretatur, *περὶ τοῦ μὲν ἑρμηνεύουεν* & c. Nun-
quam nos similem huic interpretationi inueniemus, in
ijs, quæ addita sunt ab interpretibus. Tertio, quoniam
vt prius argumentabamur si sola nomina posuisset sine
interpretatione non possemus scire an in illis quoque fi-
guram Christi eum fuisse sentiret Apostolus. Verbi gratia
cū dominus ait. Iob. 3. & sicut Moyses exaltauit serpen-
tem in deserto, ita oportet exaltari filium hominis. Aut
cū idē Paulus scribit Gal. 4. scriptū est enim, quoniam
Abraham duos filios habuit, & cæt. non intelligimus no-
mina Moyse, Abraham, Agar, Sina misterij quidquā habe-
re ijs in locis, quoniam sine interpretatione posita sunt.
At cum mysterium est in nomine solet indicari ab ipso
scriptore, vt. Tu vocaberis Cephias, quod interpretatur Pe-
trus. Iob. 9. vade laua in natatoria Siloë, quod interpretatur

tur missus. Quid ergo, ad Caietani argumentum responde-
bimus? Primum nomen viri esse מלכי צדק, regem autē
iustitiæ dici, מלך צדק, & quoniam nomen viri compo-
situm est, ac nonnihil diuersum à communi appellatione
regis iustitiæ licuisse alterum altero interpretari, vt si ego
12 dicam legifer, dicitur, quasi legem ferens, homicida quasi
hominem cædens, nemo reprehender. In Salem autē am-
biguitas vocabuli interpretatione eguit. Cum enim Apo-
stolus Hebraica sine pūctis scripserit, quæ tunc inuēta non
erant, si interpretationem non adhiberet nō satis quid vel-
let indicaret. Si enim scribas, מלך retributio significatur
similiter si scribas, מלך, Si מלך. Vel vrbs intelligitur
vel completus, vel pacificus si, מלך Perfectus, pacificus.
Dicendum aliud esse vocabula tantummodo interpreta-
ri, quod in eadem lingua necesse non est nisi subobscura
sint. Aliud ex significatione vocabuli mysterium aliquod
eruere, & aliquid vtile docere, tūc enim sicut rem iam di-
ctam reperere possumus, vt intelligatur, quod ex ea colli-
gere volumus: Ita etiam licet vocabula vel apertissima in-
terpretari, vt quod illis significatum est, in memoriam re-
uocemus auditoribus, & vis cōsecutionis intelligatur. Ex
quo etiam videmus quid sit ad Canonem, quem tradidi-
mus respondendum intelligi eum, scilicet, de interpreta-
tionibus, quæ nihil aliud sunt, quā interpretationes. Nō au-
13 tem de interpretationibus ex quibus argumenta desumū-
tur, Quod vero quasi p Caietano addidim⁹ autorē huius
Epistolæ testimonijs scripturæ vt iuxta Lxx, interpretū edi-
tionē id illi cū Mattheo qui Hebraicè scripsit & cū cæte-
ris apostolis cōmune est, qui sæpe eā adhibent, quoniā &
in honore erat apud Iudæos & verbis solis, non etiā sensū
discrepat in illis locis ab Hebraica veritate. Atq; ita discre-
pat vt ei plerūq; nōnihil lucis & perspicuitatis afferre vi-
deatur. Ita Mattheus cap. 13. refert. iuxta Lxx. Illud Isai. 6.
Audite audietis & nō intelligetis, & c. & similiter à Paulo
relatū & quidē cū Hebræis disputate, refert Lucas Act. vlt.
& huiusmodi multa occurrūt in Apostolis & Euāgelistis.

Alteram obiectionem, quod nōmē Pauli non habeat,
nec vītatam in eius epistolis salutationem: verbis Hiero-
nymi

nymi soluimus in præfatione quadā in hāc epistolā, si ob
hoc nō est Pauli, quod eius nomē nō præfert. Igitur null⁹
erit qui a nullius nomine titulatur. Quod si hoc est ridicu-
lū & absurdū, ipsius magis cēlēda est, quæ tāto suæ doctri-
næ fulget eloquio. Sed quia apud Hebr. Ecclesiā quasi des-
tructor legis habebatur voluit tacito nomine de figuris le-
gis & veritate Christi reddere rationē, ne odiū nominis in-
frōte prætitulati vilitatē excluderet lectionis, & c. Eandē
rationē taciti nominis reddit idē Hier. in catalogo scrip-
torum agens de Paulo, atque idem sensit Clemens Ale-
xandrinus in libris hypotyposcon vt referunt Eusebius li-
br. 6. hist. cap. 11. & Nicephorus lib. 4. cap. 33. Eadem est ra-
tio & Theophylacti in primis verbis comm. Ep. ad Rom.
& in cap. 13. Ep. ad Hebr. prope finem & aliorum. Ver-
ba Eusebij referam, quoniam aliquid addunt, quod nobis
14 vsui sit. Quod autem super scriptionem solitam inibi non
habet, id est, Paulus Apostolus, hoc esse rationis osten-
dit, quia præiudicatum Hebræis erat de Pauli nomine,
ne eius dicta susciperent, & idcirco prudenter declinat
se ne statim in principio Pauli nomine inspecto lectio
eius repudiaretur. Post pauca vero addit etiā hæc: Et sicut
inquit, beatus presbyter dicebat, quia Dñs Apostolus om-
nipotētis dicitur missus ad Hebræos. Pro humilitate ergō
Paulus, qui ad Gētes fuerat destinatus, nō scripsit se mēt
iptum Hebræorū Apostolum: vel propter honorē domi-
ni, qui se missum dixerat ad oues Irael, vel quia Gentium
videbatur Apostolus & c. Clementem refert ac sequitur
Theodoretus. Verum hæc ratio quibusdam non proba-
tur. Aiūt enim Apostolū nō ad infideles Hebræos scribe-
re, sed ad eos qui tā crediderāt, & à quib⁹ amabatur ac qui
bus largas eleemosynas attulerat, de quibus scribit Ro. 15.
Nūc igitur proficiat in Ierusalē ministrare Sāctis. Proba-
uerāt enim Macedonia & Achaia collationē aliquā face-
re in pauperes Sāctorū qui sūt in Ierusalē. Hoc igitur po-
15 tius putāt Paulū Hebræicè scribentem nomen suo more
posuisse, quod postea vitio Græci interpretis aut incuria
additum non sit aut certe quia acephalum exemplar nac-
tus est: sed vnde hoc probare possunt, cum vetustissimi
f. i.

scriptores nomen suum Paulum tacuisse scribant. Quare prior illa sententia Clementis & Hieronymi, quæ communis est, amplectenda est. Etenim nomen Pauli vehementer inuisum erat Iudæis quod discessiōem à lege docere putaretur vt ex multis Actorum apostolicorum locis apertissimum est, quoniam vnum aut alterum indico Act. 21. ij qui de Asia erāt Iudæi cum vidissent eum in templo, concitauerunt omnem populum & iniecerunt ei manus clamantes: viri Israelitæ audiui à te, hic est homo, qui aduersus populum & legem, & locum hunc omnes vbique docens, insuper & Gentiles induxit in templum &c. & cap. 23. facta autem die collegerunt se quidā ex Iudæis & deuouerunt se dicentes neque manducatorios, neque bibituros donec occiderent Paulum. Hoc autem errore non solum infideles Iudæi, sed fideles quoque tenebantur; sicut illi ait Iacobus Act. 21. vides frater quot millia sunt in Iudæis qui crediderūt, & omnes amulatores sunt legis. Audierunt autem de te, quod discessiōnem doceas à Moyse eorum, qui per gentes sunt Iudæorum, dicens non debere eos circumcidere filios suos neque secundum consuetudinem ingredi &c. Altera etiam odij causa fuit quod Paulus gentibus prædicaret Euangeliū quod etiam credentibus Iudæis molestissimum erat vt ex tota Epist. ad Romanos, cuius hæc res argumentum est, intelligi potest. Vnde cum in iudicio diceret Act. 22. Et dixit ad me: vade, quoniam ego in nationes longe mittam te: continuo sequitur: audiebant autem eum vsq; ad hoc verbum: & leuauerunt vocem suam, dicentes: tolle de terra huiusmodi nō enim fas est eū viuere. Cum igitur Paulus hac epistola & fideles confirmare cuperet, & infideles conuertere, consulto præter suum morem nomē tacuit & salutationem vnde fortasse cognosci posset prætermisit, ne inuidia sui nominis, vtilitatem Epistolæ detraxerit. Nec obstat, quod in calce Epistolæ promittit se ad eos venturum, quod familiaritatis est. Id enim dicit, cum illos iam sibi conciliatos putat per ea, quæ scripserat. Quod autem illi assumebant, Paulum eis notum & carnem fuisse, quippe ad quos eleemosynas attulisset, etiam si non

si nonnulli ex veteribus ita sentiant non, videtur verum Paulus enim ad eos qui erant in Ierusalem. eleemosynas derulit, vt ipse testatur Rom. 15. ij aut ad quos nūc scribit, iā diu dispersi fuerant per regiones Pōti, & Galatiæ, & Capadociæ, & Bythinia, vt ostendimus ca. 7. n. 9. Alteram rationē addidit Theodoretus Paulum esse Gentium Apostolum. Ea de causa inquit cum scriberet ad eos, qui crediderunt ex Gentibus appellationem adiecit, & Apostolicam dignitatem addidit, vt doctor, & Magister scribēs ad discipulos; ad Hebræos aut scribēs, quorum non erat sibi cura credita, merito nudam dignitate doctrinam eis tradidit. Aliorum enim Apostolorum curationi suberant.

De argumēto huius Epistolæ, & de loco & tēpore, quo scripta est.
C A P V T. III.

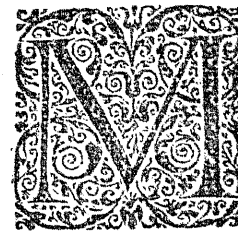
Quoniam hanc Epistolam, vt paulo ante diximus, Paulus ad eos scribit, qui propter fidem Christi à suis vehemētius vexabantur, & eos in fide confirmare, alioque, qui non crediderant, ad Christum adducere cupit, id in tota Epistola agit, vt Christum maiorem Mose, Euangeliū præstantius lege, Sacerdotium Christi, Sacerdotio Leuitico melius esse demonstrat. Deinde vt eos ad viriliter perferenda omnia pro Christo exhortetur, ad permanendum in officio, ad Christi promissa fideliter expectanda. Scripsit autem eam per Timotheum cum esset in Italia, vt docet Græca eiusdem Epistolæ subscriptio. Theophilactus in argumento: Scribit autem Epistolam hanc ex Italia, vnde & antiquior est, & prior ea, quam ad Timotheum scripsit. Nam in illa ostendit finem sibi vitæ imminere. Ego enim, inquit, iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. In hac autem promittit Hebræis, quod ipse sit visurus eos: cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum, cum quo si celerius venerit videbo vos &c. Hoc ex eadem epistola constat, in cuius fine est: Salutant vos de Italia fratres. Sed sciamus vt hic docet breuiter

Theophilactus & apertius Hieronymus in catalogo scriptorum Paulum bis in Italia & Romæ fuisse: emel cum vincus illoc missus est ex Iudæa, cum Casarem appellauit, vt scriptum est in extremis capitibus Actorum Apostolicorū, de quo. 2. Tim. 4. ait, In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt. Non illis imputetur. Dominus autem mihi assistit & confortauit me, vt per me prædicatio impleatur & audiāt omnes gentes, & liberatus sum de ore Leonis. Manifestissimè vt ait Hieronymus, leone propter crudelitatem Neronem significās. Tunc biennio Romæ mansit vt est in Act. cap. ultimo. Secūdo Romæ fuit, cū post aliquot annos redijt, & simul cum Petro martyrio coronatus est. Quarto decimo anno Neronis, vt autores sunt Eusebius in chronicis & Hieronymus in catalogo, tricesimo autem septimo post passionem domini. Quo tēpore in vinculis scripsit posteriore Epistolā ad Timotheū, in qua ait. Ego enim iam delibor & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certauī, cursum consummaui & cæc. Epistolā ergo ad Hebræos scripsit cum primum Romæ fuit qua se venturum ad eos pollicetur. Post hac (inquit Theophylactus) in Hispanias profectus, inde fortasse cōspexit Hebræos. Romam postea redit, quando & à Nerone est sublatu & cæc. venit autem primum Romam secundo anno Neronis vt aiunt Eusebius in Chronicis, & Hieronymus in catalogo, idest, anno à Christo nato quinquagesimo octauo, vigesimo vero quinto post eius passionem vt ait Hieronymus. Ac vt de nomine eorum ad quos scribit aliquid dicamus. Hebræi dicti sunt quasi transitores a verbo **עבר** quod est transijt, eo quod Abraham eorum pater relictā Chaldæa transijt Euphratē, & venit in terrā Chanāā quasi diceretur Transfluuiales, sicut nunc dicimus Transpadani, Trāsmarini, Trāsmōtani. Vnde prim⁹ omniū Abraham Hebræus dictus est Gen. 14. Et ecce vnus, qui euaserrat nūtiavit Abraham Hebræo. Lxx. τῷ Ἀβραμ. τῷ περὶ αὐτοῦ, idest, Abraham transitori illi, qui primus fluuiū trāsijt: de quo quoniam multa diximus in cap. 1. Ionæ. n. 43. & sequentibus, hoc loco plura dicenda non sunt.

IN

IN EPISTOLAE AD HEBRÆOS.

CAPVT. I.

MULTIFARIA *vt multis que modis olim Deus loquens patribus in prophetis.* In toto hoc capite nihil aliud agit Apostolus, quam asserere Christi dignitatem, & diuinitatem, vt cōfirmet nouam legem præstantiorem esse veteri, quod hæc per Angelos, illa per Christum dominum Angelorum &

Patri æqualem lata sit. Quod facit vt diximus, quo eos in fide cōfirmet, & prōprios reddat ad omnia pro Christi amore perferenda. Ac primum quidem captat eorū erga Christū beneuolentiam his verbis: multifariam & cæc. Ac si diceret: videte quanto indulgēcius & amantius vobiscū agat Deus, quā cū patribus vestris. Illis locutus est per Angelos cū legem dedit, vobis per ipsam suam filiū sibi æquale. Itaq; in Prophetis & in filio significat per Prophetas & per filiū vt etiam Chryl. & Theophiladnotarunt. Nam in proper, vñtatissimū est in scriptura vt satis probauimus in. c. 1. Hof. n. 18. vt in eodē ca. & saluabo eos in Dño Deo suo, & nō saluabo eos in arcu & gladio & in bello, & in æqais & in equitibus Ps. 61. Iudabuntur omnes qui iurāt in eo, idest, per eū. Quod aut ait, Multifariam, in Græco est Πολυμερής, Idest multipartite, nō enim omnia vni prophetæ reuelauit neq; omnia ab vno dici voluit sicut Christo omnia reuelauit. Sed quedā vni, alia alteri. Ita latini dicunt bifariā, & trifariā & multifariā cū aliquid in duas aut tres, aut in multas partes diuiditur vt Cicer. in. 3. Tuscul. Cūq; is motus aut boni aut mali opinionōne citetur bifariā, quatuor perturbationes distributæ sūt Liu. li. 3. ab vrbe cōdita. Ita trifariā adortus castra circū uenit. Pro multis modis est, Πολυτρόπος, Idest vertens se in varias formas, & varias Prophetis visiones obijciens

In pro Per.

B 2 &

& varijs rebus se ipsum assimilans in hominum utilitatem, & eruditionem. Quod optime intelligitur ex verbis Hof. 12. locutus sum per Prophetas, & ego visionem multiplicavi, & in manibus Prophetarum assimilatus sum. Nunc videlicet patri, nunc homini, nunc regi, nunc amico, vrsō, pastori, leoni, igni. Aut hoc etiam modo varias prophetis figuras ostēdens filij sui venturi, vt eo loco ³ rarius explicauimus. Ac si dicat: non illi Deum, viderunt Sed per figuras & multiplices visiones illis futura præmonstrauit. Hominem enim Græci appellāt Πολύτροπον, quasi in varia se vertētē, & omni tēpori, ac loco se se accomodantem, quem idē Latini versutum vocant. Hinc de Vlysse Homerus Ἀνδρᾶ μάλιστα μὲν περὶ μὲν ἄπολύ τροπον: id est, dic mihi musa virum versutum.

Novissime diebus istis locutus est nobis filio.] cum per Prophetas dixit locutum esse Deū, addidit: Multifariam multisq; modis. Sed cūm per filium dixit locutum, nihil tale addidit. Est enim additio diminuens: significat ergo Patrem omnia filio reuelasse, & per eum palam locutum esse, sine inuolucris figurarum quibus utebatur in veteri lege. Ioh. 15. vos autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audiui à Patre meo nota feci vobis. Si quæ autem obscure dixit Apostolus, partim per se post resurrectionē suā, partim per Spiritum sanctum, quem ad eos misit explicauit, sicut promiserat, Ioha. 14. Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcumque dixerō vobis. Præterea Christus non per figuras accepit, sed palam Deum vidit. Eodem argumento vitur Iohannes cap. 1. vt eius doctrinam antepōnendam esse doceat doctrinæ prophetarū, Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus qui est in sinu patris ipse enarrauit. Et dominus ipse cap. 3. Et nemo ascendit in cælum, nisi, qui descendit de cælo, filius hominis qui est in cælo. Pro nouissimē dieb⁹ istis est: ἐν ἐσχάτοις ταῖς ἡμέραις ταύταις, id est, his postremis diebus. Postremos dies appellat tempus aduentus Christi, & legis Euāgelicæ, cui nulla alia lex, nullus alius rerū status succedet, sicut

sicut legi naturæ successit lex scripta, legi scriptæ successit lex gratiæ. Oecumenius ita interpretatur. Reb⁹ aduersis defatigatos consoletur dicens: Extremis. In proximo, inquit est finis & requies à laboribus, initium vero retributio nū, qđ ex Chrysoftomo desumptū est: Eūdem sensum habet nostra trāslatio: Nouissimē diebus istis, his diebus, qui nouissimi sunt. Suspicio etiā nostrū interpretem legisse non est ἐν ἐσχάτοις, sed ἐν ἐσχάτῳ, id est, ad extremū nouissimē.

Quem constituit heredem vniuersorum.] Theodoretus: Hæres omnium Christus dominus, nō vt Deus, sed vt homo: vt Deus enim est omnium effector. Qui autē est omnium opifex, natura est omnium dominus: Hæres autē eorū efficitur dominus, quorū olim nō habebat dominiū, &c. Sed cū scriptura nihil dicere soleat, qđ rei de qua agitur aptū nō sit, quorsum nūc Christū heredē omnium vocat? Alludit Apostolus ad illud Ps. 2. Postula à me & dabo tibi gētes hereditatē tuā, & possessionē tuā terminos terræ. Ita igitur dicit: quem cōstituit heredē vniuersorū, ac si diceret: Etiā si vos vestri persequatur, & spoliēt, & pprijs ex sedib⁹ eiciāt, ne quaquā vos pæniteat accessisse ad Christū, eūque dominū agnouisse: ipse enim est, cui pater omnes homines subieci voluit, & quē dominū agnosci cupit ab vniuersis electis, quoniā sine eo, nemo saluus fieri pōt. Hæc idē testatur est Petrus Act. 2. certissimē sciat ergo omnis domus Israel, quia & Dominū eū, & Christū fecit Deus hūc Iesū, quē vos crucifixistis. Quare cū dicit, vniuersorū omnium hominū nationes & cōditiones intellexit; vt rectē interpretatur Chrysoftomus: Sicut Iohānes. c. 12. Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia trahā ad me ipsum, id est, omnes electos: Et. c. 13. Sciēs, quia omnia dedit ei pater in manus. Sed cur heredem dixit, cū dominū dicere posset, vt Petrus Act. 2. ⁶ Qui hæres est, pfecto & dominus est, sed in nomine hæredis, ratio cur dominus sit, ostenditur. Etenim Christus, qui vt Deus dominus est, & creator omnium, vt homo per passionem suam, meruit vt omnium hominū, qui patris sui erāt, ipse hæres, & dominus efficeretur. Ideo Dauid in eodē Psalmo cū prius de passione locutus esset, ad extremū intulit: Postula à me & dabo tibi gentes hereditatem tuā. De quo etiā scriptū est Iſai. 53. Ideo dispersit ei plurimos &

fortium diuidet spolia p̄ eo, quod tradidit in mortē animā suā. Quia ergo patri obediuit vt bonus fili⁹, & bonus filius paternorū bonorū hæres esse debet, recte dictū est: Quē, cōstituit hæredē vniuersorum. Est ergo ac si diceret: Nihil vos à Christo separet, neq; enim Dei esse potestis, si Christi nō sitis, bonorū siquidē patris Christus hæres est. Loquitur autē scientibus legē, in qua populus electus fors & hæreditas Dei dicitur. Deuter. 32. Pars autē domini populus eius Iacob funiculus hæreditatis eius, ac si dicat: Nō eritis populus electus neq; hæreditas domini, si nō sitis de hæreditate Christi. De hac hæreditate loquitur ipsa Psal. 15. Funes ceciderūt mihi in præclaris: etenim hæreditas mea præ clara est mihi. Chrysostomus: Hæredis autē vtitur nomine, vt duo quædā per hoc ostendat, & quod proprius sit filius, & quod dominationis illi nulla contingat amissio.

Per quē fecit & secula.] Quoniā de Christo quasi de homine locutus fuerat, cū dixit: Quē cōstituit hæredē vniuersorū, ascendit paulatim & Deū esse illū demōstrat, qui nō est factus, sed per quē omnia facta sunt. Sæculū, id est, *αἰών*, appellatur (vt ait Theodoretus) interuallū, seu dimensio, ac distātia, quæ est à cōstitutione mūdi vsq; ad consummationē. Ita enim etiā dominus dixit. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad cōsummationem sæculi. Sæculū etiā dicitur tempus vitæ vnius cuiusq; nostrū vt Psal. 89. sæculum nostrū in illuminatione vultus tui. Multæ erge ætates, & multæ temporū successiones appellantur sæcula. Quemadmodū ergo mundi nomine nō solum cælū & terra, sed omnia etiam quæ in illis sunt intelliguntur, vt Ephes. 1. sicut elegit nos in ipso ante mūdi cōstitutionem. Ita nomine sæculi aut sæculorū, nō tātū successiones temporū, sed etiā omnia, quæ cū tempore trāseunt, & quæ cū tēpore cæperunt intelligūtur, vt in huius Epist. c. 11. fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei vt, ex inuisibilibus visibilia fierēt. Hinc frequens est in scriptura sæculū appellari homines viuentes in sæculo & amātes res creatas magis quā creatorē. Ro. 12. Et nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. 2. Corint. 4. In quibus Deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium. Galat. 1. qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet

peret nos de presenti sæculo nequam. Sic igitur per quem fecit & sæcula. Per quem fecit omnia quæ cum sæculo facta sunt. Illud autem: Per quem fecit, ita accipiendum est, vt apud Iohannem: Omnia per ipsum facta sunt tanquam per ideam omnia continerem, & tanquā per sapientiam, in qua sunt rationes omnium rerum.

Qui cum sit splendor gloria.] Splendor ab Apostolo dicitur, *ἀκτίνων*, quod splendorem de re lucida exeūtem significat, & recte ad filiū pertinet, qui est splendor patris. Gloria autē maiestatem sæpe significat, vt in Epistola Iudæ: maiestatem autē sæpe blasphemāt. Quo loco p̄ maiestate Græce ponitur *δοξα*, quæ vox hic etiā pro gloria posita est. Loquitur igitur apert⁹ de diuina Christi natura, & cū dicit: Splendor gloria, sub audiendum est, pronomen eius, quod est paulo post, vbi ait. *Et figura substantiæ eius.* Est ergo sensus cū sit lumen de lumine, & splendor referens ac manifestam faciēs maiestatem eius sicut. Sap. 7. dictū est: candor est enim lucis æternæ & speculum sine macula maiestatis Dei, id est, Patris maiestātē integrē referens vt est in illa. In quo docet filiū à Patre sine mutatione p̄cedere sicut radius procedit à sole, vt ait Chrysostomus: Et esse Patri coæternum, sicut radius æquæuus est soli atq; (vt Damascenus adnotat lib. 1. de fide. c. 9.) eum esse inseparabilem à patre vt lux inseparabilis est à sole, & nūquam posse deficere sicut neq; lux solis deficit. Merito ergo hic ait Chrysostomus, vbi sunt qui dicunt: erat, qñ non erat?

Et figura substantiæ eius.] Græca magnam habent energiam, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. character impressionem significat, id est, signū, quod expressum est, ex alia re, per quod res illa manifesta cognitione percipitur, cuius modi est sigilli figura in cera impressa. Apoc. 13. Et faciet omnes habere characterem in dextera manu sua, aut in frontibus suis, quo nomine docet filium esse perfectissimam & expressissimam imaginem patris, vt docent Damascenus libro. 1. de fide capitul. 9. & Basilus in epistola. 43. ad Gregorium Nissenum. 11

Rursum Hypostasis, substantiam sæpe significat, quam Hypostasis.

Græci vocant *ὑπόστασις*. Cuius rei causa Hieronymus in Epistola ad Damasum. Quoniā vetusto verebatur concedere tres hypostases in Deo, ne videretur tres concedere substantias. Tota inquit sæcularium literarum schola nihil aliud hypostasim nouit, quam vsiam. Verum communi vsu conciliorum & patrū Hypostasis pro persona accipitur, & quidē valde proprie. Ita enim dicitur, quasi substantiās, quod proprium est personæ & primæ cuiusq; substantiæ. Damas. li. 3. de fide. c. 4. quod igitur aliud est substantia, idest *ὑπόστασις*, & aliud hypostasis, sæpe diximus & quod substantiam communem & contentiuam earum, quæ eiusdem speciei sunt Hypostaseon designat speciem, vt Deus, homo. Hypostasis autem indiuiduum ostendit ceu patrem, filiū, Spiritū sanctū, Petrū, Paulū. Idē latius docuit & explicauit Basilius in eadē Epist. 43. Atq; hoc modo nūc accepit Apostolus. Nā Character, idest, forma impressa, non est is qui impressit, sed similis illi: & filius nō est pater, sed similis patri. Et essentia non gignit essentiā, sed pater generat filium ideo filius est character patris, non autem essentiæ eius.

12 Vna enim atque eadem essentia est in filio & in Patre Pater autem generando filium suam (vt ita dicamus) figuram in eo expressit, sicut sigillum in cera. Quo modo haud incommodè illud intelligi potest, quod ipse ait Iohann. 6. operamini, non cibum, qui perit, sed qui permanet in vitam æternam, quem, filius hominis dabit vobis, hunc enim pater signauit Deus. Ne incredibile videretur cibum permanentem in vitam æternam posse ab eo dari, qui se filium hominis vocaret, ostendit eundem esse Deum, & veram atque expressam imaginē Patris, quo modo solet sigillo exprimi in cera, atque ideo verbo vsus est apto, signauit, idest, sigillo expressit, quod in Græco est *ἀπεικονισθῆναι*. Et cū articulo dixit *ὁ Θεὸς* ac si diceret, pater in quā ille, qui verus Deus est, vt increata in se Dei Patris imaginē agnoscerent, idest, omnino similem & patrī æqualem. Theophylact. dicit ergo: & figura substantiæ eius. Hoc est, quemadmodum pater in sua persona subsistens nullus alterius indiget ad sui perfectionem, sic & filius, Cum enim declarasset filiū

non

13 non differe, nec dissimilem esse, proprium etiam primi exemplaris characterem & formam esse filiū per hæc demonstrat Apostolus, character enim siue figura aliud quiddam est ab archetypo, vt qui subsistat ipse per se. Similis quidem citra vllum discrimen proto typo, seu exemplari primo &c. Quod ita intelligamus, apud nos character aliud esse ab archetypo secundū substantiam, in Deo autē non esse aliud, quia eadem est natura patris & filij, sed esse aliū, idest, aliā personā. Chrysof. homilia 2. vnā rem submit ad demonstrandā duorū substantiā. Character quippe alter est ab ipso suo exemplari. Alter autē non in omnibus, sed secundū, quod per se ipsum subsistit. Nā & hic character similitudinis omnimodè præbet indicū ad illud, cuius est character, & suspitionē vel paræ dissimilitudinis omnino nō recipit &c. Quoniā igitur dixerat: Qui cū sit splendor gloriæ, & splendor in rebus creatis per se nō subsistit, ne inde ansam errandi arriperet Sabellius, & Photinus vt putaret filiū per se nō subsistere, merito addidit: Et figura substantiæ eius, vt adnotarūt Theo. & Theoph. Quoniā enim (inquit Theod.) diuina superat omnē intelligentiā, & nec fieri poterat vt per vnā similitudinē doceretur diuinitatis mysteriū, hoc per plura facere cogūt veritatis præcones.

14 *Portansque omnia verbo virtutis suæ.* Verbum vocat imperium, siue iussionem vt psal. 148. Spiritus procellarum quæ faciunt verbum eius. Lucæ. 5. in verbo autem tuo laxabo rete: nec potest exponi se ipso, qui est verbum virtuosum, vt exposuit S. Thomas, non est enim *τὸ ῥῆμα*, quo nomine semper vtitur scriptura cum filium Dei intelligit, sed *τὸ ῥῆμα*, quod est verbum commune. Hebraico autem more dictum est, verbo virtutis suæ, pro verbo suo potenti plenoque virtutis, vt Coloss. 1. & transfudit in regnum filij dilectionis suæ, idest quem ipse diligit Ephes. 1. Secundum propositum voluntatis suæ, idest secundum propositum, quod ipse voluit, secundum id quod ipse apud se statuere voluit: quod paulo post explicauit. Qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ. Et in eodem capite: vt notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ. Hoc ergo ait vniuersa iussione

sua potenti conseruat, ac portat, idest, sustinet, quod nisi faceret, omnia perirent & redirent in nihilum: In Græco est, φέρω, quod Erasmus non putat esse interpretandum, portans, sed agens, siue mouens, ac moderās, sicut ipse transtulit. Modereturq; omnia verbo potentia suā, idest, non solum per ipsum mundus hic conditus est, sed ab eo etiā regitur & administratur. Hoc ita cōfirmat. Nam φερόμενα, Inquit dicuntur græcis, quæ impetu quodam aguntur, vnde & φοράν, impetum vocant: Et ἀγειν, ac φέρειν dicitur qui suo arbitratu moderatur aliquem. In hanc sententiam interpretatur & Chrysostomus annotans Emphasin huius participij φέρον, gubernat enim aliquis cum negotio: fert, qui sine negotio mouet quodlibet & cetera. Nos damus Erasmo quod vult, idest, ita etiam recte explicari locum vt ab ipso explicatus est. Nam & Oecumenius & Theophylactus & Theodoretus eodem modo exposuerunt: sed ipse det nobis etiam quod volumus necesse est, quādo quidem propria & vtitatissima huius verbi significatio est, portare & baiulare, & nemo ignorat. Nec ipse hoc negare potuit: ait enim: Tho. licet nō senserit Emphasin huius vocis, tamen haud multum aberrat à scopo, Tho. autem ita omnino exposuit: vt nos diximus. Sed & Chryf. quem pro se citauit Erasmus, magis à nobis stat, ita enim interpretatur hom. 2. Ferat, inquit, omnia idest, gubernet omnia, Et vt videamus quid gubernationis nomine intelligat cōtinuo addit: si quidem cadentia & ad nihilū tendentia cōtinet. Nō enim minus est cōtinere mūdū, quā fecisse, sed si oportet aliquid quod admireris dicere, adhuc amplius est. Nā in faciēdo quidem ex nullis extātibus rerū essentia producta sunt. In cōtinendo vero ea quæ facta sunt ne ad nihilū redeant continentur: quem sensum etiam secus est Theophylactus.

Purgationem peccatorum faciens Πωμο ἀμεν, idest, postquam fecit, postquam pro hominibus mortu⁹ eorum peccata deleuit, ascendit in cælū & sedit ad dexteram patris, Ita Chrysostomus, Theophyl. Theod. Oecumē. & recentiores interpretes. Itaq; noster interpretis huiusmodi tempora Græcorum verborum quæ ἀριστερα, dicuntur solet sæ-

pe quasi presentia vertere presens pro præterito accipiēs, vt Act. 1. vsque in diem, qua præcipiens apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit assumptus est, idest, postquam præcepit: & ibidem, incipiēs à baptisinate Ioannis, idest, exorsus, vt vertit Erasmus Matth. 14. & accedentes discipuli eius tolerunt corpus, idest, postquam accesserunt, aut cum accessissent. Ibidem: Et venientes nuntiauerunt Iesu, idest, postquam venissent. Et exiens vidit turbā multam, idest, egressus, Ac postea, dimitte turbas vt eutes in castella emāt sibi escās. Hæc eadem tēpora sæpe in præteritū vertit. Vtriusq; exēpla sunt in nouo testamēto innumera, adeo vt in singulis etiā capitibus multa inuenire liceat, ex quibus intelligitur alterum pro altero vsurpare interprete: sed ita tamē vt ex ijs, quæ dicuntur nō sit adeo difficile utrū præses an præteritū sit iudicare. Itanūc dicit.

Purgationem peccatorum faciens sedit ad Dexteram Maiestatis] Cum in Græco similiter sit sedit. Cæterum in Græcis Codicibus aliquid additum inuenimus. Ita enim legitur: Perse ipsum purgatione facta peccatorū nostrorum & c. quam lectionem agnoscunt Chrysostomus hom. 2. Theophyl. Theod. Oecum. declarat enim hoc maxime Dei bonitatem & charitatē (vt ait Chryf. homi. 2.) quod nō solū purgatio peccatorū facta sit, sed etiā facta sit per ipsum filiū.

Sedit ad dexteram maiestatis in excelsis.] In Complutensi codice, & in nonnullis alijs est, ἐν δεξιᾷ τῆς θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, idest, in dextera throni magnitudinis, siue maiestatis. Verum Chrysostomus & Theophyl. & Theod. & Oecum. ita omnino legūt, vt est in nostra translatione, ac maiestatem Deum interpretantur, sicut dixit Marcus c. vlt. assumptus est in cælū & sedit à dextris Dei. Maiestas proprie amplitudo & dignitas dicitur, vt interpretatur Cicero in. 2. de Oratore. Græce μεγαλοσύνη, Vt hoc in loco, siue etiā μεγαλειότης, vt Act. 19. sed & destrui incipiet maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit, quare si legamus, ad dexteram throni maiestatis, interpretabimur: Ad dexteram throni ampli & magni vt Matth. 19. cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ. Et ca. 25. tūc sedit

sedebit super sedem maiestatis suæ. Si autem legamus: ad dexteram maiestatis, maiestas pro principe siue pro magna potestate accipitur, vt in Epistola Iudæ. Maiestatem aut blasphemant, id est, principes & potestatem habentes, tamen in his locis Matthæi & Iudæ non sit in Græco *μεγαλαουωη* sed *δικτα*, qd̄ in illis idem est. Ita dominatio p̄ dominantibus ponitur vt in eadem Epistola Iudæ: Dominatio nem contemnunt. Potestates etiam vocantur potentes Angeli & potentes homines, principatus, qui principes sunt. Maiestas vero nunc per Antonomasiam rex omnium maximus, id est, De^o pater appellatur. Sensus ergo est: Postquam per crucem suam & mortem peccata nostra purgauit, ascendit super omnes cælos, seditq; ad dexteram patris. Addidit in excelsis, vt gloriam Christi hominis indicetur, qui cum in terra ad eum abiectus fuerit, vt in crucem inter latrones sublatus fuerit, postea super omnes cælos gloriosus ascenderit, ita vt etiam ad patris dexteram conderit, quo sublimius nihil excogitari potest. In sessione autem ostenditur sedentis autoritas vt lob. 29. Quando procedebam ad portam ciuitatis & in platea parabam cathedram mihi. Et postea: cumq; sederem quasi rex circumstante exercitu &c. Recte ergo D. Tho. in hoc loco, Diuina, inquit, curia multi assistunt, quia Dani. 7. millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei. Sed nullus legitur ibi sedere, quia omnes sunt ibi serui & ministri, sicut ait: omnes sunt administratores spiritus in ministerium missi. Solus Christus sedere dicitur, quia regiam habet dignitatem &c. Sedere ad dexteram honorificum est, si magnus sit is, ad cuius dexteram sedetur: quare sedere ad dexteram maiestatis in excelsis, id est, eius qui in cælis maximus & amplissimus est, sumus honos est, qui homini tribui potest. At dicendum potius videbatur: sedet ad sinistram maiestatis. nam si filius ad dexteram patris sedet, reliquum est, vt pater ipse sedeat ad sinistram filij, & honorificentius eo sedeat filius. Hæc quæst. dissoluit Antonius Næbrifensis in. 3. Quinquagena. cap. 39. & Ioannes Goropius Becanus libro. 3. Hieroglyphicorum prope finem, docent alium fuisse apud veteres sedendi & deambulandi ordinem.

Sedere.

Sedere ad dexteram.

21

ordinem, quàm apud nos & læuam apud illos fuisse honorificentior, eamque dignitatem habuisse, quam nunc habet dextera. Hoc manifestum esse dicunt, si animaduertamus interiora dici Latinis quæ sinistra sunt, & exteriora, quæ sunt dextera. Quod ex Virgilio satis intelligitur: Radit iter læuam interior—Et postea cum saxa ad sinistram esse docuisset.

Namq; furens animi dum prora ad saxa suburget iterior.— Quod Seruius interpretatur sinisterior, & Sallustij verbis id confirmat. Igitur iteriorus prima Asiæ Bythunia est. Constat autem iterius latus iudicatum esse honorificentius. Apud Horatium Tiresias Vlystem admonet vt si diuitias colligere cupit, diuitibus aduletur, digniorēque locum concedat.— Ne tamen illi

Tu comes exterior, si postulet ire recuses. i. dexterior. Et Ouidius de honore, qui olim senibus habebatur à iunioribus ait.

Ibat & interior, si comes vnus erat.

Et Xenophon. lib. 8. de Pædia Cyri ante medium: de Cyro ad cōiuium principes viros vocante hæc scribit: Sed vt venerunt inuitati ad cenam nō temere & inconsulto singulos locabat ad mēsam. Sed quæ maxime honoraret, ad sinistram sedere iubebat manū, quod hæc infidijs magis subiecta sit quàm dextera: Secundū vero ad dextram: Tertium ad sinistram & quartum ad dexteram, &c. Alij cōtra sentiunt, Hadrianus Turnebus lib. 14. aduersariorum. c. 24. qui comitem exteriorem apud Horatium eum esse dicit, qui à sinistra affectatur, cōsentientibus Acrone, Lambino, Cælio Rodigi no lib. 9. lectionū antiquarū. c. 10. deinde Alexāder lib. 2. Genialū dierū. cap. 19. hæc scribit. Ad dexteram vero locari præcipue apud Ægyptios magnus est honos habitus, in medio vero maximus. Quod æquè apud Romanos seruatur est. Idē apud Afros, Numidasque, &c. Quodque ex Xenophonte attulimus magis probat dexteram apud omnes fuisse honoratiorem, quando quidem quasi peculiare id Cyro fuisse narratur, ad sinistram locare quos maxime honorabat, si enim id illi commune fuisset cum omnibus, nihil erat cur narraretur. Sed quoniam argumenta

Interioribus
exterioribus.
5. Encl.

Li. 2. serm.
Saty. 5.

5. Fastorū.

22

23

menta Turnebi eruditè soluit Goropius & suam sententiam multis, grauibusq; rationibus confirmat, illi sanè & Nebriſſenſi haud inuitus aſſentior. Illud non aſſentior, fuiſſe eandem apud Hebræos conſuetudinem. Conſtat enim ex ſcriptura dexterā apud illos fuiſſe honoratiōē, vt Matthæ. 20. Dic vt ſedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad ſiniſtrā in regno tuo. Dextera primū petitur vt dignior. Sed illud apertius. c. 25. Et ſtatuet ones quidē à dextris ſuis, hœdos autem à ſiniſtris. Et Gen. 48. Ioſeph poſuit Manaſſem primogenitum ad dexterā Iacob, quaſi in loco digniori. Ephraim vero ad ſiniſtram, vt minorē. Sed Iacob præferre volens minorē maiorī, dexterā illi impoſuit, & Ioſeph dixit: Non ita conuenit pater, quia hic eſt primogenitus, pone dexterā tuā ſuper caput eius.

24 Nihil igitur refert apud Romanos locum ſiniſtræ fuiſſe potiorem, cum apud Hebræos plus honoris dexteram habuiſſe demonſtrauerimus. Quomodo igitur Chriſtus ſedet ad dexterā patris? Quoniā Thronus regius vbicūq; ſit, digniſſimus locus cęſetur & ampliſſimus & extra cōparationē cū alijs eſt. Cęteræ ſedes inter ſe cōparantur & altera altera cęſetur honorificetiō. Regia ſedes nō cōfertur cū illis, ſed ab ea honos & dignitas egreditur ad reliquas, vt illæ ſint ampliōres, quæ illi aut propiōres ſunt, aut meliori in loco reſpectu eius collocatæ: Rex enim vbicūq; ſit amplior & honoratiō omnibus eſt. Rex autē quem maxime honoratū vult, ad dexterā ſuā collocat. 3. Reg. 2. veni ergo Bethſabeē ad regē Salomonē vt loqueretur ei pro Adonia: Et ſurrexit rex in occurſum eius, adorauitq; eā & ſedit ſuper Thronū ſuū, poſitufq; eſt Thronus matri Regis, quæ

25 ſedit ad dexteram eius. Et Pſal. 44. Aſſitit Regina à dextris tuis in veſtitu deaurato. Ita vt rā diximus electi ad Chriſti dexteram, damnandi ad ſiniſtram conſtituuntur.

Tanto melior. Angelis effectus, & cæt.] Tanto digniorem Angelis locum obrinens, quanto nomen habet præſtantius, & honoratius illis. Ipſe enim filius appellatur, illi Angeli, id eſt, nūtij & miniſtri, vt mox probaturus eſt. Nō igitur eum factū, dicit vt calumniabantur aduerſarij, cum in cap. vltimo huius epiſtolæ ſcriptū ſit: Ieſus Chriſtus heri, & hodie

& hodie ipſe, & in ſæcula, ſed factum eſſe præſtantiorem Angelis, id eſt, honore prælatum eſſe Angelis, quomodo Iohannes dixit cap. 1. Hic erat, quem dixi, qui poſt me ventur⁹ eſt, ante me factus eſt, quia prior me erat. Differētius vocat præſtātius & excellentius, hoc enim nomen filij indicat, quantum ipſe differat ab Angelis. Hæreditauit autē ſignificat, accepit, ſortitus eſt. Quod Chriſto quatenus homo eſt, cōuenit. Theophylaſtus: carnis autem cauſa omni nō dictum eſt, hæreditauit. Nam vt Deus verbum hoc nō me ſemper habebat, & cæt. Hæc oīa cō pertinent vt oſtendat quantum lex noua præſtet veteri, cum nō lata ſit per Angelos vt vetus, ſed per Chriſtū multo Angelis maiorē.

Cui enim dixit aliquando Angelorum: filius meus es tu: Ego hodie genui te?] Poterat Paulo obijci Angelos etiam vocari filios Dei. Vt Iob. 1. cum veniſſent filij Dei & aſſiſterēt coram domino affuit inter eos etiam Satan. Et cap. 38. cum me laudarent ſimul aſtra matutina, & iubilarent omnes filij Dei? Sed intelligendū eſt (vt adnotarunt Chryſoſtomus & Theophylaſtus & alij) filij nomē proprie accipi ab Apoſtolo pro eo, qui vere filius eſt, & eiufdem cum patre naturæ, vt ex verbis ipſis, quæ affert perſpici poteſt, nulli enim Angelorū dici potuit: Ego hodie genui te qđ ipſi dictū eſt: qđ enim gignitur, ex ſubſtātia gignētis eſt. Porro verba ex Pſa. 2. deſumpta ſunt, quæ de Chriſto ſcriptū eſſe, nō de Dauide, quemadmodum Calviniani volunt, manifeſtum eſt, cum non pauca eius verba in ſcriptura ipſa de Chriſto expoſita inueniamus. Vt illud: Quare fremuerunt gentes, & cæt. Act. 4. Et reges eos in viſta ferrea. Apocal. 2. & 19. Et quod nunc in manibus habemus: filius meus es tu. Act. 13. Et bis in hac epiſtola cap. 1. & 5. Deinde illud, poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ, nec de Dauide, neque de eius poſteris dictum eſt, quia in illis expletum non eſt, ſed in Chriſto. Deniq; verba ipſa: filius meus, & cæt. ad eō ſublimia ſunt, vt non ſolum homini cōuenire nō poſſint proprie accepta, verū neq; Angelis, ſed ſoli filio, quæ ab æterno genuit pater. Dicuntur quidē homines & Angeli filij Dei, ſed metaphoriſe & improprie filius

bus enim ex patris substantia est. Dicuntur & homines geniti à Deo, sed per similitudinem. Non enim naturaliter geniti sunt sed voluntarie, ut ait Iacobus ca. 1. voluntarie enim genuit nos verbo veritatis. Solus ille proprie filius, & proprie genitus dicitur, cui pater ait: ex utero ante luciferum genuite. Quare falsum est, quod voluit Iansenius in adnotationibus huius psalmi, dici hæc historice de Davide, quatenus typus Christi est. De hac generatione merito dicit Hodie. Hodie (inquit Glossa) presentiam significat, atque in æternitate, neque præteritum est quidquam, quasi esse desierit, nec futurum, quasi nondum sit. Sed præsens tantum quia quid quid æternum est semper est & cæt. Errant ergo nonnulli qui existimant, Hodie nusquam ita accipi in scriptura, ut in his verbis, si de æterna generatione intelligantur. Neque enim nos dicimus Hodie accipi pro æternitate, aut pro eo quod est ab æterno, sed pro præfenti duratione, siue brevis, siue longa sit. Et quia in æternitate, nulla est successio aut variatio, sed semper res eodem modo sunt, recte cum de rebus æternis sermo est utimur hoc adverbio, hodie, ut omnis præteriti & futuri variatio longe amoveatur. Quod eleganter S. Thomas his verbis explicavit. Ista generatio non est temporalis sed æterna, quia hodie genui te. Differt autem tempus ab æternitate, quia tempus variatur, sicut motus, cuius mensura est in variatione & successione, & ideo nominatur per successione præteriti & futuri. Æternitas autem est mensura rei immobilis, & ideo non est ibi variatio per successione, sed semper est præfens & ideo denotatur per adverbium præfentis temporis, scilicet, hodie & cæt. Hodie autem accipi pro præfenti duratione siue brevis, siue longa sit, vel ex hac Epistola probari potest, in cuius cap. 3. legimus: sed adhortamini vos met ipsos per singulos dies donec hodie cognominatur. Et mox: si tamen initium substantiæ eius usque ad finem firmum retineamus dum dicitur: Hodie si vocem eius audiveritis, nolite obdurare corda vestra. Et c. 13. Iesus Christus heri, & hodie, ipse & in sæcula. In eo autem, quod ait: Genui te. hoc, S. Thomas adnotat: verum, quia illud inquit

Psal. 109.

28

29

Hodie.

30

inquit, quod sit, quia nondum est, incompletum per consequens est: Quod autem factum est, completum est, & ita perfectum: ideo non dicit: genero te, sed genui, quia perfectus est. Sed tamen ne putetur esse generatio eius tota in præteritione, & per consequens in definitione, addit: hodie, ut sit sensus: perfectus es filii, & tamè generatio tua æterna est, & semper à me generaris, sicut lumen in aere perfectum est, & tamen semper procedit à sole & cæt.

Sed quid respondebimus hæreticis, qui male hunc locum ab autore huius epistolæ exponi calumniantur, cum constet Paulum Act. 13. de resurrectione Christi exposuisse? ita enim ait. Et nos vobis annuntiamus eam, quæ ad Patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimplevit filiis vestris resuscitans Iesum, sicut & in psalmo secundo scriptum est: filius meus es tu, ego hodie genui te? Ad hoc facile responderi potest, duos esse sensus 31
historicos huius loci, aut etiam tres, intelligi enim & de æterna Christi generatione, ut diximus, & de temporali eius nativitate, ut Hierony. & Augustinus & Euthymius in eundem psalm. & in hæc verba Pauli. Chrysostomus, & Theophylactus, & Theodoretus, & Oecumenius, & Glossa, & multi alij volunt. Deinde etiam de resurrectione, quæ iterum quasi genitus, & natus est. Ita enim Paulum interpretari Act. 13. & ita intelligi debere sentiunt Hilarius & Chrys. in eundem psalm. & Ambros. li. 3. de Sacramentis. c. 1. & ex recensibus psalmorum enarratoribus multi, ut Vatablus, Iansen. Flaminus, Varlenius, & alij. Itaq; iuxta duas extremas expositiones cum dicitur, Hodie, dies indicatur, quo Christus ex Virgine natus est. Aut quo resurrectionis. Resurrectio enim quasi quædam generatio, & natiuitas fuit. Mihi sanè ut verum ingenuè fatear hæc de Resurrectione explicatio durior videtur, sicut & alijs ante me visa est, hoc est, Bedæ, Oecumenio & Caietano in idè caput Apostolicorum, & Sixto Senensii lib. 7. bibliothecæ hæres. 8. in solutione undecimæ objectionis, & Genebrardo in psalmum secundum, qui negant hæc verba psalmi à Paulo afferri ad resurrectionem. Cui ego idem sentiam, dicam. Primum valde durum videtur

31

32

33

Siñ mōtē sanctū eius & car. Iesum autē esse Mesiā dō-
 cuerat, quoniam erat ex femine Dauid. Deinde ex aduē-
 37 tu Ioannis Baptistæ ante ipsam: Prædicante Iohanne an-
 te faciem aduentus eius & car. Ita enim prædictum erat
 Isai. 40. vox clamantis in deserto, parate viā Domini &c.
 Præterea etiam testimonio ipsius Ioannis: cum imple-
 ret autem Iohannes cursum suum dicebat: Quem me arbi-
 tramini esse, non sum ego, sed ecce venit post me, cuius
 non sum dignus calceamenta pedum soluere. His addit
 eius passionem, & resurrectionem, cuius testes citat mul-
 tos etiam tunc viuentes: Quare eleganter ex his omni-
 bus conclusionem suam colligit: Et nos vobis annuntia-
 mus eā, quæ ad patres nostros repromissio facta est, quo-
 niam hanc Deus adimpleuit filiis vestris, & car. quæ non
 colligitur quidem integre ex verbis psalmi, sed ex illis si-
 mel, & expræcedentibus: cum enim verba psalmi retulit
 id vnum restabat probandum, quod illis probatur. Si e-
 nim Iesus Messias est, & mortuus est, ac resurrexit, vt
 saluum faceret genus humanum: id tantum videndum
 est, an tantæ virtutis sint eius passio, & resurrectio, vt per
 eas ab hostibus nostris perfecte liberari possimus. At de
 hoc nemini dubitatio esse potest, cum is, qui moritur
 filius Dei sit, & patri æqualis. Atque ita & locus psalmi
 eodem modo semper explicatur, quis scilicet maxime om-
 nium veteribus patribus placuit, & aduersarijs respondi-
 mus, qui male ab autore huius Epistolæ adductum esse
 38 mentiebantur.

Et rursum: Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium.]
 Ex his verbis Caietanus initio huius epistolæ collegit,
 eam nō esse, Canonicā neque Pauli, quod quæ manifeste
 dicta sunt de Salomone. 2. Reg. 7. & 1. Paral. 22. autor eius
 de Christo interpretetur. Minus inquit decet in tanta re,
 tantum Apostolum vti tali argumento, cum potuissent
 Hebræi facile respondere, quod non de filio Dei, sed pu-
 ro homine, & qui potuit peccare, & peccauit dicta sunt
 hæc verba Deo per Nathan ad Dauidem: vnde ex tali filia-
 tione non probatur superioritas ad Angelos, vti autem
 his verbis in sensu mystico minorem reddit autoritatem
 pro

probantis, in principio præsertim Epistolæ & apud He-
 bræos. Hæc Caietanus: quibus vt satis faciamus duo sunt
 explicanda. Primum, quo modo hæc verba de Christo
 intelligantur. Alterum, quam vim habeat Apostoli argu-
 mentatio ex his verbis confecta. Et quoniam in his variæ
 Doctorum hominum sententiæ sunt eaque multum pro-
 babilitatis habere videntur, operæ pretium erit paucis eas
 attingere vt veritas plenius ac clarius elucescat.

Non nulli adeo hæc de Christo dicta intelligūt, vt nullo 39
 modo ad Salomonem pertinere posse censeant. In his est
 Lactantius Firmianus lib. 4. cap. 13. Glossa in cap. 7. lib. 2.
 Reg. Rupertus lib. 2. in libros Regum cap. 30. Lactantium
 haud obscure sequi videntur Sixtus Senensis li. 7. biblio-
 thecæ Hæresi. 8. in dilutione obiectotum, & Ambrosius
 Catherinus lib. 1. annotationum in commentaria Caiet-
 ani, & apertius in expositione huius capituli. Dicunt
 enim de Salomone intelligi typice, idest, vt figura
 Christi est. Atque hunc tandem fuisse eorum sensum ex
 eo constat, quod negant, quæ in eo loco dicta sunt con-
 uenire Salomoni: Dauidi enim dicitur: cumque comple-
 ti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis suscita-
 bo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo &
 firmabo regnum eius. Ipse ædificabit domum nomini 40
 meo, & stabiliam thronum eius vsque in sempiternum.
 Et ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium. At Sa-
 lomon non est suscitatus post mortem patris, sed ab ipso
 patre viuente regnum accepit: iam egressus erat ex utero
 Dauid cū hæc dicebantur. Neque thronus eius stabilitus
 est in sempiternum, cum in transmigratione Babylonis
 defecerit. In Christū hæc omnia ad vnguem conueniūt,
 de quo Angelus ait Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus,
 sedem Dauid patris eius, & regnabit in Domo Iacob in
 æternum. Addit etiam Lactan. Dominum loqui de filio,
 qui nasciturus erat post mortē Dauidis, qui filius Dei ap-
 pellāndus erat, quod nūquā Salomoni contigit. Præterea,
 quod sequitur: Et fidelis erit domus tua, & regnū tuū vs-
 q; in æternū, de Salomone dici non potest, inquit Glossa:
 quia eius domus fidelis non fuit, sed plena mulieribus;

alienigenis falsos Deos colentibus & ipsum Salomonem ad idem impellentibus. Denique Claudius Guiliandi^o in hunc locum Pauli affirmat non posse hæc de Salomone intelligi, quoniam non possent hoc testimonio confutari Iudæi, sed omnino de Christo dici. Similia autem verba quæ, sunt in. 1. Paralip. 22. de Salomone scribi, bisq; hæc Deum dixisse Dauidi. Semel de Christo in secundo Reg. vnde desupra sūt ab Apost. & iterū in primo Paral.

41 Hæc sententia non est multis refellenda, cum verba ipsa librorum Regum, & Paralipomenon tam sint perspicua, ut mirum sit exitisse vel vnum, qui negaret conuenire Salomoni. Primum, Dauid volebat templum Deo extruere, prohibetur ab eo, quoniam Salomō post eius mortem illud erat ædificaturus. Hæc satis idonea causa est prohibendi. at si diceret: Non tu ædificabis mihi templum quia post mortem tuam, ex femine tua nascetur Christus, qui ædificabit mihi Ecclesiam, nulla prohibendi causa reddebatur. Deinde ipse Dauid. 1. Paralip. 22. docet hæc de Salomone dicta esse, cui ait: Filius, qui nascetur tibi, erit vir quietissimus & cæter. ipse ædificabit domum nomini meo, & ipse erit mihi in filium, & ego ero illi in patrem, firmaboque solium Regni eius super Israel in æternum. Nunc ergo filii mihi sit Dominus tecum, & prospera re & ædifica domum Domino Deo tuo, sicut locutus est de te. Et c. 28. Salomon filius tuus ædificabit domum meam, & atria mea: ipsum enim elegi mihi in filium, & ego ero ei in patrem: Quod autem Claudius commentus est, hæc bis dicta esse, longe abhorret à vero, cum ex his tribus locis constet semel fuisse dicta, cum scilicet Dauid volebat templum ædificare & missus est ad eum Nathan qui prohiberet, & id, Salomoni reservatū diceret, eademq; verba in illis omnibus sint: nec magis hæc quàm illa ad Salomonem, aut ad Christum pertineant. Deniq; Salomō ipse de se dicta interpretatur. 3. Reg. 5. Quam ob rem cogito ædificare templū nomini Dei mei, sicut locutus est Dominus Dauid patri meo dicens: Filius tuus, quē dabo pro te super solium tuum, ipse ædificabit domū nomini meo. Et c. 8. eiusdem libri refert verba Domini dicta Patri suo Dauid ut li.

2. cap.

2: cap. 7. scripta sunt. Et postea ait: Confirmavit Dominus sermonem suum, quē locutus est, (tetiq; pro Dauid patre meo, & sedi super thronum Israel sicut locutus est Dominus, & ædificavi domū nomini Domini Dei Israel.

Eorum argumenta solvunt Lyranus in. 2. Reg. 7. & Abulensis. q. 9. in idem caput. Primum falsum est quod obijciunt iam egressum fuisse Salomonem ex utero Dauidis, cum hæc illi promissa sunt. ordo enim historię sacrę doctet, nondum eum in adulterium incidisse id temporis, nec uxorem Viri habuisse, quod postea in c. 11. eiusdem libri narratur gestum. Illud autem: cumque completi fuerint dies tui, & cæter. recte exponit Lyranus sciendum, inquit, quod licet Salomon fuerit coronatus in regem viuentē adhuc Dauid, ut habetur infra. 3. lib. 1. cap. tamen non fuit firmiter stabilitus in regno vsq; post mortem Dauid, quando Adonia & Ioab interfectis dissoluta fuit colligatio eorum, qui fauebant Adoniz. Tamen Salomō adhuc non erat natus, nec conceptus, quando ista verba fuerunt dicta Dauid & c. Et mox: Ista suscitatio intelligitur quantum ad regni stabilitatem, sicut aliquis dicitur creari in Regem. Et Abulensis loco citato ait: Quamquā fuerit factus Salomon Rex viuente patre, fuit ad tollendas discordias fratrum, tamen viuente patre nullā habuit potestatem regiā, sed Dauid iubebat omnia. ideo tunc Salomon erat tanquā non esset Rex. Mortuo autem Dauid, Salomon cepit in omnibus iubere, tanquam solus Rex: ideo tunc proprie dicitur suscitatus in Regē, & non tempore Dauid & c. Quodq; Lactant. putauit suscitari dici de natiuitate Salomonis, oblitus videtur in libro Iudicum c. 11. & 2. & sæpe alias suscitari eos, qui iudices creabantur & nouā potestatem accipiebant. Nec scriptura dicit Salomonem vocandum esse filium Dei, sed futurū Deo pro filio carissimo. Illud: stabiliam thronum eius vsq; in sempiternum, Lyranus, & Abulensis de longo tempore interpretantur more scripturæ. Verum nihil necesse est, ita exponere, sed dicendum est, non simpliciter id promissum fuisse Dauidi, sed conditione addita, si Salomon, & eius posterii manerent in officio, ut apertissimè dictum est. 1. Paralip. 28.

C 4

Et

Et firmabo regnum eius vsq; in aeternum, si perseuerauerit facere praecepta mea & iudicia, sicut & hodie. Et Paulus post ait illi Dauid: si quaesieris eum, inuenies: si autem dereliqueris eum, projicit te in aeternum: quod Glossa obijciat non conuenire Salomoni. Et fidelis erit domus tua, & Regnum tuum vsque in aeternum: meminerit fidele dici, quod non deficit, sed semper manet. Vt Isai. 55. feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles. Et ideo Paulus apud Lucā Act. 13. probauit hinc resurrectionem Christi nunquā esse morte commutandam. Quod autem inquit suscitauit eum a mortuis, amplius iam non reuersurum in corruptionem, ita dixit: Quia dabo vobis Sancta Dauid fidelia. Et cap. 33. panis ei datus est, aquae eius fideles sunt. Sensus ergo est, semper Domus tua, & regnum tuum manebunt si posteris, tui scilicet seruauerint praecepta mea.

Manet ergo haec & de Salomone intelligi, vt probatum est, eademque de Christo dici negare non possumus, quoniam ita docet Apostolus. Quod enim sequitur continuo 2. Reg. 7. qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, & in plagis filiorum hominum, nihil repugnat veritati. Nam sicut Salomon non fuit figura Christi, in peccatis suis, sed in Regno, & in pace, & in aedificatione templi: Ita, quae de peccatis eius dicuntur, nihil pertinent ad Christum. Quauis facile etiam communi responsione satis facere huic obiectioni possumus Christum intelligi caput cum membris, sicut ipse docet Act. 9. dicēs Saule, Saule, quid me persequeris? & peccata nō ad ipsum in se, sed in suis membris esse referenda. Quare hoc nūc quaerendum est, vt rum historico sensu, an allegorico haec de Christo dicta sint. Multi putant Historico dici de Salomone, & de Christo, quoniam eadem scriptura multos historicos sensus capere potest, vt Lyranus hic, & 2. Reg. 7. (quod saepe in similibus locis docet) Paulus Burgensis in additione eiusdem capituli. 7. Abulensis. q. 9. in idem caput. Canus lib. 2. de locis Theologicis cap. 11. verum quoniam in c. 11. Hof. n. 3. & sequentibus manifestissimē hunc Lyranī & aliorum errorē & aperui & vt arbitror

Fidele.

46

47

bitror prostrigui; nunc tantum dicam, si id verum esset Patrem & filium in eadem enuntiatione proprie & improprie accipi, quod absurdissimum est, siquidem aliter Salomon filius dicitur, aliter Christus. Deinde ex ipsa sensu definitione ita hoc perspicue intelligitur vt dubitare nemo debeat aut possit. Si enim Salomō figura Christi est, & homo ille & eius regnum Christū cū suo regno significat, quae de Salomone dicuntur, vt figura Christi est, ad Christum, non nisi spiritali sensu referuntur. Sensus enim historicus est, quem verba efficiunt. Spirituales autem, quem efficiunt res illis verbis significat. Quare mirum est, nō videre Lyranum & quosdam alios pugnatiā se loqui, cum dicunt: Haec dicta sunt de Salomone, prout figura fuit Christi, & ideo de Christo intelliguntur ad literā, & cetera. Imo ideo intelligi de eo nequeunt ad literam. Nam si Salomon figura fuit Christi, ipse Salomō & res, quae de illo scriptae sunt significant Christum; verba ergo significant res Salomonis, & ipse Salomon ac res eius significant Christū. Ergo hic sensus non historicus est, sed spiritalis. Nam spiritalis sensus dicitur, quem efficiunt res significatē per verba. Quare vbi cumque legimus aliquid esse figuram, aut typum alterius, aut typicē dici, siue accipi, quod dicitur, si ne dubio sensus spiritalis est. Hinc etiam fit non impro- 49 prium modō, sed valde etiam falsum esse, quod Lyranus hic & in 2. Reg. 7. & nonnulli alij dicunt ea, quae in scriptura dicuntur de aliquo, quatenus est figura alterius, non conuenire nisi, sed rei, cuius est figura, vt quae dicuntur de Salomone, vt est figura Christi, nullo modo exponi debere de Salomone, sed de Christo, cuiusmodi est illud Ps. 71. Et dominabitur a mari vsque ad mare, & a flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Imo vero quae de Salomone dicuntur, vt figura Christi est, necesse est prius ipsi Salomoni conuenire, vt Christo conueniant. Nam sicut ipse Lyranus fatetur, nihil potest esse figura alterius, nisi in se res aliqua sit, illud enim, quod nihil est non potest esse figura alterius. Et eadem ratione, quod dicitur de Salomone vt est figura Christi, nisi Salomoni conueniat, nihil est, & ideo nō potest esse figura Christi. Etenim 50

si figura est, ipsæ res significant Christum, ergo prius in Salomone illæ factæ sunt, vt possint significare res Christi. Accedit, quod figura per similitudinem, quam habet cum re cuius figura est, illam significat: res autem, quæ facta non est in eo, qui est figura, non habet similitudinem cum illa re, quia non entis, vt est in prouerbio Iuriconsultorum, nullæ sunt qualitates. Hoc exemplo, quo ipsi vtuntur, notū fiet. Quod David ait: Et dominabitur à mari vsq; ad mare, & c. affirmât de Salomone dici, sed ipsi nō conuenire. Quo modo dici potest de illo, quod illi nō cōuenit, nisi id mendacium sit? Salomon nō est dominatus à mari vsq; ad mare, & c. sed Christus, nō, ergo id de Salomone dictū est, sed de Christo. Dicitur, inquis, de Salomone, vt est figura Christi. Audio, sed in eo, qđ sibi nō conuenit, nullius est figura. Sicut Salomon nō potuit esse figura Christi in eo qđ in Christo inuētū nō est, vt in idololatria: Ita neq; in eo esse potest, quod in eo nō præcessit. De quo igitur id dictum est? Ompino de Christo. At Psalmus ille 71. inscribitur in Salomone, non inficior. Sed ibi Salomō non regē illum significat filiū Davidis & Bethsabæe, sed Christū ea scripturæ locutione, qua nomen figuræ dari solet rei, cuius est figura: vt cūm David appellatur Ezech. 34. Et suscitabo super eas pastore vnū, qui pascat eas, seruum meū David. Et Hof. 3. Et quærēt dominū Deum suū, & David regem suū? Quis affirmet hæc dici de David vt figura Christi est? De Christo omnes dictū volūt. Solet enim scriptura cū huiusmodi nominibus vtitur, addere alia, quibus ambiguitas tollatur, & quæ maiora sint, quam vt Davidi, aut Salomoni conuenire possint, vt inde perspicuū sit de quo sint omnia intelligenda. Quem canonē si ad scripturarum intelligentiam adhibeamus, multis nos, magnifque erroribus liberabit. Vocabula primū propriè accipiam⁹, vt David, Salomō, Zorobabel, & similia, & res ad illos accommodemus, quæ dicuntur. Verum, si in eodē contextu, aut in eadem sententia aliquid inuenerimus sublimius, quam vt illis conuenire possit, totū de Christo, & de eius mysterijs dictū intelligamus, & vocabula illa, David, Salomō, & c. metaphoricè aut quouis alio modo figuratè accipi.

cupi. Totum inquam vel Psalmū interdū, vel certe totam illā, pericopen: potest enim nōnunquā fieri vt res noua dici incipiat, vt qui in Psalmo. 71. legit titulū, in Salomone, Psalmū antè legat: & cum inuenerit qđ Salomoni tribui non possit, intelligat totū esse de Christo, eumq; figuratè nomine Salomonis fuisse appellatum. Atq; ita non de Salomone, sed de Christo eum intelligi docent Arnobius, Hieronymus, Augustinus, Theodoret⁹, Cassiodorus, Beda, Euthymius, Haymo, Remigius, Rupert⁹ & alij. Sed verba Augustini referā vt veritas melius intelligatur. In Salomone quidē Psalmi huius titulus prænotatur. Sed hæc in eo dicuntur, quæ nō possunt illi Salomoni regi Israel secūdam carnē iuxta ea, quæ de illo sancta scriptura loquitur conuenire: domino autem Christo possunt. Vnde intelligitur etiā ipsum vocabulū Salomonis ad figuratam significationem adhibitū, vt in eo Christus accipiat: Salomō quippe interpretatur pacific⁹, ac per hoc tale vocabulū illi verissimè atq; optime cōgruit, per quē mediatorē ex inimicis accepta remissione peccatorū reconciliamur Deo, & c. Idē docet in libro de vnitare Ecclesiæ. c. 8. & addit nullū Christianū hoc negare. Et Basili⁹, ac Theodoretus aiūt, quod Salomoni propositus Psalmus nequaquā congruat opinor Iudæos etiā confiteri, si veritatē dicere voluerint ne dū fidei alūnos. Et postea: Cæterū inscriptio nō inepta est, vere autē Saluatori congruit, quandoquidē Salomō pacificus interpretatur, & c. simile iudiciū est de Psalmo. 15. qui inscribitur ipsi David, & in eo est quiddā sublimius Dauide: Quoniā non derelinques animā meam in inferno, nec dabis sanctum tuū videre corruptionē. Quod Petrus Act. 2. & Paulus Act. 13. nō de Dauide, sed de Christo dictum esse testantur: & de Psal. 109. quem Iudæi recentiores putant cani de Abraham victore. Hinc videmus planè canticū canticorum nequaquam scriptū esse de Salomone, & de eius vxore filia Pharaonis, sed de Christo, & de Ecclesia: sunt enim in illo non pauca adeo grandia, & sublimia vt in Salomone, & eius vxorē quadrare non possint. Sed vt ad rem redeamus, quoniā demonstrauim⁹ hæc verba: Ego ero illi in patrē, & c. historicè quidē de Salomone: allego-

allegoricè autem de Christo dici, superest vt respondeamus ad argumentum Caietani, nò decere tantum Apostolum in re tanta vti allegorico sensu aduersus Iudæos, quando quidem ex illo efficax argumentum desumi non potest, sed ex solo historico. Hoc enim omnes permoti videntur, qui vtrumque sensum historicum esse dixerunt, ne, scilicet, fateri cogentur scripturam vti argumentis non efficacibus. Ad hoc eruditè respondent Canus lib. 2. de locis cap. 1. 1. & noster Robertus Bellarminus, in primo tomo suarum disputationum aduersus hæreticos lib. 1. cap. 17. sed copiosius Fr. Michael Medina lib. 6. de recta in Deum fide cap. 25. quamuis Canus historico sensu verba afferri putat, verum, etiam si allegorico afferrentur, recte fieri potuisse dicit. Sūma respōsionis eorū hęc est, Apostolū in gratissimis causis argumēta desumere ex spirituali sensu, nec tamē propterea aut illas epistolā Apostoli esse negamus, aut eum male argumentatū esse dicimus. Exempla habemus non pauca. 1. Corint. 9. & 1. Tim. 5. in boue triturante. 1. Corinth. 10. in nube & mari, & cæt. Galat. 4. in duobus filijs Abrahæ. Hebr. 7. in Melchisedec. In Evangelio etiā hoc videre licet, Matth. 2. in verbis Moſe. Ioh. 29. in verbis Exodi, os non comminuetis ex eo. Addunt in omnibus disciplinis id moris esse, vt cum argumentis certioribus etiam probabilia afferātur: quare cum locum firmiter protulisset Paulus: filius meus es tu, & cæt. secundo loco hunc probabilē affert: Ego ero illi in patrem, & cæt. Hoc perſæpe fieri in euangelio & in epistolis, & in reliqua scriptura, etiam cum argumenta necessaria non præcedunt, adeo perſpicuum est, vt probandum non sit. Argumentantur enim nunc à simili, nunc à maiori, nunc à minori, à contrarijs, à causis, ab effectis, ab Etymologia. Docet etiā Michael Medina, quod dicitur, rationes è mystico sensu productas, non valere, intelligi debere de eo sensu, quē sibi quis volūtariè confinxit. Sed si educātur è sensu recepto atque approbato, non minus validas esse, quā quæ à sensu historico educuntur. Hanc autem, quam nunc vtitur apostolus, desumi ex sensu receptissimo, quoniam in veteri illo populo nihil erat notius, quā Salomonem

monem typum Christi gessisse. Ego etiam si hoc idē Canus, & Bellarminus affirmant, non nihil dubitō an populo illi notæ fuerint huiusmodi figuræ, & an in Salomone Christū intellexerint: eos tamen ad quos Paulus scribit, quia Christiani erant, recte hunc typum intellexisse arbitrator. Et quoniam de causa, qua scriptura, & patres sensibus mysticis vtuntur, deque eorum vi ad confirmationem dogmatum latius egi in cōmentarijs duodecim prophetarum in primo præludio, num. 18. & sequentibus: Nunc breuiter dicam sensum mysticum natura sua non minus ad cōfirmationem valere, quā historicum, sed ex accidenti non valere, aut quia nobis ignotus est, aut non constat illis quibus cum disputamus illum esse verum sentum. Verum id in historico etiam vsu venit, si enim aut nobis, aut aduersarijs ignotus sit, non sumitur ex eo firmum argumentum. Quare vbi constiterit, aut ex scriptura, aut ex veterum consensu, sius ex Ecclesiæ traditione illam rem figuram huius fuisse, satis validum est argumentum à sensu mystico sumptum. Etenim sensus historicus propterea valet ad cōfirmationē dogmatū, quod eū intēdit Spiritus sanctus: sed idē intēdit etiā mysticū, quia per ea, quæ siebāt significabat ea, quæ futura erāt in Ecclesia, sicut ait Apostolus. 1. Cor. 10. hæc autē omnia in figura contingebant illis; scripta sunt autē ad correptionē nostram. Imo tanto magis mysticū intēdit, quanto præstantior est historico, id est, quāto præstantiora & magnificentiora sunt mysteria Christi, & Ecclesiæ dictis, & factis illius populi. Quod elegāter docet idem Apostolus. 1. Cor. 9. scriptū est enim, inquit, in lege Moysi: Nō alligabis os boui trituranti, nunquid de bouibus cura est Deo? An propter nos hoc vtiq; dicit. Quo fit vt cum in historia mysteriū aliquod Christi significatū est tūc impleri dicatur scriptura, cum illud sit, quod significabatur. Matth. 2. vt adimpleretur, quod dictū est à domino per prophetam dicentē: Ex Ægypto vocaui filium meum. Et mox: tunc adimpletum est, quod dictū est, per Ieremiā prophetā dicentē: vox in Rama audita est, & c. Iob. 19. Facta sunt enim hæc, vt scriptura impleretur: os nō comminuetis ex eo. Nō enim poterat impleta scriptura recte dici, cui id quod

quod erat præcipuum adhuc deerat. Sensus ergo historicus proxime intentus est ab spiritu sancto per verba scripturæ, sed mysticus principaliter intentus est per facta illis verbis significata. Quare cum Paulus plenus spiritu sancto videret Salomonem umbram & figuram fuisse Christi, & Deum patrem cum dixit: Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, magis ad Christum, quam ad Salomonem respexisse, cur vereretur de Christo loquens ea verba referre, que de ipso dicta esse certo sciebat? Nec reprehendendi sunt Apostoli, qui huiusmodi argumentis utantur, sed magnopere laudandi, quoniam non tam argumetari sæpe voluerunt, quam ostendere nobis per spiritum, quo pleni erant diuina mysteria sub humili cortice literæ latentia & introducere nos ad thesaurum absconditum, ut & certior esset fides nostra, & maior lætitia atque exultatio dum noui testamenti mysteria dictis & factis veterum patrum prædicta & ante multos annos quasi depicta videremus. Verum hoc non prætereundum, Paulum hic non solum docere nos voluisse, Christum esse filium Dei, quod verbis Psalmi secundi satis comprobatum videbatur, id est, Messiam, de quo Psalmus ille scriptus est, esse filium Dei, sed Iesum, quem ipse prædicebat & de quo scribebat esse hunc ipsum Messiam, quoniam Messias futurus erat de semine David, de quo Iesum dominum nostrum esse constabat: & ideo retulit verba, que de filio Davidis dicta erant. Præterea cum Salomonis regnum pacificum fuerit, & auro atque argento, & omnibus diuitijs abundans, dum docet nos, Salomonem typum fuisse Christi, docet simul felicitatem temporalem regni eius figuram fuisse spirituales, & æternæ felicitatis, quæ futura erat in regno Christi. Opportune autem hoc docet eos qui à suis afflicti & spoliati bonis omnibus fuerant, ut firmi essent in fide nec Christum relinquerent, aut à regno eius recederent, quod felicissimum, & florētissimum fore in regno Salomonis præmonstratum fuerat.

Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ.]

Theodoretus: Qui fert omnia verbo virtutis suæ & est sæculorum effector & opifex, vndenam venit in orbem terra-

terrarum? Quo modo autem primogenitus, qui est vnigenitus? Deinde cum dixisset eodem modo locutum esse Iohannem, cum dixit: In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. In propria venit, & sui eum non receperunt: Ita ad utrūque responderet, sed & in mundo erat, ut Deus, & venit ut homo. Ita etiam vnigenitus est, ut Deus, & primogenitus ut homo, in multis fratribus. Et nonnulli putant eum etiam, ut Deus est dici primogenitum. Ita enim ait Oecumenius: Quod autem ait primogenitus, non respectu secundi dicit, sed quod vnicus & solus sit ex patre genitus, & c. Hieronymus etiam probat aduersus Heluidium primogenitum dici in scriptura, qui primus omnium nascitur, etiam si alter non nascatur. Sed cum de humana natura nunc loquatur apostolus, præstat ut secundum eam primogenitum dictum accipiamus, quo vocabulo cur hic usus fuerit, paulo post dicemus. Cum dicit: Introducit, sunt qui subaudiunt, scriptura, exponuntque, scriptura introducit, id est, introducendum esse prædicat. Verum nec hoc necessariam est, nec recte dici videtur cum scripturam ante non nominauerit ut eam subaudiamus. Sed planus sensus est: cum Deus pater iterum introducit Christum in mundum, iubet ut eum Angeli adirent sicut prædictum erat à Dauide. Difficilius est, cur dicat, cum iterum introducit, cum loqui videatur de priori introductione cum carnem assumpsit & venit in mundum. Ita enim interpretantur Chrysostomus, Theodoretus, Oecumenius, S. Thomas, & multi alij. Quare ita quidam accipiendum putant, ac si dictum esset: Iterum cum introducit primogenitum, & ideo Erasmus vertit: rursus autem cum inducit primogenitum, & c. In Græco est: ὁ τὰν δὲ πάλιν εἰσαγάγει, & πάλιν, significat. Iterum, & rursus, qua dictione vti solemus cum aut nouum testimonium scripturæ, aut nouam rationem addimus, ut cum dixit in hoc capite: Et rursus, ego ero illi in patre, & c. Et iterum ego ero fidens in eum. Et iterum; Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Deus. Verū nimis violenta est hæc interpretatio, & malè vertit Erasmus: quis enim non videat cum dicitur: Et cum iterum intro-

introducitur, secundam introductionem intelligi ab Aposto-
 lo, alioqui dixisset, ut semper solet: Et iterum cum introdu-
 cit, &c. Nonnullas præterea interpretationes proponit,
 S. Thomas, sed quas refutare necesse non sit. Quia nemo
 non videbit duras, & improprias esse. Nos autem sine ullo
 negotio exponemus Paulum loqui de secundo Christi ad-
 ventu, cum ad iudicandum veniet, quæ est secunda intro-
 ductio in hunc mundum inferiorem, Prima enim fuit cum
 factus est homo, & natus, quomodo exposuerunt Lyranus,
 Caietanus, Catherinus. Hoc vel apertissimum est sup-
 plum Psalmum. 96. unde hæc desumpta sunt, intueamur, qui ma-
 nifeste de secundo domini adventu scriptus est. Ira enim
 64 incipit Dominus regnavit, exultet terra, lætentur insule
 multæ. Nunc enim non dum perfecte regnat, quia sicut
 ait Paulus Heb. 2. Nunc autem nec dum videmus omnia
 subiecta ei: sed perfecte regnabit cum implebitur illud
 Psalmi. 109. donec ponam inimicos tuos scabellum pedum
 tuorum, ut idem docet. 1. Corint. 15. deinde loquitur per-
 spicue de ijs, quæ præcedunt adventum eius: Nubes & cali-
 go in circuitu eius, iustitia, & iudicium: correctio sedis eius.
 Illud etiã apertius: Ignis ante ipsum præcedet, & inflama-
 bit in circuitu inimicos eius. Alluxerunt fulgura eius orbi
 terræ, vidit & commota est terra. Ira hunc Psalmum inter-
 pretatur Arnobius. Et quoniam nonnulli de primo adven-
 tu, alij partim de primo, partim de secundo eum cani vo-
 lunt, si meminimus quæ dicta sunt. n. 52. & sequentibus,
 manifestum erit de secundo adventu omnino capi, quo-
 niam verba proprie accipienda sunt cum proprie accipi
 possunt, nec aliquid repugnat sanæ doctrinæ. Et proprie
 de primo accipi non possunt, sunt enim magnificentiora
 65 ijs, quæ in primo adventu contigerunt, quia ergo Psalmus,
 de extremo iudicio loquitur, & primogenitus hæres est
 patris, atq; in iudicio Christus proprie declarandus est hæ-
 res uniuersorum, cum omnes eum adorabunt, & subijcien-
 tur ei, & omnes inimici ponentur scabellum pedum eius,
 eleganter ad hæc respiciens Apostolus dixit: Et cum ite-
 rum introducit primogenitum in orbem terre. Et quoniam
 uenturus est cum potestate magna, & maiestate, & septus
 exerciti-

exercitiibus Angelorum, à quibus coram uniuersa hominum mul-
 titudine adorabitur, recte scriptum est. Et adorët eum omnes
 Angeli Dei. Quibus verbis confirmat Paulus, quod dix-
 rat eum esse verum filium Dei, adedq; superiorem Ange-
 lis ut illi eum ut verum dominum adorent.

Et adorët eum omnes Angeli Dei. Desumpta sunt hæc ex Pal.
 96. magis iuxta sensum, quam iuxta verba. Nam in Hebræo,
 & apud Lxx. non habetur, & adorent eum, sed adore eum,
 Lxx. sic habent. $\pi\sigma\sigma\chi\upsilon\iota\theta\sigma\alpha\iota\tau\epsilon\alpha\upsilon\tau\omega\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\varsigma\ \acute{\alpha}\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\iota\ \acute{\alpha}\delta\upsilon\lambda\epsilon\iota\tau\epsilon\;$
 id est adore eum omnes Angeli eius. In Hebræo vero legimus:

$\text{וְאֵלֵי אֱלֹהִים} \text{ qđ Hieronymus vertit: adorete}$
 eum omnes Dei. Mos autem est Apostolorum, & Euangelistarum ut sæpe
 ex locis veteris testamēti, non tã verba referat quã sensum, ut
 latissime docet Hieronymus, cum in alijs locis, tũ maxime in
 calce lib. 1. cōment. in Epist. ad Gal. & in libello de optimo
 genere interpretandi, ubi id multis ex eplis confirmat. In quo
 66 etiã & personas mutare solet, & tempora & numeros, sed sal-
 uo semp sensu ut Joh. 12. Propterea non poterat credere, quia
 iterum dixit Isaias: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eo-
 rum ut non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur &
 sanentur. Cũ Isai. 6. legamus: Excæca cor populi huius, & au-
 reseius aggraua, & oculos eius claudet, ne forte videat oculis
 suis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat, & conuertatur
 & sanentur. Et eadẽ verba cum præcedentibus: Audite audientē
 tes, & nolite intelligere, & videte visionem, & nolite cognof-
 cere: Ita referuntur à Matt. c. 13. & à Luca Act. 28. Auditum au-
 diens, & non intelligetis, & videtes videbitis, & non videbitis.
 In crassatum est enim cor populi huius, & auribus graui-
 ter audierunt, & oculos suos clauserunt, ne quĩ videat oculis, & auri-
 bus audiat, & corde intelligat, & conuertantur, & sanentur.
 Mat. 1. Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabunt no-
 men eius Emmanuel. Isai. cap. 7. est. $\text{וְקָרְאָה} \text{ quod est:}$
 Et vocabit, videlicet ipsa virgo. Lxx. καὶ κληθήσεται , Et voca-
 bis; quomodo etiam est apud Hieronymum, nam & ipse
 legit: Et vocabis, & omnes interpretes eodẽ modo vertif-
 se dicunt, sed posse etiã verti, Et vocabit, scilicet, virgo ipsa
 Quare quod ad sensum attinet idem est dicere: Et adorët
 68 D. eum

eum omnes Angeli Dei, & Adorate eū oēs Angeli eius, sicut verterūt. Lxx. sensus etiā Hebraicorū verborū idem est: Adorate eū omnes Dij, & quamvis אלהים certum sit significare Angelos, vt dicemus in illa verba. c. 2. Mino-
 rasti eum paulo minus ab Angelis. Tamē mihi magna sus-
 picio est deesse in Hebræo מלאכי, id est, Angeli, legen-
 dūque אלהים בלאכי ברוך שבתיהו ברוך est adorare eum
 omnes Angeli Dei. Sicut Gen. 3. 1. fuerūtq; ei obuia Angeli
 Dei, vbi similiter est, מלאכי אלהים nisi enim ira esset in
 Hebræo. Lxx. nō similiter verterent omnes Angeli. cur
 adderēt: Eius? cur Paulus diceret: Omnes Angeli Dei? For-
 tasse Iudæi, qui nesciebant Messia verū Deum esse debere
 (neq; enim respondere ei potuerint quærenti cur David
 eum dominum vocaret, qui eius filius futurus erat. Matt.
 22.) eraserūt nomē Angeli, quoniā supra ei⁹ dignitatē esse
 credebant adorari ab Angelis. Accedit quod Paraphrasis
 Chaldaica habet: Et adorabūt eam omnes populi, qui ser-
 uūt idolis. Ex quo verisimile est eū legisse: Et adorabunt
 eū omnes Angeli, siue nūtij, אלהים id est, Deorū, ita
 enim etiā verti pōt: & p nuntij, aut Angeli, posuit populi,
 68 *Et ad Angelos quidem dicit: Qui facit Angelos suos Spiritus*
 Hæc verba, quæ ex Πλάτων sumpta sunt, Hebræi ita inter-
 pretātur, ac si diceretur: Qui facit spiritus Angelos suos, &
 spiritus ventos intelligūt, vt sit sensus: Qui vētis vt nūtij
 vtitur, vt irā suā denūntient impijs, & igne, hoc est, fulgu-
 ribus & fulminibus quasi ministris facit quæcumq; velit.
 Sed cū Paulus doceat Angelos ppriē accipi & propter ar-
 ticulū additū vocari Angelos, τὸς ἀγγέλους, constet nō posse
 inuerti ordinē verborū, sed ita esse accipiēda verba vt posī-
 ta sunt vt mos est Græcorū, & Iansenij adnotauit, nō po-
 tēt ferri hæc Hebræorū explanatio, nihil enim Paulus pro-
 hærēt, si illa vera esset. Nec miror Calvinū & Bezā hæreti-
 cos eā sequi magis quā alteram Pauli. Illud est mirabile pla-
 cuisse nonnullis ex nostris vt Vatablo & Iansenio, qui in
 sua Paraphrasi priori loco eam posuit, deinde alteram de
 Angelis veris addidit, cū altera alteram tollere videatur.
 In an-

In annotationibus autem dicit hæc verba afferri à Paulo se-
 cundū translationē. Lxx. atq; ideo non esse mirum in alio
 sensu adduci, quā quæ Hebræa requirunt, de solis enim
 Angelis Græca intelligi possunt. In quo Iansenij viri docti
 & pii modestiā requiro, qui alio sensu hæc à Paulo afferri
 dicat quā quæ à Davide dicta sunt. Deinde etiā quæro cur
 ea sensum Pauli habere posse neget in Hebræo, nullā enim
 rationē huius rei reddidit, nec reddere vt arbitror potuit.
 Ira enim habent אלהים מלאכי רוחות id est, qui facit An-
 gelos suos spiritus. Quid in his obstat, aut obstare potest
 sensui Pauli? Deniq; viri docti, & Hebræicæ veritatis tena-
 cissimi de veris Angelis cū Paulo exposuerūt, vt Agusti-
 nus Eugubinus, M. Antonius Flaminius, Genebrardus, &
 alij, Nunc sensum Pauli videamus, quem Augustinus, &
 Greg. hom. 34. in Euang. ita reddunt: Qui eos, qui natura
 sunt spiritus, facit Angelos, id est, nūtijos suos, spiritū etī
 nomen volūt esse naturæ, Angelum officij. At non potest
 ordo verborū commutari, sed ita vt posita sunt, legi debēt
 vt veteres acceperunt, Arnobius, Hieronymus, Theodo-
 retus, & alij, & vt cōluetudo Græci sermonis exigit. Cum
 enim sunt duo nomina in eodem casu, & dubiū est, utrū il-
 lorum subiecti locū habeat, de quo alterū dicatur, illud ha-
 ber, cui articulus additus est, vt Ioh. 1. Et Deus erat verbū,
 dubitare posset, utrū Deus, an verbū subiecti locum ha-
 beret, sed articulus additus nomini, verbū docet hūc esse
 sensum: Et verbū erat De⁹. καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος, similiter cū
 ait: Et verbum caro factum est, verbum cum articulo poni-
 tur, quia vicem subiecti habet, caro sine articulo, &
 capit. 2. vt autē gustauit Architrachus aquam vinum
 factam: articulus additur aquæ, vinum sine eo ponitur.
 Et capit. 4. sed aquam, quam ego dabo ei fieri in eo fons
 aquæ, & cæc: articulus non additur fonti, sed aquæ. Et
 quod paulō post refert Apostolus ex Psal. 44. virga aequi-
 tatis, virga regni tui, virga in secūdo loco habet articulū,
 & ideo sensus est, virga regni tui, est virga aequitatis. Qua-
 re cum in his verbis Psalmi articulus additus sit nomi-
 ni, Angelos, ipsum, locum subiecti habet, spiritus autem,
 D 2 id est,

69

70

71 id est *πνεύματα*, ventos vocat, & est sensus; Angelos suos facit sicut ventos, & ministros suos sicut ignē, cur autem his eos nominibus appellet scriptura, egregiē docet Dionysius in lib. de celesti Hierarc. cap. 15. his verbis: At verō cum vëtorum appellationē censentur, naturę summa celeritas, quę cuncta ferē absq; vlla mora tēporis penetrat, motusq; ille ex sumis ad infima, rursusq; ex imis ad summa in momento percingens profectō signatur, infero, & secūdo à se loco posita ad superiorem celsitudinē tollens, primaq; substantias ad tradenda inferioribus locis suę cōfortia providentissimē movēs, & c. Et paulō prius eū multa de igne dixisset, quibus Deo similis apparet, hæc infert: cōplures item alias ignis pprietates inuenies divina actionis (quātū humanis imaginibus fas est) propē accedentes. Hoc itaq; nō ignorātēs viri illi divina sapientia repleti, cęlestes substantias ex igne maximē effingunt, vt illarum diuinā speciem ad Dei imitationem tendere pro viribus in dicent. Hoc idem docet Iohānes Damascenus ita, vt iā dixi, locū hūc interpretatus lib. 2. de fide. c. 3. ipse, inquit, Angelosū factor, & opifex Deus est, ipsos ex nihilo ad esse deducens ad propriā illos creās imaginem, naturā in corpoream, vt spiritum quendam, aut immaterialem ignem, quemadmodum diuinus (inquit) David: Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis: agilitatem, ignitionem, feruorem, penetrabilitatem, & acumen circa diuinum desiderium, & ministerium designans, atque ipsorum sursum ferentem ab omni materiali intelligentia liberam puritatem. Theodoretus etiam & Euthymius in eundem Psalmum docent Angelos appellari spiritus & ignem, vt significetur eorum celeritas, & potentia: spiritus enim natura velox est, potens est verō ignis vis. Hoc ergo dicit: Qui facit Angelos suos sicut spiritus, & ministros suos sicut flammam ignis. Sæpe enim fit apud Hebræos vt coniunctiones similitudinis omittantur, vt Hos. 7. cęperunt principes furere à vino, id est, quasi à vino. Psal. 10. tran smigra in montem sicut passer, in Hebræo est: Transmigra in montem passer. Nahum. 3. Ecce populus tuus mulieres.

Lxx.

Lxx. Ecce populus tuus vt mulieres. Ita interpretatus est Damascenus vt modo vidimus, & Chaldaea Paraphrasis hoc cōfirmat, qui facit nuntios suos veloces sicut spiritus; ministros suos fortes sicut ignis. Duo ergo docet his verbis facer vates, & factos esse Angelos à Deo, quod de filio dici non potest, & talem eis datam esse naturam, vt ea velociter, & potenter per omnia discurrant: Hoc autem indicat eos esse ministros Dei atque adeo ipsius filij. Ceterum vbi Paulus dicit, *πυρές φλόγα*, id est, ignis flammam, in Hebræo est, *שׁוֹרֵף וְשׁוֹרֵף* id est, ignem ardentē, apud Lxx. in codice Pontificio, *πῦρ φλόγῳ*, ignem ardentem in alijs vero codicibus, *πυρός φλόγα*, vt apud Paulum, quomodo legerunt Euthymius, & Theodoretus, Aquila vertit, *πῦρ λαβρόν*, id est ignem impetuosum, vehementem, & voracem, vt mirari desinant, qui nostram translationem reprehendunt: Et ministros suos ignem vrentem: ita enim vertit etiam ex Hebræo Hieronymus. Symmachus *πυρίλω φλόγα*, id est, igneam flammam. Omnium trāslationū & Hebræi textus idem sensus est, nā ignis ardens, siue flāma ignis, siue ignis vrens significant Angelos potētes esse ad quidvis faciendum, & ad disperdendum inimicos Dei more ignis, & ad dimouendum omnia, quę suę virtuti resistunt. Ex quo respōdetur Augustino Eugubino, qui non putauit vertendum fuisse ignem vrentē, quoniā Angeli inquit, nō vrunt. Ceterum, quod Paulus dicit: Qui facit Angelos suos, & c. cū nūc legamus: Qui facis Angelos tuos: præterquā quod facile huiusmodi testimonijs referendis mutari psonę solēt, vt diximus. n. 65. ita habetur in Hebræo & in Codice Græco Cōplutēsi, & in alijs quibusdā, ac præsertim in Pontificio, & ita vertit Hieronymus: qui tegit aquis superiora eius: Qui ponit nubē ascēsum suū, qui ambulat super pennas ventorum. Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos ignem vrentem. Qui fundauit terram super stabilitatem suam. Quę omnia nunc in vulgata translatione nostra secundæ personæ sunt: Qui tegis aquis superiora eius. Qui ponis nubem ascēsum tuum, & c. Eodem modo legit Euthymius. Quod autē ait:

D 3.

Et ad

Et ad Angelos quidem dicit, cum non eos alloquatur, fortasse dicat quispiam Paulum scripsisse in Hebræo Υ quod est super, ac si diceret, super Angelis, id est de Angelis. Et quoniam sæpe etiam ponitur pro ad, more Hebraico dictum esse: Ad Angelos, pro super Angelis. Sed melius dicimus $\pi\epsilon\omicron\varsigma$, quod significat, Ad, apud Græcos interdum ita accipi ut significet circa, aut quod nos dicimus: quod ad me attinet. Ita enim Demosthenes loqui solet. Atque ita, $\pi\pi\omicron\varsigma \alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$, erit circa Angelos, aut quod ad Angelos attinet. Accipitur etiam $\pi\epsilon\omicron\varsigma$, pro in, & possumus interpretari, in Angelos dicit, id est cum de Angelis loquitur. Tale est illud Job. 42. Nec enim locuti estis ad me rectum, sicut seruus meus Job. 1. de me, ubi similiter est in Hebræo Υ id est, ad me, nec tamen amici Job cum Deo loquebantur, sed de Deo.

Ad filium autem: thronus tuus Deus in sæculum sæculi. De Angelis quasi de creaturis loquitur, cum autem loquitur de filio, tamquam de creatore & rege Angelorum, ait enim David Psal. 44. filium alloquens: o Deus thronus tuus regius in æternum manet, nunquam finietur regnum tuum. Itaque Deus o $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$, vocatiui casus est, ut docet Eusebius, lib. 4. demonstr. Evang. cap. 15. Ideo (ut ibidem ait) Aquila vertit: sedes tua o Deus similiter etiam Chaldaus, & Hier.

in epistola ad Principiam: unde & Aquila Υ verbum Hebraicum non nominatiuo casu, sed vocatiuo interpretatur dicens $\Theta\epsilon\epsilon$, Et nos propter intelligentiam Deo posuimus, quod Latina lingua non recipit. Sæculum, longissimum tempus significat in scriptura, cum autem duplicatur siue singulari numero, siue plurali, æternitas indicatur, ut diximus in c. 4. Mich. n. 47. Pf. 83. Beati, qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Pf. 82. Erubescant, & conturbentur in sæculum sæculi. Pf. 20. Quoniam dabis eum in benedictionem, in sæculum sæculi. In Hebræo autem etiam apertius Υ quod Hieronymus vertit in sæculum & in æternum. Habet autem Υ literam, Υ , quam cum habet semper significat æternitatem, ut ex Hiero. in cap.

in c. 1. Epist. ad Gala. adnotauimus in c. 5. Mich. n. 45. Quare quod additum est, Υ expressiois amplificationis causa additur, ut nemo dubitare possit, quin omnino de æternitate loquatur. Eodem modo est in Hebræo Exo. 15. ubi Hieronymus vertit: Dominus regnabit in æternum, & ultra. Lxx. in sæculum, & in sæculum, & ad hæc: Chaldaus in sæculum, & in sæcula sæculorum. Similiter & Mich. 4. ubi transtulit Hieronymus: Nos autem ambulamus in nomine Dei nostri in æternum, & ultra. Et Aquila vertit: sedes tua o Deus in sæculum, & ultra, ut refert in eodem loco Eusebius. Præterea ubi. Lxx. posuerunt Deus, in Hebræo est Υ quod nomen & iudicibus tribui solet, & Angelis, ut in eo, quod supra exposuimus: Et adorent eum omnes Angeli Dei, ut adnotauimus. n. 67. Verum cum huic nomini, quod pluralis numeri est, verbum singulare additur, Deum magnum, & verum tantum significat, ut Genes. 1. in principio creauit Deus cælum & terram. Fit hoc more scripturæ, quem indicaui in capitul. 5. Mich. numer. 38. Est autem adeo manifestum hunc Psalmum de Messia cani, ut neque impij Iudæorum Magistri negare poterint: licet ad sacrilegas, & violentas expolitiones confugiant, contra quos disputat Augustinus Eugebinus in eiusdem Psalmi explanatione. Denique, Chaldaus ita totum locum transtulit: sedes tua Deus in cælis, in sæcula sæculorum, regnum rectitudinis sceptrum regni tui. At o tu rex Messia, quoniam dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea vixit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ abundantius, quam consortes tuos. Peruersè ergo interpretatus est Varius Salomonem Christi typum vocari hic Deum, id est, principem populi Israelitici.

Virga æquitatis, virga regni tui. Virgam sceptrum vocat, ita enim verti solet, ut Gen. 49. Non auferetur sceptrum de Iuda utroque, in loco est Υ Addit his verbis alterum regnum in signe, sceptrum enim regi est proprium, & æquitatis in Hebræo est Υ apud Lxx. & apud Paulum Υ , quod id est, i. rectitudinis. Siue autem dicamus virga rectitudinis siue

virga æquitatis, aut directionis, vt vertit Aquila & nollet interpretis in Psalmo, idem significatur, id est, sceptrum regnum & æquum regnum iustitia, & æquitate & sanctitate plenum. Quibus verbis tacite etiam subindicari arbitror, Christum futurum esse iudicem hominum.

78 *Dilexisti iustitiam.*] Iustissimè tuum regnum administrabis, iustitiæ cultoribus fauebis, & iniquos supplicijs afficies.

Propterea unxit te Deus Deus tuus.] Aquila trãstulit: Super hoc unxit te ò Deus, Deus tuus oleo lætitiæ ab amicis tuis. quod Eusebius eodem capitu. 15. lib. 4. demonstr. Euang. affert, vt doceat nomen, Deus; primo loco vocandi casu positum esse, longe aliter Aquilã intellexit Hieronymus in Epist. ad Principiam; Primum inquit nomen Dei, vocatiuo casu intelligendum est, sequens, nominatiuo; quod satis miror cur Aquila non vt cæperat, in primo versiculo vocatiuo casu interpretatus sit, sed nominatiuo, bis nominans Deum, qui supra dictum unxerit Deum, &c. dicemus ergo, Aquilam scripsisse, ò deus, sicut, &c. Lxx. quod cum nominatiui esse possit, etiam vocatiui est. Et ita Eusebius accepit, Hieronymus autem, quia non vertit, deus, vt primò verterat, nominatiuo vertisse dixit. Adnotat autem Eusebius cum dicitur: sedes tua Deus in sæculum sæ-

culi, positum esse in Hebræo יְהוָה quod vocatiui casus est, cum verò ait: Deus tuus, esse יְהוָה recto casu quare & hic unxit te Deus, ipsum יְהוָה intelligi vocatiuum casum. Verum in hoc ignoratione lingue Hebræicæ lapsus est Eusebius, nam יְהוָה nõ magis vocatiui, quam aliorum casuum est, cum sint nomina apud Hebræos indeclinabilia, quamvis hoc in loco, omnino vocatiui casus est, idemque nomen eodem numero repetitur, cum dicitur

79 Deus tuus, יְהוָה Tria sunt hic explicanda, vt locus recte intelligatur, quænam hæc unctio sit, qua Christus unctus est, cur dixerit: Propterea unxit te Deus, cum hanc un-

ctiõnem in conceptione sua acceperit, cur cætera addiderit cum ad probandum quod valebat satis esset illud: Thronus tuus Deus in sæculum sæculi.

Quo ad primũ sciamus Christum Græce, & Hebraice, מְשֻׁחַ ab unctiõne dici, hanc autem unctiõnem eruditissimè explicat Eusebius lib. 4. demonstr. Euang. capit. 15. cuius ego sensum breuius & atque apertius referam. Diuinæ naturæ virtutem illam, quæ omnia valet, omne bonum præstat, omnem pulchritudinem subministrat, oleum Dei appellat scriptura, oleum enim lumen auget, fessos subleuat, labores aufert, eos, qui ipso ungentur hilares facit, instar luminis de se ipso vibrat splendores, nitidumque ac micantem eorum vultum reddit, qui ipso vtuntur, sicut est in psalmo. 103. vt exhilaret faciem in oleo. Atque olei quidem vna est natura. Sed ungentum multarum in idem concursum significat. Proinde virtus illa Dei, quatenus simplex, nullique alij naturæ commistæ intelligitur, oleum vocatur. Quatenus autem vt multiplex consideratur. Vt quod facere potest, quod regnare, quod prouidere, quod iudicare, quod amore prosequi homines, quod salutem afferre atque alia huiusmodi, unguentum dicitur. Hoc intelligens sanctus Moses selectum ex omnibus hominibus virum ad sacra Deo facienda id est, Aaron Pontificem, primus Christum nominauit, quem sacro oleo unxit eoque præstantiorem cæteris hominibus declarans, simul docuit humanam naturam præstantioris cuiusdam fragrantie indigere. Quia quia maxime indigebant sacerdotes & reges, & propheta vt qui non pro se ipsis solum, verum etiam pro tota gente Deo sacrati essent, eos ungi iussit. Hæc rerum diuinorum notæ erant, vt sciremus eos, qui diuino spiritu afflati essent etiam sine terrestri unguento Christos appellari. Vnde sanctus Propheta Dauid psalm. 104. agens de Abraham, Isaac, & Iacob, qui ante Moysen fuerunt & ante indicatam ab eo unctiõnem eos propter diuini spiritus, cuius participes erant influentiam Christos appellauit: Nolite tangere Christos meos, & in prophetis meis nolite malignari. Isaias quoque Christum fi-

Unctio
Christi.

80

81

lium Dei unctum docet, non comparato unguento. Sed eo, quod paternæ diuinitatis sit proprium Deumque maxime deceat, nec ab hominibus, sed ab ipso patre unctum. Dicit enim ex eius persona cap. 6. 1. spiritus Domini super me, propter quod unxit me, euangelizare pauperibus mihi sit me & c. Docet ergo Eusebius oleo ungi, esse participem fieri virtutis Dei, omnia valentis, & omnia bona præstantis, addamus etiã omnia penetrantis, quæ virtus olei est, vt ps. 108. Et intravit sicut aqua in interiora eius, & sicut oleum in ossibus eius, & ideo sacerdotes, & prophete, & reges, per quos populus sanctificandus erat unctos fuisse in lege, quia maxime omnium hac virtute indigebat. Christosq; appellatos, non à visibili oleo, sed ab illo invisibili, quadoquidè & ante unctiõnem visibilis olei, Christi dicti sunt. Christum autem, non oleo sensibili, sed hac Dei virtute fuisse unctum, atq; ab ea Christum appellatum. Et quoniã huiusmodi dona tribuuntur Spiritui Sancto, scriptum est de Christo Act. 10. Quo modo unxit eum Deus Spiritu Sancto, & virtute. Et cum hæc virtus mirum in modum animam lætificet, merito dicta est, oleum exultationis, siue lætitiæ. Et quia Christo non ad mensuram datus est Spiritus, vt reliquis hominibus, recte dicit: Præ participibus tuis. Hieron. ad Principia: Participes autem Apostolos, credentesq; significat, quibus unctiõnis suæ vocabulum tribuit, vt ab uncto vocetur uncti, idest à Christo Christiani & c. Hinc factum est vt gratia & charitas, & dona Spiritus Sancti, quibus anima particeps diuinæ naturæ atq; virtutis efficitur, vocetur unctio, quia illis efficiuntur membra viuæ Christi & similes ei, ita vt etiã Christi & reges quodam modo dicamur. 1. Ioh. 2. sed vos unctiõnem habetis ab Spiritu Sancto, & nostis omnia. Et postea: Et vos unctiõnem, quam accepistis ab eo, maneat in vobis.

Illud secundo est explicandum, cur dictum sit: propterea unxit te Deus & c. S. Thomas affirmat cum dicitur: propterea, non meritum indicari sed finem, vt sit sensus: Ad hoc te unxit Deus oleo lætitiæ, vt haberes hæc omnia quæ dicta sunt, scilicet thronum perpetuum, virgam æquitatis, dilectionem iustitiæ, odium iniquitatis. Quod satis probabiliter dictum est, sæpe enim causa, quæ redditur non ad sequentia, sed ad

ad præcedenti referenda est vt Luc. 4. Alijs ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei, quia ideo missus sum. Verum hoc etiã dicendum est. Propterea, sæpe poni more Hebræorum, ita vt causa nulla reddatur, sed ita vt redderet, & tantum præcedentia continuet cum sequentibus, sicut, de Quia, & de Quoniã adnotauimus in Hos. c. 2. n. 4. 1. & c. 10. n. 17. Iere. 30. propter multitudinem iniquitatis tuæ, & propter dura peccata tua feci hæc tibi. Propterea omnes qui comedunt te, deuorabuntur, & vniuersi hostes tui in captiuitatem ducetur: Ac si diceret: verum ne desperes, non enim sinam te ab hostibus affligi, & c. Hos. 2. & ibat post amatores suos, & mei obliuisceretur, dicit Dominus: Propter hoc, Ecce ego lætabor eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Ioh. 7. vnum opus feci, & omnes miramini. Propterea Moyses dedit vobis circumcissionem (non quia ex Moysè est, sed ex patribus) & in Sabbato circumciditis hominem. Quod in eundem locum adnotauit Euthymius: Ita & hic dictum est: Propterea unxit te, & c.

Tertium erat, cur tot verba ex Psalmo retulerit Paulus cum satis essent illa: Thronus tuus Deus in sæculum sæculi? Fecit id Apostolus, vt manifestum fieret, ea verba dici Messias, qui regnaturus erat in domo Iacob in æternum, quod de Iesu Domino nostro Gabriel Angelus promissit Mariæ: Et vt hunc, qui Deus vocabatur, hominem futurum fuisse comprobaret. Non enim Deus ungitur, sed homo, nec participes Deus habet eiusdem naturæ, sed homo. Propterea ostendere voluit regnum huic Messias à Deo deferri, eumq; iustitiæ fauere & iniquitatem odisse, vt ij, ad quos scribit, liberet in fide suscepta permaneant, sciaturq; eum esse per quem salus Dei in homines vetera esset, ac necesse esse vt omnes pereant, qui ei non pareant. Deinde vt semper in officio maneant scientes hunc regem delectari eorum iustitia, eamq; non sine debita mercede fore relinquendam. Contra, iniquitatem summo odio prosequi, atq; ideo eorum persecutores non euasuros esse Dei vindictam. Postremo addens: unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. Christum Moysi, & omnibus prophetis præfert, vt minime eos peniteat Moysen reliquisse & transisse ad Christum.

Propterea.

84

Et tu

82

Unctio.

83

85 *Et tu in principio Dñe terrā fundasti*] τὴν γλῶσση μελίωσας, idest, terræ fundamenta iecisti, quod est, à primis fundamentis terram fecisti, tu omnino eam creasti. Dixit autē Et, ut nouū testimonium addat, quod inde incipit. Tu in principio &c. Quare inane est, quod ait Catherinus, Et poni pro Quia.

Ipsi peribunt] Quoniam nō secūdam substantiam perituri sunt, sed renouandi, & ab hac ueteri forma in aliam multo præstantiorem, & pulchriorem commutādi apertioribus uerbis id exponit: Et omnes sicut uerimentum ueterascent, & uelut amictum inuolues eos, ut habetur in quibusdam codicibus ἐλάξεις, idest, mutabis eos, sicut amictus inuerti solet & inuolui, ut exterior facies detrita, in terius uoluitur, & quæ interior erat, fiat exterior. De his 2. Pet. ultimo. Nouos uero cælos, & nouam terram secundum promissa ipsius expectamus. Et Apo. 21. Et uide cælum nouum, & terram nouam, primum enim cælū, & prima terra abiit. Hæc uerba omnia quæ refert Paulus desumpta sunt ex Psalmo. 101. Atq; omnia consentiunt cum Hebræo, & cum translatione. lxx. Nam quod nos in uulgata translatione legimus: Tu autem permanes, & apud Paulū. Tu autem permanebis, ambiguitas fecit uerbi Græci ἀμενεῖς, quod si ita proferatur sonat permanes: si uero accentū habeat in uiltima, significat permanebis, quod magis cōuenit cum Hebræo יָבִיחַ id est stabis. At hoc nihil officit sensui. Deinde ubi legimus: Et sicut operitorium mutabis eos, in Græco est, in quibusdam codicibus ἀλλάξεις, id est, mutabis, in alijs ἐλάξεις, id est uertes, quo modo inuenio in codice Aldino & Complutensi, & Pontificio, & in multis Codicibus apud Paulū, atque ita legūt Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, sed idem sensus est, ut iam exposuimus. Quamuis in Hebræo idem uerbum repetitur cū dicitur: Et mutabūtur, מְחַלְחֵלֵי מְחַלְחֵלֵי. Hoc est, mutabis eos, & mutabuntur quare probabile est etiā lxx. idem fecisse cumque legamus, καὶ ἀλλάξουσιν, Et mutabuntur: recte conuenit prius dixisse ἀλλάξεις, eodem

dem modo legisse nostrum interpretem constat ex eius translatione, & uelut amictum mutabis eos. Est autem difficilis quæstio, quam ab ijs huius loci enarratoribus, quos uidi (Præterquam à Claudio Guillaudio) prætermissem esse uehementer miror, quo modo hæc ad Christum Paulus retulerit, cum in promptu esset, illi respondere de Deo dicta esse, quem cæli & terræ conditorem esse nemo negat, ad Christum uero, aut ad id quod nunc agitur nihil pertinere. Claudius respondet hunc Psalmum etiā de regno Dei cani, cuius gubernatorem scriptura Christum facit, & ideo ex eo uersiculos hos esse desumptos. Nos dicamus Deum, quem Propheta in hoc ps. alloquitur, esse Messiam, ut ex uerbis ipsius, & ex sanctorū patrū explicatione facile intelligitur. Titulus ei⁹ est: oratio pauperis cum anxius fuerit, & coram domino effuderit precem suam. lxx. τὸ πτωχόν, idest, pauperi illi in quo mihi Adam siue genus humanum intelligi uidetur, quod uidentem miseris omnibus plenum, aduentum petit Christi liberatoris sui, cui ait: Tu exurgens Domine miseraberis Sion: quia tempus miserendi eius, quia uenit tempus. Augustinus: Quod tempus? cum autem uenit plenitudo temporis misit Deus filium suum factum sub lege. Et ubi Sio⁹ ut eos, qui sub lege erant, redimeret. Hieronymus breuiter sequentia uerba exponit in hunc modum: Et timebunt gentes nomen tuum, quæ prius idola metuebant, & dæmoniorum nomina inuocabant, nūc nomen tuum uenerentur, & timeant. Quia ædificauit Domin⁹, Sio⁹, Ecclesiam, super fundamentum Apostolorum, & Prophetarū: Et uidebitur in gloria sua, cum omne corpus eius glorificauerit ad similitudinē imaginis gloriæ suæ: Et respexit in orationē humiliū, & nō spreuit preces eorū, sed aduersus uisitauit mūdū, qui olim desiderabatur. Scribantur hæc in generatione altera, in nouo testamento. Et populus qui creabitur laudabit Dominū, Christianus utiq; , qui prius peccatis mortuis, in eo est recreatus. Quia prospexit de excelso sancto suo &c. Respexit ut miseretur. Descendit ut uincula, quibus nexi eramus absolueret. Ut annuntiet in Sion nomen Domini. In Sion, uel Ierusalem nūtiatur

riatur, quia natus est in terris, is qui mundo peccatis mortuo vitam affert. In conuincendo populos in vnum, & reges vt seruiant Domino. Conuenient in vna credulitate, vt seruiant redemptori & car. Cum ergo hæc sit vera huius Psalmi intelligentia, eleganter Apostolus verba ex eo accepit, quæ ad rem erant accommodatissima, his enim probat eum, qui exirecturus erat vt miseretur Sion, illum ipsum esse, qui cælum & terram creauit, in quibus, & omnia, quæ continent, complexus est. Probat etiam plium esse, qui celos repouabit, & omnem creaturam liberabit à erunt corruptionis; vt qui pro eo labores, & inopiam, & mala multa tolerabant, permaneant in fide eius, & in caritate, scientes se ab eo aliquando esse liberandos, & in gloriam filiorum Dei afferendos, recte que addidit: Tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient, vt sciât nō temporaria, vt qui mortalibus regibus seruiunt, sed perpetuā felicitatem se ab eo accepturos esse.

Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis & car. Dixit supra eum sedere ad dexteram maiestatis in excelsis: quod quid esset, diximus n. 20. & sequentibus. Nunc id ipsum confirmat autoritate Davidis, qui ps. 109. patrem in dicit loquentem filio: Sede a dextris meis sed addidit verba sequentia, quæ vt in cæteris testimonijs explicauimus, aptissima erant, non solum ad Christi maiestatem declarandam, sed etiam ad eorum animos confirmandos, ad quos scribebat. Quo ad vsque ponā inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Tantus ergo Christus est, vt quāuis multos inimicos habeat, omnes tamē sint ei subijcendi vt eos conculet, & pro arbitrio suo ponat. Quasi dicat. Ne igitur doleatis plurimum infideles Iudæos aduersum vos posse: videbitis eos aliquando sub pedibus regis vestri conculcari, & vos victis, & conculcatis illudetis. Scriptū vero esse hunc psalmum de Messia tā constans erat apud Iudæos, vt cū Dñs quæreret Matt. 22. Quid vobis videtur de Christo cuius filius est? Erant illi respondissent: David: ac rursus rogaret: Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominū dicens: dixit Dominus Domino meo: & c. si ergo David vocat eū Dominū, quomodo & nos illius

est? nemo poterit ei respondere verbum. Si enim illi de alio id dictum putarent, facile respondere poterant. Solus autem Christus dicitur sedere, quia rex est, & Dominus Angelorum, atque eos mittit quo vult. Propterea sequitur: Non ne omnes sunt & car. Cæterum Donec, & quo ad vsq; & vsque quò tēpus quod signatur includūt, id aut quod post illud futurum est, non excludūt, vt Matt. 1. nō cognouit eam, donec peperit filium suū primogenitum, id est, tēpore illo nō cognouit. Nec inde sequitur eā postea cognouisse. Ita nunc, sedet donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius, nec tamen inde fit eum postea non sessurum.

Non ne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi] eis διονομαίαι ἀποσελλόμενα, quod non præteriti temporis participium est, vt apud nos missi, sed præsentis: ideo Erasmus vertit: Qui in ministerium emittuntur. Sed noster interpretes cum participiū reddere vellet, nec haberet; vsus est participio præteriti pro participio præsentis quem ad modum supra adnotauimus. n. 16. & 17. eū vt participijs actiuis præsentis, pro participijs præteriti, quibus actiua verba carent. Mittuntur ergo Angeli propter eos qui hæreditatē capient salutis, id est, qui æternā salutē hæreditabūt: omnia enim propter electos facta sunt, licet multa quoq; profunt & nō electis, quomodo Paulus dixit 2. Tim. 2. Ideo omnia sustineo propter electos. Et capiēt, legendum est, nō capiunt, vt est in Græco manifestissimū *διὰ τῶν μελλόντων κληρονομήει σωτηρίαι,* quod Angul. li. 3. de Trin. c. 11. ad verbū versum refert, propter eos, qui futuri sunt hæreditatem possidere salutis. Hiero. in illud Isai. 6. Seraphim stabant super illud, legit: propter eos, qui hæreditatem accepturi sunt salutis. Quod nā autem sit hoc Angelorum ministerium docet Dionysius in lib. de cælesti Hierarc. c. 4. his verbis: Idcirco & præ omnibus Angelicum cognomen meruerunt, quod quum in eas primo claritatis diuinæ fulgor emanet, ipsæ post modum in nos e-nuntiationes illas sublimes superne traiciant. Sic denique & lex (vt scriptura diuina testatur) per Angelos nobis indulta est, inclytosque illos patres nostros qui ante

ante legem, quique fuere, post legem, Angeli ad Deum subuexere, siue quid agendum esset admonentes, atque ab errore sacrilego, vitæque profana ad rectum veritatis iter tradcentes, siue sacra quæuis instituta, seu cælestiū sacramentorum occultas visiones, siue Diuinas aliquas prædictiones docendo pandentes &c. de quibus latius Augustinus in tertio de Trinitate cap. vltimo.

93 *An omnes Angeli mittantur.* Oritur tamen ex his verbis Pauli difficilis quæstio. An omnes Angelorū ordines mittantur ad nos. De quo Theologi non paria sentiunt. Quidam ex officio inferiores tantum ordines mitti putant, sed interdum tamen diuina dispensatione mitti etiam supremos. Receptissima vero sententia est. S. Thomæ hic & .1. p. q. 112. A. 2. & .4. nūquā mitti supremos, Seraphim, Cherubim, Thronos, Dominationes, sed quinque ordines inferiores, principatus, potestates, virtutes, Archægelos, Angelos. Huius sententiæ auctores, & patroni citantur Dionysius in li. de cæl. Hier. c. 7. & .13. Et Grego. hom. 34. in Euan. verum ea multis sine dubio difficultatibus premitur. Nam scriptura ex qua vna cognitionem Angelorum accipimus manifestissimis verbis docere videtur mitti ad nos ex omnibus ordinibus. Gen. 3. Et collocauit ante paradisum voluptatis Cherubim, (non vnum videlicet sed multos) Et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ. Isai. 6. Et volauit ad me vnus de Seraphim &c. Deinde hic locus Pauli multum vrget: omnes sunt administratorij spiritus &c. Ad locum Isaiæ ita respondet Dionysius. c. 13. sunt, qui dicant non vnum ex altissimis illis, primisque spiritibus ad purgationem Theologi aduenisse, sed aliquem ex his, qui nobis præfati sunt, Angelis purgandi prophetæ officio functum Seraphim appellatum esse cognomine ob incendendi ministerium, quo & peccata deleta sunt, & is, qui purgatus fuerat, ad diuinæ obedientiæ reparatus ardorem. Vnam ergo aiunt esse ex ijs virtutibus quæ purgandis hominibus præfunt. Deinde alteram solutionem addit, quam alienam quidem, sed sibi non improbabilem esse dicit: Angelū ex ijs, qui hominibus purgandis præfati sunt, id quod ipse fecit restulisse primum ad

ad Deum, inde ad supremum illum ordinem Seraphim: ac si diceret: Purgationis, quæ in te ministerio meo perficitur, principium præcipuum Deus est, & post Deum supremus ille ordo Seraphim, à quo ipse purgare didici, ille te meo ministerio purgat, per quem Deus, autor totius purgationis prouidentia suæ opera ex abdito illo secretissimo ad nos quoque deduxit. At sibi non satis fecisse in hac re Dionysium, ipse satis declarat cum Timotheum monet vt vel alteram ex his solutionibus eligat, quæ verior videatur vel commodiorem aliam ipse excogitet, aut ab alio discat, eiusque ipsi Dionysio copiam faciat. Hæc sententia valde probabilis est, ac multam vnus autoritate Dionysij sequuntur. Sed non minus probabilis, sed magis fortasse ista est, quæ supremorum etiam ordinum Angelos interdum mitti ad nos docet, cum diuinæ prouidentia ordo & res ipsa id exigunt. Primum Dionysius vnde firmiter comprobet, quod dicit non habet, & illi obstant verba scripturæ, quæ semper proprie accipienda sunt, cum proprie exponi possunt, id est, cum nihil habeant, quod sanæ doctrinæ fidei motum ve adueretur. Hic autē nihil sanæ intelligentiæ obstat, si dicamus vnum ex veris Seraphim missum esse ad Isaiā. Et cum cætera nomina proprie accipiamus Angelorum, Archangelorum, virtutum, potestatum, principatum Dominationum cum in scriptura occurrunt, id est, ipsos, qui nominantur non inferiores Angelos eorum nomen habentes esse intelligamus; cur non idem dicamus de Seraphim? Et si quidem id semel fieret, tolerabile videretur. At cum legamus in Isaiā volasse ad prophetam vnum ex Seraphim & Gen. 3. positos esse Cherubim ante paradysum, & Ezechielis. 10. sæpe Cherubim appellentur, ij, qui in quatuor animalibus venerunt ad Prophetam, durū videretur toties ea nomina improprie accipi, cum proprie omnes acciperemus, nisi Dionysius aliter accepisset. Verum grauisissimi, & doctissimi Patres, Græci & Latini, qui Dionysium legerant, eius interpretationem sequi noluerunt. Basilus, & Chrysostomus & Cyrillus & Hieronymus & Procopius in cap. 6. Isaiæ & Ambrosius lib. 1. de Spiritu

Spiritu sancto. c. 9. nequaquam mirati sunt unum ex Seraphim mitti ad Isaiam, aut Angelum minorem eum esse dixerant, sed proprie vocabulum acceperunt. Et Cyrillus quidem Seraphim dicit esse supremas potestates. Et cum legit unum ex eis missum ad Prophetam, Paulum testem citat dicentem: omnes sunt administratorij spiritus &c. Deinde ait: atqui idem quasi iugum est omnibus sanctis spiritibus, & herili nutui seruiunt, non indignam censentes

97 seruitutem, sed honori laudique ducentes. Chryso-
 stomus autem in eundem locum, non obscure docet, eos, quos vidit Isaias veros Seraphim esse, dicit enim esse virtutes incorporeas supernae illius, ac numerosissimae multitudinis, quo enim praestantiores spiritus sunt, eo sunt numero plures. Et postea: eorum proinde dignitatem per hoc declarat quod proxime assistunt throno. Quem admodum enim apud reges terrae, qui dignitate praepollent proxime assistunt regali throno: ad eundem fere modum Seraphicae virtutes propter praeminentiam virtutis sublimis illud solium vnde quaque cingunt assidue perfruentes ineffabili illa beatitudine, in qua beata illa sorte delegatae sibi functionis acquiescentes & cetera. Idem homo.

3. contra A nomeros manifestissime docet hos Seraphim esse celestes virtutes, quae proxime sunt Cherubim. Ex his autem, quos vidit Isaias, vnus sine dubio missus est ad Isaiam, ut ait Basilus. Hieronymus idem sensit: ita enim ait Seraphim incendentes siue comburentes iuxta illud quod alibi legimus: Qui facit Angelos suos spiritus & ministros suos ignem videntem. Vnde & Beatus Paulus Apostolus in Epistola ad Hebraeos, quam

98 Latina consuetudo non recipit: Non ne omnes, inquit, sunt ministri spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem accepturi sunt salutis? Idem in Epistola de hac visione Isaias scripsit ad Damasum ait: Quidam Graecorum in scripturis apprime eruditus Seraphim virtutes quaedam in caelis esse exposuit, quae ante tribunal Domini assistentes laudent eum, & in diversa ministeria mittantur, maximeque ad eos, qui purgatione indigent, & ob praevalens peccata aliqua ex parte supplicij puniri

meren-

merentur & cetera. Et Iohannes Damascenus lib. 2. de fide, cap. 3. cum Dionysium nominet multaque ex eo de Angelis dicat: non mitti ad nos supremos dicere noluit, sed potius de omnibus caelestibus spiritibus vniuerso loquens ait, Fortes sunt Angeli, & prompti ad diuinam implendam voluntatem, & vbique confestim inueniuntur naturae agilitate vbicumque diuinus iusserit nutus. Et custodiunt partes terrae & gentium & locorum praesides sunt, ut a suo conditore sunt ordinati. Et ea quae apud nos sunt dispensant, & auxiliantur nobis. Et paulo post: novem Angelorum ordines proprijs nominibus enumerans, Seraphim vocat ἑξαπτεροα, id est, sex alas habentes, Cherubim vero πολέμματα, id est, multos oculos habentes, quod propter Seraphim, qui sunt apud Isaiam, & propter Cherubim, qui sunt apud Ezechielem omnino dictum est, cum nusquam nisi his in locis id inueniatur. Veros ergo Seraphim & Cherubim censet esse eos, de quibus hi duo propheta locuti sunt. Imo & idem Dionysius cap. 6. eiusdem libri ait: oculis plurimis aliisque praeditos ordines Cherubim scilicet & Seraphim & cetera. Ex quo etiam in eum validum argumentum desumi videtur, cum enim nusquam Seraphim legantur in scriptura, nisi Isaias 6: vnde confirmare poterit Dionysius esse ordinem illam proprie dictorum Seraphim nisi ex eodem loco. At non probabitur si veri Seraphim illi non sint. Dicit enim quispiam non esse Seraphim, sed illos ita tunc dictos esse ab officio incendendi. Quod vero Gregorius Dionysij sententiae subscribere putatur, verum non est, ipse enim postquam illius sententiam retulit ad extremum infert, sed, quia in quibusdam scripturae locis quaedam per Cherubim, quaedam vero per Seraphim agi didicimus: utrum perse haec faciant an per subiecta agmina agatur, quae, sicut dicitur, in eo quod a maioribus veniunt a maioribus vocabula sortuntur: nos affirmare nolumus, quod a pertis testimonijs non approbamus. Ex quibus hoc potius constat eum noluisse Dionysij dictis acquiescere, ne forte scripturae Diuinae cuius verbis valde mouebatur aduersari aliquo modo de vide-

E 2 retur

retur. Quid autem eum dicturum fuisse putabimus, si ad scripturæ verba tot patrum auctoritatem adiungi videret? Quantum multis crederet, qui vni tantum tribuit? Atque vt de Seraphim apud Isaiam dictum est, ita de Cherubim in libro Genesis veteres ita vt sonant verba accipiunt, nec quidquam de minoribus Angelis dixerunt, qui eo in loco Cherubim dicerentur vt Augustinus lib. 11. de Genesi ad litteram cap. 40. Chrysostomus hom. 18. in Genes. & Rupertus, & Glossa vtraque, & Lyranus, Idem iudiciū est de Cherubim Ezechielis. Hieronymus in illud ca. 10. Cherubim autem stabant à dextris domus, ait: Cherubim stabant à dextris domus, vt sanctæ supernæ que virtutes dexteram domus Dei partem tenere viderentur. Chrysostomus vero in hom. 3. contra Anomæos plane eas virtutes quæ sunt vicinæ Seraphim interpretatur. Si quis autem tueri velit sententiam Dionysij illis verbis ex capit. 7. Danielis: millia millium ministrabant ei, & decies milles centena millia assistebant ei, quæ etiam testante Gregorio homil. 34. ei favere videntur, frustra fortasse laborabit. Nam quamuis probabiliter dicatur alios Angelos assistere, alios ministrare, nec mitti eos qui assistunt: facile nos etiam dicere possumus eos assistere, siue assistere, siue assistere coram Deo, qui iussione eius expectant intenti, vt eant quo missi fuerint. Vt Tobiz. 12. ego sum Raphael Angelus vnus ex septem, qui astamus ante Dominum. Et Luc. 1. ego sum Gabriel, qui asto ante Deum; & missus sum loqui ad te, & hæc tibi Euangelizare. Apoc. Et à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt, Zach. 3. Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt; id est, dabo tibi ex hoc Angelorum numero, qui ante me assistant, aliquos, quorum circumnalleris auxilio, & ab omni hostium fraude securus sis: vt exposuit Hieronymus. Idem in verba ipsa Danielis ait: Ita sunt millia & istæ myriades, de quibus in psalmis legimus: carrus Dei decem millibus multiplex millia lætantium; Dominus in eis. Et in alio loco: Qui facit Angelos suos spiritus: & ministros suos ignem vrentem. Duplex autem Angelorum officium est,

Assistere, siue assistere

201

Psal. 67.

est, aliorum, qui iustis præmia tribuunt, aliorum, qui singulis præsentunt cruciatibus & cæc. Ex quibus satis intelligitur, quid Hieronymus sentiat de Angelis, qui vel assistere, vel ministrare dicuntur apud Danielem, nempe omnes ad nos mitti. Recte ergo dicere possumus multa Angelorum millia tunc cum hæc vidit Daniel in ministerio quod erga nos exercent occupata fuisse, sed multo plura coram Deo assistisse eius nutum inuentia, vt cito facerent quid quid Deus iuberet. Aut si eorum sententiam sequi volumus, qui Angelos ex hoc loco diuidunt in assistentes & ministrantes, id est, Gregorij lib. 17. Mor. capit. 7. & hom. 34. in Euang. & S. Thomæ. 1. p. q. 112. Art. 3. & 4. Eos assistere dicemus non qui nunquam exeunt ad nos, sed qui raro exeunt vt ipse Gregorius videtur intellexisse. 17. Mor. capitul. 7. sed ad verba Pauli veniamus, qui nihil excludere videtur, cum dicat: Non ne omnes sunt administratorij Spiritus & cæc. S. Thomas hic & 1. p. q. 112. ar. 2. ad 1. ita illa exponit, mitti quidem omnes Angelos non tamen exteriori missione, id est, ad exteriora ministeria omnes, sed eos, qui inferiorum ordinum sunt, interiori tamen missione, quæ est, secundum intellectuales effectus, prout scilicet vnus Angelus illuminat alium, omnes mitti. Alteram etiam explicationem addit: Apostolum hæc dicere vt probet Christum præstantiorem esse Angelis, per quos data est lex, & inde efficiat nouam legem meliorem esse veteri: ita non de omnibus Angelis loqui, sed de illis per quos data est lex. Prior explicatio ex doctrina. S. Dionysij desumpta est, qui cap. 5. cælest. Hier. docet omnes cælestes virtutes communi nomine Angelos in scriptura appellari, quoniam reuelationes, quas a Deo accipiunt, supremi inferioribus enuntiant. Atque hoc quidem quod ait Dionysius, verum est, sed ad verba Pauli duriuscule profecto accommodatur: quoniam mitti in ministerium hi proprie dicuntur, qui ad nos exeunt, quando quidem Angelos diuidunt in ministrantes, & assistentes. Quid est autem ministrare, nisi in ministerium mitti? Posterior propius ad Pauli mentem accedere

102

103

dere videtur. Verum cum Paulus obiter de Christi dignitate loquens, eum omnibus celestibus virtutibus superiores dicere soleat, ut Coloss. 1. Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis, & in terra, visibilia & invisibilia, siue throni, siue Dominationes, siue Principatus, siue Potestates: omnia per ipsum, & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes, omnia ex ipso constant: cur nunc putemus ab eo tantum cum Angelis infimis conferri, cum in toto capite nihil aliud agat quam Christi maiestatem nobis ob oculos ponere? Quis credat eum cum dixit Cui enim dixit aliquando Angelorum: filius meus es tu, ego hodie genui te? Aut: Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: sede à dextris meis & cæter. de infimis tantum Angelis verba fecisse, cum dixerit Ephesi. 1. suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cælestibus, supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & Dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Et cum omnia, quæ dicit, æque conueniant summis spiritibus, & infimis, quia nulli ex his dictum est, sede à dextris meis, aut: filius meus es tu & cæter. Et firmiter ac validius sit argumentum eius, si de vniuersis notem ordinibus loquatur, cur negabimus eum de vniuersis loqui? Argumentum autem sine dubio firmiter erit, quoniam si summis, etiam Spiritibus Christus superior comprobatur, quanto magis & illis, per quos lex data est, erit superior? Deinde cum fieri potuerit, ut ij, ad quos Paulus scribit, sicut & multi alij senserint supremos etiam ordines mitti, idque probabiliter sibi persuadere potuerint ex verbis Moysi, & Isaie, & Ezechielis (neque enim habebant cur Dionysij sententiam sequerentur) ac dubitare non immerito; an ij, per quos data est lex, ex illis supremis fuerint: necesse profecto fuit, ut de vniuersis Angelis Paulus loqueretur, quo omnis illis dubitandi ratio adimeretur. Præterea illud, quod affert ex Psalmo. 96. cum ait: Et cum iterum introducit

ducit primogenitum in orbem terræ dicit: Et adorant eum omnes Angeli Dei, de vniuersis spiritibus celestibus dictum esse certum est, ab omnibus enim in iudicio adorabitur: similiter & illud: Qui facit Angelos suos spiritus, ostendimus superius de omnibus etiam scriptum esse. Omnia ergo eodem modo intelligenda sunt. Denique aut Angelus in hoc capite commune nomen est, aut proprium. Si commune, vniuersis celestibus virtutibus conuenit: si proprium tantum datur infimo ordini, illi enim proprie vocantur Angeli; aut certe ordini Archangelorum tantum: at fieri potest ut principatus, aut etiam virtutes miracula illa ediderint & portenta, quæ visa sunt cum vidente populo Moses legem accepit Exod. 19. aut si ab illis edita non sunt, putare certe potuerunt, ad quos Epistola scripta est. Quare æquum erat, ut omnem illis ambiguitatem ex animo eximeret Apostolus in re tanta, doceretque Christum & his, & illis, & omnibus spiritibus esse maiorem.

Argumenta, quæ maximè Dionysij sententiæ fauere videntur, duo sunt. Prius est: ordo diuinæ providentiæ est: ut inferiora per superiora administrantur, ordo ergo diuinæ providentiæ est, ut superiores Angeli illuminent inferiores, & hi illuminent homines, soli quæ mittantur ad nos. Rursum ordo gratiæ non habet alium superiorem ordinem, propter quæ prætermitti debeat, sicut ordo naturæ interdum prætermittitur propter ordinem gratiæ: ordo autem Angelicus est ordo gratiæ, non igitur potest vlla ratione prætermitti. Quod ita solui potest: si ordo esset fixus, & ratus ut nunquam homines illuminari possent, nisi ab infimis Angelis, nec illi illuminarentur nisi à proximis spiritibus, non prætermitteretur hic ordo. At non is ordo est, sed ut, cum omnes sint administratorij spiritus, omnes in ministerium mittantur quum altissimæ illius providentiæ ratio id exegerit propter causas, quas nos ne cogitare quidem possumus. Quare si rem tam abstrusam ratione nostrâ metiri velimus, sæpe, multumque errabimus. Etenim Michaelem

Angelorum & Archangelorum principem esse negare non possumus, cum scriptum sit Apocalyp. 12. Michael, & Angeli eius præliabantur cum dracone, & Ecclesia dicat: Sed præcipue primatam cælestis exercitus Michaelem & cæter. Et tamen ad rem, qua maior nulla excogitari potuit, idest, ad Dominicam incarnationem, non ipse, sed Gabriel missus est. Idem ad Zachariam patrem Iohannis mittitur cum minor mitti potuisse videatur. Raphael vnus ex septem spiritibus, qui astant ante Deum, mittitur vt comitetur Tobiam, cum satis futurum fuisse videatur, & eius custos mitteretur. Gabriel mittitur ad quædam nuntianda Danieli, quæ à quouis nuntiari posse videbantur. Præterea quamuis ordo gratiæ non præmittatur propter ordinem naturæ, qui inferior est, præmitti tamen potest, propter sublimius bonum in eodem ordine gratiæ. Ita gratia data est Iohanni Baptistæ in utero matris præter communem ordinem sine circumcissione: & gratia in Mariæ conceptione præuenit omnem culpam originis. Et Christus vt homo, simul fuit viator, & comprehensor. Posterius argumentum est. Proprietates Angelorum ex eorum nominibus cognoscuntur, teste Dionysio in lib. de cæles. Hier. cap. 7. Iam ergo ad exterius ministerium mittuntur Angeli illorum ordinum, ex quorum nominibus aliqua executio intelligitur, idest, Angeli, & Archangeli, qui nomen habent à denuntiando Virtutes & Potestates quæ ad aliquem actum respiciunt, & Principatus, qui (iuxta Gregor. homil. 34.) inter alios operantes priores sunt. Sed nihil nos hæc ratio cogit, dicemus enim id etiam in cæteris ordinibus animaduerti, & Seraphim dici, quod incendant, Cherubim, quod doceant, Thronos, quod sedentem in se Deum ad nos cum iubentur ferant. De illis enim ait Dionysius capit. 7. cæles. Hierar. Deumque ferentes obsequij deuotione ad ipsius percipiendos fulgores semper patet. Si autem principatus dicuntur, quia inter alios operantes priores sunt, idest, inter Angelos & Archangelos; cur non etiam

Luc. 1.

Tob. 12.

Da. 8. 9.

108

109

etiam dicamus Dominationes dici, quia Potestatibus, & Virtutibus ad ministeria præfunt, & inter illas priores sunt. Quod vero quidam existimant Dionysium hæc à Paulo Apostolo accepisse, nec ipse vnquam dixit, non taciturus tantum autorem in re tam subtili, & obscura, nec ipsi probant. Imo, ita sæpe loquitur, vt non certa, sed probabilia dicere se facile indicet. Vt in eodem cap. 7. cum nomina omnium ordinum interpretatus esset. Ista, inquit, nomina ipsorum, quantum ipsi intelligimus ratio est: dicendum verò quam esse ipsorum Hierarchiâ arbitremur, & cæter. Et cap. 13. à quibusdam se accepisse dicit, quæ in eo scribit, nec eos nominat, sed potius meliorem nodi cuiusdam solutionem quæri admonet, & sibi tradi: semperque ita vt dictum est, in libro illo loquitur.

C A P. II.

PROPTEREA Abundantius oportet obseruare nos ea, quæ audimus. Quoniam ex præstantia Christi, nouæ legis etiam præstantia indicata est, monet eos, vt diligenter attendant, quæ à Christo dicta, & præcepta sunt, ne in Dei iram, & supplicia incurrant. Quod opportunè ac prudenter addidit, ne vexatione suorum à Christo desciscerent. Pro obseruare est, προσέχειν, id est, attendere, siue mentem adhibere. Erasmus: Propterea oportet nos vehementius attendere ijs, quæ dicta sunt nobis.

Ne forte pereffluamus. Ne forte nobis memoria excidat. Metaphora sumpta est à vasis, quæ non continent, quod infunditur, sed citò torum effluit. Cui simile est illud Comici: Plenus rimarum sum, hac, illac perfluo. Græci aliter intelligunt. Theodoretus enim ait: Ne forte lapsum aliquem sustineamus. Chrysostomus magis explicat his verbis: Hoc est, ne forsitan pereamus, ne forsità excidamus. Et demonstrat in hoc loco, quantum malum in se ruina ista possideat: siquidè difficile est, quod effluerit, iterum resaluari, quoniam ex negligentia contigit vitio, & cæter. Similiter Theophylactus. Oecumenius: Hoc est, ne exci-

damus ab honesto & a via, quæ ducit ad salutem, & e-
utrumque recte dicitur, nam & vas peritissimum, & aqua ipsa e-
vase dilapsa, & ab utroque recte ducitur metaphora.

Si enim qui per Angelos dictus est sermo. Hoc est, si enim
lex, quæ per Angelos data est Moyfi, firma facta est, id
est, confirmata est à Deo, quoque modo sit, intelligen-
dum dicemus numero. 9. & omnis inobedientia man-
datorum Dei, & omnis prævaricatio supplicium à Deo
accepit, quod meruerat, quanto seuerius ab eo punientur
transgressores nouæ legis, quæ nõ per Angelos, sed ab ipso
Dei filio data nobis est? Hoc Apostolus merito dicit, ne
illi ad quos scribit, vexationibus, & persecutionibus ce-
derent, & leuem putarent susceptæ legis transgres-
sionem. Prævaricatio autem est legis, quæuis transgres-
sio, vt adoratio vituli Exod. 32. fornicatio cum filiabus
Moab. Num. 25. Inobedientia est in cæteris quæ lege
non continebantur, quamuis præcepta Dei essent. Vt
cum populus voluit reuerti in Ægyptum, Num. 14. cum
contra Dei voluntatem ascenderunt in montem, vt
irent in terram promissionis in eodem capite. Cæ-
terum legem non ab ipso Deo per se, sed per Ange-
los datam esse Moyfi, dubitare non licet, cum id nunc
Apostolus plare doceat consentientibus expositoribus.
Et apertius id dictum in Galat. 3. Quid igitur lex pro-
pter transgressionem posita est, donec veniret semen,
cui promiserat, ordinata per Angelos in manu media-
toris. Et Acto. 7. Qui accepistis legem in dispositione
Angelorum, & non custodistis. Ex quo etiam intelli-
gitur cum Deus olim patribus apparuisse dicitur, ante ad-
uentum Christi, non per se, sed per Angelos apparuisse.
Cur enim potius appareret, quam Moyfi, de quo ait.
Num. 12. quid dicitur ei, palam, & nõ per ænigmata
videt Deum? cui tamen in angusta illa visione ardentis
rubi, ipse non apparuit, sed Angelus, sicut legimus
Act. 7. Et expletis annis quadraginta apparuit illi in de-
serto montis Sina Angelus in igne flamme rubi: Nec mo-
ueri debemus verbis illius Angeli, angelorum, quæ
nõ Angelorum, sed ipsius Dei videntur. Ita enim loquun-
tur,

tur, vt non verba sua, sed Dei nuntiare intelligantur, &
eius cuius nuntij sunt, & cuius personam sustinent, non
solum verba, sed nomen etiam assumunt, vt regij mi-
nistri facere solent. Quod ex eodem loco cernitur, cum
enim dixerit sanctus protomartyr Stephanus Angelum
apparuisse Moyfi in deserto montis Sina continuo verba
eius referens, Dominum eum vocat: Et acceden-
te illo vt consideraret, facta est ad eum vox Domini:
Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus
Isaac, & Deus Iacob. De qua re S. Dionysius in libr.
de crete. Hierar. cap. 4. Hæc scripsit: Sic denique & lex
vt scriptura Diuina testatur, per Angelos nobis indulta
est in quibusque illos patres nostros, qui ante legem, qui
que fuerunt post legem, Angeli ad Deum iubere, siue
quid agendum esset admonentes, atque ab errore sacræ
lego, vitæque profana ad rectum veritatis iter traducen-
tes, siue sacra quæuis instituta, seu cælestium sacramen-
torum occultas visiones, siue diuinas, aliquas prædic-
tiones docendo pandentes & cetera. Et Augustinus libri 3
de Trinitate capit. 1. vsque ad finem libri, hoc ipsum scri-
pturæ testimonijs confirmat, quæ iam resulimus, & ver-
bis Genesis capituli 8. Apparuit autem ei Dominus in va-
ualle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso
feruore diei, & tamen cum Dominum vocauerit, An-
gelos esse continuo ostendit, cumque eleuasset oculos,
apparuerunt ei tres viri stantes prope eum, quos cum
vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernacu-
li sui, & adorauit in terram. Et dixit: Domine, si inue-
ni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum tuum. Et
cap. 22. Tentauit Deus Abraham & cetera, cum tamen pos-
tea Angelum eum esse demonstrat dicens: Et ecce Ange-
lus Domini de celo clamauit dicens & cetera. Nunc cog-
nouit, quod timeas Dominum, & non pepercisti vnige-
nito filio tuo propter me. Aug. Quid ad hoc respondetur.
An dicturi sunt, Deum iussisse vt occideretur Isaac, &
Angelum prohibuisse. Porro ipsum patrem aduersum Dei
præceptum, qui iusserat vt occideret obtemperasse Ange-
lo vt parceret. Ridendus & abiiciendus hac sensus est,
sed

sed nec huic tam crasso, & abiecto vllum locum scriptura esse permittit, continuo, subiungens: Nunc enim cogitavi quia times Deum tu, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me, & cetera. Idem: sed ait aliquis: cur ergo scriptum est: dixit dominus ad Moysen, & non potius, dixit Angelus ad Moysen? Quia cum verba iudicis præco pronuntiat non scribitur in gestis: Ille præco dixit, sed: Ille iudex sic etiam loquente Propheta sancto, & si dicamus: Propheta dixit, nihil aliud, quam Dominum dixisse intelligi volumus. Et si dicamus: Dominus dixit, prophetam non subtrahimus, sed quis per eum dixerit admonemus, & cetera.

6. *Ab ijs, qui audierunt in nos confirmata est.*] Ex his verbis colligunt aduersarij non esse Paulum scriptorem huius epistolæ, quo argumento triumphat Caietanus: Ecce, inquit, textus testimonium perhibens quod autor huius epistolæ non fuit Paulus, sed aliquis, qui non audiuit ab ipso Iesu salutem Euangelicam. Nam autor numerat se inter illos, in quos confirmata est salus euangelica ab eis, qui audierunt a domino Iesu: Paulus autem clarè dicit, quod nihil contulerunt sibi Apostoli, & quod ipse didicit, non ab homine, nec per hominem, sed per revelationem Iesu Christi, & cetera. Eodem argumento pugnant Magdeburgenses. Ad hoc respondent multi, qui huius epistolæ auctoritatem tuentur, Paulum non de se loqui, sed de hominibus sui temporis, inter quos se numerat, id est, non dicit se accepisse doctrinam euangelicam ab Apostolis, sed ita loquitur, quia homines sui temporis acceperant. Altera solutio est Paulum non accepisse doctrinam ab ijs, qui a domino audierunt, sed salutis confirmationem accepit enim ab illis sacramenta, quia ab Anania baptizatus est Act. 9. & doctrinæ confirmationem ab eisdem accepit, venit enim ad Apostolos, ut ipse scripsit Gal. 2. & contulit cum eis Euangelium, quod prædicabat in gentibus, ne forte in vacuum curreret, aut cucurrisset. Ita soluit Canus lib. 2. de locis Theologicis. c. 11. Et Fr. Michael Medina lib. 6. de recta in Deum fide cap. 27. Catharinus in commentarijs huius loci. Posteriores solutionem adhibent etiam

Gal. 2.
Gal. 1.

etiam Syxtus Senensis lib. 7. Bibliothecæ hære. 8. Catharinus lib. 1. contra Caietanum annotatione. 8. Propius ad verum accederet, qui diceret, non agi de confirmatione per doctrinam, sed per miracula, quoniam ait salutem confirmatam esse per Apostolos contestante Deo signis, & prodigijs. Verum si scriptores quos nominavi verba Apostoli paulo accuratius inspexissent, neque Caieta. haberet unde argumentaretur, neque ipsi ita respondissent. Nūquam enim Paulus dixit se Euangelium accepisse ab ijs, qui a Domino audierant, neque se confirmatum fuisse, aut per doctrinam, aut per miracula, sed ipsum Euangelium fuisse confirmatum, quod longè aliud est. Ex germana ergo Apostoli intelligentia facile cerneimus, & male argumentatum fuisse Caietanum, & eos, qui ei responderunt, non satis apte eum explicasse. Primum animaduertimus (ut & Chryostomus adnotauit) Apostolum sermoni opposuiss⁸ se salutem. Legem enim sermonem vocauit, quod doceret illa quidem, quid agendum esset, sed nihil præterea faceret, neque salutem animæ afferret. Legem vero Euangelicam appellauit salutem, quod gratiam conferat, & salutem afferat. Sicut & Ioannes dixit c. 1. lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. De inde a minori ad maius argumentatur in hunc modum. Si lex facta est firma, & omnes, qui ei non paruere puniunt, multo magis nos puniemur, si legem Euangelicam neglexerimus, quæ gratiam confert, & salutem animæ affert. Docet etiam alia ratione Euangelium præstare legi, quod lex data est per Angelos, Euangelium verò caput primum enarrari per Dominum, id est, dici atque traditum: est enim in Græco λαλῆσαι id est, dici, sicut idem verbum paulo ante vertit: si enim, qui per Angelos dictus est sermo λαλῆσαι. Ac ne putaret quispiam hoc saltim meliorem fuisse legem, quod illa confirmata est, dixit enim: Si enim qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus & cetera. Docet legem etiam Euangelicam esse confirmatam ab ijs, qui audierunt, in nos confirmata est: confirmatio Euangelij ex confirmatione legis intelligitur. Quo modo lex facta est firma? Deo illam approbante &

con

confirmante, ac suam esse declarante fulguribus & tonitruius & sono terribili tubarū, vt legimus Exod. 19. Similiter lex Evangelica confirmata est à Deo miraculis magnis, & prodigijs per eius doctores editis, sicut ait Marcus cap. vltimo. Illi autem profecti prædicauerunt vbiq; Domino cooperante; & sermonem confirmante sequentibus signis. Hoc ipsum nunc docet Paulus: Ab ijs qui audierunt in nos confirmata est. Quomodo? cōtestate Deo signis, & portentis, & varijs virtutibus. Et quoniam dixerat de lege: Et omnis præuaricatio, & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem, ex hoc similiter argumentatur: Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem, & cæt. id est, quomodo non multo teuerius puniemur. Est ergo sensus: Quæ salus, id est, lex salutem animæ afferens, cum cepisset primum hominibus proponi, non per Angelos, sed per ipsam Dominum Angelorum; deinde prædicata est ab Apostolis, qui ex ipsius Domini ore audierunt: & in nos, id est, vsque ad nos confirmata est varijs miraculis, ac si diceret: vsque in hodiernum diem non desinit Deus miraculis, & prodigijs eam confirmare, & varijs virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem, cōtestante Deo signis & portentis, & cæt. Signa vocat miracula, quæ ita dicta sunt apud Iudæos, quoniam peti conlueuerant tanquam iudicia virtutis diuinæ. cum Deus rem admodum difficillem pollicebatur, aut cum nouus Propheta surgebat: tunc enim miracula petebant Iudæi, vt signa essent rei illius futuræ vt crederetur, aut vt Propheta ille missus à Deo, esset iustitiam, vt Genes. 15. Domine Deus, vnde scire possum quod possessurus sim eam? Isai. 7. Petiti tibi signum à Domino Deo tuo in profundum inferni, siue in excelsum supra. Et postea: Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, & cæt. Zacharias etiam audita generatione filij; signum petiit. Luc. 1. vnde hoc sciam? Ego enim sum senex, & vxor mea processit in diebus suis. Signa etiam petebantur à Prophetis vt Matth. 12. Magister volumus à te signum videre

videre Luc. 11. Et alij tentantes signum de celo quærebant ab eo. Ioh. 2. Quod signum ostendis nobis, quia hæc facis? Hinc Paul. 1. Corint. 1. Quoniã & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt. Quomodo, & illud Psalms 73, intelligi potest: signa nostra non vidimus, iam non est Propheta, & nos nõ cognosceret amplius. Hoc est non videmus iam signa, quæ noui Prophetæ edebant, vt missi à Deo putarentur, non enim surgit Propheta inter nos. Portenta autem vocat maiora & mirabiliora miracula, quæ vocantur *répéλα*, id est, prodigia siue portenta. Virtutes, id est, *δύναμεις*, quæuis miracula dicuntur, quia potenti Dei virtute & potestate fiunt: more enim Hebræorū virtus appellatur, qd̄ cū virtute, id est potentia magna sit, vt morborum subita sanatio, mortuorum resuscitatio, & similia. Luc. 10. quia si in Tyro, & Sidone factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere sedentes pœniterent. Act. 19. Virtutesq; non quælibet faciebat Deus per manū Pauli, ita vt etiam super languidos deferretur à corpore eius sudaria, vel somicia, & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebatur. Et quoniam omnis generis virtutes edebantur ab Apostolis, dixit varijs virtutibus. Spiritus sancti distributiones, seu partitiones, quas vocat *μερίσματα* sunt gratiæ, siue charismata Sancti Spiritus, quæ secundum suam voluntatem, id est, prout Spiritus sanctus vnicique diuidere volebat, dabantur initio prædicationis Evangelicæ credentibus: De quibus Dominus ait Marti vltimo: Signa autem eos qui crediderint hæc sequentur: In nomine meo daemonia eijcient, linguis loquentur nouis, serpentes tollent, & si mortiferum quid biberint non eis nocebit; super ægros manus imponent, & bene habebunt. Act. 10. adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit spiritus Sanctus super omnes, qui audiebant verbum, & obstupuerunt ex circumfusione gratiæ Spiritus sancti effusa est, audiebant enim illos loquentes linguis. Et capit. 19. Et cum imponisset illis manus Paulus venit, spiritus Sanctus super eos,

eos, & loquebantur linguis, & prophetabant. De his Spiritus sancti distributionibus loquitur Apostolus Iacobi Roman. 12. & Ephes. 4.

13 Verum hoc iure quaeritur cur tot, verbis Apostolus ca. 1. & verbis, quae nunc interpretamur, Evangelicam legem multum praestare legi Moyſis. confirmet hoc argumento quod haec per Angelos, illa per Christum data fuerit, cum parum firmum hoc videatur, siquidem utraque aurorem, & latorem habet eundem, id est, Deum, & cum de aurore constat, non refert, per hunc ne, an per illum locutus fuerit. Ita Greg. lib. 1. Moral. cap. 1. de libro Iob ait. Sed quis haec scripserit valde superuacuo quaeritur, cum tamen autor libri Spiritus sanctus fideliter credatur. Et postea: Cum ergo rem cognoscimus, cuiusque rei Spiritum Sanctum autorem tenemus: quia scriptorem quaerimus, quid aliud agimus nisi legentes literas de calamo perscrutamur? Denique, & si legi non nihil dignitatis accedat ex eo, per quem data est, non tamen tantum accedit, ut eo argumento confici posse videatur, eam simpliciter praestantior altera esse, cum inde legis vera & germana dignitas non pendeat. Respondeo equidem legis praestantiam per se non accipi ab eo, per quem data est: potest enim optima lex per deteriore ministerium dari, sed accipitur ab eius preceptis, & ab eius virtute. Illa enim praestantior censetur & est, quae meliora & utiliora praecipit, & meliores homines facit atque efficacius eos dirigit in vitam aeternam. Verum hanc praestantiam saepe secum affert dignitas ministri. Nam sapientes viri maiora, & praestantiora praestantioribus ministris reseruant. Quomodo rex sapiens si quaedam edicere suis velit per ministros, quaedam per filium haeredit, sine dubio maiora, & utiliora per filium edicet. Quid quod filius non merus minister est, ut Angelus, sed legis ipsius lator, & qui vim iustificandi legi ipsi dedit, & qui ea, quae ante latebant docuit. Denique Angelus minister est, & tantum dare virtutis legi potest, quantum dare iubetur, tantum de voluntate Dei scire, quantum eum scire Deus vult: filius vero cum aequalis patri sit, omnia, quae sunt in patre cognoscit, & tantum virtutis le-

gibus

gi suae dare potest, quantum velit tantum homines de rebus diuinis docere, quantum ipsos cognoscere opus sit. Quam obrem ex eo quod illi sint administratorij spiritus, hic vero filius eiusdem cum patre substantiae abunde intelligitur, & probatur quantum lex noua praestet veteri.

Non enim Angelis subiecit Deus orbem terrae futurum.] In 15
Græco non est Deus, nec apud Chrysostomum, & ceteros Græcos, nec in quibusdam codicibus latinis, sed ab aliquo in margine additum videtur: apertum enim est de Deo nunc loqui Apostolum etiam si non ponatur. Docet nunc etiam cur magis parendum sit Evangelio, quam legi, & Christo, quam Angelis, quoniam Christum constituit pater dominum totius mundi, non autem Angelos. Quod quomodo probet paulo post videbimus. Illud est in hac ratione Apostoli per obscurum, cur dixerit orbem terrae futurum, de quo loquimur. Nam nec nunc de orbem terrae loquebatur, nec Christo homini (de eo enim nunc sermo est) subiecit orbem terrae futurum, sed eum qui iam erat. Lyranus, & Caietanus putant orbem futurum dici eum qui post resurrectionem futurus est, quod neque Thomas displicuit. At videtur hoc abhorre a sensu Apostoli: cum enim probat orbem futurum subiectum esse Christo verba Psalmi. 8. affert: Omnia subiecisti sub pedibus eius, continuo autem sequitur, oues & boues vniuersas in super, & pecora campi, post resurrectionem autem non erunt oues nec boues, nec pecora capi. Rectius ergo Chrysostomus qui ait: Nunquidnam de altero aliquo orbem 16
disputat? Non ita est, sed de isto praesenti, propter hoc etiam addidit, de quo loquimur, ne mentem auditoris errare relinqueret, dum alius quaereretur orbis. Deinde exponit futurum dici, quomodo Paulus Rom. 7. de Adam loquens, qui est forma futuri, id est, Christi, quamuis enim iam erat Christus homo, cum illud scripsit Paulus, tamen respectu Adam in cuius tempore versabatur, Christus futurus erat. Ita etiam cum filius Dei erat, mundus non erat, sed erat futurus, videlicet cum Deus Christum, dominum vniuersi orbis constituere decreuit, mundus,

F. dus,

dus, erat futurus. Dixit autem de quo loquimur, quia paulo
 ante dixerat: Et cum iterum introducit primogeni-
 nitum in orbem terrarum. Chryostomi sententia subscribunt
 Græci, & S. Thomas, & Adamus. Et est illa quidem vera,
 sed est diligentius explicanda additis, aut etiã mutatis qui-
 busdam, cum dicit orbem terrarum, in Græco est, τῷ ἐπιμέ-
 νῳ, id est habitatum, subaudi autem videtur γῶ, id est, ter-
 rã. Accipiturq; p̄ habitationibus ipsis, id est p̄ hominibus,
 & pro cæteris, quæ in terra sunt, & propter homines sunt
 17 cõdita. Christo, ergo hominibus subiecit pater omnes homi-
 nes, & omnia quæ sunt in terra, omnes inquam homines,
 qui futuri erant vsque ad finem sæculi ab eius conceptione:
 & ideo dicit orbem terrarum futurum. Etenim Christi-
 stus rex est, & dominus omnium hominum à patre de-
 claratus, non quidem temporalis rex, sed cui omnes pare-
 re debeant, ut in vitam æternam adducantur, & cui om-
 nes creaturæ obediunt, ad faciendum omnia, quæ ad homi-
 num salutem necessaria, aut etiam vtilia viderentur. Pro-
 pterea dicit ipse Psal. 2. Ego autem constitutus sum
 rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Et Lucæ. 1.
 dictum est ab Angelo: Et regnabit in domo Iacob in æter-
 num, id est, in Ecclesia. Et post assumptam humanitatem
 dixit, Matth. 11. omnia mihi tradita sunt à patre meo
 & Iohann. 13. sciens, quia omnia dedit ei pater in ma-
 nus. Hoc etiam Apostolus dixit capit. 1. quem constituit
 hæredem vniuersorum. Et quæ à conceptione sua accepit
 ut filius, post passionem accipit tanquam mercedem
 debitam suæ passionis humilitati, sicut ait Apostolus
 Philipp. 2. humiliavit semetipsum factus obediens vsque
 ad mortem, mortem autem crucis, p̄pter quod & Deus exaltauit
 illū, & donauit illi nomē, quod est super omne nomē, ut
 18 in nomine Iesæ omne genu flectatur, cœlestiū, terrestrū
 & infernorū, & cæt. Et post resurrectionē ait ipse Matth.
 ultimo: data est mihi omnis potestas in cælo & in ter-
 ra. Dixit autem orbem terrarum futurum, quia noui homi-
 nes futuri erant in mundo, nouum sæculum, noua respu-
 blica. Inde dictus est Isai. 9. pater futuri sæculi. Ita etiam,
 cum Ecclesia semper fuerit noua Ecclesia in Christo in-
 cipere

cipere dicitur, sicut ipse ait Matth. 16. Et ego dico tibi,
 quod tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Eccle-
 siam meã: quoniã nouus rex apparebat, & nouas leges fa-
 rebat, ac noua Sacramenta, & nouam rempublicã institue-
 bat. Huius ergo Ecclesiæ siue huius noui orbis (ipsa enim
 est, quam orbem futurum appellat) Christum regem con-
 stituit, ut filium; Angelos verò non reges, sed ministros
 esse voluit, sicut dixit: Nonne omnes sunt administratorij
 spiritus, & cæt. Cum autem dicit: de quo loquimur, potest
 referri ad illud: Et cum iterum introducit primogenitum
 in orbem terrarum, ibi enim tantum vocabulum, *διεμύνην*, po-
 fuerat, id est, cum reducit Christum ad homines ut eos iu-
 dicet. Sed quoniã id paulò remotius est ab ijs, quæ nũc
 dicuntur, & eo in loco nihil de hoc nouo orbe dictum vi-
 detur, nec dicit Paulus: De quo locuti sumus, sed, de quo
 loquimur: fortasse aptius hoc referemus ad ea, quæ nunc
 dicuntur: Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerim
 19 mus salutem, quæ cum initium accepisset enarrari per domi-
 num ab ijs, qui audierunt, in nos confirmata est, & cæt. Lo-
 quitur enim iam de hominibus noui testamenti, & sæculi,
 quod futurum appellatum est Isai. 9. hoc enim sæculum, cuius
 Christus pater dictus est, & orbem futurum, homines ma-
 ximè esse diximus. Conuenit autem hoc rectè cum eo,
 quod nunc agit Apostolus, ut sit sensus: vos estis initium
 huius orbis futuri, & huius noui sæculi, quod non Ange-
 lis, sed Christo subiecit Deus: Quare non legi veteri pare-
 re debetis, sed Euangelium constanter retinere, cum non
 Angelis, sed Christo, Deus vos atq; omnes homines sub-
 iecerit. Illud postremo admonendum est, quod est in glos-
 sa interlineari: orbem futurum subiectum ei, de quo loqui-
 mur, dici nõ posse, id est, de quo loquimur referri ad Chri-
 stum, est enim in Græco, *πῶς ἴς λαλῶμεν*, id est, de qua lo-
 quimur, quod necessario refertur ad *διεμύνην*, id est, ad or-
 bem terrarum, quod nomen Græcis feminei generis est.

Testatus est autem in quodam loco quis.] Testimonio Davi-
 dis probat, quod assumpserat, orbem terrarum futurum subie-
 cisse patrem Christo, ut mox videbimus. Chryostomus:

cur non ipsum nomen prophetae posuit, sed abscondidit? Fecit hoc etiam in alijs testimonijs, sicut cum dicit: *Quando autem introducit primogenitum in orbem terrarum dicit: Et adorent eum omnes Angeli Dei, &c.* Et hoc ipsum existimo non abscondentis esse, sed ostendentis eos multam habere scientiam scripturarum, ut nec opus haberet nomen ponere dicentis, sed veluti de re admodum trita, & manifesta inducere testimonia, & cetera. Itaque non quasi per contemptum dicitur, quis, aut quidam, sed ita ac si diceretur: ille, quem nostis.

Quid est homo, quod memor es eius.] Hæc verba, & sequentia desumpsit Apostolus ex Psalmo, 8. Ex quo magna exoritur dubitatio utrum de homine uniuersè loquatur propheta, an propriè de Christo? si de Christo loquitur, rectè hæc verba Paulus assumpsit: sed quomodo de Christo dici posset: *Quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum?* Hic enim homo filius Dei est, & iure pater memor est eius. Deinde omnia homini conueniunt. Minuisti enim paulo minus ab Angelis. Gloria, & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum, & cetera. Et cum dicit postea: *Eum autem, qui modico, quam Angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis, gloria & honore coronatum: satis indicare videtur se de homine uniuersè locutum fuisse, aduersantis enim more quasi de alio infert: Eum autem, & cetera. si autem hoc de homine siue de natura humana dici potest, & dicitur: Quomodo inde probat Paulus orbem terræ subiectum esse Christo? Respondebunt enim aduersarij eum constitutum esse super opera manuum Dei, sicut ceteros homines: certè ex hoc Psalmo non probari magis illi subiecta esse omnia, quam alijs hominibus, sunt qui dicant Psalmum hunc de homine intelligi historico sensu, mystico verò de Christo, ut Euthymius, & Iansenius. Multi de homine, & de Christo simul interpretantur. Mihi longe alia sententia est: puto enim, nequaquam de homine, sed verè & propriè de Christo Psalmum scriptum esse, sicut etiam, S. Thomas exposuit. Hieronymus quoque, & Augustinus omnia de Chri-*

de Christo interpretantur, & nihil de homine dicunt. Idem senserunt Græci patres, ut paulò post dicemus. Etenim si de homine intelligere velimus, occurrent quædam maiora, quam pro hominis conditione. Ex quo fiet cætera, quæ de illo dici videbantur, non ad illum, sed ad Christum esse referenda, iuxta canonem, quem tradidimus cap. 1. num. 51. & 52. Huiusmodi est illud: omnia subiecisti sub pedibus eius, quod homini non conuenit, quia multa sunt animalia, quibus non imperat. Est quidem dictum Genes. 2. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & præsit piscibus maris, & volatilibus cæli, & cetera.* at id de Adam dictum est, cui omnia animalia obediebant in statu innocentie: Psalmus tamen non de Adam loquitur, sed de ceteris, cum dicat: *Quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum?* Itaque filius hominis constitutus est super opera Dei, & illi Deus subiecit omnia, Adam autem non est filius hominis. Deinde aliud est: præesse animalibus, aliud animalia subieci sub pedibus eius, non enim sub pedibus subiecta habemus, nisi ea, quibus pro arbitrio nostro utimur, & quibus ad nutum imperamus, quod præter Christum nulli hominum concessum est. Ne ipse quidem Adam eam tunc potestatem habuit, ut cum vellet ferociores aues ad se volantes adduceret, aut pisces ex imo mari ad se vocaret: sed uteretur omnium animalium seruitio, sicut nunc utimur mansuetorum. Ita Chry-

hic docet, non accipi omnia, vt interdum accipi solet pro multis, sed ita vt præter Deū nihil omnino exclusū intelli- gatur. In eo enim, inquit, quod omnia ei subiecit, nihil dimisit nō subiectū ei. Quod magis explicat, 7. Corinth. 13. dicēs : oīa enim subiecit sub pedibus eius. Cū autē dicat: omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum, qui subiecit ei omnia. Intelligit ergo omnes creaturas positas esse sub pedibus eius: quod de nullo alio homine dici potest. Idē Apostolus in hoc. c. 2. ait: Nunc autē necdū videmus omnia subiecta ei, quibus verbis aperte subindicat aliquādo ei esse omnia subijcienda, at nunquam fieri, vt anima- lia, ita homini subijciantur, vt in statu innocentia: nam post resurrectionem nulla erunt bruta animalia, de Christo ergo omnia dicuntur, non de homine. Atque id non dubijs argumentis docet Spiritus sanctus, quando quidem, & Christus Matth. 21. ad se pertinere interpre- ratur illa verba: Ex ore infantium, & lactetium perfecisti laudem, & cæt. & Apostolus ter de Christo exponit illa: Omnia subiecit sub pedibus eius, Hebr. 2. Corinth. 15. Eph. 1. Et quod modo diximus Apostolum polliceri omnia aliquando esse illi subijcienda, quod homini non continget vnquam: Idem docet. 1. Corinth. 15. fore vt Christo contingat. Oportet autē illum regnare donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissima au- tem inimica destruetur mors: omnia enim subiecit sub pedibus eius: cū autē dicat: omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum, qui subiecit ei omnia, cum autem subiecta illi fuerint omnia, tunc & ipse filius subiectus erit ei, qui subiecit sibi omnia. Hoc etiam indicat titulus Psalmi: In finem pro torcularibus. Psalmi enim, qui habent in titulo in finem, de Christo sunt, & in eius laudem canuntur. Nam pro, in finem, quod transfulerunt. Lxx, & sexta editio, Aquila, & Theo- dorus, & quinta editio vertunt *τὸν νεκρῶν*, id est, victor- riam faciēti, & Hieronymus atq; alij vertūt, victor, victor autem est Christus, qui vicit diabolum & mortē, & ipse est finis, id est, finiēns diaboli, mortisq; tyrānidem, de qua re multa diximus in capit. 3. Habacuc, numer. 56. & sequen-

sequentibus. Rursum cū ponitur: Pro torcularibus: ve- teres: Torcularia Ecclesias interpretantur, Augustinus, Theodoretus, Euthymus, Remigius, quos & multi ex recē- tioribus sequuntur. Quod in hunc quidem Psalmū recte conuenire potest, vt canatur Christo victori nomine Ec- clesiarum post Christi ascensionem in fide exultantium, & illi de victoria gratulantium. Verū quoniam Psalmus. 80. & 83. eundem etiam titulum habent, nec videtur illi ad Ecclesias pertinere, fortasse non ineptē explica- bimus Psalmos inscriptos pro torcularibus continere voces lætitiæ, & laudum pro spiritualium honorum copia per Christum inuenta vt in his tribus Psalmis videre licet. Nam torcularia fertilitatem vinearum, & vini co- piam atque lætitiæ indicant, vt Prouer. 3. & implebuntur horrea tua saturitate, & vino torcularia tua redunda- bunt. Ecclesi. 33. Et quasi, qui vindemiat replem torcu- lar, solent autem in vindemia, atque in torcularibus vo- ces exultantium propter vberitatem laudum audiri, quas no- ster interpres Celeusmata vocat, vt Ieremi. 23. Rugiens ru- giet super decorem suum, Celeusmata quasi calcantium concinetur aduersus omnes habitatores terræ. Et capit. 48. Et vinum de torcularibus sustuli: nequaquam cal- cator vuz solitum Celeusmata cantabit. Quare non est in Hebræo legendum *מְרַנְנִים* vt nunc legitur, sed *מְרַנְנִים*, id est, pro torcularibus, vt. 70. & Hierony- mus constanter transfulerunt ex Hebræo, ridiculumque est, quod Hebræi, & Augustinus Eugubinus, & alij scēta- tores Hebræos vertunt, pro cithara Gethensia, vt Psalmus caneretur cithara ex vrbe Geth adducta. Psalmus ergo octauus ex quo verba, quæ nunc interpretamur mu- tuatus, est Apostolus, canitur Christo victori mortis atque diaboli, postquam ascendit in celum, & eius no- men prædicantibus Apostolis per totum orbem terra- cognitum atque adoratum est, & fideles gratia & donis spiritus per eum pleni exultabant lætitia. Potest igitur to- tus Psalmus ita exponi: o Christe domine noster, quā ad- mirabile est nomen tuum, quomodo te omnes admiran- tur, & suspiciunt, non in Iudæa tantum, sed etiam in

Psalmi pro
torcularib⁹

26

Celeusmata.

27

vniuersa terra: imo & supra celos laudes tuæ canuntur
 ab Angelis, quia victor super omnes celos ascendisti, atque
 ita celebratæ sunt in terra tuæ laudes, vt etiam eas infantes
 & lactentes prædicarint, cum ante passionem tuam ingressus
 es in Hierusalem, vt ora obstruerentur inuidorū Phari-
 sæorū & scribarū, qui inimici tui erant, & de te vltionem
 sumere volebant, quæ eorū vitia non taceres: spero me etiā
 per gratiam, & passionem tuam aliquando in celos ascen-
 surum, vbi eorum visu, & lunæ atque stellarum delecter,
 28 & tibi pro his, etiam laudes canā. Quid est homo, quod eū
 ad tantum honorem prouexisti, vt eius memor esse velles,
 & cum mortali corpore indurus inuiserēs. Tanta fuit
 tua erga homines bonitas & misericordia, vt eorum
 naturam in te Angelicæ æquaueris, dum illam ad cla-
 ram Dei visionem prouehis, qua illi fruuntur, &
 hoc tantum minor illis fuerit, quod morti eam subie-
 ctam, esse voluisti. Eandem in te gloria, honore coro-
 nasti, & cæc. quæ postea diligentius explicabimus. Ve-
 rum quoniam Paulus. 1. Corint. 15. patrem docet es-
 se eum, qui subiecit Christo omnia: Tunc & ipse filius
 subiectus erit ei, qui subiecit sibi omnia. Quamuis re-
 spondere possemus patrem illi subiecisse omnia, & fi-
 lium ipsum, vt Deum subiecisse sibi omnia, vt homi-
 ni: multò melius est, vt prophetam cum patre loqui
 dicamus de laudibus filij. Itaque laudes, quas filio di-
 xeramus, facile in patrem paucis mutatis referemus, in
 hunc modum, o pater, quomodo in vniuersa terra præ-
 dicaris, & coleris per Iesum Christum filium tuum? Su-
 pra celos etiam laudaris ab Angelis, quod eum resuscita-
 ueris, & ad dexteram tuam collocaueris. Tibi eius gloria
 adeò curæ fuit, vt eum ingredientem in Ierusalem miri-
 ficè laudari feceris ab infantibus, & lactentibus, & cæc. vt
 paulò ante, quid est homo, vt adeò eius memor esse, adeò
 illi benefacere volueris, vt filium tuum ad eum miseris.
 Ita illum honorasti vt naturam eius in filio tuo ad tuam
 29 visionem leuaueris, & hoc Angelis minorem reddide-
 ris, quod corpus mortale habebat. Coronasti illū gloria &
 honore in eodem filio tuo & omnia ei subiecisti. Itaque
 illud:

illud: Quid est homo, aut filius hominis & cæc. nequaquā
 de Christo intelligitur, vt Augustinus, in Psalmum. 8.
 & S. Thomas hic & Glossa vtraque putarunt, nec enim
 id de eo dici poterat, qui est primogenitus omnis crea-
 turæ, & vt homo, omnibus præstat. Deinde, homo & fi-
 lius hominis sine articulo ponitur apud Hebr. & apud Gre-
 cos. Christus autem nusquā in scriptura vocatur filius homi-
 nis sine articulo, imo nec sine duplici articulo. *ὁ υἱὸς τοῦ
 θρώτου*, nec aliud putare debem⁹ hominē & aliud filiū homi-
 nis, sed idē iuxta vulgatā Hebr. cōsuetudinē vt Num. 23.
 nō est Deus quasi homo vt mētatur, nec vt filius hominis
 vt mutetur. Iob. 16. Atque vtinam sic iudicaretur vir cum
 Deo, quo modo iudicatur filius hominis cū collega suo
 & cap. 25. quanto magis homo putredo & filius hominis
 vermīs? sed amplificationis causa eadem sententia gemi-
 natur. Nec dicimus cum infertur: Minuisti eum paulo mi-
 nus ab Angelis transiri ab specie ad personam vt Titelma-
 nus & alij. Ita vt: Quid est homo dicatur de natura huma-
 na, & minuisti eum, dicatur de Christo: sed eodem mo-
 do semper hominem accipiamus, & cum nō in se, sed in
 Christo minutum ab Angelis dicimus, & gloria atque
 honore coronatum. Atque hanc expositionem germa-
 nam esse Pauli satis ex eo intelligitur, quod saepe ita lo-
 quitur, vt quod Christo datur, nobis datum esse dicat,
 vt Ephel. 2. Et cum esse imus mortui peccatis, conuifica-
 uit nos Christo (cuius gratia estis saluati) & conresuscita-
 uit, & confedere fecit in cælestibus in Christo Iesu. Eo-
 dem modo loquuntur sancti patres cū de resurrectione
 aut ascensione Christi agunt, vt S. Leo Papa in serm. 7.
 de ascensione, & re vera magna erat & ineffabilis causa
 gaudendi, cum in cōspectu sanctæ multitudinis super om-
 nium creaturarum cælestium dignitatem humani gene-
 ris natura ascenderet. Et serm. 2. Naturæ nostræ humilitas
 in Christo super omnem cœli militiam ad Dei patris est
 prouecta confessum? Chrysostomus in homilia de ascen-
 sione: cognoscamus, quis est ille, qui audiuit: sede ad
 dexteram meam. Quæ natura est, cui Deus dixit, Esto
 meæ particeps sedis: Illa natura est, quæ audiuit: terra es
 F 5 & in

in terram ibis. Greg. hom. 29. in Euang. Illa enim natura, cui dictum est: Terra es, & in terram ibis, hodie in cœlum iuit. Ita etiam ceteri patres. Hoc ipsum sensit Chrysostomus cum dixit: Hoc enim, & si de communi humanitate dictum est, verum tamen proprie aptatur ad Christum secundum carnem. Nam illud: omnia subiecisti sub pedibus eius ad eum magis pertinet, quam ad nos. Quasi dicat: Et ideo non est dictum de nobis, sed de natura nostra, ut est in illo. Et Theophilactus: Hæc quidem generatim de vniuersa humana natura sunt dicta: speciatim tamen Christo secundum humanitatem quadrant. Theodoretus: Dictum est quidem de communi natura, conuenit autem primitijs ex nobis, nempe Christo & cat. Ita etiam loquitur Oecumenius. In quo duo consideranda sunt, eos de humanitate loqui, non autem de vilo homine, nisi de Christo. Deinde omnia de eodem Christo interpretari, idem enim omnino dicunt, quod nos.

Minuisti eum paulo minus ab Angelis Pro paulo minus est *βραχυλι*, id est, breue quid, aut paruum quid, quod & ad tempus pertinere potest, & ad dignitatem, ut sit sensus: Per breue temporis spatium, aut paruum, eum in feriozem fecisti Angelis. Idem valet *μικρον* quod est in Hebræo. Est ergo sensus: longe eum Angelis superiozem constituisti. Sed in re parua est minor fuit, quod corpus illi dediti mortale & patibile. Et quoniam per resurrectionem redditum est corpus immortale, recte ait: Minuisti eum breue quid ab Angelis, breui spatio temporis. Si autem de natura humana loqueretur, non posset dici: Minuisti eum ab Angelis breui temporis spatio: semper enim natura humana in se inferior est Angelica. Vere autem nos exposuisse naturam humanam in Christo, æquatam esse Angelicæ, quoniam à conceptione sua vidit Deum, aut etiam multo superiozem effectam, quæ multo melius Deum videt & solo corpore mortali ei inferiozem fuisse, quia pati poterat, quod alienum est ab Angelis: inde intelligitur, quod cum nos Deum viderimus, & corpus immortale habuerimus æquales omnino Angelis dicemur Luc. 20. æquales enim Angelis sunt, & filij sunt Dei cum sint filij

filij resurrectionis. Et tamen tunc etiam natura nostra minus perfecta erit quam Angelica. Pro eo autem quod nos habemus, ab Angelis, in Hebræo est *מאליהם* quod Ixx. & Græc^o Epistolæ huius interpretes vertere, ab angelis. Ita etiam verterunt Chaldaeus & omnes Hebræi. Et quidem merito. Sepe enim hoc nomen *מאליהם* in scriptura Angelis tribuitur, ut psal. 81. Deus stetit in Synagoga Deorum, in medio autem Deos dijudicat, nonnulli ex Hebræis, Angelos interpretantur. Psal. 137. In conspectu Angelorum psallam tibi. Psalm. 96. Adorate eum omnes Angeli eius. Puto autem Ixx. & interpretem Pauli ita transfulisset ne offensionem essent ijs qui hæc verba non de Christo, sed de homine intelligerent, quem ipsa sensum primo insipientibus offerunt: multum enim homo à Deo distat. Sed potest etiam non incommode verti: Minuisti eum paulo minus à Deo, sicut vertit ex Hebræo Hieronymus & ante eum Theodotion, & Quinta editio, si intelligamus hic de Christo verba fieri, in qua natura humana paululum minuta est à Deo, quoniam & si creata sit, habet tamen existentiam increatam, & filio Dei adiuncta est in vnitatem personæ, ita ut hic homo dicatur, & vere sit Deus. Est illa quidem in se considerata tantum Deo inferior, quantum creatura creatora, at in Christo non est talis, qualis in se consideratur, sed cum existentia filij Dei. Ita S. Leo dixit in serm. 1. Ascensionis de natura humana in Christo super omnes Angelos eleuata: Nec vllis sublimitatibus modum suæ profectionis habitura, nisi æterni patris recepta confessu illius gloriæ sociaretur in throno, cuius naturæ copulabatur in filio. Verum si ita intelligamus, dicemus in eo, quod est in Græco *βραχυλι*, breue quid non significari breue temporis spatium, sed tantum, quod latina verba indicant, paulo minus. *Gloria & honore coronasti eum* Gloria ut eius nomē ubi quæ predicetur, & laudetur, honore: ut eum omnes adorēt. Et quoniam hæc duo passione sua Christus meruit, recte dicit, Coronasti eum, quasi legitime certatē, & corona dignū. Omnia Pau. expressit illis verbis Phil. 2. Humiliavit se mor ipsum

ipsum vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltavit illum & donavit illi nomen, quod est super omne nomen. Hæc est gloria, deinde de honore ait: ut in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium terrestrium, & infernorum. Hæc autem homini non cōveniunt, nam quod Euthymius, & alij exponunt, hominem gloria coronatum esse, quia ad imaginem Dei creatus est, & honore, quia omnia ei subiecit: in eo non accipitur proprie gloria, quo modo in scriptura accipi solet cum adiungitur honori. Deinde, hæc eius natura est, ut sit ad imaginem Dei, & præferatur alijs animalibus: nemo autem natura sua coronari dicitur, sed labori. & certamini datur corona vt. 2. Timot. 2. Nam & qui in agone certat, non coronabitur, nisi legitime certauerit. Iac. 1. Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cum probatus fuerit accipiet coronam. vitæ. Job. 3. Hæc autem pro certo habet omnis qui te colit, quod vita eius, si in probatione fuerit coronabitur.

Et constituit eum super opera manuum tuarum] Leuasti eum ad te, & super omnes cœlos, & super omnes Angelos ad dexteram tuam collocasti. Quod enim multi exponunt: præfecisti eum creaturis, id continuo dicitur, omnia subiecisti & cæt.

Omnia subiecisti sub pedibus eius] Hoc iam exposuimus num. 23. & 24. cum eo quod sequitur, in eo autem, quod omnia ei subiecit, nihil dimisit, non subiectum ei.

Nunc autem nec dum videmus omnia subiecta ei] Chryso-
35 stomus & Theophylactus recte docent quorum hæc dicantur. Poterant dicere Hebræi: Quo modo omnia subiecta sunt Christo, cum nos ab eius hostibus multa mala patiamur? huic tacite obiectioni respondit, Apostolus nondum aduenisse tempus quo prophetia omnino expleatur, sed aliquando tandem explebitur in fine sæculi, vt idem explicauit. 1. Cor. 15. Chryso-
36 stomus: Nec dum imperator noster manifeste cuncta obtinuit: quid ergo turbaris dum aliqua mala pateris?

Eum autem, qui modico, quam Angeli minoratus est] Cum dicit: Eum autem, videtur de alioloqui, ac non de eo, de quo dixit:

dixerat: Minuisti eum &c. quod verum quodam modo est. Prius enim de natura humana loquebat in Christo exaltata: nunc proprie de Christo ipso loquitur. Sed melius ita dicemus cōiunctionem aut esse quidam aduersantis, non tamen aduersari superiori sententiæ, sed proximæ, id est, illi: Nunc autem nec dum videmus omnia subiecta ei. Est enim, quod nunc infert altera consolatio vt eleganter exposuit Chryso-
36 stomus, vt sit sensus: Nondum sunt omnia ei subiecta nunc, ac propterea mirari non debetis, si vos impij persequuntur. At hoc vobis dicere possum dum tempus integræ subiectionis aduenit, illum ipsum Iesum, in quem Iudæi vsque ad mortem crucis sæuerunt gloria & honore, a patre iam esse coronatum, idque nos omnes videre, vt sciatis, quamuis Deus patiatur impios in vos insurgere, ac vos multis molestijs afficere: etiam ante tempus, quo integre omnia Christo subiciantur, vos a Deo præclaram patientiæ vestræ mercedem & gloriam atque honorem esse accepturos. Augustinus lib. 3. contra Maximinum cap. 27. ex quo loco glossa huius loci desumpta est, illud Propter passionem mortis, iungit, cum minoratus est, vt sit: Eum autem, qui modico quam Angeli minoratus est propter passionem mortis, videmus Iesum & cæt. at non est sine causa durum hyperbaton in verbis Pauli ponendum cum ipse scripserit: Eum autem qui modico quam Angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis gloria & honore coronatum & cæt. quem ad modum Græci & multalij distinxerunt.

Vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem] Glossa quam
37 S. Thomas & Augustini esse dicit & ipse sequitur Christum vocari censet gratiam Dei: quam expositionem Græca verba non ferunt, cum non sit scriptum χάρις, sed χάρη, quod ablatiui casus est, id est, per gratiam Dei volentis omnium hominum misereri. Vbi nos habemus pro omnibus, in Græco est, ὑπὲρ πάντων, id est, pro vniuerso, pro toto mundo, quod est pro omnibus hominibus. Inter pres legisse videtur ὑπὲρ πάντων. Pro omnibus autem gustauit mortem, quantum ad sufficientiam attinet. Ita enim
mor

Gustare.

mortuus est, ut omnes eius morte vti & seruari possint, si ipsi sibi non desint. Ita locutus est, 2. Cor. 5. si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est Christus. Mortem autem gustare dicitur iuxta glossam interlinearem, & Thomam, vel quia eius amaritudinem sensit, vel, quia cito resurrexit, ut magis gustasse, quam comedisse videatur. Oecumenius etiam ait: Recte autem ait: gustauit, neque enim in morte permanit, sed ipsam tantum quodam modo degustauit & cæter. eadem est expositio Chrysostomi. Verum hoc de alijs etiam, quibus nec amarissima futura erat mors, nec ante diem iudicij resurrecturi erant, in scriptura similitur dicitur. Matt. 16. sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem donec videant filium hominis venientem in regno suo. Quod à Marco & Luca eisdem verbis dictum est. Vulgari ergo Hebræorum consuetudine ita dicitur, gustare mortem; pro mori, sicut videre mortem, quod in Ioan cap. 8. manifestissimum est. Dominus enim dixit: si quis sermonem meum serauerit non videbit mortem in æternum. Dixerunt ergo Iudæi: Nunc cognoscimus, quia Dæmonium habes. Abrahâ mortuus est, & propheta, & tu dicis: si quis sermonem meum serauerit, non gustabit mortem in æternum. Quod ille dixit: Non videbit mortem, hi dicunt, non gustabit mortem, quoniam idem sine dubio sensus vtriusque verbi est.

Est autem difficile explicatu quomodo hæc verba cura præcedentibus coherant. Videmus, inquit, Iesum propter passionem mortis gloria & honore coronatum, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem: Quomodo videmus eum coronatum post passionem, ut gustaret mortem? Glossa & S. Thomas, in quorum sententiam multi eunt putant, hæc ita accipienda esse ac si diceretur: Eum autem, qui modico quam Angeli minoratus est ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem: videmus Iesum propter passionem mortis gloria & honore coronatum. Quæ expositionem probabilem esse non inficior, sæpe enim in Apostolis & præsertim in Paulo huiusmodi hyperbata vi-

ta videre licet. Sed quoniã illa duriora sunt, & orationem vehementer obscurant, atque hoc maxime, quod in his verbis inesse putatur, non censeo admittendã, nisi cum aliter res exponi nullo modo potest. Fortasse autem aliter exponi non incommodè poterit, si dicamus legendum esse: gustarit mortem, facile enim pro gustarit, poni potuit, gustaret. Si ita legamus, sensus apertus & expeditus est in hunc modum: propter passionem mortis gloria, & honore coronatus est Christus. Ex quo fit eum non propter peccata vlla, quæ fecerit mortem pertulisse, sed propter gratiam & bonitatem Dei, qui voluit eius morte omnes homines redimi. Sæpe enim in scriptura, ut ita ponitur, ut consequentiam quandã indicet, ut psal. 50. Tibi soli peccavi & malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus tuis & cæter. Hoc est, hinc fiet, ut tu iustificeris in sermonibus tuis, id est, iustus ab omnibus iudicaris, qui me etiam peccante promissa tua implesti, Ioh. 12. cū tanta signa fecisset coram eis non crediderunt in eum, ut sermo Isaie impleteretur. Et cap. 18. nobis non licet interficere quemquam, ut sermo Iesu impleteretur, quem dixit significas qua morte esset moriturus. Iud. 2. Quã ob re nolui delere eos à facie vestra, ut habeatis hostes, & diu eorum sint vobis in ruinam. Chrysostomus homil. 27. in. 1. Epist. ad Corinth. eodem modo exponit illud ca. 11. oportet enim & hæreses esse, ut qui probati sunt manifesti fiant in vobis. Et ait: Illa enim particula ut, non causalis est, sed etiam nonnunquam rerum euerum significat, in qua significatione à Christo posita est cū dixit: In iudicium ego in hunc mundum veni, ut qui non vident videant, & qui vident cæci fiant: ita & Paulus de lege disputans inquit: lex autem subintravit, ut abundaret delictum. Sed non propterea lex data est, ut auerentur peccata Iudæorum: sed id euenit: Neque Christus propterea venit ut qui viderent cæci fierent, sed contra, contigit autem id. Idem adnotarunt in eadem verba Theophylactus & Oecumenius, legedū autē esse gustarit, ex Græco manifestū est *γελωνται*, enim nō præteritis tēporis est, ut gustaret, sed præteritis, ut gustarit. Et re vera, cū de re, quã iã factã dixerat loquere-

Vt.

40

Ioh. 9.
Rom. 5.

loqueretur, præteriti temporis verbo utendum fuit, & Græci non obscure præteriti esse indicant id exponentes. Hoc multo apertius est in translatione Syriaca, quæ ita habet: Ipse enim Deus pro sua bonitate pro omni homine gustavit mortem. Postremo sciendum est, in quibusdam Græcis codicibus olim lectum esse *Χωρίς θεῶν* id est, sine Deo ubi nunc habemus *Χωρίς θεῶν* id est, gratia Dei. Quod Oecumenius & Theophylactus à Nestorianis depravatū esse dicunt, ponentibus in Christo duas personas ex quibus humana passa sit sine divina. Et eodem modo legit Theodoretus. Et quidem hoc testimonio abusus fuisse Nestorianos, verum est, non est autem ab ipsis locus depravatū quando quidem Ambrosius antiquior Nestorio ita legit lib. de fide cap. 4. ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem, quod ita interpretatur, profuisse omni creaturæ passionem Christi, & ideo dici eū sine Deo aut præter Deum pro reliquis omnibus mortuam esse. Ambrosius hoc refert ad illud Rom. 8. quia omnis creatura liberabitur à seruitute corruptionis. Ita etiam Theodoretus, qui ne quis putaret Angelos redemptos fuisse sanguine Christi, ut homines, explicat, quo modo hoc ad Angelos pertineat. Jam vero, inquit, Angeli quoque perpetua lætitia afficientur hominum salutem aspicientes. Et Theophylactus: Absque enim Deo, siue dempto Deo, pro quo quis alio mortem obiit Dominus, pro Angelis etiā ipsis, ut inimicitia eorū erga nos solueret, ac lætitiā ipsis acquireret. Similiter exposuit Oecumenius. Verū nos cū his duobus, quos modo nominauimus, negamus ita legēdum esse apud Paulum, sed ut nos habemus, & ut legit, Chrysostrōmus gratia Dei.

Decebat enim eum propter quem omnia Quoniam de passione Christi sermo incidit, ne à quoquam ille ob eam contemneretur, dixit paulò antè causam: ut gratia Dei pro omnibus gustarit mortem: & nunc alteram reddit decessisse scilicet Deum ut ita Christus consummaretur, quod postea explicabimus. Nunc verba quædam huius sententiæ obscuriora interpretemur: atque illud in primis, Propter quem omnia & per quem omnia quod Græcè

cè eadem præpositione *διὰ*, variatis casibus dictum est *διὰ τῆς*, Chrysostrōmus & Theophylactus hoc de patre dictū volunt & Theophylactus ita interpretatur: Quoniā dixerat: propter quem omnia, quo tale quiddam intelligi videtur, ac cū dicimus: propter hominē omnia creata sunt, ne quis putaret patrem creaturis indigere, eā ob causam intulit: per quem, id est, à quo facta sunt omnia, interpretans illud: propter quem. Præterea eum dicit: Qui multos filios in gloriam adduxerat, gloriā. i. *ἀξίαν*, vocat cœlestē beatitudinē sanctorum, quo modo dictū est Luc. 24 43 Nonne hæc oportuit pati Christū, & ita intrare in gloriā suam? quod ideo dicit, quia in cælo ad dexterā patris collocatus est in glorioso & immortali corpore. Gloria enim sæpe felicē quēdā vitæ statū & omnibus bonis affluētē significat ut Gen. 45. Nūtiare patri meo vniuersā gloriā meā, & cūcta, quæ vidistis in Ægypto. Gloriā his verbis expresserat: Qui fecit me quasi patre Pharaonis & Dominū vniuersæ Domus eius, ac principē in omni terra Ægypti. Job 19. Spoliavit me gloria mea & abstulit coronā de capite meo. Ps. 7. cōprehēdat, & cōculcet in terra vitā meā & gloriā meā in puluere deducat. Matt. 6. Dico autē vobis quoniā neq; Salomō in omni gloria sua coopertus est, sicut vnū ex istis. Quare sanctorū beatitudo, quæ est stat⁹ omnium bonorū aggregatione perfectus, quasi per Antonomasiā gloria dicitur. Loquitur autē Paulus de omnib⁹ sanctis, qui ante Christi passionē obierāt, quos adductos fuisse in gloriā dicit, nō q̄ ea ante Christū passū fruerentur, sed q̄ electi erāt, & lege Dei illis decreta gloria erat, cū primū cœli Sanguine Christi aperirētur. Quā enim lege aut voluntate Dei decretū est factū cēsetur & dicitur ut adnotauimus in c. 11. Zach. n. 18. Atq; ubi in multis codicibus legitur: autorē salutis eorū per passionē cōsumari in Græco & apud Chrysostrōmum & cæteros Græcos est, Per passionē cōsumare. Si per passionē diceret, mortē tantū crucis intelligere videretur: at nō hāc solā intelligit, sed omnes afflictiones, quas in tota vita sua pertulit, & ideo maluit dicere per passionē. Porro pro cōsumare dixit, *τελειῶσαι* quod est perfectū facere ut Chrysostrōmus & cæteri. Græci interpretantur & ut vocabulū

ipsum ostendit: Propter quod Erasmus vertit: per afflictiones perfectum redderet. Ex quo satis constat & mendose legi consummari, & consummare non esse extinguere, aut finire, sed perfectum facere. Consummare autem Christum est quod paulo ante dixit, gloria & honore coronare, id est, omnem illi bonorum cumulum dare, quem natura humana capere potest, ut scilicet ad dexteram Dei sedeat, & eius nomen ubique audiat, & adoretur, & reges ac sapientes terrarum libenter pareant. Quod eleganter sane dictum est, perfectum enim est, cui nihil deest, Christo autem homini hac de erat ante resurrectionem. Theophrastus. Dicit autem Cyrillus perfectio nem immortalitatem dicit, quae deerat Christo secundum hominem: compleuit autem hac ipsum pater per resurrectionem. Eodem modo exposuit Oecumenius & citavit praeter Cyrillum Severum, in Philalethe. Quibus nos eadem ratione cetera addidimus, quae ad gloriam Christi pertinent. Est ergo sensus: decebat Deum patrem propter quae sunt omnia, & qui creavit omnia, ut ipse qui multos filios in gloriam adduxerat, per varias afflictiones etiam filium suum ad summam gloriam prouheret, qui autor salutis illorum fuerat. At cur hoc patrem decebat? Quoniam sancti plurima in vita perpessi sunt, ut ad gloriam peruenirent, ac propterea oportebat, ut ipse qui propter eorum salutem homo fieri voluit, & adeo hominibus similis ut fratres eos appelleret, per afflictiones etiam obtineret, ut gloria & honore coronaretur. Atque hac ratione Paulus exponit in ijs, quae usque ad finem capitis supersunt, praecipue ubi ait, unde debuit per omnia fratribus assimilari & c. Nec idcirco Christus dicitur imitari homines, sed ipsum potius omnes sancti imitati sunt patiendo. Christus quidem pati voluit, quia hominum peccata luenda suscepit. Homines vero patiuntur ut eum pro nobis passum imitentur, & quae similes fiant: non solum in nouo testamento, sed etiam ante illud, quoniam multi cognouerunt eum esse passurum & ut ei similes fierent magnas passiones fecerunt. Sicut de Moese scriptum est. Heb. 11. Maiores difficultates estimas thesauro Aegyptiorum improperium Christi. Vnum restat explicandum, quod a nobilissimis expositoribus praetermissum est, nec praetermitti debuit. Cur nunc patrem his Epithetis ornarit.

rit. Propter quem omnia, & per quem omnia, quae nihil ad id quod agitur pertinere videntur, cum tamen ubique scriptura illis tantum uti soleat, quae ad rem praesentem sunt maxime accommodata. Hoc ita videtur explicandum: Deus pater omnium finis est, prouerbiorum. 16. vniuersa propter semetipsum operatus est Dominus. Cum ergo ipse omnia fecerit, ut in omnibus bonitatem & gloriam suam ostendat, & ad hunc finem omnia dirigat, aequum fuit ut homines & autor salutis eorum Christus, quod sibi deerat, per passiones obtineret, quoniam ita maxime elucet gloria Dei. In passionibus quidem elucet iustitia, oportuit enim ut peccatores punirentur, & Christus quamuis non peccauit, quia autor salutis eorum esse voluit, & eorum peccata assumere, pateretur etiam. Sed bonitas & misericordia, & sapientia ac potentia Dei in eo cernuntur, quod noluit peccatores perire, nec poena deteriores fieri, sed per poenas debitas peccatis eos ad summam gloriam adducere & voluit & potuit. Idem decebat eum per quem omnia facta sunt, ut tam homines, quam Christus autor salutis eorum consummarentur per passiones, quoniam eius qui fecit est non solum conseruare, quod fecit, sed etiam omni ex parte absolutum reddere, si possit, & per huiusmodi passiones omnia in melius commutantur, homo enim immortalitatem adipiscitur, & omnes creaturae cum eo renouabuntur, sicut ait Paulus Rom. 8. Quia & ipsa creatura liberabitur a seruitute corruptionis in libertate gloriae filiorum Dei: Quod licet sine passionibus efficere posset Deus, tamen oportebat, ut homo pateretur, quia peccauerat & commodissima ratio seruandi ac perficiendi hominem fuit, ut passionibus gloria redderetur, & per eas ipse summam exaltationem mereretur. Illud etiam hic notandum cum Chrysostomo & ceteris Graecis contra Arrianos praepositionem Per, nihil potentiae filij adimere, cum omnia per ipsum facta dicuntur. Iohannis. 1. nec propterea eum minorem patrem declarare, quoniam hac praepositione solet uti scriptura etiam cum causa praecipua indicatur, quando quidem & de ipso patre ait nunc Apostolus per quem omnia, & pau-

loante dixit. Quæ cum initium accepisset enarrari per do-
minum, & 1. Cor. 1. fidelis Deus per quem vocati estis
48 in societatem filij eius. Prouerbiorum. 8. per me re-
ges regnant. Postremo ex dictis constat furere Nestoria-
nos cum ex his verbis Pauli probare volunt duas in
Christo personas, contententes eum propter quem om-
nia, & per quæ omnia esse filiū Dei, qui Iesum, id est, per-
sonā humanā consummavit per passionem, ut refert Iohan-
nes Maxentius lib. 2. Dialogi Nestoriani, & Catholici. c. 10.

Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur ex vno omnes.
Explicat hinc vsque ad finem capituli ut iam diximus,
cur dixerit, deuisse Deum ut autorem salutis homi-
num per passionem consummaret: Quoniam ipse est
eiusdem naturæ cum hominibus, & ided debuit eis
per omnia assimilari. Hoc ergo ait: Christus qui san-
ctificat homines, & quem autorem dixi salutis eorum,
& homines, qui sanctificantur ex vno patre Adam
sunt, eiusdem naturæ sunt, & ex eadem stirpe orti
sunt. Itaque ex vno ita accipit, ut cum dixit apud Lu-
cam Act. 17. fecitque ex vno omne genus homi-
num inhabitare super vniuersam faciem terræ. Quare
cum dicit: Qui sanctificat, propriè de Christo loquitur,
non de omni sanctificante, ut nonnulli intelligunt: ne-
quæ enim id in alijs verum est, Deus enim sanctificat ho-
49 mines, qui nõ est eiusdē naturæ cum illis. Et de Christo lo-
quitur, ut de Põtifice, quæ eiusdem naturæ esse oportet cū
ijs, quorum Põtifex est, sicut. c. 5. dicit, omnis nãq; Põtifex
ex hominibus assumptus, pro hominibus cõstituitur, &c.
Propterea paulò post, in hoc eodem. c. ait: Debuit per om-
nia fratribus assimilari, ut misericors, & fidelis Põtifex fie-
ret ad Deum, ut repropitiaret peccata populi. Chryso-
stomus, & multi alij intelligunt ex vno patre Deo, quod re-
ctè etiã dicitur, sed germanior videtur prior expositio, pri-
mum, quoniam magis congruit cum verbis sequentibus,
nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ
apprehendit. Vnde debuit per omnia fratribus similari, &
cæt. deinde quoniam Christus ut Deus sanctificat nos,
nec tamen ea ratione est frater noster, aut eiusdem
natu-

naturæ nobiscum, licet sit ex eodem patre Deo, cuius na-
turalis filius est. Præterea Angeli sunt ex eodem patre
Deo, sicut & homines, nec tamen eos vocat Christus
fratres, sed nos quia non sunt ex Adam, vnde nec fratres
nostri sunt. Christum autem ita esse dicit ex vno nobiscū
ut frater noster sit, sicut continuò probat. Quare mul-
to melius sine dubio exponitur: ex vno, scilicet patre
Adam.

Nuntiabo nomen tuum fratribus meis. Ex Psal. 21. hæc ver-
ba desumpsit, quem de Christo scriptum esse, notissi-
mum est, indicantibus nonnullis in locis Euangelistis,
& Apostolis. Atque merito hæc potius, quam alia attu-
lit, quoniam in eis non solum se fratrem hominum vo-
cat, sed etiam venturum se promittit, ut eos per sermo-
nem suum & per sacramentalõgis suæ sanctificet. Eodem
50 pertinet quod sequitur: In medio Ecclesiæ laudabo te,
his enim verbis multitudo hominum sanctificandorum
inducitur, qui venient ad Ecclesiam, & sanctificans eos
laudabit patrem cuius voluntate homines vocati, & san-
ctificari sunt, sicut fecit Lucæ. 10. In ipsa hora exultauit Ie-
sus in spiritu sancto, & dixit: Confiteor tibi pater. Do-
mine cæli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus &
prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Quod hic promi-
sit: Nuntiabo & cæt. fecisse se docet Iohan. 17. manifesta-
ui nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mūdo.

Ego ero fidens in eum. Chrysostomus & Theophylactus
& multi alij dicunt hæc afferri à Paulo ut probet Christū
esse hominem, & simi em nobis, quando quidem, sicut
quilibet nostrum, sperat in patre. At si hoc tantum probat,
potuit id multis alijs locis probare, ut cum dicitur Chri-
stus sensisse dolorē, aut esurisse, aut orasse & c. Sine dubio
aliquid, latet in hoc testimonio maius. Sciedū ergo, hæc ver-
ba non esse desumpta ex Psal. 17. vbi legimus: Deus meus
adiutor meus, & sperabo in eum, ut multi putant. Ibi e-
nim est apud Ixx. ἐλπὶς ἐπ' αὐτόν, quod Paulus hic non ha-
bet, ex Isaia potius desumpta videri possent: nam Isaia. 12
pro eo quod est in vulgata translatione: Fiducialiter agā

& nō timebo. In translatione lxx. quā saepe Paulus sequitur, sunt eadē verba, quæ nunc ipse refert *πεποιθὸς ἐσθμι*
 51 *ἐπ' αὐτῷ καὶ ἐφοβηθῆσομαι*, Ero fidens in eo & non timebo. Verum neque hinc sumpta sunt, quoniam hic, non Christus loquitur, sed populus, ait enim: Et dices in die illa: confitebor tibi Domine: quoniam iratus es mihi &c. Sed omnino sumpta sunt ex cap. 8. eiusdem propheta, in quo sine dubio Christus loquitur: Expectabo Dominum: qui abscondit faciem tuam a domo Iacob, & prestolabor eum. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus &c. Quæ verba continuo vt à Christo dicta referuntur à Paulo. Vbi nos habemus: Et prestolabor eum, leguntur apud lxx: eadem verba, quæ & apud Paulum: καὶ πεποιθὸς ἐσθμι ἐπ' αὐτῷ, Et ero fidens in eo. At quorsum hæc ab Apostolo afferuntur? Suscepit probandum Christum esse sanctificatorem hominum atque eiusdem naturæ cum illis, quod vt faceret, retulit illud: Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te: ex quo satis intelligitur eum hominem futurum fuisse, sed sanctificatum esse homines, non satis plene atque aperte ex eo cognoscitur. Propterea adiunxit aliud testimonium: Ego ero fidens in eum: hoc est: Quamuis obdurati fuerint Iudæi ad quos ego missus sum, non tamen idcirco diffidam hominēs à me esse sanctificandos, nam & ex eodem populo non nullos mihi dabit pater & per eos reliquæ nationes ad me venient. Atque hæc quidem intelligentia haud obscure accipitur ex præcedentibus & sequentibus in eodem Propheta: sed quoniam Apostolus penitus legis & prophetarum scribebat, satis sibi putauit locum attingere, præsertim cum sequentia apposuerit: Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Deus, quod de Apostolis & primis in illo populo credentibus dictum est. Præcessit autem illud: Expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Iacob, id est, quamuis Deus iratus Iudæis in sua eos incredulitate relinquat expectabo

etabo tamen eum vt ad prædicationem meam paucos saltem conuertat, & ero fidens in eo, per illos ad me gentes esse reducendas. Vnde & ante hæc dixerat Isaias: Liga testimonium, signa legem in discipulis meis, id est, claudetur, atque obliuiscatur lex Euangelica per discipulos meos, qui inde ad gentes eam deferent.

53 *Ecce ego & pueri mei.* Ne frustra sperasse videatur, merito hæc etiam retulit ex eodem Isaiæ loco citato, quorum sensus est: Ego & pueri mei presto sumus, vt per nos homines vocentur & ad Deū adducantur. Pueri Hebræicè *בָּנָי* duciturque nomen *בָּנָי* à *בָּן* quod est parere, aut generare: quare saepe filium significat, cum nomen additur eius, cuius puer est, vt. 1. Reg. 1. Euerunt Phenennæ filij, Annæ autem non erant liberi. Pro filijs & liberi in Hebræo est *בָּנָי* Hof. 1. sume tibi uxorem fornicationum & filios fornicationum. Est ergo ac si diceret: Ecce ego & filij mei, sicut interpretantur Chrysostomus & ceteri Græci. Quod tū dicit, eiusdem naturæ se esse ostendit cum illis, vt Pontifex & magister, & eos perse esse sanctificatos, propterea enim eos vocat filios suos. Ceterū apud Isaiā nō legitur, Mei, sed tantūmodo: Ecce ego & pueri, quos dedit mihi Deus: neq; apud lxx, neque in Græco apud Paulum, sensus tamen nequaquā variatur appositione illius particule quin potius explicatur magis.

54 *Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini* Quia illi quos ipse filios suos vocare dignatus est, verè homines fuerunt, ipse etiam verè homo esse voluit, vt eos ad se alliceret & sanctificaret. Carnem & sanguinē vocat naturā humanā, ex his enim corpus nostrū cōstat vt Matt. 16. quia caro & sanguis nō reuelauit tibi & Gal. 1. cōtinuo nō acquieui carni & sanguini, nec veni Hierosolymā ad antecessores meos Apostolos. Nō itaq; nūc in malā partē hæc accipiuntur vt interdū solēt. Quid autē sit cōmunicare, cōtinuo interpretatur cū dicit, & ipse similiter participauit eisdē, quare cōmunicare carni & sanguini, nihil aliud est, quā naturæ humanæ participē fieri. Iure autē hūc locum cōmendant Chrysostomus & Theophilact. quoniā apertissime ex eo probatur aduersus hereticos humanitātē Chrī

ti non apparentem sed veram profius fuisse, qualis & nostra est, præsertim cum dicat: Et ipse similiter ὁπαρακαλεσίου.

Ut per mortem destrueret & car. Hoc est, ut mori posset. Deus enim mori non poterat: at oportebat ut moreretur ut morte sua Diabolum superaret, qui habebat mortis imperium. Videri autem potest improprie dictum: Qui mortis habebat imperium, cum constet non aliam ob causam hoc dici, quam quod, ut est in libro Sapientiae c. 2. Invidia Diaboli mors introiit in orbem terrarum. Verè enim introiit mors per peccatum primi parentis, nec tamè idcirco ipse dicitur habere mortis imperium, magis quam si diceremus Helenam apud Troiam imperium mortis habuisse. Mortis imperium habet, qui occidit, quos vult, etià si vitam dare non possit, non enim vitæ, sed mortis imperium habere dicitur, & Diabolus occidit quos vult, quia omnes homines occidit. Ipse enim mortem inuexit generi humano cupiens illud perdere ac delere. Et quia post peccatum primorum parentum, ipse quasi accusator est omnium hominum ut moriantur, & iuxta legem Dei id necesse est fieri quod ipse cupit & petit, & mors omnes auferit, sicut ipse vult. Mortuique omnes, ipsius subjacerent ditioni in perpetuum, nisi Christus sua nos morte liberasset ab eius potestate, non immerito mortis habuisse imperium dicitur. Què admodum in historia illa Dan. 6. cum satrapæ Babylonis accusarunt Danielem apud Darium, quod contra legem ipsius regis domus orasset, & rege cupiente liberare Danielem, illi urgebant dicentes: Scito Rex, quia lex Medorum atq; Persarum est, ut omne decretum, quod constituerit rex, non liceat immutari. Tunc rex præcepit, & adduxerunt Danielem, & miserunt eum in lacum leonum. Hi profecto in causa Danielis mortis imperium habere dicuntur. At Adam causa mortis nobis fuit, sed nihil tale cupiens, neq; homines accusat ut moriantur, nec mortuos sub sua habet potestate. Et quonià Christus per passionem suam, resurrectionem, & immortalitatem nobis peperit, & diabolo hanc potestatem ademit, destruxisse dicitur eum, qui mortis habebat imperium, id est, vicif-

se atque spoliasse, tunc enim rex destructus dicitur, cum vincitur, & regno atque opibus spoliatur.

Et liberates eos, qui timore mortis per totam vitam. Hoc est, ut hominibus terrorem mortis adimeret, qui dum vivebant, erant in misera quadam seruitute, dum recordabantur necessariò sibi esse moriendum. Nunc autem per mortem Christi spes nobis certa data est immortalitatis, nec metu mortis angimur. Theophylactus: Obnoxii itaque erant seruituti, hoc est, semper tremebant, ceu serui dominum, amarant ipsam mortem, nullam planè voluptatem ex aliqua percipientes. Collige hinc, quod mortem metuens expers est libertatis, omniumque seruus est, & car.

Nusquam enim Angelos apprehendit, & car. Communis Græcorum, & Latinorum fere expositio est: Non assumpsit naturam Angelicam, sed humanam. Quæ & si veneranda, & valde probabilis sit, habet quiddam duriusculum, quod utroque in loco apprehendit non præteriti temporis est, sed præsentis ἐπιλαμβάνει. Si enim diceret: Nusquam assumpsit Angelos, sed semen Abraham assumpsit: quæ causa esse potuit huius locutionis, ut præsens pro præterito usurparet? Quomodo proprie dici potest, Christum nunc assumere naturam humanam? Adde quod non dicit, naturam Angelicam, aut certe Angelum, quod ita intelligeretur, atque cum patres dicunt: assumpsit hominem: sed Angelos: nec vllus ut opinor dicit: Christus assumpsit homines, id est, naturam humanam: cur ergo dicatur assumpsit se Angelos? Similiter nescio, an Theologi ferrent quemquam, qui diceret: Filius Dei assumpsit semen Abraham, semen enim personam, id est, filium aut filios significat. Me quidem mouent hæc, nam etsi possum ea, utcumq; solvere, mihi tamen ipse non satisfacio, sed libentius tacebor me non intelligere sensum Pauli, quam tot patrum explanationi contradicere: tentabo tamen & aliter hunc locum exponere, si prius vim verbi, ἐπιλαμβάνουμαι, explicauero. Significat hoc verbum manus in rem iniicere, sicut iniiciunt qui pignora à debitoribus non soluētibus capiunt, aut tenore siue apprehendere, ut cum hominem fugientem apprehendimus, aut occasionem, ne elaboratur tene-

58 mus. Sensus ergo est, alienati erant à Deo Angeli per peccatum, nec tamen unquam videmus Deum manus iniicere in eos, tanquam in rem suam ut eos retineat, & ad se reuocet: at in semè Abrahæ, id est, in filios & posteros Abrahæ manus iniicit quotidie, & eos per fidem ad se reducit. Vel, Angelos fugientes non apprehendit, homines vero, qui se fugerant, & abiecerant quotidie apprehendit, ut à fuga reuocet, & ad se reducat, ita enim, Chrysostomus, & reliqui Græci acceperunt verbum *ἐπιλαμβάνειν*. Quid autem vocet semen Abrahæ, ex eodem Apostolo intelligimus Rom. 9. in quo eleganter docet omnes electos ex utroque populo, id est, ex Iudæis, & ex gentibus, filios, siue semen Abrahæ dici. Non enim, inquit, omnes, qui ex Israel, sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij sed in Isaac vocabitur tibi semè: id est, non, qui filij carnis, i. filij Dei, sed qui filij sunt promissionis estimantur in semine. Conuenit hic sensus verbis ipsis, quorum proprietatem seruat: conuenit optimè, & cum præcedentibus. Dixerat enim, eum factum fuisse hominem ut mori posset, & morte sua liberaret homines à morte, & infert continuo: Nusquam enim Angelos, & car. ac si dicat: Atque ita videbitis, non liberari ab eo Angelos, quos si liberare voluisset, Angelus factus esset, ut qui sanctificat, & qui sanctificantur essent ex vno omnes, sed homines quotidie liberat, quia ut illos liberaret homo factus est. Ex quo etiam sequitur, nec pro Angelis qui remanserunt, sanguinem fuisse Christum, si enim hoc facturus esset, naturam eorum assumpsisset.

Vnde debuit per omnia fratribus assimilari. Quia eorum pontifex fieri voluit, oportuit ut naturam eorum assumeret, qua assumpta etiam oportuit ut in omnibus similis fieret ijs quos fratres appellare dignatus est, in omnibus inquam quæ redemptorem & sanctificatorem decet, peccata autem aut tentationes internæ peccatorum non decet eum qui venit ut peccata deleat. Quæ sint autem omnia ita explicat Theodoretus: Nam & nutrimenti, sicut nos fuit particeps, & labor sustinuit, & anxio animo fuit, & leuit, & mortem subiit.

Vt mi-

Vt misericors fieret, & fidelis Pontifex.] Docet cur debuerit fratribus assimilari in ijs, quæ diximus, ut fieret pro nobis Pontifex misericors & fidelis. Pontifex fit cum pro nobis offert sacrificium. Misericors, quia ipse labores & dolores nostros expertus est, & quasi expertus nostri miseretur, recte enim dictum est.

Non ignara mali miseris succurrere disco.

Et infra. c. 4. ait idem Apostolus: Nō enim habemus Pōtifi cē, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatū autem per omnia pro similitudine (id est, ut nobis, quos redimere volebat similis in omnibus fieret) absque peccato. Fidelis autem dicitur, verus, ut aiunt Chrysostomus & Theophylactus, qui verè efficit id, quod nomine & efficio suo pollicetur, id est, vere Deum nobis placat, hoc est enim officium Pontificis, & hoc efficit patiēdo.

Ad Deum.] *ἵνα πρὸς τὸν θεόν.* Et subauditur more Græcorū *ἵνα*, id est, secundum ea, quæ ad Deum pertinent aut, in ijs, quæ apud Deum forent agenda, ut vertit Erasmus. Eodem modo loquitur cap. 5. vbi interpretes vertit: in ijs, quæ sunt ad Deum, & Erasmus: in ijs, quæ apud Deū aguntur. Omnis nāque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in ijs, quæ sunt ad Deum.

Vt repropitiaret delicta populi. Ut placaretur Deus peccatis populi: Erasmus: ad expiandū peccata populi. Docet quod nā sit officium veri & fidelis Pōtificis, quod Christus ut præstaret, naturam nostram assumpsit. Dixit autem populi, ut similitudinem retineret Pontificis, qui pro peccatis populi sui orat. Populum præterea vocat eorum electorum cœtum, sicut Matth. 1. ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.

In eo enim in quo passus est ipse & tentatus & car.] Hoc est Quia ipse passus est, & tentatus. Erasmus: Nam ex hoc quod ipsi contigit tentatum esse & cæter. Tentationem autem vocat Apostolus perpeffionem laborum, & dolum, & mortis, his enim homo tentatur. i. experimentū de eius virtute & patientia sumitur, iuxta illud Sapientiz 2. Contumelia & tormento interroge mus eum, & probe mus patientiam ipsius. Ita capitul. 4. Tentatum autem per

60

1. Encl.

61

Tentatio. per omnia pro similitudine absque peccato. Et Iac. 1. Omne gaudium existimate fratres mei, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestrae patientia operatur. Et postea: Beatus vir, qui suffert tentatione, & cat. Ceterum in Graeco non legitur. Et tentatus, sed sine coniunctione: ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ αὐτοῦ, id est, in eo enim, quod passus est ipse tentatus, quod ita videtur intelligendum: Ex eo enim, quod ipse multos labores tulit afflictus, & vexatus. Sed idem est, cum sensu nostrae translationis. Erasmus autem accepit, πειρασθεῖν, quomodo Graeci dicere solent eum pati, cui aliquid contigit, quod licet non videatur in Apostolo usitatum, non est improbable: ita enim interpretatus est Oecumenius cum ait: Hoc est, quando quidem ipsi accidit, ut ipse proprio corpore tentaretur, & affligeretur.

62 *Potens est & eis, qui tentantur, auxiliari*] Theophylactus. Itaque potest auxiliari, hoc est, promptus est & pronus, ut manum porrigat afflictis condolens. Similiter & Chrysostomus & Oecumenius. Idem Oecumenius alteram etiam explanationem Photij affert, quae mihi valde placet. Quia Diabolus corpus Christi, quod peccati expers erat afflixit per Iudaeos, & Christus cum peccatum nullum haberet tentatus ac passus est, iuste fortitudinem habet adversus Diabolum, ut etiam homines, qui sub peccato redacti sunt, ab inductis inde afflictionibus eripiat, & auxiliator constituatur ijs, qui tentantur, & affliguntur. Haec expositio melior est, quia magis retinet proprietate vocabuli: Potens est. Et de affectu Christi iam dictum erat: ut misericors fieret, & fidelis Pontifex: de potestate restabat dicere, & id nunc dicitur.

C A P. III.

V N D E fratres sancti vocationis caelestis participes.] Sanctos vocat (quod tunc erat communis nomen Christianorum) quasi laudans eos, quod Christiani esse voluerint, & hortans, ut semper in ea sanctitate maneant vocationis caelestis participes,

participes eadem ratione, ac si dicat: Non vobis terrena promittuntur, ut ijs qui sunt sub lege, sed ad caelestia bona vocati estis: ne ergo de lege cogitatis aut de Moese, sed considerate Christum, qui vos ad tam sublimia bona vocavit.

Considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostrae Iesum.] Vult eos considerare Christum ut videant quanto praestantior sit Moese. Praetulerat iam eum Angelis, nunc eum praefert Moesi, ut videant Evangelium ex omni parte praestare legi. Sed quaeret quispiam, quid necesse fuerit praeferre illum Moesi cum Moes minor sit Angelis, quibus maiorem esse Christum docuit. Non nisi obiter id facit, & quidem sumpta ex ijs, quae dicebantur occasione, quasi ea ipsa magis explicaturus. Dicit enim de Christo, qui fidelis est ei, qui fecit illum: & quoniam Nam. 12. Moes fidelis vocatus est, ne id consulto tacuisse & quasi de fugisse videretur, addidit: sicut & Moes in omni domino eius. Deinde ne putarent pares esse in hac fidelitate, & in hoc munere ministrandi Deo, Christum & Moesem necesse habuit dicere quid Christum Moesi praestaret. Nec hoc quidem sine causa. Magna enim verat apud Iudaeos Moes autoritas, & quamvis natura Angelos superiores esse non ignorarent, putare tamen poterant in ijs, quae ad institutionem populi, & ad salutem gentis suae pertinebant plura fortasse Moesem a Deo accepisse, quam Angelos, ideo neminem illi praeposendum putabant. Hinc illi dicunt Ioh. 9. Tu discipulus illius sis, nos autem Moyse discipuli sumus: nos scimus quia Moyse locutus est Deus: hunc autem nescimus unde sit. Iure autem Christum, Apostolum appellat Hebraeorum, quoniam eius quidem discipuli Apostoli erant gentium, ipse Apostolus proprie Iudaeorum fuit, sicut testatur Marth. 15. non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel. Et hoc est, quod scribit Paulus Roman. 15. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis (id est, Apostolum Iudaeorum, qui vocantur circumcisio) propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones patrum, id est, ut impleret, quod promissum fuerat patribus. Pontificem cur vocet, paulo ante diximus in fine

Confessio. fine cap. præcedentis. Quodque dicit: Apostolum, & Pontificem confessionis nostræ, potest ita intelligi, quem nos Apostolum, & Pontificem confitemur, sicut S. Thomas, & Adamus exposuerunt. Aut ita: Apostolum, & Pontificem confessionis nostræ, id est, fidei & doctrinæ, quæ confitemur, sicut Theodoretus, & Oecumenius, & Theophylactus interpretati sunt. Quod mihi etiam magis placet. Et sine dubio hoc voluit Apostolus. Quoniam ita accipere solet confessionem, vt cap. 4. Habentes ergo Pontificem magnum, qui penetravit cælos, Iesum filium Dei, teneamus confessionem. Et cap. 10. Et abluti corpus aqua munda teneamus spei nostræ confessionem, in declinabilem, fidelis est enim, qui repromisit. 2. Cor. 9. Glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ in Euangelium Christi. Confessio vocabatur, quoniam, qui baptizabantur publice fidem confitebantur. 1. Tim. 6, certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in quam vocatus es, & confessus bonam confessionem coram multis testibus. Ex quo intelligimus cur dictum sit Rom. 10. corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem: Christus ergo Apostolus est confessionis illorum, quia illos fidem dedit, quam in baptismo confessi sunt. Pontifex est, quia Pontificis etiam est docere populum vt cognoscant Deum, quem pro eis orat, & quem ipsis placare querit. Postremo cum dicit: vnde fratres, & cæc. ostendit, id quod dicit colligi ex præcedentibus, ac si dicat: cum itaque Christus verus Dei filius vt nos sanctificaret, nostræ naturæ participes esse voluerit, & pontifex noster effectus, nos à mortis timore, & seruitute liberauerit, considerate quem Apostolum, & Pontificem habeatis, vt nulla persecutionum & vexationum acerbitate ab eo dimoueamini aut à confessione, & doctrina, quam vobis tradidit.

Qui fidelis est ei, qui fecit illum. Subaudi Apostolum & Pontificem. Erasmus: Qui constituit illum. Alij: Qui præfecit illum. Quod ita intelligendum est: Fidelis est ei, qui illum Apostolum fecit, & Pontificem, in omni domo eius, sicut & Moyses, de quo num. 12. in omni domo mea fidelis simus est. Quam sit hæc domus, in qua Christus fidelis est,

est, mox indicat dicens: Christus vero tanquam filius in domo sua, quæ domus sumus nos: fidelis apostolus est, eam nuntians, quæ à patre suo accepit, à quo missus est. Fidelis pontifex nihil prætermittens eorum, quæ ad expiationem peccatorum, & ad salutem hominum necessaria viderentur.

Amplioris enim gloriæ isle præ Moyse dignus est habitus. Quoniam quod fuit dignitatis in Moyse, Christum etiam habere dixit, & illi similem esse, ne quis forte in hac similitudine æqualitatem etiam intelligeret, docet Christum tanto præstantiorem gloriam Moyse accepisse à patre, quanto maior domo est, qui illam fabricauit. Cur hoc dixerit continuo ostendit. Cæterum, domus, pro, domo, dictum est, Græcam enim locutionem imitatus est interpres, vt apud Matth. cap. 20. scitis, quia principes gentium dominantur eorum, & sapientia. 10. Et sciret, quoniam omnium potentior est sapientia. Ita etiam est in nonnullis codicibus Ioh. 5. Ego testimonium habeo maius Iohannis, in alijs: maius Iohanne, & in huius Ep. cap. 6. homines enim per maiorem sui iurant. Quod quia nonnulli non animaduertent, male verba Apostoli interpretati sunt. S. Thomas enim subaudit, Dominus, Tielmanus, quanto ipsius domus, vel, ex ipsa domo maiorem habet gloriam, qui eam fabricauit. Interlinearis: domus, id est, in domo, vel, ex domo facta. Lyranus etiã exponit in domo. Sed nostram expositionem amplectuntur Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, Oecumenius, & alij Græci expostores, quos ex Latinis sequuntur Primasius, Caictanus, & sequuntur pculditio oēs, qui Græcã phrasim, vel mediocriter obseruauerint.

Omnis namque domus fabricatur ab aliquo. Hoc est: dixi Christum habere tanto maiorem gloriam Moyse, quanto artifex maior est domo, quoniam Moyses pars erat domus, in qua fidelis erat, vnus enim erat ex populo Dei. At Christus est artifex, & fabricator huius domus. Si domus est, ab aliquo eam fabricari necesse est, ita Moyses, qui erat pars domus, à Deo creatus est: Christus autem est Deus, qui omnia fabricauit. Theophylactus: Animaduerte itaque quomodo ceperit comparisonem à carne, conscenderit autem

autem ad diuinitatem, vbi incōparabiliter conditorem & autorem operibus præstantiorem esse demonstrauit.

Tanquam famulus] Non tanquam Dominus domus, sed vt conseruus, vt procurator fidelis dicitur in domo Domini sui.

6 *In testimonium eorum, quæ dicenda erant.*] Vt fideliter referret populo, quæ à Deo nuntiare inbehat, vt tanquam testis verax diceret, quæ audierat, & viderat, id enim dicit in testimonium. Ita Apo. 1. Qui testimonium perhibuit verbo Dei, id est, qui vt verus testis dixit, quod de Christo audierat, & viderat.

Christus vero, tanquam filius in domo patris.] Aliter fidelis est in domo famulus, aliter filius, qui vt Dominus res patris administrat & toti familiæ præest. Interpres Chrysofostomi & Theophylacti verterunt perspicuitatis causa. Christus autem sicut filius administrat domum ipsius, Chrysofostomus: vides quo modo facturam & factorem discernit, quomodo seruum & filium? Et ille quidem in paternis res sicut Dominus ingreditur, iste autem sicut seruus.

Quæ domus sumus nos] In Græco & apud Chrysofostomū, Theophylactum, æcumenium, Theodoretum legitur: cuius domus sumus nos, sed sensus est idem.

Si fiduciam & gloriam spei & cet.] Tacite eos hortatur vt firmi sint in vocatione sua, nec reuerti velint ad legem Moïsis. Nos inquit, sumus domus Dei, quia in nobis habitat & ei curæ sumus, si modo nos non amittamus tantum bonam abijcientes fiduciam & gloriam spei, quam habemus. Fiduciā retinet, qui non erubescit, nec timet Christum confiteri, quamuis ob eam confessionem, affligatur ab inimicis.

7 *Quare eleganter hanc fiduciam appellauit παρρησίαν, quod significat libertatem in loquendo. Gloriā spei retinet, qui quamuis à perditis hominibus multa patiatur, perdurat in confessione Christi & in obedientia præceptorum eius, sciens sibi magnam mercedem repositam esse in celo, & illa se spe consolatur. Pro gloria est νέεψυχα, quod proprie significat gloriationē, quasi dicat: si semper in hac spe gloriemur, quod idē expressit Rom.*

3. cum

3. cum ait: Et gloriemur in spe gloriæ filiorum Dei. Chrysofostomus: Benedixit spei, quoniā oīa bona in spe sunt cōstituta. Oportet autem illam ita certam tenere, vt nō secus gloriemur, quā si iam cōfecta essent; quæ speramus: propter hoc dicit: gloriationem spei. Idem: Deinde laudat eos etiā dicens: Siquidem fiduciam, & gloriationem spei vsque ad finem firmā tenuerimus. Ostendit eos cepisse: oportet autē vsq; ad finē, & nō simpliciter stare, sed firmam habere spē in certa fidei persuasione; non nutabundos, aut loco motos à tentationibus. Cæterum quoniam fiducia feminei generis est, & gloria apud Græcos est neutrius, νέεψυχα, si legamus firmam, tātum ad fiduciam referetur: sensus autē postulat vt ad vtrūq; referatur, & ideo legēdū cēseō firma, & in Græco nō βεβαίαν, vt nūc habent codices, sed βέβαια.

Quæ propter, sicut dicit Spiritus sanctus.] Cum dicit. Quæ propter, quasi cōclusionem colligit ex præcedentibus, id est, ex eo quod dixerat: Quæ domus sumus nos, si fiduciā & gloriam spei vsq; ad finem firmam retineamus. Hortatur ergo eos, vt in cōfessione Christi stabiles sint dum vixerint, etiam si ob id persecutiones patiantur. Hoc autem facit verbis Spiritus sancti, qui per Dauidem locutus est.

Hodie si vocē eius audieritis.] Ex Ps. 94. hæc desumpta sunt, quæ paulatim exponemus, & adnotabim⁹ siquid cum verbis Dauidis cōgruere minime videbitur. Quid ex his verbis colligat Apostolus, & quorsum ea in medium protulerit indicat paulò post cum ait: videte fratres ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedēdū à Deo vivo: sed adhortamini vosmet ipsos per singulos dies donec hodie cognominatur. Colligit autem optime quod vult, quoniam Psalmus continet mirificam quandam exhortationem, qua populus Iudaicus excitatur ad Christum cum venerit, recipiendum, & adorandum vt ex primis verbis intelligitur: Iubilemus Deo salutarī nostro, & ex illis: Nos autem populus eius, & oves pascuæ eius: salutare enim nomen Christi est, vt Luc. 3. ex Ilia: Et viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum. Gen. 49. Salutare tuum expectabo:

H. domine.

domine, similiter, & pastor Isai. 40. sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos. Ezech. 34. Et sulci tabo super eos. pastor enim unum qui pascat eas, seruum meum David: ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem. Ad quem dominus alludens Ioh. 10. Ego, inquit, sum pastor bonus, quod cum duplici articulo positum est: *ὁ ποιμὴν ἐναλδς*. Recte ergo ait: Iubilemus Deo salutari nostro, id est, exultemus quantum possumus, quandoquidem venit iam salus Dei, quam tot annos expectauimus. Eodem modo intellexerunt hunc Psalmum Arnobius, & Hieronymus ut recentiores omittam. Eleganter etiam in verbis ab Apostolo allatis hoc indicatum videmus, cum enim dicit: Hodie si vocem eius audieritis, David loqui videtur, loquitur autem pater ut ex lequentibus manifestum est: ubi tentauerunt me patres vestri, & c. Et de Christo ait: vocem eius. Est ergo sensus: cum vocem Christi audieritis, nolite duro corde illam repellere, sed obedite ei, sequimini eum, & nullomodo ab eo recedatis.

10 *Sicut in exacerbatione.* Videte ne imitemini ditritiam patrum vestrorum, qui in deserto exacerbauerunt me, id est, vehementer me ad iracundiam concitarunt. Tentationem recte illam intelligemus de qua Exod. 17. Qui iurgatus contra Moysen ait. Da nobis aquam ut bibamus. Quibus respondit Moyses: Quid iurgamini contra me? Cur tentatis Dominum? Et postea. Et vocauit nomen loci illius, tentatio propter iurgium filiorum Israel, & quia tentauerunt Dominum dicentes: est ne Dominus in nobis, an non.

Secundum diem tentationis. Quoniam dixerat, sicut in exacerbatione ut magis explicaret addidit: Secundum diem tentationis, id est, sicut in die tentationis, quemadmodum vertit Hieronymus, quod ex Hebræo manifestissimum est, si militer enim dixit, secundum exacerbationem, & secundum diem tentationis *בְּמַרְיָבָה* & *בְּיַוֵּבָה* Ira loquitur scriptura ut Iob. 29. Quis mihi tribuat ut sim iuxta menses pristinos, secundum dies quibus Deus custodiebat me, id est, sicut in mensibus pristinis, sicut in diebus, & c. Ierem. 44. Et veritas sunt in solitudine, & vastitatem secundum diem hanc, id est, sicut in die hac, subaudi, cernitur. Eodem modo intelligitur illud Dan. 9. Et nunc Domine Deus noster,

ster, qui eduxisti populum tuum de terra Egypti in manu forti, & fecisti tibi nomen secundum diem hanc. Hosee. 2. Et canet tibi iuxta dies iuuentutis suæ, & iuxta dies ascensionis suæ de terra Egypti, id est, sicut in diebus iuuentutis, sicut in diebus ascensionis & c. Mich. 7. pascentur Basan & Galaad iuxta dies antiquos secundum diem egressionis tuæ de terra Egypti ostendam ei mirabilia. Neque refert utrum, iuxta, vertatur, an secundum, cum semper sit eodem modo in Hebræo. Quare non est exponendum: Secundum diem tentationis, in die tentationis, sed, sicut in die tentationis. Notandum etiam eadem vocabula quibus hic vititur David, id est, *מַרְיָבָה* quod est exacerbatio, & *יַוֵּבָה* id est, tentatio poni apud Moysen Exod. 17. ubi legitur: Et vocauit nomen loci illius tentatio, propter iurgium filiorum Israel. In Hebræo pro tentatio sunt hæc duo vocabula ac si dicam: Et vocauit nomen loci illius exacerbatio & tentatio propter iurgium filiorum Israel. lxx. *πειρασμός καὶ λοιδόρησις*, id est, tentatio & iurgium. Ex quo intelligimus David illam historiam respicere, quam diximus, & eandem rem significationem esse duobus nominibus cum dicitur: sicut in exacerbatione secundum diem tentationis, secundumque additum ut melius res intelligeretur. Nec male quidam exacerbationem & tentationem nomen loci illius esse volunt, ut ex loci nomine historiam recordentur.

Vbi tentauerunt me patres vestri. Antequam hæc exponamus videndum est, utrum verba illa: Quadraginta annis sint finis huius sententiæ, an initium sequentis, pendet enim hinc reliquorum expositio. Etenim in Ecclesia semper ita legitur, & canitur: Quadraginta annis proximus fui, & c. neque in Hebræo neque in translatione lxx. quidquam est, quod huic lectioni obstet. In codice pontificio eodem modo legitur & ita legerunt Aquila & Symmachus. At vero quoniam Paulus manifeste hæc iungit cum precedentibus dicens: Probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis. Propter quod infensus fui generationi huic, Nec potest villo modo ita sententia incipere: Quadraginta annis, propter quod infensus fui generationi huic: omnino ita legendum & distinguendum censeo. Quod

ciam admonet scholium Græcum: Oporret, inquit, legere: probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis: Deinde inferre, quasi ab alio principio: Propter quod infensus fui, & c. Ita etiam Basilus & Theodorus, si modo duo, ac non idem sunt. Sed recte etiam legi potest in Psalmo: quadraginta annis offensus fui, quoniam revera totos quadraginta annos Deus offensus, & molestia (ut ita dicamus) affectus est propter tentationem, & incredulitatem illius populi, qui non fuit penitus consumptus usque ad annum quadagesimum, nam tempus quadraginta annorum datum est etiam ut possent mori omnes qui egressi sunt ex Aegypto a vigesimo anno, & supra, illi enim exacerbauerunt Deum ad aquas contradictionis: ut videmus Exod. 17. Et num. 20. Et illi voluerunt reuerti in Aegyptum territi verbis exploratorum, cum Dominus iratus iurauit neminem eorum ingressurum esse in terram promissionis. Num. 14. vivo, ait Dominus, sicut locuti estis audiente me sic faciam vobis: in solitudine hac iacebunt cadauera vestra omnes qui numerati estis a viginti annis, & supra, & murmurastis contra me non intrabitis terram, super quam leuavi manum meam ut habitare vos facerem, & cetera. Et postea: Filij vestri erunt vagi in deserto annis quadraginta, & portabunt fornicationum vestram donec consumantur cadauera patrum in deserto, & cetera. Quare Euthymius in eundem Psalmum tantum dixit: Et quod ait: Quadraginta annis, aliqui superioribus verbis coniungunt, aliqui vero subsequentibus, & cetera, quoniam vidit utrumque recte dici. Et Aquila & Symmachus iunxerunt sequentibus ut diximus. Imo, & apostolus ipse postea ait: Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? quoniam re vera quadraginta annis tentauerunt eum, & quadraginta annis infensus illis fuit: De horum quadraginta annorum computatione copiose disputauimus in capit. 5. Hamos. n. 60. & sequentibus. Ex his iam tota sententia intelligitur. Illud non prætereundum ubi Paulus legit: Probauerunt me, vsu Ecclesiastico legi, Probauerunt, & viderunt opera mea. Verum in Hebræo est: probauerunt me, & apud. Lxx. quamuis in codice Pontificio tantum

tum legitur: probauerunt. Sed scholium Græcum admonet legendum esse: probauerunt me, certe si non legitur me subaudi debet: Et idem sensus est. Præterea in Hebræo est, opus meum, sed lxx. vertentes opera mea docuerunt singulare in Hebræo positum esse pro plurali.

Propter quod infensus fui generationi huic. Apud lxx. & in nostra vulgata editione psalmodum, & apud Paulum in Græco est, generationi illi, in Hebræo neque est huic neque illi, sed generationi. Quare siue dicamus huic siue illi nihil refert, cum constet eum loqui de hominibus illis, quos eduxit ex Aegypto. Pro infensus fui, in Hebræo est *וְיָצַדְתִּי* quod Hieronymus vertit: displicuit mihi generatio illa: Aquila & Symmachus *δυσπεσθλῶ*, id est, displicui mihi in generatione illa, rædio affectus sum & molestia. lxx. *πρὸς ὀχθισα*, quod Euthymius interpretatur: inimicus ei eram atque implacabilis, quod significatur, siue terras: infensus fui siue offensus fui: utrumque enim est in nostra vulgata translatione, alterum apud Paulum alterum in psalmodio Romano legitur: proximus fui. Causa varietatis est verbum *πρὸς ὀχθισα*, quod significat irasci & inimicum esse, & appellere ad littus, siue appropinquare: sed intelligendum est, proximus fui, semper cum eis fui, puniens eos ut interpretantur Titelmanus, Iansenius, Genebrardus, & quidem cum proximum esse & in bonam & in malam partem accipi possit, sicut & visitare, nam & qui prodest nobis, & qui obest prope nos est, hoc in loco in malam esse accipiendum ex præcedentibus abunde intelligitur. Simile hoc videtur illi, quod est in prophetis frequentissimum cum imminens supplicium denuntiatur: Ecce ego, id est, citò tecum ero.

Et dixi: semper errant corde. In Hebræo non est, semper, sed ita ad verbum: Et dixi: populus errantium corde ipsi. Quare potest aduerbiū, semper, pertinere, vel, ad verbum dixi, vel, ad verbum, errant, quo modo accipiunt fere expositores, estque sensus: Nunquam sapiunt, semper in errore & in stultitia versantur recedentes à me, & sibi ipsis labores & interitum querentes, semper illos per Moysen & Aaron admohebam ut resipiscerent.

Ipsi autē non cognouerunt vias meas.] Ne his quidem admittitionibus meis respuerunt, vt per vias mādatorum meorum ambularent.

Quibus iurauit in ira mea.] Iratus iurauit eis, vt legimus numerorum. 14. In Græco est, *ὡς ὀμωσα*, vt iurauit, sicut iurauit, quod Euthymius testatur esse ferid, & cum deliberatione iuratis, vt *ὡς*, valeat. Quam Iansenius, & Genebrardus admonent apud Paulum legi *ὡς*, id est, quibus, vt habet translatio Psalmorum vulgata, & Psalterium Romanum & vt legit Augustinus, idq; multo melius cōuenire cum Hebræo, in quo est *אָמַן*: verum hoc ego nusquā inueni, cum multos codices Græcos castigatissimos viderim, in omnibus tam apud Paulum, quam apud Lxx. legitur *ὡς ὀμωσα*, sicque legisse interpretem nostrum manifestum apparet, nam capit. 4. vertit: sicut iurauit in ira mea, & quamuis, *ὡς*, interdum augeat, vt iam diximus ex Euthymio vt *ὡς ἀληθῶς*, Quam verē, id est, verissimē. Frequentius tamen est cōiunctio similitudinis vt sit sensus: sicut iurauit in ira mea. Quod vero est in Hebræo *אָמַן* rectē quidē vertitur, quibus, sed. poni etiā solet pro *אָמַן*, id est, quēadmodū, aut sicut. Si ergo apertū hęc dicere velim⁹,

ita interpretabimur: sicut illi nō cognouerunt vias meas, sic ego iurauit, &c. vt Ps. 131. Memēro domine David, & omnis māsuētudinis eius, sicut iurauit Domino, &c. Pro sicut in Hebræo est similiter *אָמַן*. Quod Hieronym⁹ vertit: Qui iurauit Domino in Græco est *ὡς*, vt in hoc loco, id est, sicut David iurauit Domino se templum illi ædificaturum,

Sicut.

ita tu eius miserere. Probabilia hęc omnia, sed si diligenter obseruemus, inueniemus, sicut & sic, ex illarum partium numerō esse interdum, quæ initio sententiæ positæ, ornatui magis deseruiunt, quā significationi, & tātum ponuntur, vt sequētia connectāt cum præcedētibus. Propterea Hieronymus vertit: Et ipsi non cognouerunt vias meas, & iurauit in furore meo, & cetera. Et Psal. 55. vbi nos habemus: Sicut sustinuerunt animā meā pro nihilo saluos facies illos, vertit idem: Plantas meas obseruabunt expectantes animam meam. Quare rectē hoc explicauit Syria

ca tran-

ea translatio, in qua est, itaque iurauit in ira mea.

Si introibunt in requiem meam.] Si cum verbis iurandi aut affirmandi, vel, expressis, vel, tacitis idem est, qd non vt Psal. 88. semel iurauit in sancto meo, Si David mentiar. Ps. 131. sicut iurauit Domino, qd vouit Deo Iacob: Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei, si dederō somnū oculis meis, & palpebris meis dormitationem. Titelmanus, & Vatablus & Genebrardus in hunc Psalmum, & Adamus in hunc locum Pauli putant quædam suppleri debere, vt, nō sum Deus, aut, mendax habear, aut aliquid simile, si introibunt in requiem meā, nec probant hoc, quod diximus, si, cum huiusmodi verbis accipi pro, non. Quod in Hamos cap. 8. num. 2. i. falsum esse satis vt arbitror ostendi, quoniam scriptura nusquam exprimit hęc, quæ ipsi taceri dicunt, sed potius addit interdum quædam cum quibus illa non rectē coherant, vt. i. Reg. 14. viuit Dominus, si ceciderit capillus de capite eius in terram. Mar. 8. Quid generatio ista signum querit? Amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum, vide locum indicatum. Quam autē requiem intelligat, rectē explicauit Theodoretus in Psal. 94. his verbis: Quoniam enim in solitudine iter facientes, frequentes loci mutationes faciebant præeunte tabernaculo, in quo Deus habitare existimabatur in terra verō promissionis, & ipsi ab itinere cessarunt, & tabernaculum in præscriptis locis fixum fuit, iure requiem promissionis terrā nuncupauit, & cetera. Requiem autem meam dicit, id est, à me illis pararam atque promissam.

Cor malum incredulitatis discedendi à Deo viuo.] Docet cur superiora dixerit, cū enim Hebræi propter fidem Christi multa à Iudæis persequentibus mala tolerarent, ne forte victi, promissis Christi diffiderent, & ad Iudæiismum redirent, accommodat ad eos verba Prophetica: ac si diceret: videte fratres ne forte vnquam efficiamini increduli, sicut patres vestri, & promissa Christi non credentes recedatis corde malo, & incredulo à lege eius, quā suscepistis. Recedere enim à lege, & fide Christi, est recedere à Deo viuo, quoniā eū Deus cōstituit heredem

H 4 viuer-

vnuerſorum, & ipſi voluit omnia ſubijci, nec Deum te-
nere poteſt, qui Chriſtum reliquerit. Nec ſine cauſa addi-
tur, viuo, vt ſignificaret eum videre omnia, quæ ſiunt,
vt ſupplicium ſumat de impijs, & permanentes in iuſti-
tia coronet. Ita cap. 10. dixit, Horrendum eſt incidere in
manus Dei viuentis. Pro diſcedēdi eſt in Græco ἀποſίναι,
vnde apoſtaſia dicta eſt.

20 *Sed exhortamini vosmetipſos*] Rationes quærite quibus
vos met ipſos exhortemini, vt firmiſſime permaneatis
in fide ſuſcepta. Pro adhortamini eſt παρακαλέετε, vnde
Paracletus dictus eſt. Theophylaſtus: Hoc eſt ædificare
vos mutuo & confirmare ac fulcitē ne cadatis.

Paracletus

Hodie,

Donec hodie cognominatur] Vrgēt illud quod dictum eſt
Hodie, & latentem eius dictionis vim aperit. Hodie ſig-
nificat in ſcriptura tempus præſens, ſiue breue ſit, ſiue
longum, vt diximus cap. 1. n. 29. Atque hic tempus vitæ
vnus cuiuſq; ſignificat, vt Chryſoſtomus & cæteri Græ-
ci autores ſunt. Sed quoniam hæc non vni ſed multis di-
ſcuntur, imo omnibus ſcripta ſunt, mora temporis præ-
ſentis vſque ad finem ſæculi recte appellabitur, Hodie,
ita tamen vt ad ſingulos relatum tempus dumtaxat vitæ
ſingulorum ſignificet. Hoc ergo ait: Dum viuitis (hoc
enim tempus per Hodie ſignificatum eſt à Propheta) faci-
te vt ſemper in fide & in lege Chriſti permaneatis, & ad
id vos met ipſos exhortemini.

31 *Vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati*] Ne forte il-
lecebris peccatorum capti nolitis audire vocem Dei ob-
durato corde: cum enim cupiditate ardentes in aliquo
rapimur obdureſcimus ad voces dehortantium, & audi-
re recuſamus, quod nos ab eo auertit.

Participes enim Chriſti effecti ſumus] Agnoſcamus digni-
tatem noſtram, iam per baptiſmum membra Chriſti ſu-
mus & participes ſpiritus, & gratiæ eius, ne perdamus
tot bona, & ſpem cœleſtis hæreditatis recedentes ab eo.

*Si tamen initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retin-
eamus.* Quod interpretes vertit ſubſtantiã, Græce ὑπόſταſις,
dicitur, quod ita interpretatur Chryſoſtomus. Quid eſt
principium ſubſtantiæ? fidem ſignificat, per quam ſub-
ſiſtimus

ſiſtimus & nati ſumus, & eſſentiales vt ita dicantur, facti
ſumus. Theophylaſtus: Per ipſam enim ſubſiſtimus, &
diuina, nec non ſpiritualeſſentia fundati ſumus atq; rege-
neratione. Hic ergo firmiter nos ad finem vſque in fide
perſiſtere exigit à nobis. Theodoretus eodem modo ini-
tium ſubſtantiæ, fidem interpretatur. Per illam enim in-
quit, renouati, & Domino Chriſto coniuncti ſumus, &
ſanctiſſimi ſpiritus gratiam accepimus. Idem fere Oecu-
menius. Itaque hypoſtaſim intelligunt ſubſiſtentiam, &
fidem vocant initium ſubſiſtentię, quia fides eſt initium
ſubſiſtentię noſtræ ſpiritualeſſis, ideſt, iuſtificationis & gra-
tiæ, per quam efficiamur diuinæ naturæ conſortes. Sen-
ſus ergo eſt. Participes quidem Chriſti effecti ſumus per
baptiſmum, ſed id nobis nihil proderit niſi ad finem vſ-
que vitæ fidem eius firmam ſeruauerimus. In codicibus
Græcis & apud Græcos expoſitores non legitur ſubſtan-
tiæ eius, ſed ſubſtantiæ: ſed ſi non legitur, eius, certe ſub-
audiendum eſt, & noſter interpretes legit. Ita autem de fi-
de loquitur vt charitatem minimè excludat: quare nihil
hinc habet hæreticus, quo ſuum errorem de fide ſola tueat-
ur. Si enim fidem neceſſariam eſſe docet, quia eſt initium
diuinæ ſubſtantiæ, non eſt dubium id etiam fore neceſ-
ſarium, quod eſt complementum & perfectio participa-
tionis eiudem diuinæ naturæ in nobis, ideſt, gratiam &
charitatem. Sed de fide maximè loquitur Apoſtolus, quo-
niam Iudæi fideles perſequentes, aduerſus hanc virtutem
præcipue pugnant, quam ſi ſemel amittebant, omni-
no à Chriſto alieni reddebantur.

Dū dicitur, Hodie ſi vocē eius] In Græco eſt ἐν τῷ λέγειναι, 23
quod videtur ſonare in eo, quod dicitur, Hodie & cæ-
ter. Atque ita Chryſoſtomus & Græci acceperunt, & quo-
niam pendet ſententia, neque exprimitur, quid factum,
aut, quid faciendum ſit in eo, quod dicitur: Hodie ſi vo-
cem eius & cæ-ter. dicunt in his eſſe hyperbatō vſque ad ini-
tium cap. 4. vbi legimus: Timeamus ergo ne forte relicta
policitatione introeundi in requiem & cæ-ter. At noſter in
interpretis optime Hebraicam phraſim intellexit, & elegan-
ter vertit, dum dicitur, ita enim nullum hyperbaton eſt,
tia.

sed sensus integer & plenus, cum enim docuisset nos esse Christi participes si initium substantiæ hoc est fidem eius usque ad finem firmum retineamus, nunc docet, quid sit usque ad finem, dum scilicet dicitur nobis, Hodie si vocem eius audieritis, id est, dum in hac vita sumus. Hebræi enim dicunt, Indici aut indicere, pro dum dicitur, In conuerti, aut In conuertere, pro dum, conuertitur, & similia. Vt ps. 41. Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: ubi est, Deus tuus? אֵיךְ אֶמְצָא דְּיָהוָה indicere ad me, id est, dum dicitur mihi. Quo in loco lxx. ita omnino verterunt, ut hic Paulus ἐν τῷ ἀγγέλλειν, ps. 125. In conuertendo Dñs captiuitatē Sion, id est, dum conuertit ἐν τῷ ἐπιστρέψαι, in conuertere אֵיךְ אֶמְצָא quod idem est. Ps. 9. dum superbit impius inceditur pauper ἐν τῷ ὑπερηφανέσθαι, in superbiere Ps. 26 dum appropiāt super me nocētes. ἐν τῷ ἐγγίξειν, Ps. 27. Exaudi Dñe vocem deprecationis meæ dum oro ad te ἐν τῷ δεῦναι με πέες σέ, noluit autem dicere tantum dum dicitur: Hodie si vocem eius audieritis, sed vtile putauit repetere: sicut in exacerbatione & cetera. Vt & dum viuerent timerent exacerbare Deum more patrum suorum, ne à requie Domini arcerentur, & ut cum illis aptius conuideret sequentia.

Quidam enim audientes exacerbauerunt. Hoc est, non omnes, qui ex Ægypto profecti sunt exacerbauerunt Deum ut Caleb, & Iosue, & paruuli atque ideo non omnes mortui sunt in deserto, nec omnes prohibiti sunt ingredi in terram promissam, sed illi, qui per incredulitatem Deum exacerbauerunt desperantes se posse ingredi, ut videmus Num. 14. Quod dum dicit, tacite hoc agit ut eos ad permanendum in fide hortetur, etiā si forte videant nonnullos se suis deficere: ac si dicat: Si illi forte à Christo discesserint, vos manete, nec illos imitemini, illi enim non ingrediētur in requiem Domini, vos tamen ingrediemini. Fuisse autem in his Hebræis nonnullos, qui persecutionibus cedentes ad Iudaismum redirent, multa in hac Epistola subindicant, sed illud maxime capitul. 10. Non

Non deferentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, & tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem. Hoc agit usque ad finem capituli.

Per Moysen] Duce Moysen, quod Hebraice diceretur in Moysen, sicut Hof. 12. In Propheta autem eduxit dominus Israel de Ægypto, & in Propheta secutus est.

Quibus autem infensus est quadraginta annis] De hoc iam diximus num. 15. Etiam filijs illorum interdum infensus fuit. Sed quadraginta annis non fuit infensus nisi patribus. Ceteri enim aut postea nati sunt in deserto, aut certe postea viri facti sunt, atque ideo aliqua eorum annorum parte non totis quadraginta annis illis infensus esse potuit.

Nisi illis qui increduli fuerint. Qui enim crediderunt, introierunt in terram, ut Caleb, & Iosue. Atque hi sunt, quorum cadauera iacuerunt in deserto, quinō crederent Dei promissis de terra & volebant in Ægyptum reuerti.

Et videmus, quia non potuerunt ingredi. Hoc est ut Deus iurauit ita factum est. Ita illis nocuit incredulitas ut eius causa in terram promissionis ingredi non potuerint. Multum immoratur in detestatione incredulitatis, quoniam maxime eos confirmare in fide contendebat, ut diximus.

CAPIT. IIII.

IMEAMUS ergo & cetera.] Versatur etiam nunc in verbis prophetis, & ex illis eos exhortatur. Timeamus, ait, omnes ne forte aliquando negligamus Christi promissionem de requie, quam daturus est nobis, atque ita illa excidat aliquis vestrum, id est, à requie illa excludatur, sed ut doceat bonam se spem illis cōcipisse, non ita dixit, sed: Existimetur aliquis ex vobis deesse, id est, ne forte ita viuatis ut videri possit aliquis vestrum iam ab illa requie exclusus. Pro existimetur est *δοκίμα* videatur quod idem est. Pro de esse est *ὄσσηνέται* quod est priuari, aut frustrari, aut de ficere Heb. 12. cōtēplātes nequis desit gratis Dei

Ἐπισκοπῶντες μὴ ἕως ὅστρον ἀπό τῆς χάριτος. Sed, quod vertit Erasmus: Ne quis sit, qui deficiat à gratia Dei. Ex quo intelligitur, quid significet deesse. Trāslatio Syriaca habet: Nequis inueniatur in vobis, qui deficiat ab introitu. Theophylactus: Hoc est, nequò modo deficiat, aut frustretur ingressu in requiem hanc promissam. Hilario-rem autem & minus molestam orationem faciens, non dixit: Ne deficiat, sed ne videatur deficere, vel, frustratus esse.

Etenim & nobis nuntiatum est, quemadmodum & illis.] Docet cur timere debeant. Putare poterant se non esse priuandos hac requie, quandoquidem sibi, quasi electis, verbum Euāgelij prædicatum esset. Non hoc, inquit, factis est nam & illi audierunt, & multi ex eis non introierunt in requiem Domini. Pro etenim & nobis nuntiatum est, dixit καὶ γὰρ ἔομεν ευηγγελισμένοι, id est, etenim sumus Evangelizati. Evangelizari enim dicuntur ij, quibus lætus nuntius affertur. Ex quo videmus quid sit illud Matth. 12. Pauperes Evangelizantur, id est pauperibus lætus nuntius affertur, quod in aduentum Messie promissum erat Isai. 61. Euāgelizare pauperibus misit me. Theophylactus: Animaduerte autem, quo modo de nobis loquens rem ipsam ευηγγελισμός, hoc est, bonam nuntiationem appellauit, tanquam verorum bonorum promissionem, quæ veluti à trophæis & victoria dentur: cum de illis autem loquitur, sermonem auditus dixit & car. At si recte Theophylactus intueatur, de nobis, & de illis dictum est Euāgelizari, est enim in Græco, Etenim sumus Euāgelizati sicut illi, sed postea dixit, sermo auditus quasi diceret, Non etiam fidei, id est, prædicatus, sed non creditus. Et de illis qui non crediderunt ait paulò post: Et ij, quibus prius annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem. In Græco est: Et ij, qui prius Euāgelizati sunt & c. Possumus ergo dicere Euāgelizatos nos & illos dici (ita ut proprie hoc verbum referatur ad Euāgelium Christi quod per Antonomassiam dicitur Euāgelium) quia per requiem illam terræ promissionis æterna nobis, atque illis requies promittebatur: aut certe hoc verbo usum esse

Aposto-

Apostolum, ita ut vulgo accipi solet, quia læta nobis & illis promissa sunt.

Sed nō profuit illis sermo auditus.] Auditus non participium est, sed nomen λέξις ἀκοῆς, id est, sermo auditionis. ut cum dicitur Habac. 3. Domine audiui auditionem tuam. Rom. 10. Isaias enim dicit: Domine quis crederet aditui nostro? ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum. Christi: sensus tamen idem est, ac si participium esset, sed nomine uti maluit ut responderet ei, quod sequitur: non admittus fidei. Hoc est, nō profuit illis sermo auditionis quia nō fuit sermo fidei, i. quia non fuit creditus. Vbi nos habemus: Nō admittus fidei, in Græco est συγκεραμμένον, id est commistus. Sed Chrysostomus & Theophylactus & Oecumenius legunt συγκεραμμένον, id est, commistos, aut cōmistis: quod Theophil. & Oecum. ita interpretantur: sermo auditus, non profuit non cōmistis fidei, i. s. qui audierunt: ita enim est in Græco, hoc est, non profuit: populo illi, qui non commistus est per fidem. Iosue & Caleb, qui audierunt, id est, crediderunt. Græca exemplaria vique in hodiernum diem variant, & quædam hoc, quædam illud habent. Hanc Chrysostomi & Theophylacti lectionem valde germanam esse negare non possumus, optime enim omnia intelliguntur, si ita legamus. In lectione nostri interpretis duriusculæ verba videntur inter se coherere. Non admittus fidei ex ijs, quæ audierant, nam, Ex, non est in Græco, sed τῶν ἀκούσασα, id est, ijs, qui audierunt, quod recte conuenit cum expositione Theophylacti. Latini expositores verba, ut possunt, interpretantur, quo modo tamen ea cum Græcis congruant, non docet, quod est sane difficillimū. Mihi alterum è duobus necessario dicendum videtur, aut nostrum interpretem, ut alijs in locis, videmus, habuisse meliora exemplaria Græca, quæ ita haberent ut ipse transtulit, aut mendum inesse in Græcis verbis, vel, in latinis ut nunc leguntur, quoniam nisi correctio fiat, conciliari inter se non possunt. Caietanus legendum esse dicit: Non admittis fidei, i. s. qui audierunt, id est, quia ij qui audierunt, non erant admitti fidei,

fidei, & ablatiuum absolutum esse dicit, Admistis. At quia Græcæ nesciebat & de Græcis loquebatur, non est mirum eum errasse: si enim legendum est: Admistis pro eo, quod est in Græco συγκεραμένος, accusatiuus est, nō ablatiuus, & pertinet ad verbum ἀφέλιπον, quod accusatiuum habet, sicut datiuum habet apud nos verbum profuit, quare Admistis, datiuus est. Non profuit sermo illis non admistis, Sed magis arbitror nostrum interpretem ita vertisse vt plures Codices habent, non admistus fidei: quo modo legit Augustinus in illud Psal. 77. Non custodierunt testamentum Dei. Non profuit, inquit, sermo auditus illis non temperatus fidei eorum, qui obedierant. Quare sine dubio legendum est in nostra translatione, qui audierunt, non, Quæ audierunt, neque enim Græca aliter intelligi possunt. Sed neque illud: Fidei eorum, qui obedierunt, video quo modo cum Græco conueniat: τοῖς ἀκούσασιν, Suspicio ergo interpretem nostrum transulisse: sed non profuit illis sermo auditus non admistus fidei ijs, qui audierunt, id est, in ijs, qui audierunt. Sed ex fide ijs, deprauatum videtur: Fidei, deinde aspiratione addita His: Et quoniam His, per se positum nec sensum aptum efficiens videbatur, addita est præpositio Ex, Ex his: Quibus positus consequens erat, vt scriberetur, Quæ audierunt, potius quam Qui audierunt. Causa meæ suspicionis est, quod ita habent Græci Codices, nec aliter cum illis conciliari possunt Latini. Deinde quod ita etiam est in Syriaca translatione, quæ habet: sed non profuit illis verbum, quod audierant, propterea quod non admistum esset fidei ipsis, qui audierant ipsum. Eleganter que dicitur: Non admistus fidei, miscere enim bibentium est, qui vino vt salubriter bibatur aquam admiscerent. Et sermo diuinus, nisi admisceatur fidei, non vtiliter percipitur, sed nocet potius. Propterea dicit: Non profuit illis sermo, quem audierunt, quia non admiscuerunt illum fidei, sed quasi merum hauserunt. Dicimus autem, miscuo tibi, id est, propino tibi vt Apoc. 18. in poculo, quo miscuit, miscere illi duplum. Atque ea locutione dictum potius videtur: sermo non admistus fidei ijs, qui audierunt

runt, id est, non erat bene temperatus illis vt biberent, vt sit datiuus acquisitionis. Putaret quispiam ita dictum: Non profuit illis ijs inquam, qui audierunt: sed ne putet videat in Græco illis, accusatiui casus esse ἐκείνους, exigente id verbo ἀφέλιπον, Quod autem sequitur ijs, qui audierunt datiuus est ἐπὶ ἀκούσασιν. Latina vt nunc sunt ita exponi possunt: Ex his, quæ audierunt, id est, secundum ea, quæ audierunt, aut, non fuit admistus fidei propter illa, quæ audierunt, cum scilicet exploratores dicebant terram illam habere viros fortissimos, nec posse ab Hebræis obtineri.

Ingrederemur enim in requiem, qui credidimus] Quoniam dixerat: Timeamus ne existimerur aliquis ex vobis deesse: nunc ait: Ingrederemur enim &c. Hoc est, quia sine dubio ingrederemur in requiem eius si fidem viuam habuerimus idque à contrario sensu probat, non enim est negata requies nisi incredulis, credentes ergo, in eam admittentur.

Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis.] In non nullis codicibus est, Factis sicut & in Græco γενηθέντων, Sed idem est sensus, & apertius dicitur, perfectis. Sensum prudenterque eos ducit ad subliorem intelligentiam, vt intelligant quæ nam requies sit, quam per Dauidem promissit Spiritus sanctus, & quam vt obtineant necesse est, non diffidere promissis Christi, nec ab illo recedere. Duplex requies poterat ex scriptura intelligi, Et requies sabbato debita, quoniam eo die requieuit Deus ab operibus suis. Et requies terræ promissionis: probat autem de neutra earum locutum esse Spiritum sanctum sed de tertia cœlesti, quæ in duabus illis significabatur. Nunc probat non esse requiem sabbati, quæ per Dauidem promissa est, quoniam in requiem sabbati, iam diu ingressi fuerant, & tamen post illam promittit Deus per Dauidem nouam requiem. Iam diu autem eos fuisse ingressos in requiem sabbati ostendit, quoniam opera creationis rerum sex illis primis diebus læculi absoluta sunt & septimo Deus requieuit, atque inde in cultum Dei solennitas, & requies sabbati instituta est. Ex quo intelligitur

telligitur ab initio mundi primos illos homines sabbatum colere coepisse, nec fuisse eam diem tantum a tempore Moysis celebratam aut cognitam ut putavit. Alfonso Episcopus Abulensis in cap. 23. Levitici, questione tertia. Hinc enim locum ita intelligere necesse est, quoniam si sabbati requies non fuisset in usu usque ad legem, non oportebat dicere: Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis cum post plurimos annos ingressi fuissent in illam. Deinde si probat Paulus non agi de requie sabbati, quoniam post illam requiem, quam septimo die Deus habuit, David alteram requiem ponit, ut Chrysostomus & Graeci interpretantur, laborabit ambiguitatis vitio argumentatio, quoniam in Genesi verba sunt de requie, quam Deus habuit, in quam nos non intrauimus, in Davide autem de requie, quam nobis daturus est. Quare utroque in loco necesse est, ut de requie in quam homines ingrediuntur sermo sit.

Dixit enim quodam loco de die septima sic. Locum indicat Gen. 2. sed ut solet & librum & autorem tacet, quoniam ad doctos homines scribebat. Cum, inquit, dictum sit requieuisse Deum ab omnibus operibus suis, Ex quo requies sabbati instituta est. Iterum dicit in hoc loco psalmi: Si introibunt in requiem meam, ut utane intelligamus, non esse requiem sabbati, de qua David loquitur, quoniam in illum iam ingressi erant: Sed alteram multo meliorem ab eo promitti, quod verbis sequentibus apertius explicat.

Quonia ergo superest introire quosdam. Pro superest est a *ω* *λε* *π* *ε* *ρ* *α* *ι*, quod est verbum ratiocinantium ac si dicat, Quandoquidem ex ijs, quae dicta sunt colligitur & concluditur. Quod apertius vertit Erasimus: Posteaquam igitur illud reliquum est & cetera conclusum est, quosdam debere ingredi in requiem Domini, quoniam non omnes exclusi sunt, sed increduli. Et illi quibus prius hoc nuntiatum est, non potuerunt ingredi propter ipsam incredulitatem: Iterum in Psalmo designat diem quandam, ut nos ante quam dies ille sonatur, ingrediamur.

Iterum terminat diem quendam: hodie, in David dicendo.] Pro terminat est *κατα*, quae proprie significat, Praefinit, ut vertit Erasimus, praefinit, atque etiam terminat, id est, signat quoddam spatium temporis, quod est tempus vigetiae nostrae a villo tempore possumus obtinere hunc ingressum, & post illud nulla sit facultas introeundi. Et idcirco interpres eleganter vertit, terminat, eo enim die terminatur facultas introeundi.

Post talium temporis.] Post tot annos elapsos a die quo iuravit Dominus incredulos non esse ingressuros in requiem suam. Tacite autem viam munit ad rationem quam continuo reddit cum ait: Nam si eis fesus requiem praestitisset & cetera.

Nam si eis Iesus requiem praestitisset.] Ad rationem Apostoli facile hoc responderi poterat: Fateor aliquos fuisse ingressuros in requiem Dei, in quam increduli quidem non ingressi sunt, illi tamen interierunt, qui non fuerunt increduli ut Iosue & Caleb, & qui vigesimum annum non attigerant cum egressi sunt ex Aegypto, qui non fuerunt increduli more patrum suorum. Huic obiectioni responderet non nisi tempore Iosue (qui a lxx. semper appellatur Iosue, & a Graecis. Unde & Beel. 46. Scriptum est: Fortis in bello Iosue Naue successor Moyse & cetera.) confiteri fuissent in requiem, de qua loquitur David, non esset opus iterum eam promittere quandoquidem iam illi adfuerant, quod erat promissum, & essent in terra illa, quae requies appellata est. At David intellexit in requie illa quae est in terra multo meliorem promissam esse, id est, in celestem beatitudinem, & patriam quam terra illa significabat, sicut lacte & melle, & velle spiritum sanctum, inquam iam terram illam & requiem tenebant alteram querebant, & tempus querendi dedit, dum viventes: atque deo dixit Apostolus capitul. 3. Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus: Hodie si vocem eius audieritis & cetera. Idcirco etiam dixit: Iterum terminat diem quendam hodie in David dicendo post tantum temporis, id est, cum iam deus impleta fuisset illa promissio quod ad terram Palaestina attingebat. Et

quoniam de requie cœlesti potissimum loquitur semper Paulus; & dicit quosdam non esse ingressos in eam propter incredulitatem, haud obscure significare videtur, nec in cœlestem requiem eos introisse, quibus Deus tunc irauit in ira sua; non ingressuros esse illos in requiem suam. Verum hoc illi obijci potest, Dauidem nullam requiem promittere, sed tantum monere homines futuri temporis ne imitentur perfidiam & scelera patrum suorum, quibus ita Deum offenderunt, ut ab ingressu in terram promissionis prohibiti sint, ut verba ipsa demonstrant. Respondeo in verbis Dauidis latere sensum altiorum, quem Apostolus ab Spiritu sancto didicit illa verba non populo illi tantum dicta esse, sed etiam nobis sicut ait: Etenim & nobis nuntiatum est, quem admodum & illis. Et in requie illa potissimum requiem cœlestem significari, cuius typus fuit terra promissionis. Didicit etiam ab eodem spiritu cum dicit David: Quibus iuravi in ira mea: si introibunt in requiem meam, damnari omnes incredulos & eijci à requie cœlesti, contra admitti omnes qui in fide viva permanserint. Propterea dixit: ingrediemur enim in requiem, qui credidimus, quem admodum dixit: sicut iuravi in ira mea: si introibunt in requiem meam.

13 *Itaque relinquitur Sabbatismus populo Dei.* Populo Dei, id est, illi populo, qui non est incredulus, sed fide viva adheret Christo, relinquitur Sabbatismus, id est, celebratio veri sabbati, veræ & perpetuæ quietis in cœlo, illa requies quæ non est data incredulis, sine dubio populo Dei dabitur. *Σαββατισμός*, Quod, ut dicimus Sabbatizare est celebrare sabbatum requie illa, & solennitate, gaudioque Sabbati perfici sicut de terra metaphorice dictum est 2. Paral. ultimo: ut compleretur sermo Domini ex ore Jeremiæ, & celebraret terra Sabbatha sua, cunctis enim diebus desolationis egit Sabbathum. Inde Sabbatismus quietes Sabbathi & feriatio ab omni labore cum tranquillitate animi & lætitia. Sed cur non dixit: Itaque relinquitur requies populo Dei, ita enim potius concludendum videbatur, quam relinquitur Sabbatismus, de requie

nam-

namque illa agebat. Quoniam cum Sabbatismus dicere eandem requiem indicat, & docet præterea qualis sit illa requies nempe, quæ in Sabbathi requie significabatur & quæ similis est quieti Dei. & per laborem bonorum operum comparatur. Hoc enim dicere oportebat, ut illos spe tanti boni ad laborandum & ad toleranda mala excitaret: atque ideo continuo ait: Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus.

Qui enim ingressus est in requiem eius. Docet non sine causa requiem illam dictam esse à se Sabbatismus, quoniam quiete Domini in septimo die significata est. Etenim sicut Deus requieuit ab operibus suis, ita quicumque ingreditur in hanc requiem Domini, requiescit ab omni labore, & ab omnibus operibus, quibus in hac vita exercebatur.

Estinemus ergo ingredi in illam requiem. Nulla afflictio, nulla persecutio, cursum nostrum retardet. Colligit ex omnibus, quod illis verum fore intelligebat.

Ut ne in eis ipsum quis incidat incredulitatis exemplum. Nihil nobis sat in se, ut diffidamus Christi promissis, nullo labore vincamur, ne similes simus illis, qui ob incredulitatem, non potuerunt ingredi in requiem. Theophylactus in idem cum Israelitis. Quomodo namque illi plurimum in iherusalem, & multa sanè aduersa perpeffi, propter incredulitatem tamen exciderunt, sic & vos videte, ne quo modo possit tantaque quæ sustinuissetis certamina, cadatis, quippe si ad finem usque non vos ut viros fortes geratis & cæ.

Quius est enim sermo Dei & efficax. Locus est explicatu difficilis, nam & per se verba ipsa sunt per obscura, & quomodo cum superioribus copuletur dicere difficile est. Sed verba prius exponamus, quæ multi ita interpretantur, ut sermo Dei, sit doctrina Dei, siue sermo, quem exterius loquitur Deus. Alij vero ipsum filium Dei esse volunt, est enim ὁ λόγος, quod filium Dei significat & modo verbum interpretatur, modo sermonem & ubi nos legimus. In principio erat verbum, multi veterum legerunt: In prin-

I. 2. cipio

capio erat sermo. Vide, vt alios omittamus, Cyprianū lib. 2. contra Iudæos. c. 3. & c. 5. & Augustinum tractatu. 108 in Iohannem, atque ita omnino exponendum est, sicut exposuerunt Theo. Oecumenius, S. Thomas, Glossa vtraque Lyran. Caret. Ita etiam Ambrosius lib. 4. de fide. c. 3. vbi legit, vnum est enim verbum Dei &c. Et postea: verbum igitur audis Dei filium, Et Cyril. lib. 2. in Ioh. c. 37. eodem modo intellexit. Et sane si verba Apostoli sigillatim consideremus, difficillime referri possunt ad doctrinam Dei, ad Christū autem proprie & accommodatissime vt illud: Et discretor cogitationum & intentionū cordis id est, Iudex, *ἡγέρων*: & quod sequitur: Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quæ nobis sermo. De Christo ergo interpretemur, de quo sine dubio dicta sunt. Quorsū dixerat: Festinemus ergo ingredi in illam requiem, vt ne in id ipsum quis incidat incredulitatis exemplum: nūc penam eius ostendit, qui Christo incredulus fuerit. Nemo, inquit poterit effugere eius potentiam, qua incredulos punit, nemo quantum incredulitatis imo in pectore seruet, eam latebit. Principio: non Christus dixit, sed verbum aut sermo Dei, aptius enim est hoc nomen ad offendendam tam potentiam ad puniendum, quam vim intelligentiæ ad intima quæque penetranda. Verbum enim Dei Deus est, cuius potentia nemo resistere valet & in eo vt in speculo videntur omnia etiam oculisima. Sed cum multis rationibus filius Dei dicatur *ἄλογος*, & verbum, ac sermo, nunc mihi videtur Paulus ad illam maxime alludere, quæ magis aperta & popularis est, qua verbum dicitur quia per illum nobis loquitur pater, & ipse interpret est patris voluntatis, quod est proprium verbi, sicut ipse ait Iohannis. 15. vos autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audiui a Patre meo nota feci vobis, nam hac etiam ratione Christum verbum dici docent Origenes Tomo. 1. in Iohan. Chrysostomus hom. 1. in eundem. Theophilastus & Euthymius. Ac propterea fortasse noster interpret cum verbum vertere soleat, maluit hic dicere sermo quod ad sen-

sum

sum Apostoli videretur sermo accommodatior, quæ verbum: verbum enim simplex est, sermo multis verbis constat. Christ⁹ ergo sermo Dei viuus est id est, omnia videns & considerans vt digna factis rependat, & in impios animaduertat, non vt Dij Gentium, qui oculos habent, & non vident, manus habent, & non palpant. Eadem ratione dixit c. 3. Ne forte sit in aliquo vestrum cor malū in credulitatis discedēdi a Deo. viuo vt exposuim⁹. n. 19. *ἐνεργητικῆς* efficax. 1. potens ad puniendum quæ malefacta viderit, & mirabili virtute puniens: pœnas enim infligit damnatis multo acerbiores, quam nos cogitare possumus.

Et penetrabilior omni gladio ancipiti Quopertineant hæc & sequentia intelligitur ex illis verbis: Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius. Illud enim penetrare dicitur, quod ingreditur profunda rei: nihil itaque est tam profundum, quod Christum lateat. Hoc de doctrina Dei dici non poterat. Theodoretus: nihil potest latere illum incorruptum iudicem, recte autem ac perfecte scit omnia vel, ipsarum cogitationum, motus &c. Gladius anceps sive vtraque parte secans, aptior est ad penetrandum, quam qui altera tantum secat, separat enim vtrimque partes corporis, & celerius ac fortius penetrat. Vtitur autem rei corporeæ similitudine vt melius virtutem Dei in penetrando intelligamus, sicut & in Ps. 108. videmus: Et induit maledictionem sicut vestimentum, & intravit sicut aqua in interiora eius, & sicut oleam in ossibus eius. Sed cur gladij ancipitis similitudine potius vsus est, quàm alterius cuiusvis rei? Mihi videtur Apostolus ita voluisse significare vim penetrandi vt simul vim nocendi ostenderet, vt etiam sensit Chrysostomus. Ideo enim & in psalm. 108. vbi de vindicta agebatur rerum valde penetrantium, sed simul etiam penetrando lædentium similitudinem attulit: Et intravit sicut aqua in interiora eius, & sicut oleum in ossibus eius. Videtur ergo perinde esse, ac si diceret: Nihil est, tam absconditum, quod non perueniant oculi Christi, & quo non perueniant eius manus & potestas si supplicium sumere velit.

I 3:

Et pertinet:

Et pertingens vsque ad diuisionem animæ ac Spiritus.] Nō obscure aut confufe cognoscit, quæ sunt in homine, sed in intima quæque penetrat, nouit distinguere animam ab spiritu, nouit, quid anima cogitet ac velit, quid Spiritus cogitet ac velit: ita nulla uestra cogitatio, quantum occulta, aut hæsitatio in fide latere eum potest. Anima dicitur inferior pars, quæ cupiditates & affectus habet, vnde animales homines dicuntur in Scriptura: Spiritus est superior pars fide & gratia illustrata, quæ Deo obedit, & meliora videt ac sequitur, vnde Spirituales appellantur.

19 *Compagum quoque ac medullarum.*] Compages ligamenta illa sunt, quibus ossa inter se ita valide colliguntur vt sine magno labore diuidi non possint. Medullæ in intimis ossibus sunt. Diuidit igitur filius Dei ossa cognata & penetrat in illas compages densas, & quasi nodis quibusdam oclusas. In medullas etiam penetrat quamuis ossium duritie concludantur. Hac congerie verborum res abditissimas significantium docet nihil esse in corpore aut in anima tam abstrusum, quo non perueniat Dei cognitio, & vbi non possit per supplicia, suam declarare potentiam.

Critici.

Et discretor cogitationum & intentionum cordis.] Pro discretor est κριτικός, Critici autem dicuntur iudicio valentes iudices, & seueræ ac more censorum minima etiam reprehendentes: vt poematum iudices, ac censes alienorum operum quales fuerunt Aristarchus & Aristophanes Grammatici, qui versus quos volebant, ex Homero reiciebant tamquam nothos, & subdititios. Cice. lib. 9. Epist. familiarium Ep. 161. Ego tanquam Criticus antiquus iudicaturus sum vtrum sint τὸ ποιητὴ, ἢ παρεμβεβλημένοι, id est, vtrum poetæ sint an subdititij. Intentiones Græce ἐννοια quod sonat, intelligentiæ, conceptiones animi, intentiones, ac si dicat: Nouit quid quisque intra se cogitet & quo animo quidq; faciat, quo cogitatione & voluntate tendat. At nō satis illi fuit dicere: Nouit cogitationes & intentiones, sed: Et discretor, siue criticus cogitationum & intentionum

num, hoc est, optime eas nouit & sigillatim discutit vt rigidus & exactus iudex, videt quidquid in illis vitij est, & si minimum sit, vt puniat more censoris, & iudicis.

Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius.] Non solum humana creatura, verum neque Angelica aut quæuis alia oculis eius est occulta, aut non apparens, quod sonat ἀφανής.

Omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius] Vbi interpres vertit aperta, in Græco est τετραχιλισμένα, cuius vocabuli vim Chrysostomus & ceteri Græci adnotarunt. Chrysostomus hoc verbum conuenire putat in animalia excoriata. Sicut enim, inquit, cum pecudes occiderit quis, & ex carnibus detraherit pelles, omnia interiora reuelantur, & aperta sunt oculis nostris, sic & Deo aperta subiacent omnia. Ita etiam Theophylactus intellexit, tamen si eius interpres τετραχιλισμένα, ingulata interpretatus est, cum Theophylactus Chrysostomum secutus à pellibus detractis metaphoram duci senserit. Quod apertius dixit Oecumenius: τετραχιλισμένα, autem dicit nuda, à metaphora ouium, quæ à collo excoriatae sunt, & pelle nudatae & cetera. Itaque quoniam τράχιλος, cervicem significat, τετραχιλίση, est à ceruice ad caudam vsque pellem detrahere. Significat etiam hoc verbum in ceruicem vertere, siue resupinare atque inde manifestum facere quid vis. Quare recte interpres vertit, Aperta, nec male Erasmus Resupinata.

Ad quem nobis sermo.] Chrysostomus: Cui reddituri sumus actuum nostrorum rationem. Ita etiam Theophilactus & Oecumenius & S. Thomas Αἰγιόγος, verti maluit Ratio, vt Adamus, Caietanus, & Catharinus, qui ait: Ad quem nobis, siue, ratio, causa, siue negotium cum illo agendum. Nos autem facile dicemus hoc dictum esse, Pro, In quem nobis est sermo, aut de quo nobis est sermo, sicut explicauimus c. 1. n. 75. vbi Apostolus ait: Et ad Angelos quidem dicit: Qui facit Angelos suos spiritus, ad filium autem: Thronus tuus Deus in sæculum sæculi.

Habentes ergo Pontificem magnū.] Quoniam hortatus eos fuerat vt ingrederentur in requiæ promissam, & ab incre-

dulitate cauerent: iterum monet vt nullo modo timeant aut diffidant se posse consequi illam requiem, quoniam habemus magnum Pontificem Deo gratissimum, qui nihil nobis à Deo nõ impetret, qui peccata nostra expiauit, & caelos clauos nobis aperuit.

22 *Qui penetravit caelos.* Tacite docet quantum hic Pontifex præstet Pontificibus legis, non, inquit penetravit in sancta sanctorum, vt reliqui Pontifices, sed in caelos ipsos, quorum figura erant sancta sanctorum, vt videbimus c. 9. & eos nobis aperuit. Non sicut Moyses, qui neque in terrâ promissâ populû introduxit, neq; ipse ingressus est.

Teneamus confessionem. Ne deseramus fidem Christi quam in baptismo profesi sumus, quod iam explicauimus cap. 3. n. 3. In nonnullis codicibus perperam legitur Teneamus spei nostræ confessionem, cum neque in Græco neque apud Græcos expositores, neque in castigatibus codicibus latinis legatur, spei nostræ.

Non enim habemus Pontificem, qui non possit compati. Quoniã respondere poterant cupere se quidem tenere confessionem, tantastamen esse persecutiones, quas ab infidelibus Iudæis patiebantur, vt difficillimum esset non vinci: pollicetur Christum eis opem allaturum, nam ipse etiam pro veritate tuenda, & pro salute hominum varie multumque afflictus est, & experimento laborum edoctus, afflictorum miserebitur, & illis opportune succurrer. Itaque quod ait: Qui non possit compati; idem est, ac si diceret: Non habemus inexpertum afflictionum pontificem. Qui enim inexperti sunt sæpe non compatiuntur afflictis, certe non possunt ita ex animo compati vt experti, at noster Pontifex compatiatur, non poterit non compati tot, & tanta expertus. Infirmi-
23 tates, id est, ἀδυναμίας, vocare solet Paulus afflictiones & persecutiones & dolores, quod (vt diximus in c. 6. Hamos. n. 26.) Hebræorû locutione delumptû est, qui dicunt infirmari pro dolere vt Hamos. 6. & nihil patiebatur super contritione Iosèph, in Hebræo est: Et non infirmabantur super contritione Iosèph. & Mich. 4. vbi habemus: Dole & satage filia Sion, In Hebræo est:

*Infirmus
& infirma-
ri.*

Infir-

Infirmare, & satage Hof. 4. ppter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea, 1. Mach. 1. Et factus est plandus magnus in Israel, & in omni loco eorum, & ingemuerunt principes, & seniores & iuuenes, & virgines infirmati sunt. Ita etiam Paulus ait. 2. Cor. 11. Quis infirmatur, & ego non infirmor? Et: cum enim infirmor tunc potens sum. Inde infirmitas pro dolore ponitur, vt Isa. 53. virum dolorum, & scientem infirmitatem. Plal. 15. Multiplicatæ sunt infirmitates eorum, postea accelerauerunt. Quod vt dixi apud Paulum frequentissimum est, vt 2. Cor. 11. si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor. Cum dicit: quæ infirmitatis meæ sunt, subauditur, κατὰ, more Græcorum, id est, secundum. Secundum ea, quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor, id est, in doloribus, quos pro Christo passus sum. Et cap. 12. Pro me autem nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis: quo nomine sæpe in illo cap. vtitur. Causa huius locutionis est, quod animus dolore languescit quasi morbo.

Tentatum autem per omnia pro similitudine absq; peccato. 24 Pender ex precedentibus: Non habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, sed potius, qui optime illis compatiatur, quoniam omnes expertus est absque peccato. In Græco est: Tentatum autem secundum omnia, secundum similitudinem, id est, quia similis nobis fieri voluit. Tentatum autem, dicit afflictum, vt ex posuimus capit. 2. num. 61. Et pro Absque peccato, χωρὶς ἀμαρτίας, id est, extra peccatum, secundum omnia, præterquam secundum peccatum. Dixit, Absque peccato, ne quia dixerat: Tentatum autem per omnia, in omnibus peccatum quispiam intelligeret. Deinde vt Hebræos admoneret posse etiam se affigi, & non peccare, atque ita deberet ad Christi exemplum, sine peccato perferre omnes Iudæorum persecutiones. Ita etiam. 1. Pet. 2. Qui peccatum non fecit, neque inuentus est dolus in ore eius. Qui cum malediceretur, nõ maledicebat, cum pateretur, non comminabatur, tradebat autem iudicanti se iniustè.

25 Sed existit in hoc loco quæstio non prætereunda, an passus sit tentationes peccatorum? Nam peccare quidem habuerit ten-

rationes pec-
catorum.

non poterat cum esset Deus, sed tentationes pati poterat sine peccato, quā magnam nobis fiduciā praberet eius misericordix, si has ipse passus esset, & earum vim experimēto cognosceret. Hoc enim est maximū malorum, quę patimur, cum tentationibus peccatorum succumbimus, & quę nobis fiduciam eum adeundi maxime adimunt. In reliquis si quidem laboribus facile est ad Deum cōfugere, & nō desperare salutē, sed peccata cum Deum a nobis abalienant, iratumq; nobis reddant, spēs peccatoribus pręcedunt, quę multum in eis excitarentur, si scirent Christum tentationes peccatorum aliquando sensisse. Respōdēo Christum expertum esse, quod experi potuit, id est, quod personam & cōditionem eius non deducebat, & quod vtile erat fini, quem sibi proposuerat, id est, redemptioni hominum atq; ita tentatus est a diabolo, sed per exteriorē tantum suggestionem. Damascenus lib. 3. de fide. c. 20. Malignus igitur de foris suggerēbat, non per cogitationes, & carni. Per interiorē enim suggestionem nec a diabolo, nec a carne, nec a mundo tentari potuit. Nam tentatio interior non fit sine aliqua delectatione, quę non est nisi in natura peccatrice, id est, quę per peccatum vulnerata, nec plene sanata est: non decebat autem Christum talē naturam assumere, sed ab omni peccati contagio liberam, ne ipse etiam secundum assumptam naturam redemptore, & liberatore egeret. Hanc rationem bene explicat Abulensis questione. 21. in cap. 4. Matthei his verbis: Tentatio per delectationem est quando sine aliquo suggerente incipit aliqua res placere contra ordinem rationis, & inde oritur desiderium illius ut cum aliquid delectabile secundum carnem homini incipit placere, non quidem per deliberationem, sed quia in homine est naturaliter complacentia illa, in quantum talia videntur bona secundum carnem. In Christo autem non potuit esse tentatio aliqua ab intra, quia ista incipit per quandam deordinationem virium nostrarum, in quantum vires affectuæ incipiunt aliquid concupiscere, quod est contra desiderium rationis, & non subiunguntur immediatē illi vires imperio rationis. Et ista deordinatio vocatur peccatum.

catum quoddam, quia est quardam repugnantia ad legem, cum vires superiores sint lex, & mensura virium inferiorum. Non est tamen peccatum, quod nos Deo faciat reos, & car. Deinde huiusmodi tentatio, etiam si in nobis possit esse interdum absque peccato, in Christo sine peccato non esset: in nobis enim pręcedit se pręiudicium rationis, in Christo autem pręcedere non poterat, qui omnia pręvidebat, nec erant in illo motus, qui primo primi appellantur: ut ait Damascenus libro 3. cap. 20. tentatio siquidem proprie dicitur, cum est in nostra potestate, & aduersatur rationi. Ex dictis intelligitur opumē cur. S. Thomas. 3. part. quęst. 41. art. 1. dixerit tentationem carnis non posse fieri sine peccato, quia fit per delectationem & concupiscentiam.

Sed quæritur an saltem morbos corporis senserit, qui possunt esse sine peccato, quando quidē Apostolus dicit: Tentatum autem per omnia absq; peccato. S. Thomas. 3. p. q. 14. artic. 4. affirmat Christum nullum morbum habuisse, estque communis sententia Theologorū. Ratio. S. Thomas est huiusmodi: Sunt quidam defectus, qui in omnibus hominibus communiter inveniuntur ex peccato primi parentis, sicut mors, fames, sitis, & alia huiusmodi: Et hos defectus omnes Christus suscepit, quos vocat Damascenus naturales, & indetrectabiles passiones, consequuntur enim totam naturam humanam, nec defectum, scientiæ aut gratiæ important, hic enim in Christo esse non poterat. Sunt autem alij defectus, qui non consequuntur communiter totam humanam naturam propter peccatum primi parentis, sed sunt in aliquibus hominibus certis ex causis, sicut lepra, & morbus caducus & alia huiusmodi. Hi sunt aut ex inordinato victu, aut ex defectu virtutis formativæ, quorum neutrum conuenit Christo, quia & caro eius de Spiritu sancto concepta est, & ipse nihil inordinatum in regimine vitę suę exercuit. Hęc S. Thomas. Christum nullo vnquam morbo laborasse, ac præsertim ex ijs, qui usum rationis adimunt, aut perturbant, certissimum est, neque de hac re dubitare licet. Atque ita neque scri-

scriptura neque concilia neque sancti Patres, cum tot de eius passionibus scribant, vili ei morbi genus tribuunt. Etenim Christus vt diximus ea nunquam cum natura nostra assumpsit quæ suam personam aut dignitatem, aut officium dedecerent. Dedecebat autem eum assumere defectum scientiæ aut gratiæ, qui venerat vt homines doceret, & eos Deo gratos redderet. Ita etiam dedecebat eum, qui venerat vt sanaret naturam, & optimum animi, ac corporis statum polliceretur, assumere morbos præsertim cum illi non contingerent totam naturam humanam, sed frant in aliquibus peculiaribus ex causis. Propterea licet corpus eius esset panibile, morbos tamen pati non poterat, & quia erat optime temperatum, & quia eius prouidentia seruabatur à noxijs, Et denique quod tale corpus assumpsit, vt etiam si extrinsecus affligeretur, eius constitutio, & temperamentum non posset ita solui vt in morbum incideret. Itaque Christus neque laborauit neque laborare potuit morbo aliquo, nam neque intrinsecus habebat vnde laboraret, neque extrinsecus. Causa autem fuit, quod corpus ita temperatum assumpsit, vt morbos pati non posset, quia non decebat eius personam & officium, vt eos pateretur. Hanc causam reddit. S. Thomas, si bene intelligatur, & apertius ac fusius Abulensis in cap. 3. Matth. Quæst. 72. Et Damascenus lib. 3. de fide cap. 20. ait: Confitemur autem, quod omnes naturales, & innoxias passiones assumpsit. Vetus translatio, quam securus est. S. Thomas, habebat intractabiles passiones, id est, in quas detractio cadere non poterat, irreprehensibiles, quas nemo accusare queat ἀδιάρκτα πάθη, Et postea denique naturales nostræ passiones secundum naturam, & supernaturam fuerunt in Christo, secundum naturam quidem, nam mouebantur in ipso quando sinebat carni. Vt pateretur propria: supernaturam vero, quod non præcedebant in domino voluntatis naturalia. Nihil enim in ipso coactum conspicitur, sed omnia spontanea: volens enim esuriuit, volens sinit, volens timuit, & volens mortuus est. Et Sophronius patriarcha Ierosolymitanus in Epistola Synodica, quæ lecta est in Sexta synodo Constantinopoli-

nopolitana actione: (1) Dabat itaque inquit, cum volebat humanæ naturæ tempus operari, & pati quæ sua sunt, neque enim inuoluntariè hæc, vel, necessitate suscipiebat. Et postea: Corpus enim se passibile, & mortale, atque corruptibile induit, & naturalibus nostris atque irreprehensibilibus subiiciens ægritudinibus: Et hinc quæ naturæ suæ doctè conueniebant pati, atque facere indulsit vsque ad resurrectionem ex mortuis, & cæ. Quas interpretes Damasceni vertit innoxias passiones, interpretes Sextæ synodi vertit: irreprehensibiles ægritudinas.

Ad eum ergo cum fiducia, μετὰ παρρησίας, non trepidi, & quasi diffidentes eius misericordiæ, sed cum libera quadam audacia. Existimo autè fiduciam intelligere apostolum, quæ etiam in verbis appareat, vt scilicet, confidentes eius misericordiæ, non quasi alienum, aut durum, & in exorabilem, sed quasi patrem bonum, & nostri amantissimum cum humili quadam & pia libertate alloquamur. Atque ideo vitur nomine παρρησία, quæ audacia, & libertas in verbis dicitur. Et Act. 28. Et docens, quæ sunt de Domino Iesu Christo cum omni fiducia vitur eadem voce Græca μετὰ πάσης παρρησίας, Ita etiam est Acto. 4. vbi legitur: Et da seruis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, & postea: Et loquebantur verbum Dei cum fiducia. Quamuis & in factis dicitur interdum παρρησία, sed magis proprie in verbis. Debemus autem adire cum fiducia, quoniam habemus Pontificem, qui nobis possit cõpati.

Ad Thronum gratiæ. In Græco & apud expositores Græcos non additur, eius, vt in quibusdam codicibus latinis, Theophylactus: Throni autem meminit, vt ne audiens pontificem existimes eum stare. Nam etiam si dicatur pontifex ob condensationem erga nos, & submissionem, super diuino tamen throno sedet, & cæ. Hic thronus est, de quo capitul. i. dixit: Thronus tuus Deus in sæculum sæculi: Præterea quoniam dixit: Ad eum ergo cum fiducia, ne forte illa fiducia reuerentiam minuat, additum est; ad Thronum gratiæ. Dixit autem Thronum gratiæ,

32 gratia, ac si diceret: Etiam in illa maiestate, qua sedet ad dexteram patris, paratus est, ad miserendum nostris, & ad præstandum omnia, quæ petierimus. Theophylactus: Duo enim Throni sunt: præfens quidem dum hic viuimus est gratia, ad quam accedentes, accipiunt per Diuinam gratiam à peccatis suis liberationem: alter autem secundum aduentus thronus non est gratia, nemo enim tunc accipiet remissionem, sed iudicium.

U. misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus.] Inuenire gratiam, est gratiosum esse apud aliquem & peculiari affectu ab eo amari, vt Exod: 33. In quo enim scire poterimus ego & populus tuus inuenisse nos gratiam in conspectu tuo, nisi ambulaueris nobiscum? Et postea: Et verbum istud, quod locutus es faciam: inuenisti enim gratiam coram me, & te ipsum noui ex nomine. Primi Reg. 16. stetit Dauid in conspectu meo, inuenit enim gratiam coram oculis meis. Quod paulo ante exposuerat dicens: Et venit Dauid ad Saul & stetit coram eo: at ille dilexit eum nimis Luca. Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum. Licet etiam ita exponere vt accipiamus remissionem peccatorum, & gratiam consequamur ad semper in fide & in caritate manendum. Sed ad scripturæ consuetudinem accommodatius est, quod ante diximus.

In auxilio opportuno.] εἰς ἑνκαιροῦ βοηθειαν, id est, in auxilium opportunum, vt nobis opem ferat, cum maxime ea indigebimus, in tentationibus, scilicet, & persecutionibus grauioribus. Idem significat in auxilio opportuno, nam & Apostoli, & noster interpret pro eodem sæpissime dicunt, in auxilium, & in auxilio, in iudicium, & in iudicio, & similia vt infra capitu. 6. numer. 19. rursum annotabimus.

C A P. V.

M N I S namque pontifex ex hominibus assumptus.] Docet nunc etiam cur dixerit, debere nos accedere cum fiducia ad Thronum gratia, quoniam vere est pontifex noster, & om-

& omnia habet, quæ requiri solent in Pontifice. Deinde etiam sumpta ex hoc occasione demonstrat, quantum Sacerdotium Christi præsteret veteri Sacerdotio. Describit igitur primum ea, quæ habere debet pontifex, vt postea ostendat omnia in Christum conuenire. Primum est: omnis pontifex ex hominibus assumitur, vt scilicet, sit eiusdem naturæ cum ijs, quorum pontifex est, & magis eos amet, & eorum infirmitatibus quasi expertus cõpatiatur, & inter eos versetur, eos doceat, & maiori affectu pro eis oret. Alterum est.

Pro hominibus constituitur in ijs, quæ sunt ad Deum.] Id est, constituitur vt mediatorem agat inter Deum & homines, & pro eis interpellet, eorumque curam habeat in omnibus, quæ sunt apud Deum agenda.

U. offerat dona & sacrificia.] Dona sunt, quæ sponte populus offert, cuiusmodi erant hostiæ, quæ appellabantur pacificæ, de quibus Leu. 3. Sacrificia, siue victimæ sunt, quæ ex præscripto legis pro peccatis offerebantur, de quibus Leu. 4. Ita etiam cap. 8. ait: Omnis namq; pontifex ad offerendum munera, & hostias constituitur. In his enim locis similiter est, ἀλώρα τε καὶ θυσιῶν.

Qui condolere possit ijs, qui ignorant, & errant.] Pro condolere aptissimo verbo usus est Pauli Græcus interpret, μετριοπαθεῖν: μέτριος enim dicitur homo modestus, moderatus, summissè se gerens, & humanus. Ille igitur dicitur μετριοπαθεῖν, qui nõ nascitur ob alterius peccata, sed summissè se gerit, nec miratur, nec contemnit peccantem, sed humane, & amice subleuat considerans fieri posse, vt & ipse peccet, & ideo addidit, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate. Theophylactus: hoc est, qui possit moderatè affici, cõpati, se accommodare, siue condescendere, ac cõdõnare ijs, qui ex ignorantia peccassent. Oecumenius, vt & Theophylactus, exponit συμπαθεῖν, id est, cõpati. Ignorantes vocat eos, qui ex ignorantia peccant, errantes verò, qui aliorum verbis, aut exemplis seducuntur πλανωμένοι, id est, seductis, vt interpretatur Oecumenius: his enim cõpati, ac condolere æquius est, quam ex malitia peccan-

peccantibus. At cum pontifex peccantibus etiam ex malitia condolare debeat, recte hæc ad omnes peccatores accommodabimus, omnis enim malus est ignorans, & ignorare dicemus eos, quos nemo decipit, sed ipsi aut per ignorantiam, aut affectibus cedentes ultro peccant. Errantes autem nunc dicuntur, qui ut diximus, aliorum verbis aut exemplis in peccata incidunt *πλανώμενοι*, enim dicuntur in errorem missi, sicut errantes: sicut *πλανώμενοι*, in errorem mittentes, prout vertit interpres: 2. Tim. 3. Errantes, & in errorem mittentes. Similiter intelligi videtur illud. 1. Pet. 2. Eratis enim sicut oves errantes *πλανώμενοι*, quas, scilicet, mali pastores disperferant, & ut errarent fecerant. De quibus Dominus locutus est Ezech. 34. & Ioh. 10. 19.

Quoniam, & ipse circumdatus est infirmitate. Theodorētus: Ex his ea etiam, quæ sunt proximorum considerans; Infirmitatem vocat omnem miseriam, quæ dolorem efficit, ac maxime affectus perturbantes, & peccata. Oecumenius: Hoc est, peccatis aut afflictionibus, sed quod subditur, *Pro peccatis*, manifeste significat, quod infirmitatem vocauerit peccatum, & cetera. Respicit Oecumenius ad ea, quæ continuo sequuntur: Et propterea, & cetera. verum latius hic patet nomen infirmitatis, ut affectus etiã, & quid quid est miserie complectantur, ut iam diximus. Circumdatus autem dicitur, quia undequaque occasiones se se offerunt peccatorum, & miseriarum.

Et propterea debet. Quem admodum pro populo, & cetera. Quia ipse etiam obnoxius est affectibus, & peccatis, non solum offert hostiam pro peccatis populi, sed etiam pro suis, ut videmus Lev. 4, ubi prima hostia pro peccato est, quæ offertur pro peccato Pontificis. Vbi habemus: Et propterea in Græco est, *καὶ διὰ τούτου*, id est, & propter hanc, sicut vertit Erasmus, id est, propter hanc infirmitatem, quæ absque similiter circumdatus est: Quare suspicari interpretem vertisse: Et propter eam, nisi alij codices haberent, *καὶ διὰ τούτου*, id est, propterea.

Nec quisquam sumit sibi honorem. Hoc etiam est veri Pontificis, & hoc erat in Iesu apud Hebræos olim, ut non qui

velleret, sed quem Deus eligeret pontifex esset. Eligit enim Deus Aaron, deinde eius filium natu maximum, quod est semper servatum dum respublica iuxta Dei leges administrata est.

Sic & Christus, non semetipsum clarificavit. *Ἰδοὺ ἔγωγε*, id est, glorificavit, non se ipsum extulit, non sibi gloriam arrogavit. Sed interpres pro eodẽ habet glorificare, & clarificare quod se per in Græco dicitur *δοξάζειν*, ut Ioh. 12. Pater clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de celo: Et clarificasti, & iterum clarificabo. Vult ostendere Christum esse verum Pontificem, & habere quidquid perfecti Pontificis est. Et quoniam non erat ex Tribu Leui ex qua necesse erat secundum legem creati Pontifices: primum ostendit eum a Deo patre electum esse Pontificem, ostensurus postea cur ex alia Tribu eum esse oportuerit.

Sed qui locutus est ad eum. Filius meus, es tu, & cetera. Non sibi honorem illum arripuit, nec se clarificavit, sed Pater illum glorificavit, & Pontificem elegit. Ille inquam Pater, qui dixit ad eum, Filius meus es tu, & cetera. De quorum verborum intelligentia multa diximus. c. 1. n. 26. & sequentibus. Sed hoc nunc querimus, quorsum hoc loco reperantur. Primum ut ostendat, qualis pontifex sit Christus, & quantum ceteris pontificibus præstet, quandoquidem, qui dicitur est Sacerdos in æternum ille ipse est, cui Pater ait: Filius meus es tu, & cetera, de eodem enim utrumque dicitur. Deinde ut nemo miretur huc illi honore delatum esse, etiã si ex tribu sacerdotali ortus non fuerit, quoniam alterum accepit, multo maiorem, ut diceretur sibi: Filius meus es tu, & cetera. Sed quæremus etiam hic, cur non ex eodem Psalmo. 109. utrumque probauerit, sed ex Psalmo. 2. desumpserit: Filius meus es tu, & cetera. cum in Psalmo. 109. idem dicatur: Ex utero ante Luciferum genuite? Esset enim firmius argumentum, si utrumque testimonium ex eodem Psalmo peteretur, constaret etenim apertius utrumque de eodem dictum esse. Si autem dicamus notum fuisse Iudæis omnibus Psalmum secundum scriptum esse de Messia, atque ideo melius ex eo probari Christum

esse verum Dei filium: non minus notum erat centesimum nonum etiam de Christo agere, ut intelligitur ex Matt. 22. Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominum dicens: Dixit Dominus, & cetera. Theophylactus pauca scribit, unde non nihil possit ad hanc quaestionem responderi. Insuper, inquit, & hoc tecum reputa, quod postquam in centesimo nono Psalmo dixerit: Ex utero ante Luciferum genui te, deinde paulo post, intulit: Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec, coniunxit hic Paulus, & in unum redegit, quae in utroque Psalmo de generatione dicuntur, perinde ac si dicat: Ne existimes de alio quoquam dici: Tu es Sacerdos in aeternum, nisi de eo, qui natus est ante Luciferum, is porro non est alius, quam qui in secundo Psalmo dicitur hodie genitus esse, & cetera. Mihi videtur facile responderi posse, verba Psalmi secundi adducta esse ab Apostolo, quoniam valde perspicua sunt, & de quibus nemo dubitare possit, nec in alium sensum trahi queant: at verba, quae sunt in Hebraeo ubi nos habemus iuxta Lxx. Ex utero ante Luciferum genui te, obscuriora sunt & varie vertuntur atque explicantur, licet verissima translatio sit, quae est in vulgata editione, & verissimus sensus, filium Dei genitum esse ab aeterno ex patre: Sed Apostolus prudenter eandem sententiam protulit in medium verbis apertioribus explicata. Quid autem ad sacerdotium Christi pertineat. Filius meus es tu, & cetera. Eleganter ac breviter exposuit Caietanus, Filij enim, inquit, primogeniti erat iure hereditario Sacerdotium, & cetera. Itaque simul ac filium suum primogenitum Christum esse restatur pater, declarat illi deberi Sacerdotium. Quod Caietanus scribit de primogenitis, vetusta Hebraeorum traditio est, de qua Hieronymus in Epist. 126. ad Euagrium haec scribit de Hebraeis loquens: Simulque & hoc tradunt, quod usque ad Sacerdotium Aaron omnes primogeniti, ex stirpe Noe, cuius series & ordo describitur, fuerint Sacerdotes, & Deo victimas immolarint. Et haec esse primogenita, quae Esau fratri suo vendiderit Iacob. Et in tra-

Primogeniti Sacerdotes.

ditio-

ditionibus Hebraicis in Genes. in illa verba: Et sumpsit Rebecca vestimenta Esau filij sui maioris, quae erant desiderabilia apud se domi, ait: Et in hoc loco tradit Hebraei primogenitos sanctos officio Sacerdotum, & habuisse vestimentum sacerdotale, quo induti, Deo victimas offerebant antequam Aaron in Sacerdotium eligeretur. Idem ait, & postea in illud Gen. 49. Ruben primogenitus meus, non ut traditionem Hebraeorum referens, sed quod sentiebat affirmans.

Tu es Sacerdos in aeternum.] Tu es sacerdos, cuius Sacerdotium morte non finietur, ut Sacerdotium aharum, nec ad similitudinem Aaron, ut qui in lege instituebantur, sed ad similitudinem Melchisedec, qui neque oleo corporeo unctus erat ut Aaron, neque erat ex tribu Levi, sed maior Levi atque Aaron, nec victimas mactavit, sed panem & vinum obrulit. Ita Theophylactus, & alij. Verum, quoniam Apostolus ipse singula verba huius testimonij capite septimo explicaturus est, nos etiam tunc explicabimus.

Qui in diebus carnis suae.] Dum vixit in carne mortali. Theophylactus: Non quod carnem deposuerit, nequaquam, retinet enim eam, sed incorruptibilem ac superiorem carnalibus & inculpabilibus passionibus, nimirum fame, siti, labore, idque genus alijs, & cetera. Sanctus Thomas inquit, carnem interdum accipi pro fragilitate carnis: sicut. 1. Corint. 15. caro & sanguis regnum Dei non possidebunt, atque ita in diebus carnis suae, dum habebat carnem infirmam & patibilem. Certè caro saepe in Scriptura ita accipitur, ut corruptibilem naturam significet ut Isa. 31. Equi eorum caro, & non spiritus: Ioh. 3. Quod natum est ex carne, caro est: & cetera. Neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, & cetera. Sed non est necesse ad haec confugere, simpliciter enim exponi debet. In diebus carnis suae, in diebus, quibus fuit in carne in hoc saeculo, erat enim prius Dei filius ab aeterno in patre, sed cum verbum caro factum est, tempus illud dicitur dies carnis, id est, tempus, quo in carne fuit, & verlatum est inter nos. Praeterea ita de alijs loqui

Caro.

K 2 solet

solet Scriptura vt. 2. Cor. 10. in carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. Gal. 2. Quod autem uiuo nunc in carne, in fide uiuo filij Dei: Philip. 1. Quod si uiuere in carne hic mihi fructus operis est, & cetera. Et postea: Permanere autem in carne magis necessarium propter vos. De Christo igitur quasi de alijs loquitur, qui tantisperdum in hoc saeculo uiuant, dicuntur esse, aut uiuere in carne.

10 *Preces supplicationesque ad eum & cetera.* Preces, id est, *dehones*, generale nomen est, *ικετηρια*, vero quod proprie interpres vertit supplicatio, est supplicum precatio, qualis est eorum, qui se ad pedes abijciunt illorum, quos orant, aut genua tangunt, aut aliquid simile faciunt. Vnde & *ικετηρια*, dicitur ramus oleae lana abuolutus, quem supplicantes in manibus ferebant. Quem morem indicauit Lilius li. 4. belli Punici his verbis, Ramos oleae, ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare ut reciperent se se. Quare hoc in nomine magnus affectus precum Christi, & magnitudo angoris, quo eas fundebat indicatur. Sed magna dubitatio est, quid his verbis agat Apostolus, & quo tendat? Si enim ut multi putant demonstrare uoluit Christum vere officium gessisse Pontificis, quia preces & supplicationes pro nobis obtulit, hoc nunc quidem Paulus non dicit, sed aperte eum pro se orasse indicat dicens: Ad eum, qui posset illum saluum facere a morte, orate autem pro se, non magis Pontificis, quam cuiusuis hominis est: si autem, ut uolunt alij, docet eum etiam praestitisse quod dictum est: Et propterea debet, quem ad modum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre, Paulus non tantum dixit, pro semetipso offerre, sed offerre pro peccatis: Et Christus non obtulit pro semetipso pro peccatis. Mihi neutrum agere uideretur Apostolus, sed cum probasset Christum esse Pontificem & quidem a Deo electum, nunc probat esse hominem circumdatum infirmitate, qui condolere possit ijs, qui ignorant, & errant. Quod enim addidit: Et propterea debet, que admodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis, non est additum ut Christo conuenire putaretur

IAM

iam enim cap. 4. dixerat: Tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato, sed ut confirmaret, quod dixerat: Pontificem talem esse debere, ut infirmitatis ipse non sit expers, quod condolere possit infirmis ac si diceret: Adeo hoc uerum est Pontificem debere esse circumdatum infirmitate, sicut, & reliquos, ut etiam maximam omnium infirmitatem, id est, peccatum sentiat, ac pro se orare opus habeat non minus, quam pro populo. **12** Christum autem circumdatum fuisse infirmitate ex eo confirmat, quod dum inter nos uixit, non preces tantum obtulit ut a morte saluus fieret, sed etiam supplicationes cum clamore ualido, & lacrymis. Hoc autem fecit quoniam caro eius uehementer terrebatur morte, & tantis doloribus, cruciatusque iam imminentes perhorrescebat, & ipse in magno animi angore erat. Videmus hoc in passione Matth. 26. Caput contristari, & mactus esse, Mar. 14. Caput pauere, & tædere. Matth. 26. Tunc ait illis: Tristis est anima mea usque ad mortem. Supplicationes in eodem loco uidemus: Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans, & dicens: Pater mi, si possibile est, transeat a me Calix iste. In hac oratione, quo angore animi correptus fuerit, uidemus Luc. 22. Apparuit autem illi Angelus de caelo confortans eum. Et factus in agonia prolixius orabat. Et factus est sudor eius sicut guttae sanguinis decurrentes in terram. Cumque diu orauerit in tanto angore, quis dubitet eum tunc, & ualide clamasse pro uehementi dolore, & lacrymas fudisse, qui sanguinem fudit? Tunc ergo ita orauit ut nunc ait Paulus, & alias etiam forasse. Hoc igitur nunc probat, paulo post & illud probaturus, obtulisse eum hostiam pro peccatis.

Ad eum qui posset illum saluum facere a morte. Duo petiuit, ut **13** & mors adteretur si fieri posset, & si Deus uellet, & ut mortuus a morte non teneretur, sed tertio die resurgeret. Prius in Euangelistis legimus, posterius negant Chrysostomus, & Theophylactus usquam in Euangelijs legi, ut Christus pro resurrectione sua orauerit. An quid hoc refert, si in alijs scripturae locis legitur? ut Psalmi.

K 3 20. vitam.

20. vitam petijt à te & tribuisti ei longitudinem dierum in saeculum, & in saeculum saeculi: Psalm. 21. Erue à frumēa Deus animam meam, & de manu canis unicum meam. Psalm. 68. Non me demergat tempestas aquae, neque absorbeat me profundum, neque urgeat super me puteus ds tuum. Et Psalm. 40. etiam apertius: Tu autem Domine miserere mei, & resuscita me, & rectitudinem eis. Sed & in Evangelio hoc ipsum petiuit Dominus Iohan. 17. cum subleuatis oculis in caelum dixit: Pater, venit hora, clarifica filium tuum, vt & filius tuus clarificet te. Quod intelligitur ex verbis eiusdem Euangelistae 12. Hæc nō cognouerūt discipuli eius, primū, sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt, quia hæc erant scripta de eo.

14 *Exauditus est.*] Etenim resurrectionem, quam petebat obtinuit sicut ait Dauid Psalm. 20. Desiderium cordis eius tribuisti ei, & voluntate labiorum eius non fraudasti eum, vitam petijt à te & tribuisti ei, & cæt. libera ri vero à morte non simpliciter petijt, sed si ita expediret, & Deus id mallet, ac propterea addidit. Verum tamen non mea voluntas, sed tua fiat. Hæc dixit Paulus, vt scirent tam gratum Deo Pontificem esse Christum, vt nihil petierit, quod non impetrauerit, & omnem suam spem in eo collocent. In Græco est: *Et exauditus.* Ita etiam est in translatione Syriaca, & in nonnullis codicibus latinis manu scriptis. Apud Græcos tam offerens, quam exauditus participium est *προσφέρειν* καὶ εἰσακουθεῖς. Quare si ita legatur, non est addendum, Est, sed ita legendum: Offerens, & exauditus pro sua reuerentia, ita vt non ibi finiatur sententia, sed sequatur: & quidem cum esset filius Dei, & cæt. At puto nostrum interpretem non legisse, εἰσακουθεῖς, sed εἰσακούσθη, id est, exauditus est, nihil tamen ad sensum refert siue legatur, Et exauditus, siue Exauditus est, sic enim interpretabimur: Offerens, id est, cum obtulisset, etiam exauditus est. Ita est in translatione Syriaca, quæ habet: Qui etiam carnem indutus petitionem, & supplicationem

nam cum mugitu valido, & lacrymis obtulit ei, qui posset ipsum à morte seruare, & exauditus est. Et re vera multo melius ita clauditur periodus. Nam quod sequitur in Græco, καὶ πρόσθιν ἤθη, & cæt. Et quidem cum esset filius didicit, & cæt. initium est sequentis sententiae, vt mox ostendemus. Dicendū igitur, quod sæpe experti sumus, & experiemur, nostrum interpretem antiquiorem Chrysofostomus, codices Græcos nactum esse emendatiore, atq; ideo interdum non conuenire illi cum posterioris ætatis codicibus.

Pro sua reuerentia.] ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. In Græco nō est sua, sed tantum pro reuerentia, Quod Chrysofostomus, & Theophylactus, & Oecumenius interpretantur, in hunc sensum: Tanta fuit eius reuerentia erga patrem, vt & ipse pater eum reueritus sit, & quasi pro reuerentia, non fuisse nuerit quidquam ei negare. εὐλαβεία, proprie est timor, & reuerentia vt infra cap. 12. Per quam seruamus placentes Deo cum metu, & reuerentia μετὰ φόβου καὶ εὐλαβείας. Et εὐλαβείας, quod interpres vertere soler Timoratus vt Luc. 16. 2. Et homo iste iustus & timoratus, & Act. 8. Curauerunt autem Stephanum, viri timorati. Quare si vim vocabuli spectemus, cum timor hic reuerentiæ, proprie homini conueniat erga Deum, germanissima interpretatio hæc erit: Exauditus est pro reuerentia, quā semper erga Deum habuit. Sed potest & ita exponi: Pro reuerentia, quam pater erga eum habebat, at hoc minus proprie. Chrysofostomus vtramq; interpretationē paucis videtur attigisse, ita enim ait: Tanta erat eius reuerentia, vt etiā propterea eum reueretur Deus. Videtur autē mihi interpres addidisse sua, vt quodammodo tolleretur ambiguitatem, & priorem expositionem eligendam doceret.

Et quidem cum esset filius Dei didicit ex ijs quæ passus est obedientiam.] Theophylactus priora verba copulat cum superiori sententia: Exauditus est pro sua reuerentia, & quidem cum esset filius ac si diceret: Reueritus est eum Pater, etiam si filius esset, haberetque erga eum naturalem fiduciam Pater. At melius sine dubio

sententia hinc incipit. Et quidem cum esset filius Dei, didicit, & cetera, quam vnde ipse vult. Didicit ex ijs, & c. quod aliunde pendere facile intelligitur. Sensus est: Cum esset filius Dei, cui propterea immortalitas, & gloria corporis, & exaltatio nominis sui debebatur, pati voluit, & per passionem didicit obedientiam, id est, experimento cognovit vim, & præstantiam obedientiæ, quam grata illa Deo sit, & quanta bona concipiet, nam quod ei, vt filio debebatur per obedientiam passionis meruit, & magna cum voluptate obtinuit. Et idcirco ait. Et consummatus, & cetera. In Græco tantum legitur: cum esset filius: sed si non additur, Dei, satis intelligitur subaudiri debere. At quorsum hoc dicit Apostolus, neque enim pertinere videtur ad id quod agebat de Christi Pontificatu? Imo pertinet maxime. Dixit, eum preces & supplicationes obtulisse, & exauditum esse pro sua reuerentia, nunc addit, per obedientiam passionis obtinuisse eum, vt non solum de eo, quod tunc petebat exaudiretur, & immortalitate frueretur, sed etiam causa esset salutis omnibus sibi obtemperantibus, & secum per viam fidem semper manentibus. Hoc autem dicit, vt & passionem Christi magnificentiant, & semper in eius fide atque obedientia permaneant.

178 *Et consummatus factus est omnibus, & cetera.* Exauditus est, & à morte liberatus immortalitatis gloriam accepit, & ad dexteram patris exaltatus est (hoc enim significat consummatus, vt cap. 2. dixit: Autorem salutis eorum per passionem consummare, quod in eodem loco exposuimus. n. 44. 45.) & simul per passionem suam accepit, vt omnes sibi obtemperantes æterna salute donaret. Sed dicit: consummatus, quoniam postquam resurrexit & ascendit in cælum, & misit Spiritum sanctum cœperunt homines maxime ad eum conuerti, & habere salutem, quam ipse illis obtinuerat per passionem.

Appellatus à Deo pontifex. Omnibus sibi obtemperantibus factus est causa salutis æternæ, quia Deus Pontificem eum appellauit, id est, Pontificem nostrum fecit, non secundum ordinem Aaron, sed secundum ordinem Melchi-

Melchisedec, quod postea explicabitur.

De quo nobis grandis sermo & interpretabilis ad dicendum. Omnino legendum est Ininterpretabilis. *δυσ ἑρμηνεύω* id est, difficilis explicatu, sed dum indocti librarij festinant, solent literas, aut Syllabas demere, cum continuo eadem sequuntur, vt adnotauimus in cap. 3. Habacuc n. 62. vt in eodem cap. Et super excelsa mea, deducet me victor in psalmis canentem, pro victori Rom. 11. Et inuestigabiles viæ eius. Et Ephes. 3. Et Euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, pro inuestigabiles. Psal. 118. præueni in maturitate, pro in immaturitate. Ita non interpretabilis, pro ininterpretabilis. Hieronymus ad Euzgrium Epistol. 126. de hoc loco ait: Et difficultatem rei proemio exaggerat dicens: super quo multus nobis sermo est, & ininterpretabilis: non quia Apostolus non potuerit id interpretari, sed quia illius temporis non fuerit, Hebræis enim, id est, Iudæis, persuadebat & cetera. Verum tamen si vis electionis superet ad mysterium, & de quo disputat ineffabile confitetur: quanto magis nos vermiculi, & culices solam debemus scientiam in scitiæ conficere? & cetera. Ininterpretabilis autem id est, difficillimus interpretatu, quia Hebræi non ita erant scientia mysteriorum Christi prouerti, vt capere possent omnino eaque in typo Melchisedec latebāt. Hoc igitur dicit, quod Dominus dixit Apostolis Ioh. 16. multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Quod interpres vertit, grandis sermo in Græco est *πολλὸς λόγος*, id est, multus sermo, vt modo retulimus ex Hieronymo. Erasmus: De quo nobis multa forent dicenda eaque difficilia explicata. Grandis ergo sermo dicitur, magnitudine & multitudine rerū dicendarum. Rationem eius quod dixit reddit Apostolus: Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum; & tamen non omnia tacuit, sed multa subtiliter explicauit capite septimo. Chrysostomus: Et attende quia nec tacuit omnino de verbo, nec locutus est. Illud quidem vt eorum intelligentiam subleuaret, & persuaderet etiā ipsis, vt perfecti essent, & non fraudaretur magnis dogmatibus: istud autem ne obrueret eorum mentem.

20 Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Pro imbecil-
 les est videtur, quod Erasmus & interpretes Chryostomi
 & Theophylacti vertunt, segnes. Significat ea vox segnes
 ignavos, tardos, & tardi erant ad audiendum, quia non
 poterant intelligentia consequi dicentem, id est, non po-
 terant grandia capere. Quod recte expressit interpret:
 Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Et quid
 hoc sit, ipse Apostolos exponit: etenim cum deberetis
 magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut vos do-
 ceantur, qui sunt elementa exordij sermonum Dei, &
 facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo. Theo-
 phylactus: Hos autem, quia discendi facultas ex afflictio-
 nibus obtinerat, non carnales eris, sed segnes & torpi-
 dos nominat. Quum aut facti estis, ostendit primum ip-
 sos bene valuisse, post hoc vero tales factos. Oecumenius
 Tentationes, inquit, & afflictiones redidit vobis seg-
 nes, neque profectus perfectos habere sermones & c. Ego
 21 potius eos imbecilles ad audiendum factos puto negligentia
 & ignavia sua, quod parum rerum divinarum cognitione la-
 boris, atque opera potuerant, sicut ait: Etenim cum deberetis
 magistri esse propter tempus & c. quod ignavis, qui igna-
 via sua parum profecerunt, dicitur. Quamvis huius igna-
 via & cessatio causa, potius esse persecutio.

Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus. Jam diu
 ad Christum conversi estis, & tempus postulabat ut non
 solum vos mysteria Christi prout teneretis, sed alios et-
 iam ad docere possentis. Chryostomus: Attende quo mo-
 do cum laude struat in crepationem. Hoc quippe est sem-
 per sapientie Pauli difficulta bonis interpretare. Quod et-
 iam in Epistola ad Galatas facit dicens: Currebatis bene,
 quis vos impedivit? Et: tanta passi estis sine causa, si tamen
 sine causa & cetera.

Quia sunt elementa exordij sermonum Dei. Elementa id est
 στοιχεια, vocat literas, que scilicet primum omnium pue-
 ris traduntur, & elementa exordij sine principij, sunt li-
 tere principio tradite, sine vnde doctrina incipitur. In-
 telligit autem in his prima rudimenta Evangelice doc-
 trine, que catechumenis tradebantur. Chryostomus &

alij

alij ex Græcis, elementa sermonum Dei putant esse,
 que de humanitate Christi dicebantur, quoniam
 tacita diuinitate, ea primum tradebantur rudioribus.
 Ego non video cur de his tantum hæc dicta existime-
 mus, cum præsertim omnes qui baptizandi essent,
 necesse esset credere Christum esse Deum. De his
 igitur, & de aperitissimis, quibusque que primo rudio-
 res docebantur, antequam baptizarentur, intelligen-
 mus, ac de illis de quibus capitul. 6, ait: Non rur-
 sus iacentes fundamentum poenitentiae ab operibus
 mortuis, & fidei ad Deum, baptismatum doctrinae,
 impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mor-
 tuorum, & iudicij æterni.

Et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Vel-
 tra incuria & socordia eo devenistis, ut opus sit tradere
 vobis rudimenta, que catechumeni discunt, nec al-
 tiora capere possitis. Lacte enim infantes nutriun-
 tur, grandiores vero solido cibo, qui dentes habent
 ad mandendum; Lac eorum est, qui mandere non
 valent. Ita etiam dixit. 1. Corint. 3. Ego fratres
 non potui vobis loqui, quasi spiritualibus, sed quasi
 carnalibus. Tamquam parulis in Christo lac vo-
 bis potum dedi, non escam, nondum enim potera-
 tis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim car-
 nales estis.

Expens est sermonibus in stercora. Inexpertus, rudis
 imperitus. Insuper vocat sanctitatem & perfectio-
 nem vitæ Christianæ, de qua non potest agi cum inci-
 pientibus, sed minorâ, & apertiorâ, & faciliora eis tra-
 denda sunt.

Parvulus enim est. Lacte nutriendus est, non enim po-
 test mandere solidiorem cibum.

Perfectiorum autem est solidus cibus. Hoc est, altior & sub-
 tiliior doctrina, tam de credendis, quam de agendis. Cum
 dicit: Perfectorum, docet, qui sint illi, quibus lacte
 opus est, id est, imperfecti, & incipientes. Augustinus
 tractat. 98. in Iohannem: Hic enim videmus tamquam de
 finitum esse quem perfectorum dicit solidum cibum. Et hoc
 esse

22

Lacte.

23

Gal. 5.
Gal. 3.

esse illud, quod ad Corinthios scriptum est: sapientiam loquimur inter perfectos. 1. Cor. 2.

Eorum qui pro consuetudine exercitatos habet sensus.] Explicat quosnam perfectos appellauerit, qui scilicet recte intelligunt, & vsu temporis didicerunt quid sit bonum, & quid malum, quid in quaque re sequendum, quid fugiendum sit, nec circumferuntur omni vento doctrinae. Idem de credendis intelligendum est. A sensibus autem, quibus quae noceant corpori, & quae profint, nunc visu, nunc auditu, nunc olfactu, aut tactu, aut gustu cognoscuntur, ad mentem similitudinem duxit, quae habet quasi suos sensus, ac multis modis & varijs iudicijs deprehendit bonum, & malum, verum, & falsum. Augustinus ibidem: Hoc vero qui inualida, & inexercitata mente non possunt, profecto nisi fidei quodam lacte teneantur, & inuisibilia, quae non vident, & intelligibilia, quae non dum intelligunt, credant, facile ad vanas & sacrilegas fabulas promissione scientiae ducuntur & cetera.

Quaeritur, si Hebraei rudes erant, & paruuli, cur eis Apostolus sublimia & ardua mysteria in hac Epistola scripsit, de filij consubstantialitate, de purgatione peccatorum, de seditione ad dexteram, & similia. Ad hoc ita respondet S. Thomas. Dicendum est secundum Augustinum, quod non est intelligendum quod in doctrina fidei alia sunt tradenda maioribus & perfectis, & alia imperfectis. Non enim est inter eos ista differentia: eadem enim vtrisque sunt tradenda: sed paruulis proponenda sunt, sed non exponenda nec pertractanda, quia intellectus eorum magis deficeret quam eleuaretur. Haec S. Thomas. Ita ergo fecit. Apostolus, non enim subtiliter altiora persecutus est, sed aut tantum proposuit, aut certe ita tractauit vt capere ipsi possent. Hoc ipsum quod ex S. Thomae reuerentissimus fuit, docet Augustinus tractatu 98. in Iohannem.

CAPUT VI.
Quia propter intermitentes inchoationis Christi sermonem.] In Graeco est aduerbium: propter quod relinquentes initij Christi sermonem: et sensus est, quem Erasmus versione sua expressit:

pressit: Quia propter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, sed cur dicit, Quia propter, cum potius ex dictis contrarium colligatur? Si enim illi paruuli sunt, & lacte indigent, non erat relinquendus sermo rudibus & incipientibus aptus, sed ille, qui perfectorum est, quem tamen persequi se velle docet, cum ait: Ad perfectionem feramur, & cetera. Mihi ad hanc quaestionem, in qua multum nobiles expositores laborant in hunc modum respondendum videtur. Dixerat Apostolus de Melchisedec. De quo nobis grandis sermo & ininterpretabilis ad dicendum quonia facti estis imbecilles ad audiendum, atque id non ideo dixerat quod sermonem illud tacere vellet: erat enim, ad id quod in hac Epistola agit valde accommodatus, sed vt magis illos excitaret studio audiendi, atque intentiores & beneuolentiores redderet. Cumque illorum imbecillitate & tarditate accusat, ideo cofacit vt pudore ad melius intelligenda, quae scribitur incitentur. Hoc igitur nunc ait: Quam quam haec tenus tardi & segnes ad rerum diuinarum intelligentiam fueritis, lacte potius indigeatis, quam solido cibo, tamen missa nunc faciamus prima illa rudimenta, & ad perfectionem feramur, Hoc est date operam, quamuis imbecilli sitis ad audiendum, vt mecum intelligatis, quae perfectis dici solent, & animo ac voluntate ad capiendum ea feramini. Videlicet non desperat Paulus, quae scripturus est posse ab illis percipi, si animum intendant, aut certe a nonnullis eorum, qui eruditiores erant, per quos caeteri etiam paulatim intelligerent. Itaque, Quia propter, pertinet ad illud: De quo nobis grandis sermo & cetera, ac si dicat: Quia propter agite, & vos ad rei magnae atque utilis intelligentiam parate. Pro Intermitentes est ἀφεύρες, quod proprie est relinquentes, aut remittentes, quem admodum legit Augustinus in lib. de fide & operibus ca. 11. vbi ita refert haec verba: Ideoque remittentes initij Christi verbum in consummationem respiciamus. Eodem verbo Graeco vti solent Apostoli cum de remittendis peccatis agunt & ipsam remissionem vocant ἀφεύρες, vt Matt. 3. Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Et c. 18. Quoties peccabit in me frater meus? & dimitte ei?

3 Eph. 1. & Coloss. 1. Per quem habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum, & cetera. Suspicio autem nostrum interpretem verbum Græcum accepisse pro remittere, siue relaxare, quasi Apostolus noluerit penitus illum sermonem omittere, sed intermittere, quasi iterum postea assumendum, & urgendum ac propterea vertisse intermittentes, id est, ad tempus omitteutes.

Non rursus iacentes fundamentum penitentiae ab operibus mortuis.] Hoc est, non exhortabor vos ad penitentiam ab operibus mortuis, nec de illa penitentia nunc agam, quæ baptizandis ante omnia præcipi solet, quasi primum fundamentum honorum spiritualium, quæ accepturi sunt Act. 2. His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apostolos: Quid faciemus viri fratres? Petrus vero ad illos: Penitentiam, inquit, agite, & baptizetur vnusquisque vestrum. De hac penitentia omnes hæc dici contentiunt, quod Augustinus in lib. de fide & operibus cap. 11. his verbis exponit. Cur non etiam illud consequenter intelligunt, ipsam ab Ægyptijs separationem significare discessionem à peccatis, quam baptizandi profitentur? Ad hoc enim pertinet quod à Petro dictum est: agite penitentiam & baptizetur vnusquisque in nomine Domini nostri Iesu Christi: tamquam diceret: recedite ab Ægypto, & per mare rubrum transite. Vnde & in Epistola, quæ ad Hebræos inscribitur, cum eorum, qui baptizantur commemorantur initia, posita est ibi penitentia à mortuis operibus: sic enim dicit, Ideoque remittentes initij, Christi verbum, in consummationem respiciamus, non rerum facientes fundamentum penitentiarum à mortuis operibus & fidei in Deum, lauacri doctrinæ, impositionis manuum resurrectionis etiam mortuorum, & iudicij æterni. Hæc igitur omnia pertinere ad initia neophytorum satis, aperteque scriptura testatur & cetera. Deinde docens, quæ sint opera mortua, infert: Quid est autem à mortuis operibus penitentia, nisi ab ijs, quæ oportet mortificari, vt viuamur & cetera. Res tunc dicitur mortua, cum non mouetur, neque

que officium suum facit, vt manus aut pes. Quare peccata, quia nec in vitam æternam diriguntur, quæ finis humanarum actionum est, nec dirigi possunt, opera mortua vocantur, vt exposuit S. Thomas. Peccata ergo in quibus viuebant ante quam ad fidem venirent, merito opera mortua vocauit. Sed cur ait: Non rursus iacentes fundamentum penitentiarum, quasi ante iecisset? Deinde quorsum cum illis ageret de penitentia, quæ præcedit baptismum nisi sermo de Melchisedec obstitisset, cum ipsi iam diu fuissent baptizati? si peccauerant, agendum quidem erat cum illis de penitentia, ac non de ea, quæ ante baptismum suscipitur, sed de ea, quæ propria baptizatorum est, & est sacramentum. Et quoniam eadem questio exoritur in reliquis, quæ sequuntur: primum ea exponamus, deinde simul ad omnia respondebimus.

Et fidei ad Deum] quam scilicet baptizandi, & docebantur, & confitebantur vt diximus cap. 3. n. 3. Nihil autem refert *ἐπὶ θεῷ*, in Deum ne, veritas, an ad Deum, idem in vtroque sensus est.

Baptismarum doctrina.] In Græco etiam plurali numero legitur *βαπτισμῶν*, quo modo legerunt Chrysostomus & alij Græci. Sed extitisse olim codices, in quibus esset, baptismi, satis intelligimus ex translatione Syriaca, quæ ita habet, & ex Augustino, qui in lib. de fide & operibus cap. 11. posuit, lauacri doctrinæ. Nec multum mirarer si ex *βαπτισμῶν*, fieret *βαπτισμῶν*, sed verior lectio est, quam interpres cum Græcis secutus est. Multi putant baptismata nominari, quoniam non simplex baptismus est, sed triplex, id est, flaminis, & flaminis, & sanguinis: neque enim dubitandum videtur, quin hæc tria baptizandi docerentur. Probabiliter etiã dicemus baptismata dici propter triplicem mentionem: ita enim baptizabant Apostoli. Mihi hoc verisimillimam videtur, Hebræos putasse iterari posse baptismum cum rudes essent in rebus fidei, & affueri legi, in qua multi baptismi & multæ oblationes erant in vtu, si cur legimus Mar. 7. Pharisei enim, & omnes Iudei, nisi crebro lauerint manus, non manducant tenentes traditionem seniorum: & a foro, nisi baptizentur, non comedunt;

dunt: Et alia multa sunt, quæ tradita sunt illis seruire, baptis-
mata calicum & vrceorum, & aramentorum, & lec-
torum. Theophylactus: Fortasse autem & illi vt qui legi
adhuc affixi erant, multos baptismos Iudaico more etiam
in gratia prædicabant. Oecumenius: Hi cum Iudaice plus
quam æquum erat curiosi essent, quoniam varia erant
in lege baptismata, volebant nouæ quoque legis ba-
ptismate, quod regenerationem confert, frequen-
ter baptizari, eo quod frequenter vellent remissionem
peccatorum accipere & cæt. Idem docet Ambrosius libr.
2. de penitentia cap. 2. Hoc colligitur ex verbis sequenti-
bus Apostoli: Impossibile enim est, eos qui semel sunt
illuminati & cæt. quæ baptismo dicuntur nec, villo modo
ita intellecta pertinerent ad præcedentia nisi hoc Apo-
stolus subindicasset, cum dicit baptismatum Doctrinæ,
Perinere autem omnino, declarat coniunctio, Enim. Est
ergo sensus: Non repetam nunc, quæ de Baptismo ini-
tio dici solent, vnicum esse baptisma Christianis, nec
7. nos habere plura baptismata vt in lege.

Impositionis quoque manuum. De sacramento confirma-
tionis loquitur, in quo manus imponebantur baptizatis
vt plenitudinem Spiritus sancti acciperent. Act. 8. Non-
dum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati
tantum erant in nomine Domini Iesu. Tunc impone-
bant manus super illos & accipiebant Spiritum sanctum.

Ac resurrectionis mortuorum & iudicij æterni. Inter alia
hæc duo maxime tradebantur catechumenis, resurrectio-
nis mortuorum Doctrina, & iudicij, vt spe resurrectio-
nis omnibus periculis libenter se pro Christo exponerent,
& timore iudicij, nunquam ad priora peccata re-
dissent. Dicitur autem iudicium æternum, quia nun-
quam mutandum est, quod in eo iudicio statuetur, sed
æterna futura est eius sententia. In his omnibus subaudi-
tur illud, quod præcessit: Non rursùm iacentes funda-
mentum, vt sit: Non iacentes iterum fundamentum
penitentia, nec iacentes fundamentum fidei in Deum,
aut fundamentum Doctrinæ baptismatum & cæt. Ex dic-
tis solui potest quæstio quam nũm. 5. Proposimus. Pnta-
bant.

bant Hebræi vt diximus peccatores posse iterum baptiza-
ri, atque ita & baptismum & doctrinam illam, quam an-
te baptismum docebantur catechumeni, expectabant.
Respondet ergo Apostolus, non ea nũc repetam, quæ iam
accepistis, neque ita instituendi estis, ac si iterum essetis
baptizandi, non potest baptismus iterari. Ac propterea
infert: Impossibile enim est eos qui semel sunt illumina-
ti & cæt.

Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus. Manifeste hæc
aduersari videntur solutioni propositæ quæstionis, ex
qua potius fieri videbatur nunquã illa esse repetenda, quia
baptismus, quem illa antecedunt non potest repeti: Et ta-
men Paulus pollicetur se ea repetitum si permiserit
Deus. Si Theophylactum sequi velimus, facile difficulta-
tem vitabimus, ita enim ait: Hoc faciamus. Quale vt ad
perfectiorem accingamur. Multi & Græcorum & Latino-
rum eodem modo exponunt. Et hoc faciemus, scilicet, vt
ad perfectiorem feramur, si Deo permiserit, id est, si vi-
deri nobis de deo ad faciendum. Ego persuadeo michi nõ
possum hoc Paulum voluisse: cum enim dixerit: non a-
gam nunc de penitentia, de fide, de baptismo, & c. & cõ-
tinuo inferat: Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus
ipsa verba huius sensum facile indicant. Et hoc, quod nũc
prouto faciam aliquando, si Deus permiserit: Sed quo modo
hoc facere poterat Apostolus, aut quomodo faceret cũ illi
nec baptizandi iterum essent, nec confirmandi. Quare frã
verba faceret de penitentia præcunte baptismum? Fortas-
se ipsa quæstionem soluit cum addidit: si quidem permi-
serit Deus, neque enim inepte ita intelligeretur: Fa-
ciamus hoc quantum Deus permiserit: Baptismo quidem
iterum, vos a lui non permittit, atque ideo de peniten-
tia baptismi nihil dicam: hanc enim ob causam continuo
ait: Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati:
& c. de cæteris tñ, quæ Deo permittit, agã si Deus de derit
Verũ facilius & expeditior hæc explicatio est, De ijs etiã
agam cũ licebit. Sed intelligit Apostolus de his rudimẽtis
se aliquando esse locuturum ita vt illis utile erit. Aget de
penitentia ab operibus mortuis exhortas eos ad nouam
-erbe L vitam

vitā per cōfessionem inchoandā: aget de baptismo, non
 vt iterū baptizetur, sed vt meminerint, quā uiuendi ratio-
 nem elegerint, & quā tenere debeāt, qui Christi membra
 per baptismum effecti sunt, docebitq; semel tātum suscipi
 posse, quia semel gigni debuerūt: aget de impositione ma-
 nuū vt sciāt qua animi cōstātia tenere debeant semel sus-
 ceptā fidē & c. Queris an hoc qđ pollicetur prestiterit in
 hac Epistola prestiterit sano quātū ad presens institutū perti-
 nere vidit. Nā de baptismo & penitentia in hoc. c. & in. 10
 loquitur, de fide. c. 11. de iudicio cap. 40. & 12. de resur-
 rectione mortuorum quædam miscet ca. 11. & 12. Quod
 autem ait: si Deus permiserit, ideo dixit quod multa sæ-
 pe dicerent, aut facerent aut scriberēt Apostoli nisi Deus
 vetaret, atq; alia fieri, aut scribi mallet, vt Act. 16. Tran-
 seuntes autē Phrygiam & Galatiz regionem vetati sunt
 ab spiritu sancto loqui verbum in Asia. Cum venissent au-
 tem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam, & non per-
 misit eos spiritus Iesu. Est ergo ac si diceret: Nisi Domi-
 nus voluntati meæ obstiterit, nisi aliud facere præceperit
 Itaque non ita nunc accipitur permittere, vt cum Deus
 dicitur permittere, peccata, sed vt idem sit atque velle,
 aut non impedire, quod etiam in bonis dicitur. Ita etiam
 dixit. 1. Cor. 16. Nolo enim vos modo in transitu videre,
 Spero enim in aliquantulum temporis manere apud
 vos, si Dominus permiserit. Volebat quidem sed vide-
 bat fieri posse, vt eo tempore Deus sibi alia præciperet
 vt manere apud eos non posset. Ita etiam Matth. 8. alius
 autem de discipulis eius ait illi. Domine permitte me
 primum ire & sepelire patrem meum. Et in eodem cap.
 ubi nos habemus: si Eijcis nos hinc, mitte nos in gregem
 porcorum, in Græco est: Permite nobis abire in gregem
 porcorum.

Impossibile enim est eos, qui semel sunt illuminati] Quoniā
 dixerat: Non rursus iacentes fundamentum penitentiz
 & cæt. & doctrinæ baptismatum meminerat, noluit dis-
 ferre, quod de baptismo promissit, ne diutius in magno
 & pernicioso errore harerent putantes baptismum posse
 iterari. Nouatiani hæretici hoc testimonio abutebantur
 adro-

ad tollendam penitentiam, negabant enim eam concedi
 posse ijs, qui post baptismum peccassent vt scribit Am-
 brosius lib. 2. de penitentia cap. 2. Hæ etiam Cathari dicti
 sunt, id est, mundi, ita enim se ipsos vocabant vt ait Au-
 gustinus in lib. de hæresibus cap. 38. Quos Gregorius Na-
 zianzenus in oratione in sancta lumina, appellat novos
 Phariseos, & nomine dum taxat, non animo & volun-
 tate puros. Sed pessime illud in alienum sensum detorque-
 bant, cum Apostolus non de sacramento penitentiz sed
 de baptismo agat, vt Ambrosius in eodē loco veteres pa-
 tres docuerunt, & ex ipsis Apostoli verbis aperte intelli-
 gi videtur. Quare ridiculum est, quod Lutherus scripsit
 in prologis, hanc Epistolam neque Pauli esse nec alterius
 Apostoli, quoniam penitentiam tollit. Hoc etiam ex his
 verbis incipit intelligi: Eos, qui semel sunt illuminati &
 cæt. *ἐκ τῆς φωνῆς βέβαια*, quod de baptizatis dicitur, baptismus e-
 nim Apostolicis temporibus, illuminatio vocabatur. Ni-
 cetas in scholijs orationis Gregorij Naz. in sancta lumina
 initio baptismus, inquit, luminū nomine appellatur quod
 purget & illustret. Quo etiam fit, vt faces eo tempore læ-
 titiz signum accendamus & cæt. Dionysius in li. de Eccle-
 siastica Hierarchy cap. 3. in prima eius parte: Sic igitur &
 sacræ diuinæ generationis sacramentum, quia primi lu-
 minis consortium tradit, omniumque diuinarum illustra-
 tionum principium est, & ex effectu ipso verissimo illud
 illuminationis cognomine prædicamus & c. Aperte etiā
 docet Paulus Heb. 10. cum ait: Rememoramini autē pri-
 stinos dies, in quibus illuminati magnum certamen susti-
 nuistis passionum. Hoc est, postquam baptizati estis, tūc
 enim eos Iudei persecuti sunt, quia manifeste Iudaï-
 mum deseruisse eos viderunt. Quare recte positum est
 in translatione Syriaca: Sed non possunt ijs, qui semel ad
 baptismum descenderunt & c. At, inquis: etiam si illumi-
 nati dicantur, qui baptizati sunt nihil contra Nouatiano-
 rum sensum inde colligitur, ita enim ipsi interpretabun-
 tur: Impossibile est baptizatos iterum renouari ad peni-
 tentiam: si autem per penitentiam remitterentur pecca-
 ta, renouarentur, qui baptizati sunt. Quam inepte & in-

doctè isti colligant, ex omnium verborum explanatione constabit, sed dixi id. ex his verbis, quæ non interpretantur iam incipere intelligi, quoniam non dixit impossibile est ijs qui post baptismum peccarunt per poenitentiam remitti peccata: sed, impossibile est semel baptizatos, iterum per poenitentiam renouari. Cum dicit semel baptizatos, siue illuminatos, & postea, iterum per poenitentiam renouari, satis indicat perinde esse ac si diceret, iterum baptizari: ideo enim semel datum esse baptismum dicit, vt bis dari posse neget. Chrysostronus impossibile est, inquit: non iam speres, quod impossibile est. Non enim dixit: Non decet, neque prodest, neque licet, sed impossibile est, vt in desperationem inducat, id est, vt desperent se posse iterum baptizari.

Gustauerunt etiam donum caeleste. In Græco est: Et qui gustauerunt donum supercaeleste. Hoc donum Chrysostronus & Theophylactus, & Oecumenius, remissionem peccatorum interpretantur. Fortasse hoc intelligunt de pace & lætitia animi, qua recens baptizati fruuntur deposita sarcina veterum peccatorum, & hæredes Dei esse dicuntur secundum spem. Quod ex parte videmus in ijs qui per generalem confessionem vberiorè gratiam consecuti sunt.

14 Ita enim hoc interpretandum censeo, quoniam gustandi verbum saporem & dulcedinem respicit. Atque hoc omnino mihi Petrus dicere videtur, 1. Ep. c. 2. cum ait: Deponentes igitur omnem malitiam, & omnem dolum & simulationes, & inuidias, & omnes detractiones, sicut modo geniti infantes rationabiles sine dolo, lac concupiscite, vt in eo crescatis in salutem: si tamen gustatis, quoniam suavis est Dominus.

Et participes facti sunt Spiritus sancti. Tunc, qui baptizabantur Spiritum sanctum visibilibus donis accipiebant, quibus mirum in modum lætabantur. Potest hoc etiam intelligi de sacramento confirmationis, in quo datur Spiritus sanctus ad robur, vt exposuit Oecumenius.

Gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum. Pendet ex præceden-

præcedentibus ac si dicat: Et qui gustauerunt bonum Dei verbum, ita enim est in Græco, nosserque interpret nihilominus dixit, pro Quæ, aut, Etiam: verbum autem non λόγον, dixit, nequis forte ad filium Dei referat, sed ῥῆμα quod est verbum quod loquimur, non, quod concipimus Chrysostronus & Theophyla. & Oecumenius, verbum Dei bonum, Doctrinam Euangelicam interpretantur. Sed si hoc vellet, satis erat dicere: gustauerunt verbum Dei. Quare eam proprie doctrinæ Euangelicæ partem nunc significat, quæ promissionem caelestis hæreditatis continet, & diuinæ misericordiæ. Theod. Bonum autem Dei verbum vocauit promissionem bonorum & cæ. Huiusmodi enim verba bona dicuntur: Zach. 1. Et respondit Dominus Angelo qui loquebatur in me, verba bona, verba consolatoria. Qualia hæc sint ostendit: Reuertar ad Ierusalem in misericordijs, domus mea ædificabitur in ea & cæ. 3. Reg. 14. Ilte enim solus inferetur de Ieroboam in sepulchro, quia inuentus est super eo sermo bonus à Domino. Deo Israel: Prou. 12. Mæror in corde viri humiliabit illum, & sermone bono lætificabitur. Ieremia. 29. Cum cæperint impleri in Babylone septuaginta anni, visitabo vos, & suscitabo super vos verbum meum bonum, & reducam vos ad locum istum: verbum bonum vocat promissionem de eorum captiuitate soluenda, sicut dixit c. 25. Cumque impleti fuerint septuaginta anni visitabo super regem Babylonis & c. Et c. 33. Ecce dies venient, dicit Dominus, & suscitabo verbum bonum, quod locutus sum ad domum Israel, & ad domum Iuda. Hoc verbum bonum est promissio illa c. 23. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & suscitabo David germen iustum & regnabit rex, & sapiens erit & cæ. Ex quo intelligemus illud psalmi. 44. Eructauit cor meum verbum bonum, id est, proferam verba promissionis, & consolationis magnæ. Vaticinatus enim erat de nuptijs Christi & Ecclesiæ, & de Christi victoria, ac propterea infert: Dico ego opera mea regi, id est, hos meos versus, ego loquor Christo regi, cum laudare volo. Euthymius: Cernens propheta, quod magna quedam de Christo sibi erant prædicenda, exordio quodam vitur, dicens, sermo-

Verbum bonum.

15

16

re se bonū ac salutarē prolaturū veteres etiā Ethnici bona verba vocabāt foelicia, & boni ominis & læta quorū usus erat maxime in festis dieb⁹ & in sacrificijs vt Tibullus.

Dicamus bona verba, venit natalis ad aras

Prospera lux oritur, linguis, animisque fanete.

Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

Virtutes (que saculi venturi) Varie hæc exponunt scriptores, nec mihi omnino satisfaciunt eorum expositiones. Ego *ἀννάμεις* id est, virtutes, Apostolum dixisse arbitror quæ cum virtute & potestate magna fiunt, quæque potestiam magnam facientis declarant vt ostendimus cap. 2. n. n. Quare immortalitatem & gloriam corporum vitamq; beatam sanctorum atque æternam Dei visionem, & splēdidissimum cœlorum domicilium, & reliqua huiusmodi virtutes seculi venturi vocauit, atque has virtutes gustasse dicit eos, qui illarum amore capiebantur, & spe delectabantur. Recte autem hoc copulauit cum illo: Gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum, hæc enim continentur bono Dei verbo.

Et prolapsi sunt. Et post hæc omnia in peccata inciderūt
Translatio Syriaca: Quum iterum peccauerint.

Rursus renouari ad penitentiam. In latinis codicibus constanter legi inuenio: Renouari, quem admodum etiā constanter in Græcis legitur ἀνακαινίζειν cum tamen notū sit ἀνακαινίζειν nō esse renouari sed renouare. Quare scholia quedam, que vatabli putantur, corrigunt, renouare, & exponunt, Renouare se. Commodius tamen exponemus verba Græca in hunc sensum. Impossibile esse renouare eos, qui sunt illuminati, & prolapsi sunt, id est, vt sacerdotes & ministri Ecclesiæ eos renouent per baptismum. At non est mutanda Latina lectio, sed potius per eam corrigenda Græca vt non legatur ἀνακαινίζειν, id est, renouare, sed ἀνακαινισθῆναι, id est, renouari vt ex Græco Chrysostomo facile intelligitur. Ita enim ait: ἡ γὰρ ἐπέμει ἀδελφάριστοι γὰρ ἀνακαινισθῆναι ἀνακαινισθῆναι τῶν ἁμαρτιῶν γενεᾶς. Hoc est, Non enim dixit impossibile est ἀνακαινισθῆναι, id est, renouari in penitentiam, & tacuit: sed cum dixisset Impos-

Impossibile est, intulit, iterū crucifigentes ἀνακαινισθῆναι, hoc est, nonum fieri Ex quo videmus etiam si in verbis Pauli legatur apud Chrysostomum vt nunc est in Codicibus Græcis, ipsum non ita legisse, sed vt noster interpretes legit. Atque idem de Theophylactō, & de Oecumenio iudicandum est, quod summè obseruandum est ad veritatem nostræ translationis confirmandam. Quod vero ait: *Ad penitentiam*, Chrysostomus, Theophil. Oecum. dictum volunt, pro, Per penitentiam, quod quoniam verum est, confirmandū à nobis nunc est. Sciamus ergo quē admodum noster interpretes sæpe dicere solet, In iudiciū pro In iudicio & similia, & vice versa sicut cap. 4. huius Epistolæ dixit, In auxilio opportuno, pro, In auxiliū opportunum: ita etiā Paulū & reliquos Apostolos ponere sæpe eis pro ἐν & ἐν pro ἐκ, quod est in nostra translatione In, modo cū sexto casu, modo cum quarto. vt. i. Petri. 1. conseruatā in cœlis in vobis ἐκ ὑμῶν, id est, in vos Rom. 1. Tradidit illos Deus in desideria cordis eorū, in Græco est, In desiderijs. Et ibidē: Qui cōmutauerūt veritatē Dei in mēdaciā, Græce, in mēdacio. i. Cor. 1. Aut in nomine Pauli baptizati estis? Græce, In nomen Pauli. Matth. ultimo: Baptizates eos in nomine patris & c. Græce, In nomē. Ita ergo nūc ἐκ μετανοίας, id est, ad penitentiā siue In penitentiam Chryf. cōtēdit dictū esse pro In penitentiā, more scilicet receptissimo. Rursum, In penitentiā pro Per penitentiā & similia, more Hebræorū sæpe dicitur, vt initio primi capituli adnotauimus, vbi Apostolus dixit: Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, nouissime diebus istis locutus est nobis in filio, id est, per prophetas, per filium. De qua ergo penitentia loquitur Paulus? Chryf. Theop. Oecum. & nobiliores expositores de penitentia illa dictum esse confirmant, quæ præcedit baptismum, Apostolumque omnino agere de baptismo per quem iterum renouari posse eos negat, non de sacramento penitentia. Idem sensu Hieron. lib. 2. contra Iouinianum prope initium, & Ambrosius lib. 2. de penitentia cap. 2. & Cyrillus citatus ab Oecumenio in sexto libro secundæ partis de adoratione in spiritu, & veritate, &

Philastrius in lib. contra hæreses cap. 89. & Damascenus lib. 4. de fide cap. 10. & multi alij. Quare quidam, qui de sacramento pœnitentiæ dictum putant, & Impossibile interpretantur, non, quod fieri nequit, sed quod difficile sit, his argumentis satisfaciant oportet. Primum Apostolus negat se velle iacere fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis quoniã fieri non potest, vt semel baptizati, iterum renouentur per pœnitentiam. Tunc autem agebat sine dubio de pœnitentiã præcedente baptismum, ergo cum alterius non meminerit, de eadem intelligendum est, quod nunc dixit. Deinde qua verborum consequentia nunc diceret difficile esse baptizatos renouari per sacramentum pœnitentiæ? Quo modo hæc cum præcedentibus conueniretur? Quid ad sequentia pertineret

21
Cur diceret, impossibile est, semel illuminatos siue baptizatos cum satis esset dicere, Impossibile est, illuminatos, aut baptizatos? Accedit quod cum verba proprie accipienda sint, vbi aliter accipere non cogimur, cur impossibile dicamus, quod difficillime fit, cum proprie significet, quod nullo modo fieri potest? Chrysostomus & alij Græci verborum præterea proprietatem obseruant: non enim dixit: Emundari, sed renouari. Renouari, inquit Chrysostomus hoc est, nouum fieri: novos quippe facere lauacri est tantum. Renouabitur, inquit, sicut aquilæ, iuuentus tua. Pœnitentiæ autem est, eos, qui innouati fuerunt, & postea veterauerunt in peccatis, liberare à vetustate, & consolidare & cæt. Renouare est nouum hominem facere, regenerare, quod proprium baptismi est. Ita accepit Apostolus ipse & vtrunque coniunxit Tit. 3. Per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti Renouationem autem ἀνανέωσιν vocauit Ambrosius li. 2. de pœnitentia cap. 2. cum dixisset Apostolum hoc in loco suadere baptismum non esse iterandum, id probas subiungit: De baptisate aut dictũ verba ipsa declarãt quib⁹ significauit impossibile esse lapsos renouari in pœnitentiã. Per lauacrũ enim renouamur, per quod renascimur sicut ipse Paulus dicit: cõsepulti enim sumus cũ illo per baptismũ in morte vt quẽadmodũ surrexit Christus ex mortuis per

Pf. 103.

Rom. 6.

per gloriã patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. 22
Et alibi: Renouamini spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominẽ, qui secundum Deum creatus est. Et alibi: Renouabitur, sicut aquilæ, iuuentus tua: Quod etiam aquila cum fuerit mortua, ex suis reliquijs renascatur, sicut per baptismatis Sacramentum cum fuerimus peccato mortui renascimur Deo ac reformamur: hætenus Ambrosius.

Rursum crucifigentes sibi metipsos filium Dei. Et hinc patres confirmant de baptismo agere Apostolum, non de Sacramento pœnitentiæ. Ratio eius hæc est. Qui iterum baptizari volunt vt emundentur à peccatis, iterum filium Dei in semetipsis crucifigunt, quia baptismus similitudo est crucis, & passionis Christi, sicut ait Paulus Rom. 6. An ignoratis, quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus? cõsepulti enim sumus cum illo per baptismũ in mortem, vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriã patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus: si enim cõplantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus. Hoc sciẽtes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, & c. Quare sicut Christus iterum crucifigi non potest, ita baptismus iterum suscipi non potest. Et qui secundo baptizari volunt, nihil aliud faciunt, quàm Christum in se ipsis iterum crucifigere. Ita Chrysostomus, & Theophylactus, & Oecumenius. Iohannes Damascenus lib. 4. cap. 10. Quicumque in patre & filio & Spiritu sancto baptizati sunt, & rursus rebaptizantur, illi iterum crucifigunt Christum, vt inquit diuinus Apostolus, Impossibile enim est eos, qui semel sunt illuminati, & cæt. Et postea ait, typum, & representationem mortis Christi esse baptismum, quoniã per tres immersiones tres dies sepulturæ Domini representat baptismus. Ambrosius in loco indicato paulo aliter exponit, his verbis: Illud quoque euidens, quod in eo qui baptizatur, crucifigitur filius Dei, quia non potuit caro nostra abolere peccatum nisi crucifixa esset in Christo Iesu. Deinde, cũ verba eiusdem Apostoli retulisset, quæ iam adduximus ait: Quod ideò scriptũ est, vt credamus, quia

23
L 5 ipse

ipse crucifigitur in nobis, ut per illum peccata nostra munda-
rentur, ut ipse chirographum nostrum affigat cruci, qui
solus potest donare delicta, & cetera. Certissimum ergo
est de baptismo loqui Apostolum, qui enim post peccata
commissa iterum accedit ad sacramentum poenitentiae, non
iterum crucifigit filium Dei, quia poenitentia virtutem qui-
dem sanctificandi habet ex passione Christi, sed non est
figura aut similitudo passionis, & mortis, ut baptismus.

- 24 *Et ostentui habentes* Qui rebaptizantur, iterum in semetip-
sibus crucifigunt filium Dei, & ignominia afficiunt ut
est in translatione Syriaca, siue ludibrio exponunt, aut
irrisioni omnium *Kai παροδον μαρτυροτας*, Quod Matth.
1. vertitur Traducere, ubi habemus: Ioseph autem cum
esset vir iustus, noluit eam traducere, significat in exem-
plum dare, aut exemplum facere, accipiturque in malam
partem cum scilicet, quis in exemplum viciosorum morum
adducitur, & de eo omnes cum irrisione loquuntur. Osten-
tui habere est digito, aut verbo quempiam notare, & om-
nibus ostendere, atque irridendum exponere. Ita etiam
Coloss. 2. Expolians principatus & potestates traduxit con-
fidenter palam triumphans illos in semetipso. Pro tra-
duxit, est *εστηματιοε*, id est, omnibus irridendos exposuit.
Pro quo Ambrosius legit li. 2. de poenitentia. c. 2. ostentui
habuit. Cur autem dicat hos, qui iterum baptizari volebant
ostentui habere filium Dei, Chrysostomus ita exponere
videtur: Quum Christus morte victa resurrexerit, & ite-
rum mori non possit, quia immortalitatem in resurrectione
ne accepit: qui iterum eum in semetipso crucifigit, facto
suo testatur vana, & ridicula esse, quae de eius resurrectio-
ne & immortalitate dicuntur, & cum ludibrio omnium
25 offert. Hoc exemplo satis apto nos explicare possumus si
quis nunc se ipsum circumcidat, aut ceremonias legis in
vsum reuocet, iniuriam Christo facit, & quantum in se
est, vana ac ridicula esse confirmat omnia, quae de eius ad-
uentu, & de beneficijs in humanum genus collatis nar-
rantur, vsum enim illius ceremoniae, quae Christum ven-
turum promittebat, eum nondum venisse testatur, sic
sane, qui baptismum iterum suscipiunt, ipso facto signi-
ficant

ficant opus esse ut rursus moriatur, & resurgat Chri-
stus. Si quidem non sunt contenti eius morte & resur-
rectione iam peracta quam primus baptismus represen-
tabat. Theodoretus paulo aliter accepit. Hoc, inquit,
nihil est aliud, quam filium Dei iterum crucifigere,
& eadem, qua prius affectus est, rursus ignominia affi-
cere.

Satis igitur ex verbis Apostoli perspicitur eum non tollere
poenitentiam, sed secundum baptismum. Sed quamuis non
ita aperte loqueretur in hoc loco, ex alijs eius Epistolis fa-
cile id intelligi posset. Amb. in eodem loco: Numquid Pau-
lus aduersus factum suum praedicare potuit, Donavit Corinthio
peccatum per poenitentiam. 2. Cor. 2. quo modo hic potuit
sententiam suam ipse reprehendere? Ergo quia non po-
tuit, quod edificauerat destruere, non contrarium dixit
se eum, sed diuersum, aduertimus & c. Theod. Quod enim
vbique praedicat poenitentiam, testatur, quae ab ipso scri-
pta sunt ad Cor. Testatur etiam quae ad Galatas. Quin et- 26
tiam huiusmodi dicta vbique disseminat & cetera. Ad huius
rei confirmationem satis est vel caput septimum poste-
rioris ad Corinth. Hieron. vero lib. 2. contra Iovinianum
etiam ex hac ipsa Epistola confirmat Paulum praedicare
poenitentiam, ita enim ait, verum ne Montanus & Noua-
tus hic rideant, qui contendunt, non posse renouari per
poenitentiam, eos qui crucifixerunt sibi met filium Dei,
& ostentui habuerunt: consequenter hunc errorem soluit,
& ait: Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora
& vicina salutem, tamen si ita loquimur & cetera.
Quod ita exponit Hieronymus: Ita locutus sum, ut
vos a peccatis retraherem & desperationis metu fa-
cerem cautiore & cetera. Et capitulum 9. Quanto ma-
gis sanguis Christi, qui per spiritum sanctum semet
ipsum obrulit immaculatum Deo, emundabit con-
scientiam nostram ab operibus mortuis ad seruendum
Deo viuenti? Et capitulum 10. Accedamus cum vero corde
in plenitudine fidei, aspersi corda a conscientia mala
& cetera. In hac sanctorum patrum expositione, quam 27
nos ut potuimus confirmauimus, molestus sane
restat

restat scrupulus, quem nemo eorum, quos viderim eximere curavit, & qui non parum aduersus eam pugnare videatur. Cur do cens Paulus baptismum iterari non posse tot verba congeserit, quæ ad institutum pertinere nihil videntur, illa scilicet: Gustauerunt etiam donum cœlestē, & participes facti sunt spiritus sancti & cetera, cum satis superque esset dicere: Impossibile est eos, qui semel sunt illuminati, siue baptizati & prolapsi sunt, iterum renouari ad pœnitentiam. Etenim, qui semel baptizati sunt, siue gustauerint bonum Dei verbum & donum cœlestē, virtutesque sæculi venturi, siue non gustauerint, impossibile est, iterum renouari per baptismum. Peccatur igitur in eo, quod id, quod non est causa, ponitur vt causa. Fortasse aut hoc, aut, quod mox dicemus mouit multos vt de sacramento pœnitentiæ interpretarentur, vt Lyranum, Hugonem Cardinalem, Dionysium, quamuis priorem sensum non reiciant. Alij de pœnitentia quidem intelligunt, sed post hanc vitam, vt Hugo S. Victoris quest. 61. in hanc Epistolam. Petrus Lombardus. Hugo Cardinalis, Dionysius. Mihi quod de sacramento pœnitentiæ dicitur dum in hac vita sumus probabilissime dici videtur quoniam dubitari non debet, quin singula verba proposita suam vim habeant, nec frustra posita sint, sed vt doceat eos qui baptizati sunt, & magna à Deo, ac singularis amicitiz pignora acceperunt, si tot ac tanta charitatis erga Deum vincula ruperint difficillimum esse, vt debitam pœnitentiam agant, qua vere ad Deum reuertantur. Hæc summa est sententiæ Apostolicæ. Nec me tantum mouet quod dixi, sed etiam, quod post hæc verba legimus: Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis, à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo. Proferens autem spinas, ac tribulos, reproba est, & maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem. Rationem reddit Apostolus his verbis eorum quæ dixerat: Impossibile enim est, eos qui semel sunt illuminati & cetera. Si autem tunc de baptismo locutus est quo modo hæc cum præcedentibus connectentur, quæ tamen nisi connectenda essent, non diceret Apostolus:

Terra

Terra enim sæpe venientem & cetera. Sed, terra sæpe venientem & cetera. Itaque Chrysi. & alij Græci nihil de hac connectione dixerunt. Alij (si qui forte tentant) frustra conantur, nulla enim causa dictorum redditur eorum expositionibus. At nunc cum dicit: Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem, rationem reddit, cur difficillime renouari possint ad pœnitentiam illi, de quibus loquebatur, quoniam terra sæpe venientem super se bibens imbrem, nisi fructum ferat, tandem escombuitur. Illi ergo qui semel sunt illuminati, & gustauerunt donum cœlestē & participes facti sunt Spiritus sancti & cetera. sunt terra, quæ sæpe bibit imbrem super se venientem, id est, multa à Deo dona accepit, quare, si fructum non ferant, non renouabuntur, sed æternis ignibus comburentur. Itaque cogi mihi videor contextu ipso sententiarum vt ita exponam. Queret quispiam, si de sacramento pœnitentiæ hæc verba intelligantur, quo modo cum antecedentibus cohereant, ratio enim etiam ijs reddi videtur præcedentium cum dicit: Impossibile enim est & cetera. Opere coherere si præcedentia in hunc modum exponamus. Non sursum faciam fundamentum pœnitentiæ, id est: nõ dicam vobis, quod ijs, qui peccauerunt ante omnia dici solet, vt pœnitentiam agatis, & per eam ad Deum reuertamini, vt non de pœnitentia præcedente baptismum loquatur, sed de ea, quæ lapsorum est post baptismum. Nec dicam, quod rudioribus dici consuevit, vt confirmetis in vobis fidem, & recordamini, qualis debeat esse vita fidelium, quid in baptismo promiseritis quorsum confirmationis sacramentum susceperitis, resurgendum vobis esse vt ante Christi Tribunal sistamini, & iudicemini. Et hæc quidem aliquando faciam, si Deus concesserit, video enim multum expedire vt hæc vobis in memoriam reuocem, quia cum tot beneficia in vos Deus contulerit, nisi gratum animum erga eum habeatis, & vitam tot beneficijs dignam instituatis, periculum est, ne iusto Dei iudicio induremini, & in peccatis moriamini. Recte ergo hæc connectantur, & cum præcedentibus, & cum sequentibus. Nunc singula exponamus. Cur dixit: Eos

Eos qui semel sunt illuminati? ut moneat eos baptismum semel suscipi posse, ne videlicet existimarent non esse necesse peccata confiteri & deslere, & labores penitentiae subire, sed qualicumque penitentia, quae sufficit ad baptismum renouari le posse ac si dicat: semel baptizati, non possunt renouari nisi per penitentiam, quae difficillime in illis inuenitur, qui post insignia Dei beneficia ab eo recesserunt. 31 Cetera ita exponantur ut superius a nobis exposita sunt, ita tamen ut non de tempore baptismi tantum, sed de consequenti etiam intelligantur, loquitur enim de ijs, quos Deus largitate donorum suorum ornauit, & quibus magna suae misericordiae & caritatis pignora dedit, & magna promisit. Idem virtutes seculi futuri gustasse dicuntur, quia futurorum bonorum insignio rem cognitionem, & spem, & quasi participationem quandam iam acceperunt. Hos si a Deo recedant, & voluptatibus peccatorum implicentur, atque in eis inueterascant, difficillimum esse, dicit renouari ad penitentiam: quoniam virtus huiusmodi excellens, & tot Dei dona, ac tantus amor, si ita excidant ut non solum in peccata labantur, qui ea habebant, sed etiam in illis diu magnoque affectu maneat, eximiam malitiam, & animi, morumque deprauationem inusitatam aperte indicant, quemadmodum si homo firmæ atque robustæ valetudinis ita exgroter ut nulla ferè sit salutis spes, non est dubium morbum illum maximum & validissimum fuisse, loqui autem se de ijs, qui in peccatis diu manent satis indicat Apostolus: cum dicit, Renouari, quod est eorum qui in peccatis inueterauerunt. Renouari ad penitentiam, est aut per penitentiam, ut ex Chrysostomo diximus, aut efficaciter a Deo moueri ad dolorem magnum de peccatis concipiendum, & ad vetustatem eorum exuendam, ut confiteantur illi Sacerdoti, & in ipsam penitentiam suscipiant, quod magis videtur retinere proprietatem verborum. Et quemadmodum vere renouat baptismus merito quod lauacrum regenerationis, & renouationis dicitur, quia tollit vetustatem, quae ex peccatis in nobis inerat ante baptismum: ita etiam penitentia renouat, quia tollit vetustatem, quae post baptismum obrepserat,

rat, quamuis maiori labore quam baptismus: Quod elegantius explicatum est in Concilio Tridentino Sess. 14. c. 2. his verbis: Per baptismum enim Christum induentes noua prorsus in illo efficiuntur creatura, plenam & integram peccatorum omnium remissionem consequentes. Ad quam tamen nouitatem, & integritatem per sacramentum penitentiae sine nostris magnis fleatibus & laboribus diuina id exigente iustitia, peruenire nequaquam possumus, ut merito penitentia laboriosus quidam baptismus a sanctis patribus dictus fuerit, & cetera. Denique quod ex Eph. 4. afferuntur. Renouamini spiritu mentis vestrae, non baptizandis dictum est, sed baptizatis: Et idem de reliquis testimonis renouationis iudicium est.

Illud putabitur huic explanationi conuenire non posse quod continuo sequitur: Rursus crucifigentes sibi metipsis filium Dei, & ostentui habentes: conuenit autem non minus quam cetera. Nec dicam, quod multi dixerunt hos quantum in se est crucifigere iterum Christum, quia peccata admittuntur propter quae Christus crucifixus est, & si prior redemptio non satis fuisset, cogebant eum quodam modo ut iterum crucifigeretur, hoc enim de quocumque peccato mortali dici potest. Sed ita prorsus interpreto. Cum vir sanctitate praestans a virtute recedit, & perditam corruptorum hominum vitam imitatur, magna iniuria, & grauissima ignominia Christum afficit, nam & Christianis magno scandalo est, & inter infideles nomen Christi blasphematur propter eum, & religio Christiana irridetur. 33 Hoc igitur dicit. Rursus crucifigentes sibi metipsis filium Dei, Rursus in eum hostiliter sequentes, non minus quam qui eum crucifixerunt, rursus cum in se irritantes ut Iudaei, ideo ait: Sibi metipsis crucifigentes: rursus ostentui habentes, id est, efficientes inconstantia sua ut iterum irrideatur ab inimicis, sicut cum erat in cruce.

Vnum superest, quod & difficillimum est, & eos, qui de baptismo interpretati sunt, cum primis mouit, non dixisse Apostolum, difficillimum est, sed impossibile est, sed id facile soluere possumus, cum Aristotelem autorem habeamus, qui lib. 1. de caelo cap. 11. inquit, *ἀδύνατον*, id est, impossibile

Impossibile impossibile dupliciter dicitur aut quod omnino fieri non potest, aut non facile nec cito, nec bene. Ita dictum est Lucae 17. impossibile est, ut non veniant scandala. Et Mach. 4. videbat enim sine regali providentia impossibile esse pacem rebus dari, nec Simonem posse cessare a stulticia sua. Et c. 14. Nam quando superest Iudas, impossibile est pacem esse negotijs. Quid igitur verat, ut impossibile dixerit Apostolus, quod difficillimum factum erat. Sed aliud addendum est. Impossibile dicitur in scriptura & in omnibus disciplinis, non tantum quod difficillimum est, sed quod iuxta communem legem, aut iuxta communem usum, & consuetudinem rerum fieri non potest, etiam si privilegio aut voluntate principis fieri queat. Ita iuris periti dicunt, quod pendet a voluntate principis impossibile censeri, id est, quod iuxta ius commune non potest fieri, nisi potestate sua princeps usus id concedat, non iudicatur possibile, praesertim si res sit ex ijs, quae a principe concedi non solent, id quod ex l. cum feruus. §. constit. ff. de legatis. 1. aperte colligitur. Cum enim iudicant sultus eo in loco, statisset campum Marcum, & forum Romanum, & ea quae sunt de patrimonio Caesaris, legari non posse, rationem subiicit dicens: Quoniam commercium eorum nisi iussu principis non est, cum distrahi non soleant. Et Brissonius lib. 9. de verborum significatione ait: Impossibile est, ut qui iura vel lex impedimento est, quominus existant. Ita sunt intelligenda, quae ex lib. 2. Machabeis dicitur regulimus. Similiter in omnibus impossibile vocabitur scriptura, quod usum communem & consuetudinem rerum egreditur, id est, quod iuxta id, quod plerumque, aut semper fere usu venit, nullo modo fiet, tamen fieri id possit, si Deus supra usum & consuetudinem facere velit. Sic dictum est Lucae 17. impossibile est, ut non veniant scandala licet enim possit Deus tantum gratiae hominibus largiri, ut nulla veniant scandala, tamen ut nunc sunt res hominum, impossibile est non venire. Hoc optime confirmatur verbis Domini Mat. 19. Quam difficile est qui pecunias habent

in regnum Dei introibunt? Et mox: Quam difficile est confidentes in pecunijs in regnum Dei introire? Et quod difficile dixit similitudine declarat non posse fieri: Facilius est (inquiens) camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum Dei. Cumque Apostoli mirarentur & putarent neminem posse saluum fieri, ait: Apud homines impossibile est, sed non apud Deum: omnia enim possible sunt apud Deum. Prius dixit difficile, quoniam re vera per Dei potentiam fieri poterat, sed impossibile esse dixit apud homines, quoniam ut vires sunt humanae infirmitatis, & utriusque Dei auxilio nunquam fiet. At potest Deus cuncta quadam gratia, & maiori quam vulgo daretur consuevit, ita corda divitum excitare ut salvi fiant. Ambrosius lib. 2. de penitentia cap. 2. Possent quidem etiam illud dicere ei, qui hoc de penitentia dictum putat, quia quae impossibilia sunt homini, possible sunt apud Deum, & potens est Deus, quando vult, donare nobis peccata, etiam quae putamus non posse concedi, &c. Simile est illud Mat. 23. Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemiae, quibus blasphemaverint: qui autem blasphemaverint in Spiritum sanctum, non habet remissionem in aeternam, sed reus erit aeterni delicti, Quoniam dicebant: Spiritum immundum habet. Quod perinde est ac si diceret. Impossibile est ei remitti, si tamen hic maiorem solito gratiam accipiat, & totus commoveatur, ac concuatur, remittetur illi sine dubio. Ita igitur nunc dicit hos impossibile esse renouari per penitentiam, sine ad penitentiam, quoniam qui illo sublimi gratiae gradu decidit, & peccatorum ac voluptatum laqueis implicatus est, nunquam renouabitur ad penitentiam, nisi insolito quodam divinae gratiae auxilio permoveatur, simile etiam est illud Ieremiae. 13. Si mutare potest Aethiops pellem suam, aut pardus varietates suas, & vos poteritis bene facere cum didiceritis malum. Hieronymus in eadem verba: Sed hoc, quod hominibus impossibile est, Deo possibile est, ut nequaquam Aethiops & pardus

suam videantur mutare naturam, sed ille qui in Aethiopia operatur & pardo, &c. Quare nihil hic virtuti penitentiae detrahitur, nec de ea dubitatur, potest enim omnia peccata, quamuis graua & magna delere, sed de illis, qui cum ita perditis moribus sint, nunquam se ad illam ritè suscipiendam comparabunt, nisi vehementiori, & insolito gratiae impulsu concitètur. Propterea nos apertius exposuimus. Renouari ad poenitentiam siue in poenitentia mutatione vitæ & dolore magno peccatorum vetustatem exuere, vt quemadmodum oportet illa sacerdoti confiteantur, & suppliciter impositam poenitentiam suscipiant. Eodem modo intelligendum est, quod dictum est de diuitibus, & de peccantibus in Spiritum sanctum.

37 *Terra enim saepe venientem super se bibens imbrem.*] Quid nunc dicat Apostolus & quorū dicat, satis iam explicatum est numero. 27. & 28.

Et generans herbarum opportunam illis à quibus colitur.] Alij legunt, germinans, nec malè, sed interpretem vertisse puto generans, est enim in Græco *ἰμβρῶσα*, id est, generans, siue pariens. Pro, opportunam, Græce est, *ἔυθερον*. hoc est, vtilem, & aptam, qualem agricolæ volunt.

Benedictio.

Accipit benedictionem à Deo.] Benedictionem vocat prouentum magnum vt Genes. 27. Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Est autem proso-popæia, ita enim loquitur Apostolus ac si pro mercede terra fertilitatè acciperet: significatq; Deū agris frugiferis præbere fecunditatem: cum enim illi boni sint, & hominū vsui apti, efficit vt diligentius colantur, & vberiores fructus ferant. Vult autem intelligi homines, qui Dei dona non frustra accipiant, sed factis respondent, & gratos se præstant, nouis in dies benedictionibus locupletati.

38 *Proferens autem spinas, ac tribulos.*] Per quæ, peccata intelligit inutilia, aut potius noxia & Deo ingrata. Proferens *ἐκφέρων*. Theophylactus: Non dixit germinans siue gignens, vt supra de herba, sed proferens, perinde ac dicat aliquis, Ebulliens ac veluti superfluentem abijciens. Et Occumenius. Iam non dixit: Progenerat, sed produ-

producit, innuens eiectionem esse præter naturam: tamquam diceret: Emittens, velut abortum.

Reproba est.) *ἀδόκιμη*, quæ omnibus displicet, & quæ omnes reijciunt, & improbant.

Et maledictio proxima.) Parum abest, quin illi Deus maledicat, quomodo ficui maledixit dicens: Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum, Matth. 21. Theophylactus: Bonæ terræ benedicti dixit à Deo, in frugiferâ autem non dixit simpliciter execratam, sed execrationi vicinam, ne desperemus. Nam qui prope execrationem est poteris & longè remoueri.

Cuius consummatio in combustionem.) Hoc est, cuius finis erit combustio. Ita homo qui fructum non tulerit, maledicetur, & in ignem æternum comburendus mittetur. Quod dicit, ex agricultura petatum est, agricolæ enim steriles agros incendunt. vnde Virgilius. 1. Georg.

Sæpè etiam steriles incendere profuit agros,

Atque leuem stipulam crepitantibus vrere flammis: Plinius lib. 18. cap. 30. iunt qui accedunt in aruo & stipulas magno Virgilij præconio: summa autè ratio vt herbarum semen exurant.

Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora.) Quoniam 39
niam, eos superioribus verbis terruerat, & quasi in desperationem cōiecerat, rursus eos erigit vt bono animo sint, & mores suos corrigat, ac si dicat: Non hæc dixi, quod vos tales esse arbitrer, sed vt Dei iustitiam considerantes, timeatis, & magis in dies Deo placeatis. Pro confidimus est *πεπεισμεθα*, id est, persuasi sumus, pro certo habemus. Rursus Pro Meliora *τὰ ἄριστερα*, id est, ea, quæ meliora sunt ijs videlicet, quæ diximus, id est, non esse vos omnino vt terram, quæ saepe venientem super se bibens imbrem, spinas, & tribulos profert. Persuasimus nobis meliori in statu res vestras esse, nec fore finem vestrum combustionem. Sed quaeritur cur tot & tam graua Paulus scripserit, si persuaserat sibi meliora de Hebræis, & viciniora saluti. Quoniam Hebræi, qui multis à Deo beneficijs affecti fuerant, non parum remiserant de pristinae illius caritatis & sanctitatis feruore, & me-

mebat, ne remissione illa semper in deterius labe-
 rentur, & eo devenirent, ut Dei iudicio damnaren-
 tur. Theophylactus: Non quasi vos damnarim, ac de
 vobis male iudicem hæc dico non enim, quod plenam
 spinarum conscientiam censeam, sed metuens ne hoc
 fiat. Quæritur etiam cur interpretes verterit dilectissi-
 mi, cum in Græco sit ἀγαπῶν, id est, dilecti, & ip-
 se soleat vertere dilectus, ut Matth. 3. hic est filius
 meus dilectus. Et capitulo. 12. Dilectus meus, in quo
 bene complacuit animæ meæ. Et capitul. 17. Hic est fi-
 lius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Mat-
 40 th. 1. Tu es filius meus dilectus? Causa est, vehemens
 verbi Græci significatio, quæ vehementior est, quàm di-
 lecti apud nos, ut Erasmus testatur in extrema annotatio
 ne capitul. 3. Matthæi, & quidam ex recentioribus. Ideo
 Hieronymus Lxx. 7. in illud: Germen eius delectabile,
 ait: Lxx. γένος ἡγαπημένου, id est, novella planta
 tio dilectissima, & in illud. Zach. 12. Aspicient ad me,
 quem confixerunt, & plangent cum plangit, quasi su-
 per virginem, Pro virginito ἀγαπήν, id est, carissi-
 mum, Lxx. transfulerunt, de quo in Evangelio legitur:
 Hic est filius meus carissimus, in quo mihi complacui.
 Idem in libello de optimo genere interpretandi, qui in-
 ter Epistolas est prima & centesima, cum à quodam
 se reprehensum fuisse diceret, quod quadam Græca epi-
 stola Epiphani j vertenda pro ἀγαπῶν, transfulisset,
 dilectissime, rider reprehensorem suum, nec dignum
 putat, cui in re aperta respondeat. Itaque sicut amare
 apud nos, vehementius est, quàm diligere, ut Cicero docuit
 Epist. 165. libro. 9. cum dixit: Quis erat, qui putaret, ad
 eum amorem, quem erga te habebam posse aliquid acce-
 dere? tantum accessit ut mihi nunc denique amare videar,
 antea dilexisse. Ita ἀγαπῶν Græcum superat diligere
 Amare & 41
 diligere. latinum: Atque idcirco interpretes ut æquaret vim no-
 minis ἀγαπῶν, necesse habuit vertere, non dilectus,
 sed dilectissimus, aut Carissimus, ut Marci. 9. Hic
 est filius meus carissimus, audite illum. Actor. 15.
 Cum

Cum carissimis nostris Barnabæ, & Paulo. Rom. 11. Rom. 1.
 Secundum electionem quidem carissima propter patres,
 1. Cor. 4. Non ut confundam vos hæc scribo, sed ut filios
 meos carissimos moneo. Nec tamen recusat iterum di-
 cere, dilectus, ut iam ostendimus, ut Græcum inniretur, &
 verbum reddat ex verbo, volens tamē dilectissimum intel-
 ligi. Hinc etiam cognoscere possumus cur idem verterit,
 Et viciniora saluti, cum in Græco sit, καὶ ἐχόμενα εὐαγγελίῳ,
 id est, coniuncta cum salute ut vertit Erasmus, aut adhe-
 rentia saluti. Si enim vicina saluti diceret, minus dicebat,
 quàm vox Græca significabat, & ideo viciniora dicere ma-
 laut, id est, valde vicina.

Non enim iniustus Deus, ut obliviscatur operis vestri.
 Erigit eos in meliorem spem recordatione iustitiæ Dei,
 & eorum, quæ in Dei obsequium fecerant. Theophy-
 lactus: Si enim iustus est Deus, non obliviscetur ope-
 ris vestri, hoc est, misericordię, fraternæ dilectio-
 nis, sed retribuet vobis. Proinde ne despondeatis ani-
 mum, nec sitis pusillanimes. Cæterum omnino me-
 liora sperate, quanto quidem & omnino Deus iustus
 est, & cæc. Hæc autem verba nullo modo putandū
 est dici ijs, qui aliquando iusti fuerunt & præfari fe-
 cerunt, sed à gratia tamen exciderant. Non enim Deus
 iniustus vilo modo dici posset, si laboris eorum & di-
 lectiois oblivisceretur, quia, qui in peccatum mor-
 tale labitur, iuste omnia, quæ fecerat, mittit, dum Deo
 non reconciliatur ut in Ezech. capitulo. 18. testatur
 Deus: Si autem auerterit se iustus à iustitia sua, & fe-
 cerit iniquitatem secundum omnes abominationes,
 quas operari solet impius, nonquid vivet? omnes ius-
 titiæ eius, quas fecerat, non recordabuntur: in pte-
 uatione, qua prævaricatus est, & in peccato suo,
 quod peccavit, in ipso morietur. Quæritur tamen, utrum
 de illis operibus loquatur Apostolus, quæ ab scholasticis
 Theologis mortificata appellantur, & postea per gratiam
 suscepta remittunt, an de illis, quæ faciūt iusti sine vlla
 interruptione peccati mortalis? S. Thom. de mortificatis
 M 3. operi-

Ezech. 8.

operibus hæc interpretatur, nec improbabiler. Sed hæc curate & verba, & eorū contextū contēplemur, ut nō de operibus factis à iustis Apostolus loquitur, quæ peccato mortali nondū deleta sunt, aut mortificata. Hoc ex eo perspicui potest, quod nihil est in tota epistola, vnde certo colligere possimus Hebræos gratiam amisisse, quantum propter remissionem & ignaviam timeret eis Apostolus, & non solum admonendi, sed etiam terrendi viderentur. Imo non obscure, indicat eos permansisse semper in accepta iustitia, sicut hic videmus. Non enim inquit, iniustus Deus, ut obliuiscatur operis vestri, & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministratis sanctis, & ministratis. Cupimus autem unumquemque vestrum, eandem sollicitudinem ad expletionem ipsi usque in finem, & cæter. Non enim dicit, cupio unumquemque vestrum reirgere à peccato, sed facere usque in finem idem quod facit, ut spes vestra expleatur. Et cap. 10. Nam & vincitis compausti estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem, & manentē inbestandiam. Nolite itaque amittere consuetudinē vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Quod si forte quidam ex illis à fide defecerunt, non illis loquitur, sed permanentibus in fide. Aliud etiam est quosdam gratiam amittere, aliud amittere totam gentem, aut totum populum. Fieri potuit, ac valde probabile est, ut quidam illorum peccatum mortale admisissent, sed paucorum peccata sanctitatem totius populi, non tollunt, cum semper, quod maior pars populi facit, populus fecisse dicatur. Ita dicitur populum Iudæorum excæcatū fuisse, licet nonnulli ex eis crediderint: Et Ecclesiam sanctam atque immaculatā appellamus, licet multi sint in ea peccatores. Denique Concilium Tridentinum ita hæc verba intellexisse videtur Sess. 6. capitul. 16. cum ait: Hac igitur ratione iustificatis hominibus, siue acceptam gratiam perpetuo conferuauerint, siue

siue amissam recuperauerint, proponenda sunt Apostoli verba: Abundantes in omni opere bono scientes quod labor vester non est inanis in Domino: non enim iniustus est Deus ut obliuiscatur operis vestri, & dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius. Et nolite amittere consuetudinē vestram, quæ magnam habet remunerationem & cæter. Primum hic videmus hæc verba proponenda esse illis qui acceptam iustificationem perpetuo conferuauerunt, in quibus scilicet, neque est neque fuit vniquam vllum mortale peccatum. Sed quoniam proponi eadem concilium iubet illis etiam, qui amissam recuperauerint, putabit quisquam hæc ad mortificata opera referri, quæ recuperatione iustificationis reuixerunt. At non ita est. Loquitur enim de operibus, non interruptis peccato mortali, siue ab eis sunt qui nunquam amisit gratiam, siue ab eo qui recuperauit amissam, pro quibus æternæ vitæ mercedem sperandam docet. His dicit Apostolus. 1. Corin. 15. Abundantes in omni opere bono scientes, quod labor vester non est inanis in Domino. Nihil de præteritis operibus dicit sed de illis, quæ tunc facienda erant. Et ut sciatur labore non fuisse inanis, addit concilium verba illius cap. 8. Non enim iniustus est Deus & cæter. Ideo etiam in prælo posuit? At quæ idem bene operantibus usque in finem & in Deo sperantibus proponenda est vitæ æternæ & cæter. Aliud est ergo quod dicitur in bonis operibus mortificatis quod dicitur, quod hoc verbum non est obliuiscatur, aliud autem dicitur in loquitur Paulus qui non habet non probatur quoniam illis loquitur, qui gratiam non amiserunt. Si enim amiserunt, prius alios admoneret, ut per penitentiam, eam recuperarent. Deinde simul eos excitaret, & consolaretur confirmando non esse eorum fructu operum, quæ aliquid ad se fecissent, et si rursum in gratiam cum Deo redirent. Quia illis & in sua iustitia manentibus ait: Non enim iniustus est Deus & cæter. Hoc est: Non estis vos ita reprobati, ut aliquid ad se fecistis, cuius consummatio non combuletis, nisi enim fecistis enim & facitis opera. Deo gratias, nisi illis que est Deus fatalis facientes damnaret, nisi enim in bonis operibus non probatur. Manentibus autem

docet eleganter eadem synodus loco indicato his verbis: Atque ideo bene operantibus vsque in finem, & in Deo sperantibus proponenda est vita æterna, & tanquam gratia filijs Dei per Christum Iesum misericorditer promissa, & tanquam merces ex ipsius Dei promissione bonis ipsorum operibus, & meritis fideliter reddenda. Hæc est enim illa corona iustitiæ, quam post suum certamen & cursum reposita sibi esse aiebat Apostolus a iusto iudice sibi reddendam, &cæt.

2. *Tim.* 4. 47 *Et dilectionis.* In quibusdam codicibus est *καὶ τῆς ἀγάπης*, id est, & laboris caritatis, siue dilectionis. Erasmus vertit, & laboris ex caritate suscepti, sed *τῆς ἀγάπης*, id est laboris Chrysostomus non agnoscit neque Theophylactus, neque Oecumenius, neque Theodoretus, neque Syriaca translatio, sed omnes nam ut noster interpretis legunt. Quod in Græcis commentarijs Chrysostomi, & Oecumenij manifestius est: apud Chrysostomum enim neque in verbis Pauli, neque in expositione vsquam legitur *τῆς ἀγάπης*: apud Oecumenium autem positum est in verbis Pauli non tamen in expositione, neque vlla est huius nominis mentio, sed, ut obliuiscatur operis vestri, & dilectionis, ex quo videmus veritatem nostræ translationis.

Veritas translationis.

Quam ostendistis in nomine ipsius. In Græco est, *ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ*, in nomen ipsius, quod facile possumus interpretari. Non obliuiscetur Deus dilectionis, quam erga eius nomen ostendistis. Declarastis quantum amaretis nomen Dei & Christi quandoquidem omnes, qui Christiani vocabantur, iuistis elemosynis vestris. Et quia noster interpretis saepe dicit in nomine, pro in nomen, & similia ut diximus supra, numero. 19. Quomodo etiam dicitur Iohann. 1. Iis qui credunt in nomine eius recte locuta ut dictum est, explicabitur. Nisi quis malit exponere, in nomine eius, propter nomen eius quod idem est, ac, propterea.

48 *Qui ministratis sanctis, & ministrastis.* Ministrare alicui & si generale verbum sit, solet de ijs saepe dici, qui aut

† M

aut cibos parant, aut paratos in mensam afferunt. Vt Matthæ. 4. Et Ecce Angeli accesserunt & ministrabat ei Lucæ. 12. Amen, dico vobis, quod præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis. Sed proprie in scriptura significat elemosynas largiri, aut ab alijs acceptas deferre. Vtrumque videmus apud Paulum Rom. 15. Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis, id est, vt elemosynas sanctis deferam. Deinde addit: Probauerunt enim Macedonia, & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Ierusalem. Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentes, debent & in carnalibus ministrare illis, id est, elemosynas largiri: vtrūque autem videntur Hebræi fecisse, hoc est, non solum elemosynas dedisse, sed ad pauperes derulisse, & illis inferuisse, ac ministrasse, quod proprie significat ministrare. Hoc idem subindicat cap. 10. cum ait: Nam & vincitis compassi estis &cæt. Sanctos autem pro illius sacculi more vocat Christianos, vt etiam perspicitur ex verbis quæ retulimus ex cap. 15. ad Rom. & nihil est frequentius apud Paulum, præsertim in initio, & in fine Epistolarum vt Rom. 1. omnibus, qui sunt Romæ dilectis Dei vocatis sanctis. 1. Cor. 1. Ecclesie Dei, quæ est Corinthi sanctificatis in Christo Iesu vocatis Sanctis Ephes. 3. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc &cæt.

Matth. 4. Luc. 12.

Rom. 15.

49 Sanctus.

Rom. 1. 1. Cor. 2. Ephes. 3.

Cupio autem nunquamque vestrum eandem ostentare sollicitudinem. Cupio vt in hac sollicitudine operum misericordie, & reliquarum virtutum nunquam defatigemini sed ad finem vsque perseueretis. Ostentare autem simpliciter dixit pro ostendere *ενδεικνασθε*.

Ad expletionem spei *προς τὴν πληροφωρίαν τῆς ἐλπίδος*, quod Erasmus vertit ad plenam spei certitudinem, id est vt bonis operibus quotidie vestra spes crescat, & plenior sit, omninoque significat, quod est in. 2. Epist. Pet. capit. 1. Qua propter fratres magis satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis, *πληροφωρίαν*, (vt adnotauit Erasmus in præfatione Euangelij Lucæ) est

Πληροφωρία ἢ πληροφωρίαν.

M 5 ple-

50 plenam de aliqua re & indubitam fidem facere. Et
 πληροφοροίμαι, (inquit Budæus in commentarijs linguæ
 Græcæ) est compertum habere, certissime noui. Et
 πληροφοροίθεis, Dicitur, qui certa cognitione aliquid no-
 uit, aut si ita dicere liceret, qui plene de aliqua re certifi-
 catus est. Rom. 4. Plenissime sciens, quia quæcumque pro-
 misit, potens est & facere. Et cap. 14. vnusquisque in
 sensu suo abundet ἐκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ πληροφοροίτω, id
 est vnusquisque quod sentit in eare, id certum existi-
 met, in eoq; se cōquiescat. Hinc πληροφορία, volunt esse
 certam rei cognitionem, siue quam vulgus vocat certi-
 tudinem. Erasimum & Budæum multi sequuntur, putant
 enim hæc deduci a πλήρης, quod est plenus, & φέρω,
 quod est compertire, deprehendere. At primum recla-
 mat orthographia, cum in φέρω sit ω in πληροφοροίω,
 & ab eo deriuatis semper, ο, inueniamus, nunquam, ω.
 Deinde non pauci loci occurrunt, vt statim videbimus,
 qui ita intelligi nequeant. Quare existimo nostrum inter-
 pretem melius vim huius verbi deprehendisse, quam
 Erasimum & Budæum, ac πληροφοροίω, nihil aliud esse
 quam abundare, impleri, siue plenitudinem habere,
 cuius iuriam reusit plenitudo, ex ijs. quæ dicuntur atque
 ex præcedentibus & sequentibus intelligitur: nunc e-
 nim est cognitio, nunc aliter cuius rei πληροφο-
 ρειν enim a πλήρης, quod est plenus, & ἀφέρω, dicitur,
 cuiusmodi multa sunt verba apud Græcos, vt ἀφροφρην
 aurum ferre, ἀδδφρην, tædam ferre, ἀφροφρην, fet-
 lam ferre ἀφροφρην, munerâ ferre. Ita πληροφοροίω, pleni-
 tudinem ferre πληροφοροίω, abundare, impleri, pleni-
 tudinem habere. Ita omnia, recte intelligemus Roman. 4.
 πληροφοροίθεis, quia quæcumque promisit, potens est &
 facere, id est, plenitudinem habens, Deum posse facere,
 quæ promisit. Cuius rei plenitudinem? Scientiæ & fidu-
 ciæ: propterea vertit interpret: plenissime sciens. Ita
 cap. 14. vnusquisque in suo sensu, πληροφοροίτω, abundet,
 plenitudinem habeat in eo, quod sentit, & iudicauit, id
 est,

51
Translatio.

Locus Ro.
34.

est, ita faciat dubitando ne peccet, sed plene sibi persua-
 deat sibi id licere, quod facit. Hanc persuasionem, & 52
 hoc firmum iudicium vocat postea πίστις, id est fidem, πίστις
 enim persuasio est, ἀπό τῆς πειθῆς, quod est suadere. Om-
 nia quidem sunt munda, sed malum est homini, qui per
 officinulum manducat & cat. Tu fidem habes? Penes
 te metipsum habes coram Deo. Hoc est: Tu iudicās, &
 plene persuasus es licere vesci his, aut illis cibis? Ita cre-
 du & iudica apud te & apud Deum, sed ita eis vescere vt
 infirmitas offensionis non sis. Ex quo intelligitur, quod pau-
 lo post ait, & obscurum, aut improprium videri solet:
 Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est, id est
 quod quis facit contra id quod sibi faciendum esse per-
 suasit, aut non sequens persuasionem suam. Et Luc. 1.
 Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narra-
 tionem, quæ in nobis completa sunt rerum πρὸ τῶν πε-
 πληροφοροίμων ἐν ἡμεῖν πραγμάτων, Erasimus vertit: Ea-
 rum, quæ inter nos certissimæ fidei sunt rerum. Sed
 πρὸ πληροφοροίμων, dicuntur apud Erasimum qui plenissime
 sciunt, quare id de rebus dici non potest. Multo ergo me-
 lius noster interpret: Earum quæ in nobis completa sunt
 rerum, id est, earum rerum, quæ in nobis plenitudinem
 habuerunt. Illud etiam manifestius. 2. Timot. 4. Domi- 53
 nus autem mihi assistit, & confortauit me, vt per me
 prædicatio impleretur, & audiant omnes gentes. Præ-
 dicatio impleretur est, πληροφοροίω, id est, plenitudinem ha-
 beat audientibus omnibus gentibus. Quod neque Eras-
 mus negare potuit, qui vertit: vt per me præconium ex-
 pleretur. Inde πληροφοροίαν, noster interpret elegantissi-
 me vertit: plenitudinem. Colossens. 2. Instructi in carita-
 te, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in ag-
 nitionem mysterij Dei, id est, vt diuitias habeant
 plenissimæ intelligentiæ mysteriorum Dei. 1. Thessal.
 1. Quia Euangelium nostrum non fuit ad vos in ser-
 mone tantum, sed in virtute & in Spiritu sancto, &
 in plenitudine multa. Hoc est, prædicatio mea mi-
 raculis confirmata est in vobis, & Spiritus sancti di-
 stributione gratisque vobis cōcessis, & plenitudine atq;
 copia

cupia multorum, qui conuersi sunt & crediderunt. Heb. 10. Accedamus cū vero corde in plenitudine fidei: sicut igitur cap. 10. accedere iubet cum plenitudine fidei, Iam nunc dicit, cupinus autem vnum quemque vestrum eandem offerre sollicitudinem ad expletionem spei vsque in finem, id est, ad plenitudinem spei, vt spes vestra plena sit, quæ studio bonorum operum augetur, & plenior in dies fit.

54 *Qui fide & patientia.* *ἰδιὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας*, Per fidem & longanimitatem, credere enim Deo oportet & promissiones eius, si cito non dentur, patienter expectare. Oecumenius: Quid est autem per longanimitatem? Hoc est, per tolerantiam. Pertulit enim Abraham promissionem ad tam multos annos prolongatam, & tamen permansit semper in credendo. Nam si simul vt promissit Deus, subsequeretur donatio, iam apud eum, qui promissionem suscepit, nullus esset vsus fidei, aut tolerantie, quod omnino verax esset Deus.

Hereditabunt promissiones. *ἡ τὰ κληρονομήσουσιν*, id est, Qui hereditant, ita legunt Chrylостomus & Theophilactus, & Oecumenius, atque ita est in Græcis codicibus. Ex quo fit verisimile, legendum esse hereditant, facilius enim hoc quidem in loco latina corrupti potuerunt, quam Græca. Ad sententiam nihil refert.

Abraham namque promittens Deus. Videtur, id quod dixerat, confirmare exemplo Abraham, qui promissionem Dei patienter expectans consecutus est. At si hoc tantū faceret, iure quæreremus cur verba illa addidisset, quæ nihil ad institutum sermonem pertinere videbantur.

Quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem: Et postea. *Homines enim per maiorem sui iurant &* quæ sequuntur. Non hoc tantum docere vult, sed promissionis huius meminit, quia & ipsi Abraham & posteris eius facta est, id est omnibus, qui secundum spiritum filij sunt Abraham & vitam eius fidem imitantur, sicut ait Rom. 4. vt secundū gratiā firma sit promissio omni semini, nō ei, qui ex lege est solum, sed & ei qui ex fide est Abraham, qui pater est omnium nostrum, sicut scriptum est: Quia patrem multorum

Rom. 4.

tarum gentium posui te & cetera. Hoc ipse Apostolus aperte docet eum ait: *In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hereditibus immobilitatem consilij sui &c.* Quo modo autem pertineat hæc promissio ad omnes filios Abraham, mox dicemus. Hanc ergo promissionem & Abraham factam & filijs eius, docet eum patienter expectasse & tandem consecutum fuisse, vt & ipsi si patienter expectauerint, non dubitent se esse consecuturos.

Quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem. Quorum hæc? Quoniam vult eos patienter expectare, docet promissionem eis factam in Abraham firmissimam esse & inuicibilem, vt non deficient expectando, aut dubitent certam eam & ratam fore. Iuramento, inquit, confirmauit, quod promissit, vt deficere non posse intelligamus. Iurauit autem per semetipsum iuraturus per maiorem se, si maiorem haberet, vt nullus nobis dubitandi locus relinqueretur, sed firmum & sanctum iuramentum haberetur. Alludit ad promissionem Gen. 22. Per me metipsum iurauit & cetera.

Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Dixit iam Deum per semetipsum iurasse, nunc rem, quæ iuravit exponit. Verba promissionis hæc sunt. Per me metipsum iuravi, dicit Dominus, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me, benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, & veluti arenam, quæ est in littore maris. Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. Apostolus tamen summam sententiæ paucis comprehendit. Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Hoc est, multis donis te augebo, multis & magnis beneficijs te prosequar, hoc enim est benedicere. Psal. 20. Præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis Gen. 30. Experimēto didici, quia benedixerit mihi Deus propter te. Et c. 39 benedixitque Dominus domui Egyptij propter Ioseph & multiplicauit eum in ædibus quàm in agris cuncta eius substantiam. Huius rei per multa exempla sunt in capit. 28. Deu-

Benedicere

57 28. Deuteronomij. Multiplicabote, id est, numerosam posterorum multitudinem tibi dabo, propagabo genus tuum. Illa autem geminatio, benedicens benedicam, & multiplicans multiplicabo, visitata est in scriptura & magnam habet amplificationem, ut explicauimus in Sophonia cap. i. n. 5. & 6. Et quamuis in Genesi Dominus hac amplificatione usus non fuerit, sed dixerit, benedicam tibi & multiplicabo semen tuum, Paulus illam addidit, quia ex sequentibus verbis, quæ breuitatis causa tacuit, satis constat magnam futuram fuisse benedictionem, & multiplicationem. Multiplicationis magnitudo vix ullis verbis potuit magis declarari quam illis, Multiplicabo semen tuum sicut stellas coeli, & velut arenam, quæ est in littore maris. Benedictionis magnitudo ex illis cognoscitur: Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Hæc igitur omnia paucis, in compendium redegit Apostolus

58 dicens: Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Quare hæc benedictio omnia bona complectitur, quæ omnes fideles per Christum consequuntur, ait enim: Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quod semen est Christus, sicut exposuit idem Apostolus Galat. 3. Et in multitudine filiorum, illi omnino intelliguntur, qui viam Abraham fidem imitantur, siue sint ex Iudæis, siue ex Gentibus, sicut Iohannes Baptista explicauit Matth. 3. Et ne velitis dicere intra vos: Patrem habemus Abraham: dico enim vobis, quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham. Et vberius Paulus Rom. 9. Non enim omnes qui ex Israel ij sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abraham, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen: Id est, non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine & cæt. Merito ergo Apostolus huius promissionis meminit, quæ cæteras omnes continet, & ad veros Abraham filios pertinet. Quod autem dixit: *Nisi benedicens & c.* Cum in Genesi sit: Benedicam tibi, more iurantium loqui voluit, quia iusiurandum referebat. Etenim sicut post verba iurandi, aut affirmandi, si, valet idem quod

quod, Non, ut adnotauimus supra ca. 3. n. 18. Ita, Nisi, post eadem verba, affirmationis nota est, ut Ezech. 5. viuo ego, dicit Dominus Deus, nisi pro eo, quod sanctum meum violasti in omnibus offensionibus tuis, & in cunctis abominationibus tuis, ego quoque confringam, & non parceret oculus meus, & non miserebor. 3. Reg. 19. Hæc mihi faciant Dij, & hæc addant, nisi hac hora cras posuero animam tuam, sicut animam vnus ex illis, Propterea Theophylactus & Oecumenius dixerunt, Nisi, significare idem, quod vere.

Et sic longanimiter ferens adeptus est repromissionem. Diu expectans, tandem obtinuit quod promissum erat. Aliquid Abraham promissum erat sibi, aliquid filiis suis. Quod sibi promissum erat, accepit viuens Genes. 24. Erat autem Abraham senex dierumque multorum, & Dominus in cunctis benedixerat ei. Multiplicatus etiam fuerat, & multos filios ex concubinis suscepit Gen. 25. Sed & illud: Et in semine tuo benedicentur omnes gentes terræ, prophetis oculis impletum vidit, sicut ait Dominus Ioh. 8. Abraham pater vester exultauit ut videret diem meum, vidit, & gauisus est. Sed quia in hac benedictione & multiplicatione progenies electorum promissa est, & beata vita, tam ipsi Abraham quam eius posteris præstanda, sicut ait Ecclesia: Sed signifer sanctus Michael repræsentet eos in lucem sanctam, quam olim Abraham promissisti & semini eius, & hæc nondum plene acceperat Abraham, dixit Apostolus cap. 11. huius Epistolæ: Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à lōge eas aspicientes & saluantes: atque ita hi duo loci conciliantur.

Homines enim per maiorem sui iurant.] Docet cur ante dixerit: Quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per semetipsum, ac si diceret: Deus, ut firma haberetur hæc promissio, adhibere voluit omnia, quæ ad firmitatem promissionum adhibere solent homines, & ideo iurauit. Sed homines per maiorem se iurare solent, & venerationis causa, & ut ille sit vltor violatæ religionis in iure iurando: Deus hoc facere non potuit, quia

quia neminem habet maiorem se, fecit tamen quod potuit & iuravit per semetipsum. Cæterum per maiorem sui Græco more dictum est, pro per maiorem se, quod sæpe facere interpretem diximus supra cap. 3. n. 5. In codicibus Græcis tantummodo est: Homines enim per maiorem iurant, sicut supra dixit, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiore. Et quamuis ad sensum nihil refert, tamen in codicibus, quos habuit interpretes ita scriptum fuisse doct. librorum Latinorum consensus, quibus & Syriaca translatio suffragatur, quæ habet: siquidem homines per maiorem se ipsis iurant.

Et omnis controuersia eorum finis.] Cum controuersia est inter homines & diuersi diuersa dicunt, iuramento illa finitur: id enim certum existimatur, quod iuramento testium confirmatum est.

61

In quo abundantius uolens Deus ostendere] In quo possumus simplici interpretari, In qua re, id est, In qua promissione, vel, In qua id est, propter quod, quia homines ad linem controuersiarum iusiurandi adhibent, & Deus iurare uoluit. Non enim semel diximus, In, sæpe idè ualere quod propter, more Hebræorum. Vtroque modo exponit Theop. & in Syriaca translatione est, Qua propter. Sensus ergo est: Qua propter cum Deus uellet ostendere omnibus ueris Abrahamæ filijs, qui promissionis illius hæres sunt (ut modo diximus) quàm firmum & immutabile esset, quod Abrahamæ atque eius filijs promittebat, præter promissionem, etiam iusiurandum interposuit.

In.

Ut per duas res immobiles.] Per promissionem & iusiurandum. *Quibus impossibile est mentiri Deum.*] In Græco ἵπὸς id est In quibus, promissio Dei fallax esse non potest, & iusiurandum non potest non impleri, ut igitur nos certi essemus, ac nullo modo dubitaremus impleturum esse Deum promissionem suam cum sola promissio satis esset, quæ uana esse non potest, etiam iuramentum adhibuit.

Fortissimum solatium habeamus.] ἰχθυὶν παρακλήσιν, Erasmus: validam consolationem. Ex cum uerendum uideretur, forte solatium, interpretes uertit fortissimum, ut exprimitur et uim nominis ἰχθυὶν, ut in abijctiōe tēcisse adnotauimus

uimus. nume. 40. & 41. Porro παρακλήσις, vel consolatio nem significat, vel exhortationem, sicut exposuerunt Theophilactus, & Theodoretus, & utrumque recte conuenit, uoluit enim Deus ostendere nobis immutabilitatem consilij sui & suæ promissionis ut ea spe exultaremus: & omnia huius sæculi incommoda æquo animo ferremus: & ut eadem spe nos excitaret ad res magnas gerendas, & ad pericula aduenda atque aduersa toleranda.

Qui confugimus ad tenendam propositam spem.] Nos qui relictis sæculi bonis confugimus ad hanc spem celestium bonorum obtinendorum, non ut eam utcumque haberemus, sed ut teneremus κρωτῆσιν, id est, ut apprehenderemus, ac firmissimè complecteremur, ne nos sæculi turbines raperent. Confugimus autem, præteriti temporis est, οἱ κατὰφυγόντες.

Quæ sicut anchora habemus animæ, Hanc spem honorū celestium, quæ ueris Abrahamæ filijs promissa sunt, habemus quasi anchora animæ nostræ. Nā sicut anchora tēpestatis tēpore naues firmas cōtinet, ne uentis rapiantur & conerātur: Ita spes bonorum celestium animas nostras firmas atque immobiles seruat in fluctibus & tempestatibus huius sæculi, ne pereant. Nec tamē anchora sufficit, nisi tuta sit & firma, si enim parua sit, aut leuis, non erit tuta, quia magnā nauim tenere nō poterit uentis insurgentibus. Deinde etiam si iustam magnitudinem habeat, firma sit oportet, & ualida, ne vi maris uento agitata curua illa brachia, siue dentes, dirigantur, & terram tenere non ualeāt, nauisque in certum interitū ruat. Quod ego & socij ante paucos annos experti sumus, cum enim in ora Thufci maris prope Liburnum anchoras iecissemus, magnæ nauis, quæ ad tergū nobis erat, dentes anchoræ unice, ualde maris commotione, paulatim directi sunt, ut uentes potius, quam dentes uiderentur, eaque soluta & magno uenti impetu raptata parum abfuit, quin in nauim nostram impingeret, eamque collideret atque quassaret. Propterea ergo dixit, sicut anchoram tutā, & firmam. Hæc enim spes tuta est, quia Dei promissis innititur, & firma, quia omnibus sæculi fluctibus fortior est.

N Et ince-

Et incedentem vsque ad interiora velaminis. Interiora velaminis vocat, Sanctum sanctorum, quod erat intra velamen, siue velum, quod erat in parte exteriori domus; quæ appellabantur sancta vñ nobis explicatum est lib. 11 de templo cap. 6. & 9. Sanctum sanctorum figura erat, cœli & Domicilij beatorum vt sæpe Apostolus docet cap. 9. 64 huius Epistolæ, vbi nos latius hæc omnia exponemus. Hanc spem docet esse ancoram animæ tutam, ac firmam quoniam ancora tunc tuta est, cum ad terram vsque peruenit, & in interiora eius ingreditur: ita hæc spes promissionis nobis factæ, non bonis huius sæculi, aut bonis spiritualibus huius temporis contenta est, vltius progreditur & vsque ad Deum ipsum peruenit, non enim minora sperat quam Dei ipsius visionem, & cœli inhabitationem.

Vbi præcurfor pro nobis introijt Iesus. Alio argumento docet firmitatem huius spei, & immutabilitatem diuinæ promissionis. iam, inquit, possessionem cœli habemus, Christus in cœlum ingressus est, & natura nostra in illo iam cœlum tenet. Ac ne putaremus ipsum ita ingressum esse vt solus esset ingressurus, addit: Præcurfor pro nobis ipse præcurrit, vt nos sequeremur, & pro nobis præcurfor fuit, aut pro nobis introijt, id est, vt nobis pararet locum: sicut ipse dixit Ioh. 14. vado parare vobis locum. Et si abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio & accipiam vos ad me ipsum, vt vbi sum ego & vos sint. Similiter Oecumenius illud, *pro nobis*, iungit cum verbo *introijt* pro nobis, aut cum nomine, *Præcurfor pro nobis*, id est, præcurfor noster. Theophylactus: Præcurfor enim quorundam sequentium est præcurfor. Nec omnino multum est interualli, ac distantia inter præcurforem, ac sequentes, quemadmodum neque inter Iohannem & Christum multum temporis interfluxit. Ne igitur ægre feratis, mox ingressuri sumus in eum locum, in quo præcurfor noster est & cæt. Quod additum est, *Pro nobis*, ita exponit Theophylactus vt diximus. Deinde etiam addit: vel *Pro nobis*, est, pro eo quod est, vt intercedat *pro nobis* ad patrem, quoniã & pontifex ingrediebatur

tur in Sanctū semel in anno vt pro populo interpellaret. *Secundum ordinem Melchisedec Pontifex factus in æternum* Addit cumulum spei. Hic Iesus, qui vt præcurfor noster introijt in cœlum, quod in Sancto Sanctorum significatum est, priusquam cœlos penetraret, factus est Pontifex noster, & pro nobis sacrificium obtulit æternæ virtutis. Itaque ipse in cœlo patri se ostendet pro nobis, vt passionis suæ recorderetur, & in cœlum veros Christi discipulos recipiat. Quæ sunt postea fusius explicanda. Cap. enim. 7. ait; Hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium: vnde & saluare in perpetuum potest accedens per semet ipsum ad Deum semper viuens ad interpellandum pro nobis Et cap. 9. Non enim in manu facta Sancta Iesus introiuit, exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.

CAP V T. VII.

HIC enim Melchisedec. Prudenter sumpta occasione redit ad id, quod intermiserat. Dixit c. 5. de Melchisedec: De quo nobis grandis sermo, & ininterpretabilis ad dicendum & c. Et quædam interposuit valde vtilia ad eorū animos inflammandos. Sed cū redire vellet ad sermonē de Melchisedec in quo dignitatem sacerdotij Christi erat explicaturus, & quem omitti non oportebat, iterum meminit sacerdotij eiusdem & Melchisedec, vt cum his aptius ac mollius coherereant quæ diciturus est, & attentius audiantur.

Rex Salem. Queritur quæ sit Salem, cuius rex fuit Melchisedec vt etiam Moses restatur Gen. 14. & vbi sit, variæ enim de ea sententiæ scriptorum sunt. Multi eam esse putant, quæ postea Hierusalē dicta est. Hieronymus Episc. 126. ad Euagriū: verti me (inquit) ad Hippolytum, Irenæum, Eusebium Casariensem, & Emiffenū, Apollinariū quoque nostrum; & Eustathiū qui primus Antiochenæ Ecclesiæ Episcopus contra Arium clarissima tuba, bellicū cecinit & deprehendi horum omnium opiniones diuersis argu-

mentationibus, ac diuerticulis ad vnum compitum peruenisse, vt dicerent Melchisedec hominem fuisse Cananæum, regem vrbs Ierosolymæ, quæ primum Salem, postea Iebus, ad extremum Ierusalem appellata sit. Idem sensit Iosephus lib. 1. Antiquitatum capit. 11. & lib. 7. capit. 3. & libr. 7. de bello Iudaico, capit. 18. quamuis non Salem, sed Solymam vocet, cuius sententiam sequuti sunt alij ex Hebræis vt videmus apud Hieronymum in traditionibus Hebræicis in Genesim, & Chaldaus, qui Gen. 14. vertit: Et Melchisedec rex Ierusalē. At Hieronymus, tamen in traditionibus in Genesim dixit esse Ierusalē, quoniā nō suam in eo loco, sed Hebræorū opinionem referebat, alijs in locis negat esse Ierusalē, eamq; esse cōfirmat, quæ alio nomine dicta est, Sichein, metropolis Samaritarū pertinēs ad lortē tribus Ephraim. In locis Hebræicis ita de ea loquitur: Siché, & Salē, quæ Latine, & Græce Sicilia vocata est, ciuitas Iacob, nūc deserta est, ostēditur autem locus in suburbanis Neapoleos iuxta sepulchrum Ioseph, quā subuertit Abimelech, & seminavit in ea Salem, sicut in libro Iudicum scriptum est. Postea vero instaurata est à Ieroboham, vt regnorum narrat historia, & sita est in finibus tribus Ephraim, & c. Et in epist. 126. ad Euagrium ait: Salem autē, nō vt Iosephus & nostri omnes arbitrantur esse Ierusalem, nomen ex Græco Hebraicoq; cōpositū, quod absurdum esse peregrinæ lingue mixtura demonstrat: sed oppidum iuxta Scythopolim, quod vsq; hodie appellatur Salē, & ostēditur ibi palatium Melchisedec ex magnitudine ruinarū, veteris operis ostēdens magnificentiam, de quo in posteriori quoque parte Genesios scriptum est. Venit Iacob in Socoth, id est, in tabernacula, & fecit sibi ibi domos, atq; tentoria, & trāsiiuit in Salē ciuitatē regionis Siché, quæ est in terra Chanaan, & c. Et postea: De quo in Euāgelto quoq; legim⁹: Erat, autem Iohannes baptizans in Hennon iuxta Salem, quia aquæ multe erant ibi. Nec refert vtrum Salem an Salim nominetur, cum vocalibus in medio literis pererrantur Hebræi, & pro voluntate lectorum, atque varietate regionum eadem verba diuersis sonis, atque accentibus

bus proferantur. Alio quoque argumento hoc confirmat idem Hieronymus. Considerandum quoque est inquit, quod Abraham à cæde hostium reuertēti quos persecutus est vsq; Dan quæ hodie Paneas appellatur, nō de via Ierusalem sed de oppido metropoleos Siché in itinere fuerit & cæt. Hieronymum sequitur Augustinus Eugubinus in adnotationibus in cap. 14. Gen. & alij nonnulli. Mihi, cum res neque ex scriptura satis cognosci, neque certis argumentis probari queat, eundem potius videretur in plurius, ac vetustiorum sententiam, id est, Iosephi, & Hebræorum, & veterum patrum, & Chaldæi, quæ magis etiam placuit Procopio in commentarijs Genesim, & Cyrillo li. 5. in Gen. prope initium, & Abulensi in. c. 12. Gen. q. 27. & in cap. 14. prope finem, & Isidoro Clario in cap. 14. Gen. & Andræ Massio in cap. 10. Iosue. Egesippus autem lib. 3. de excidio Ierosolymitano cap. 9. & Isidorus li. 15. Etymologia. cap. 1. non solum eam dicunt esse Ierusalem, sed etiam à Melchisedec conditam, quod scripsit Iosephus lib. 7. de bello cap. 18. Argumenta Hieronymi facile solui possunt, Dicimus enim fuisse etiam urbem in Samaria, quæ diceretur Salem, siue Sichein, sed negamus eam esse, cuius rex fuerit Melchisedec. Nec ruinæ palatij Melchisedec hoc probant, non est enim probabile tempore Hieronymi vllas extitisse tam antiqui ædificij ruinas eiusmodi, præsertim vt veteris operis magnificentiam ostenderent, cum fuerit vrbs æquata solo & sale seminata ab Abimelech vt Hieron. ipse testatur. Sed neque Iosephum illa ruinæ latuissent diligentissimū antiquitatis indagatorem atque scriptorem, cuius tempore integriores & notiores fuissent. Probabilius est palatiū illud ab Ieroboham, qui urbem instaurauit, fuisse constructum, & indigenarum errore falsaq; traditione putatum fuisse Melchisedec. Quodque Hieron. ait Abraham reuertenti à cæde, non de Ierusalem, sed de Salem in itinere fuisse Melchisedec, nihil mouere debet, nam cum Abraham eo tempore habitaret iuxta conuallem Mambre, quæ est in Hebron vt est in calce cap. 13. Gen. reuertenti etiam Ierusalem in itinere erat, & facile ad eum exire

potuit Melchisedec de Ierusalem, cum rex Sodomæ egres-
sus fuerit in occursum eius, quæ remotior erat à via, quàm
Ierusalem. Exiisse autè eum discimus ex Apostolo dicente:
Qui obtulit Abrabæ regresso à cæde regum. Alia me ratio ma-
gis mouebat. Salem dici in scriptura urbem illam quæ po-
stea à Sichem filio Hemor dicta est Sichem, nec eam me-
minisse alterius vrbs, quæ diceretur Salem, neq; vnquam
ita ab ea vocatam esse Ierusalem, sed Iebus. Verum & hæc
minimo negotio dissoluitur, nam Iebus dictam esse etiam
Salem intelligitur ex Psalm. 75. Et factus est in pace (hoc
est in Salé, vt est in Hebræo) locus eius & habitatio eius
in Sion: vbi sine dubio eadem vrbs intelligitur Salem, &
Sion: Scriptura enim haud obscure indicat duas fuisse
huius nominis vrbes cum Gen. 33. ait: Transiitque in Sa-
lem urbem Sichimorum, quæ est in terra Chanaan, non
enim solet ita loqui scriptura, nisi cum altera vrbs est
eiusdem nominis, vt Matth. 2. Cum natus esset Iesus
in Bethlehem Iudæ, Mich. 5. Et tu Bethlehem Ephra-
ta. Erat enim altera Bethlehem in Galilæa, Iosue. 19.
Et Iohann. 2. Nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ, erat
enim altera Cana Samaria. Vtriusque meminit Hiero-
nymus in locis Hebraicis. Denique nomen ipsum Ieru-
salem declarat eam olim dictam esse Salem, valde enim
probabile est, quod veteres patres ab Hieronymo nomi-
nati, & Procopius in eadem verba Genesis & Engu-
binus & alij multi affirmant, coniuncta fuisse duo nomi-
na Iebus & Salem, & mutatione literæ B. in R. dictam
esse Ierusalem. Certè quamuis varias nominis Etymo-
logias scriptores proferant, conuenit inter omnes com-
positum esse ex veteri Salé. Ex quo constat male Hebræos
legere ac scribere, Ierusalaim, cum scribendum sit, Ieru-
salem. Figuræ autem perpulchræ conuenit Salem esse Ie-
rusalem vt in eadem vrbe, regnauerit & sacrificia obtule-
rit Sacerdos Dei altissimi, in qua sacerdos in æternum se-
cundum ordinem Melchisedec sacrificium æternum ob-
tulit, & regnauit à ligno.

7 *Sacerdos Dei summi.*] *וְיֵשׁוּעַ*, Altissimi vt vertit Hie-
ronymus Gen. 14. Impium est dubitare, an Melchise-
dec

dec sacerdos fuerit cum aperte id Paulus confirmet. Im-
portune ergo Hieronymus Oleastrius in eadem verba
Gen. 14. adnotauit *יְהוֹשֻׁעַ* apud Hebræos non solum signi-
ficare Sacerdotem, sed etiã principem, sicut cũ. 2. Reg. 8.
legimus: Filij autè Dauid Sacerdotes erant: Et quædam ex
recentioribus Hebræis in Genesi, pro, Erat enim sacer-
dos Dei altissimi dicit vertisse: Et ipse princeps Deo alti-
ssimo. Quod ipse ita repide & ignaue refellit, vt tan-
tum dicat: Frequentius tamen Sacerdotem significat, &
hic pro Sacerdote accipiendum videtur, & cetera. Non vi-
detur tantum, sed certissimum est. Nunquam enim filij
Dauid aut alij, qui Sacerdotes non essent, dicti sunt Sa-
cerdotes Dei altissimi, aut Deo altissimo, quia cũ hoc ad-
ditur, tollitur prorsus ambiguitas, si qua erat in nomine
Hebraico, vt Sacerdotes proprie intelligantur, qui Deo
dicati sint. Quare Iosephus nunquam dubitauit eum
fuisse Sacerdotem, ait enim libr. 1. Antiquit. cap. 11. vbi
à Solimæ vrbs rege Melchisedeco est exceptus. Id no-
men interpretatur rex iustus, erat enim re vera talis om-
nium consensu sacerdotio summi Dei ob iustitiam di-
gnus habitus. Et lib. 7. de bello cap. 18. Primus autem con-
ditor eius fuerat Chananæorum Dynasta, qui patria lin-
gua iustus appellatus est rex, erat quippe talis. Ideoque
sacerdotium Deo primus exhibuit, & sano primum ædi-
ficato Ierosolymam ciuitatem vocauit, cum ante Solyma
vocaretur. Quid sit consensum non solum sanctorum pa-
trum, sed etiã Hebræorū. Quomodo benedicit Abrahæ?
Quomodo illi decimas offert Abrahâ, si sacerdos nõ est?
Et quidè Christianus nihil horū negare, de nullo horum
dubitare potest, cum omnia sint à Paulo confirmata. Sed
neque Iudeus potest aliter locum Genesis exponere, cum
dicat Dauid, Tu es sacerdos in æternū secundū ordinem
Melchisedec: Quomodo enim Christus est sacerdos secu-
dum ordinē Melchisedec, si Melchisedec sacerdos non
fuit? Postremo Melchisedec à Paulo, vel, certe à Pauli in-
terprete Græco vocatur *ἱερέως* Dei. Et quāuis nomē *יְהוֹשֻׁעַ*
aliud etiã significet apud Hebræos, tamen *ἱερέως*, apud

Psal. 109.

9 Græcos sō ū sacerdotē significat. Quæ propter filij Dauid qui dicti sunt sacerdotes nequaquam à lxx. vocantur *ιερείς* 2. Reg. 8. sed *αυλαρχοι*, id est, aulae principes. Quod quid sit, discimus ex. 1. Paral. 18. vbi legimus, Porro filij Dauid primi ad manum regis. lxx. *Και υοι δαβιδ οι πρωτοι διαδοχοι τῆ βασιλείας*, Quod mihi ita interpretandum videtur: filij Dauid erant, qui primum excipiebant regem, id est, qui inter comites erant primi, & regi proximi. Iosephus lib. 7. Antiq. c. 6. eodem modo intellexit, ita enim hæc ipsa de eadem re agens interpretatus est: Omnes regis seniores filij inter patris satellites versabantur, nisi quod primi ad ætatem retulit, sed melius ad dignitatem referretur. **□□□□□□□□**

Qui obuiamuit Abraham.] Historia narratur Gen. 14. vnde Apostolus ea desumit, quæ ad figuram Christi & sacerdotij eius pertinere vidit.

Cui & decimas omnium diuifit Abraham.] Spoliorum videlicet, quæ in bello illo ceperat.

Primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ. De hac interpretatione & de solutione obiectionis eorum, qui ex his verbis probare nitentur hanc Epistolam non fuisse scriptam Hebraice, sed Græce & de interpretatione nominis Salem, diximus multa in prologo huius Epistolæ capitul. 2. numer. 10. & 11. Hoc tantum nunc adnotandum, cum dicitur rex iustitiæ idem esse ac si diceretur rex iustus, more Hebræorum, sicut bis interpretatus est Iosephus, cuius verba retulimus num. 7. & 8. & Hieronymus Epistol. 126. Multi ex ijs, qui Hebraice norunt, dicunt hoc nomen significare Rex meus iustitiæ. At neque Paulus neque Iosephus neque Hieronymus ita interpretati sunt. Sciant ergo hi vfitatissimum esse apud Hebræos primo nomini compositionis addere, i, ornatus causa vt Adonisedec, Adonibezec, Abimelech, Achitob, Achimelech, Haminadab, Abisag, atque idem factum est in Melchisedec. Quod vero Cæteranus scripsit in hunc locum Pauli & in plal. 109. & Andræas Masius in cap. 10. Iosue, & Abulensis in cap. 14. Gen. & in capit. 22.

q. 15.

Quæst. 15. Melchisedec non fuisse nomen propriū huius regis, sed commune regibus illis, sicut reges Aegypti vocati sunt Pharaones, & imperatores Romanorum Cæsares appellantur: commentum est recentium Hebræorum contra Iosephum, & Hieronymum, & veteres omnes. Hebræi autem more suo multa huiusmodi dicunt cum nec probent, nec probare possint.

Sine patre sine matre, sine genealogia.] Multi hæc legentes, & quæ sequuntur: neque initium dierum, neque finem vitæ habens, in eam sententiā inducti sunt, vt Melchisedec non hominem, sed aliquid homine maius esse existimarent. Origenes in. 1. homilia in Genesim (vt testatur, Hieronymus Ep. 126. nam in ijs Origenis, quas nunc habemus, non legimus) Angelum esse dicit, quem (vt idem Hieronymus ait) secutus est Didimus. Alij Spiritum sanctum esse dixerunt, vt is, cuius librum sine nomine ad se missum esse scribit in eadem Epistola Hieronymus, & ille cuius quæstiones noui & veteris testamenti circunferuntur in. 4. tomæ operum Augustini qui Quæst. 109. multis id probare cōtendit. Hæretici (vt referunt Epiphanius lib. 2. 11 contra heres. hæresi. 55. & Augustinus in libello de hæresibus cap. 34.) magnam quandam virtutem Dei fuisse dixerunt Melchisedec. Neque solum virtutem magnam, sed (vt ait Epiphanius) maiorem eum Christo esse volunt, quoniam Christus dicitur sacerdos secundum ordinem eius. Hoc ipsum dixisse Theodorum hæreticū scribit Tertullianus in libro de præscriptione aduersus hæreticos, in fine: Aiebat idem hæreticus, Melchisedec pro cælestibus virtutibus facere, quod Christus facit pro hominibus, vt earum deprecator & aduocatus sit apud Deum. Aduersus hanc heresim à patribus olim damnatam, disputandū non est, cum Moses & Paulus ita loquantur, vt eorum verba nisi homini, conuenire nemini possint: Et inter alios aduersus eam luculenter disputauit Cyrillus lib. 5. comm. in genesim, & Procopius in eundem locum. Quare miror Augustinum Eugubinum, cum Origenis & Didimi errorem retulisset, cōtinuo scripsisse: Probabilius est aut quod opinantur Hebræi hunc fuisse Sem filium Noe, aut alterum quem-

N 5 quem-

quemuis hominem, & cæt. quasi aut quod dixit Origenes fuerit probabile, ac non potius manifestus error, aut Melchisedec hominem fuisse probabilis tantum opinio sit?

12 Multo siquidem aliter de probabilibus opinionibus & de rebus fidei loquendum est. Erroris ansa ex verbis Pauli non intellectus arcepra est. *Sine patre sine matre*, & cæt. Quæ re ferente in eadem epistola Hieronymo ab Hippolyto, Ire næo, Eusebio Cæsariensi, Eusebio Emiseno, Apollinario, & Eustathio ita exposita sunt, non quæ absque patre & matre fuerit, cum Christus quoque secundum utramque naturam, & patrem habuerit, & matrem: Sed quod subito introdu catum in Genesi occurrisse Abrahâ à cæde hostium reuer tenti, & nec ante nec postea eius nomen feratur adscri ptum. Hæc eadem & Epiphaniij loco indicato & omnium patrum expositio huius epistolæ sententia est. Quæ Theo doretus magis explicat his verbis: Abrahæ & multorum aliorum genealogiam divina recensuit scriptura, tam eorum, qui illum præcesserunt, quam eorum, qui postea secuti sunt, & illius patrem & avum, & abavum, & illius maiores. Porro autem adiecit etiam, quod tot an nos natus genuit, & rursus eum tot annos natus esset, mortuus est. Melchisedec autem, nec patrem, nec genus docuit divina scriptura, & neque quanto tempore vixe rit, neque quando unquam vitæ finem ceperit. Ea ergo ra tione est *sine patre & sine matre & sine genealogia*, nec initium dierum, nec vitæ finem habens: Divina enim scrip tura nihil horum docuit, &c. Epiphanius: dixerunt autem quidam Eraclâ vocari eius patrem, matrem autem Astaroth, at que Asteriam, &c. omnia (vt rectè dixit Hieronymus) vno statim verbo explicantur, nam pro, *sine genealogia* est ἀγενεαλόγητος, est autem γενεαλογεῖν, genus alicui dare, id est, recensere, aut scribere alicuius genealogiâ, quæ ex Græco Apostoli interprete intelligitur, qui paulò post ait: ὁ δὲ μὴ γενεαλογημένῳ ἐξ αὐτῶν, pro quo noster ver tit: cuius autem generatio non annumeratur in eis. Et Erasmus: At is, cuius genus non recensetur ex illis. Plu tarachus in Romulo, γενεαλόγοι τοῦ λυχέρου, id est, Ly curgi

curgi genus recensent. Et γενεαλόγητος, qui genus alicuius recenset, aut memorat, & γενεαλογία, memora tio, aut descriptio generis alicuius. Quare *sine genealo gia*, aut ἀγενεαλόγητος, non dicitur qui genus non habet sed cuius genus memoratum, aut scriptum nõ est. Ita etiam *sine patre, sine matre*, cuius pater, aut mater non memo ratur, nec proditur. Erasmus vertit: Ignoti patris, ignotæ matris, ignoti generis. Translatio Syriaca: cuius nec pa ter, nec mater scribuntur in generationibus, neque ini tium dierum eius, neque finis vitæ ipsius. Nec miremur ita loqui Paulum, cum omnes ita etiam loquantur. Terræ filium, & fratrem gigantum vocant Græci & Latini, non qui patre careat, sed cuius pater obscurus, & ignotus sit. Et Horatius dixit:

Qui quamvis periturus erit, sine gente, exuentis

Libr. 2. Sæ

Sanguine fraterno, & cæt. sine gente dixit, cuius genus ignoraretur. *ty. 5.*

Eius autem genealogiam non esse positam in scriptura putant nonnulli ex Iudæis, quod ex impura fornicatrice, & viro fornicatore genitus fuerit. Sed more suo fingunt somnia, quæ probare non possint. Eustathius Episcopus Antiochenus ait: Melchisedec genealogia non recensetur, quia maiores illius indigni erant, qui cum viro iusto, ac virtutis eximie connumerarentur. Sed diuinat hic etiam. Ratio ex ipsa scripturæ consuetudine tumenda vi detur. Non enim solet illa genealogias eorum scribere de quibus obiter loquitur, aut eorum, qui ad genus Abra hæ non pertinet, cuius potissimum causa sacra historia conscripta est. Non recenset genealogiam Iob, et si vir clarissimus fuit, aut amicorum eius, qui reges erant: non regum illorum, quorum pugna describitur Genes. 14. non Nabuchodonosor, non Cyri, non Daris, non Assueri, aut aliorum similibus. Cum igitur obiter de Melchisedec loqueretur Moyses, & ille ad genus Abrahæ non pertineret, merito eius genealogia omissa est. Oportuit etiam eam omitti, vt plenior Christi figura esset, vt dicemus.

Sed

15 Sed quaeritur, quis fuerit Melchisedec. Constans veterum Hebraeorum opinio est eum fuisse Sem filium Noe. Tradunt, inquit Hieron. Epist. 126. hunc esse Sem primum filium Noe, & eo tempore quo ortus est Abraham, habuisse ætatis annos trecentos nonaginta, qui ita supputantur, & cæ. Et postea. Ratione deducta inuenitur Sem ab nepote suo decimi gradus, Abraham superuixisse annos quadraginta. Idem refert in traditionibus Heb. in Genesim. Idem sensit Lyranus in Genesim, Abulensis in capit. 14. Gen. prope finem & Honcala in cap. 14. Gen. Et probabile id existimant Caietanus & Eugubinus in idē caput Genesim. Eamdem opinio ē retulit Isidorus lib. 15. Etymol. c. 1. sed neq; probauit, neq; improbauit quæadmodum & Hieronymus fecit. Procopius vero initio cap. 15. Comment. in Genesim ait. Quidam admodum stulte opinantur Sem esse Melchisedecum, verum id impossibile est; supra enim cum eius genealogiā explicarem, patuit, quod nec Tharæ tempora assequi potuit. Præterea cum Sem Orientalis pars orbis obuenerit, quomodo inuasisset terram Chamō destinatam? & cæ. Mihi certum & indubitatum videtur Melchisedec nequaquam fuisse Sem, vt Hebraei putarunt. Primum ipsi fingunt quod volunt, vt solent, sed nihil probāt. Mirum autem est, tam ipsos, quam recentiores eorum sectatores quasi rem confectam putare, si ostenderint Sem ad illud tempus vixisse, ac si nullus alius eo tempore regnare potuerit in Salē, nisi Sem. Vnde hoc sumunt? vnde probant Sem venisse aliquando in terram Chanaanorū? vnde, regnasse? An quod sacerdos fuerit? Ipsi docent primogenitos in lege naturæ fuisse Sacerdotes, vt in Epist. 126. & in trad. in Genesim refert Hieronymus, Iob quoque sacrificia offerebat, & Abraham. Præterea Melchisedec genus aut anni non scribuntur in scriptura vt testatur Apostolus: genealogia autem Sem ab Adam vsque ad Noe scripta est in Genesi, & eius posteritas ac anni vitæ scribuntur Gen. 10. & 11. Omitto improbabilissimè dici eum, quem scriptura sæpe Sem nominauerat, repente nouo nomine appellasse, nulla facta mentione prioris, quam sæpe facere solet in alijs. Illud quaero, quomodo

de Sem

de Sem dicere potuerit Paulus sine patre, sine matre, sine Genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, cum hæc abunde Moyses tradiderit? Ridiculum vero est, quod ad hoc argumentum respondet Lyranus in. c. 14. Gen. & hic, & Caietanus hic & Abulensis. q. 15. in cap. 11. Genesim. Dicendum, inquit Lyranus, quod verum est, memorari videlicet in scriptura Genealogiam, Melchisedech, sed non sub nomine Melchisedec, sed solum sub nomine Sem, & sic intelligit Apostolus & doctores sancti, quod sub nomine Melchisedech non fit mentio in scriptura de patre & matre eius, nec determinat etiam de Genealogia, nec de principio & fine vitæ suæ. Hæc ille. Sed quid hoc refert? Apostolus non de nomine loquitur nihil enim fecit nomen, sed de homine ipso, hominis autem, si ille fuit Sem, & genus & anni traduntur in scriptura. Si quis negaret in cap. 1. Matthæi commemorari posteritatem Abram, aut Israel, quis ferre posset? Etenim quamuis hæc nomina non ponantur, constat memorari posteros Abraham, qui prius dictus est Abram, & Iacob, qui appellatus est Israel. Et nomina tam in scripturis sacris, quam in profanis, non propter se scribuntur, sed vt per ea homines intelligantur.

Est aliud argumentum cum primis validum, quod Procopius leuiter attigit, & neq; ab Hebræis, neq; ab eorum 18 sectatoribus animaduertum est. Terra illa, in qua regnauit Melchisedec, filijs Chanaan filij Cham fratris Sem data est, vt videmus Gen. 20. filijs autem Sem Oriens obtigit, De quo ita scribit Iosephus libr. 1. Antiq. cap. 7. Semæ vero tertio Noe filio, filij fuerunt quinque, qui Asiam vsque ad Indicum Oceanum incoluerunt, ab Euphrate propagandæ ditionis initio facto, & c. Ex his vnus fuit Arphaxad, à quo genus duxit Abraham, & in Chaldaeorum terra regnauit, qui ab eo Arphaxadæi dicti sunt, vt in eodem loco scribit Iosephus. Ex quibus, duo intelliguntur. Primum est Sem non potuisse regnare in terra Cham, cum tres fratres inter se terram diuiserint, sed in regione, quæ ei celsit trans Euphratem, remota

mota à regione Chanaan, quæ erat citra Euphratem. Alterum quod ex hoc sequitur est, posteros Sem mansisse in Chaldaea, & ultra Euphratem visisse, donec Abraham eductus est de Vr Chaldæorum à Thare patre, & venit in Haran Gen. 11. & inde à Deo vocatus est, vt, veniret in terrâ Chanaan, primusque ex gente illâ transijt Euphratem, & inde Hebræus primus dictus est, sicut legimus Gen. 14. Ecce vnus, qui euaserat nuntiauit Abraham Hebræo, pro quo

19 LXX. verterunt: Abram: τῶν ἑπαφθῶν, id est, transitori. In de etiam Iosue ultimo scriptum est: Trans fluiuium habitauerunt patres vestri ab initio. Thare pater Abraham, & Nachor, serui eruntque dijs alienis. Tuli ergo patrem vestram Abraham de Mesopotamiâ: fratribus, & adduxi eum in terram Chanaan. Denique Apostolus paulo post docet nihil ad Abraham pertinere generatione Melchisedec, cū ait: *Cuius autem generatio*, non annumeratur in ois, decimas sumpsit ab Abraham. Quapropter reiicienda sunt somnia Iudæorum, dicendumque Melchisedec, genere fuisse Chananæum & regnasse in Ierusalem, sicut scripsit Iosephus lib. 1. Antiq: cap. 11. & lib. 7. de bello. cap. 18. Et Egesippus libr. 3. de excidio Ierosolymitano capit. 9. & Theodorus. Quæst. 63. in Genesim, & multi ex veteribus Græcis, quos refert Hieronymus epist. 126. & Oecumenius.

Neque initium dierum neque finem vitæ habens.] Hoc est Recte scriptura tacuit initium & finem vitæ eius, vt aptius Typum gereret filij Dei, qui æternus est.

À similitudo autem filio Dei manet Sacerdos in perpetuum.] Omisio quorundam expositionibus, hæc germana interpretatio est. Melchisedec Sacerdos in scriptura vocatur, & cum neque finem dierum, neque initium in scriptura habeat, ex eo intelligitur Sacerdos perpetuus in similitudinem Christi, non quod re vera talis sit, sicut neque re vera initio & fine dierum caret, sed quæ ratione dicitur, neque initium dierum neque finem vitæ habens, eadem censetur Sacerdos in perpetuum quia finis Sacerdotij eius non inueniatur, cū inuenitur finis Sacerdotij Aaron, qui cum mortuus esset, sacerdotium filio reliquit.

Trans-

Translatio Syriaca hoc magis explicauit, quæ ita habet: 20
Cuius neque pater, neque mater scribuntur in generationibus, neque initium dierum neque finis vitæ ipsius, sed in similitudinem filij Dei, permanet pontificatus eius in æternum. Eodem modo exponunt Chrysostronus, & Theophylactus. Itaque (sicut Chrysostronus ait) initium dierum, aut finem Melchisedec nescimus, quia hoc scriptum non est, initium vero, aut finem dierum filij Dei nescimus, quia non habet. Theophylactus: Quem admodum igitur in nominibus, in illo sanè solæ appellationes fuerunt Melchisedec & rex Salem: in Christo autem rerū veritas: sic & quod neque principium, neque finem habuerit, in illo quidem erat quia in sacris literis non esset insertum, figura enim erat: in Christo autem secundum veritatem. Si enim vndiq; futura erat similitudo, non iam figura essent, ac veritas: verum aut vtraque figura, aut vtraque veritas & cetera. Sed quæritur quorum de Melchisedec dictum sit: sine patre sine matre, cum id in Christum non conueniat. Chrysostronus & Theophylactus, & Ambrosius in libro de ijs qui mysterijs initiantur. cap. 8. Et Gregorius Nazianzenus in calce orationis quartæ de Theologia & reliqui, tam Græci, quam Latini, expositores respondent ideo hoc dictum esse, quod Christus secundum diuinam naturam matrem non habeat, secundum humanam vero patre careat. Genealogiam etiam non habet, quoniam generationem eius quis enarrabit? nam & pater est inexplicabilis, & modus ipse generationis: sed neque humana eius generatio potest ratione explicari. At quid hoc refert, cum re vera patrem habeat, & matrem. Præterea, ad genealogiam hoc tantum pertinet vt parentes & maiores memorentur eius, cuius scribitur genealogia, siue generatio recte explicari valeat, siue non valeat. Denique eius genealogia secundum carnem scribitur Matth. v. liber generationis Iesu Christi, & patres ei dantur, filij David, filij Abraham: mater quoque eius indicatur: Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui vocatur Christus. Sed & secundum diuinam naturam scribi eius genealogia videtur. Mar. 1. Initium

Isai. 53.

tium

rium Euangelij Iesu Christi Filij Dei. Genealogia enim
 22 maiores eius, cuius causa scribitur, cōplecti debet. Quod
 si contingat eos paucos esse, non ideo genealogia non
 est quod in ea pauci scribantur, ut si quis dicat: Seth filius
 fuit Adam & Heuæ, satis eius genealogiam explicauit:
 ita satis explicat genealogiam Christi secūdam diuinam
 naturā, qui dicit, Iesus Christus est Filius Dei. Hanc quæ
 stionem vnus ex ijs, quos vidi, soluere conatus est Am-
 brosius Catharinus in hūc modum. Voluit indicare Apo-
 stolus aptē Melchisedec fuisse typum Christi, eō quod in-
 troducitur sine patre, & matre & sine genealogia, tan-
 quam nec initium dierum habens, nec finem, ut meritō il-
 lum Scripturæ Filio Dei assimilem exhibeant, de quo scri-
 ptum est: Et egressus eius ab initio à diebus æternitatis, &
 cæt. At non videtur soluere, ideo enim quærimus cur in-
 troducatur sine patre, & sine matre, & sine genealogia cū
 in hoc, Filio Dei similis non sit, qui hæc omnia habet?
 Nam si id tantum vellet Paulus, quod ait Catharinus, satis
 erat dicere: Neque initium dierum, neque finem vitæ ha-
 23 bens. Dicendum ergo est Melchisedec non fuisse typum
 Christi in eo quod est sine patre & sine matre, & sine ge-
 nealogia, sed in eo, quod neque initium dierum, neque fi-
 nem vitæ habet: quod maxime conuenit Christo; sed ut il-
 le introduceretur in scriptura sine initio, & sine dierum,
 oportuit ut neque pater eius neque mater nominarentur,
 neque eius genealogia scriberetur, si enim aut parentes,
 aut aui ei⁹ nominarentur, iā ex eo cōstabat enī principiu die-
 rum habuisse, quoniā nō potuit esse antequā ab illis gigne-
 retur, & intelligeretur similiter finē vitæ habuisse, sicut &
 illi habuerunt à quibus genitus est. Et hoc ipsum arbitror
 sensisse Catharinū. Ut enim eruditē scripsit Augustin⁹ lib.
 16. de ciuit. c. 2. non omnia quæ gesta narrantur, aliquid si-
 gnificare putanda sunt, sed propter illa, quæ aliquid signi-
 ficāt, etiam ea, quæ nihil significāt, atroxantur. Solo enim
 vomere terra profcinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam
 cætera aratri membra sunt necessaria, & cæt. Quemadmo-
 dum in eo quod paulō ante scripsit Paulus: Qui obuiauit
 Abraham regresso à cæde regum, nihil, quod ad allegoriam
 Christi

Christi pertineat, significare videtur illud: *Regresso à cæde regum*. Nam quod ait: Obuiauit Abraham, significare potest Sacerdotium Christi venisse, cū Sacerdotiū legis erat in honore. Perinde est ergo ac si diceret Apostolus: Melchisedec introducit in scriptura sine patre sine matre, sine genealogia, ut ita non intelligeretur initium aut finis vitæ eius, & aptius typum gereret Sacerdotis æterni Christi, qui in Sacerdote mortali significari non potuit, nisi tacerentur omnia, quæ eius mortalitatem indicare possent.

Intuemini autem, quantus sit hic.] Apud nos *Intuemini*, si-
 gnificare potest videte, & videtis, sed in Græco nulla est
 ambiguitas, est enim *θεωπέτετε*, id est, videte, considerate?
 Dignitatem Melchisedec exponit propter Christum, cuius
 fuit figura, quæ in eō cernitur, quod Abraham tantus
 patriarcha, non dedignatus fuerit decimas ei dare tam-
 quā Sacerdoti atque digniori,

Qui decimas dedit.] Hieronymus Epist. 126. vtrum-
 que enim inquit intelligi potest, & iuxta Hebraicū, & iux-
 ta Lxx interpretes, quod & ipse acceperit decimas spolio-
 rum, & quod Abraham dederit decimas substantiæ suæ:
 quamquam Apostolus in epistola sua ad Hebræos apertis-
 simè definiat nō Abraham suscepisse à Melchisedec deci-
 mas diuitiarū, sed de spolijs hostiū partē accepisse pontifi-
 cæ, & c. Nullo ergo modo iā dubitari pōt Abraham fuisse, qui
 decimas obtulit, non Melchisedec. Quod in translatione
 Lxx. apertum est, in qua legitur: Et dedit ei Abraham deci-
 mas, & cæt. nec tantum ita legitur in Græcis codicibus an-
 tiquioribus, sed etiā in vaticano, qui antiquior Hierony-
 mi ætate dicitur, & in Pontificio, sed Hieronymus in suis
 non legit, Abraham, & ita ut ipse legit, video legisse Phi-
 lonem, in libello de congressu quærendæ eruditionis gra-
 tia, in medio. Certe Iosephus nihil de hac re dubitauit, ita
 enim scripsit libr. 1. Antiquit. capitu. 11. Abrahamus con-
 trā de manubijs decimas ei dono dedit, & cæt. Cur autem
 aut ipse aut quisquam alius dubitaret, cum Melchisedec,
 Sacerdos dict⁹ fuerit & ut Sacerdos benedixerit Abraham,
 & decimæ, Sacerdotum sint? Hinc etiam constat temerè
 O quof-

quosdam dixisse Abraham non decimam partem dedisse, sed munera honorifica obtulisse Melchisedec. Ita sensit Caietanus in Genes. & autor libri phraſeon ſacræ Scripturæ. Primum enim vocabulum improprie accipiunt, nec docent ubi ita ut ipſi dicunt, accipiatur in ſcriptura; Et proprie ſemper ſumenda ſunt vocabula, niſi quid aliter accipere cogat, alioqui nihil erit firmum in ſcriptura. Deinde ſeptuaginta interpretibus & reliquis omnibus aduerſantur, & omnibus illius loci atque huius enarratoribus. Sed Apoſtolo maxime repugnant, qui nihil argumento ſuo efficit, ſi Abraham non dedit decimas Melchisedec, ut dari ſolent ſacerdoti. Munera enim honorifica laicis etiam dantur, & reges etiam ea dant ſuis. Quid apertius, quam Paulum loqui ſemper de decimis ſacerdotalibus? Quomodo aliter intelligi poteſt, *Melchisedec decimavit Abraham, decimavit Leui?* de quo dicemus, num. 35.

De præcipuis.] In Hebræo & apud Lxx. ſcriptum eſt de omnibus dedisse decimas, & ipſe Apoſtoliſ ait in hoc capite: cui & decimas omnium diuſit Abraham, ſed nunc docet quomodo id ſit intelligendum, de omnibus præcipuis: noluit de vilioribus, ſed de præcioſiſſimis quibusque decimas dare Sacerdoti Dei: Pro de præcipuis eſt ἐκ τῶν ἀποθιμῶν quod Eraſmus vertit de ſpolijs, Theophylactus interpretatur, de exunijs præſtantiorum, & honoratorum. *Ἀποθιμῶν*, dicuntur ſpolia opima atque præcipua & primitiæ, quo nomine præſtatiſſima quæque ex ſpolijs Paulus intellexit.

Abraham Patriarcha.] Non ſine cauſa addidit *Patriarcha*, ſed quaſi diceret: Abraham ille pater ſacerdotum legis, & pater omnium tribuum non dubitauit ei decimas dare de præcipuis, ſe minorem agnoſcens, quantum igitur magis Sacerdotes filij Abraham agnoſcere debent, Sacerdotium Chriſti eſſe præſtantius ſacerdotio ſuo. Sed quoniam ut Adamus ait, qui ſunt Patriarchæ ſecundum idioma ſcripturarum, quæſtionem habet, quam ipſe non ſoluit, nos explicemus. Eſt autem minime difficiliſ. Ut enim nomen ipſum indicat, Patriarcha nihil aliud eſt,

eſt, quam princeps patrum, ſive primus inter patres, iſeſt, qui principium alicuius generis eſt, & pater eorum, qui ſuarum familiarum principes ſunt. 1. Paral. 8. Hi Patriarchæ, & cognationum principes, qui habitauerunt in Ierusalem. In Hebræo eſt: Hi capita patrū, generationibus ſuis capita. Lxx. Hi principes cognationū, per generationes eorum principes. Et paulò ante ubi in Hebræo eſt. Et hi filij Ahod, ipſiſ capita patrū, vertit interpres, principes cognationū, quod poſtea vertit Patriarchæ. Lxx. ſimiliter, *Principes cognationum*. Iure igitur Patriarchæ appellatur Abraham, & duodecim filij Jacob. Act. 7. Et ſic genuit Iſaac, & circumcidit eū die octauo, & Iſaac Jacob, & Jacob duodecim Patriarchas, & Patriarchæ emulātes, Iosephi vēdiderūt in Agypto. David etiā iure appellatur patriarcha. Act. 2. liceat audēter dicere ad vos de Patriarcha David. Ita in Episcopis Ecclēſiæ, Patriarchæ dicuntur, qui & Episcopis, & metropolitans maiores ſunt, ad eorum ſimilitudinem, qui in ſæculo dicebantur primates, penes quos erat prima iudiciaria poteſtas in prouincia, ut ſcripſit Anaclerus Pontifex Ep. 2. Quare, qui patres patrum non ſunt, & ſi ſanctitate & antiquitate præſtent, magnique apud homines ſiant, patriarchæ dici non poſſunt. Si autem capita familiarū magnarum ſint, & ſi minoris ſint dignitatis, Patriarchæ dicuntur.

Et quidem de filiis Leui ſacerdotium accipientes.] Hoc eſt, qui inter filios Leui Sacerdotes ſunt, non enim omnes filij Leui erant Sacerdotes, ſed tantum, qui erant ex genere Aharon, ut videmus. Numerorum. 3. Probat autem Sacerdotium Melchisedec maius fuiſſe Sacerdotio Leuitico, quoniam Abraham, ex quo exiit Leui, princeps Sacerdotalis familiæ, minor fuit Melchisedec, quando quidem ei, ut maiori, quia Sacerdos Dei erat, obtulit decimas de præcipuis. Atque hoc ex lege offendit. Sacerdotibus enim omnes tribus decimas perſoluebant ſecundum legem, quas tamen minime perſoluerentur niſi Sacerdotes maiores atque honoratiores ipſis eſſent, quia Deo dicati erant. Hæc res illos superiores efficiebat, cæteris enim pares erant, cum ipſi

etiam essent ex semine Abraham, sicut & Tribus Leui, Quare cum Abraham decimas obtulit Melchisedec, ut maiori & digniori obtulit.

Sed quaeritur cur dixerit Paulus: Et quidem de filiis Leui Sacerdotium accipientes mandatum habent, decimas sumere à populo, cum decimas non solum Sacerdotes, sed Leuitæ etiam acciperent. Num. 18. Filijs autem Leui dedi omnes decimas Israelis in possessionem pro ministerio, quo seruiunt mihi in tabernaculo foederis. Propterea dictum est, quod ipsi Leuitæ decimas decimarum pedebant Sacerdotibus, sicut legimus in eodem capite: Præcipe Leuitis atque denuntia. Cum acceperitis à filiis Israel decimas, quas dedi vobis, primitias earum afferte Domino, id est, decimam partem decimæ ut reputetur vobis in oblationem primitiuorum, tam de arceis, quam de torcularibus, & vniuersis, quorum accipitis primitias, offerte Domino & date ea Aharon Sacerdoti. Dabatur autem vniuersis sacerdotibus, ut docuerunt Iosephus lib. 4. Antiq. cap. 4. & Hieronymus in illud Ezec. 45. Et hæc sunt primitiæ, & cæ. Merito ergo dicit, Sacerdotes decimas accipere à populo, id est, ab omni populo, quoniam non ab alijs tantum tribubus accipiebant, sed ab ipsis etiam Leuitis, qui in templo ministrabant. Hoc autem auget dignitatem Sacerdotum, quod non solum reliquæ Tribus Sacerdotes ut maiores venerentur, sed in eadem tribu Leuitica, qui Sacerdotes non erant, decimas Sacerdotibus pendebant quasi dignioribus. Cum ergo hi ipsi Sacerdotes per Abraham decimas obtulerint Melchisedec ut mox videbimus, maius constat esse Sacerdotium Melchisedec, quam Leuiticum.

Sed oritur ex his Apostoli verbis difficilis quaestio, cur Melchisedec maior fuerit Abraham, cum ipse etiam Abraham sacerdos Dei fuerit, quandoquidem ut scripsit Hieronymus in tradit. Heb. in Genesim & Epist. 126. Primogeniti ante legem Sacerdotes fuerint, & Abraham primogenitus Thare fuerit: legimus enim Gen. 11. Hæc sunt autem generationes Thare, Thare genuit Abraham, Nachor, & Aran, Abraham etiam ut Sacerdos sacrificia Deo obtulit, ut videmus Gen. 15. Cur ergo Sacerdotium Melchi-

Melchisedec dignus sit sacerdotio Abraham, aut cur potius Typus Christi fuerit, aut unde maius esse probatur quod Abraham illi decimas obtulerit, cum Deo per Sacerdotem offerre voluerit, qui non propterea maioris, sed paræ dignitatis esse intelligitur, sicut si nunc sacerdos sacrificium pro se per alium sacerdotem offerat.

Abulensis quidem in cap. 3. Gen. q. 5. & 7. putat Abraham non fuisse Sacerdotem potius, quam alios, sed cum lege id non prohiberetur, licuisse tunc omnibus sacrificia offerre. Quod ego valde alienum à veritate arbitror, nunquam enim in illo populo omnes fuerunt Sacerdotes, sed certi homines signabantur, ut primogeniti in lege naturæ atque alij apud alios. Et S. Thomas. 3. part. quaest. 31. arti. 2. dicit Abraham fuisse sacerdotem.

Hoc ergo potius dicendum, Abraham, qui propheta erat, cum vidisset Melchisedec offerentem panem & vinum, agnouisse in eo expressiorem Sacerdotij Christi figuram, quam aut in se, aut in quolibet alio, ideoque ei ut maiori decimas obtulisse. Fortasse etiam & mysterium nominis tacuissimum Melchisedec, quam ut bis Salem per prophetiam cognouit, quibus præstantior erat ipso Abraham. Et quamuis hæc non cognouisset, satis est ad argumentum Apostoli, quod decimas illi obtulerit, & ab eo benedicti voluerit, his enim eum maiorem se esse testabatur, quia ita se erga illum gerebat, ac si ipse Sacerdos non esset.

Quamquam & ipsi exierint de lumbis Abraham. Hoc est, ab eo geniti fuerint. Quod ideo dicitur, quia à regione lumborum duæ venæ, duæque arteriæ descendunt, per quas materia seminis defertur in locum, in quo illa semen fit.

Cuius autem generatio non annumeratur in eis. Hoc iam exposuimus. n. 13. in Græco ad verbum habetur cuius genus non recensetur ex eis, id est, cuius genus non pertinet ad Abraham, aut ad Sacerdotes generis eius. Ita Theophylactus, & Theodoretus, & reliqui. Translatio Syriacæ. Is autem, qui scriptus non est in genealogijs eorum.

Et hunc qui habebat repromissiones benedixit. Cum tantus esset Abraham, ut eum Deus colloquio suo dignatus fuerit,

de magnifica ei promiserit, tunc benedixit ei Melchisedec ut enim dicitur. Accepisse autem iam tunc Abraham promissiones à Deo, constat ex Gen. 12. Faciamque te in gentibus magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum, & benedictus. Benedicam benedictibus tibi, & maledicam maledictibus tibi, atque in te benedicentur universae cognationes terrae. Et. c. 13. Omnem terram, quam conspicias, tibi dabo, & semini tuo usque in sempiternum. Faciamque semen tuum sicut pulverem terrae, & cetera.

Sine ulla autem contradictione, quod minus est, à meliore benedicuntur.]

Quæritur quomodo hoc verum sit, quod Apostolus extra controversiam esse dicit, neminemque esse, qui contradicat, cum ipsa omnium consuetudo contradicere videatur. Quid enim vetat Sacerdotem quemvis ipsi summo Pontifici benedicere, plebeium regi, mulierem viro, & cetera. Benedicere nunc quidem significat favere, & latè precari, ut ex ipso Apostoli exemplo intelligitur, ita enim benedixit Melchisedec Abraham Gen.

14. Benedixit Abraham Deo excelso, qui creavit cælum & terram, id est, magnus sit apud Deum, magnam benedictionem, magnam copiam donorum à Deo accipiat. Aliud

est autem benedicere, id est, bonam alicui precari ex caritate, aut ex amicitia, quod omnium est: aliud benedicere ex officio, & quasi publicum Dei ministerium, & Sacerdotium, quomodo Abraham benedixit Melchisedec. Qui hoc modo benedicit, sine dubio maior est, quoniam benedicit ex potestate à Deo accepta, & ut Dei minister, qui maior est omnibus. Et quamvis contingat parem pari benedicere, ut presbyterum presbytero, aut Episcopum Episcopo, is qui benedicitur, non ut par benedicitur, sed ut minor, perinde ac si presbyter non esset, laicum potius tunc agit, quam presbyterum. Quare rectè S. Thomas dixit: Nec Episcopus consecrat Papam, nec suffraganei Archiepiscopus, sed hunc hominem ut sit Papa, vel Archiepiscopus. Item facit hoc ut minister Dei, qui maior est, quam Papa. Hæc sanctus Thomas.

Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt.] Alia ratione probat Sacerdotium Melchisedec præstantius fuisse

fuisse Sacerdotium Leviticum. Hic enim inquit, id est, in lege, aut apud nostros, qui decimas à populo accipiunt, etiam si hoc ipso, quod eis decimæ debeantur, meliores populo sint, tamen moriuntur, & in hoc æquales populo sunt. Ibi autem, id est, in eo, quod modo diximus, decimas accepit ille, qui testimonium habet, quod vivat, id est, Melchisedec, qui ideo vivere dicitur, ut ait Theophylactus & alij, quia neque mors eius narratur, neque successor eius scribitur, & ideo, figura Christi est, qui est Sacerdos in æternum. At Sacerdotum Leviticorum mortem & successores legimus in Scriptura. Nec refert ad argumentum Apostoli Melchisedec verè mortem obiisse, non enim de eo propter eum loquitur, sed quia figura Christi erat, qui æternus est. Atque ut esset figura Christi æterni Scriptura noluit eius mortem, aut successorem commemorare similiter supra argumentatus est, patrem enim, & matrem habuit, & initium dierum, & cetera. Sed hæc scriptura tacuit, ut eo significaret ipsum figuram esse Christi Sacerdotis in æternum.

Sed manca & pendens videtur Apostoli oratio, cum enim dixisset: Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt: cõsequens videbatur, ut diceret, ibi autem accepit, qui vivit; nec tamen ita dixit sed: Ibi autem contestatur, quia vivit, nec docet, quis contestetur, aut, quis vivat, nec quidquam de acceptione decimarum addidit. Hæc dubitatio, quæ Latini minus desolant, facile explicabitur, si animadvertamus corruptè legi in multis codicibus Latinis contestatur, quod & Caietano, & alijs imposuit, qui interpretari sunt: Contestatur scriptura, legendum est, contestatus, ut ex Græco aperitissimum est, ut suprà videri potest, id est, qui testimonium habet, quod sine itaq; accipitur contestatus, & est sensus: Ibi autem, ibi autem decimas accepit, is qui testimonium habet ab scriptura quod vivat, id est, Melchisedec, cuius neque mors, neque successor narratur. Hoc exprimit ratio Syriaca: Atque hic quidem homines, qui moriuntur accipiunt decimas, illic autem is, de quo testatur scriptura, non solum vivere, similiter Iræmus verum illic autem is de quo testatur est, quod vivat.

O 4. Atque.

Atque ita omnino exposuit Theophylactus. Simile mendacium irrepit in verba Petri. i. Epist. cap. i. In quo exultatis, modicum nunc si oportet contristati in varijs tentationibus, cum id plenum sensum non habeat, sed legendum sit: Modicum nunc si oportet contristari in varijs tentationibus, & ceteris, *Αυθιθέτης*.

35 *Et ut ita dictum sit, & ceteris.* Quoniam improprium, videri poterat non satis intelligentibus dicere Leui fuisse decimatum in Abraham, temperat, ac præmolit id, dicens *ὡς ἐπὶ ἐμεν*, id est, ut ita loquar, si ita me loqui finitis.

Per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus est. Cum Abraham decimas obtulit, ipse etiam Leui, qui in eo erat, & cui nunc decimæ à populo fratrum suorum penduntur, etiam decimas obtulit Melchisedec figura Christi, quasi intelligens, & confitens sacerdotium Christi maius esse suo sacerdotio. Quid sit autem, decimatus est, ex verbis Apostoli præcedentibus liquet. Vbi enim habemus: Mandatum habent decimas sumere à populo, in Græco est, *ἀποδεκτικῶν του λαου*, id est, decimare populum. Et postea pro, decimas sumpsit ab Abraham, est, *Δεδεκατωκε του Αβρααμ*, id est, decimavit ipsum Abraham. Ita nunc *δεδικατωτε*, id est, decimatus est, significat decimas soluit.

Adhuc enim in lumbis patris erat. Probat afferente Abraham decimas, ipsum quoque Leui, unde genus sacerdotum legis est, decimas obtulisse Melchisedec, quoniam erat in lumbis Abraham, id est, virtute in eo latebat, & voluntas Abraham censebatur eius voluntas, & Abraham, ut propheta, videns, quid faceret, & intelligens ex se natorum genus sacerdotale, pro se & pro posteris suis obtulit, & se & illos minores profitens, esse Melchisedec, quemadmodum si dux aut princeps obedientiam pro se & pro tota posteritate sua regi promittat atque offerat.

36 Sed questio hinc oritur quod secum pugnare videatur Apostolus, si enim sacerdotium Leviticum minus fuit, quia

quia Abraham offerente decimas, ipse Leui decimatus est qui erat in lumbis Abraham, ergo & Christus decimatus est in Abraham, cum etiam fuerit in eius lumbis. Hanc questionem erudite soluit Augustinus lib. 10. de Genesi ad literam cap. 20. quem S. Thomas hic & 3. p. q. 31. a. 8. Et omnes sequuntur. Verba Augustini hæc sunt. Secundum rationem quippe illam seminalem, ibi fuit Leui, qua ratione per concubitum venturus erat in matrem, secundum quam rationem, non ibi erat Christi caro, quamvis secundum ipsam, ibi fuerit Mariæ caro. Qua propter nec Leui, nec Christus in lumbis Abraham secundum animam, secundum carnem vero & Leui & Christus: sed Leui secundum concupiscentiam carnalem, Christus autem secundum solam substantiam corporalem: cum enim sit in semine, & visibilis corpulentia, & invisibilis ratio, utrumque cucurrit ex Abraham, vel etiam ex ipso Adam usque ad corpus Mariæ, quia & ipsum eo modo conceptum & exortum est: Christus autem visibilem carnis substantiam de carne virginis sumpsit: ratio vero conceptionis eius, non à semine virili, sed longe aliter ac deluper venit & ceteris. Sed adhuc queri potest, cur Christus non dicatur decimatus, cum secundum corpus lentam substantiam fuerit in lumbis Abraham, quamvis non fuerit secundum rationem seminalem. Quid obstat non fuisse secundum rationem seminalem, cum re vera ita fuerit in lumbis Abraham, ut filius eius, & posterorum eius, dicatur patris in scriptura? ut Matth. i. liber generationis Iesu Christi filij David, filij Abraham. Ps. 131. Intrauit Dominus David veritatem, & non frustrabitur eum de fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Eadem scriptura ita de Christo loquitur, sicut de reliquis filiis Abraham, nam non solum filium eius eum vocat, sed etiam semen ut Gen. 22. Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Respondeo Christum vere dici filium Abraham quoniam vere filius est sanctissimæ virginis, que ita erat filia Abraham, ut reliqui eius posteris. Sed tamen Christus non fuit decimatus in Abraham, ut reliqui eius filij, quia non erat ita omnino eius filius ut reliqui. Nam

reliqui non solum geniti sunt ex ijs, qui ab Abraham per concubitum nati sunt, sed à proximis etiam parentibus per similem concubitum geniti sunt. Christus autem natus est ex virgine per concubitum genita, sed ipse ex virgine sine concubitu, & sine semine generatus est. Atque ideo, qui secundum seminalem rationem erant in Abraham, illi proprie dicuntur virtute esse in eo, quia naturali modo ex eo oriuntur, & voluntas Abraham censetur eorum voluntas. At Christus naturaliter non nascitur ex Abraham, nec potuit nasci, ita ut natus est, sine magno miraculo, & idcirco non ita proprie latebat in eo ut reliqui, nec voluntas Abraham censetur eius voluntas. Si enim ex carne, aut ex sanguine filij Adam per miraculum fiat à Deo homo, ille nihil ex peccato Adam contrahit, quia non erat in eo secundum similialem rationem, licet fuerit secundum corpulentam substantiam, nec voluntas Adam censetur voluntas eius. Quare Christus etià si Deus non esset cum absque virili semine natus fuisset, peccatū originis non contraxisset. Divus Augustinus in eodem loco: in hunc modum exponit, Ille est agitur decimatus in Abraham, qui licet secundum carnem tantum, sicut enim fuit in lumbis eius, quem admodum in lumbis patris, etiam ipse Abraham: id est, qui sic est natus de patre Abraham, quem admodum de suo patre natus est Abraham per legem scilicet, in membris repugnantem legi mentis & carnis.

39 *Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat, Diceret sacerdotium Christi præstantius esse sacerdotio Levitico, quoniam post sacerdotium Leviticum venit sacerdotium Christi, de quo dixit David: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Hoc sacerdotium novum erat, neque secundum ordinem Aharon, sed secundum ordinem Melchisedec. Multo ergo melius est sacerdotio Aharon sine Levitico, quando quidem intro ducitur ut suppleat quod defuit Levitico. Si enim nihil Levitico sacerdotio defuisset, non opus erat novo sacerdotio: sed si alterius forte sacerdotis lex aut prophetæ meminissent, ille esset secundum ordinem Aharon.*

haron, non secundum ordinem Melchisedec: Ille autem cuius David meminit, est secundum ordinem Melchisedec. Hoc ergo nunc dicit: si consummatio per sacerdotium Leviticum erat, id est si sacerdotium Leviticum, hoc est, quoungebantur filij Aharon ex semine Levi, consummasset atque perfecisset homines, id est, si vim haberet iustificandi & liberandi eos à peccato, & ad vitam æternam perducendi, quæ maximæ atque vitimæ hominis perfectiones sunt quorum expectabatur alius sacerdos secundum ordinem Melchisedec. Hæc consummatio *τελεωσις*, id est, perfectio dicitur, sicut dixit cap. 2. autorem salutis eorum per passiones consummare: Et de hac perfectione dicit paulo post in hoc capite: Nihil enim ad perfectum adduxit lex, quia scilicet, neque gratiam homini conferre potest, neque gloriam. Sed quorum addidit Apostolus parenthesis illam, quæ multū obcuritatis orationi affert, nec sententiam iuvare videtur: Populus enim sub ipso legem accepit? Non frustra hæc addidit, sed ut illis sensum viam muniret ad id, quod volebat. Videtur enim tantum probare velle sacerdotium fuisse transferendum ut pro sacerdotio Levitico introduceretur sacerdotium Christi: sed simul contendit legem quæ fuisse transferendam, ut pro lege Mosis, lex Evangelica introduceretur propter cognationem legis & sacerdotij, sicut ait paulo post: Translato enim sacerdotio, necesse est, ut & legis translatio fiat. Propterea nunc ait: Populus enim sub ipso legem accepit, id est, simul data sunt lex & sacerdotium, & eiusdem rationis sunt, quia sicut sacerdotium institutum est quale illi temporori conveniebat, ita etiam & lex. Ipsa etiam lex multa præcipit de genere sacerdotum, de ritu initiationis, de sacrificijs, de victu sacerdotum, & ministrorum: quare si sacerdotium abrogetur, legem quoque abrogari necesse est. Etenim in lege naturali alij erant sacerdotes, & alia sacrificia. Successit lex Mosis & cum ea novum venit sacerdotium. Ita contingit in lege Evangelica, & si post illam novum sacerdotium futurum fuisset, nova quoque lex esset. Sub ipso populus legem accepit, id est, eius tempore Græce *ἐπ' αὐτῆς*, id est,

id est, in ipso cum sacerdotium datum est, data est & lex. Hoc etiam addendum. Poterat quispiam dicere: non per solum sacerdotium consummantur homines, lege etiam opus est. Propterea respondet: sub ipso enim & cetera. ac si dicat: cum de sacerdotio loquor, legem etiam in eo intelligo, simul enim cum illo data est. Quod si quispiam argumentetur prius datam esse legem, quam institueretur sacerdotium, quoniam lex data est Exodi, 20. & sequentibus, sacerdotium vero institutum est cap. 28. & sequentibus: Respondendum est legem vocari non ea tantum, quæ ante institutionem sacerdotij tradita sunt, sed quid quid Moses quinque libris illis comprehendit, quos Hebræi legem vocant. Multa enim postea Dominus præcepit, & omnia ad legem pertinent. In libris autem legis simul Moses de sacerdotio & de reliqua lege agebat, & nunc de his, nunc de illis loquebatur. Possimus etiam quod Græce dicitur, In ipso, ita interpretari, ut sit per ipsum, quod est valde vsitatum apud Hebræos, ut sit sensus: Per ipsum sacerdotium populus legem accepit, quia accepit illam per Mosem, qui sacerdos erat Levitici generis sicut scripsit David psal. 98. Moses & Aharon in sacerdotibus eius. Propterea Syriaca translatio habet in hunc modum: si ergo consummatio per pontificatum ipsius Levi erat, uti per quem imposita est lex populo & cetera. Chryostomus aliter exponit. Quid est, inquit, in illo? Ipsi obedit, per illud omnia gerit. Ita etiam. S. Thomas.

Translato enim sacerdotio & cetera. Nam hoc expositum est n. 40. & 41. S. Thomas hanc rationem addit. Omnis, inquit, lex ordinatur ad conversationem humanam secundum aliquod regimen. Unde secundum Philosophum in Politicis mutata cōversatione necesse est mutari legem: sicut autem lex humana ordinatur ad regimen humanum ita spiritualis & diuina ad regimen diuinum. Hoc autem regimen designatur per sacerdotium. Translato ergo sacerdotio necesse est transferri legem, quæ per sacerdotium administrabatur. Sed facilius & apertius & melius ita exponemus: Translato sacerdotio ex vna Tribu ad al-

teram necesse est & legem transferri quia dum lex manebat, nullo modo poterat sacerdotium transferri de Tribu Levi.

In quo enim hæc dicuntur. Ille de quo dicta sunt hæc verba: Tu es sacerdos & cetera non est de Tribu sacerdotali ἐϕ' ου, id est, In quem. Translatio Syriaca: Is enim de quo hæc dicuntur & cetera. Itaque interpres more suo dixit. In quo, pro In quem.

De qua nullus altario præsto fuit πρὸς τὸ θυσιαστήριον, astitit, accessit id est, de qua nullus fuit sacerdos.

Manifestum est enim quod ex Iuda ortus sit Dominus noster Hoc argumentum Apostoli infirmum apparet, & cui facile sit respondere, dicemus enim Christum fuisse non solum ex Tribu Iuda sed etiam ex Tribu sacerdotali, ut multi ex sanctis patribus tradunt. Quare & si non assisteret altari, quatenus erat ex Tribu Iuda, potuit assistere, quatenus erat ex Tribu Levi. Quem admodum Machabæi licet essent ex Tribu Iuda, quia principatum tenuerunt in Iudæa vsque ad Herodem, & ita non est ablatum sceptrum de Iuda, tamen etiam erant ex Tribu Levi & sacerdotium gesserunt. Præterea Suidas in verbo Iesus refert verba libelli cuiusdam de sacerdotio legali Christi, in quo scriptum est, sacerdotes Leviticos voluisse Christum in suum numerum adscribere, cumque id fieri non posse videretur, quod esset ille ex Tribu Iuda respondisse quendam, esse eum etiam de Tribu Levi, atque ita admissum esse. Et quamuis quod de sacerdotio Christi Levitico in hoc libello scriptum est, remere atque impie confictum sit, illud tamen inde colligitur, apud Iudæos sacerdotio fungi potuisse eum, qui quouis modo pertineret ad tribum Levi: Iudæi enim scriptoris videtur fuisse libellus ille.

Ut ad hæc omnia respondeamus, duo querenda sunt. Primum est an aliqua ex parte percinerit Christus ad Tribum Levi. Alterum est, an satis esset, quouis modo pertinere ad Tribum sacerdotalem, ut sacerdotio Levitico fungi posset.

De primo constans multorum veterum patrum sententia

*Christus ad
quam tribu
pertinuerit*

tentia est, Christum, qui rex fuit & sacerdos ad vtramque Tribum pertinuisse; ad regiam, & sacerdotalem, id est, ad Iudam & ad Leui. Ita docent Hilarius can. 1. in Matt. Ambrosius lib. 3. in Lucam paulo post principium, & in libro de benedictionibus Patriarcharum cap. 3. & 4. Gregorius Nazianzenus in carmine de Genealogia Christi. Augustinus lib. 83. Quæst. 9. 6. 1. & 2. de consensu Euangelistarum cap. 2. Epiphanius lib. 3. in hæresi Antidicomarianorum. Beda & Euthymius in cap. 1. Lucæ. S. Thomas 3. p. q. 31. a. 2. ad. 2. & multi alij. Argumenta horum patrū hæc sunt: Tribus sacerdotalis & regia iam inde ab initio miscebantur, Aharon enim accepit uxorem Elisabeth filiam Haminadab sororem Naafon principis Tribus Iudæ, Ex qua nati sunt omnes sacerdotes. Et Iotada sacerdos duxit uxorem Iosabeth sororem Ochoziæ regis de Tribu Iudæ. 2. Para. 22. Atque ita diuina dispensatione factum videtur, vt hæ Tribus permiscerentur vt Christus secundum carnem, & à regibus genus duceret, & à sacerdotibus. Secūdū Maria, & Elisabeth, quæ erat de filiabus Aharō Luc. 1. cognatæ erant, ab eodem enim scriptum est: Et Ecce Elisabeth cognata tua, hinc enim id probat Augustinus li. 2. de consensu Euangelistarum. c. 2. & c. Tertium? Lucas cap. 3. inter maiores Domini recenset Nathan qui fuit sacerdos ex Tribu Leui, quod est argumentum Hilarij & Ambrosij. Addit Ambrosius, Etiam Leui, cuius meminit idem Lucas, sacerdotem fuisse. Itaque iuxta Hilarium & Ambrosium Marthæus describit regiam Domini genealogiam, Lucas sacerdotalem.

Autoris sententia.

Ego ad solutionem huius quæstionis tria statuo. Primum est, nullo argumento satis probari Christum aliquo modo pertinuisse ad Tribum Leui. Argumenta quidem, quæ proposuimus, hoc non faciunt, nam etsi Tribus regia atque sacerdotalis interdum per coniugia miscerentur, nunquam hoc factum legimus in vilo ex maioribus Domini, nec vt fieret, oportebat, vt mox dicemus, Mariam autem & Elisabeth cognatas fuisse non est dubium: sed potuit Elisabet per matrem pertinere ad Tribum Iudæ, quandoquidem sacerdotes & Leuitæ ex quali-

qualibet Tribu vxores accipere poterant, modo illæ non deferrent secum hæreditatem. Ambrosius lib. 3. in Luc. prope principium: Cognata, inquit, erat Elisabeth, quia ambæ erant ex Tribu Iudæ. Iohannes Driedo lib. 3. de dogmatibus cap. 5. in. 4. eius parte ait: Ex traditione patrum didicimus Mariam, & Elisabeth fuisse filias duarum sororum, videlicet Hannæ, & Esmeriæ, quarum vtraque erat Bethleemica de domo Dauid. Hanna verò Ioachim accepit maritum de Tribu Iudæ, & de domo Dauid: Esmeria autem virum accepit Leuiticū, de familia Leui. Quod vero senserunt Hilarius & Ambrosius Nathan fuisse de Tribu Leui, Et Augustinus subindicat lib. 2. de consensu Euangelistarum cap. 4. (putauerunt enim hunc Nathan fuisse illum, qui reprehendit Dauidē, & ab eodem fuisse adoptatum) dici non potest, cum certum sit Nathā fuisse vnum ex filijs Dauid, quos genuit ex Bethsabee. 2. Reg. 5. & 1. Paral. 3. Quibus locis inspectis, Augustinus mutauit sententiam lib. 1. retract. c. 26. & li. 2. c. 16. Quapropter non video vnde probari possit Christum partem generis duxisse ex Tribu Leui.

Secundum est, probabilius videri nullo modo Christū fuisse ex Tribu Leui, vt multis etiam visum est. Chrysostomus in hæc verba Apostoli, quæ nunc interpretamur, ait: In quo enim ista dicuntur, alterius tribus particeps erat, Et ego noui, quia nihil sacerdotale habuit, translatio quippe est. Anselmus in illud Matthæi. 1. Iacob autem genuit Iudam, & fratres eius, docet solum Iudam nominari, quia ex ipso solo descendit Christus. Nicephorus lib. 1. hist. capitul. 4. Fortasse, inquit, genus ex sacerdotum ordine non duxit. Idem affirmavit Iohannes Driedo lib. 3. de dogmatibus Ecclesiasticis capitul. 5. in quarta eius parte. Et quamuis neque hoc satis probari possit ex scriptura, quoniam potuit aliquis ex maioribus Domini uxorem accipere de tribu Leui, quod nō esse factū non constat: tamē verba Apostoli magis huic sententiæ fauere videntur, quam alteri. In quo enim hæc dicuntur, de alia Tribu est, de qua nullus altario præsto fuit: nam & firmitus erit argumentum, & magis proprie hæc dicuntur

48 tur, si Christus nihil habuit ex tribu Leui. Deinde cum Paulus per translationem sacerdotij probet & legem fuisse translata, lexque omnino translata fuerit, oportebat, ut & sacerdotium omnino transferretur. Non esset autem omnino translatum, vel certe non esset ita perfecte translatum, si adhuc maneret penes virum, qui pertineret quouis modo ad tribum Leui. Et hoc est quod dixit Chrysostomus. Nihil sacerdotale habuit, translatio quippe est. Quem admodum pontificibus, & postea Machabæis populum gubernantibus non est ablatum sceptrum de Iuda, quia ipsi licet essent Leuitæ, erant etiã de tribu Iuda. Et quamuis Christus sit sacerdos, quia non est secundum ordinem Aharon sed secundum ordinem Melchisedec, oportebat, ut non esset ex sacerdotibus Leuiticis ut apertius cerneretur translatum sacerdotium.

49 Tertium est, Etiam si Christus pertineret ad tribum Leui, validam esse argumentationem Apostoli, licet multo asperior, & aliquanto validior sit, si nullo modo pertineat. Etenim pro lege erat apud Iudæos, ut nemo ad aliquam Tribum referretur, nisi per patrem, ne sortes tribuum permiscerentur. Atque ideo mulieres habentes hereditatem non poterant nubere nisi viis tribus suæ, qui scilicet per patres essent ex eadem Tribu, ut factum videmus Num. ultimo. Hinc etiam in omnibus Genealogijs scripturæ viri nominantur, mulierum Genealogia aut nunquam describitur, aut non nisi per viros ut Genealogia Iudithæ cap. 8. eiusdem libri. Quod si mulieris mentio fiat in aliqua, non solent eius parentes referri, ut Matth. 1. Bohoz autem genuit Obed ex Ruth. Iudas autem genuit Phares & Zarah de Thamar. David autem genuit Salomonem ex ea quæ fuit Uriæ. Ratio est, quoniam nihil referebat ex hac ne muliere, an ex illa nati essent, pater enim illis tribum & familiam dabat. Propterea Genealogia Christi ut probaretur esse ex genere David, non est per Mariam contexta, sed per Ioseph, quia cum illa ferret hereditatem, non poterat nubere nisi viro familiæ suæ. Sed cum Christus patrem non habuerit secundum carnem ita de beatif.

50 Beatissima virgine matre eius loquendum est, ac si pater esset. Ipsa ergo nata est ex Ioaachim, qui fuit de tribu Iuda, & eam genuit ex sancta Anna, quæ fuit ex eadem Tribu, sed, quamuis fuisset ex Tribu Leui, aut ipsa, aut mater sancti Ioachin, nihilominus sancta virgo censebatur, & erat ex Tribu Iuda. Neque tamen idcirco posset Christus sacerdotio legis fungi, quia & si mater vere aliquo modo esset ex Tribu Leui, Ioseph, qui putabatur eius pater, erat ex Tribu Iuda, atque hac ratione Christus numeraretur ex Tribu Iuda. Si autem constaret eum patre carere secundum carnem, quia pater matris eius erat ex Tribu Iuda, ipse referretur inter viros Tribus Iuda, & nullo modo inter filios Leui, & ideo nulla ratione sineretur altari ministrare. Machabæi autem licet per matrem attingerent Tribum Iudæ, ut reliqui sacerdotes, tamen per patrem erant ex Tribu Leui, ut videmus. 1. Machab. 2. quare recte altari ministrabant. Quod autem genus illis maternum erat ex Iuda, quia Aharon primus eorum pater duxit Elisabeth de Tribu Iuda, ex qua omnes sacerdotes progenerati sunt, satis erat, ut ipsis populum gubernantibus, non diceretur sceptrum translatum de Iuda, vere enim illi erant ex Iuda & ex femore eius, licet propter patrem essent ex Leui. Id si quidem ante legem prædictum fuit à Iacob, & postea lege sancitum est, ut quoniam qualibet tribus certam sortem possessura erat in terra promissionis, & per coniugia tribus erant permiscendæ, unusquisque ex ea tribu putaretur, ex qua pater eius fuisset, ne confunderentur sortes, & à tribu transirent ad tribum. Quod vero ex libello de sacerdotio legali Christi assertur, impudentissimum mendacium est, & ab homine Mosaicæ legis ignaro, temerè confictum, totusque libellus fabulis plenus est, quas recte confutauit Iohannes Hentenius alio libello addito commentarijs Euthymij in Evangelia.

In qua tribu nihil de Sacerdotio Moyses locutus est. In Græco est: In quam tribum. Similiter dixit paulo ante: In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est. Translatio Syriaca: Palam enim est à Iuda ortum esse Dominum nostrum.

strum ex tribu, de qua nihil locutus est Moyses de pontificatu.

Et amplius adhuc manifestum est si secundum & car.] Dixit translato sacerdotio, necesse esse transferri legem, & translatum fuisse sacerdotium docuit, quoniam translatum est ad tribum Iuda, ex qua nullus unquam sacerdos fuit. Nunc autem dicit multo manifestius fieri, quod dixit de translatione sacerdotij si sacerdos, qui exurgit, sit secundum ordinem Melchisedec, quod postea magis explicabimus. Christum autem esse huiusmodi sacerdotem, dubitari non potest, cum illi soli dictum sit: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

Secundum similitudinem Melchisedec.] Quod David dixit & ipse sæpe dixerat, secundum ordinem, nunc alio vocabulo interpretatur, secundum similitudinem, aut, ut est in translatione Syriaca, in similitudinem Melchisedec. In quo prius explicandum est, cur secundum ordinem interpretatus fuerit Apostolus, secundum similitudinem. Deinde, qua in re sit hæc similitudo. Pro secundum ordinem, in Hebræo est, *כְּמִלְכִּישֶׁדֶק* *לְכֹהֵן* *לְאַבְרָהָם*, Hieronymus similiter secundum ordinem. Significat autem *לְכֹהֵן* morem, siue consuetudinem, aut ritum. Sed, redundat, ut in multis nominibus fit. Ordo igitur more Hebræorum sumitur pro re ordinata, id est, pro ritu ordinato, & seruato à Melchisedec, vel, pro ordinatione Melchisedec. At ubi est similitudo sacerdotij Christi & sacerdotij Melchisedec? Concors omnium veterum patrum sententia est in eo esse similitudinem, quod Melchisedec panem, & vinum obtulit, quemadmodum & postea Christus. Quod his verbis explicauit Cyprianus in Epistola ad Cæcilium libr. 2. Epist. 3. quæ in nouis codicibus est Epistola. 63. In sacerdote Melchisedec sacrificij Dominici sacramentum præfiguratum videmus. Et postea. Qui ordo hic utique est de sacrificio illo ueniens, & inde descendens, quod Melchisedec sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abrahã benedixit. Et postea: Præcedit ante imago sacrificij
in

in panẽ & uino, scilicet, constituta. Et Ecclesia canit: sacerdos in æternum Christus Dominus secundum ordinem Melchisedec, panem & uinum obtulit. Et in canone: Et sacrificium Patriarchæ nostri Abraham, & quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedec &c. At obstrepunt nonnulli è recentioribus non solum hæretici ut Caluinus & Kemnitius, sed etiã ex nostris, negantq; Melchisedec obtulisse sacrificium panis & uini, sed dedisse aiunt Abrahæ & militibus eius, ut lapsi è prælio, ederent, & biberent. Quare scriptura non dixit eum obtulisse, quod etiam possemus interpretari, obtulisse ut ederent, sed. *At uero: Melchisedec rex Salem proferens panem & uinum: In Hebræo est מֶלְכִּישֶׁדֶק מֶלֶךְ שֵׁלֶם מֵחֵם וַיֹּצֵא לְאַבְרָהָם* id est, eduxit. Chaldaus: Et Melchisedec rex Salem adduxit panem & uinum, sed apertius. *לְאַבְרָהָם וְלִמְלִיכֵי מִלְחָמָה* id est, protulit, siue eduxit ipsi panes & uinum. Cum dicit: protulit ipsi, satis intelligi uidetur, ut ederet protulisse. Quod Iosephus ita dilucidè explicauit, nemo ut negare possit. Ita enim ait libr. 1. Antiquitat. capitul. 11. Hic Melchisedecus milites Abrahami hospitaliter habuit, nihil eis ad victum deesse passus, simulque ipsum adhiberem mensæ meritis laudibus extulit & cæter. Imo & Damascenus libr. 4. de fide capitul. 14, satis hoc ipsum indicat docens tamen illud conuiuium figuram fuisse sacræ Eucharistiæ. Panem, inquit, & uino suscepit Melchisedec Abraham ex cæde alienigenarum reuertentem, qui erat sacerdos Dei altissimi. Illa mensa, hanc mysticam præfigurauit mensam, velut & sacerdos ille Christi veri sacerdotis figuram præse ferebat, & imaginem. Ad id uero, quo orthodoxi scriptores sacrificium panis & uini fuisse probant, quoniã non sine causa dictum est. *Erat enim sacerdos Dei altissimõ,* sed ideo hæc addita sunt, ut eum sacerdotali officio functum intelligeremus: facile respondent aduersarij in Hebræo non legi: *Erat enim sacerdos, sed: Et ipse sacerdos Dei altissimi.*

Quod si quæras, quorsum sacerdotalis officij meminerit scriptura, si sacrificium non obtulit: Responderi potest, quoniam benedixit Abrahæ ut tamquam sacerdotem eum benedixisse intelligeremus. Quod rectè

conuenit cum Hebræo. In quo ita legimus: Et Melchisedec rex Salem protulit panem & vinum. Et ipse sacerdos Dei altissimi. Et benedixit ei & cæt. Ita enim respondens Calvinus & Kemnitius, exponitque Caluinus: cum sacerdos esset Dei, benedixit Abraham. Sed sine dubio sentiendum & dicendum est cum omnibus orthodoxis scriptoribus, Melchisedec panem & vinum in sacrificiū obtulisse Deo in gratiarum actionē pro victoria Abraham. At vnde id probatur? Omitto veterum patrum sententiam, qui ita senserunt, quam Iudæus nihil morabitur, ex scriptura ita probari existimo, vt neque ab hæretico, neque à Iudæo negari possit. Cum enim dicit David: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec, constat Christi testimonio Matt. 22. contentientibus Iudæis, qui eum aut diebant, verba huius psalmi de Christo intelligi quod magis etiam Paulus explicauit. Sed illis etiam tacentibus res perspicua est, quis enim alius sacerdos in æternum dici potest? Quo modo autem Christus sacerdos erit secundum ordinem, id est, secundum ritum Melchisedec, si Melchisedec nihil Deo obtulisse legimus? vnde hic ritus, aut hæc similitudo intelligi poterit? si dicas satis esse eum sacerdotem ab scriptura vocari, vt sacrificia obtulisse intelligamus, ea profecto sacrificia eum intelligemus obtulisse, quæ alij sacerdotes offerebant, id est, boues aut alias huiusmodi victimas mactasse. Quod si ita est, cur dicatur Christus sacerdos secundum ritum Melchisedec, & non secundum ritum Aharon, quandoquidem Aharon easdem victimas immolabat.

Dices, quoniam Melchisedec non erat ex tribu Leui, vt Aharon, neque Aharon vocabatur rex iustitiæ, aut regnabat in Salem, non erat in scriptura sine patre, sine matre & cæt. quæ omnia typus Christi fuerunt. Vera quidem hæc sunt, sed interrogationi non satisfaciunt. Proprie enim Christus dicitur sacerdos secundum ritum Melchisedec, quia eundem ritum in functione sacerdotij, id est in oblatione sacrificij seruauit, nam similitudo, in reliquis, quæ ad functionem sacerdotij non attinent, nihil refert, vt secundum eius ritum sacerdos dicatur, cum in

eū in eo sit obseruanda similitudo, in quo ponitur, ponitur autem hic in ritu sacerdotij id est, in offerendo sacrificium vt si tempore legis Mosaicæ Spartani, aut alij socij Iudæorum offerrent Deo vero victimas iisdem ceremonijs, quibus Iudæi: diceremus sacerdotes Spartanorum esse sacerdotes secundum ritum sacerdotum Iudæorum. Siue autem in alijs rebus similes essent Iudæis, siue non essent, nihil referret ad sacerdotium, quia similitudo ponitur in ritu. Ita loquitur scriptura, & ita omnes loquuntur, vt secundum ritum alterius fieri dicatur quod in eo, in quo ponitur ritus, simile est, etiam si in cæteris sint dissimilia. Vt Gen. 34. vnum est, quo differtur tantum bonum: si circumcidamus filios nostros ritum gentis imitantes: satis erat in sola circumcisione imitari. Exod. 12. Erit autem agnus absque macula, masculus anniculus, iuxta quem ritum tollitis & hædum, id est, in his sit similis agno, etiam si sit in cæteris dissimilis. Et ca. 29. Alterum vero agnum offeres ad vesperam iuxta ritum matutinae oblationis. Ita etiam alij vt

Nil tenui si tristia mandere sauo

Viscera dente iuuat, ritusque referre Cycloppum?

Et Virgil.

Fraudant simul vndique tela.

Cebrenis ritu—In cæteris non est similitudo nisi in crebra fusione.

Si ergo Christus est sacerdos secundum ritum Melchisedec, obtulit sine dubio in cæna sacrificium, quale ille obtulit, id est, sacrificium incruentum panis & vini, hoc est, sub speciebus panis & vini, & quod prius panis & vinum fuerat. Ritus enim Melchisedecis fuit, vt non cruentas hostias more cæterorum offerret, sed panem & vinum in figuram sacrosanctæ Eucharistiæ, cumque nusquam legamus eum sacrificium obtulisse, si in hoc loco Genesis non obtulit, frustra dictum est, *Secundum ordinem Melchisedec*, cū ordo ille sciri non posset. Explicandum itaq; id fuit à Propheta. Sed vt nihil de Melchisedec dixit, quia ex Genesi notus erat omnibus, ita nihil de ordine, rituque sacrificij dixit, quia ex eodem loco satis intelligebatur, eum panem & vinum obtulisse.

58 Si proprie ergo loquendum est, atque ita ut hæreticorum & Iudæorum sacrilega ora obstruamus, non dicemus ut multi dicunt Christum esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, quia ille fuit sine patre, & sine matre, sine Genealogia, quia vocabatur rex iustus, & rex pacis, quia bene dixit Abrahæ, quia decimas accepit &c. In his enim omnibus figura Christi fuit, at non horum causa Christus est sacerdos secundum eius ordinem, sed quia non iugulavit pecudes, ut alij sacerdotes, sed panem & vinum obtulit. Quod si huiusmodi sacrificium ille non obtulisset, fuisset quidem figura Christi, ut David, & Salomon, at non esset Christus sacerdos secundum ordinem eius: sicut non est secundum ritum Aharon, quia non mactavit oves, & boves ut ille. Si autem Melchisedec nulla in re figuram aut similitudinem Christi gessisset, sed in omnibus fuisset dissimilis, nisi in sacrificio panis & vini, Christus verè & propriè diceretur sacerdos secundum ordinem Melchisedec, quia similitudo & ritus attenditur in eo, in quo ponitur, id est in oblatione sacrificij non in alijs rebus, ut satis probauimus.

59 Hoc ipsum id est, Melchisedec sacrificasse Deo panem & vinum, & ideo dictum esse: Erat sacerdos Dei altissimi quidam etiam ex Hebræis tradiderunt, quorum verba refert Galatinus lib. 10. cap. 5. eadem est sententia sanctorum patrum, quos citat noster Robertus Bellarminus in secundo tomo suarum disputationum lib. 1. de Missa, cap. 6.

Obiectionibus hæreticorum primum respondemus: scripturam quidem non dixisse: *Obtulit panem & vinum* sed *proferens panem & vinum*, protulit tamen, ut offerret in sacrificium pro tanta victoria gratias Deo agens, ut aperte indicant verba sequentia: *Erat enim sacerdos Dei altissimi*, extra rem quippe addita essent, nisi id, quod de pane & vino præmissum fuerat, ad sacerdotale officium sacrificandi pertineret.

Agnouere hoc Hebræi quidam eruditi, ex quibus Rabi Samuel: sed quid vult, inquit, proferens panem & vinum Ostenditur, quod docuit eum sacerdotij actus, qui erant panem & vinum sacrificare, & hoc habetur in Ps. 109. Tu

es

es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Quis est iste? est rex Melchisedec, & cetera hæc ille.

Quod vero lxx. dicunt: *Protulit ipsi panes & vinum*, rectè dictum est, protulit enim Abrahæ, ut pro eius victoria sacrificaret, & ut ipsum, ac milites simul pasceret.

Hoc sancti patres docent. Clemens Alexandrinus li. 4. Stromatum prope finem de Melchisedec ait: Qui sacerdos erat Dei altissimi, qui vinum & panem sanctificatum cibum dedit in typum Eucharistiæ. Et Damascenus cum dixit lib. 4. c. 14. Pane & vino suscepit Melchisedec Abrahæ ex cæde alienigenarum reuertentem, qui erat sacerdos Dei altissimi. Atque ita neque ipse neque Iosephus nobis aduersantur, nos enim fatemur eum dedisse Abrahæ & militibus panem & vinum in cibum, ut Iosephus vult, sed quod nos de sacrificio dicimus, ille non negat, & eruditi Hebræi confirmant,

Quare necesse non est ad id confugere, ad quod Lyranus & multi confugiunt, reges illos cum præda, cibaria etiam abstulisse, eaque cum receperit Abraham, non eguisse eius milites cibis: cum moris sit ubique hospites etiam non egentes cibo ad mensam continuo deducere, sicut Abraham Genes. 18. Angelis statim cibum parari iussit, & Lot Genes. 19. Et non solum in scriptura, sed in Homero etiam & Virgilio sæpe factum videmus.

Erat autem & apud Hebræos, & apud ethnicos usitatum vesci omnes ijs, quæ sacrificata Deo fuerant, idque religionis & lætitiæ causa. 1. Reg. 9. Hodie enim venit in ciuitatem, quia sacrificium est hodie populo in excelso. Ingredientes urbem statim inuenietis eum, antequam ascendar ex celsum ad vescendum, neque enim comesturus est populus, donec ille veniat, quia ipse benedicet hostiæ, & deinceps comedent, qui vocati sunt. Et cap. 16. Ad immolandum Domino veni, sanctificamini, & venite mecum ut immolem. Sanctificauit ergo Isai & filios eius, & vocauit eos ad sacrificium. Continuo sequitur conuiuium, *Cum que ingressi essent vidit Eliab &c.* Et mox: *mitte & ad huc cum neque enim discumbemus, priusquam huc ille veniat.*

P 4

Hinc

Innocentii illud. 3. Reg. 8. Rex aut Salomō & omnis multitudo Israel, quæ conuenerat ad eum, gradiebatur cum illo ante arcam, & immolebant oues & boues absque aflimatione & numero & postea: *Mactauitque Salomon hostias pacificas, quas immolauit Domino, bouum viginti duo millia, & omnium centum viginti millia.* Causa fuit quod epulaturus erat omnis Israel, qui ad dedicationem templi conuenerat. De quo Iosephus lib. 8. Antiq. c. 2. hæc scripsit: Rex cōcionē dimisit sacris primū peractis, tā pro se, quā pro populo & c. nam tūc primū tēplū victimarū cruore imbutum est & omnes Hebræi cum liberis ac vxoribus epulo sunt excepti.

Apud ethnicos hoc passim fiebat, & hæc erant idolyta, quæ Act. 17. & alijs in locis scripturæ prohibentur. 62 Exempla sæpè occurrūt in Homero & in Vergilio, vt cū Nestore & filijs, Neptuno sacrificiis, ad sacrificij Epulas Pallas & Thelemachus inuitantur.

Ἐὐχέοι μὴ δὲ εἶνε Ποσειδάωνι Δαναῶν

Cyff. li. 3.

Τὸ γὰρ καὶ δεῖταις ἡ τῆς θεοῦ μολὸντες.

id est, *Supplicanunc ò Sospes Neptuno regi*

Huius enim epularum participes fuistis huc venientes. Deinde non multò post, taurum Mineræ mactant, quem postea omnes comederunt. Et apud Romanum Homerum, Euandrus Herculi sacrificans ita *Aneam* alloquitur.

Interea sacra hæc (quando huc venisti amici)

Annua, quæ differre nefas, celebrate fauentes

Nobiscum & iam nūc sociorū assuescite mēsis.

Et mox:

Tum lætti iuuenes certatim, aræque sacerdos

Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris

Donalaboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.

Voscutur Aneas, simul & Troiana iuuentus

Perpetui tergo bouis, & lustralibus extis.

De eisdem dicitur Deuter. 32. De quorum victimis comedebant adipēs, & bibebant vinum libaminum.

Ita ergo Melchisedec prius Deo panis & vini sacrificiū obtulit pro victoria, deinde eain milites distribuit, ac propterea Clemēs Alexandrin⁹ sanctificatū cibū appellauit, ac recte in typū Eucharistiæ factū dixit quā prius Christus patri

patri obtulit in cœna, & postea Apostolis distribuit, atque ita in Ecclesia fieri præcepit.

Quod verò dicunt ita verū debere: *Et ipse Sacerdos Dei altissimi & benedixit ei,* nec esse in Hebræo *Enim,* erudite diluit Robertus Bellarminus, apud Hebræos, & Lxx. interpretes, & in Chaldaica paraphrasi notis adhibitis sententiā terminari in illis verbis: *Erat enim Sacerdos Dei altissimi.* Et quidē Lxx. hæud obſcure id indicarunt vertentes: *Erat autem Sacerdos Dei altissimi, & benedixit ipse Melchisedec, & dixit, & c.* Deinde coniunctionem, id est, *Et,* docet ita sæpe poni apud Hebræos vt idē valeat quod *enim,* atq; ita verū omnino debeat. Vt Gen. 20. En morteris propter mulierem, quam tulisti, habet enim virum. Pro quo in Hebræo est: *Et ipsa habet virum.*

Illud etiam affert ex Isa. 64. Ecce tu iratus es, & peccauimus, id est, quia peccauimus, aut: peccauimus enim. Potest & ex alijs locis id ostendi, vt. 3. Reg. 11. Qua enim re apud me indiges, vt quæras ire in terram tuā? id est, quia quæris ire. In Hebræo est: *Erecc tu quæris ire in terram tuam?* Lxx. Qua re tu indiges mecum, quia ecce tu quæris ire in terram tuam? Et. 3. Reg. 1. Nec corripuit eum pater suus aliquando dicens: *Quare hoc fecisti?* Erat autem & ipse pulcher valde secūdus natu post Absalon: Hebraicè: *Et ipse erat pulcher, & c.* ac si diceret: Non corripuit eum, quia erat pulcher valde & germanus Absalon, & nolebat eum contristare, quia amabat eum, quia pulcher erat, & quia desiderio Absalon tenebatur, sed Hieronymus pro, *Enim,* posuit, *Autem,* sicut Lxx. cūm dixerunt: *Erat autem Sacerdos Dei altissimi.* Et sunt multa huiusmodi.

Quærent etiam hæretici cur Paulus huius sacrificij non meminerit si verè sacrificium fuit, & typum gessit Eucharistiæ. Respondeo Paulum non agere hic de eo, quod, siue Melchisedec siue Christus obtulit; sed ex verbis prophete: *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec,* in quibus Christus Sacerdos appellatus est, non secundum ordinem Aharon, sed secundum ordinem Melchisedec, probat translatum esse Sacerdotium, quia illi datum est, qui erat ex tribu Iuda, non ex tribu Leui. Ac dein

de colligit legem etiam mutatam esse, qua manente lege nemo Sacerdos esse poterat, qui non esset ex tribu Leui. Non igitur ad eum pertinebat, dicere, quid Melchisedec, obtulisset, sed assumebat, quod Iudæi negare non poterat Christum esse Sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, cætera putabat ex Genesi cognosci, quo in loco tantum de Melchisedec egerat scriptura, & ex eo intelligi poterat panem & vinum obtulisse, idque tacite Davidem indicasse, quoniam nisi hæc obtulisset, nihil esset cur Christus diceretur Sacerdos secundum ordinem Melchisedec.

65 *Qui non secundum legem mandati carnalis factus est.* Locus est obscurus, & in quo multi multa dicunt, nec satis docent cur additum sit: *Mandati carnalis*, quod parum ad id, quod agitur, videtur pertinere, nec quorsum dixerit: *Secundum virtutem vitæ insolubilis*. Manifestius, inquit, erit quod dixi de translatione legis & Sacerdotij, si Sacerdos novus, qui exurgit secundum ordinem Melchisedec, non sit secundum legem, sed à Deo fiat Sacerdos. Christus enim non est Sacerdos secundum legem, quoniam lex prohibet sacerdotem fieri, qui non sit ex semine Aharon: Sed supra legem est Sacerdos per voluntatem Dei, sicut dixit capit. 5. *Sic & Christus non semetipsum, clarificavit, ut Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te, quemadmodum & in alio loco dicit: Tu es Sacerdos in æternum, & cæt.* Sed aliquid tamen Amplius nunc dicit: Sacerdotes Leuitici fiunt secundum legem, quæ mandata carnalia habet, quæ scilicet corpus emundat, non animam, ac propterea hostiæ, quas ipsi offerunt, animam sanctificare non possunt. Quod aperius dixit cap. 9. *Iuxta quam munera & hostiæ offerantur, quæ non possunt iuxta conscientiam perfectum facere seruientem, solum modo in cibis, & in potibus, & varijs baptismatibus, & iustitijs carnis, usque ad tempus correctionis impositis. At Christus factus est Sacerdos secundum virtutem, siue potentiam ueræ diuinitatis, vitæ insolubilis, id est, factus est Sacerdos accepta à patre potestate conferendi suis vitam æternam, quæ nulla temporis diuturnitate, nulla rerum mutatione dissolui queat, sicut ait paulo post,*
Vnde

Vnde & saluare in perpetuum potest accedentes, Per semet 66
 ipsum ad Deum, semper uiuens ad interpellandum pro nobis.

Hoc magis explicant verba sequentia, ut continuo videbimus. Quod autem nonnulli ex veteribus hæc de Melchisedec interpretantur, quomodo in verba Apotoli conueniat, non video, ait enim: *Et amplius adhuc manifestum est, si secundum ordinem Melchisedec exurgat alius Sacerdos, qui non secundum legem mandati carnalis factus est, & cæt.* Christus enim est hic Sacerdos, qui exurgit secundum ordinem Melchisedec: nam ipse Melchisedec quomodo exurgere potest secundum ordinem Melchisedec.

Contestatur enim quoniam tu es Sacerdos in æternum. Quis contestatur? David verba Dei patris referens filium suum Sacerdotem construentis, aut ipse pater loquens per David. *Quoniam*, more Hebræorum & Græcorum additum est, non significationis causa, ut Luc. 1. & dixerunt ad illam: *Quia nemo est in cognatione tua qui uocetur hoc nomine.* Probat, quod dixit, Christum factum esse Sacerdotem accepta à patre virtute præstadi suis vitam æternam, quoniam illi pater dicit: *Tu es Sacerdos in æternum, & cæt.* Officiū perfectissimi Sacerdotis est, hominibus Deū 67
 reconciliare, eosque sanctificatos ad vitam æternam perducere. Hoc Sacerdotes legis non fecerunt, sed Christus facit, qui est Sacerdos in æternū. Duplicatione dicitur *Sacerdos in æternū*, quia ipse æternus est, nec moritur, ut alij Sacerdotes, qui dum vixerunt, potuerunt hostias offerre, sed morte impediuntur. At Christus, & si mortuus est, cū sacrificium suum obtulit, resurrexit, & uiuit in æternum. Dein de non est finita virtus eius sacrificij cum eius morte, nunc etiam illud patri repræsentat, & res nostras apud patrem agit, ut omnes electi vitam æternam consequantur. Propterea ait. *Vnde & saluare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum, semper uiuens ad interpellandum pro nobis.*

Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, & cæt. Cūm dicit Deus: *Tu es Sacerdos in æternum, & cæt.* tacite reprobat

batur vetus lex, quia neq; ipsa, neq; ipsius Sacerdotes, aut sacrificia potuerunt homines sacrificare, & perducere ad vitam æternam. Etenim cum nouo Sacerdote secundum ordinem Melchisedec dicitur: Tu es Sacerdos in æternum subindicatur sacerdotes secundum ordinem Aharon nō posse hoc facere etiam si tot, & tam varia sacrificia offerrent. Quare sacerdotium illud rejicitur, & cum sacerdotio lex ipsa, vt cum nouo sacerdotio, & lex noua surgeret. Reijcitur autem, non quod mala esset, sed propter infirmitatem, quia exiguas vires habebat, non poterat hominem iustificare: Et propter inutilitatem, quia non ita iuuare homines potuit, vt eos à peccato liberaret, & gratia donaret, quod ipse Apostolus explicat dicens: *Nihil enim ad perfectum adduxit lex*; id est, nullum hominem, quamuis omnia legis sacrificia adhiberet, potuit perficere, hoc est, sanctificare, & ad vitam æternam perducere, quæ est vltima, & maxima hominis perfectio.

Genus neutrum.

Sed cur dicit, *Nihil*, quasi multa adducere possent ad perfectum, cum solum hominem respiciat lex? *Nihil* dixit, id est, nullum hominem; vt exponit Theophylactus. Quem admodum de solo homine dictum est Iohan. 6. omne quod dat mihi pater ad me veniet. Et postea: hæc est enim voluntas eius, qui misit me patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die. Est enim genus neutrum aptissimum ad vniuersitatem significandam. Theophylactus. Insultant hic (inquit) legem calumniantes hæretici asseretes. Ecce diuus etiam Paulus legem reprehendit. At enim non dixit eam prauam o insipientes, verum & inutilem, & infirmam ad consummandum videlicet. Quem ad modum enim lac vnle est infantibus pro ea ætate, adultis autem & perfectis inutile: haud secus lex imperfectis Iudæis erat utilis abducens eos ab idolis, & ad verum Deum adducens, conuenientiaque mandata eis tradens. Perfectiorum autem indigis non porro utilis est, carnales enim præcipiebat victimas & purificationes, quibus spirituales non indigent.

Intro.

Introductio autem melioris spei.] loco legis sub introducta est per nouum Christi Sacerdotium, & per gratiam Euangelij melior spes, data enim nobis sunt Sacramenta per quæ & iustificari nos & vitam æternam consequi speramus, quia est in illis virtus passionis Christi, & æterni eius Sacerdotij. Per legem enim & per Sacerdotium legis habebamus iustitiam carnis, & exteriorem munditiam, per quam Deo propiores non efficiebamur, per gratiam autem Christi proximi Deo efficimur, ac multo magis per gloriam. Translatio Syriaca: Nihil enim perficit lex, introijt autem loco ipsius spes præstantior ipsa, per quam accedimus ad Deum.

Et quantum est non sine iureiurando.] Interpres ita intellexisse videtur. Quantum est hoc? quanti fieri à nobis debet, vt Sacerdos noster, non sine iureiurando factus fuerit Sacerdos? Pro *Et quantum est*, in Græco est *καὶ κατ' ὄρου*, id est secundum quantum. Quod ita interpretatur Chrysostomus: Quid est: *Et secundum quod non sine iureiurando*, Hoc est: Ecce & alia differentia, non simpliciter hæc promissa sunt, & cæt. Eodem modo exponendum est, *Secundum quantum*. *Quantum*, hoc est, quanti fieri debet? Nam *κατ' ὄρου*, interdum significat, *Quemadmodum*, vt Hebræo. 9. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori. Interdum *Quantum*, vt hic & Hebræo. 3. Quanto ampliorem honorē habet domus, qui fabricauit illam, Ita postea dicit, *κατὰ τὸ οὐρανόν*, vbi habemus: *In tantum melioris testamenti, & c.*

Alij quidem sine iureiurando, & cæt.] Cum Sacerdotium Deus dederit Aharon, & Phinees, & alijs, nunquam iurauit, quia temporarij Sacerdotes erant, hic autem, id est, Christus iureiurando factus est Sacerdos per eum qui dixit. Iurauit dominus, & cæt. Ex quo intellegimus hæc verba: *Tu es Sacerdos in æternum*, non esse prophetæ, sed Dei patris.

In tantum melioris testamenti sponsor.] Testamentum vocat foedus & pactum inter Deum & homines: de quo vocabulo multa dicenda sunt capit. 9. Multo inquit meliora sunt quæ præstat & promittit Sacerdos noster Iesus, quam

quã que veteres Sacerdotes præstabãt. Sed quomodo hoc colligit Paulus ex eo quod alij Sacerdotes sine iure iurãdo fiebãt Sacerdotes, noster autẽ iure iurãdo? Theophylactus ita respõdet. Quatenus iuravit ipsum semper Sacerdotem fore, non enim iurasset, nisi maior esset. Proinde novum quoque testamentum vetere est præstantius, &c. Christus cum iure iurando constituitur sacerdos, quia ius iurandum adhibetur ad illa, quæ creditu difficiliora sunt, & quæ maiora sunt, ac multum refert vt credantur, & certa habeantur: Et eius Sacerdotium peperit nobis gratiam, & gloriam. Quid autem creditu difficilius, aut quid maius, quodque magis expediat certum, & ratum haberi: quã Deum nobis placatum, ac propitium reddi, & bona celestia atque æterna nobis esse præstanda? Ceteri autem Sacerdotes, quia non præstabant, iure iurando non indigebant: Pro sponsor est Ἐγγυος, quod ita exponitur à Theophylacto. Quod autem est Ἐγγυος fideiussor, mediator, &c. dicitur ab Ἐγγυάω, quod est promittere, fide iubere.

71. *Et alij quidem plures facti sunt Sacerdotes.*] Alia ratione ostendit Sacerdotium Christi præstantius esse sacerdotio legis, quantum immortale mortali præstat. In lege non erat vnicus pontifex, sed multi, quorum alter alteri succedebat, nihil enim erant, nisi homines, & mori eos necesse erat. Hic autem, id est, Christus, quia semper manet, & semper vivit, semper est Sacerdos; Pontifex enim dum vivebat, Pontifex erat. Quare Christus sempiternum habet Sacerdotium, & successore non indiget, Christus quidem moriendo obtulit sacrificium, sed mortuus est vt homo, vt Deus non potuit mori, & mortuus, cõtinuò resurrexit tertio die, & semper vivit ad interpellandum pro nobis.

Sed obiiciet quispiã idem contigisse in sacerdotio Christi, quod in sacerdotio antiquæ legis, nam & ipse morte finisse suum Sacerdotium videtur, non enim obtulit nisi semel, sicut ait Apostolus in hoc capite: *Hoc enim fecit semel se offerendo*, Deinde illi successit Petrus in Sacerdotio, sicut Aharon mortuò successit Eleazar; Et Petro postea reliqui Pontifices.

Cui ita respondendum est; multum interesse inter Pontifices

tifices legis & inter nostrum Pontificem. Nam pontifex legis iurabat suis sacrificijs homines; dum vivebat, post mortem sacrificia offerre non poterat, At Christus, quia æternus est, semper manet, & semper officio suo fungitur interpellans pro nobis, quod statim explicabimus: sine dubio autem præstantius est Sacerdotium æternum, quàm quod tempore & morte finitur. Quare solus Christus est verus, & vndique perfectus Sacerdos: Pontifices autem Romani, qui ei succedunt, non aliud Sacerdotium habent, aut aliud sacrificium offerunt, sed participes sunt Sacerdotij eius, & in memoriam eius sacrificij offerunt ipsum, & ministri huius summi Sacerdotis sunt, sicut ait Paulus. 1. Cor. 4. Sic nos existimet homo, vt ministros Christi, &c. quæ postea vberius explicabuntur. Pro *Sempiternum*, est ἀπαράκλητον, ac si diceret, intransibile. Translatio Syriaca: Non præterit Pontificatus eius.

Vnde & saluare in perpetuū potest.] Explicat magis, quod dixit, *Sempiternum habet Sacerdotium*. Sacerdotium non nisi cum morte Sacerdotis finitur, hic autem Sacerdos æternus est, & ideo æternum habet Sacerdotiū. Vnde fit vt nõ tantũ aliquãdo seruare homines poterit, sed semper possit, modo illi accedant ad Deum per ipsum Christũ, tamquam per mediatorem, cui confidunt & obediunt. Quare quod in multis codicibus legitur: *Accedens vitiose legitur*, & legendum est *Accedentes τὸς προσερχομένους*, Ita legunt Græci, & nonnulli etiam ex latinis id adnotarunt. Itã etiam legitur in multis codicibus latinis. Translatio Syriaca: *Et potest in æternum seruare eos, quibus per eum pater adit ad Deum*.

Deinde vbi nos habemus, *In perpetuum* est εἰς τὸ πάντελες, 73 quod Erasmus docet magis lonare, *Ad plenũ*, siue *Perfekte*. Sed melius noster vertit interpret, cuius translatio nõ confirmat Syriaca vertens *In æternum*. Quod Theophylactus etiam ostendit dicens: *Potest omnibus adesse*, ac seruare in perpetuum, hoc est, non temporariam salutem impertiri, sed etiam perpetuam tam hic, quàm in futura vita. Et postea: *Igitur perpetuo εἰς τὸ πάντελες*, etiã seruare potest, hoc est, semper, accedentes per ipsum. Decepit Erasmus inter-

interpretatio Oecumenij, *Non in hac tantum seculo, sed etiam in futuro, & ideo putauit ipsum intellexisse, Ad plenum, cum intellexerit, In perpetuum, ut satis intelligitur ex verbis Theophylacti, quæ retuli. Quod si tunc Chrysostomum legisset, vidisset Oecumenium idem cum eo, & cum Theophylacto sentire, licet interpretes eius verterit. Ad plenum.* Ita enim ait Chrysostomus. *Quid est ἐὶς τὸ πᾶν τελευτῶν, Non ad tempus tantum, sed etiam illic in futura vita. Semper ergo opus habet deprecari, & cæ.*

74 Quæ propter inconsulte Erasmus dixit hanc interpretationem Oecumenij, aut Paulum ipsum iuxta hanc interpretationem fauere errori Origenis de damnatis aliquando ad vitam beatam reuocandis. Non enim docet Paulus homines seruari à Christo, non solum in hac vita, sed etiam in futura, sed Christum, & dum dixit in terris Sacerdotis officium gessisse, & nunc etiam in cælo gerere, non sicut alij Sacerdotes, qui tantum dum hic vivebāt, hominibus Sacerdotio suo proderant,

Semper viuens ad interpellandum pro nobis.] videtur hoc etiam de Sacerdotibus Leuiticis dici posse, legimus enim 2. Machab. 15. Erat autē huiusmodi virus, Oniam, qui fuerat summus Sacerdos manus protendentē orare pro omni populo Iudæorū. Post hoc apparuisse & aliū virū ætate & gloria mirabilem, & magni decoris habitudine circa illum. Respondentem verò Oniā dixisse: Hic est fratrum amator, & populi Israel: hic est, qui multū orat pro populo & vniuersa sancta ciuitate Ieremias propheta Dei. Fuit autē Ieremias Sacerdos, sicut ipse in initio sue prophetiæ testat^r est.

75 Respondeo Oniā & Ieremiā non orasse ut Sacerdotes, neque enim hostias tūc offerebāt, sed ut priuati homines orabāt, nec manebat iā virtus Sacrificij, aut Sacerdotij eorum. At Christus etiam nunc officium Pontificis facit, & virtute hostiæ, quā pro nobis obtulit, nos ad vitam æternā perducit.

Quomodo
Christus in
terpellat,
pro nobis.

Sed quaeritur, quomodo nunc Christus interpellat pro nobis, indignū enim hoc eius maiestate & potentia videtur. Cur enim oret, cui data est omnis potestas in cælo & in terra, cui pater omnia dedit in manus? Ad hoc S. Thomas breuiter respondet: Interpellat autē pro nobis, primò humani-

humanitatem suam, quam pro nobis assumpsit, representando. Item sanctissimæ animæ suæ desiderium, quod de salute nostra habuit exprimēdo, cum quo interpellat pro nobis, & cæ. Et in illud Rom. 8. *Qui etiam interpellat pro nobis ait:* Nunc autem eius interpellatio pro nobis, est voluntas ipsius de nostra salute. Iohan. 17. volo ut vbi sum ego, & illi sint mecum. Alio modo interpellat pro nobis humanitatem pro nobis assumptam, & mysteria in ea celebrata, conspectū paterno representando. Heb. 9. Introiuit in ipsum cælum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis, & cæ. Gregorius lib. 1. Mor. ca. 24. sine intermissione pro nobis holocaustum redemptor immolat, quia sine cessatione patri suam pro nobis incarnationem demonstrat. Et. 22. Mor. capitul. 18. idem sentit, ac locum Pauli ad Romanos similiter explicauit, quomodo etiam explicant Primasius, & qui nomine Anselmi circumfertur in Epistolas Pauli.

Atque hoc quidem verum & certum est, sed hoc nunc quaerimus, an nunc etiam Christus preces patri pro nobis offerat, ut homo est, sicut offerebat, cum erat in terra, ita videlicet aut voce, aut mente patrem pro nobis alloquens, ut cū Ioh. 17. eum orabat. S. Thomas negare planè videtur ad Rom. 8. dicens: dicitur autem pro nobis interpellare dupliciter, vno modo pro nobis oratio secundū illud Ioh. 17. Non pro his rogo tantū, & c. Nunc autē eius interpellatio pro nobis est voluntas ipsius, & c. Apertius Gregorius, qui lib. 22. Mor. c. 13. ait: vni genito enim filio pro homine interpellare est apud coæternū patrem se ipsum hominem demonstrare, eiq; pro humana natura rogasse est eandem naturam in diuinitatis suæ celsitudine suscepisse. Interpellat igitur pro nobis dominus, non voce, sed miseratione, quia, quod damnari in electis noluit, suscipiēdo liberauit, & cæ. Rupertus lib. 9. De diuinis officijs cap. 3. vehementius hoc ipsum confirmat.

Cumq; sibi illud obiecisset, ex Rom. 8. *Qui etiā interpellat pro nobis, ita respondit:* Illa nāq; interpellatio, doctorū omnium vera assertione, non summissa est postulatio, sed eius passionis, quæ semel suscepta, semel pro nobis in sacri-

Q ficiū

ficiam oblata est, æterna commemoratio, semel in conspectu S. Trinitatis admiffa sanguinis eius innocens exclamatio, homicidas, qui fuderunt, conuincens, nos autem qui bibimus in ministerio altaris, non indigni, sed potenti interpellatione defendens. Et postea: sed dicit quis: Rogat per humanitatem qui dat per diuinitatem. Hoc planè verum est quia tunc moriens paulò minus ab Angelis imminutus rogauit per humanitatem: nunc autem gloria, & honore coronatus, & constitutus super omnia opera patris, dat per diuinitatem, omnem habens potestatem, vt pote à dextris Dei sedes, vnde sicut resurgens ex mortuis, iam nò moritur, sic illum, ad hoc vt roget patrem, iam nemo inuocat catholicus, & cæt.

78 At nobiles etiã autores docent omnino Christum nũc orare pro nobis, vt Gregorius Nazianzenus in oratione, 4. de Theologia Augustinus tractatu. 102. in Iohannem & in Psalmum. 29. & qui putatur Ambrosius in caput. 8. ad Romanos, & Theodoretus hic. Bonauentura in meditationibus vitæ Christi, capitulo. 98. inducit filium postquam ascendit in coelum, genu flexo patrem adorantem, & orantem vt mittat discipulis Spiritum sanctum. Tametsi hãc abiectione Gregorius Nazianzenus loco indicato minime recipit. Et S. Thomas in. 4. distin. 17. quæst. 4. art. 6. q. 2. ait: Christus in quantum homo orat nobis, sed ideò nò dicimus; Christe ora pro nobis, quia Christus supponit suppositũ æternum, cuius non est orare, sed adiunare, & ideò dicimus, Christe audi nos, vel, miserere nostri, &c. Idem sentiunt & recentiores vt Abulensis in caput. 6. Matthæi. quæstione. 82. & in capitul. 14. quæst. 142. Et F. Dominicus Sotus in capitul. 8. episto. ad Romanos, & alij multi.

Antequã huic quæstioni satisfaciamus, illud statuendum est, neminem debere aut polle negare hæc pronuntiata, Christus in cœlo intercedit pro nobis, interpellat pro nobis, sacerdotis officio fungitur apud patrem pro nobis, orat pro nobis: quoniam planè hæc omnia cõcedit scriptura vt Roman. 8. Christus Iesus, qui mortuus est, imo, qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat

interpellat pro nobis. Et hic ait idem Apostolus semper viuens ad interpellandum pro nobis. Et paulò ante de officio sacerdotis dixit: Et alij quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere, hic autem, eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium; vnde & saluare in perpetuũ potest accedentes per temetipsum ad Deum, semper viuens ad interpellandum pro nobis. 1. Ioh. 2. sed & si quis peccauerit ad uocatum habemus apud patrem Iesum Christum, iustum, & ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. Si autem aduocatus est, & mediator est, ergo intercedit pro nobis vnde Augustinus Epist. 59. ad Paulinũ docens Christum postulare pro nobis ait: Euidenter quippe alibi de eo dicitur: Et si quis peccauerit, aduocatum habemus apud patrem Iesum Christum iustum. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Origenes in illud Rom. 8. sed ipse spiritus postulat pro nobis, exponit, aduocatum habemus apud Patrem Iesum, qui interpellat pro nobis.

Deinde in duobus locis Pauli, in quibus interpres posuit, *Interpellare* in Græco est *ἐπιτροχάδω*, quod est postulo, aut intercedo, vt Ro. 8. quia secundum Deũ postulat pro sanctis Act. 25. videtis hunc, de quo omnis multitudo Iudeorum interpellauit me Ierosolymis petentes & acclamantes nò oportere eũ viuere. Hoc est postulauit, orauit. Similiter dixit Paulus Rom. 11. An nescitis in Elia, quid dicit scriptura, quemadmodũ interpellat Deũ aduersum Israel, id est, orat? ¶ Quare August. præfatione in secundã enarratione Plã. 29. *Interpellare* orare interpretatur. Habes, inquit, humanitatem, quæ pro te orat; Nam hoc dictũ est ab Apostolo etiã post resurrectione domini nostri Iesu Christi, *Qui sedet*, inquit, *ad dexteram Dei qui etiam interpellat pro nobis*. Et Epist. 59. Ad Paulinum in solutione quintæ quæstionis. de ipso dño Iesu Christo dictum est, quod *Interpellat pro nobis*, Nũquid interpellat, & nò etiã postulat? imo vero quia postulat, pro eo positum est interpellat & cæt.

Hinc *ἐπιτροχάδω*, quod interpres vertit postulatio, aut oratio 1. Timit. 2. *Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes,*

Q 2 orationes,

orationes, postulationes. Et capitulo. 4. eiusdem epistolae: *Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.* Quod ergo vertit interpres, *Interpellat pro nobis*, nihil est aliud, quam si diceret, *Intercedit pro nobis, postulat pro nobis, orat pro nobis.* Itaque Augustinus in locis citatis & multi alij, ut diximus, intrepide concedunt Christum ut hominem orare nunc pro nobis. Cum autem oratio nihil aliud sit, quam decetium a Deo petitio, ut ait Damascenus lib. 3. c. 24. si pro nobis orat Christus, petit a patre ea, quae nobis salutaria esse videt. Quomodo ergo negari potest Christum orare, aut petere pro nobis? Gregorius aut Nazianzenus, in oratione. 4. de Theologia, etiam supplicare eum dicit, & illud: *Semper vivens ad interpellandum Deum pro nobis.* Ita interpretatur, Idem significat quod pro nobis mediationis, ut ita loquar, ratione supplicare.

Præterea, si Christus ascendit in caelum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis, & humanitatem, quam pro nobis assumpsit, & omnia, quae in ea passa est, patri ostendit pro nobis, quaero an aliquid nobis concedi a Deo velit? Si nihil nobis concedi a Deo vult, non ostendit pro nobis, si autem vult (ut illi etiam fatentur, qui negant eum orare) & voluntatem suam, ac desiderium salutis nostrae Deo exprimit, quid est hoc nisi orare pro nobis? Quid enim refert voce ne, an desiderio loquatur, cum magnus sit apud Deum clamor desiderij, sicut ipse dixit Moysi Exodi. 15. *Quid clamas ad me.*

Si dicas ut aliquando dixit S. Tho. exprimere desiderium, quod habuit salutis nostrae, quaero an nunc etiam habeat, cum illud exprimit? Si non habet, quorsum exprimit, quod habuit? Si autem habet, quid est orare nisi exprimere apud Deum desiderium rei quam optamus.

Quaestio non tam de re, quam de nomine videtur. Nomen autem orationis, aut petitionis videmus Paulum minime refugere: sed neque Gregorius Magnus, qui negare id videbatur, refugit. In Psalmum enim quintum poenitentialem initio, ait: *Quotidie enim orat Christus pro Ecclesia, de quo testatur Apostolus, quia sedens ad dexteram patris interpellat pro nobis.* Et Dydimus libro. 2. de Spiritu sancto non longe a principio ait: cum enim

Saluator

saluator mediatoris & legati personam habeat, ex qua Pontifex deprecetur pro peccatis nostris saluans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deum, quia semper vivens interpellat pro eis patrem, & cetera.

Nec illud omittendum apud Zachariam cap. 1. Angelum clamare: *Domine exercituum visque tu non misereberis Ierusalem, & urbem Iudae, quibus iratus es.* In quo Angelo Christum significari docent veteres patres, quos citat Hieronymus & magistros Ecclesiae appellat, & ipse Hieronymus & Ambrosius in libro de fide resurrectionis prope finem, & idem Rupertus, qui nunc contradicit. Itaque haec verba nequaquam Christum dedecere iudicarunt. Et Origenes in ca. 8. ad Rom. vide autem quomodo audias, quia Iesus interpellat pro nobis. Ipse est enim de quo & alibi scriptum est, quia pater neminem iudicat, sed omne iudicium dedit filio: Et sicut ipse est hostia & sacerdos, & ipse est in forma servi, & in forma Dei, sic ipse est advocatus & iudex, & cetera.

Sed obijci nobis potest etiam Spiritum sanctum interpellare pro nobis Rom. 8. sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Quod si id improprie dici responderimus, idem & de Christo respondebunt adversarij. Respondeo id, si de Spiritu sancto intelligatur, necessario intelligi metaphorice dictum, quia Spiritus sanctus non habet naturam inferiorem, secundum quam possit orare, quemadmodum nec gemere potest, & tamen ait Paulus: *Gemitibus inenarrabilibus.* At Christus habet naturam, cui proprie oratio convenire possit, & ubi proprie verba accipi possunt, nullomodo confugiendum est ad metaphoram. Dicitur ergo Spiritus sanctus postulare pro nobis, quia docet nos postulare, ut ait Damascenus lib. 4. cap. 23. aut quia facit ut hos postulemus, sicut Augustinus multis in locis exposuit, quos recitat Beda in commentarijs capitul. 8. Epistolae ad Romanos, quem plurimum sequimur. Quod eleganter in eundem locum explicavit Origenes his verbis: velut si magister suscipiens ad rudimenta discipulum, & ignorantem penitus literas, ut eum docere possit, & instituere, necesse habet in clau-

narē se, ad discipuli tudinēta, & ipse prius dicere nomen literā, vt respondendo discipulus discat, & sit quodammodo magister incipienti discipulo similis, ea loquens & ea meditans, quā incipiens loqui debeat, ac meditari: ita & Sanctus spiritus vbi oppugnationibus carnis perturbari nostrum spiritum viderit, & nescientem, quid orare debeat secundum quod oportet, ipse velut magister orationem prae mittit, quam noster spiritus (si tamen discipulus esse Sancti spiritus desiderat) prosequatur, ipse gemitus offert, quibus noster spiritus discat ingemiscere vt repropitiē sibi Deum, & cetera.

Multi tamen negant hoc de Spiritu sancto dici vt Chrysostomus homilia. 14. in epist. ad Rom. & Theophylactus & Oecumenius in eundem locum Rom. 8. qui ita interpretantur. Dicitur Spiritus sancti vocatur spiritus vt. 1. Cor. 14. Prophetarum spiritus prophetis subiecti sunt, vt ergo erat spiritus prophetiae, & sanctorum, & cetera. ita erat & spiritus precū, quem qui habebat, pro vniuerso populo orabat petens per hunc spiritum, quod verē populo conducebat cum magna animarū opūctione, & gemitibus. Cuius & nunc signum diaconis est (inquit Chrysostomus) pro populo preces Deo offerens. Et idcirco nobis hoc obsecrum esse dicit, quia iā non fit. Probat hoc ex verbis sequentibus. Qui autem scrutatur corda, scit, quid desideret spiritus. Vides (inquit) non de Paracleto verba fieri, sed de corde spirituali, quoniam nisi hoc esset, dicere oportebat, qui scrutatur spiritum. Verū vt intelligas hic agi de hominē spirituali, & eo, qui precum donum habet, addidit, Qui scrutatur corda: Augmentū Chrysostomi, & Theophylacti & Oecumenij. validum est, sed hoc eis aduertatur, quod cum in praecedentibus semper Apostolus loqui videatur de spiritu creatore, durum videtur subito eum nunc loqui de spiritu creato: alioqui satis probabilis expositio est, quod hic agitur de spiritu sancto, qui in hominē infunditur.

84 Porro etiam ita exponi locus valde probabiliter, vt in spiritu intelligatur superior animae portio, gratia Dei illustrata, & adiuta, quae spiritus vocatur, & carni contraria est, vt Galat. 5. Caro enim concupiscit aduersus spiritum.

spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Haec enim pars docet nos vt petamus secundum Deum, id est, quae Deo placēt, & respiciamus ea, quae carni blandiuntur. Et quanto magis caro voluptates suas appetit, tanto magis spiritus gemit, & petit instantius pro nobis, quae vtilia esse videt. Qua propter & Philosophi morales dicunt mentem de precari semper ad optima.

Ab hac expositione verbis magis, quā re discrepat Theodoretus cum ait: spiritum autem hic, non dicit substantiam spiritus, sed gratiā, quae data est ijs, qui credūt. Ab ea enim excitati componimur, ab ea inflammati alacrius precamur, & gemitibus inenarrabilibus Deum compellamus. Et Augustinus Tractatu. 6. in Epist. Ioh. ait: Quid est, Ipse spiritus interpellat pro sanctis, nisi ipsa caritas, quae in te per Spiritum sanctum facta est? Caritas ipsa gemit, caritas ipsa orat, & cetera.

Cum hac expositione egregie cōuenit illud: *Qui autem scrutatur corda*. Hoc optimē cōuenit cum verbis Apostoli in hoc capite, saepe enim in eo ita accipit spiritū, vt: *Qui non secundum carnē ambulamus, sed secundum spiritum*. Et: *si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis*. Et: *ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod filij Dei sumus*.

Sed & iuxta communiorē expositionem satis docet Paulus Spiritum sanctum non postulare in se, sed mouere corda nostra, quoniam si ipse postularet, non diceret: *Qui autem scrutatur corda, scit, quid desideret spiritus*: Quorsum enim de cordibus loquatur, si ipse spiritus postulat?

Sed redeamus ad rem: nunc non orat, inquit Rupertus, 85 quia iam gloria & honore coronatus est, & omnium rerum potestatem habet. Cur ergo orauit in vita mortali? An non erat penes eum tunc potestas omnium rerum? certe capit. 13. Iohannes ait: sciens, quia omnia dedit ei pater in manus, & postea orat pro discipulis. c. 17. Post resurrectionē etiā, iā gloria & honore coronatus, cū dicebat: *Data est mihi omnis potestas in caelo & in terra*, orabat pro discipulis, sicut ait Iohan. 14. *Ego rogabo patrem & alium paracletum dabit vobis*. Quando hoc fecit? Si post quā ascendit in

cœlum ergo illic orat: si ante ascensionē, post resurrectionem hoc facere debuit, dixit hoc quidem ea nocte, qua captus est à Iudæis, sed manifeste de tempore post resurrectionem, aut post ascensionem loquebatur: *Quia ego ad patrem vado, & quodcumq; petieritis in nomine meo, hoc faciam. si diligitis me, mandata mea seruate, & ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, & cæt.*

Denique proprium Pontificis est orare pro populo suo & Deum illi placare, sicut dixit Apostolus cap. 5. *Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in ijs, quæ sunt ad Deum.* Si ergo etiam nunc Pontificis officio fungitur Christus, vti Paulus docet, quis dubitet eum orare pro nobis?

Hoc etiam mediatorem decet. Augustinus in Psal. 29. *Quare interpellat pro nobis? Quia mediator esse dignatus est? Idem ait Gregorius Nazianzenus loco iam bis indicato.*

86 At quæret quispiam, cur nunc oret, aut petat aliquid, cum ipse possit omnia. In vita mortali poterat omnia, & orabat, & quod ipse facere poterat petebat à Deo. Primò, quia sanctissima illa humanitas gaudebat subijci Deo, & agnoscere eum maiorem, atque autorem omnium bonorum, ac fontē, ac volebat eum ab omnibus pro omnibus honorari. Secundò, quia cum naturam humanam assumpsisset, oportebat, vt quæ sunt eius propria non omitteret. Proprium autem hominis est velle, & Dei est perficere: ideo vt homo orare debuit, vt Deus illa perficeret. Tertio quia videbat Deum ad gloriam suam ita statuisse, vt quæ ipse facturus, quæque præstiturus erat filio, ab eo peterentur. Vnde illud Psalmi secynda: *Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.*

His eisdem causis etiam in cœlo nunc orat. Quibus, & alia accedit ipsum esse Pontificem nostrum, cui à Deo demandata est salus omnium electorum: ac propterea non solum eum pro nobis mori oportuit, sed etiam ascendere in cœlum vt pro nobis vultui Dei appareat, & salutem nostram procuret, atque officium Pontificis faciat,

faciat, & redemptoris, donec omnino compleatur redemptio perductis ad vitam æternam omnibus prædestinatis.

Rupertus autem, & qui nullam causam orandi Christo relictam putant, postquam gloria & honore coronatus, constitutus est super omnia opera patris, dicant nobis, cur post hæc omnia ostendat patri humanitatem suam, & passionem? cur desiderium suum exprimat, & caritatem, quam habet erga nos. Denique cur pro nobis interpellat, qualiscumque tandem sit hæc interpellatio, & iisdem causis eum orare dicemus. 87

Quodque Rupertus negat Christum nunc submisisse postulare, profecto eadem submissione animi nunc orat qua dum erat in vita mortali, hoc est, eadem reuerentia & agnitione diuinitatis & paruitatis naturæ humanæ, quam ex se habet illa, quia *Timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi*: Cum lacrymis quidem & clamore valido nunc non orat, vt orauit in diebus carnis suæ, hoc illius temporis fuit, sed reuerentia Deo debita, non illius temporis tantum, sed æternitatis etiam est.

Gregorius Nazianzenus: supplex enim est nunc quoque, vt homo pro mea salute quoniam cum eo corpore est, quod assumpsit, quoad me humanitatis assumptæ facultate, atque potentia Deum effecerit. Quod autem ipse & facere potest, & facit, & nos petere possumus vt faciat.

Sed Ecclesia non assuevit hoc ab eo petere, ne Ariani & alij hæretici, qui ab initio Ecclesiæ Christi diuinam naturam negabant, ansam inde errandi arriperent. Deinde quoniam cum non sint in Christo diuisi Deus & homo, sed eadem persona sit Deus & homo, Ecclesia, quæ Christum redemptorem suum omnibus modis honorare cupit, potius tribuit illi, quod præstabilius est, & vt Deum eum orat, non vt intercedat vt homo, sed vt Deus det. Ita enim homines facere solent, eum, cui honorem magnum habere volunt, ijs nominibus appellant, quæ maxime honorifica sunt. Regem Hispaniæ, nemo Comitem Flandriæ salutabit, & doctorem, aut magistrum nemo

licentiatum appellabit, & eum qui dare potest id, quo egemus, non oramus ut impetret sed ut det.

Si quis tamen recte & fideliter Christum Deum, & hominem agnoscens, credensque eum omnia dare posse, si velit, pio animi affectu excitatur consideratione humanitatis Christi & caritate eius, quæ nunc etiam res nostras curat & promouet, & in tanta potestate pontificem & mediatorem nostrum agit atque ut pontificem & mediatorem eum alloqui & precari gaudet, nemo sanè obstat. Verum hæc precatio non omnium est sed paucorum qui hoc affectu atque hac consideratione moueantur, & proficere se sentiant.

Ex his omnibus colligitur non recte affirmasse Rupertum id, quod ipse sentiebat, esse omnium doctorum assertio-
nem. Postremo hoc addamus Chrysostomum & Theoph. neque in hunc locum Pauli, quem nunc interpretamur, neque in cap. 8. Epistolæ ad Romanos, negasse Christum orare pro nobis, sed dicunt id dixisse Paulum ut vehemētem Christi erga nos amorem ostendat. Sed verè tamen dixit, si enim pro nobis non interpellat, non ostendit his verbis Paulus amorem eius in nos, tantum significant eum non orare ut Deum, sed ut hominem ut etiam explicauit Theodoretus. Quod ex verbis Chrysostomi in hæc, quæ nunc interpretamur, manifestum est, ita enim ait: vides, quia de eo qui secundum carnem est, ista dicit? Quando enim sicut pontifex est tunc etiam interpellat. Vnde & quando dicit Paulus: *Qui etiam interpellat pro nobis*, hoc idem significat, hoc est, pontifex interpellat. Et postea, *Quo modo saluat? Semper viuit ad interpellandum pro eis*. Vides humilitatem? vides humanitatem? Non enim dixit eum in humilitate constitutum (id est, dum in terra vivebat) dum taxat istud adeptum esse, sed semper, & quando cumque opus fuerit, interpellare pro eis. Sed & hom. 15. in Ep. ad Rom. ubi maxime nobis contradicere putatur, non minus aperte locutus est. Ait enim: Etenim in propria dignitate qui apparuit, nostri curam non deposuit, sed & pro nobis intercedit, & adhuc eandem caritatem constantiter seruat, neque enim contentus est occasione solum. Quod quidem maximi est amoris

ris euidens argumentum, officijs ijs quæ ad ipsum pertinent, non fungi modo, sed & alium quoque obsecrare, & cætera.

Talis enim decebat ut nobis esset pontifex] Tali nos pontifice egēbamus ut plenè salui fieremus, non quales erant pontifices Leuitici.

Sanctus.] Theophylactus: ὁσιος, (sic enim Græce habemus) (inquit) est, qui nihil eorum, quæ facere debet, omittit & cæt. Proprie ὁσιος, dicitur purus & omnis labis expers, ut Act. 2. & psal. 15. Neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. 1. Tim. 2. volo ergo viros orare in omni loco leuantes puras manus ὁσίων χειρῶν. Inde ὁσιότης sanctitas, puritas. Luc. 1. ut sine timore de manu inimicorum liberati seruiamus illi in sanctitate & iustitia coram ipso. Ephes. 4. Qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis.

Innocens.] Ἀκακος, Chrysostomus & Theophylactus, & Oecumenius interpretantur. Sine dolo qui neminem deciperet. Κακίαν, Cicero in. III. Tusculana, & in libr. 3. de Finibus interpretatur vitiositatem. Sic enim ait in priorilo, virtutis contraria est vitiositas, sic enim malo quam malitiam appellare quam Græci κακίαν appellant, nam malitia certi cuiusdam vitij nomen est, vitiositas omnium & cæt. Quare ἀκακος, Ciceroni erit, qui omni vitio caret, idemque quod ὁσιος. Idem vocabulū est Ro. 16. vbi legimus: Et per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium, id est alienorum ab omni malo, purorum.

Impollutus.] Ἀμίαντος, id est qui nulla sorde polluitur. Interpres solet vertere *immaculatus*, ut Heb. 13. Honorabile
connubium in omnibus, & torus immaculatus. Iac. 1. Religio munda & immaculata apud Deum, & patrem hæc est. 1. Pet. 1. In hereditatem incorruptibilem & incontaminatam. Quare sine dubio ad amplificationem sanctitatis Christi, Paulus nominibus ijs usus est, quibus maxime sanctitas & innocentia vitæ significari solet. Quod & sequētia verba indicant.

Segregatus à peccatoribus] Longissime separatus à moribus & vita peccatorum, quamvis inter eos olim versaretur, ita ut dicerent Apostolis aduersarij, Quare cum publicanis, & peccatoribus manducat, & bibit magister vester? verum id faciebat, quia non est opus valentibus medico, sed male habentibus.

Et excelsior caelis factus,] Supra omnes enim caelos ascendit, & sedet ad dexteram patris.

Qui non habet necessitatem quotidie.] Omnia eo pertinent ut videant quanto praestet sacerdotium Christi sacerdotio legis, & quanto noster sacerdos maior sit sacerdotibus veteribus. Sacerdotes illi non semel, aut iterum victimas immolabant, sed quotidie, easque non pro peccatis tantum populi, sed etiam pro suis. At noster pontifex non saepe sed semel obtulit sacrificium, nec pro peccatis suis obtulit, quæ nulla habebat, sed pro nostris.

Hoc enim fecit.] Videlicet offerre pro peccatis populi, non pro semetipso.

92 *Semel se offerenda.*] Oblatione videlicet cruenta. 1. Pet. 3. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est. Duplex enim est Christi oblatio, cruenta, qua se pro peccatis omnium in ara crucis obtulit, & incruenta, qua pridie quam pateretur in cæna sacramentum Eucharistiæ instituit, & sacrificium visibile Ecclesiæ reliquit. De his ita Concilium Tridentinum sess. 22. cap. 1. Is igitur Deus & Dominus noster, & si semel se ipsum in ara crucis, morte intercedente, Deo patri oblaturus erat, ut æternam illi redemptionem operaretur: quia tamen per mortem sacerdotium eius extinguendum non erat, in cæna nouissima, qua nocte tradebatur, ut dilectæ sponsæ suæ Ecclesiæ visibile (sicut hominum natura exigit) relinqueret sacrificium, quo, cruentum illud semel in cruce peragendum, representaretur, eiusque memoria in finem usque sæculi permaneret, atque illius salutaris virtus in remissionem eorum, quæ à nobis quotidie committuntur, peccatorum applicaretur: sacerdotem secundum ordinem Melchisedec se in æternum constitutum declarans, corpus & sanguinem suum sub speciebus panis & vini

vini Deo patri obtulit, ac sub earundem rerum Symbolis, Apostolis, quos tunc noui testamenti sacerdotes constituebat, ut sumerent, tradidit, & eisdem eorundemque in sacerdotio successoribus, ut offerrent, præcepit, & cæc.

Ideo igitur nos eandem hostiã quotidie offerimus, quia 93 Ecclesia non debebat esse sine sacerdotibus, & sine sacrificio. Et ut illius oblationis memoriam faciamus. Denique offerimus, ut fructus eiusdem passionis & oblationis ad nos magis ac magis perueniat. Illa enim oblatio fit: vniuersalis causa salutis omnium, & sufficiens ad omnium peccatorum remissionem, sed ut in nobis efficientiam habeat, eam iteramus. De hac plura dicenda erunt cap. 9. & 10.

Lex enim homines constituit sacerdotes.] In Græco est *ἄρχιεπισ*, id est, pontifices. Hos enim nunc vocat sacerdotes, & de illis loquitur, quia non infimum, sed supremum sacerdotij legis, cum sacerdotio Christi cõfert, ut præstantia sacerdotij Christi intelligatur. Translatio Syriaca: *Siquidem lex homines infirmos constituit pontifices*: perinde ergo est, ac si diceret, quantumcumque lex laboret, & perfectissimos homines seligat ad pontificatum, non potest cõstituere pontifices, qui sine peccato sint, nec enim inuenire potest: at sermo Diuinus, qui post legem datam ex ore Dauidis auditus est: *Tu es sacerdos & cæc.* non hominem purum constituit pontificem, sed ipsum, qui filius Dei est, & peccatum habere non potest. Infirmam ergo 94 vocat miseriam peccati, & alias miseras, quibus propter peccatum subiaceamus. Sicut dixit cap. 5. Qui condolere possit ijs, qui ignorant, & errant, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate. Et propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis. De quo iam suo loco diximus. Probat autem his verbis, ut recte animaduerrit Chryostomus, & Theophylactus, Christum non pro se obtulisse, sed pro nobis.

Sermo autem iuris iurandi.] Verbum illud Dei, quo Christus sacerdos constitutus est iurante Deo. Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum: Tu es sacerdos & cæc.

Quis post legem est.] Quorsu hoc addidit? Quasi diceret: qui post

post institutum sacerdotium Leviticū dictus est, ut novus sacerdos, ac novum sacerdotium constitueretur, quod ea supplerent, quæ defuerant priori. De quo iam dixit supra: *Si enim consummatio per sacerdotium Leviticū erat &c.*

Filium in æternum perfectum. Subaudi, constituit sacerdotem. Sed cur addidit: *in æternū & perfectum* cum satis esset dicere: *Filium constituit sacerdotem?* Pro *perfectum*, est *τετελειωμένον*, quod Theophylactus interpretatur *potentiū sempiternum*, qui non nunc, sed in modo peccare non possit, sed nunquam. Ita etiam Chrysostomus. Oecumenius constituit inquit sacerdotem in æternum consummatū, hoc est, non qui nunc tantum sit sine peccato, sed & talis in perpetuum futurus est & cæt.

95 Est ergo elegans Antithesis, ut adnotarunt Chrysostomus & Theophylactus in his, & in illis: *ibi lex, hic sermo Dei cum iure iurando post legem, ibi homines constituitur servi, hic filius, ibi infirmitatem habentes, id est, peccatis & reliquis miseris subditi, ut morti &c. hic, is, qui nec mori potest, nec ullis miseris subiacet, sed consummatus est, id est, liber ab omni miseria resurrexit & ascendit in cælum, & sedet ad dextram patris, atque hæc non in breve tempus, sed in æternum. Itaque perfectum siue consummatum nunc accipit ut cap. 2. cum dixit autorem salutis eorum per passionem consummare, hoc est dare ei, quod deerat, vitam in mortalem, & locum dignissimum super omnes cælos. In his omnibus, hoc animadvertendum est, non conferri sacerdotes novi testamenti, nec sacrificia eorum, quatenus ab eis offeruntur, cum sacerdotio, aut eū pontifice veteris legis, sed Christus cum illis confertur, & eius oblatio cum oblationibus illorum quæ cap. 9. plenius sunt explicanda.*

C A P I T U L U M VIII.

APITULUM autem super ea quæ dicuntur Prosequitur, quod cap. 7. cæperat de dignitate & præstantia sacerdotij Christi. In Græco est *κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις*, quod etiā verte

veteris consumus. *in ijs*, quæ dicuntur in hoc est: *in ijs* quæ de Christo & de eius sacerdotio dicuntur, hoc caput omnium est, hæc summa. Videri enim est Græcis *κεφάλαιον*, dicitur pro summa. Inde etiam *κεφάλαιον ἐπιπέδον*, Et similia pro summatim dicere, apud Iocratem ad Nicodem. & apud Xenop. lib. 6. *Cyripæδον*, & apud alios. Chrysostomus, & Theophylactus *ἡδὲ ἡδὲ τὸ κεφάλαιον ἐστὶν ὡς πρᾶξιον*, caput enim præcipua corporis pars est, vocant quippe Græci *κεφάλαιον*, quod summum & præcipuum in aliqua re est, ut Plato. li. 1. de legibus *κεφάλαιον δὲ παιδείας λέγουμεν τὸ ὁρθὸν τροφὴν*, caput autem disciplinæ dicimus rectā educationem. Ita Cicero de amicitia, caput est ad beatè vivendum securitas, & alibi sæpe. Erasmus apertius dixit: *Cæterum eorum, quæ dicimus, illud est caput.* Siue autem dicat: caput super ijs, quæ dicuntur, siue circa ea, quæ dicuntur, siue in ijs, quæ dicuntur, idem sensus est.

Illud inexplicatum reliquerunt Chrysostomus, & Græci, cur *κεφάλαιον*, id est, capitulum dixerit potius, quam *κεφαλή*, id est, caput. Responderi potest, ita Græcos loqui. Sed quæretur iterum cur hoc nomine, quàm illo vti maluerint? Græci nominibus, quæ diminutiua appellantur, sæpe non diminuendi causa videntur, sed augendi & ornandi ut cū ait Homerus: *ἐπὶ τροίης ἱερὸν πολίεθρον ἔπερσε*, *Li. 1. Odyss.* Ilium, urbem appellat cum diminutione, quasi pulcherrimam urbem. Quod Romani videntur imitati, qui Nasicam prudentissimum hominem, Corculum vocauerunt ut est apud Ciceronem in prima Tusculana. Imitantur etiam; cum blandiendi causa hæc nomina usurpant, ut o capitulum lepidissimum. Quod igitur cum breve videatur, multa & magna complectitur, recte *κεφάλαιον*, dictum est.

Videtur autem mihi etiam capitulum dici, quia breve est, id est, quia vno verbo clauditur summa omnium quæ dicuntur. Quem ad modum cap. 10. ait: In capite libri scriptum est de me, *ἐν κεφαλῇ*, in capitulo, quia breve est caput illud, id est, quia proximum principio est, quod scriptum esse dicit, ut suo loco explicabimus.

Talem

Talem habemus pontificem. Hoc caput est quod omnia continet. Pontifex noster tantæ dignitatis, & tanto ceteris pontificibus præstantior est, ut ad dexteram Dei patris sedeat super omnes cælos. Ex hoc enim intelligitur maiorem non solum omnibus pontificibus Leuiticis, sed omnibus etiã Angelis, sicut dixit cap. 1. Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: sede à dextris meis.

In dextera sedis magnitudinis. Pro magnitudinis est. μεγαλοσύνης, quod c. i. vertit; Maieſtatis, Sedet ad dexteram maieſtatis in excelsis. Potest autem intelligi sedes magnitudinis siue maieſtatis, sedes Dei patris, qui maieſtus, id est, maximus & potentissimus dicitur, vel, sedes magnitudinis, sedes maxima. Vtroque modo interpretatur Theophylactus, & utroque modo loqui solent Hebræi. De hoc & cap. 1. diximus.

3 *Minister.* Sanctorum minister. ἱερῶν ἁγίων λειτουργός, Hoc est, pontifex hic noster, pro nobis introiit in sancta sanctorum, hæc enim vocat sancta, & λειτουργός, sæpe dici solet minister sacrorum, aut qui Deo ministrat Rom. 15. ut sim minister Christi Iesu in gentibus. Et Angelos vocauit, λειτουργία πνεύματων, Heb. 1. Et de potestatibus ait Rom. 13. Ministri enim Dei sunt. Inde λειτουργία, sacrificium, seu sacrum ministerium, Heb. 9. Etiam tabernaculum, & omnia vasa ministerij, sanguine similiter asperfit. Philip. 2. sed etsi immolor supra sacrificium, & obsequium fidei vestra: pro obsequium est λειτουργία,

Sancta sanctorum] Significabant cælum, ut videbimus ca. 9. In Sancta sanctorum introibat solus pontifex semel in anno in die festo Expiationis. Quod significabat Christum facta per passionem suam expiatione peccatorum nostrorum, ingressurum esse in cælum, ut appareret vultui Dei pro nobis, de quo ait cap. 9. Per proprium sanguinẽ introiit semel in sancta æterna redemptione inuenta. Et postea, apertius, non enim in manu facta sancta Iesus introiit exemplaria verorum, sed in ipsum cælum ut appareat nunc vultus Dei pro nobis. Mihi autem non solum propter id quod diximus, minister sanctorum dici videtur, sed quia nunc etiam

etiam pontificis officio fungitur in cælo salutem nostram procurans, ut etiam intellexit Theodoretus.

Et Tabernaculi veri. Ut ostendat in qua sancta introierit Christus hæc addidit Tabernaculum autem verum vocat cælum quod erat figuratum, in ea parte Tabernaculi Mosæ quæ dicebatur Sancta Sanctorum. Res enim figuratæ, veræ in scriptura appellantur comparatione figurarum, ut si dicas Christus verus David, verus Salomõ verus Melchisedec: quoniam ita se habent figuræ cum rebus figuratis sicut signum cum re signata, & sicut pictura cum re ipsa, & pictus homo non dicitur verus, sed qui viuus est: neque enim accipiuntur figuræ, ut res quædam sunt, ita enim veræ sunt, sed ut assumuntur ad aliquid significandum. Atque idẽ id, quod in eis significatur, potius verum dicitur. Ita dixit capitul. 9. Non enim in manu facta sancta Iesus introiit exemplaria verorum. Et Iohannis. 6. Non Moyses dedit vobis panem de cælo, sed pater meus dat vobis panem de cælo verum. 1. Iohannis. 2. tenebræ transierunt, & verum lumen iam lucet. Ita dictum est Iohannis. 1. lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est, quia in Christo exhibitum est quid quibus in cæremonijs & figuris veteris legis significabatur. Præterea, figura quasi prophetia quædam est & promissio rei futuræ, & quia veritas dicitur cum præstat, quod promissum erat recte dictum est: veritas per Iesum Christum facta est, & ipsæ res, in quibus impletur, quod promissum & prædictum erat, veræ appellantur.

Quod fixit Dominus, & non homo.] Tabernaculum Moysis sicut & reliqua tabernacula, quæ fiebant clavis magnis in terra figebantur, ne vento huc & illuc trãsferrentur. Cum tabernaculum Moysis erigebatur, atrium primo fiebat longitudinis centum cubitorum, latitudinis quinquaginta. Fiebat vero vicenis columnis æreis in singulis lateribus longioribus, denis vero in postico latere, tenis in anteriori, in quo erat ianna magna, & in singulis columnis inerant annuli & bases æneæ mucronatæ in terram defixæ,

Verus.

Tabernaculo Moysis descriptio.

defixæ, Annulis innectebantur funes, qui clavis cubita libus humi confixi, columnas firmabant, & contra vētorum vim tabernaculum muniebant. Deinde lintēū byssinū intrinsecus circum tendebatur à capitellis columnarū ad bases vsque dependens, quod paties videbatur. Hæc lintea tentoria appellantur. Hæc ex Iosepho lib. 3. Antiq. c. 5. vbi tabernaculum Moysis describit. Eadem legimus licet subobscurius Exodi. 27. Facies & atrium tabernaculi &c. Intra hoc atrium erigebatur tabernaculum quod eodem fere modo fiebat vt diximus lib. 1. de templo, ca. vltimo. Hinc in Genesi sæpe & in cæteris libris legis cum fiunt tabernacula, figi dicuntur.

6 Ex his intelligitur illud Isai. 33. Oculi tui videbunt Iſraelem, habitationem opulentam, tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clauis eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solum modo ibi magnificus est Dominus noster. Et quod de dilatactione Ecclesiæ ab eodem dictum est. c. 54. Dilata locum tentorii tui, & pelle tabernaculorum tuorum extende, ne parcas, longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram enim & ad læuam penetrabis & cæter. Vt ergo docet Paulus se non de tabernaculo Moſis loqui, in quo ministrabat pontifex Leuiticus, sed de cælo ipso per illud tabernaculum significato dixit, *Tabernaculum veri*, & addidit, *Quod fixit Dominus & non homo*: Illud enim ab hominibus figebatur, quoties opus erat, hoc verò Dominus fixit, id est, perpetuum, atque immobile collocauit.

Verum cælium moueri, atque immobile collocari, vbi sunt qui dicunt moueri cælum? vbi sunt qui ad Sphæræ formam illud esse pronuntiant? vtraque enim ista exclusa sunt in hoc loco &c. Et Theophylactus ait: Hinc obserua secundum Diuum Iohānem Chrysostomum, quod cælum neque moneatur, neque rotundum sit. Vtraque enim tollit, quod ait, *Fixit &c.* quod de cælo Empyreo, in quo sunt beati, intelligendum est. Et quidem non moueri illud certum est, sed figuram sphæricam habere nihil prohibet; est enim hæc figura perfectissima omnium, & capacissima, atque ideo

deo cælo maxime conuenit, vt recte probat Aristoteles lib. 2. de cælo cap. 4.

Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur. Quid differt inter munera & hostias, Theophylactus docet his verbis. *θυσία*, id est, hostiæ sunt per sanguinem, & carnem oblationes, vel (quod exactius est) omnia, quæ per ignem sacrificantur. *θυσία* enim proprie est à verbo *θυσίζω*, quod est *θυσιάζω*, hoc est adolere, vel, suffitum edere. Dona autem sunt vt fructus & quæcumque alia incruenta & igne carentia. Addit tamen, sæpe hanc differentiam non seruari vt Genes. 4. Respexit Dominus ad Habel, & ad munera eius, qui scilicet obtulerat de primogenitis gregis sui, & de adipibus eorum. Ad Cain autem & ad munera illius non respexit. Vbi. lxx ea, quæ Abel obtulit, vocant *δωρεα*, id est, munera, quæ vero obtulit Cain, vocant *θυσίας*, id est, hostias aut victimas quæ de terræ fructibus erant. Sed & Apostolum dicit quæcumque offeruntur simpliciter vocare munera & hostias.

Verum est quod ait Theophylactus de differentia inter munera & hostias, quod Leu. 7. manifestum est. Cùm enim ait Moſes, si pro gratiarum actione oblatio fuerit, offeret panes absque fermento, cōspersos oleo & lagana azyma vncta oleo, costamque similam, & collyridas olei admistione conspersas, panes quoque fermentatos cū hostia gratiarū, quæ immolatur pro pacificis; hostiā ipsam quæ immolatur, Moſes vocat *דבש* lxx. *θυσία*, illa vero omnia quæ cū hostia offeruntur vocat Moſes *דבש* lxx. *δωρεα*, id est, munus. Quibus vocabulis hinc Apostolus vsus est, & sæpe ita loquitur Moſes in illo libro. Quare vbi seruari proprietates verborum poterit, seruanda erit, vbi non poterit, non laborabimus, cùm non semper eam scriptura seruet.

Sed quid his verbis agat Paulus, aut quo tendat eius argumentum, difficillimum explicatu est. Multis ergo interpretationibus horum verborum & sequentium omisissis, tota pericope mihi in hunc modum videtur, ex

Munera & hostia.

plicanda. Tria de Christo dixerat, ipsum esse pontificem, sedere ad dexteram patris, ministrum esse sanctorum, id est, adhuc pontificis officio fungi in caelo. Quod tertio atque extremo loco dixerat, nunc sic probat. Si sanctorum minister est, & pontifex, hostiam, aut munus aliquod offeret pro nobis. Omnis enim pontifex constituitur, ut munera & hostias offerat. Quid autem offerat, nunc tacet, c. 9. explicaturus cum dicet: *Non enim in manu facta Sancta Iesus introiit exemplaria verorum, sed in ipsum caelum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis*, Id est, ut se patri ostendat & per illam hostiam, quam iam in terra obtulit, nobis omnia bona impetret, & pro nobis interpellat, donec omnes electi, salutem aeternam consecuti fuerint. Decebat autem atque oportebat ut haec ita fierent, id est, ut in caelo esset ad dexteram patris, & ibi salutem nostram procuraret: nam si esset super terram, nec sacerdos esset, hoc est, si futurus fuisset ex illo sacerdotum genere, qui sunt super terram, id est, qui tantum sacerdotum officio funguntur, dum inter homines agunt, nec potestatem in caelo habent, non solum non esset pontifex, verum nec sacerdos quidem esset. Cur autem non esset sacerdos docet *Quum essent, qui offerrent secundum legem munera*, Quod in Graeco est apertius. Ita enim vertere verbum verbo, id est, existentibus illis sacerdotibus, qui offerunt secundum legem munera, Ac si diceret: Nam sacerdotes qui super terram tantum hostias offerrent, iam lex habebat, neque alio sacerdote opus erat, si terrenus tantum sacerdos futurus erat nihilque maius habiturus, quam illi, qui secundum legem offerebant munera. Addidit autem, *secundum legem*, quasi dicat. Christus, si sacerdos esset terrenus non esset eiusmodi, ut secundum legem victimas immolare posset, cum non esset ex tribu Levi: Cur ergo ortus ex alia tribu, sacerdos fieret, non secundum legem si nihil maius, aut melius habiturus esset, quam sacerdotes ex tribu Levi, quos lex ipsa sacerdotes facit.

Qui exemplaria & umbra deseruiunt caelestium.] Hi sacerdotes constituti sunt, ut exemplar quoddam & quandam similitudinem nobis exhibeant eorum, quae

quae per Christum fiunt in caelo. Nam quod pontifex caesa vi stima introibat in Sancta sanctorum semel, hoc significabat Christum fuso sanguine suo ingressurum fuisse in caelum, ut appareret vultui Dei pro nobis. Quod latius explicabitur capite. 9. Ingressus quotidianus sacerdotum ad altare ut immolarent victimas, significabat Christum quotidie per sacerdotes suos oblaturum sacrificium, & se ipsum ostensurum patri, ac pro nobis usque ad finem saeculi interpellaturum. Itaque sacerdotes legis officio suo fungentes, exemplaria nobis, & umbram repraesentabant eorum, quae per Christum in caelo facienda erant.

Possunt haec omnia, non de omnibus sacerdotibus intelligi, sed de solis pontificibus qui introibant in Sancta sanctorum quae erant exemplaria, & referebant Sancta sanctorum caelestia. Hoc probabilius & verius mihi videtur, quoniam c. 9. ait, *Necessè est ergo exemplaria quidem caelestium his mundari, ipsa autem caelestia melioribus hostijs, quam istis. Caelestia autem vocat caelum cuius exemplar erant Sancta sanctorum terrestria*. Sicut ait continuo *Non enim in manu facta Sancta Iesus introiit exemplaria verorum*. Quod latius explicabimus suo loco. num. 107. & sequentibus.

Figura siue exemplar, ut vertit interpret *ἠκόσμητος*, dicitur, quod Theophylactus interpretatur *obscuram picturam*, quasi dicas subostensionem, hoc est, obscuram representationem. Eadem figura dicitur umbra duplici ratione, & quatenus umbra opponitur imagini expressa, & quatenus opponitur corpori. Primo modo umbra dicitur rudis & inchoata pictura. Unde etiam ad umbrare. Ita loquitur Apostolus infra, capitul. 10. *Umbra enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum*. Altero modo umbra dicitur, quae ex aliquo corpore fit. Ita locutus est Colossens. 2. *Nemo vos inducet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut Neomennie, aut sabbatorum, quae sunt umbra futurorum. Corpus autem Christi, id est, mysteria Christi fuerunt corpus, ex quo factae sunt huiusmodi umbrae, ad significanda*

12 dum illum, iussa sunt hæc. Obiter igitur ostendit sacerdotium Christi præstantius esse sacerdotio Leuitico quãdo quidem ad illud significandum instituti sunt sacerdotes Leuitici.

Pro deseruiunt est λατρεύουσιν, id est, cum magna reuerentia seruiunt, quanto igitur maiori reuerentia seruiendum est ipsis cœlestibus? Nam λατρεύειν, dictum volunt à λα, quæ particula auget in compositione, & τρεῖν, quod est tremere.

Sicut responsum est Moysi. Ἰαβὼς κερχρηματίζου μοῦσῆς, quæ admodum oraculo responsum est Moy.ã sicut vertit Eras mus. Quasi dicat: illa forma tabernaculi non est à Mose excogitata nec fortè fortuna se se illi obtulit, sed à Deo ostensa est ei, qui cum vellet sacerdotium Christi, & quæ in cœlo pro nobis facit, significare, talem illi formam constituendi tabernaculi præmonstrauit, qualem apertissimam ad id significandum esse vidit. Hoc autem probat ex verbis, quæ dicta sunt Moysi Exod. 25. *Inspice & fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est.* Quod Apostolus dicit, omnia, non est in Hebræo, neque apud lxx. in his verbis, ex eodem tamen capite sumitur, ubi ait: *Facienique mihi sanctuarium & habitabo in medio eorum, iuxta omnem similitudinem tabernaculi quod ostendam tibi, & omnium vasorum in cultum eius.* Vbi autem dicit, *Secundum exemplar*, Apud lxx. & apud Paulum est κατὰ τὸν τύπον, secundum formam.

13 *Cum consummaret tabernaculum.* In Græco μελλων ἐπιτελεῖν τὸ σκηνώριον, id est, cum cõsummaturus esset tabernaculum. Sed interpres dixit *cum consummaret*, id est, cum iam facere, & consummare vellet, sicut in translatione Syriaca est. *Dum conderet tabernaculum*, more enim scripturæ præsens tempus sæpe non tam factum, quam antiquum indicat: vt Lucæ. 1. Quoniam virum non cognosco. Dan. 3. Notum sit tibi rex, quia Deos tuos non colimus, & statuam auream, quam erexit non adoramus. De verbo consummare dicemus postea capite, 9.

Præsens tẽpus indicat animum.
Luc. 1.
Dan. 3.

te. 9. numero. 31.

Nunc autem melius sortitus est ministerium.] Dixerat, *Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos*, Cui adiungendum est quod modo ait: *Nunc autem melius*, & cæt. ac si diceret. Atqui non solum est sacerdos, sed præstantiori quodam modo sacerdos est, quam omnes sacerdotes Leuitici, quanto melioris testamenti, id est, fœderis, aut pãcti, siue legis mediator est. Fœdus, quod cum hominibus iniit, multo præstantius est fœdere, quod olim initum erat Mose mediatore. Esse autem hoc testamentum & fœdus melius quàm illud vetus, ex eo constat, quod in melioribus repromissionibus sanctum est, id est, constitutum & factum. Nam nouum fœdus, cuius mediator est Christus, promittit, & gratiam & gloriam, præstat que quod promittit, vere hominem perficit. At vetus lex non promittebat nisi bona temporalia, eaque præstabat. Quamuis enim in vmbra illa promissionum temporalium bona æterna promitterentur, tamen ea, lex præstare non poterat, quia homines iustificare non valebat, sed per gratiam Christi erant iustificandi. Non est ergo Christus ex sacerdotibus, qui sunt super terram, sed in cœlis sedet Dominus omnium, & tanto præstantius est eius sacerdotium sacerdotio Leuitico, quanto ea, quæ ipse promittit, & præstat, potiora sunt iis, quæ vetus sacerdotium promittebat & præstabat. Dicit autem: *Quando melioris testamenti est mediator*, quia Christus per sacerdotium suum mediator est inter Deum, & homines, vt promissiones fœderis & testamenti sui consequatur.

Nam si illud prius culpa vacasset.] Pro culpa vacasset est in Græco, irreprehensibile erat. Fuit autem reprehensibile, non quod aliquid mali haberet, ait enim idem Apostolus Roman. 7. *Itaque lex quidem sancta & mandatum sanctum, & iustum & bonum*, sed quod perfectiorem non habebat, quod aliquid ei deerat, quod posteriori testamento reseruabatur. Ita de sacerdotio veteri locutus est cap. 7. si ergo consummatio per sacerdotium Leuiticum erat, *Quid adhuc necessarium fuit secundum*

ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, & non secundum ordinem Aharon dici? Et postea de testamento ipso, reprobatio quidem fit precedentis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem, nihil enim ad perfectum adduxit lex. Itaque culpam non pro peccato accipit sed pro reprehensione, culpam enim est reprehendere. Et est sensus: si nihil veteri testamento, legique defuisset, non erat necessarium aliud testamentum, non quaereretur locus secundi, id est, non fuisset secundum in eius locum introductum, cum enim haberetur, quod optimum est, cessat labor inquirendi. At introductum est, ut suppleret quae deerant priori.

Vituperans enim eos dicit.] Queritur quos vituperet, aut quae sit causa vituperandi eos, cum non de hominibus, sed de testamento ipso locutus fuerit. Graeca quidem facile ita interpretari possumus, ut haec incommoda fugiamus quae sequi videbatur: ita enim verti possunt *vituperans enim, eis dicit*, Dixerat prius testamentum non fuisse irreprehensibile, quod vituperari non posset. Hoc autem probat continuo, *vituperans enim testamentum illud, & defectus eius ostendens, dicit eis* (sicut etiam interpretatur Caleranus) videlicet sacerdotibus, de quibus paulo anteloquebatur, ac per eos omni populo. Nec mirarer nostrum interpretem vertisse, *Eis*, quod ab aliquo mutatum sit putante illum casum pertinere ad verbum *vituperans*. Verum quoniam Chrysostomus & Theophylactus adnotant non dixisse Apostolum. Vituperans enim illud, sed vituperans illos, & nos ita intelligamus.

Quid est autem *Vituperans eos*? Theophylactus exponit: vituperans Iudaeos, qui non potuerunt consummari per legis praecipua. Sed haec vituperatio legis est, non Iudaeorum. Chrysostomus & Oecumenius dicunt: si prius testamentum culpa vacasset, id est, si inculpabiles homines fecisset, & ideo dictum est: vituperans enim eos, quia scilicet non erant facti inculpabiles. Sed hic legis defectus est, non hominum. Alij non dicunt cur eos vituperet, aut qua in re sint vituperabiles.

At

At nos ex verbis ipsis Ieremias, quae citantur ab Apostolo, possumus hoc intelligere. His enim verbis, ut mox videbimus, dominus praedicat reprobationem populi Iudaeorum, quia legem Dei non seruauerunt, sed potius regem ac dominum suum a Deo sibi missum in crucem egerunt. Hoc enim est, quod dicit: *Quonia ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus*. Et pollicetur se nouo populo, quem in locum populi Iudaeorum substituet, nouum testamentum daturum, de quo ait: *Et consummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum, ut iam dicemus, propterea dicit, Vituperans eos*. Intelligit autem eos de quibus Ieremias in his verbis loquitur, id est, sacerdotes, & in eis omnem populum Iudaeorum, reprehendens eos, quod legem non seruassent, & reijciendos a se praedicans. Quasi dicat: Nouum testamentum promittit, quo vetus abrogetur, sed dum promittit, vituperat eos, quos ob peccata sua praedicat esse abijciendos, & testamentum, quod promittit, alijs esse dandum. Si autem nouum testamentum promittitur, ideo promittit, quia vetus illud erat imperfectum, & erat terminandum.

Ecce dies venient dicit Dominus.] Testimonium desumpsit ex cap. 31. Ieremias, in quo manifeste continetur, quod Apostolus vult. In eo Hebraei, & Lxx. sensu omnino conueniunt, penè etiam verbis. Apostolus verba Lxx. interpretum refert, paucissimis mutatis, sed eundem tamen sensum habentibus. Pro, *venient*, in Hebraeo est, *veniunt*, quomodo est in codice Hieronymi, Lxx. verterunt *ερχονται*, & ita est apud Paulum, quod praesentis temporis est, licet, & futuri significationem interdum habere dicatur. Ego libentius dicerem, nostrum interpretem vertisse, veniunt, quod cito venturos esse dies illos indicat. Sed ad sensum parum refert.

Et consummabo, & caetera.] In Hebraeo est, sicut vertit Hieronymus: *Et feriam domum Israel, & domum Iuda foedus nouum, Graeca ut sunt apud. 70. sic verti possunt. Et disponam domum Israel, & domum Iuda testamentum nouum. Pauli Graecus interpretis ita verti potest, Consummabo, siue perficiam super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum.* Testamētū

R 5 Omnia

Culpa.

16

Ierem. 31.

Omnia eundem sensum habent. Sed hoc est ad notandum, quod in Hebræo dicitur *ברית*, id est, *foedus*, vel, pactum, Lxx. vertere solere *διαθήκη* id est, testamentum, sed eodem sensu, id est, pactum, siue legem intelligentes, vt Psalmo. 77. Non custodierunt testamentum Dei, & in lege eius noluerunt ambulare. Et postea: cor autem eorum, non erat rectum cum eo, nec fideles habiti sunt in testamento eius. Psalm. 88. Neque profanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labijs meis, non faciam irrita. Ipse disponere testamentum est foedus inire, vt Psalm. 82. Quoniam cogitauerunt vnanimiter, simul aduersum te testamentum disposuerunt tabernacula Idumæorum, & Ismaelitæ, & cæt. Psalm. 88. disposui testamentum electis meis, iuravi Dauid seruo meo, & cæt. 1. Mach. 1. In diebus illis exierunt ex Israel filij iniqui, & suaserunt multis dicentes: Eamus & disponamus testamentum cum Gentibus, quæ circa nos sunt, quia ex quo recessimus ab eis, inuenerunt nos multa mala. Ita locuti sunt in hoc loco Ieremias, Lxx. Disponam domum Israel & domum Iacob testamentum nouum. Quod Hieronymus ita dixit: Et feriam domum Israel, & domum Iuda foedus nouum. Et postea: Quia hoc est testamentum, quod disponam domui Israel. Hieronymus in eadem verba Ieremias sic ait. Quod autem pactum pro testamento ponimus, Hebraicæ veritatis est: licet testamentum rectè pactum appelletur, quia voluntas in eo, atque testatio eorum qui pactum incunt, continetur.

Super domum Israel, & super domum Iuda.] Domum Israel vocat eos, qui ex gentibus credituri erant domum verò Iuda eos, qui Christum receperunt ex populo Iudæorum, sicuti fecit Hosee. 1. Et erit numerus filiorum Israel quasi arena maris, quæ sine mensura est, & non numerabitur. Et postea. Et congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibi mer caput vnum. Ita exposuit Augustinus libro. 18. de ciuit. capitulo. 28. Et libro. 22. contra Faustum, capitul-

Psal. 77.

Disponere
testamentum.

Psal. 82.

Psal. 88.

1. Mach. 1.

Hof. 1.

capitul. 89. Quod cur fiat & quàm receptum sit exposuimus capitul. 1. Hosee, numer. 123. & sequentibus & numer. 129. *Domus Israel*, sunt decem tribus, quæ à veri Dei cultu recesserant, *Domus Iuda*, sunt duæ Tribus, id est, Iudas & Beniamin, quæ permanserunt in cultu veri Dei. Quam ob rem populus gentilium qui primum Dei fuerat, & postea ad idola diuertit, rectè intelligitur in domo Israel. Iudæi verò qui semper Deum verum coluerunt in domo Iuda. Est autem vsitatum apud prophetas, vt quæ promittuntur Ecclesie, promittantur Ierusalem, & Synagoge, quoniam in ipsis primò expleta sunt, qui fuerunt primi credentes & magistri omnium credentium, ac patres, vt latius explicauimus in cap. 8. Zachariæ, initio.

Quod si in domo Israel intelligamus eos ex decem tribus, qui vel nunquam idola Ieroboham adorauerunt, vel illis relictis ad suas tribus accesserunt, & cum illis manserunt, hi etiam patres fuerunt, & magistri credentium, sicut est in Psalm. 67. Principes Iuda Daces eorum, principes Zabulon & principes Nephthali: Si autem eos intelligere malimus, qui per terras Assyriorum dispersi sunt; illi etiam crediderunt, vt sæpe à prophetis prædictum est, & utroque modo intelligitur in domo Israel & in domo Iuda significari populum credentium in Christum, tam ex Iudæis, quàm ex gentibus.

Sed quod secundo loco dixi domum Israel esse credentes ex decem tribubus, quæ manserunt cum duabus; & quæ promittuntur vniuersæ Ecclesie, primum in hunc populum conuenire (vt loco citato in Zachariam explicauimus) verius mihi, ac germanius videtur. Atque hoc ipsum sensit vt arbitror, Hieronymus in eundem locum Ieremias cum ait: Perspicuum est, hæc in primo intelligenda Saluatoris aduentu, quando vterque populus sibi, Israel & Iuda copulatus est. Si cui autem scrupulum faciat hæc promitti domui Israel, & domui Iuda, ac dici: *Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris.* Intelligat primam Ecclesiam Christi ex Iudæis

Propheta
vñ phrasib

Psal. 67.

21

ex Iudæis fuisse, & ad illos venisse dominum, sed quia illi in sua venientem suscipere noluerunt, dedit omnibus potestatem, ut qui eum reciperent, Filij Dei fierent.

Non secundum testamentum, quod feci patribus eorum. Ita etiam est apud Lxx. In Hebræo. *Non secundum fœdus, quod percussit cum patribus eorum.* Ita etiam est in Chaldæo. Quare non recte legitur in quibusdam codicibus: *Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris*, cum sit legendum, cum patribus eorum quamvis Hieronymus referens verba Lxx. Interpretum legat: *Cum patribus vestris*, quod vitio codicis factum videtur, sensus est. Non erit hoc testamentum, quale fuit illud.

22 *In die qua apprehendi, & cæ.*] Nequis dubitaret de quo testamento loqueretur addidit. In die qua apprehendi manum eorum, ut educerem, illos de terra Ægypti manifestè enim de lege loquitur, quæ data est per Moysen in monte Sinai, postquam populus egressus est ex Ægypto. Et quamvis lex quinquagesimo ab exitu die ferri coeperit, dicit *In die, qua apprehendi, & cæ.* diem pro tempore ponens. Ita solet loqui scriptura ut Ezéch. 20. In die qua elegi Israel & leuavi manum meam pro stirpe domus Iacob, & apparui eis in terra Ægypti, & in die illa leuavi manum meam pro eis dicens: Ego dominus Deus vester, in die illa leuavi manum meam pro eis, & cæ. Psalm. 77. Non sunt recordari manus eius, die quo redemit eos de manu tribulationis, sicut posuit in Ægypto signa sua, & prodigia sua in campo. Taneos, Quod vero dicit. *Apprehendi manum eorum*, ita exponit Hieronymus: quando eductus est Israel de terra Ægypti, tanta Dei in illo populo familiaritas fuit, ut manum eorum apprehendisse dicatur.

23 *Quoniam ipsi non permanferunt in testamento meo.*] Ita etiam Lxx. Hieronymus: *Pactum quod initum fecerunt.* Etenim *NON* Et relatiuum esse potest, quomodo Hieronymus intellexit, & significat. *Quod*, Valer etiam idem, quod *Quoniam*, & sensus est semper idem. Iuxta Hieronymum sensus est: Quod fœdus meum ipsi irritum fecerunt. Et quamuis nulla causa reddi videatur his verbis, redditur tamen, sicut Lxx. expresserunt vertentes: *Quoniam ipsi non permanferunt*

serunt in testamento meo. Ac si diceret: Quoniam ipsi non custodierunt legem, quam dedi eis, sed potius meum filium, eos ad me vocantem, cruci affixerunt, statuit apud me abijcere eos, & vocare multitudinem gentium, ac ijs qui in officio permanferint ex populo meo & veri filij Israel fuerint, dabo novam legem, quam cum ijs qui crediderint ex gentibus, communitent.

Et ego neglexi eos.] Hic abiectio illius populi magis indicatur. In Græco est, abiectio curam eorum, nolui ut populus meus essent. Ita prædictum erat Dan. 9. Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus & non erit eius populus, qui eum negaturus est, Lxx. ita habent ut Paulus In Hebræo est: Et ego dominatus sum eorum, hoc est, puniui eos, & ostendi me dominum esse, ac posse erga eos facere, quod vellem, quod dominorum est. Leo Hebræus vertit: Et ego ostendi me esse Dominum eorum. Ita dictum est Psalm. 9. omnium inimicorum suorum dominabitur. Et Psalm. 109. Dominare in medio inimicorum tuorum. Quod & ad reprobationem illius populi, & ad supplicium, quod de illo per Romanos sumpsit, referre licet. At ἀμελεῖν, quod est apud Paulum, & apud, Lxx. proprie significat curam alicuius rei abijcere, quod noster interpret solet vertere, *Negligere*, ut Matthæ. 22. At illi neglexerunt, & abierunt, alius in villam suam, & cæ. 1. Timotheo. 4. Noli negligere gratiam, quæ in te est. Hebræum. 2. Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem.

Quia hoc est testamentum, quod disponam domui Israel.] Id est, Hoc est fœdus, quod feriam cum domo Israel, ut est in Hebræo, hoc enim significat disponere testamentum, ut diximus, num. 19. *Quia* more Hebræorum & Græcorum redundat, & ornatu tantum, ac consuetudini linguæ deseruit. Hebraicæ *וְ* Hieronymus vertit: *Sed hoc erit pactum*, & cæ. Quod adnotavi in cap. 10. Hosee, num. 17. & 18. Nilhil ergo aliud est, quam si diceret: Hoc est pactum, quod feriam & cætera.

Post

Dan. 9.

24.

Matth. 22
1. Timo. 4.
Hebr. 2.

25. *Post dies illos.*] Quos nam dies dicat, obscurum est. Oecumenius intelligit, post dies, quibus populus egressus est ex Aegypto. Theophilactus post illos dies de quibus dixit supra: Ecce dies veniunt, dicit dominus & cetera. S. Thomas, post legem datam, alij aliter, sed nec de diebus exitus ex Aegypto, nec de tempore legis datae hanc intelligi, vel ex eo constat, quod hanc vaticinabatur Ieremias post multos annos, ex quo populus exijt, & lex data est. Itaque nullum tempus signabatur, sed frustra potius hanc dicebantur, cum iam non posset fieri nisi post dies illos. Nec aptior est interpretatio Theophilacti, quandoquidem dies, quos venire dixit, sunt dies, quibus danda erat noua lex. Ita enim ait: Ecce dies veniunt dicit dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iuda testamentum nouum. Quomodo ergo de eodem tempore loquens dicet: post dies illos. Quare ita potius intelligendum arbitror: post dies illos, id est, post quam ego reiecero incredulos Iudaeos, sicut dixerat: Et ego neglexi eos. Etenim post quam Iudaei propter incredulitatem suam reieci sunt a Deo, & Apostoli transferunt ad praedicandum Euangelium gentibus, data est lex filijs Israel, id est, electis ex gentibus, & ad euangelium venientibus & adiuncti sunt domui Iuda. Hoc Hieronymus subindicauit his verbis. Nunc autem in Euangelio post crucem, resurrectionem, & ascensionem dare se pactum non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus pollicetur. Et postea affert illud Act. 13. vobis quidem primum oportebat loqui verbum Dei, sed quonia repellitis illud, & indignos vos iudicatis aeternae vitae, ecce conuertimur ad gentes. Et addit: Non enim oportebat panem filiorum dare canibus. Sed quia filij patrem in sua venientem suscipere noluerunt, dedit omnibus potestatem, vt qui receperint eum, fiant filij Dei, &c. Quibus haud obscure docet impletam esse hanc prophetiam post reiectionem Iudaeorum, & probari sibi nostram interpretationem.

Theophilactum quidem tueri possumus, si more scripturae exponamus, *Post dies illos*, id est, in diebus illis, cum dies illi aduenerint. Vt Matth. 27. Recordati sumus, quia se-

ductor

ductor ille dixit ad huc viuens: Post tres dies resurgam, id est, cum venerit tertius dies. Sed multo magis mihi placet vltima expositio, signat enim tempus, quod in Theophilacti expositione non signatur.

Dando leges meas in mentem eorum.] Ita etiam omnino, Lxx. Nec enim legendum est, *dabo*, sed *dando dices*. In Hebraeo est. *Dabo legem meam in visceribus eorum*. Sensus idem est. Ait ergo: Hoc pactum ego cum illis inibo, non scribendo legem meam in tabulis lapideis, sicut lex Moysi scripta est, sed scribendo in mente eorum. Christus legem tuam non scripsit, sed in cordibus credentium impressit. Moyse autem legem scriptam dedit Deus. Apostoli etiam prius vix voce docuerunt, quam aliquid scriberent, quod sero factum est, quemadmodum testatur Irenaeus lib. 3. capit. 1. Et Eusebius li. 3. Eccl. hist. cap. 24. Chrysostomus homi. 1. in Matth. Hieronymus in Catalogo de Mattheo & de Ioanne agens, Legem veterem scribi oportuit in tabulis lapideis, quonia populo duri cordis dabatur, vt esset apud iudices & per ea nocentes punirentur, & cogerentur eam seruare, erat enim lex seruorum. At noua scripta est in cordibus, quia lex filiorum est & sponte ac libere seruari debet. De quo vide Chrysostomum & Euthimum in prooemio in Mattheum. Quod autem in Hebraeo est: legem meam, Lxx. & interpretes Pauli dixerunt leges meas propter diuersa praeccepta & consilia, vt ait S. Thomas, recteque dicit legem nouam dandam fuisse in mente & scribendam in corde, in mente, vt interno Dei lumine intelligatur, in corde, vt ametur & suaviter impleatur.

Et ero eis in Deum.] Verum me Deum praestabo illis, diligam eos, & benefaciam eis, & illi erunt mihi populus, me solum colent, & mihi semper seruient, vel etiam vice versa illi me colent vt Deum suum, & ego illos tuebor, & magnis beneficijs afficiam vt populum meum. Hebraice autem hoc dictum est, vt alias diximus, pro Ero eis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

Et non docebit vnusquisque proximum suum.) Hoc difficillimum explicatum est, nec enim in noua lege id factum vnuquam est, sed semper alij alios hortati sunt, vt Deum cognoscerent

cerent & amarent. Quod si dicamus hoc prædictum esse de primis credentibus, in quibus magnus fuit fervor fidei & caritatis, nec tunc negari poterit id factum esse, quâdo quidem Apostoli & verbis, & scriptis hortabantur fideles, ut permanerent in fide, & Deum cognoscerent, atque amarent. Quare Caietanus de beatis hæc dici putat, quod & ante eum paravit Augustinus in lib. de spiritu & litera cap. 24. & 28. & Theodoretus, Theophylactus & Oecumenius intelligunt hæc de laboriosa institutione, quoniam ijs, qui mentis compotes sunt, facile persuademus ut in Christum credant. Hieronymus ait: Non querent Iudæos magistros, neque mandata & traditiones hominum, sed ab Spiritu sancto docebuntur, S. Thomas ait, si hæc verba de hac vita intelligantur ad solos Apostolos pertinere, ita que aut de eis dici, aut de omnibus beatis.

Ego ita censeo, si hæc verba possint ad homines in hac vita viuentes accommodari, nequaquam ad beatos referri debere, quoniam de viuentibus in terra vaticinatur Ieremias, & de illis omnia præcedentia sine dubio dicta sunt. In beatos quidem perse sumpta, optime conueniunt, sed adiuncta præcedentibus ipse contextus exigit multo magis, ut ad viuentes in hac vita referantur. Cum enim diceret dominus per prophetam se daturum legem novam scriptam in cordibus, quorsum subito ad vitam beatorum transiret, in quibus nemo sit, qui ab alio doceri indigeat, quod omnibus beatis commune est, illis etiam qui non acceperunt legem gratiæ, sed vixerunt in lege Moyfis, aut in lege naturæ? Quid autem mirum est, aut quis ignorat, neminem beatorum indigere ut doceatur ab alio cognoscere dominum? At si ad viuentes in hac vita hæc verba accommodentur, dicitur res mira & quæ maximè commendat dignitatem legis Euangelicæ.

Ad eos igitur accommodemus, neque ad Apostolos tantum, aut ad perfectissimos quosque ex discipulis Apostolorum, sed ad Christianos illius temporis, qui magna ex parte caritate seruebant, & sancti omnes appellabantur ut passim videmus in Epistolis Pauli, ut Hebræ. 3. vnde fratres sancti, vocationis celestis participes. 2. Corit. 1. Eccle.

Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis, qui sunt in vniuersa Achaia, &c. Tales enim erant tunc Christiani, ut si Apostolorum de illis præconia audiamus, recte in illos convenire hæc Ieremiæ prophetiæ non dubitemus, quâvis nonnulli fuerint improbi, qui multitudini de qua hæc dicuntur, nocere non debeant ut. 1. Cor. 1. Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Iesu, quod in omnibus diuites facti estis in illo, in omni verbo, & in omni scientia (sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis) ita ut nihil vobis desit in vlla gratia Eph. 1. Propterea & ego audies fidem vestram, quæ est in domino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro vobis. Philip. 1. Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo verbum vitæ continentibus ad gloriam meam in die Christi. Et huiusmodi sunt multa in literis Apostolorum.

Itaque eo tempore non docebat vnusquisque proximum suum, aut fratrem suum dicens, cognosce dominum, id est, ama dominum, nam cognoscere, aut scire dominum ita solet dici in scriptura ut. 1. Paral. 28. Tu autem Salomone fili mi scito Deum patris tui, & serui ei corde perfecto, & animo voluntario. 1. Ioh. 2. In hoc scimus, quoniam cognouimus eum, si mandata eius obseruamus. Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est, & in hoc veritas non est. Quare recte Chaldeus vertit: & non docebunt ultra vir proximum suum & vir fratrem suum dicendo: scitote timere dominum, quia omnes discunt, ut sciatur timorem mei, &c. Idem Hosee. 4. ubi nos habemus: Et non est scientia Dei in terra, dixit: neque qui ambulent in timore domini in terra. Etenim videntes noui fideles se per gratiam Christi tot peccatis & tam terribili damnatione liberatos, Deo gratias agebant, & illum toto corde diligebant. Idcirco dicit: Quoniam omnes scient me amore usque ad maiorem eorum, id est, omnes amabunt me. Rationem autem huius amoris reddit: Quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum iam non memorabor. Ac si dicat: hoc tanto beneficio quasi quodam stimulo excitabuntur ad amandum me.

Dicit autem: non docebit, &c. dicens, cognosce dominum quomodo dici solet, non amantibus & non cognoscentibus, si-

ent ipse indicat eū ait: Quoniam omnes scient me. Quare
 nō est hunc prophetia cōtrariū, si quis fratrem suū hortaretur
 vt ardentius Deū amaret quā amabat, aut si Apostoli scribāt
 ad Ecclesias, vel ad discipulos, vt Christum ament, volunt
 enim multos ad ardentiorē amorē excitare. Deinde nō
 illi sæculo tantū scribebant, sed futuris etiam, in quibus
 multi hac admonitione indigent. Sed & illo sæculo erāt
 nonnulli Christiani, qui Deum non amabant, & quibus
 33 iure diceretur, vt cognoscerēt dominū. Etenim prophe-
 tia nō est de omnibus Christianis illius sæculi, sed verbi
 gratia de Ecclesia Corinthiorū, Ephesiorū, Philippēsiū &
 ceter. quoniam tunc magna pars vniuersiusq; Ecclesiæ Deū
 amabāt, licet essent nonnulli qui non amarēt. Quod enim
 de aliqua Ecclesia dicitur, id in maiori, & meliori eius par-
 te verum esse satis est.

In eum, quem diximus modū recte accommodatur locus
 iste aureo illi sæculo primitiæ Ecclesiæ. Sed nihil vetat
 de nobis quoq; & de omnibus Christi fidelibus ipsum ex-
 plicare. Vt enim ait beat⁹ Hieronymus super Isaia. 54. ad
 eos pertinet verba ista Ieremiæ, de quibus Isaia ibi dixit,
 & ponam vniuersos filios tuos doctos ad dominū: cōstat
 autem Isaia de vniuersis Ecclesiæ filiis locutum, vt ipse
 dominus exponit Iohan. 6. dicens: nemo potest venire ad
 me nisi pater, qui misit me, traxerit eū: Est scriptum in pro-
 phetis: & erūt omnes docibiles Dei: omnis qui audiuit à
 patre & didicit, venit ad me. Dubitandum igitur non est,
 verba Ieremiæ ab Apostolo hoc loco adducta, vniuersis
 Christi fidelibus conuenire.

Sed obseruare oportet neq; Ieremiā neq; Isaia, neq;
 34 Apostolum neq; dominum ipsum negare velle necessa-
 rium esse, fuisseque semper in Ecclesia externum mini-
 sterium verbi, quo quidam homines doceant alios de ne-
 cessarijs & vtilibus ad salutem. Id tantum volunt inuti-
 lem fore omnem humanam in docendo sacra fidei mystra
 diligentiam, nisi Deus interior assistat mentem illu-
 strans, & vera esse persuadens, quæ doceretur, quia neque
 fide cognoscere, multo vero minus ex affectu charitatis,
 34 veritatis cognitæ adherere possumus, nisi Deus speciali
 sua

sua ope & auxilio nos doceat interior.

Sacra hæc & spiritualis Dei doctrina vntio illa est, de
 qua. 1. Iohan. 2. vos vntionem habetis à sancto, & nostis
 omnia. Non scripsi vobis, quasi ignorantibus veritatem,
 sed quasi scientibus eam: Et paulo post: Et vos vntionem
 quam accepistis, maneat in vobis, & non necesse habetis
 vt aliquis doceat vos: sed sicut vntio eius docet vos de
 omnibus & verum est & non est mendacium. Quem lo-
 cum explicans beatus Augustinus tractatu. 3. in Primam
 Canonicam Iohan. prope finem: Quid ergo (inquit) nos
 facimus fratres quia docemus vos? si vntio vos docet de
 omnibus, quasi nos sine causa laboramus, Et vt quid tan-
 tum clamamus? Dimittamus vos vntioni illius, vt do-
 ceat vos vntio ipsius, sed modo mihi facio quæstio-
 nem & illi ipsi Apostolo facio, dignetur audire paruulum
 quærentem à se (ipsi Iohanni dico) vntionem habebant,
 quibus loquebaris? Tu dixisti, quia vntio ipsius docet vos
 de omnibus? vt quid talem Epistolam fecisti? quid illos
 tu docebas? Quid instruebas? Quid edificabas? Iam hic
 videte magnum sacramentum fratres: sonus verborum
 nostrorum aures percutit, magister intus est, nolite putare
 quemquam hominem aliquid discere ab alio homine; ad-
 monere possumus per strepitum vocis nostræ. Si non sit
 intus qui doceat inanis sit strepitus noister. Huc vsque Bea-
 tus Augustinus.

Cur consonans Beatus Gregorius hom. 30. in Euange- 35
 lia explicans verba Iohann. 14. Ille vos docebit omnia, sic
 ait: nisi idē spiritus cordi adfit audientis, ociosus est sermo
 doctoris, nemo ergo docenti homini tribuat, quod ex ore
 docētis intelligit, quæ, nisi int⁹ sit, qui doceat, doctoris lin-
 gua exteri⁹ in vanū laborat. Ecce vnā loquētis vocē omnes
 pariter auditis nec tamē pariter sensum auditæ vocis perci-
 pitis. Cū ergo vox dispar nō sit, cur in cordibus vestris dis-
 par est vocis intelligentia? Nisi quia per hoc quod vox lo-
 quentis communiter admonet est magister interior, qui
 de vocis intelligentiæ quosdam specialiter docet. De hac
 vntione spiritus rursus per Ioānem dicitur. Sicut vntio
 eius docet vos de omnibus. Ad idē tam spectat verbum
 illud domini Matthæi. 23. Nec vocemini magistri, quia

magister vester vnus est Christus. Quo in loco Theophylactus: Docēdi dignitas, inquit, proprie solius est Dei. Quod si homines doctorū, vel magistrorū officiū gerunt, non ex dignitate & autoritate propria id habent, sed tanquam ministri Christi. Et vt super Matthaum ait Hieronymus: Ex consortio veri magistri, & abusiue magistri appellantur. Itaque cum Apostolus, siue vt verius dicam Ieremias dixit, non docebit vnusquisque proximum suum; id solum intendit, neminem docere posse alium quæ ad salutem pertinent autoritate propria interius persuadendo, & tamquam præcipuus magister, sed tantum vt minister & instrumentum supremi verique magistri Christi.

Quoniam omnes sciēt me, à minore vsque ad maiorem eorum.] Hoc videtur priori nostræ expositioni aduersari, quoniam non de maiori & meliori parte fidelium hoc dictum videtur, sed de omnibus, & nemo excludi videtur cum dicitur omnes scient me à minore vsque ad maiorem eorum. Huic argumēto facile satisfiet, si dicere velimus nō de omnibus Christianis illius tēporis locutū esse Ieremiā, sed de perfectioribus, qui Christi beneficia melius erāt agnitori. Et ex illis omnes à minori vsq; ad maiorem scituri erāt dominum, quod rectissime dicitur. Verū & si ad plures hoc referam, vt hastenus fecimus, eodem modo soluetur obiectio, hoc non de omnibus fidelibus singularum Ecclesiarum dictum, sed de maiori & meliori parte, cuius numerus Deo cognitus erat. In his ergo omnes à minore vsque ad maiorem scient & amabunt Dominum, vel vt translatio Syriaca habet: à paruo eorum vsque ad senem eorum. Sed si posteriorem sequamur expositionem præcedētium verborum, nulla est in his difficultas, siquidem de omnibus & singulis Christi fidelibus verum est eos per fidem scire Deum, & Christum eius.

37 *Et peccatorum eorum iam non memorabor.]* In Græco additur & iniquitatum eorum. Chrysostomus autem & Theophylactus & Oecumenius alterum horum legisse videntur, aut, *Peccatorum eorum*, aut *Iniquitatum eorum*, nō vtrumque, licet vtrumque positum sit in eorum libris in verbis Apostoli. Similiter, vt in nostra, est in translatione Syriaca. Ita

ca. Ita etiam est in Hebræo & in Lxx. apud Ieremiā. Quare illud male additum est in codicibus Græcis.

Dicendo autem nouum, veterauit prius.] Cum dixit Deus per Ieremiā; consummabo testamentū nouū, aperte prius illud testamentum, quod erat datum Moyse, ostendit iam antiquum & esse, & dici debere; non enim dicitur nouū, nisi respectu veteris. Et quod vetus verè dicitur, ad finem, & ad inuentū festinat. Nam quod nouū esse desinit & mutari incipit, & antiquari semper progressu temporis magis mutabitur, & veterascet, donec eadem finiatur. Quod igitur iam Ieremias sua etate verus vocauit, docuit ad iterum vergere atque ita in passione Christi interijt. Ita eodem testimonio mirabiliter & legem nouam confirmat, & veterem reijcit, ne Hebræi putarēt ad eam esse redeundum, aut non satis sibi consuluisse cum nouā acceperunt. Veterauit autem dixit *πεπαλαεωκε*, id est, vetus fecit, vetus esse declarauit.

C A P. I X.

H *Abuit quidem & prius.]* Chrysostomus in hac verba sic ait, ostendit haftenus ex sacerdote, sacerdote & ex testamento, quia sine habiturū erat illud: ostendit autē deinceps iā ex ipsa tabernaculi figura, &c. In quibusdā codicib⁹ Græcis, quos secutus est Erasmus, sed postea id correxit, & in regio est *ἡ πρώτη σκηνή*, id est, prius tabernaculū, sed vitiosissime additū est *σκηνή* siue tabernaculū, quoniam sensum vitiat. Chrysostomus quidem & Theophylactus & Oecumenius, nō legunt, imo planè asserant legendū esse tantum *ἡ πρώτη*. Et subaudiendum esse *Διαθήκη*, id est, testamentū: de testamēto enim loquebatur Apostolus. & ait: Habuit quidem prius, scilicet, testamentum, iustificationes culturæ: similiter est in translatione Syriaca. Chrysostomus. Habuit quidem & prius illud: Quod prius? Testamentum, scilicet, Et Theophylactus interpretatur, prius, siue primum, hoc est vetus testamentū. Et Photius apud Oecumeniū ait Habe-

bat quidem prius iustificationes culturæ, non de tabernaculo dictum esse arbitror, sed de ipso veteri testamento. Neque enim tabernaculum cōferebat cum nouo testamento, sed totum vetus testamentum cum nouo, & cæt.

*Iustificatio-
nes.* ² *Iustificatioes culturae.* Iustificatioes vocat mandata, siue leges, vt Chrysostomus & Theophylactus, & Oecumenius interpretantur, sed vberius Theodoretus his verbis: Ita appellauit mandata (scilicet, iustificationes culturæ) quatenus faciebant ad cultū diuinum. Ita etiā dicit beatus David: Iustificationes tuas doce me. Quin etiā ipse legislator: Hæc sunt iudicia & Iustificationes, quas locutus est dominus filijs Israel, & c. Ita dictū est. Luc. 2. Erāt autem iusti ante Deū, incedentes in omnibus mandatis, & iustificationibus domini sine querela. Hoc vocabulo per sæpe vtitur scriptura præsertim in Psal. 118. Iustificationes autē dicuntur mandata, quia qui secundū leges & mandata viuit, iustus censetur. *Iustificatioes ergo culturae*, sunt mandata ad cultum Dei pertinentia, cuiusmodi erant omnia, quæ ad ritus sacrificiorum spectabant, vt dixit Theodoretus. Photius apud Oecumenium interpretatur leges & ordinē, ac ea, quæ decētem Dei cultū consequuntur. Et ipse Oecumenius ait: *Iustificatioes cultus*, hoc est, symbola sacrosque cultus rituum & votorum. Quare qui ita distinguunt, *Iustificatioes, Cultus* (vt olim fecisse videtur Erasmus, quod postea mutauit) à vero sensu aberrant: non enim de omnibus mandatis loquitur, sed de spectantibus ad ceremonias sacrorum, quæ præsentis instituti sunt. Ita etiam Syriaca translatio. In primo autem erant mandata ministerij, scilicet, sacri.

Et sanctum seculare. seu mūdanum, vt est in Græco. Ita vocat locum, qui non solum Iudæis, sed gentibus etiam patebat, id est, omnibus mundi nationibus, vt aiunt Chrysostomus, Theophylactus, & Haymo. Quorsum aut huius loci, & partū tabernaculi meminerit, postea docebit. At sunt multi quibus nō placet sanctū seculare fuisse locū aliquem. S. Thomas, sanctū interpretatur, sanctificationem veteris legis, quæ *Sacularis*, dicebatur, quia temporalis erat, & non perpetua, aut *Mūdana*, quia vetus testamen-

tum gratiam non continebat, & ideo mundanum dicitur, non sicut nouū quod vere sacrū est, in quo sub tegumento rerum visibilium diuina virtus secretius operatur salutem. Idem sensit Caieranus, & mundanam sanctitatem vocat quæ oculis hominum cernebatur, quasi non sit spiritalis, quæ solis Dei oculis cernitur. Sed hæc locutio in usitata est, vt sanctitas veteris testamenti appelletur, *Sanctum mūdanum*. Deinde & articulus Græcus nō bene conuenit τὸ ἁγιον, id est, sanctum illud.

Multò aptior videtur Oecumenij & Theodoreti interpretatio, totum templum (seu potius tabernaculum, nam de tabernaculo nunc sermo est) vocari τὸ ἁγιον, id est, sanctum; & mundanum dici, quia figuram mūdi habebat. Quod his verbis explicat Theodoretus. Tabernaculū ita appellauit, vt quod totius mundi figurā teneat, velo enim intermedio diuidebatur in duas partes, & hæc quidē appellabatur sancta, illa vero sancta sanctorum. Et sancta quidem imitabantur vitam, quæ in terra agitur: sancta autem sanctorum, formā ac rationem vitæ, quæ agitur in cælis. Ipsam autem velū vsum firmamenti implebat. Quemadmodum ergo hoc cælum ea, quæ sunt inferni, se iungit à supernis: ita velum in medio tabernaculi extensum separabat à sanctis sancta sanctorum, & cæt. Expositioni Chrysostomi & Theophylacti fauere maximè videtur translatio Syriaca quæ ita habet. *Et ades sancta mūdana, siue secularis*, & quidem potius secularis vertendum est, quam mūdana, est enim נְאֻם הַלְּוִי.

At ego probabiliorē esse iudico Oecumenij & Theodoreti sententiam, licet Oecumenius parum sibi constare videatur; quoniā in tabernaculo nusquā legitimus fuisse locum, quo etiam Ethnici ingrederetur. Poterant quidem illi consistere extra atrium illud tabernaculi quod descripimus supra cap. 8. n. 5. at non erat pars tabernaculi neque ad tabernaculum pertinebat, nec locus signatus erat genulibus vllus, nec si signatus esset, sanctum dici posset, non enim sanctus, sed profanus locus est, qui gentilibus pater. Deinde sanctum seculare, siue mundanum

nusquam, ut opinor, legitur in libris legis & prophetarum, in quibus saepe de tabernaculo agitur. Postremo nihil ad rem pertinere videbatur dicere, Prius testamentum habebat justificationes culturae, & locum in quem Ethnici etiam ingredi licebat. Quid hoc ad id de quo agit Apostolus? Dicere autem: Habebat vetus testamentum ceremonias ad Deum colendum per sacrificia, & tabernaculum, in quo scilicet Deus coleretur, necessarium fuit. Et tabernaculum rectissime dicitur τὸ ἁγιον.

Cum hoc optime convenit, quod sequitur: Tabernaculum enim factum est primum & ceteris, quibus verbis exponere videtur, cur illud *saeculare* siue *mundanum* dixerit, quod mundi videlicet figuram habeat, ut dixit Theodorotus. Quia & Syriacae translationis verba aptius in hanc expositionem quadrant: *Et aedes Sancta saecularis*. At si templum mundanum dicitur, quia mundi figuram habet, & haec interpretatio nomini Graeco convenit, & ei quo nostra translatio utitur parum videtur convenire. Cur enim dicatur saeculare? verbum etiam Syriacum magis saeculare sonare diximus, quam mundanum. Sunt, qui velint, *Sanctum saeculare* dici templum, quia multis saeculis duraturum existimabatur. At praeterquam quod hac ratione sanctum mundanum non recte diceretur: Paulus nec verbum quidem de templo facit in hoc capite, sed semper de tabernaculo loquitur, & in temporibus Moysis moratur. Deinde si de templo locutus fuisset, quomodo continuo diceret. Tabernaculum enim factum est, & cetera. Quid hoc ad illud pertinet.

Mihi hoc verum videretur sanctum saeculare dici, quod postea appellatur primum tabernaculum, quod, probabile est complecti nunc eam partem, quae extra tabernaculum, & intra atrium illud posita habebat altare holocausti, & labrum aeneum, qui locus erat sacerdotum, sicut significare videtur Apostolus dicens: *In priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes*: Sacrificia autem fiebant extra tabernaculum proprie dictum ante eius ianuam intra atrium, quod linteo circum circa tegebatur. Recte autem meminit huius tabernaculi primi, id est, primae partis totius tabernaculi,

tabernaculi, quoniam in eo sacrificia fiebant, ut sit sensus: Habuit vetus testamentum leges sacrificiorum, & locum in quo sacrificia offerrentur. Tabernaculum enim primum factum est, in quo haec fiebant. Quod si proprie primum tabernaculum accipiamus, ita ut in eo non sit altare holocausti: certe in eo multae magnaeque ceremoniae fiebant ad Deum colendum, & in eo sacrificiorum officia consummabantur ut infra exponemus. num. 34. & 35. Itaque haec expositio & cum praecedentibus & cum sequentibus bene cohaeret.

Sed cur haec pars *Sanctum saeculare* dicitur? τὸ ἁγιον, id est *Sanctum* recte dicitur sanctum illud, tabernaculum illud sacrificijs & cultui Dei destinatum; sed cur saeculare? oportet enim rationem reddere, quae & Graeco & Latino nomini conveniat. Hoc ex verbis sequentibus eiusdem Apostoli intelligi poterit. In priori quidem (inquit) tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes: in secundo autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine, quem offerret pro sua & populi ignorantia hoc significante spiritu sancto nondum propalatum esse sanctorum viam, adhuc priori tabernaculo habente statum. Quae parabola est temporis instantis. His verbis docet Apostolus (ut explicavimus lib. 1. de templo cap. 20.) priorem tabernaculi partem, quam dicimus vocari sanctum saeculare significare statum veteris legis, in qua sacrificia offerebantur, & Sancta sanctorum significare caelum, quod nondum erat apertum, dum vetus lex stabat. Neque enim sanguine hircorum aut vitulorum aperiri potuit, sicut sanguine Christi apertum est. Et ideo ait: Christus autem assistens pontifex futurorum, bonorum per amplius & perfectius tabernaculum non manu factum, id est, non huius creationis, sed per proprium sanguinem introiit semel in sancta & cetera. Quia igitur hoc primum tabernaculum significabat vitam & cultum Dei, quem in hoc saeculo Sancti Deo offerebant donec per sanguinem Christi introirent in secundum tabernaculum, id est, in caelum, appellatum est Sanctum saeculare id est, tabernaculum representans vitam & cul-

rum huius sæculi : idem dicitur sanctum mundanum, quia repræsentabat vitam, quam in hoc mundo habebant Sancti ante aduentum Christi. Ita dixit idem Apostolus Tit. 2. vt abnegantes impietate, & secularia desideria &c. Desideria secularia dixit ea, quæ sunt in hominibus sæculi, atque eadem eodem vocabulo vocauit *νοσμιὰς ἐπιθυμίας*, id est, desideria mundana, qualia habent homines mundani. Nam sæculum sunt homines sæculi. Sicut mundus, homines mundi, vt Iohan. 15. si mundus vos odit, scitote, quia me priorè vobis odio habuit. Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret &c. Nec semper *κόσμος*, id est, mundus, in malum accipitur, sed sæpe etiã significat homines, qui sunt in mûdo vt Ioh. 1. Ecce qui tollit peccata mundi. Et cap. 3. sic enim Deus dilexit mundum vt filium suum vnigenitum daret & ceter. non enim misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum sed vt saluetur mundus per ipsum Iohan. 7. Manifesta te ipsum mundo & ceter. Quare hæc appellatio neque Sanctis Sanctorum conuenire poterat, neque toti Tabernaculo proprie, quia totum & sæculi & æternitatis figuram gerebat.

Sæculum.
Mundus.

¹⁰
Tabernaculi
descriptio

Tabernaculum enim factum est primum.] Intra illud atrium columnis æreis & linteo factum erigebatur Tabernaculum, facie ad orientem versum, tergo ad occidentem, cuius longitudo erat triginta cubitorum, latitudo decem, quod in duas partes diuidebatur. Prior (quam nunc Apostolus vocat primum tabernaculum) habebat longitudinem viginti cubitorum, & statim se offerebat ingredientibus, appellabaturque Sancta plurali numero. Posterior & interior pars appellabatur Sancta sanctorum, quod locus esset sanctissimus & habebat longitudinem & latitudinem decem cubitorum. In hoc primo tabernaculo erant ea, quæ recenset Apostolus. Quare si hæc tantum verba spectemus, proprie loquitur de priori parte tabernaculi : sed si legamus sequentia, non improbabiler dicemus, hic etiam atrij partem includi, quæ erat ante tabernaculum, in quo erat altare holocausti, & labrum æneum & locus sacer-

sacerdotum, vt diximus numer. 6. & 7.

In quo erant candelabra. Vnicum erat candelabrum, sed habebat septem lucernas, & ideo vertit candelabra de quo diximus multa lib. 2. de templo cap. 12. lege caput. 25 Exodi : Erat autem ad meridianum latus tabernaculi, id est, ad dexterum, mensa verò ad Aquilonare siue sinistrum. Quod autem hic collegerunt Primasius & Haymo, Apostolum non loqui hic de Tabernaculo, sed de templo Salomonis, quoniam in eo erant multa candelabra, in Tabernaculo autem vnicum: non recte colligitur, quoniam in Græco est singulari numero *ἡ λυχνία*, id est, candelabrum, quo nomine etiam candelabrum Tabernaculi appellatur. à lxx. Exod. 25. sæpe & alijs in locis. Mirorque Erasmm non vertisse iuxta Græcum, In quo erat candelabrum : sed in quo erant lucernæ : Syriacus candelabrum. Interpret noster singulas lucernas, candelabrum vocauit.

Et mensa.] In hac singulis hebdomadibus noui panes ponebantur, qui eo quòd Deo propositi & oblati essent, vocabantur panes propositionis, de quibus disputauimus in eodem libro cap. 20. lege caput. 25. Exodi.

Quæ dicitur Sancta.] Obseruemus hic, quod postea iuuabit obseruasse, relatiuum, Quæ, non referri ad id, quod proxime antecessit, id est, ad propositionem panum sed ad illud, quod erat remotius, id est, ad tabernaculū. Neque enim est sensus propositionem illam panum appellari Sanctam, sed Tabernaculum illud primum appellari Sanctam vt Chrysostomus, & omnes interpretantur. Sicut statim de secundo tabernaculo loquens nomen eius indicat, id est, Sancta sanctorum. Translatio Syriaca : Et vocabatur *ædes Sancta*. Obseruemus etiam interpretem genus posuisse, quod Græco nomini, licet Latino non conueniret. Cum enim dixisset: Tabernaculum enim factum est primum & ceter. & dicturus esset, quod dicitur Sancta, dixit : Quæ dicitur Sancta, respiciens nomen *κύβητος*, quod Tabernaculum significat, & foeminei generis est. Porro Sancta, vel, singulari numero accipi potest, vel plurali pro diuersitate accentus sed

fed quoniam pluralis est, legendum est *ἀγία*, non *αγία*,

12 Chrysoſtomus: Tabernaculum enim cōſtructum fuit primum, quod dicebatur Sancta. Theodoretus: Quod legendum est cum accentu acuto in antepenultima: ita enim nos docet intelligendum esse alterum nomen.

Post velamentum autem secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum. In translatione latina dubium est vtrum secundum pertineat ad velamentum, an ad tabernaculum, sed ex Græco constat pertinere ad velamentum, nec posse referri ad tabernaculum, quoniam *θεβρον*, id est, secundum, neutrius generis est, cuius etiam est *νατὰ νετὰς μα*, id est, velum *σουλων*, autem, id est, Tabernaculum fœminei generis est. Ambiguitatem sustulit Erasinus vertens: Post secundum autem velum, erat tabernaculum quod vocatur Sanctum sanctorum. Trāslatio Syriaca habet: Tabernaculum vero interius, quod erat intra superficiem portæ secundæ, vocabatur Sanctum sanctorum. Dicit autem Post velamentum secundum, quoniam prior tabernaculi pars, quæ dicebatur Sancta, habebat etiam velum ante fores. Vtriusque veli meminit Moſes Exod. 26. De velo quod erat ante Sancta sanctorum ait: Facies & velum de hyacintho & purpura coccoque bis tincto, & byſſo retorta, opere plumario, & pulchra varietate contextum, quod appendes ante quatuor columnas & cæter. Inſeretur autem velum per circulos, intra quod pones arcam testimoniij, quo & Sanctuarium & Sanctuarij Sanctuarja diuidentur, id est, quo diuidentur Sancta à Sanctis Sanctorum: De velo quod erat ante primam partem Tabernaculi, id est, ante Sancta ait: Facies & tentorium in introitu tabernaculi de hyacintho, & purpura coccoque bis tincto, & byſſo retorta opere plumarij. Cæterum, quod Paulus vocat Sancta, à Moſe dicitur *שׂתִּי* id est,

Sancta sanctorum.

Sanctitas. Sancta vero Sanctorum *שׂתִּי* id est, Sanctitas, Sanctitatum, ita etiam Chaldaeus. lxx. dicunt singulari numero. Sanctum & Sanctum sanctorum. Itaque Sanctitas more Hebræorum pro re Sancta accipitur.

14 pitur & pars prior tabernaculi, quoniam Sancta & venerabilis erat recte dicitur Sancta & Sanctum & Sanctuarium. Sed quoniam pars interior longe sanctior erat, quoniam habebat arcam & propitiatorium & Cherubim, & in ea, responsa Deus interdum reddebat, dicta est Sancta sanctorum id est, Sanctissima, ea locutione, qua dicunt Hebræi canticum canticorum, id est, eximium, & præstantissimum canticum, vanitas vanitatum, id est, eximia & maxima vanitas, & Deus Deorum, id est, Deus maximus & præstantissimus. Ita dictum est Leu. 6. de simila oblata, qua solis sacerdotibus vesci licebat: Sanctum Sanctorum erit id est, maxime Sancta, & postea: Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus eius quia sanctum sanctorum est. Et cap. 7: In loco Sancto vescetur his carnibus, quia Sanctum Sanctorum est. In his locis est in Hebræo vti diximus. lxx autem vertunt Sancta Sanctorum. Itaque non dicitur Sanctitas Sanctitatum aut Sancta Sanctorum, quasi sanctissimum omnium, sed quasi Sanctissimum, quia Hebræi genitio nominis substantiui addito alteri nomini vtuntur pro adiectiuo, si singularis numeri sit: sin autem sit pluralis, genitiuus vim habet superlatiui nominis, vt adnotauimus in cap. 1. Hōsee num. 26. Nihil autem refert, vtrum Sanctum sanctorum dicamus, an Sancta sanctorum, nam & noster interpret & lxx. vtroque modo dicunt vt psalmo. 133. In noctibus extollite manus vestras in Sancta iuxta versionem lxx. Hebraice in Sanctitatem. Hieronymus vertit: leuate manus vestras ad Sanctum, & Paulus Hebr. 9. Hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatum esse Sanctorum viam. Et postea: sed per proprium sanguinem introiuit semel in Sancta. Ex quibus etiam constat Sancta sanctorum per Antonomastiam etiam dici Sancta.

Hebræorum Phrasis.

Aureum habens Thuribulum.] Magna quaestio est, quod Thuribulum. nam hoc thuribulum sit, nusquam enim legimus intra 15 Sancta sanctorum positum esse thuribulum. De quo Caicatanus: Nescitur, inquit, vnde autor huius Epistolæ hoc accepit, scilicet; quod in Sanctis sanctorum esset aureum Thuribulum. Chrysoſtomus quidem & Theodoretus, & Oecu-

Oecumenius nihil de hac re dixerunt. S. Thomas refert quosdam dixisse thuribulum aureum esse altare incensi, sed ipse nihil definiuit. Lyranus negat id verum esse, quoniam Exod. ultimo scriptum est, altare incensi esse extra velum. Itaque Thuribulum esse dicit, in quo pontifex ingressus in Sancta sanctorum, thus incendebat, ut illius fumo ac nebula tegerentur Sancta sanctorum, ne videri possent ab ijs, qui erant in exteriori tabernaculo. Consentit & Theophylactus in ea verba: Non sine sanguine, dicens altare aureum non fuisse in Sanctis sanctorum, verum in medio tabernaculi, in quo erant candelabrum, & mensa. Et statim subdit: Aliud enim Thuribulum, aliud altare erat. Atque hac videtur esse communi sententia, in eamque propendet Sanctus Thomas. Ambrosius Catharinus respondet non potuisse alibi Thuribulum decentius collocari, quam in Sanctis sanctorum, ut praesto esset, cum eo utendum esset. Adde nulla lege prohiberi Paulum aliquid dicere, quod non sit in scriptura.

16 Probabilia haec videri possunt, sed vera quidem certe non sunt. Nam Moses ea tantum fieri iussit in Tabernaculo, & ad eius usum, quae a Deo acceperat, sicut ei dictum est. Exod. 25. Inspice & fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est: Omnia autem, quae ei Deus praecipit facere, legimus Exod. 25. & sequentibus, omnia etiam, quae facta sunt sigillatim, enumerantur Exod. 35. & quatuor sequentibus: & iterum capita. 40. enumerantur, quae Moses posuit in Tabernaculo. Et quidem cum minutissima etiam numerantur, nusquam legimus hoc Thuribulum aureum. Sed quid coniecturis opus est, cum scriptura ipsa doceat Thuribulum, quo pontifex utebatur in Sanctis sanctorum, non fuisse in illis, sed extra ab ipso assumptum fuisse, antequam ingrederetur? Ita enim legimus Leuitic. 16. assumptoque Thuribulo, quod de prunis altaris impleuit, & hauriens manu compositum Thymiamata in incensum, vitra velum intra bit in Sancta.

17 Quare sine dubio dicendum est, altare thymiamatis voca-

18 vocari hic a Paulo Thuribulum aureum, ut multis probat Abulensis quaest. 16. in cap. 6. lib. 3. Regum, & in cap. 25. Exodi. quaest. 6. Eodem modo intellexit Origenes homil. 9. in Exodum. Quod quoniam latius comprobauimus lib. 2. de templo cap. 8. breuiter nunc expediemus. Altare thymiamatis, Thuribulum vocabatur apud Iudaeos, quoniam re vera nihil aliud erat quam magnum quoddam Thuribulum, si quidem nihil in eo offerebatur, sed ignis imponebatur, & odores incendebantur. Ita locutus est Iosephus libr. 6. de bello capitul. 6. cum ea, quae erant in templo enumerans ait: Et prima quidem pars ad quadraginta cubitos auulsa, haec tria mirabilia & praedicanda opera cunctis hominibus habebat, candelabrum, & mensam, & thuribulum & caeter. Nec enim villo modo praeterire potuit Iosephus altare aureum, quod preciosissimum iudicabatur, & Thuribuli mentionem facere, sed in thuribulo illud intellexit. Atque ut omnis dubitatio tollatur, idem libr. 3. Antiquit. capit. 7. eodem illud vocabulo appellat, quo hic Paulus. Cum enim narrat inter candelabrum & mensam, positam fuisse aram suffumigatoriā, pro ara suffumigatoriā in Graeco ponitur θυμιατήριον, id est, Thuribulum, ut & hic apud Paulum. Syriaca etiam translatio id subindicat, quae pro Thuribulum aureum habet, domus aromatum. At cur dixit Paulus sancta sanctorum habere Thuribulum aureum, cum doceat scriptura Exodi ultimo altare incensi fuisse extra velum, id est, extra Sancta sanctorum? Altare hoc factum erat ut deseruiret Sanctis sanctorum, cum enim non possent Sacerdotes in illa ingredi, nisi Pontifex, idque semel singulis annis; ne ea tabernaculi pars, quae erat sacratio, & in qua erant arca, & propitiatorium & Cherubim, honore thuris careret, factum est altare Thymiamatis, ac sanctis sanctorum admotum, in quo aromata incenderentur, quorum fumus in sancta sanctorum ingrederetur. Non ergo in sanctis sanctorum erat altare incensi, ut existimant Oecumenius & Augustinus Quaestio. 133. in Exodum, sed prope adiunctum. Hinc altare oraculi dicitur, nam sancta sanctorum

storum oraculum etiam appellantur. 3. Reg. 6. sed & altare oraculi textit auro. Et Leuit. 16. vocatur altare quod erat coram Domino, quia erat coram Sanctis sanctorum. Et ubi nos habemus altare oraculi, in Hebræo est
 19 altare quod erat ad oraculum, siue iuxta oraculum, quod manifestius videntur. Et fecit altare ante faciem oraculi. Potest etiam verti ut vertit Hieronymus. Altare oraculi, siue Altare, quod erat oraculo, id est, quod Sancti sanctorum in suos usus habebant. Quoniã igitur habere multis modis dicitur, ut in calce Categoriarum docuit Aristoteles, oraculum dicitur habere Thuribulum aureum siue altare thymiamatis, quo modo herus feruum habet, aut famulum, quo modo rex satellites habet, aut templi ministros. Aureum autem dicitur hoc altare, siue Thuribulum, quamquam factum esset ex lignis Settim, quoniã totum auro mundissimo tegebatur, ut legimus Exod. 30. sicut altare holocausti dicebatur æreum, quoniam æreum est.

Et arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro,] Non enim erat aurea, sed ex lignis Settim & auro purissimo circumtectam, ut legimus Exod. 25. Arca testamenti dicebatur: quoniam facta est, ut in ea testamentum, id est, lex seruaretur. Eadem ratione dicitur arca testimonij, quoniam testimonium dicitur lex, qua Deus testatus est, quid ab hominibus fieri vellet. Arca etiam fœderis dicebatur, nam fœdus idem est, quod testamentum, siue pactum. De quo plura diximus lib. 2. de templo cap. 1.

In qua urna aurea habens manna]&c. Difficillima hinc quaestio exoritur, quoniã verba Apostoli manifeste pugnare videntur cum verbis libri. 3. Reg. cap. 8. quæ ita habent: In arca non erat aliud nisi duæ tabulæ lapideæ quas posuit in ea Moyses in Horeb. atque idem prorsus legimus. 2. Par. 5. Adeo ut hoc loco, vel maxime aduersus nos pugnent, qui hanc Epistolam Pauli esse negant. De hac re copiose disputauimus lib. 2. de templo c. 2. Atque ideo breuiter nunc de illa agendum est. Primum illud responderi non potest, quod Theophylactus putauit: Fortasse (inquit) ut qui optime institutus erat in rebus Iudaicis à Gamaliele

Gamaliele, & ex traditione hoc habebat, postquam, hodieque Pharisorum sectam ex Hebræis tuentes, assentiuntur remita sese habere. Verum tamen primum non fuit. Cæterum quando erat occultanda arca temporibus Ieremiæ, forsitan, inquit, reposita sunt & hæc in arca &c. &c.

Hoc nonnullis probabile visum est, Sed dici nõ potest ac multo minus, quod ut probabilius dixerunt Canus lib. 2. de locis Theologic. cap. 11. & F. Michael Medina lib. 6. de recta in Deũ fide. c. 25. & Bellarminus in primo tomo lib. 1. cap. 17. tempore Salomonis non fuisse in arca nisi duas tabulas lapideas, postea in eã quoque repositas vnam, manna & virgam Aharon, ut melius seruarientur: Non inquam potest hoc responderi, quoniam Paulus, non loquitur de tempore Salomonis, aut Ieremiæ, sed de tempore Moysis, & Tabernaculi: Quare nihil refert tempore Ieremiæ, aut post hæc omnia fuisse in arca, si illo prior tempore non fuerunt.

Dicendum porius fuerat, tempore Moysis fuisse hæc in arca sed cum templum ex ædificatum est à Salomone, tantum tabulas lapideas fuisse, ut dixit Ambrosius. Catharinus in clauibus scripturæ, in Clau. 2. & lib. 1. annotationum in commentarijs Caietani, ad quem librum lectorem mittit in documentarijs huius loci. At hoc satis constat, ad eludendum vim argumenti excogitatum esse, cum nihil, aut proferatur, aut proferri possit ex scriptura, aut ex veteribus historijs Hebræorum, & Christianorum, quo hoc commentum nitatur. Scriptura huiusmodi nihil aliud adiuvat, semper enim docet tabulas legis fuisse in arca, atque ob id eam arcam testamenti & fœderis, & testimonij vocari: nusquamque in ea traditum est, vnam, aut virgam in arca seruari. Josephus quoque conscius mysteriorum suæ gentis lib. 8. Antiquit. capitul. 2. testatur in arca non fuisse nisi duas tabulas lapideas: & nihil aliud fuisse tempore Moysis facis, indicat lib. 3. capitul. 6. & lib. 4. capitul. 8. Et Philo lib. 3. de vita Moysis non longe à principio affirmat arcam fuisse vas legibus destinatum. Deinde

T quor.

23 quorum hæc post Moſem in arcam illata ſunt? Quorum poſtea elata antequam templum extrueretur? Quod autem placuit Lyrano in cap. 8. lib. 3. Reg. Et Abulenti in idem caput. q. 6. & Caietano in hunc locum Pauli, & Cano & Bellarmino. locis indicatis, reſpoſitas fuiſſe urnam, & virgam in quodam latere, ſive ſinu arcæ, non minus cõmentitium eſt. Aut enim hic ſinus erat in tra ipsam arcam atque ita non potuit negari eſſe in arca quod in illo ſinu erat: aut erat extra arcam, atque ita iam non erat in arca quod in illo ſeruabatur, ſed iuxta arcam, aut admotum arcæ, quemadmodum propitiatorium, quo nihil erat arcæ coniunctius, non dicitur eſſe in arca ſed ſuper arcam: & Cherubim, qui ipſam arcam operculũ pedibus premebant, non erant in arca, ſed vt hic ait Apoſtolus: *Super que erant Cherubim glorie obumbrantia propitiatorium.*

24 Sed vnde hunc ſinum probant, cum ſcriptura Exod. 25. ſingula, quæ in fabrica arcæ facta ſunt, exactè enumeret, Itemque Joſephus, nec vſquam hic ſinus legatur, aut intelligatur? Nam illud Deuter. 31. quod profeſſerunt: Tollite librum iſtum & ponite eum in latere arcæ fœderis & cæter. non de externo aliquo latere, aut ſinu dictum eſt, ſed de interno, in quo ſeruatus videtur liber Deuteronomij, atque ita nihil illis ſuffragatur. Melius autem & probabilius dicimus: iuſſiſſe Dominum librum Deuteronomij ſeruari in latere arcæ extrinſecus iuxta arcam, id eſt, vt arcæ admoueretur: nam vbi nos habemus in latere, in Hebræo eſt à latere. *lxx.* verterunt à lateribus. Hoc multo verius eſt, quoniam. 3. Regum. 8. & 2. Paralip. 5. ſcriptum eſt, tantum fuiſſe in arca duas tabulas lapideas. Et ex Joſepho lib. 4. Antiq. cap. 8: ſatis intelligi poteſt, ita enim ait eandem rem ſcribens: Hæc volumina & arca in ſacerdotibus tradidit, in qua decem illa præcepta in duabus tabulis ſcripta reſpoſuerat, & præterea tabernaculum. Quam ob rem illud ipſum reſpondendum eſſe arbitror, quod in loco prius à me indicato, id eſt, lib. 2. de templo, cap. 2. reſpondi, Paulum nequaquam ab hiftoria Regum, aut à libris legis diſcrepare, quoniam ſi ver-

Autor iſſententia.

25

ſi verba Græca intueamur, facile perſpiciemus hæc tria non fuiſſe omnia in arca; ſed tabulas lapideas in arca, vnam, & virgam dumtaxat in Sanctis ſanctorum poſitas fuiſſe. Itaque cum dicit: *In qua urna aurea habens manna, & virga Abaron & cæter.* In qua, non refertur ad arcam, ſed ad Tabernaculum, quod apud Græcos foeminae generis eſt, vt diximus. Interpreſque vt ſolet ſæpe, Græcum genus reliquit, quamvis Latino nomini minime conueniens. Ita fecit pſalm. 74. Quia calix in manu Domini vini meri plenus miſto: Et inclinavit ex hoc in hoc, pro ex hoc in hunc ſcilicet calicem, ſed calix apud Græcos neutrius generis eſt, Sapient. 1. Spiritus Domini replevit orbem terrarum, & hoc, quod continet omnia ſcientiam habet vocis. Pro *Et hic*, ſed Spiritus neutrius Generis eſt apud Græcos Apocalip. 10. Accipe librum & de uora illum, & faciet amaricari ventrem tuum, & in ore tuo erit dulce tamquam mel. Reſpexit ad Græcum *βιβλαξιδιον*, Et capitul. 11. Hi ſunt duæ olivæ & duo candelabra in conſpectu Domini terræ ſtantes pro ſtantia.

26 Quod ſi quis dicat reſatiuum referendum eſſe ad arcam & nõ ad Tabernaculum, quod remotius eſt, animaduertat Paulini (vt in hoc ipſo cap. n. 11. adnotauimus) retuliſſe illud ad hõnem remotius, & noſtrum interpretè genus nominis Græci poſuiſſe, quod Latino non conueniebat in illis verbis: *In quo erant candelabra, & menſa & propoſitio panum* quæ dicitur Sancta, vbi, *Quæ*, non refertur ad propoſitionem panum, ſed ad tabernaculum. Hoc etiã ſæpe fit vt Rom. 1. *Qui factus eſt rex ex ſemine Dauid ſecundum carnem, qui prædeſtinatus eſt filius Dei, & c.* vbi *Qui*, non refert Dauid, ſed Chriſtum. Cum ergo ita exponimus, id dicimus quod & Paulus, & noſter interpret ſæpe faciunt. Id etiã dicimus, quod ſcriptura ipſa docet, quæ locum urnæ & virgæ non tacuit, nec tamen vnquam arcam eſſe dixit, ſed Tabernaculum, in quo ante arcam poſita ſunt, id enim ſignificat *coram Domino*. Exod. 16. ſume vas vnum, & mitte te in man, quantum capere poteſt Gomer, & reponè *Coram Domino ad ſeruandum in generationes veſtras;* no.

T 2

poſuit

posuitque illud Aharon in Tabernaculo referendum. Primum videmus non dictum esse, *Posuitque illud in arca referendū sed in Tabernaculo*. Deinde dictum esse: *Repone coram Domino*, profecto, si esset in arca, non diceretur: *esse coram Domino*: Illud enim dicitur *esse coram Domino*, quod est coram arca, & propitiatorio vbi Deus esse existimabatur, & vnde responsa reddebat siue esset in Sancto sanctorum, siue etiam in Sanctis vt Exod. 27. de candelabro siue Lucerna, Et collocabunt eam Aharon & filij eius vt vsque mane luceat coram Domino. Et cap. 28. pones autem in rationali iudicij Doctrinam & veritatem; quæ erunt in pectore Aharon quando ingreditur coram Domino. c. 30. vret thymiana sempiternū coram Domino id est, coram arca, siue coram propitiatorio.

Quare nusquam tabulæ legis dicuntur esse coram Domino, Quia non erant ante arcam, sed in arca. Et de virga scriptum est nume. 17. dixitque Dominus ad Moysen Refer virgam Aharon in Tabernaculum testimonij vt teneatur ibi & cat. fecitque Moyses sicut præceperat Dominus. Hoc etiam testimonium abūde probat quod diximus, cum enim ait. Refer virgam Aharon in Tabernaculum testimonij vult iterum ferri ad locum, in quo erat prius, non erat autē prius in arca, ita enim legimus in eodem cap. loquere filiis Israel & accipe ab eis virgas singulas per cognationes suas à cunctis principibus Tribuum, poneque eas in Tabernaculo fœderis coram testimonio vbi loquar ad te. Coram testimonio dicit, id est, coram arca, in qua erat testimonium, siue lex quod solet dicere coram Domino, vt in eodem cap. Quas cum posuisset Moyses coram Domino in Tabernaculo & cæter. Erant igitur virgæ in Tabernaculo fœderis coram arca, non intra, & ibidē quoq; erat virga Aharon. Omitto parū fuisse arcæ lōgitudinem (id est, duorū cubitorū & dimidij vt est in Exodi. 25.) vt capere posset virgam, id est, baculum Aharon. Quare recte Paulus Burgenfis in additione huius capitul. 9. affirmavit in arca tantum fuisse duas tabulas lapideas, sed virgam, & vrnā tuisse coram arca: idque intelligi ex Exodi. 16. & Numer. 17. Et Anselmus in hunc

hunc locum Pauli (Seu quis alius fuit) dixit virgā & vrnā non fuisse in arca, sed in tabernaculo. Ad illud igitur, non ad arcam referamus verba Apostoli *In qua vrnā aurea & c.* Si cui durum videbitur permutari genera ab Interprete, dicere potest, *In qua*, poni pro *tum qua* (quod sæpe in scriptura fieri ostendemus infra n. 48.) vt sit sensus: cum qua arca erant simul in tabernaculo virga & vrnā & tabulæ, ac si diceret: non erat tantum arca, sed præter illam erant etiam hæc tria. Quod recte dicitur, etiam si tabulæ essent in arca, sed id breuitatis causa non explicauit. Ipse enim ait: *De quibus non est modo dicendum per singula.*

Sed neque Anselmi respōsio omnino improbabilis est dici hæc esse in arca, quia erant iuxta arcam. In loco enim aliquo esse dicitur, quod est in eo, & qđ in loco contiguo est. Hoc posterius probat ille ex Iohan. 10. Et ambulabat Iesus in templo in porticu Salomonis. Porticus enim non erat templum proprie loquendo, sed semper templum vocatur quia adiuncta erat templo. Ita dictū est Ioh. 1. Hæc in Bethania (seu potius in Bethbara) facta sunt trans Iordanem, vbi erat Iohannes baptizans. Nec tamen in ipsa vrbe baptizabat, sed prope illam, in loco, in quo erant aquæ multæ. Et Lucæ. 13. Dominus de morte sua ait: Non capit prophetam perire extra Ierusalem, cum tamen ipse non fuerit mortuus in Ierusalem, sed extra, prope illam quia vt ait Apostolus ad Hebr. 13. Extra portam passus est. His modis solui potest hæc quæstio satis probabiliter: lector quem volet, eligat: mihi primus, vt scilicet, relatiuum. *In qua non arcam, sed tabernaculum* referat, firmior & certior videtur.

Quæ fronduerat. Hoc est, quæ germinauerat, vt eo miraculo constaret omnibus, Aharon electum fuisse à Domino vt pontifex esset. Historia est in libro Num. cap. 17. vbi ait Moyses. Sequenti die regressus vidi germinasse virgam Aharon in domo Leui, & turgentibus gemmis eruperant flores, qui folijs dilatatis in amygdalas deformati sunt. Quare cum noster interpret pro βλασφησασα, vertit *quæ fronduerat*, non frondes tantum, sed etiam amygdalas

habuisse intelligendum est. Amygdalaque tulit, quia baculus ipse amygdalinus erat ut docet Iosephus lib. 4. Antiq. cap. 4.

39 *Superque eam erant Cherubim gloria.* Videtur hoc ad uersari ijs, quæ ante diximus. Cum enim dicit *Super eam* arcam intelligit, super quam erant Cherubim. Quod si hic arcam intelligit, eandem ergo intelligebat, cum dixit: *In qua urna aurea habens manna &c.* Ad hoc eodem modo respondere possumus permutatum esse ab Interprete genus, & pro neutro, positum fœminicum, quod erat in Græco. Cum enim dixisset. *Et tabula testamenti*, id est, διαθήκης, continuo addit: *Superque eam erant Cherubim*: sicut si dixisset: *Et tabulae legis Superque eam*, id est, super legem: Mysterij autem causa dictum videtur super legem esse propitiatorium, & Cherubim, quoniam nec propitiatio, nec societas Cherubim datur nisi obseruantibus præcepta decalogi. Poni autem legem, siue testimonium quod idem est, pro arca ipsa continente legem uisitatum est, ut Num. 17. Ponesque eos in tabernaculo fœderis coram testimonio. Et Exod. 30. (quod maxime solutionem nostram confirmat) poneque altare contra uelū quod ante arcam pedit testimonij coram propitiatorio, quo tegitur testimonium, Et Moyses dicit propitiatorium esse super legem. Et. c. 27. ut ardeat lucerna semper in tabernaculo testimonij extra uelum, quod oppanum est testimonio.

Lex. Testi-
monium.

30 *Nihil etiam prohibet dicere, cum Apostolus scripserit: Aureum habens Thuribulum, & arcam testamenti circum uictam ex omni parte auro, per paræthesim interposuisse illa, In qua urna aurea habens manna & uirga Aharon, qua frondebat, & tabula testamenti, & iterum ad arcam redire nunc, cum ait: Superque eam erant Cherubim gloria.* Dixit autem *Cherubim gloria* more Hebræo, id est, Cherubim gloriosi sicut interpretati sunt Chryl. & Theophylactus, id est, habentes multum maiestatis, quæ eos uenerabiles reddit. Dicitur enim gloria in vna quaque re, quid quid eam magnificat, & præclaram, ac uenerabilem reddit, sicut latius exposuimus in capitul. 14, Hosee, numer. 16. Erant

Gloria.

Erantque Cherubim aurei, quasi pueri alati stantes super arcam, se mutuo aspicientes, quales nunc pinguntur angeli. De his diximus multa lib. 2, de templo capitul. 6. uide Exod. 25.

Obstrantia propitiatorium. Cherubim alis expansis tangebant propitiatorium. Est autem propitiatorium, tabula aurea, qua arca testamenti tangebatur. Dicitur propitiatorium, quasi locus placationis, quia ibi Deus Moysi apparet, & cum eo loquens placabatur, & propitiabatur populo suo. Lege. c. 25. Exod. d. hoc diximus lib. 2. de templo, capite. 4.

De quibus non est modo dicendum per singula. Hoc est, hæc omnia plena sunt mysterijs, sed non sunt à me omnia explicanda, satis erit ea attingere, quæ ad institutum nostrum pertinent.

His uero ita compositis. In Græco est ita paratis & factis. 31

In priori quidem Tabernaculo semper introibant sacerdotes. Semper dicit, id est, omnibus diebus, ut ex hoc magis intelligatur, quanto uenerabilius & augustius esset secundum illud Tabernaculum, id est, Sancta sanctorum, in quod non sacerdotes, sed solus pontifex introibat, nec is quidem singulis diebus, sed semel singulis annis.

Sacrificiorum officia consummantes. Consummare, hoc est καταλείν, dicere solet, pro eo quod est facere, ut cap. 8. *Cōsummate* sicut responsum est Moysi cum consummaret Tabernaculum, id est, cum facere uellet, sicut suo loco exposuimus. Et postea: Et consummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum. Idem uerbum est in Græco. 2. Cor. 7. ubi ait: Perficientes Sanctificationem in timore Dei. Ita igitur in his locis dicitur consummare, aut perficere, ut finis intelligatur operis, nec tamen principium excludatur. Alias uero ita hoc uerbum ponitur ut finis tantum & ultima manus imposita intelligatur, ut Rom. 15. Hoc igitur cum consummauero, & assigna uero eis fructum hunc &c.

Sed questio ex his uerbis oritur, cur Paulus dicat: sa- 32

crificiorum officia consummantes, cum in priori parte Tabernaculi, quæ dicebatur Sancta, nulla sacrificia fierent, tantum enim erant in ea candelabrum & mensam propositionis, & inter hæc duo, altare thymiamatis, & sacrificia offerebantur extra secundum velum, & extra tabernaculum ipsum in illa parte atrij, quæ erat ante Sancta, ubi erat altare holocausti. Hæc quaestio in Græcis verbis nulla est, nam pro sacrificiorum officia est cultus, aut culturas, ut vertit initio huius capituli: cultus vero consummabant sacerdotes componentes lucernas candelabri, & aromata incendentes, & panes propositionis sabbatis mutant. Id etiam in translatione Syriaca perspicuum est, quæ habet: Peragerent ministerium suum. Atque idcirco Chrysostomus & Theophylactus, & Oecumenius nihil de hac re dixerunt. S. Thomas censuit sacrificia hic vocari incensionem aromatum & devotionem offerentium.

33 Nos quidem facile respondere possumus prius tabernaculum ita dici nunc ab Apostolo, ut etiam locum altaris holocausti, & sacerdotium complectatur. Quod si quis obijciat priorem partem Tabernaculi definitam esse à Paulo eam, quæ intra primum velum est, cum dixit: *Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta.* Quoniam si ita sumpsisset, ut nunc dicimus, non poterat præterire altare holocausti, quod in eo loco est: respondebimus Apostolum non agere de omnibus, sed de insignioribus, sicut ait: *De quibus non est modo dicendum per singula.* Argue ideo nec meminit atrij illius, in quo erant sacerdotes neque altaris holocausti aut labri ænei, sed has duas partes quasi vnam numerans & nomen principalioris ponens, ea tantum, quæ in illa erant, commemorare voluit.

Et quidem si Apostoli mentem intueamur, omnino pertinet ad eius institutum loqui de atrio & altari, quoniam status legis veteris significabatur priori Tabernaculo propter hostias maxime, quæ offerebantur, sicut ait: *Adhuc priori Tabernaculo habente statum. Quæ parabola est temporis instantis, secundum quam munera, & hostiæ offeruntur, & cæc.*

Hostiæ

Hostiæ autem in altari illo immolabantur. Respondere etiam possumus nostrum interpretem acute sensum Apostoli reddidisse, eodemque modo semper primum tabernaculum accepisse. Non enim dixit, sacrificia consummantes (quod non inepte etiam dicere potuit,) sed sacrificiorum officia consummantes, proprieque accepit verbum *Consummantes.* 34 Etenim sacerdotes extra tabernaculum primum sacrificabant tam summi, quam minores. Sed sacrificiorum officia consummabant in illo, nec illa officia finiebantur, donec ingrederentur in primum tabernaculum: sic pontifex vitulum immolabat ad ostium tabernaculi, in altari scilicet, holocausti, ut videmus Leu. 4. Et addit Moses: Hauriet quoque de sanguine vituli inferens illum in tabernaculum testimonij. Cumque intinxerit digitum in sanguinem, asperget eum septies coram domino contra velum sanctuarij, ponetque de eodem sanguine super cornua altaris thymiamatis. Et postea: Immolatoque vitulo in conspectu domini, inferet sacerdos, qui unctus est, de sanguine eius in tabernaculum testimonij. Similiter minores sacerdotes immolatis victimis vespere introibant in tabernaculum primum incensuri aromata coram domino & composituri lucernas. Exod. 30. Et adolebit incensum super eo Aharon suave fragrans mane. Quando componet lucernas, incendet illud & quando collocabit eas ad vespere, vret thymiamata semper eterna coram Domino in generationes vestras. Quamvis autem de Aharon nunc loquatur, commune illi erat hoc ministerium cum filiis suis, ut docemur capitul. 27. eiusdem libri.

Quod magis à Philone explicatur in libello de victimis his verbis: Institutum est etiam ut quotidie bis adolerentur odora menta fragrantissima in ara, quæ intra velum est, oriente sole, occidentemque ante matutinum, & post vespertinum sacrificium & cæc. Cum ergo singulis diebus post omnia sacrificia sacerdotes ingrederentur in tabernaculum aromata incensuri, rectissime noster interpretes vertit: *In priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes.*

Adde quod sacrificium dicitur in lege non solum cum

T 5 hostiæ

hostiæ macantur, sed etiam cum aromata incenduntur, aut panes & quidvis aliud simile offertur, vt Num. 16. Iratusque Moyses valde ait ad dominum: Ne respicias sacrificia eorum. Quæ autem sacrificia intelligat paulò post indicat cum ait. Tollite singuli thuribula vestra & ponite super ea incensum offerentes domino, & cat. Leu. 6. Decimam partem Oephi offerent: similæ in sacrificio sempiterno, & cat. Et tota cremabitur in altari: omne enim sacrificium sacerdotum igni consumetur. Et capit. 7. omne sacrificium similæ, quod coquitur in Clibano, & cat. Et ³⁶ *λατρεῖα*, quod in hoc loco est apud Paulum, non solum sacrificia animalium significat, sed omnem etiam cultum, qui Deo exhibetur, vt Iohan. 16. Sed venit hora vt omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se præstare Deo. Roman. 9. Quorum adoptio est filiorum, & gloria & testamentum, & legislatio, & obsequium; pro obsequiū est illa vox Græca: & in hoc ipso capite dixit Apostolus de veteribus sacerdotibus: Qui exemplari, & vmbra deseruiūt celestium. Non autem deseruebant tantummodo, cum hostias cædebāt, sed etiam cum reliquis etiam oblationes proferebant.

In secundo autem semel in anno solus Pontifex. In die videlicet festo expiationum vt est in Leu. capit. 16. qui celebrabatur die decimo septimi mensis. Leu. 23. Eo die pōtifex ingressurus in sancta sanctorum, immolabat vitulum orās pro se, & pro domo sua: Et pro peccato populi offerebat hircum, quorum sanguinē inferebat in sancta sanctorum, & eo aspergebat illa atque mundabat. Ritus horum omnium describitur Leuit. 16. Et quoniam sanguis ille figura erat sanguinis Christi, quo omnia erant emundanda, obiter id subindicans Apostolus dixit: *Non sine sanguine.* Quod autem potuit Augustinus, questione. 133. in librum Exodus pontificem quotidie introisse in sancta sanctorum ad inferendum incensum, refellit hic Theophylactus & merito, sed Augustinus, quia credit altare thymiamatis fuisse in sanctis sanctorum, necessario id dicere debuit. At scriptura manifeste docet altare hoc fuisse extra velum quo tegebatur sancta sancto-

sanctorum. Exodus 30. Et apertius Exodus. ultimo. Et Leuit. 16. Quod nos latius confirmauimus libro. 2. de templo, capit. 8. similiter explodendum est, quod ait Glossa sepe quædam sine sanguine introibat, sed cum sanguine non nisi semel.

Pro sua & populi ignorantia. In Græco est *offerre*, & ita legendum est, & pro: *Ignorantia Ignorantijs.* Similiter plurali numero legitur in translatione Syriaca *Pro erratis.* Erat quidem hostia, quæ offerebatur propriè pro peccato per ignorantiam admissio, & alia pro peccato admissio scienter, de quibus scriptum est Leuit. 4. & 5. Nunc tamen omnia peccata vocat, *Ignorantias* more scripturæ. Hostia enim, quam in die expiationum pōtifex offerebat, non immolabatur, pro peccato inscienter admissio, vt intelligitur Leu. 16. Ira dictum est Psalm. 24. *Delicta iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris.* Et Canticum Habacuc cap. 3. Inscrubitur: *Pro ignorantijs,* in quo orat propheta ne propter peccata Iudeorum Christi aduentus differatur. Quod nos latius in idem caput confirmauimus, num. 1. & 2. & 3. In quo omnes veteres interpretes præter Theodotionem vsi sunt eodem vocabulo quo nunc Græcus Pauli interpret vtitur. Undique autem Paulus ansam arripit, vt sacerdotium Christi melius esse doceat Leuitico, quia Christus non pro peccatis suis obtulit, quæ nulla habebat.

Hoc significante Spiritu sancto nondum propalatam esse sanctorum viam, & cat.

Dum verat spiritus sanctus quemquam ingredi in sancta sanctorum præter pontificem, idque semel singulis annis. Hoc tacite indicat, dū durabat status veteris legis, nondum apertam esse viam cœli, quod significabatur per sancta sanctorum, illaque aperienda erant per sanguinem Christi, atque ita vt Christus expirauit, velum templi scissum est à summo vsque deorsum. Matth. 27. Et sicut sancta sanctorum figura erant cœli, ita sancta figura erant status huius vitæ, quem tunc habebat populus Dei, id est, legis in qua erant, & sacrificiorum, quæ illo in loco consummabantur, vt diximus, num. 34. & 35. Sacerdotes,

dotes, qui in eo ministrabant, tam minores, quàm sum-
 mus, no introibant in sancta sanctorum, quoniam per sua
 sacrificia non poterant hominibus calos aperire, vt ipse
 Apostolus continuo exponit. Quod autem Pontifex se-
 mel ingrederetur non sine sanguine, significabat cœlũ ef-
 se aperiendum sanguine summi pontificis Christi. Itaq;
 quod ait: *Priare tabernaculo habente statum*, quod more Græ-
 co dictum videtur, *Nihil aliud est, quàm. Manente priori ta-
 bernaculo*, Sive vt vertit Syriacus: *Quandiu stabat prius ta-
 bernaculum*. *Quæ parabola est temporis instantis*. In Græco
 apertius est. *Quæ parabola in tempus, quod præfens*. Quæ
 verba aliter à Theophylactõ & Oecumenio exponun-
 39 tur, quàm ipsa Latinis auribus sonare videantur. Etenim
 relatiuum, *quæ*, referunt ad prius tabernaculum, quod
 vt sæpe diximus, apud Græcos feminei generis est. Iuxta
 quam sententiam dicendum esset, interpretem more suo
 genus nomini Græco conueniens retinuisse. Et est sensus:
 quod tabernaculum prius *Parabola est*, id est, similitudo
 & figura temporis illius, quod tũc instabat, id est, præfens
 erat, quoniam, quæ in illo tabernaculo fiebant, non con-
 summabant homines, nec cælum illis aperiebant. Possu-
 mus etiam sine vlla generis mutatione ita interpretari,
Hæc parabola temporis instantis est, id est, quod hac parabola
 & similitudine prioris tabernaculi significabatur, illud ip-
 sium erat, quod eodem tẽpore fiebat. Syriacus: *Erat autem
 hoc exemplar pro tempore illo: Itaque temporis instantis*, est tem-
 poris tunc præfentis. Solet enim interpretes dicere *instans*,
 pro eo, quod est præfens, vt. 1. Cor. 7. Existimo enim hoc
 bonum esse propter instãtem necessitatem: in Græco pro-
 pter præsentem necessitatem. Et Chrysostomus similiter
 accepit, ita enim ait: *Quod nam dicitur tempus? Quod an-
 te Christi aduentum fuit. Post aduentum enim Christi,
 nõ iam est tempus præfens, Quod ab Apostolo vocatum
 40 est, ἐνεστικὸς, ipse interpretatur, ἐνεστος. Rectè etiam instans
 tempus, dicimus imminens, & iam adueniens. Eodẽ enim
 verbo vsus est Paulus, 2. Thessa. 3. cãm dixit: *Quasi instet
 dies domini*. Et quod dicitur verbo præteriti temporis
 interpretari possumus: *Temporis, quod tunc instatit, aut,
 quod**

instabat, sed veniente Christo finitum est, vt ait Chryso-
 stomus. Itaque tempus illud & *præfens* appellari potuit,
 quia iam erat tempus legis, & *instans* diceretur, quia cum ta-
 bernaculum factum est incipiebat lex & multæ victime
 post illud erant immolandæ.

Illud non prætereundum quod à Budæo in commenta-
 rijs linguæ Græcæ diligenter adnotatum, & Demosthenis
 in oratione de corona, & Isocratis ad Philippum autorita-
 te confirmatum est, iuxta eiusdem linguæ proprietatem di-
 ci, πόλεμος ἐνεστικός, bellum iam commissum, & cœptum,
 quare eleganter exponemus hic in tempus, quod iam cœ-
 perat, id est, in tempus legis.

Vitiose ergo in biblijs regijs, & in Cõplutensibus additũ
 est in hoc loco *eis τὸν τὸν καιρὸν*, & cæt. id est, in hoc tem-
 pus instãs, & cõtra quod Chrysostomus & Theophylactus
 legerunt, & in correctis codicibus legitur, loquens enim
 de tempore, quod iam præterierat, non potuit dicere,
 In hoc tempus. Quare falsa est etiam expositio glossæ
 Interlinearis, *Temporis instantis*, id est, quod nunc est,
Parabola autem in verbis dici solet, cùm est oratio ob-
 scura & plena similitudinibus, vt latius explicauimus in ca-
 pitul. 2. Michæ. num. 8. 9. & 10. sed nunc Apostolus in
 rebus eam posuit, ac si diceret: constitutio illa taberna-
 culi primi, & ingressus sacerdotũ in illud, nihil aliud erant
 quàm obscura quædam similitudo eorum quæ in illa lege
 semper futura erant.

Iuxta quam munera & hostiæ offeruntur, & cæt. In co-
 dicibus Græcis & apud Chrysostomum & Theophyla-
 ctum legitur *Secundum quod*, & refertur ad *tempus*, ac si dice-
 ret: *Parabola fuit temporis illius, in quo munera & hostiæ,
 quæ offeruntur, non possunt hominem iustificare, nec
 cælum ei aperire. Eodem modo legit Syriacus. Ar-
 quus ita dicendum videbatur, nostrum interpretem po-
 suisse, Iuxta quem, relicto vt solet genere nominis Græ-
 ci, quod Latino non conuenit, nam vox Græca quæ signifi-
 cat. tempus, masculinum nomẽ est. At nihil necesse est hoc
 dicere, nam etiam Oecumenius legit, Secundum quam, &
 exponit, Secundum quam similitudinẽ, & secundum quem
 typum,*

typum, & Græcè dixit, *Secundum quam parabolam*. Hoc est Munera & hostiæ quæ offeruntur, similitudini huic deseruiunt, & conueniunt, nam vt sacerdotes non poterant ingredi in sancta sanctorum: Ita neque sacrificia, quæ offerunt, possunt iustificare homines & in cælum inducere. De muneribus & hostiis diximus cap. 8. num. 7. & 8.

Quæ nõ possunt iuxta cõscientiã perfectũ facere seruientẽ.] Sacrificia & ceremoniæ legis possunt corpus emundare, & homines mundos reddere, vt ab aliorũ conuictu & contactu rerũ non arceatur: iustos reddere non possunt, id est, τελεωσωαι, quod nunc dicit, perfectũ facere, & solet verte re, consummare. *Iuxta conscientiam*, id est, secundum interiore[m] hominem, vt ait Theophylactus, aut secundum animam, vt Oecumenius. Conscientiam bonam habere dicitur, qui iustus est, quia nullius peccati sibi cõsci[us] est, vt. 1. Tim. 1. Habens fidem, & bonam cõscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt. Et cap. 3. Habentes mysterium fidei in conscientia pura. Contra, qui est in peccato, conscientiam habet impuram, aut malam. Tit. 1. sed inquinatæ sunt eorum, & mens, & conscientia. Heb. 10. Aspersi corda conscientia mala. Sacrificia ergo emundant corpus, non conscientiam, quia si mala sit, bonam eam facere, non possunt. *Seruientem* autem vocat eum, qui offert, & qui illis sacrificijs, & ceremonijs Deum colit λατρευωντα, Syriacus: *Quæ non poterant perficere cõscientiam illius, qui offerebat, eas*: sed hoc statim magis explicabitur.

Solummodo in cibis & in potibus, & cæt. Apud Latinos pendere videtur oratio, & perfectum sensum non habere, dicit enim *incibus, & in potibus, & cæt. vsque ad tempus correctionis impositis*, & nihil præterea. Apud Græcos non pender, nõ enim legitur: vsque ad tempus correctionis impositis, sed *imposita*, vt sit sensus. Hæc sacrificia, & hæc ceremoniæ non purgabant animam, sed imposita & præcepta erant, donec veniret Christus, qui alia meliora institueret. Ita legunt Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, Oecumenius. Ita etiam Syriacus. Sed aliter habuerunt codices, quos noster interpretes secutus est, & ad sensum nihil re-

fert ita, an ita legas, vt mox dicemus.

Locus est multo difficilior, quã primo aspectu appareret, nõ enim de vniuersa lege loquitur, sed de muneribus & hostijs, quibuscũ difficile est coniungere cibos & potus, & varia baptismata. Quod tamẽ, ac si apertũ esset, ab exposito ribus prætermisum est. Atque hoc iure mouere debet omnes; videtur enim superuacaneum esse illud. *Incibus & potibus, & cæt.* Quid enim ad rem pertinet? aut quorsum sacrificijs adiungitur? Si diceret: Munera & hostiæ non possunt perfectum facere offerentem: aut, cibi, & potus, & varia baptismata nõ possunt perfectum facere hominem, rectè omnia constarent. At quomodo hæc copulètur, magna quaestio est: Poterant enim munera & hostiæ institui, quæ iustificarent, etiam si cibi & potus & baptismata, non iustificarent.

Ex huius loci enarratoribus, multi subaudiri volũt hæc: *Lex vetus consistebat solummodo in cibis, & cæt.* at quid de lege dixit? qua aut scripturæ, aut aliorum librorum consuetudine subaudiuntur tot verba, quorum nullum positum fuerat? Multi etiam iungunt hæc verba, *solummodo in cibis, & cæt. cum seruientem.* Sed quis hic seruiens est? sacerdos ne an populus, siue Iudæus? Si sacerdos sit? Nõ seruebat ille solummodo in cibis, & potibus, sed in sacrificijs, & in cæteris, quæ ad Dei cultum fiebant in tẽplo: si populus? Aut homo Iudæus: in multis etiam alijs seruebat, vt in exple tione præceptorum Decalogi, in operibus caritatis & virtutum, quæ in lege præcipiebatur, in legibus iudiciorum, in oblatione victimarum pro peccato, in celebratione sabbati, & dierum festorum.

Mihi videtur locus difficillimus, haud incommode expli cari, si dicamus *in valere idem quod cum*, vt sit sensus: *Iuxta hanc similitudinem munera & hostiæ offeruntur, quæ non possunt hominem perfectum facere, solummodo cum cibis & potibus, & varijs baptismatibus, & cæt.* ac si diceret; Ipsa per se infirma sunt, neque habent, vnde virtutem accipiant, quoniam cætera, quæ in lege præcipiuntur, magna ex parte ad vtilitatem ciborum, & potuum, & oblationum variarum pertinent: quæ cum corporea sint, ani-

Cõscientia bona & mala.

43

45

44

fert

mum

46 mum purgare non possunt. Itaque *Seruientem*, siue *Co-
lentem*; Sacerdotem interpretamur, tum etiam quem-
libet ex illo populo, aut etiam totum populum, uter-
que enim sacrificijs Deum colit, & uterque offerre dici-
tur, ut ex *Leu. 4. & 7.* & ex alijs locis legis facile intelli-
gitur, nō autem iungimus *Seruientem* cum *solummodo in cibis*,
& cæt. sed Munera & hostiæ non possunt perficere ho-
minem, quia solummodo habet sibi adiuncta ea, quæ ad ci-
bos & potus spectant, quæ corporū sunt, non animorum.

At dices: alia multa præcipiebantur in lege. Fateor, ac
nō de omnibus legis præceptis necesse habuit loqui Apo-
stolus, sed de illis, quæ ad munditiam pertinebant. Et nec
præcepta iudicialia, nec vero moralia instituta sunt ad
emundationē hominis, nec poterant primam gratiam cō-
ferre. Quod adeo verum est, ut ipsa decalogi præcepta
Paulus appellauerit. *2. Cor. 3. literam occiderem, & mi-
nistrationem mortis. Quod si ministratio mortis literis deforma-
ta in lapidibus fuit in gloria, & cæt.* Et ceremoniarū institutz

47 ad emundandum, non animum, sed corpus emundabant,
sicut ait cap. 10. *Impossibile est enim sanguine taurorum, & hir-
corum auferri peccata.* Et in hoc capite. 9. aperte indicat age-
re se de ceremonijs institutz ad emundationem. Et cum
præcipuas commemoraret, solā carnem eas emundare do-
cet. *Si enim sanguis hircorum & taurorum, & cinis vitulae as-
persus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis, & cæt.*

Supereſt ad plenam huius loci intelligentiam, ut oſten-
damus, non esse ab scripturæ consuetudine alienum in, ac
In pro Cum
cipi pro cum, ut hic accipi diximus: Ita dictum est *Gen. 30.*
*In baculo meo transiui Iordanem istū, & nunc cum dua-
bus turmis regredior, id est, cum baculo meo.* Nullum co-
mitem habui, cum Iordanem transiui præter baculum
meum. *Caldæus solus transiuit Iordanem istum.* Ho-
see. 4. *propter hoc loquetur terra, & infirmabitur omnis,
qui habitat in ea, in bestia agri, & in voluere cæli, sed &
piscis maris congregabuntur, id est, simul cum bestia
agri, & cum voluere cæli ut verterent.* *Lxx. 1. Pet. 1.* Vos
48 autem curam omnem subinferentes ministrare in fide ve-
stra virtutem, in virtute autem scientiam, in scientia au-
tem

tem abstinentiam, & cæt. Hoc est, cum fide virtutem, cum
virtute scientiam, cum scientia abstinentiam. Et *Psalm. 2.*
Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore. In
Græco & in Hebræo est: *In timore, & in tremore, & ta-
men Interpres non dubitauit vertere, cum tremore.* Siue
autem legamus. *Imposita, siue Impositis*, nihil refert, idem
enim sensus est Munera & hostiæ imposita cum cibis &
potibus & cæt. aut munera & hostiæ cum cibis & potibus
& cæt. impositis vsq; ad tempus correctionis. Nunc ad sin-
gula redeamus.

In cibis. Mundus enim censebatur, qui mundis cibis
vesceretur; immundus, qui immundis: de quibus copiose
agit *lex Leu. 11.*

Et in potibus. Chrysostomus affirmat nihil de potu dixit
se legē. Et Theophylactus quaerit, cur dixerit, *Et in potibus.*
cum de potuum differentia nihil scriptum sit in lege; &
ad sacerdotes refert, qui ministraturi in tabernaculo à vi-
no abstinebant, vel ad Nazaræos, qui votum faciebant de
abstinentia. Hoc & nonnulli præterea sentiunt, nihil de
potu præscripsisse legem. At sicut cibi erant in lege mun-
di, & immundi, ita & potus. *Leuitici enim. 11.* immunda
censentur vasa, in quæ aliquid de immundis cada-
uoribus incidebat. *Et super quod ceciderit quidquam de mor-
ticipijs eorum, polluetur, tam vas ligneum & vestimen-
tum, & cæt.* Et postea: *Vas autem fœtile, in quod ho-
rum quidquam intro ceciderit, polluetur, & idcirco fran-
gendum est.* Quo fiebat, ut aqua, vel vinum similiter
polluerentur, quia erant in huiusmodi vasis. *Omnis,*
inquit, *Cibus, quem comederis, si fusa fuerit super eum aqua*
(scilicet, quæ erat in huiusmodi vasis.) *immundus erit:*
Et omne liquens, quod bibitur de vniuerso vase, immundum
erit. His addenda videbantur ea quæ dixit Theophy-
lactus. Legimus enim *Leu. 10.* Dixitque dominus ad Aha-
ron: *vinum & omne, quod inebriare potest, nō bibetis tu,*
& filij tui, *quando intrabitis in tabernaculū testimoniij ne-
moriæ meæ: quia præceptum sempiternum est in generatio-
nes vestras.* Et de Nazaræis *Num. 6.* à vino, & omni, quod
inebriare potest, abstinebunt. At si accuratius rem-

intueamur ipsi quidem peccabant, si vinum bibebant, vinum autem non fiebat immundum. Itaque immunditia legis nulla contrahebatur.

Et varijs baptismatibus.] Varijs ac multiplicibus baptismatibus, id est, ablutionibus utebantur Hebræi ad emundationem suam, & se & vestes suas sæpe abluentes: de quibus passim legimus in libris legis vt Leu. 11. & 15. & Num. 19. denique Marcus capit. 7. ait. Pharisei enim, & omnes Iudæi, nisi crebro lauerint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum: Et à foro nisi baptizentur, non comedunt. Et alia multa sunt, quæ tradita sunt illis seruire baptismata, calicum, & vrceorum, & aramentorum, & lectorum.

50 *In iustitijs carnis.*] In Græco est, iustificationibus quod vocabulū initio huius capituli exposuimus, & præcepta si gnificare diximus. Vbi & Apostolus ait: *Habuit quidem, & prius in iustificationes cultura.* Et nunc licet interpres verterit, *Iustitijs*, idem valet, vt psal. 18: Iustitia domini rectæ lætifi cantes corda, præceptum domini lucidum illuminans oculos. Pl. 17: Quoniam omnia iudicia eius in conspectu meo, & iustitias eius nõ repuli à me, Quibus in locis Lxx. posuerunt hanc eandem vocem Græcam. Hierony mus verò vertit præcepta. Cur autem dixerit *in iustificationibus carnis*, Theophylactus ita exponit: Hæ autem iustifi cationes fuerunt carnis, hoc est, mandata carnalia, car nem purgãtia & car. Cum dicit, *carnis*, opponit id ei, quod ante dixerat, *Secundum conscientiam*, vt emundatio carnis sit exterior emundatio, qualis in lege dabatur ijs, qui immun dum quippiam tetigerant; illis enim externis purgationi bus non assequiebantur, vt *secundum conscientiam*, id est, mente puri essent, sed vt mundi censerentur, & taberna culum, seu templum cum mundis adirent, & vt ea, quæ munda erant, possent tangere.

51 *Vsq̄ ad tempus correctionis impositis.*] Quoniam quæri poterat, cur Deus talia præcepta dedisset, quæ homines non intrinsecus, sed extrinsecus, emundarent: respon det Apostolus non fuisse illa data, vt perpetuo seruarietur sed

sed donec Christus veniret, & meliora atque vttiliora da ret. Tempus autem Christi & legis Euāgelicæ vocat *Tem pus correctionis*, quo ea quæ in lege fuerunt, corrigenda erant, hoc est in meliora, mutanda: Non enim erant illa quidem mala, sed infirma erāt, nihil enim ad perfectum adduxit lex, & supplendum à Christo fuit, quod illis de erat. Theophylactus: *Ad tempus correctionis*, hoc est, ad Christi vsque aduentum, qui hæc emendaturus erat, ac verum & spiritualemente Dei cultum introducturus. *Corre ctionem* Græcus interpres vocauit *διόρθωσις*, de quo voca bulo ita loquitur Ambrosius Catharinus: significat prop riè quandam erectionem iuxta Budæum; quando quis la psabundus aliquid apprehendit, quo se possit erigere. Ta lis erat Christus, sine quo nutabant Iudæi: quem qui ap prehendit & eius mandata custodit, secure in eo in nititur.

Hæc Catharinus, quæ ego adnotavi, nequis autoritate 52 fortasse Budæi corrigendam translationem nostram pu taret. Neque enim Budæus, aut quiuis alius vnquam nega uit ea voce significari correctionem, cum *διόρθωσις*, & *διόρθωσις*, Budæus ipse in eodem loco, id est, in commenta rijs linguæ Græcæ docuerit esse corrigere: Sed docet *διόρθωσις*, etiã dici cum quis casurus aliquid nanciscitur, quo se erigat: quod verum est. At in verba Apostoli non admo dū quadrare videtur hæc interpretatio, cū ille non de Iu dæis, sed de præceptis legis verba faciat, quæ casura non se erexerūt, neq; à Christo erecta sunt, sed penit⁹ ceciderūt. Correcta autē rectè dicuntur, quoniam in melius mutata sunt, atq; idcirco Græci expositores correctionem atque emendationem interpretati sunt. At videtur neque corre cta dici posse: permanet enim quod corrigitur, licet quæ dam in eo mutantur, vt verbi gratia, cum Alexander (vt in eius vita scribit Plutarchus) Illiadem Homeri accepit, eo verbo Græco vt ens dicit cum correctæ esset ab Aristo tele, permansit opus, loci quidam in eo emendati sunt. At præcepta legis omnia perierunt.

Sed respondendū est, correctæ dici, quia, licet ipsa perie rint: manet tamen quod illa promittebāt, & quodammodo

hac ratione, & ipsa permanent. Sed non est in hac re laborandum, cum recte dicantur corrigi, quæ in melius mutantur, etiam si pereant, & contraria illis indicantur; ut si aliquem dicamus correxisse avaritiam, aut libidines, aut vitia ciuitatis. Esther. 8. Obsecro ut nouis Epistolis veteres Aman literæ, insidiatoris & hostis Iudæorum, quibus eos in cunctis prouincijs perire præceperat, corrigantur. Corrigit etiam, qui ea quæ desunt, addit. Ut Tit. 1. Huius rei gratia reliquit te Cretæ, ut ea, quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros. Atque hoc omnino est, quod nunc vult Apostolus: & eodem verbo vsus est, pro *Corrigas*.

54 Et quod ait impositis, Theophylactus & Oecumenius dictum docent, quia lex graue iugum fuit, proferuntque illud ex Act. 15. Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus.

Christus autem assistens pontifex, & cæt. Quoniam dixerat vsque ad tempus correctionis, nunc quodnam tempus illud sit, exponit, & quomodo Christus correxerit ea, quæ deerant veteri legi, & eius sacerdotio, ac sacrificijs. Pro eo, quod interpret dixit, *Assistens* in Græco, ut omnes interpretatur est *Accedens*. Interpret solet vertere veniens: ut Marci. 14. Et ad hoc eo loquente venit Iudas Iohan. 3. Et veniebant, & baptizabantur. Et capitulo. 8. Et diluculo iterum venit in templum. Ex quibus intelligitur satis, *Assistens*, idem esse, quod veniens, siue accedens. Sed apertius ex. 1. Corin. 16. Cum autem præ-

55 sens fuero, quare cum sit hoc loco verbum præteriti temporis, idem est, ac si diceret, cum præsens fuisset Christus. Sed interpret dixit, *Assistens*, quia præteriti temporis significatio, quæ non indicabatur, si verteret *veniens*, aut *accedens*, exprimitur, cum dicitur *Assistens* quia, qui assistit iam venerat. Quod dictum est in hunc sensum. Christus non accessit, non assistit ad sancta sanctorum, & intrare non potuit, sicut reliqui Sacerdotes, sed affuit, & assistit, & introiit, ut verus pontifex in sancta sanctorum cælestia, ideo enim pontifex appellatur Theo-

Theophylactus: Nō dixit autem, factus, sed, accedens pontifex: hoc est, In hoc ipsum veniens. Non prius accessit, & deinde casu ita eueniret, pontificatus erat, & c.

Futurorum bonorum.] Hoc est, ut nobis pontificatu suo futura bona compararet. Futura bona dicit ea, quæ Christus nobis meruit, maxime gratiam, & gloriã. Cum enim tempus legis appellasset *tempus instans*, tempus redemptionis vocauit *futurum* ut ait Theophylactus. Hæc autem bona sacerdotum vetus hominibus comparare non potuit. Quod si *futura bona*, intelligere vellimus bona cælestia, id est vitam beatam, in illis etiam gratiã contineri dicemus, sine quibus obtineri non possunt. Sed acutior est interpretatio Theophylacti.

Per amplius & perfectius tabernaculum.] Opponit Christus 56
sum pontificem nostrum veteri pontifici & omnia quæ in illo præcesserunt, ostendit plenius & melius expleta esse in Christo. Hoc primum est. Pontifex ingressurus in sancta sanctorum, transibat per primum tabernaculum: Christus idem fecit, ingressurus in cælum, transiit per aliud tabernaculum, *Amplius*, id est, maius ut constat ex Græco. *Et perfectius* illo, per quod transibat pontifex.

At quodnam hoc tabernaculum sit, difficillime explicatur. Chryostomus, Theophylactus, Oecumenius corpus Christi esse hoc tabernaculum affirmant: Theodoretus & Primasius, & Haymo, humanam Christi naturam. Carnem autem Christi dicunt esse *maius* siue *amplius* tabernaculum, quia in ea est Deus Verbum & omnis Spiritus sancti plenitudo: *perfectius* autem eo quod maiora faciat, & accedentes ad se perficiat. Hæc expositio non parum iuuari videtur verbis sequentibus, *Non manu factum, id est, Non huius creationis*, quia caro Christi non fuit virili opera concepta ut reliquæ, sed virtute spiritus sancti.

Hoc tamen inexplicatum reliquerunt Scriptores, quos 57
nominavi, quorum Christus dicatur per corpus suum ingressus esse in sancta, quomodo per corpus suum transierit, sicut pontifex transibat per tabernaculum: aut quid

illi tabernaculo commune sit cum corpore Christi: non enim corporis Christi typum gerere primum tabernaculum Apostolus docuit, sed status veteris legis cum dixit: *Hoc significante Spiritu sancto, nondum prope-
latam esse sanctorum viam adhuc priore tabernaculo habere statum.*

Alij hoc tabernaculum volunt esse coelos, vt Sanctus Thomas, Alij Ecclesiam vt Caietanus, Catharinus beatissimam Virginem Mariam esse dixit. Sed qui hæc dicunt, oportet in sua quisque expositione eadem ostendat, quæ in expositione Chrysostomi & Græcorum desiderari diximus: fortasse enim aut nullo modo aut nimis violenter ostendent.

Chrysostomum igitur, & Theophylactum sequendos censeo, atque ea, quæ illi prætermiserunt, ita forte haud incommode explicabuntur. Docere nos vult Apostolus summum Christi amorem in nos, & vim magnam eius sacrificij, qui corpus suum pro nobis obtulit, & multa in eo passus est: Ex quo & immensus amor ostenditur, & sacrificij virtus infinita. Corpus enim illud, quod pro nobis doloribus & cruciatibus obtulit, non alienum erat, sed suum, & corpus Dei verbi erat. Ac propterea hoc ipsum magis explicaturus intulit: *Neq; per sanguinem hircorum aut vitularum, sed per proprium sanguinem introiit semel in sancta.* Ingressus est ergo in sancta per corpus suum, id est, per oblationem corporis sui. Et sicut pontifex primum tabernaculum calcabat, vt in secundum ingrederetur, ita Christus carnem suam quodammodo calcavit, quam manibus impiorum excarnificandam tradidit. Atq; illud tabernaculum non erat typus corporis Christi, sed status veteris legis: sed habet nunc aliquid commune cum carne Christi. Ad altare enim holocausti hostias immolabat pontifex, & idcirco per primum tabernaculum transibat, vt illæ hostiæ immolarentur, & postea in sanctis thymiama incenderetur. Tabernaculum enim illud quia in eo sacrificia consummabantur, figura fuit status veteris legis, in qua munera & hostiæ offerebantur (vt dixit Apostolus) quæ non poterant iuxta conscientiam per

perfectum facere seruientem. Christus autem in carne sua obtulit hostiam patri, quæ homines consummat; & ideo merito opponitur primo tabernaculo, & maius atque perfectius tabernaculum dicitur. *Maius* non mole sed virtute, id est, præstantius, in quo maior atque præstantior hostia oblata est; *perfectius*, quia hostiæ prioris tabernaculi non consummabant homines, hæc autem hostia consummat.

Non manufactum, id est, non huius creationis. Tabernaculum illud manu artificum constructum est, hoc autem non hominum opera factum est, sed virtute Spiritus sancti. *Manufactum* *χρηωολογ*, appellare solet scriptura, quod hominum arte, & industria factum est, & *Non manufactum*, appellat non quod non est factum, à Deo enim factum est, sed quod non est factum humano artificio. 2. Corinthio. 5. *Scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur: quod adificationem ex Deo habemus non manufactam, & æternam in caelis, id est, corpus immortale & imparibile habituri sumus.* Act. capit. 17. *Hic caeli & terra cum sit dominus, non in manufactis templis habitat.* Ita Eph. 2. circumcissionem Iudeorum vocat *Manufactam*, subindicans aliam esse eam, quæ à Deo sit in corde: *Qui docebamini præputium ab ea, quæ dicitur circumcisio in carne manufacta.* Marti. 14. *Quoniam nos audimus eum dicentem: Ego dissoluam templum hoc manufactum, & post triduum, aliud non manufactum edificabo.* Si ædificaturus erat, quomodo *Non manufactum*? Sed miraculose faciendum esse intellexerunt, & ideo *Non manufactum* dicunt.

Ex his intelligitur locus difficilis in Isaïæ cap. 66. quem expositores ferè præterierunt. *Celum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum: quæ est ista domus, quam edificabitis mihi? Et quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta sunt vniuersa ista, dicit dominus. Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum, & contritum spiritu & tremorem sermones meos.* Si non vult habitare in illis, quia manu sua facta sunt, sed vult habitare in pauperculo & humili, quomodo constat

Manufactum.

60

Locus.
Isai. 66.

61

hæc ratio? Num ille non est factus manu Dei? Hoc est, quod expositores præterisse dixi, & ex dictis intelligitur. Quæ Deus iuxta vsitatum naturæ ordinem facit, manu facta appellat, quæ autem supra naturæ ordinem sunt, non manufacta vocat; ac si diceret: omnia hæc ex quibus vos templum mihi construitis vt ligna, aurum, argentum, æs, lapides, & cæt. manufacta sunt: ego autem quæro mihi templum non manufactum, id est, animam humilem, & sanctam, in qua libentius habito, quam in templo vestro.

Hunc sensum tacite nobis tradidit Stephanus Acto. 7. cum ait: Salomon autem ædificauit illi domum, sed non, Excelsus in manu factis habitat, sicut propheta dicit: *Cæli mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi? Aut quis locus requiescitionis mea est? Nonne manus mea fecit hæc omnia?* Probat his verbis Deum non habitare in manufactis, ex eo quod ait: *Nonne manus mea fecit hæc omnia?* Iure ergo corpus Christi, quod non communi ordine naturæ genitum est, sed subito per Spiritum sanctum formatum, appellatur *Tabernaculum non manufactum*. Quod vt explicet Apostolus ait: *Id est, non huius creationis*, quod est, non huius structuræ aut fabricationis: non ita factum, vt reliqua corpora, non secundum vsitatum ordinem naturæ, vt sunt res naturales. Itaque non substantiam tollit, corpus enim Christi substantiæ nostræ particeps est, sed modum generationis, aut fabricationis, quoniam perstat in Metaphora tabernaculi. *κτισίς*, autem quam nunc vertit creationem, etiam creaturam solet appellare interpret vt Marci. 10. *Ab initio autem creaturæ masculinum & feminam fecit eos Deus.* Et Roſna. 1. *inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur.* quamuis *κτισίς*, id est, creatura, pro re creata sæpe accipitur, vt Mar. ultimo: *Prædicate Euangelium omni creaturæ*: melius hic pro ipsa creatione, siue fabricatione accipitur, quoniam corpus Christi non substantia, aut natura, sed modo generationis à nostris differt.

63 Qui hoc tabernaculum cælos interpretantur, aberrare omnino videntur à sensu Pauli, nam prima pars tabernaculi ne-

li nequaquam cælum significabat, sed statum veteris legis, vt ipse Apostolus docuit: Sancta sanctorum cælum significabant. Non nulli etiam eorum, vt sensum, quem volunt, reddant verba, nec cogantur dicere Christum per cælum introisse in cælum, cum dicit: *Per amplius, Per*, non præpositionem esse dicunt, sed partem nominis, vt *Per amplius*, valde amplium, vt S. Thomas & Anselmus (si vere Anselmus fuit) & Lyranus, quod etiam subindicat Petrus Lombardus, cum in Græco ita apertum sit esse præpositionem, vt errare queat nemo. Et S. Thom. hoc etiam recipit.

Neque per Sanguinem hircorum, aut vitulorum,] Pontifex ingressurus in Sancta sanctorum hircum & arietem offerebat pro peccatis populi, vitulum vero pro se & pro domo sua: quorum Sanguine aspergebat Sancta sanctorum, & emundabat, vt late traditum est à Mose, Leuit. 16. Propterea dixit paulo ante Apostolus: *In secundo autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine.* At Christus ingressurus in cælum meliorem sanguinem fudit, quo vere sordes animorum eluuntur.

Introivit semel in Sancta æterna redemptione inuenta.] Vt pontifex semel in anno introibat, ita Christus semel, vt pontifex in cælum ingressus est, vt ad dexteram patris sedens pro nobis interpellaret: *semel*, inquam, non vt pontifices qui singulis annis intrabant: quoniam ipse inuenit nobis æternam redemptionem, id est, non defecturam vlllo tempore, aut interituram, sed semper duraturam. Chrysostomus sic ait: quod Apostolus dixit: *Inuenta*, ostendit eorum esse, quæ admodum difficile parantur, & præter expectationem eueniunt & cæt. Merito ergo dicit, *Inuenta*, vsque ad illud enim tempus nemo redemptionem illam inuenerat, nemo etiam, nisi fide illustratus talem redemptionem inueniri posse putaret. Quod vero Catertanus translationem nostram corrigit, & pro *æterna redemptione inuenta*, legi vult *Æternam redemptionem inueniens*, cum verbum *εὐράκειν*, præteriti temporis significationem habeat, atq; ita ipse interpretetur, mirum est non vidisse, non potuisse melius reddi verba Græca, quæ ab interprete reddita sunt

Creatura

dita sunt. Et Erasmus, quem ipse sequi consuevit, ita huiusmodi participia vertere solere, quem admodum hic etiam vertit, *eterna redemptione reperta*.

Nunc ergo omnia melius intelligentur. Sensus totius periodi est, Christus, cum venisset, & assisteret in sanctis, aut in primo Tabernaculo, hoc est, cum hostiam suam in carne sua obtulisset, ut pontifex futurorum bonorum, non ibi restitit, ut reliqui pontifices, sed penetravit in Sancta sanctorum, & nobis ea aperuit. Possimus etiam simpliciter interpretari: *Assistens pontifex*, id est, cum venisset in mundum ut pro nobis pontificis officio fungeretur. Quo modo intellexisse videtur Theophylactus.

65 *Si enim sanguis hircorum, aut taurorum & ceter.* Hirci & vituli pro peccatis occidebantur; siue tauri ut modo diximus ex Levit. 16. vacca etiam, siue vitula rufa immolabatur pro peccatis, & comburebatur, & illius cineres servabantur ad purgationem immundorum. Numer. 19. *Colliget autem vir mundus cineres vacca, & effundet eos extra castra in loco purissimo, ut sint multitudini fisorum Israel in custodiam, & in aquam aspersionis, quia pro peccato vacca combusta est.* Nec mouere nos debet si modò vacca appellatur, ut in hoc loco Numerorum, modò vitula ut apud Paulum, quemadmodum & tauros nunc vocat eos, qui in lege dicuntur vituli. Nam in huiusmodi nominibus alterum pro altero poni solet, quia propter ætatum consuetudinem, utrumque nomen habere possunt, ut infantem proximum pueritiæ: & infantem, & puerum vocamus, puerum proximum adolescentiæ: & puerum & adolescentem dicimus, atque ita in reliquis ætatibus, tam hominum, quam ceterorum animam ut:

Onid. li. 3.
Met. 4.

*Namque ter ad quinos vnum Cephisus annos
Addiderat, poteratque puer, iuuenisque videri.*

Et bovem nouellam, quæ scilicet iam pepererat Virgilius vitulam appellat:

Eslo. 3.

*Ego hanc vitulam ne forte recuses.
Bis venit ad multrâ, binos aliter bere fetus.*

Depo-

Depono. Ita etiam Hosee. 10. *Ephraim vitula docta diligere trituram*: nam quæ terit, non vitula est, sed vacca. Similiter Iudic. 14. *si non arassetis in vitula mea*. Et vituli, seu vitulæ, quos erexit impius Ieroboham. 3. Regum. 12. *vacca* in translatione nostra appellantur Hosee. 10. *vaccas Bethanen coluerunt*. Ita etiam vacca rufa, quia erat ætatis integræ (sicut legimus Numer. 19. *Præcipe filiis Israel, ut adducant ad te vaccam rufam ætatis integræ*, rethè & vitula dicitur, & vacca. Et quam Moses vocavit וַיִּזְבֹּחַ id est, vaccam, Iux. δέμαλις, id est, vitulam vocant. Sed & citra consuetudinem ætatum solent hæc nomina, altera pro alteris usurpari, ut Luc. 2. Christus natus, eodem tempore infans, & puer dicitur: *Et inuenerunt Mariam, & Ioseph, & infantem positum in praesepe; videntes autem cognoverunt de verbo quod dictum erat illis de pueris hoc.*

Inquinatos sanctificat ad emundationem carnis. Emundationem carnis vocat externam emundationem, quæ animam non attingit, ut supra exposuimus numer. 47. & 48. Et qualis esset hæc emundatio, ex ipsa Scriptura intelligitur Num. 19. de aqua in quam cineres vaccæ inspergebantur, legimus, *Qui tetigerit cadaver hominis, & propter hoc septem diebus fuerit immundus, aspergetur ex hac aqua die tertio, & Septimo, & sic mundabitur. Omnis qui tetigerit humanæ animæ morticinum, & aspersus hac commistione non fuerit, pollutet Tabernaculum Domini, & peribit ex Israel: quia aqua expiationis non est aspersus, immundus erit, & manebit spurcitia eius super eum & ceter.* Ita in alijs immuditijs fiebat. His purgabantur homines, ut diuinis officijs interessent, & res, quas contingerent, immundas non redderent, sed iuxta conscientiam non sanctificabantur, id est, emundabantur.

Quanto magis sanguis Christi & c. Si sanguis victimarum cum ex se purgandi vim non habeat, purificat carnem, quanto magis sanguis Christi, qui cum sit sanguis Dei, in finitam virtutem habet, poterit purgare animam. Probat nunc quod dixit *eterna redemptione inueta*.

Qui per Spiritum sanctum se obtulit immaculatum Deo & ceter. Hoc est, qui non casu occisus est, sed ipse sponte sua se

68 sua se obtulit patri, vt suo sanguine peccata nostra dilueret. Singula verba augent. Ipse se obtulit voluntate sua, vt patri persolueret, quod nos debebamus. Id autem non humano consilio factum est, sed *Per Spiritum sanctum*, id est, Spiritu sancto eum ad id mouente, & hortante. Nec ipse maculam vllam habebat, quam necesse esset vt suo sanguine deleret: sed *immaculatus erat*, & Deo acceptissimus. Et sanguinem suum fudit, non vt se purgaret, sed vt nos mundi essemus. Chrysostomus, Theophylactus & Oecumenius putant id, quod dicitur, *Per Spiritum sanctum*, ita dici, Non per ignem se ipsum obtulit, vt vitula rufa, sed *Per Spiritum sanctum*. Caterum, vbi nos habemus, *Per Spiritum sanctum*, in multis codicibus Græcis est per Spiritum æternum & in translatione Syriaca atque ita legunt Theophylactus, & Theodoretus. Ita etiam vertit Erasmus, & Caietanus continuo correxit, *Per Spiritum æternum*. Nec satis hoc fuit Erasmo, addidit. Atque in hunc modum legit & interpretatur Chrysostomus. Sed aut non legit tunc Chrysostomum, aut dormiebat, cum legebat. Aperte enim ille legit *Per Spiritum sanctum*. Et Oecumenius eodem modo legit, vt ex eius interpretatione constat, licet in verbis Apostoli ante interpretationem positum scriptum sit, *Per Spiritum æternum*.

69 Sed redeo ad Chrysostomum, nihil de æterno loquitur, sed ita ait: Qui per Spiritum, inquit, Sanctum se ipsum obtulit & cetera. Est quidem in margine positum *æternum*, quod fortasse decepit Erasmus, sed in Græco plane dicit, *Qui per Spiritum sanctum*, Ex quo nos colligimus codices Græcos, quos noster interpretes secutus est, vt antiquiores, ita etiam fuisse & veriores. Quod si sensum Apostoli inspicimus, aptius illi est dicere, *Per Spiritum sanctum*, quam *Per Spiritum æternum*, vt dicamus Spiritum sanctum, cuius est sanctificare homines, illum impulisse vt se se patri offerret quod suo sanguine homines sanctificaret. Ad hoc autem non ita aptum erat nomen æterni. Fortasse etiam non inepte interpretabimur, hic loqui Apostolum de Spiritu creato Christi, quoniam *Spiritus* ponitur in Græco sine articulo, qui frequentissime huic

Spiritus.

huic nomini additur, cum spiritus creator significatur. 70 Ac si ita accipiamus, sensus erit: Qui per suum sanctum Spiritum, id est, per sanctitatem Spiritus sui, qua & Dei gloriam, & hominum salutem cupiebat, obtulit se. Similiter intelligi potest illud Act. 1. vbi eodem modo loquitur Lucas: *vsque in diem, qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit assumptus est. Apostolis præcepit, Prædicate Euangelium omni creaturæ & cetera. Per Spiritum sanctum*, id est, per Sanctitatem Spiritus sui, qua omnium hominum salutem quærebat.

Simile est illud Marci. 2. *Quo statim cognito Iesus Spiritu suo, quia sic cogitare intra se, & cetera. Et Ioha. 4. In Spiritu & veritate oportet adorare. Et Galat. 5. si Spiritum vnum, Spiritu & ambulemus. Spiritus etiam pro voluntate ponitur, quo modo Chrysostomus in Matthæ. 5. interpretatur illud: *Beati pauperes Spiritu*, & illud Act. 20. *Et nunc ecce alligatus ego Spiritu vado in Ierusalem. Quare non incommode etiam exponere possumus, Per Spiritum sanctum*, id est, per voluntatem suam Sanctam. Nec hoc dico, quod ignorem de Spiritu creatore rectè hæc intelligi (id enim mihi magis probatur) aut sæpe etiam poni Spiritum sine articulo pro Spiritu creatore, non raro enim id fit, sed quod cum pro Spiritu creato poni soleat sæpe sine articulo, rectè utroque modo interpretari possumus, id est, de Spiritu creatore, & de Spiritu Christi creato. 71*

Emundabit conscientiam nostram.] Non carnem, vt ceremoniæ legis, sed animam, vt iam supra exposuimus numer. 42. & 43. In quibusdam Græcis codicibus nunc legitur, *Conscientiam vestram*, Chrysostomus legit, *Conscientiam nostram*, & Theodoretus & Syriaca translatio, & nonnulli Codices Græci habent *nostram*. Atque ita legendum est, sicut habent Latini codices, citius enim Græci corrumpi potuerunt quam Latini, vt facile intelligit gnarus Græci sermonis. Præterea cur Apostolus potius diceret, *Conscientiam vestram*, quam *nostram*, cum omnes sanguine Christi emundemur?

Ab operibus mortuis.] Ita etiã peccata vocauit, c. 6. *Non 72 rursus*

rursus iacentes fundamentum penitentiae ab operibus mortuis, Chrysoſtomus : Bene dixit ab operibus mortuis, si quis enim tangebatur mortuum, polluebatur. Et hinc si quis tetigerit opus mortuum, contaminatur per conscientiam. Et postea: Mortua quippe omnia opera sunt, quae vitam non habent, quae putorem spirant. Sicut enim corpus mortuum ad nullum sensum est utile, verum etiam contrahat appropinquantes: sic & peccatum confestim rationem nostram percutit & caetera. multa enim huiusmodi scribit Chrysoſtomus in morali hom. 16. Theodoretus. Mortua enim opera appellavit malevolentia & improba.

Ad seruendum Deo viuenti. Non emundamur, ut tantum mundi simus: sed ut mundi Deo seruamus Tit. 2. *Qui dedit semetipsum pro nobis ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.* Viuenti autem dixit, quoniam dixerat, *ab operibus mortuis*, quasi docens Deo viuo non placere opera mortua, sed longe ea esse ableganda ab illo, qui seruire Deo vult. Chrysoſtomus: Hic (inquit) manifestat Paulus quia opera mortua habentes, non possunt seruire vero & viuo Deo, quia illa mortua sunt, & falsa & caetera. Ex his verbis intelligi videtur Chrysoſtomum hic legisse, *Ad seruendum Deo viuenti & vero.* Ita etiam legit Theophilact. sed in multis codicibus Graecis deest, Et vero, & in codicibus Latinis & in translatione Syriaca.

Et ideo noui testamenti mediator est & caetera. Quod dicit: *Et ideo* hunc sensum habet. Quia sanguis eius emundat conscientiam nostram ab operibus mortuis, nec sacrificia legis id praestare potuerunt, mediator factus est noui testamenti, quo non bona temporalia, sed aeterna promittuntur. Mediator testamenti dicitur is, qui efficit, ut alij consequatur quod in testamento promittitur. Ita ipse Apostolus explicat verbis sequentibus, *ut morte intercedente in redemptionem earum praeuaricationum, quae erant sub priori testamento re-promissionem accipiant, qui vocati sunt, aeterna hereditatis.*

Morte intercedente. In Graeco est morte facta, cum prius ipse testator mortuus fuerit. Quod cur dicat exponit paulo post: ubi enim testamentum est, mors necesse est inter-

terce

cedat testatoris. Ne quis putaret mortem Christi, aut dedecori Christianis esse debere, aut ex imbecillitate eius esse, ostendit nos non potuisse hereditatem consequi nisi per ipsam, & tantam fuisse eius potestatem ut omnia peccata delere possit.

In redemptionem earum praeuaricationum & caetera. Tantae, inquit, virtutis fuit passio Christi, ut ne Sancti quidem, qui in veteri testamento fuerunt, salutem sine ipsa consequi potuerint, quoniam peccata illis remitti non potuerunt, nisi per sanguinem Christi qui fundendus erat in pretium redemptionis, cuius effusionem sacrificijs suis praefigurabant, & per eum delenda esse peccata profitebantur. Quare peccata ita tunc remittebantur, ut sustineri a Deo viderentur, quia pretium eorum nondum erat solutum, sed expectabatur soluendum, sicut idem ait Rom. 3. *Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iustitiae suae, propter remissionem praecedentium delictorum in sustentatione Dei & caetera.* Sed cur non locutus est etiam de peccatis eorum qui vixerunt in lege naturae, quandoquidem nec illa remittebantur, nisi propter passionem Christi futuram? Scribebat ad Hebraeos, quibus metuebat, ne forte plusquam par erat legis tribuentes, ad illam reuerterentur, ideoque semper legis infirmitatem demonstrat. Deinde nihil opus erat de illis loqui. Nam si Hebraei, qui a Deo per Moysen acceperant legem, & ritus sacrificiorum pro peccatis, emundari sacrificijs illis non potuerunt, sed per sanguinem Christi sanctificati sunt: multo minus, qui erant in lege naturae, potuissent suis sacrificijs emundari, quae a Deo data non erant. De lege noua nihil necesse erat dicere, quae non habet sacrificium nisi corporis & sanguinis Christi, & sacramenta, quae ex passione & sanguine Christi vim habent sanctificandi,

Re-promissionem accipiant, qui vocati sunt aeternae hereditatis. Cum dicit, *Qui vocati sunt*, eos intelligit qui tempore legis vocati sunt ad vitam aeternam, ut ex praecedentibus intelligitur. Illud autem *aeternae hereditatis*, videtur re-ferri posse ad *vocati*, ut *vocati aeternae hereditatis* dicantur, qui

qui

76 qui ad æternam hereditatē vocati sunt sicut est in translatione Syriaca, Qui vocati sunt ad hereditatem æternam & sicut vocati Iesu Christi, dicuntur, qui à Iesu Christo, vel ad Iesum Christum vocati sunt. Roman. 1. *In quibus estis, & vos vocati Iesu Christi.* Sed præstat ut ita intelligamus, ut qui vocati sunt accipiant repromissionem æternæ hereditatis. Et cum dicit repromissionem, non ita accipiendum est, quasi iteratam promissionem intelligat: sed mox est Hieronymi & interpretis noui testamenti dicere Repromittere, & Repromissio, pro Promittere, & Promissio. Nam & in hoc loco & in alijs quos indicabimus, simpliciter est in Græco ἐπαγγελία, id est, promissio. Et ad Ephes. 6. vbi habemus: *Quod est mandatum primum in promissione.* Hieronymus in eiusdem loci commentarijs legit: *In repromissione, & sæpe eodem vocabulo vitur Rom. 4. In repromissione etiam Dei non hæsitavit dissidentia. Gal. 3. Abraham autem per repromissionem donauit Deus. Heb. 11. adepti sunt repromissiones.*

Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. Ostendit necessitatem mortis Christi quæ idcirco non debet de decori esse fidelibus, sed gloriæ. Hereditas æternæ vitæ testamento promissa est hominibus. Vbi autem testamentum est, id est cum testamentum fit & cum bona alicui testamento legantur, necesse est, ut prius testator moriatur, quo hereditas adeatur. Aliud est, si non testamentum fit, ut si per donationem aliquid promittatur, aut detur: tunc enim non est necesse mori eum, qui donauit.

77 *Testamentum enim in mortuis confirmatum est.* Rationem reddit eius, quod dixit proximo versiculo. Quoniam testamentum non est confirmatum nisi in mortuis, id est, non habet ullam vim testamentum, nec per illud aliquid peti potest, donec mortuus sit testator: dum enim vivit mutare sententiam potest, & aliter testamentum instituire. In hoc versiculo & in præcedenti lapsus offensio nis, & petra scandali est Ihs, qui de autoritate huius Epistolæ dubitarunt (& hoc argumento sibi triumphare videntur) quod illius scriptor à pacto ad testamentum transie

transierit, & cum in lege de pacto, siue de fœdere semper sit sermo, ille quod de pacto dictum erat, in quo non est necessaria mors promittentis, transferat ad Testamentum, quod sine morte testatoris firmum non est. Erasmus quidem in annotationibus hinc sibi colligere videtur hæc Epistolam scriptam esse ab aliquo, qui Hebraice nescierit. Et Caietanus ait: Hinc, ut prædiximus, non paruum argumentum sumitur, & quod Græce scripta est Epistola, & quod Paulus nunquam viderit illam. Et capitul. 1. ait: unde responderi potest auctori huius Epistolæ, quod de testamento proprie sumptum grat ad pactum, aut quod errat putando in Exodo sermo nem esse de Testamento & c. Hoc dixit Caietanus, quoniam continuo Apostolus refert verba capitul. 4. Exodi, quasi de testamento dicta, cum dicta sint tunc de pacto.

Hanc objectionem Ambrosius Catharinus libr. 1. annotationum in commentaria Caietani in septima annotatione, & F. Michael de Medina lib. 6. de recto in Deum fide cap. 25. in sexta objectione, ita fere diluunt, Paulum ipsum in Epistolis alijs, quas eius esse nemo dubitavit, pro eo quod est in Hebræo תּוּבָהּ dicere testamentum, ut Roman. 9. *Quorum est adoptio filiorum, & gloria, & testamentum Gal. 3. Testamentum confirmatum à Deo quæ post quadringentos triginta annos facta est lex, non irritum facit & cetera.* Et cap. 4. *Hæc enim sunt duo testamenta, vnum in monte Sina in seruitutem generans & cetera.* 1. Cor. 11. *Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine.* Denique in plurimis locis veteris testamenti hoc vocabulum eodem modo usurpatur.

At quid ad rem? Fateamur Testamentum sæpe appellari, quod Hebraice dicitur תּוּבָהּ sed Testamentum tunc pro pacto poni dicemus, non pro eo, quod proprie Testamentum dicitur, in quo mors necesse est intercedat testatoris. Addit Catharinus etiam testamentum dici secundum propriam rationem Testamenti in Scriptura, ut Zachariæ. 9. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non erat aqua.* Et Luc. 22. *Hic est calix nouum testamen-*

tum in sanguine meo. Sed hoc, inquit, decepit Caietanum quod ut ignarus legum non putauit pactum conuenire cum Testamento, ut idem & pactum, & Testamentum dici valeat & cæter. Ad hæc idem responderi potest, id est Testamentum poni pro pacto, quandoquidem Hieronymus in eadem verba Zachariæ ait: *In sanguine testamenti, sine pacti tui*. Et paulo post, idem censet de verbis Euangelistæ. Ita enim ait: De hoc sanguine testamenti, & ipse futuram indicans passionem ad discipulos loquebatur: *Accipite & bibite ex hoc omnes, hic est enim calix novi testamenti in sanguine meo* & cæter.

Matth. 27.

Et quamuis illi daremus, quod vult, quid refert testamentum proprie dici nonnunquam in scriptura, si in loco, de quo quæstio est, non proprie, sed pro fœdere accipitur? Quod nostra translatio confirmat, in qua legitur Exod. 24. *Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum*. Liberius Canus locutus est, qui libr. 2. de locis Theologicis capitul. 11. ait: In nomine igitur Hebraico Paulus ludere potuit Rhetorum more, & vocem à proprio ad improprium significatum flectere & cæter. Dicit etiam vetus illud fœdus testamentum fuisse obfirmatum à viuo, sed apertum postea moriente Christo, ut velum scissum ostendit, ac per Euangelicam legem velut per codicillum abolicum. Atque ut hoc firmiter esset, dixerat prius; *אין* testamentum verti à nostro interprete, ut in loco indicato Zachariæ & psalmis.

Sed quæro, primùm si *אין* testamentum vertitur, cur non id factum sit, in quo maxime loco opus erat, id est, in illis verbis Exodi, quæ refert Apostolus, in quo fœdus dicitur? Deinde, quod in Exodo fœdus appellatur, unde probat esse testamentum, præsertim cum probare nequeat testamentum proprie accipi ab interprete in locis indicatis, sed pro fœdere, aut pacto, ut semper solet. Denique, fœdus illud veteris legis præstitit, quod promissit ante mortem testatoris. Nam terram promissionis, & cætera quæ illis promissa erant, acceperunt

Hebræis

Hebræi: non ergo testamentum fuit, sed fœdus, aut promissio, quandoquidem sine morte testatoris firmum & ratum semper fuit. Alij aliter solvunt hanc quæstionem, quorum solutio nibus referendis, ac refutandis immorari non liber.

Melius, atque eruditius illis respondit noster Robertus Bellarminus in. 1. Tomo suarum controuersiarum li. 1. cap. 17. vbi docet de eadem re loqui Moysen & Paulum: Et Moysen quidem vocare pactum, sed de pacto loqui de danda hereditate post mortem testatoris, ac propterea sanguinem aspersisse in populum, qui figura erat sanguinis Christi pro nobis effundendi: Paulum autem vocare testamentum, sed intelligere non de qualicumque testamento, sed de cõditionato, id est, de eo, quod simul est pactum. Hoc est, utuntur quidem diuersis vocabulis, sed rem tamen eadem Moyses & Paulus significat.

At quæret quispiam unde probetur Moysen non loqui de quouis pacto, sed de pacto danda hereditatis post mortem testatoris, & Paulum non loqui de omni testamento, sed de eo, quod simul est testamentum, & pactum. Mihi ita res videtur explicanda. Duo sunt testamenta proprie accepto nomine testamenti, vetus, & nouum. In utroque promittebatur filiis Dei hereditas regni celestis, in nouo aperte, in veteri quasi per ænigmata, per terram videlicet promissionis, & alias huiusmodi figuras. Quod Paulus perspicue docuit in hac Epistola capitul. 4. docens Hebræos non introiisse in requiem Domini, quamuis eos Iosue introduxerit in terram promissionis: *Iterum*, inquit, *terminat diem quendam hodie in Dauid, dicendo, hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die*, & cæter. Hereditas autem, quæ in veteri testamento promittebatur, non erat danda donec testator moreretur. Promittebatur igitur in eo, non dabatur.

Et ut sciremus non esse dandam antequam sanguinem effunderet testator Christus, qui per Moysen legem dedit (omnia enim, quæ ad hominum salutem ante Christi aduen-

X 2 tum

Vera expositio.
82.

Testamēto
duo.

83

tum facta sunt, cum sint communia omnibus personis, Christo attribuuntur, qui venturus erat ad eos liberandos) etiam primum testamentum sanguine victimarum confirmatum est, ut statim ait Apostolus. Et sicut in illo testamento per terram promissam, filijs Abraham promittebatur cœlestis hæreditas, ita in sanguine victimarum promittebatur sanguis Christi, per quem data erat. Et quoniam in hoc testamento nec data est, nec dari potuit hæreditas, oportuit ut illi nouum testamentum succederet, in quo non per figuras, sed aperte promittitur, & datur, quia confirmatum est, non sanguine animalium, sed sanguine ipsius testatoris.

84 Quod recte animaduertit Lactantius lib. 4. capitul. 20. cum de duobus testamentis ait: Iudæi veteri utuntur, nos nouo: sed tamen diuersa non sunt, quia nouum, veteris adimpletio est, & in utroque idem testator est Christus, qui pro nobis morte suscepta nos hæredes regni æterni fecit, abdicato, & exheredato populo Iudæorum, sicut Ieremias propheta testatur, cum loquitur talia: *Ecce dies venient, dicit Dominus, & consummabo domui Israel & domui Iudæ testamentum nouum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum &c.*

Quod si querat quispiam, quid nouo testamento opus fuerit, cum satis esset primum, confirmatum morte testatoris. Respondebimus primum solis filijs Abraham secundum carnem datum esse: quare nouum fieri oportebat, in quo & populus ingratus exheredaretur, & omnium nationum homines, hæredes instituerentur, ut intelligitur ex verbis Ieremias. 31. citatis à Paulo supra cap. 3. Redigitur Apostolus noster argumentatur, nec à fœdere transit ad testamentum, sed à testamento ad testamentum, à nouo ad vetus. Non quod *ἡθήνη* Testamentum, proprie significet (ut quidam frustra contendunt) si enim id significaret, in eo loco maxime exprimi oportuit, quem ad confirmationem verborum suorum protulit Apostolus, nec quod more Rhetorum ludat, & vocabulum à proprio significato ad improprium flectat. Berith enim pactum significat, non magis hoc, quam illud, sed om-

sed omne pactum. Testamentum autem, de quo loquimur, pactum quoddam est, nec enim est absoluta promissio *Legō tibi regnum cœlorum*, sed conditione addita, *si mandata mea seruaueris. Si vis ad vitam ingredi, serua mandata.* Et in lege pacta vocari possunt alia, sed illud de quo loquimur, etiam testamentum est, quia pactum, in quo hæreditas promittitur, quæ nisi moriente eo, qui pepigit, dari non potest, proprie testamentum, & vocatur & est. Testamentum enim (ut est in lege. l. D. de testamentis) est voluntatis nostræ iusta sententia de eo, quod quis post mortem suam fieri velit. Et tota lex quæ hanc promissionem continet, & ea quibus ad illam peruenitur, merito testamentum dicitur. Quod ergo obscurius dictum fuerat à Mose, hoc Paulus suo more nobis explicauit.

Atque hinc factum arbitror ut *ἡθήνη* semper fere vertent Berith in *ἡθήνη*: quæ vox proprie testamentum significat quoniam promissio hæreditatis, & promissio omnium, quibus peruenitur ad hæreditatem, rectè ut ante diximus, testamentum vocantur. Et huc pertinent omnia, quæ sunt in lege. Deinde quasi per similitudinem, nomen ad alia pacta trãstulerunt *ἡθήνη* dicentes pro *ἡθήνη* quo modo vertere solet Aquila. Ac idcirco fortasse Hieronymus dixit in c. 2. Malachias, Testamentum in plerisque scripturaru in locis non voluntatem defunctorum sonare, sed pactum viuentium. Errant ergo qui vetus, aut nouum instrumentum dicere malunt, quam testamentum, cum plenius & melius rem ipsam explicet testamentum, quam instrumentum. Errant etiam qui putant Græcã *ἡθήνη* vocem sonare potius fœdus quam testamentum cum & Græca vox id significet proprie, & verè illud testamentum dicatur. Quo modo multa in Scriptura accipienda sunt, ut Ephes. 2. *Alienati à cõuersatione Israel, & hospites reftamentarij promissionis*, id est, in quibus continetur promissio æternæ hæreditatis, in nouo enim, & in veteri continetur, ut diximus. Et Act. 3. *Pos estis filij prophetarum & testamenti quod disposuit Deus ad patres nostros.* Et Matt. 26. *Hic est enim sanguis meus noui testamenti*, id est, quo solo, nouum testamentum confirmandum est, ut hæreditas detur filijs. Et

Matt. 19e

86

Galat. 4. *Hæc enim sunt duo testamenta & cæti.* Et quidem in nouo testamento, recte & proprie ita vertitur, cum sit in Græco *διαθηκη*. In veteri autem cur. lxx. semper testamētum verteritur, paulò ante diximus.

87 Sed ais, cur Hieronymus non vertit *testamentum* in multis locis scripturæ, sed *fœdus*, aut *pactum* & præsertim in eo loco, quem Apostolus de testamento propriè dicto interpretatus est? Quoniam fidelissime vertere voluit, & Berith, pactum, aut fœdus significat, non testamentum, quatenus videlicet distinguitur à pacto. Sed si tale pactum sit, ut habeat, quæ in Testamento requiruntur, poterit & testamentum vocari. Itaque si sensus tantum, & rerum rationem habere voluisset, recte vertisset Testamentum, ut fecere lxx. hoc enim pactum vere testamentum est consideratis singulis, quæ in illo sunt, sed Berith pactum tantum significat, aut fœdus; siue testamentum sit, siue non sit. Quare vocem reddidit, quam debebat, sensum lectori intelligendum reliquit. Quemadmodum verbi gratia si in psalmo. 94. vertisset: *Probauerunt me, & viderunt miracula mea*, non falsum verisset, vere enim miracula fuerunt illa, quæ viderunt in deserto: sed cum in Hebræo & in Græco esset vocabulū significans opera, & opus dicatur factū quoduis, siue sit miraculū, siue nō sit, melius vertit: *Et viderunt opera mea.* Atq; hoc quod dico, in illis veteris testamenti libris obseruatum est, quos Hieron. vertit ex Hebræo, in quibus *Testamentum* pro *fœdere* ponit ut Jer. 31. *Et feriam* (siue disponam) *domui Israel, & domui Iuda pactum* (siue Testamentum) nouum. Quod in codice prophetarum virgulis claudit, ut parenthesis, ex translatione lxx. sumptum est. Itaq; ille semper pactum vertit, testamenti autem nomen ponit ex lxx. Ita etiam in sequentibus, non *secundum pactum* (siue testamentum) & cæti. Et postea: *pactum* (siue testamentum) & cæti. Deinde in commentario reddens rationem, cur non *Testamentum* verterit, sed *pactum*. Quod autem, inquit *pactum* pro *Testamento* ponimus, Hebraicæ veritatis est. Hoc est, Quod pro eo quod lxx. vertebunt *Testamentum*, ego *pactum* verto, facio ut proprietatem Hebraici vocabuli Berith vere reddam.

Danie

Deinde magis explicat, quod diximus cum addit. Licet Testamentum recte pactum appelletur, quia voluntas in eo, atque testatio eorum, qui pactum incunt, continetur. Hoc est, quia inuis testamentum etiam pactum quodam sit, quia continet voluntatem eorum qui pactum incunt. En Hieronymus ipse rationem translationis suæ reddidit eam prorsus, quam diximus.

In cap. autem nono Zachariæ, quoniam locus erat vulgatus & celebris in Ecclesijs, in quibus semper iuxta lxx. 89 legebatur: *Et tu in sanguine testamenti*, & cæti. retinuit quidem nomen Testamenti, sed quid eo intelligeret, expressit in commentario dicens: in sanguine Testamenti siue pacti tui. Et in illud Malachiæ. 2. *ut esset pactum meum cum Leui*, ait: Notandum quod Berith verbum Hebraicum Aquila *συνθηκη*, id est, pactum interpretatur. lxx. semper per *διαθηκη*, id est, Testamentum, & in plerisque scripturarum locis Testamentum non voluntatem defunctorum sonare, sed pactum viuentium, & cæti. Ex his duobus locis Hieronymi facile intelligimus quo modo *Testamentum* accipere debeamus, cum illud legimus in libris ab eo versis ex Hebræo. Dixi in libris versis ex Hebræo verti *pactum*, aut *fœdus* aut *Testamentum* pro pacto poni, quoniam in libris versis ex Græco, cum in illis sit *διαθηκη* quod proprie *Testamentum* significat, & sæpe pro pacto usurpatur, licet sæpe *Testamentum* proprie accipere, ut in Ecclesiastico, in sapientia, in psalmis, qui nunc in Ecclesia leguntur, in secundo Machabæorum: quoniam non constat an in Hebræo fuerit eo loco vocabulum proprie significans Testamentum. Quamuis cum in libro psalmorum multis in locis legatur testamentum, 90 Hieronymus in eo, quem vertit ex Hebræo, ne semel quidem vertit *Testamentum*, sed semper *pactum*, aut *fœdus*.

Ex quo satis intelligimus, quid ipse senserit. Atque in alijs libris versis ex Hebræo, cum ponit *Testamentum* magis fecisse, ne toties videretur discrepare ab editione. lxx. quæ tunc in ore omnium erat, aut ne vocabula

iam vsu omnium detrita, aut celebriora quædam quæ sine inuidia mutari non poterant, mutare velle videretur quàm quod id ipse optimum putaret. Vt cum arcam fœderis appellat arcam testamenti, cum dicit in monte testamenti, Iai. 14. aut Zachar. 9. *In autem in sanguine testamenti tui, & cæter.* Et Malach. 3. *Et statim veniet ad templum Sanctum suum Dominator, quem vos quaritis, & Angelus Testamenti, quem vos vultis.* Danielis quidem. 3. capitul. vertit: *Ne dissipes testamentum tuum*, Sed id non in Hebræo se reperisse dicit, sed in Græco. Et in c. u. eiusdem prophetiæ, cum verba occurrant, quæ veteres de Antichristo interpretatos esse dicit, & ipse plenius in eo complenda esse affirmat, atque idcirco vulgatiores erant. Et si Testamentum vertat, pactum interpretatur. Et in illud: *Et reuertetur, & indignabitur contra testamentum sanctuarij: significantius, inquit, interpretatus est Aquila: Et cogitabit ut deseratur pactum Sanctuarij.*

91 *Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.]* Cæse enim sunt victimæ, ut testamentum illud morte confirmaretur, sed ut erat promissio, & non dabatur hereditas, ita confirmatum est, non morte ipsius testatoris, sed immolatione victimarum quæ erant figura & promissio quædam mortis futuræ testatoris. Quæ autem erat hæc firmitas, quandoquidem nulla post cædem victimarum erat hereditas? Erat firmitas, quæ tunc esse poterat, ut scirent homines dandam esse aliquando hereditatem, ac morituro esse testatorem. Quid autem sit *Dedicatum*, ita interpretatur Theophylactus. Hoc est, principium constitutionis, & confirmationis accepit. Chrysostomus, Firmum factum est, roboratum est. Syriaca translatio: Confirmatum fuit. In Græco est ἐνεκαίνισμα, quod verbum proprie dicitur, cum res noua, iam perfecta & absoluta, in usum venire incipit, vnde Encænia dicta sunt, cum dies festus agebatur dedicationis templi Iohannis. 10. *Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis.* Eodem verbo utitur in hac Epistola capitul. 10. ubi ait: *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi,*

Encænia.

Christi, quam initiavit nobis via sanguinis, & cæter. quo in loco eleganter interpres ἐνεκαίνισμα, vertit initiavit, id est, ipse prius per eam ingressus est, ut nos postea ingrederemur. Ita ergo hunc ait, *Primum testamentum sanguine dedicatum esse*, quia primum facta est promissio, deinde sanguine victimarum testamentum confirmatum in vltimo hominum venire cepit, & quasi possessio eius illis data est. 92

Legit enim omni mandato legis, & cæter. de hoc legitur Exod. 24. *scripsit autem Moyses vniuersos sermones domini, & mane cõsurgens adificauit altare ad radices montis, & duodecim Titulos per duodecim Tribus Israel. Misit quoque iuuenes de filijs Israel et obtulerunt holocausta, immolauerunt quoque victimas pacificas Dño, vitulos. Tulit itaque Moyses dimidiam partem sanguinis, & misit in crateras, partem autem residuam fudit super altare. Assumensque volumen fœderis, legit audiente populo & cæter.* Ille vero sumptum sanguinem resperfit in populum; & ait: *Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum super cunctis sermonibus.* Ex his, Pauli verba intelliguntur. In eo autem, quod ait: *Legit enim omni mandato,* frustra Erasmus corrigit, *Dixit enim, & cæter.* quoniam est ἀκούσας, *Dixit enim,* sed ex libro dixit, ut verba Exodi ostendunt, quid est autem legere, nisi ex scripto dicere? Et quod ait: *Omni mandato legis,* in Græco est, *Secundum legem,* quod ita interpretatur Theophylactus: Id est, per inde ac Dominus lege sanxerat, ut mandata eius pronuntiarentur ad aures vniuersi populi: vel vniuersum mandatum, quod lege cõtinebatur, & cæter. Et hunc sensum noster interpres securus est.

Sed maior oritur ex his verbis dubitatio, vnde Apostolus acceperit Mosem tulisse sanguinẽ hircorum cum aqua & lana coccinea & Hyssopo, cum nihil huiusmodi legamus in libro Exodi. Respondet. S. Thomas Apostolum in lege nutritum cognouisse in huiusmodi emundationibus assumi solere sanguinem hircorum, aquã, lanã, coccineam, hyssopum. Respondet etiam hanc fuisse primam sanctificationem, quæ virtute cõtinebatur reliquarum, quæ fiebãt; inter quas potissima fuit illa, quæ fiebat in die Expiationis Leu. 16. in qua erat sanguis vituli & hirci: Et altera de vitula rufa, in qua erat aqua, & lana coccinea, & Hyssopus. Num.

19. Priori responsioni, S. Thomæ subscribit Lyranus, dicit que credendum esse Apostolo, nec omnia fuisse in Exodo scripta.

De hac re magnum apud expositores & Exodi & huius epistolæ silentium est. Mihi videtur Paulus in lege doctissimus ex his verbis Moïsis, atque ex alijs, Spiritu sancto inspirante, intellexisse factum fuisse, quod ipse Moïses tacuit. Nam adhibitam fuisse aquam, & lanam coccineam, & hyssopum, illis adiunctum, ex his verbis Moïsis colligi potest cum ait: *Ille verò, Sumpsum sanguinem resperfit in populum*: Sanguine enim tantus populus late per campum dispersus respergi non poterat, nisi aqua ei admisceretur concreverit enim frigore, & densior paulatim fieret, atque ad asperionem ineptior. Oportebat igitur aquam admisceri, vel ut cresceret sanguis, ut ait Abulensis in cap. 24. Exod. vel ut clarior esset ad asperionem, ut hic ait Lyranus: præsertim cum ad alias purificationes adhiberi aquam iubeat lex. Ex hyssopo autem addita lana coccinea fiebat instrumentum ad aspergendum, ut iidem testantur, atque hoc ad purificationes utebatur. Satis igitur fuit dicere, *Ille verò sumpsum sanguinem resperfit in populum ut aquam, & lanam coccineam, & hyssopum assumpsisse eum intelligeremus.*

Verum ut hæc ex scriptura confirmemus. Exod. 12. *Fasciculumque hyssopi tingite in sanguine qui est in limine, & aspergite ex eo super liminare, & utrumque postem* Leuit. 14. *Et unum ex passeribus immolari iubebit in vase fictile super aquas viventes, alium autem unum cum ligno cedrino, & cocco, id est, lana coccinea, Et hyssopo unget in sanguine passeris immolati, qua asperget illum, qui mundandus est.* & cetera. Hinc habemus aquam mistam cum sanguine, & hyssopum, ac lanam coccineam ad asperionem. Atque eadem ferè ad alias purificationes exiguntur, ut Num. 19.

Hirci vero pro peccato immolari notum est in lege, sicut dixit Apostolus cap. 10. *Impossibile est enim sanguine hircorum, aut vitulorum auferri peccata, Leuit. 9. Et pro peccato populi offerens mactans hircum*: Et pontifex ingressus

rus in Sancta sanctorum, vitulum pro peccatis offerbat omnium filiorum Israel Leuit. 16. Adde huic, quod cap. 4. eiusdem libri scriptum est: *Si peccaverit princeps, & fecerit unum de pluribus per ignorantiam, quod Domini lege prohibetur, & postea intellexerit peccatum suum, offeret hostiam suam Domino, hircum de capris immaculatum.* Quia ergo sanguis ille victimarum figura erat sanguinis Christi fundendi pro peccato primorum parentum, qui principes fuerunt generis humani, & pro peccatis totius populi, merito vitulis additi sunt hirci in illo sacrificio Moïsi.

Et quidem Moïses non mentitur hircorum, quia sacrificium illud, hostiam pacificam vocat dicens: *Immolate unquam victimas pacificas Domino vitulos*: Et in hostia pacifica non caditur hircus. Sed cum re vera etiam pro peccatis obtulerit, quia sanguis Christi, cuius figura erat illud sacrificium, pro peccatis erat effundendus, iure simul hirci immolati sunt. Etenim Moïses, & pro salute atque incolumitate populi victimas illas offerebat (quod est hostiarum pacificarum) & pro peccatis populi, Et pro utrisque sanguis Christi effusus est. Solebant autem hæc duo sacrificia coniungi Leuitic. 9. *Tollite hircum pro peccato, & vitulum, atque agnum anniculum, & sine macula in holocaustum, bouem & arietem pro pacificis & immolate eos coram Domino.*

Sed cur Moïses sacrificium suum, hostiam pacificam appellavit, cum etiam esset pro peccato? Quoniam eo gratias agebat Deo, propterea quod populum incolumem ex Ægypto, & ex mari rubro eduxerat, & ut de monte, quem iussu Domini conscendere parabat prospera populo referret. Ita ab eo, quod populo maris, ac potius videbatur, sacrificio nomen dedit. Ad Paulum vero pertinebat ostendere sacrificium illud typicum, etiam oblatum fuisse pro peccato, atque idcirco necesse habuit commemorare ea, quæ in sacrificio pro peccatis cerni solent ut mactationem hircorum, aquam, hyssopum, lanam coccineam, quia omnia ad mysterium Christi pertinent.

Sanguis

Sanguis & aqua commemorantur, quia ex latere domi-
ni sanguis & aqua fluxit, & duo maxima sacramenta signi-
ficant, id est, baptismū, & Eucharistiam; Hyssopus herba
humilis est. 3. Regum. 4. Et disputavit de lignis à Cedro,
quæ est in Lybano, vsque ad Hyssopum, quæ egreditur de
pariete, & internis pectoris, ac pulmonis morbis mede-
tur, vt est apud Dioscoridem lib. 3. cap. 28. Et apud Plin. lib.
26. cap. 6. & sequentibus: in ea Christi humanitas designa-
tur, quæ natura sua humilis erat, & virtutem habebat ex
diuinitate ad sanandos internos animorum morbos: lana
coccinea carnem Christi significat per se quidem candi-
dam, sed sanguine passionis rubricatam.

Ipsam quoque librum & omnem populum aspersit. De li-
bro hoc multa scripta sunt in libris: sed ex verbis ipsius
Mosis non obscure intelligitur, eum esse in quo scripta
sunt præcepta legis, quæ vsque ad illum diem tradita erāt
à capite nimirum. 26. Exodi, aut à decimono vique
ad finem vigesimi tertij; non quæ scripta erant ab initio li-
bri Genesis vsque ad hunc locum, vt quidam ex Hebræis
putauerunt. Ita enim ait: *Kenit ergo Moyses, & narravit ple-
bi omnia verba Domini, atque iudicia.* Hic autem non res
98 gestas scriptas esse indicat, sed præcepta, quæ appellauit
iudicia. Quod intelligitur magis ex eo, quod sequitur:
*Responditque omnis populus vna voce: Omnia verba Domini,
quæ locutus est, faciemus scripsit, autem Moyses vniuersos sermo-
nes Domini, quos, scilicet, populus se facturum promiserat.* Et
mox. *Assumensque volumen fæderis, legit audiente populo.* Hunc
librum fæderis aspersit sanguine, & populū ipsum. Quod
ita exponit Procopius in comment. cap. 24. Exodi: Huius
sanguine populū aspergit Moyses, nec nō ipsum librum,
siquidem lex imperfecta est, & nequit sanctitatem dare, &
ad eam rem præstantiam eger Christi, & car. Neque hoc
scriptum est in Exodo, sed Paulus, quod prætermis-
sum erat, suppleuit, quoniam ad rem, quam agebat, perti-
nere vidit.

Hic sanguis testamenti, quod mandauit ad vos Deus. In Exo-
do similiter: *Hic est sanguis fæderis, quod pepigit dominus vo-
biscum super cunctis sermonibus his, id est, vt iudicatis firma fu-
tura*

tura esse omnia quæ vobis in hoc libro promisit. Ad
huius imitationem, & vt figurā impleretur, dixit Chri-
stus in posteriori testamento: *Hic est enim sanguis meus
nouæ testamenti qui pro multis effundetur in remissionem pecca-
torum.* De fædere & Testamento multa diximus supra
num. 82. & sequentibus. Et illud: Quod mandauit ad
vos Deus, iuxta textū Græcum significat, Quod vobis
99 præcepit Deus & cætera. Præceptum dicitur, quod Deus
præcepit, vt vos faceretis, vt promissam hereditatem
aliquando adeatis. Sensu conuenit cum verbis Mosis,
Quod pepigit Dominus vobiscum.

*Etiam Tabernaculum, & omnia vasa ministerij, sanguine
similiter aspersit.* Non hoc factum est cum dixit: *Hic san-
guis testamenti*: nullum enim erat tunc Tabernaculum,
nulla vasa, quæ postea capitibus sequentibus fieri iuben-
tur, sed cum primò tabernaculum erectum, & dedica-
tum est. Et quamuis cum de hac dedicatione agitur Exo-
di vltimo, non dicatur tabernaculum aspersum sangui-
ne, sed vinctum sacro oleo: ex Leuit. 8. intelligimus san-
guine quoque fuisse respersum, ait enim: *Tulit & vn-
ctionis oleum, quo liniuit tabernaculum cum omni suppellectili
sua, cumque sanctificans aspersisset altare septem vicibus, vnxit
illud, & omnia vasa eius, labrumque cum basi sua sanctificauit
oleo,* Sanguine videlicet aspersit, quod de vasis similiter,
& de labro intelligendum est.

Quod his verbis docuit Iosephus li. 3. Antiq. c. 9. Dein
de sanguine victimarū ornatū Aharonis, & filiorū eius as-
persit, purificans eos fontanis aquis, atque vngueto, vt Dei
fieret sacerdotes, atque hoc modo per septē dies, ipsos & ve-
stes eorū curabat, Tabernaculū itē, & eius vasa, vngueto,
sicut iam dixi, confecto, & sanguine taurorū & arietū alter-
nis diebus iuxta genus suū mactatorū &c. Quare in vasis
ministerij, recte etiam vestes sacerdotales intelligemus,
vasa enim Hebræi vocant instrumenta. Huius nunc me-
minit Paulus propter id, quod significabat ad passionem
& sanguinem Christi pertinens. Vasa ministerij intelli-
git omnia, quibus sacerdotes in ministerio tabernaculi
vtebantur: ministeriū enim vocat λειτουργία, id est, sacrū
ministe-

ministerium, vt adnotauimus cap. 8. num. 3.

100 Myſterium explicat Theophylactus his verbis: Et hæc ſane figura fuerunt: nos enim ſumus tabernaculum, iuxta illuſ. *Inhabitabo in iſſis, & inambulabo, & vaſa magna deus Dei, alia quidem aurea, alia vero argentea.* Conſperſi itaque ſumus vero ſanguine Chriſti, ſanctificati que ſumus in morte ipſius baptizati.

Et omnia penè in ſanguine ſecundum legem mundantur. Quæ runt Chryſoſtomus, & Theophylactus cur non abſolute dixerit, *Omnia in ſanguine mundantur*, ſed *Omnia penè*? Reſpondentque ideo dictum eſſe, quòd non erat illa perfecta emundatio, cum peccata per illam non tollerentur. Itaque *Pene*, non iungunt cum *Omnia*, ſed cum *mundantur*.

At durum eſt, vt ad verbum pertinet, quod multis interpoſitis diſtat, & multo mollius iungetur cum *Omnia*, vt ſenſus ſit: Non omnia ſanguine mundantur, ſed penè omnia. Quæres, quid nò ſanguine mündetur? Nonnulla emundabantur aqua aſperſionis, in quam miſſi fuerant cineres vitulæ rufæ, tam homines, quàm ſupelleſtilia, vt videmus Num. 19. Quæ nò emundabantur ſanguine. Et Leuit. 16. Præcipitur. *Ille vero, qui demiferit caprum emiſſarium, lauabit veſtimenta ſua, & corpus aqua, & ſic ingredietur in Caſtra: Leuit. 22. Qui tetigerit immundum, & cæc. Sed cum lauerit carnem ſuam aqua, & occubuerit ſol, tunc mundatus veſcetur de ſanctificatis.* Imo verò tot inueniemus, quæ ſine ſanguine mundantur, vt maior ex eo quæſtio oriatur, quod dixerit Apoſtolus: *Omnia penè in ſanguine mundantur.* Ita enim ſcriptum eſt Num. 31. *Aurum, & argentum, & æs, & ferrum, & plumbum, & ſtannum, & omne, quod poteſt tranſire per flammam, igne purgabitur. Quidquid autem ignem non poteſt ſuſtinere aqua expiationis ſanctificabitur, & lauabis veſtimenta veſtra die ſeptimo, & purificati, poſtea caſtra intrabitis.*

Sed reſponderi poteſt, aquam expiationis non fieri ſine ſanguine, quoniam vt fieret, prius ſanguis vitulæ rufæ ſandebarur, & ex eius cineribus fiebat aqua illa. Atq; hoc ſignificaffe putandus eſt. S. Thomas, cum dicit aquam expiationis cõſectam fuiſſe cum ſanguine vitulæ rufæ. Vide mus tabernaculum, & omnia vaſa eius, & veſtes ſacerdo-
tales.

tales ſanguine ſanctificari; vt ex Leuitico & ex Iosepho oftendimus num. 98. Ipſi etiam ſacerdotes ſanguine ſanctificati ſunt. Leuit. 8. *Obtulit & arietem ſecundum in conſecrationem ſacerdotum, poſueruntq; ſuper caput eius Aharon & filij eius manus ſuas. Quem cum immolaſſet Moyses, ſumens de ſanguine eius, tetigit extremum auriculæ dextræ Aharon & pollicem manus eius dextræ, ſimiliter, & pedis.* Atque idem in filiis factum narrat. Sancta etiam reſpergebantur ſanguine victimarum, cum pontifex introibat in ſanta ſanctorum. Denique plena eſt lex huiusmodi purificationibus.

Et ſine ſanguinis effuſione nò fit remiſſio. Sunt qui hæc male detorqueant ad ſanguinem Chriſti, & ad nouum teſtamentum, in quo omnia peccata remittuntur per effuſionem ſanguinis Chriſti, ſed alienum eſt hoc à ſenſu Pauli, qui de ſanguine victimarum ſemper loquitur, & nullum peccatum in lege remiſſum docet ſine ſanguinis effuſione; quia qui peccabant, certas victimas offerre iubebantur, vt videmus Leuit. 4. & ſequentibus. Nec dixit, per effuſionem ſanguinis animalium factam eſſe remiſſionem, non enim poterant illa ſanctificare animam, vt ſæpe dictum eſt; ſed nò eſſe factam remiſſionem ſine effuſione ſanguinis. Fundebatur enim tunc ſanguis vt figura mortis Chriſti efferet & ſanguinis, quo peccata erant delenda, non vt ſanguis ille peccata abluere putaretur.

Quid igitur ſanguis ille, & illa victima proderat? quid efficiebant? Reſpondeo, contritio peccata tollebat, ſed vt nunc dolorem animi, confeſſione & ſatisfactione teſtatur, ita tunc Deus voluit vt dolor ille externis ſignis proderetur, & victimæ immolarentur, quibus fidem profiterentur Chriſti pro peccatis morituri: docerentque cuius merito veniam peccatorum acciperent. Itaque neque circumciſio pueros, neque victimæ viros ſanctificabant, ſed fides per circumciſionem & per ſacrificia proteſtata. Ita docet, S. Thomas. 1. 2. quæſt. 107. art. 2. Expiatio, inquit à peccatis nunquam fieri potuit, niſi per Chriſtum qui tollit peccata mundi. Et quia myſterium incarnationis, & paſſionis Chriſti, non erat peractum, ceremoniæ veteris legis non poterant in ſe cõtinere re ipſa virtutem proficien-

104 tem à Christo incarnato, & passo; sicut continent sacra-
 menta nouæ legis. Poterat autem mens fidelium tem-
 pore legis per fidem coniungi Christo incarnato, & passo
 & ita ex fide Christi iustificabantur, cuius fidei quædam
 protestatio erat, huiusmodi ceremoniarum obseruatio,
 quatenus erant figura Christi, & ideo pro peccatis offerre
 bantur sacrificia quædam in veteri lege, non quia ipsa sa-
 crificia à peccato emundarent, sed quia erant quædam pro-
 testationes fidei, quæ à peccato mundabant: Et hoc etiam
 ipsa lex innuit, cum Leuit. 4. & 5. in oblatione hostiarum
 pro peccato ait: *Orabit pro eo sacerdos, & dimittetur ei quasi*
peccatum dimittatur, non ex vi sacrificiorum, sed ex fide,
& deuotione offerentium. Hæc S. Thomas, sed in deuo-
 tione etiam contritionem intelligere debemus, sine qua
 non proderat protestatio fidei.

Necesse est ergo exemplaria quidem celestium his mundari.
 Hæc verba difficillima sunt, quoniam per obscurum est,
 quæ sint hæc, quæ nunc Paulus vocat *caelestia*, quæque me-
 lioribus hostijs emundari dicit; *caelestia* enim nullæ emun-
 datione indigent. Exemplaria Græcè *ὑποδείματα* hic
 dicuntur, quo nomine figuræ intelliguntur, quasi obscuræ
 picturæ rerum, vt diximus capit. 8. n. 11. Chrylostomus:
 Quæ autem nunc vocat *caelestia*? num cælum aut Angelos
 Nihil tale, sed ista, quæ apud nos geruntur. In cælis ergo
 105 sunt ista, quæ nostra sunt, & hæc nostra *caelestia* sunt, quam-
 uis in terra celebrentur, & cæc. Theophylactus eodem
 modo: *Caestia*, inquit, nostra, dicit adedque illa, quæ ad
 Ecclesiam pertinent. Apertius Oecumenius: *Caestia* vocat
 ea, quæ sunt in nouo testamento quoniam sacrorum ini-
 tiatio, quæ in ipso fit, *caelestis* est, ac *caelestes* ciues sunt
 fideles, quæquam interim versentur in terra. Theodoretus:
Caestia autem appellauit spiritualiter, quibus munda-
 tur Ecclesia. Glossa interlinearis, *Caestia* Ecclesiam inter-
 pretatur, & Primasius, & Haymo, & Anselmus.

Sed præterquam, quod durum videtur, ea, quæ nunc
 in terra geruntur, appellare *caelestia* soperest, vt expo-
 nant, quomodo ea, quæ sunt in Ecclesia, mundata fuerint
 sanguine Christi, non enim mysteria Ecclesiar, sed homi-
 nes

nes emundati sunt, & ipsa mysteria emundant, non
 emundantur. Deinde, quomodo cum his connectent,
 quod sequitur: *Non enim in manu facta sancta Iesus intro-*
iuuit & cæc. & quomodo his verbis reddatur ratio præce-
 dentium.

Propterea S. Thomas, cum hanc expositionem po-
 suisset, alteram ei præfert; nempe *Caestia* appellari ip-
 sum cælum, cuius figura erat tabernaculum, atque illud
 emundari dicit, quia homines per Christum emunda-
 ti sunt, vt in illud ingrederentur: Sicut tabernaculum 106
 inquit, dicebatur in veteri testamento emundari, non
 quod haberet in se aliquam immunditiam, sed quia
 mundabantur quædam irregularitates, quibus impedi-
 bantur accedere ad sanctuarium. Thomam secutus est
 Lyranus.

At hoc etiam durius. Quis enim æquo animo audiat
 cælum, siue cælestem patriam, mundari? Quis ita lo-
 quatur, domum emundari eum emundatur homo? Mi-
 107 *hi* quæuis hæc emundationis interpretatio non pla-
 ceret, quia nimis dura est, omnino placet *Caestia* appel-
 lari ipsum cælum & quia ita vocabulum proprie accipi-
 tur, & quia cogit, quod sequitur: *Non enim in manu fa-*
cta sancta Iesus introiuit exemplaria verorum, quibus ver-
 bis ratio præcedentium redditur in hunc sensum. Dixi
 exemplaria *caelestium* mundata esse sanguine animalium,
 ipsa verò *caelestia* mundari debuisse melioribus hostijs,
 quoniam Christus non introiuit in sancta Moysis, ar-
 tificum opera fabricata. Ad ea enim vt introiretur,
 satis erat sanguis hircorum, & vitulorum; sed in cæ-
 lum ipsum ingressus est, ad quod vt introiretur, nobiliori
 hostia opus fuit. Præterea *Sancta manu facta*, id est, san-
 107 *cta* sanctorum tabernaculi dicit esse *Exemplaria verorum*
sanctorum, id est cæli, in quo sunt beati, sicut dixit cap.
 8. *Sanctorum minister & tabernaculi veri, quod fixit dominus,*
et non homo. Cum ergo dicit. *Necesse est ergo exemplaria*
quidem celestium his mundari, cum tabernaculum sit exem-
 plare, hoc est, figura & umbra, *Caestia* non possunt intel-
 ligi nisi cælum.

Autoris
 sententia.

Si ergo ita intelligamus, & dubitemus cur *Cælestia* potius dixerit, quam cælum, dicemus hunc esse sensum: Necessesse est sancta, quæ sunt exemplaria sanctorum cælestium, his mundari, ipsa vero sancta cælestia, id est, tabernaculum cæleste, & domicilium beatorum melioribus hostijs. Nec obstat huic sensui, quod in Græco est. *Necessesse est ergo exemplaria quidem eorum, quæ in cælis sunt*. Intelligit enim eorum sanctorum, quæ in cælis sunt,

Nunc superest exponere quomodo sancta sanctorum cælestia, aut (vt in Græco est) supercælestia, quia supra omnes cælos domicilium beatorum collocati est, emundari potuerint? Quoniam cum continuo ait. *Non enim in manufacta sancta Iesus introiuit*, & cæt. satis ostendit se non alludere ad dedicationem tabernaculi, in qua & ipsum, & omnia eius vasa sanguine sanctificata sunt, sed ad introitum pontificis in sancta sanctorum. Qui cum introitet immolato vitulo, & hirco, sanguine respergebat sancta sanctorum. De quo ita legimus *Leuit. 16. Cumq; mactauerit hircum pro peccato populi, inferet sanguinem eius intra velum, sicut preceptum est, de sanguine vituli, vt aspergat e regione oraculi, & expiet sanctuarium ab immunditijs filiorum Israel, & a prauaricationibus eorum, cunctisq; peccatis.*

Quare quod dicebant Thomas & Lyrantus cælum mundari quia homines mundabantur, & in exemplum adducebant emundationem tabernaculi; non videtur cum verbis *Leuitici* conuenire, quæ manifeste declarant, non homines emundari, sed tabernaculum quod erat pollutum peccatis filiorum Israel. Peccatis inquam, non fecibus, aut excreationibus, vt exposuit Hieronymus *Oleafruius*. Et cont inuò apertius docet ipsum tabernaculum contrahere sordes quasdam ex propinquitate filiorum Israel, quia intra eorum castra collocabatur. Ita enim ait: *Iuxta hunc ritum faciet tabernaculo testimonij, quod fixum est inter eos, in medio sordium habitationis eorum.* Tabernaculum per peccata filiorum Israel quodammodo polluebatur (vt exponit *Lyrantus* *Leuit. 16.* & *Abulensis* in idem caput. 17. quia cum esset locus, in quo

Deus

Deus habitabat, videbatur ei fieri iniuria, quod homines eo neglecto peccarent. Et quia peccatis tam sacerdotum, quam reliqui populi polluebatur tabernaculum; pro peccatis sacerdotum expiatur sanguine vituli; pro peccatis populi, sanguine hirci. Ita templa pollui dicuntur, cum certa in eis peccata perpetrantur. Huiusmodi autem contemptum rectè pollutionem vocari, Deoque ingratisimum esse declarat illud *Mala. 1. Ad vos ò sacerdotes, qui despiciis nomen meum & dixistis: In quo despicimus nomen tuum? Offeris sub altare meum panem pollutum, & dicitis: In quo polluimus te? In eo quod dicitis, Mensa domini despecta est. Et postea: Quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit dominus exercituum. Et vos polluistis illud in eo quod dicitis: Mensa domini contaminata est, & quod superponitur, contemptibile est.*

Eodem modo cælum, quod Dei locus est multò præstantior, & venerabilior, pollutum fuerat peccato primorum parentum, qui cibi suauitatem illi prætulerunt, & postea peccatis illuc ascendentibus, id est, ad notitiam Dei venientibus quasi teterrimo odore polluebatur, vt in eadem verba *Leuitici* glossa subindicauit. Cum autem per sanguinem Christi suus honor cælo reddatur, & peccatorum factor tollatur, & homines ad bona cælestia aspirant, emundari dicitur. Etenim quamuis multi post Christi passionem peccent, tamen odor sanguinis eius adeo suauis fuit, vt magis ille placeat, quam factor peccatorum displicet.

Quoniam ergo Dei locus, id est, sancta sanctorum cælestia polluebantur, in quibus & Deus & sancti angeli quodammodo polluuntur, & à primis parentibus, atque adeò ab vniuerso humano genere polluta erant cælestia; necesse fuit vt melioribus hostijs emundarentur; quam sancta terrestria.

Sed cur dixit *melioribus hostijs*, cum Christus vnã hostiam dumtaxat obtulerit? Quoniam hæc hostia, quod idem repetitur, & a multis sacerdotibus offertur, & ideo, quasi multa hostia censentur: Sicut sacra Eucharistia, cum vnũ sacramentum sit, propter species panis

& vini, sacramenta dici solet. Repetitur autem hæc hostia, quoniam etsi semel oblata cælum emundauit, tamen quotidie peccatis nouis hominum polluitur cæleste tabernaculum, & emundari debet eadem hostia.

Non enim in manu facta sancta & cæter. Hæc iam expedita sunt his, quæ diximus numer. 105. & sequentibus. Vbi autem ait, Exemplaria verorum, non est *ὑποδείγματα*, vt paulo ante, sed *ἀντίτυπα*, id est, quæ facta sunt ad exemplar verorum, quæ Moysi ostensa sunt, id est, cælestium, & ideo illa representabant. *ἀντίτυπα* enim dicuntur imagines ex prototypis expressæ. Ideo itaq; utroq; nomine significatur nunc, sed diuersa ratione; nam tabernaculum Moysi dicitur *ὑποδείγμα*, cælestis, quia eius figura, & umbra est, & *ἀντίτυπον*, quia ex eo expressum est, & illud repræsentat.

Vt appareat nunc vultui Dei pro nobis. Introiit in Sancta, ac non ita, vt cum introitu curam nostram deposuerit, nunc etiam causam nostram agit apud patrem, & ei seipsum ostendit, vt nostri misereatur, ac pro nobis interpellat. Quod latius exposuimus super. 7. n. 75, & sequet.

Neque vt sepe offerat semetipsum. Quoniam dixit: *Vt appareat nunc vultui Dei pro nobis*, nequis existimet non esse per eum factam, quinno redemptionem, quia post illam orat patrem, docet eum inuenisse redemptionem æternam, atque ideo ita semel ingressus est in Sancta, & ita ea nobis aperta, ac peruia reliquit, vt neque iterum immolare se ipsum, opus habeat, vt iterum ingrediatur in Sancta. Pontifices singulis annis introibant, quia redemptionem non inueniebant, Christus inuenit, & quidem æternam, quare non est opus vt se iterum patri offerat.

In sanguine alieno. Hircorum, videlicet, & vitulorum, quos vt in sancta ingredierentur, immolabant.

Alioquin oportebat, eum frequenter pati a origine mundi. Hoc est, nam si redemptio eius non esset æterna, sed tantum prodesse posset ijs, qui tunc vivebant, & iterum mori eum oporteret, pro ijs, qui sequenti seculo viverent, atque ita de alijs, non satis hominum saluti conluisset

luisset, quoniam illi, qui ante eius incarnationem vixerant, sine eius sanguine salui fieri non potuerunt, oportebat igitur, vt in singulis generationibus ab origine mundi pro hominibus illius generationis moreretur.

Nunc autem semel in consummatione sæculorum & cæter. Tantum abest, vt opus habuerit pati frequenter ab origine mundi, vt non in ipsa origine, sed post annos plurimos passus fuerit, idque semel, quoniam vna oblatione peccatum deleuit. Theophylactus hic sic ait. Quæsiuit Gregorius Nissenus in sermone catechetico, & in sermone de natalitio Christi de hoc ipso, *curam in consummatione sæculorum incarnatus sit filius, ac in hunc modum diluit: Quo modo perit. Medicus intus adhuc febri corpus succedente, cum per morbum facientes causas adhuc accenditur, nullum adhibent ægroti ex cibis auxilium, expectantes, aut sper, dem malum hoc ad summum increuerit: sic & nobiscum actum est. Expectauit animarum Medicus, donec vniuersa malitiae ægri tudo panderetur, vt nihil iam abditorum incuratum maneret Medico, solum modo, quod parer vlti curam & cæter. vide de his Sanct. Thomam. 3. part. quæstion. 1. articul. 5. & 6.*

*Christus cur
incarnatus
& passus in
fine sæculo-
rum.*

Exiit tamen ex his verbis grauis quæstio, & difficilis, eus Christus passus dicatur in consummatione sæculorum. Atq; hæc quidem veteres patres non admodum mouit, quia proximi Christi temporibus fuerunt: sed nos post tot sæcula iure optimo mouet, quo modo enim in consummatione sæculorum passus est, cum a passione plures mille quingentis quinquaginta annos iam fluxisse videamus, & ignoremus an multo etiam his plures super sint? Nec solus Paulus hoc dixit, ita etiam alij Apostoli loquuntur, vt. 1. Iohan. 2. *Filioli, nouissima hora est.* Apocal. 1. *Apopalypsis Iesu Christi, quam dedit illi Deus palam facere seruis suis, quæ oportet fieri cito.* Et postea, *Beatus, qui legit & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea, quæ in ea scripta sunt, tæpns enim prope est.* Imo & in parabola operatorum,

Matth. 20. nonnulli *Duodecima hora*, interpretantur tempus prædicationis euangelicæ vt Hilarius: canone. 20. in Matth. Hieronymus ad finem ca. 9. Zachariæ, Gregorius homilia. 19. in Euang. Beda in verba Iohannis, *Novissima hora est*, & multi alij. Et agnus vespere immolabatur vt legimus Exodi. 12. quod Isichius in ca. 23. Leviticis interpretatur: *Vespertina temporum* in quibus dominus advenit, dicit: Iohannes enim ait: *Filii novissima hora est*. Itaque veteres locuti sunt ita & Ecclesia loquitur.

Deus creator omnium,

homo in fine temporum.

Et quamvis variè quidam cetera verba eludere nitantur, ne finis sæculi advenire existantur: hæc Pauli, quam nunc interpretari testamur, nulla arte eludi posse videntur. Si enim quis diceret positionem esse *In consummatione sæculorum* pro *In consummationem*, id est, in perfectionem, vt sæcula Christi sanguine? & Evangelica doctrina perficerentur: idq; confirmaret nomine Græco *ἐπιτέλεια*; quod perfectionem videtur significare: dicemus tpe scriptura vti hoc vocabulo, sed semper vt sine significet, vt Matth. 13. *Sic erit in consummatione sæculi*. Exhibunt angeli & cæ: Et ibidem: *Messias vel consummatio sæculi est*, & ca. 24. *Et quod signum adventus tui, & consummationis sæculi?* Et 28. *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsq; ad consummationem sæculi.*

Consum-
matio.

Communis expositio, eaq; doctissimorum hominum est, novissimū tempus, aut finem sæculorum, siue temporū, dici tempus adventus Christi, quia & si longe à fine sæculi distet, mille anni ante oculos domini, sicut dies hæsterna que præterit & quod longè hominib; videtur, Deo brevissimum est, & æternitati. Sed ita loquendum est, omnis duratio sæculi brevissima est, imo nihil est comparata cum æternitate, & quolibet tempore antequam Christus veniret, dici potuit *In consummatione sæculorum*. At consummatio sæculorum neque Deum respicit neque æternitatem, sed ipsa tantum sæcula quorum finis dicitur. Quare vere dici non potest, nisi cum sæcula ipsa finiuntur.

Dicunt

Dicunt etiam multi Christum passum affirmari in consummatione sæculorum, quia iam nec novus legislator venturus erat, nec nova lex, aut nova humana reipublice mutatio expectanda est. Verum aliud est legem aut rempublicam non mutari, aliud consummari sæcula, quæ fluxu annorum fiunt, & dum illi fluunt non consummantur. Quid enim consummationi sæculorum cum mutatione legis aut reipublice? possunt sæcula finire sine mutatione legum, & possunt leges mutari sine consummatione sæculi. Iam à Christi passione mille quingenti quinquaginta anni fluxerunt, fortasse multo plures, fluent quis scit an velit Deus plures annos viui sub lege Evangelica, quæ perfectissima omnium est, quam sub naturali, & scripta homines vixerunt. Quomodo finis sæculorum tunc dici posset quid vis medium sæculorum est? Tunc etiam diceretur Christus passus in consummatione sæculorum? Negabis id Paulum fuisse dicturum, si tot annos duraturum esset seculum. Profecto id ipsum negarent, qui vicini fuerunt temporibus Apostolorum si scirent tot annos esse numerandos ante eius consummationem, quos nunc numeramus. Et dixit tamen id spiritus sanctus, qui sciebat?

Nec illud satisficit, quod scribit Oecumenius in illud. 1. Iohan. 2. *Novissima hora est*, quod est post medium cū usq; res, recte appellari novissimum & extremum: quis enim affirmare potest medium durationis sæculi fuisse, cum Christus venit, aut etiā plus medio? deinde quis nunc primam horam à meridie finem diei dicat?

Multi satis se exponere putant si dicant, *In consummatione sæculorum*, id est, in ultima ætate mundi, sed quid refert si ultima ætas plurimos annos habeat? non enim dici poterit initium eius consummatio sæculi, vt si senectus, quæ ultima ætas hominis est, quadraginta, aut quinquaginta annos haberet, in iugum senectutis non posset recte dici finis, aut consummatio vite.

Nec illud verius, quo Hieronymus & quidam alij difficultatem effugere conantur, exponunt, *In consummatione*

Y 4. id est

id est, sub consummationem, nam sub consummationem dicitur, cum iam instat, ac fere adest consummatio; quod hic dici non potest, ut sub lucem, sub noxem, cum iam fere lux, aut nox est, ut in r. Georgicorum inquit poeta Virgilius.

*Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese.
Diversi rumpent radij & cxt.*

Vbi Seruius eundem locum exponens interpretatur *Sub lucem*, id est, Oriente luce.

*Autoris
sententia.*

Arbitror ergo aliter locum esse interpretandum, idque plano ac facili sensu, ut, Christus dicatur passus *In consummatione seculorum*, id est: cum secula ac tempora consummata sunt, quæ Deus præfinierat passioni eius. Et ut semel dicam, nihil aliud est, quam quod scripsit Gal. 4. *At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum & cxt. & Ephef. 1. Secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis temporum instaurare omnia in eo & cxt.* Nihil aliud est plenitudo temporis, siue impletio, quam consummatio seculorum. Sensit hoc Caietanus, qui exposuit: Non in principio mundi, sed in perfectione seculorum definitur à diuina providentia. Aliud est *Consummatio seculi*, quod finem mundi significat, ut: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi*, aliud *Consummatio seculorum*, quod *Gen. 1. c.* cum articulo dicitur quasi dicas, *Illorum seculorum*, quæ scilicet Deus præfinierat passioni filij sui. Hoc mihi Paulus affirmasse videtur Eph. 3. cum ait. *Et illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à seculis in Deo*, quod etiam ponitur cum articulo, quasi dicas ut omnes doceam arcana Christi, quod Deus à principio seculorum, id est, ex quo capere secula illi præfinita, absconderat, & paucis idque obscure indicauerat. Et conuulso: *Ut innotescat principibus & potestatibus in celestibus per Ecclesiam multisiformis sapientia Dei secundum præfinitionem seculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro, id est In Christum Iesum, quod est, in eius aduentum & passionem.*

Ac

Ac fortasse (quamuis & aliter id intelligi posse non ignorem, pauloque aliter ipse interpretatus fuerim in cap. 5. *Tempora secularia*. Michæ. num. 47) hæc sunt tempora, quæ Paulus appellat *secularia* in Græco *tempora seculorum*, quæ ante aduentum Christi fuerunt, quod tamen ihs, quæ in Michæam dixi, non repugnat ut Rom. 16. *ei autem qui potens est vos confirmare iuxta Euangelium meum, & predicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti*, id est paucis, & obscure reuelati seculis illis quæ Christi aduentum præcessere. Et ut hoc aperiat, infert: *Quod nunc patet factum est per scripturas prophetarum, & ceter.* id est, quod nunc testimonij prophetarum confirmamus, ut omnes gentes credant. *Tempora ergo secularia* sunt quæ ante Christi aduentum fuere, & addit, *Quod nunc patet factum est & ceter.* ut iam tempora secularia transisse doceat. Similiter loquitur. 2. Timot. 1. *Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, & gratiam, quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia. Manifestata est autem nunc per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi.* Tit. 2. *In spem vite æternæ, quam promisit, qui non mentitur Deus, ante tempora secularia: manifestauit autem temporibus suis verbum suum in predicatione, quæ credita est mihi & ceter.* Datam dicit gratiam & promissam vitam æternam ante secula, quæ Christi aduentum præcesserunt, quoniam ab æterno Deus eam dare decreuit, & eius immutabilis voluntas nihilo minus certa erat quam promissio, aut donatio.

Nunc ea, quæ alterum sensum confirmare videbantur, diluamus. Cum dicitur: *Homo in fine temporum* eundem sensum habet *In fine temporum*, quæ Deus videlicet præfinierat aduentui Christi. De quibus, & Haba. 3. dictum est: *In medio annorum nosam facies*, id est, intra annos diuinæ voluntati præfinitos. Illud Iohannis, *Nonissima hora est*, recte est à Caietano explicatum his verbis: *Quod dicit, Nonissima hora est*, significat quod est tempus seductionis, nam seductio appropriatur ultimo tempori, quod est tempus Antichristi, qui anto-

Y 5 nomastice

nomasticè est seductor, & propter hunc sensum subiungit: *Et sicut audistis quia Antichristus venit & nunc Antichristi multi facti sunt: unde scimus, quia nouissima hora est.* Manifestat quo sensu loquatur. Quem admodum multi sunt Antichristi præuenientes illum Antichristum, ita nouissima hora est. Sicut præsentis Antichristi, officium exercent Antichristi, ita præsens hora exercet officium nouissimæ horæ: Hæc Caietanus: cuius expositio satis confirmatur illis verbis: *Vnde scimus, quia nouissima hora est.* Ac si dicat: Non hoc dixi, quod iam extremum mundi tempus venerit, sed quod tunc fuit Antichristi, atque seductores, ut quodam modo venisse videatur. Oecumenius hoc singulis fidelibus illius temporis dictum putat, ut cogitent sibi finem vitæ imminere, & sanctius viuant. Dicit etiam nouissimam horam appellari, quia peisima erat, & plena seductoribus & vitijs.

120 Verba Apocalypsis ita sunt intelligenda, ut cito illa facienda esse dicat, quia cito incipienda erat persecutio Ecclesiarum, ad quas scribēbat, ut in illius cap. commentarijs diximus. Quod si id ad omnia, quæ sunt in Apocalypsi referamus, Arethæ expositionem sequemur, qui ait: Potro eventum eorum, quæ tractantur, breui pollicetur eventurum, non vulgari modo, sed metiens humana diuinis, quorum collatione etiam ea, quæ longissimo tempore, & post multos annorum millenarios eueniunt, tamquam dies hesternæ, & nocturna vigilia reputantur & cetera. Certe ea, quæ nobis promittuntur, scriptis ram solere metiri, non nostra mensura, quibus pauci anni, longissimum tempus est, sed mensura Dei, & æternitatis, cui breuissimæ sunt, quæ nobis longissima videntur, aperte Apostolus Petrus docet in secunda Epist. cap. 3. in quo de iudicij die locutus ait: *unum vero hoc non latet, vos charissimi, quia vnus dies apud Dominum, sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus. Non tardat Dominus promissionem suam & cetera.*

121 Sed tamen aliud est, dicere Iohannem cito futura esse quæ prædicat, quæ tunc ad finem mundi pertinent, aliud, Christum passum esse in consummatione sæculorum. Nā quod

quod huic fit cito, illi potest fieri sero, quod autem consummatur, & huic, & illi consummatur. Vere dici potuit tunc, cito venturum fuisse finem mundi, non quidem respectu nostri temporis, sed respectu æternitatis, nec tunc solum, sed & multo antedici potuit: at consummari sæculum dici non potuit, quia consummatio rem ipsam quæ consummatur, respicit, non tempus nostrum, aut æternitatem: atque idcirco dixi, quod consummatur, omnibus consummari. Si dicas respectu æternitatis tunc etiam consummari: id etiam initio creationis dici potuit. Quis autem dicat Adā vixisse in consummatione sæculi: aut Abraham mortuum, aut Mosem legem tulisse, aut Iudæos captiuos abductos fuisse Babylonem in consummatione sæculi?

122 Quod autem in parabola Matthæi multi interpretantur horam duodecimam esse tempus prædicationis Euangelicæ, & vocationis gentium, si ita ut sonat, accipiatur, non videtur verum esse posse, quoniam alij, qui prius veniant, quos Iudæos esse interpretantur, queruntur: *Hi nouissima vna hora fecerunt, & paræ illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei & ætus.* Et quidem olim verum videri potuit patribus, quorum ætate paululum laborauerat in vinea populus gentium, nunc verum ipsidem non videretur, quia tempus, verum non esse declarauit. Etenim populus Iudæicus fuit sub lege mille quadringentis sexaginta & vno annis, tot enim numerantur ab anno primo exitus ex Aegypto vsque ad felicem Christi natalem, quibus addamus triginta tres vitæ Domini: at populus gentium plures annos sub lege Evangelica vsque ad hoc tempus seruiuit. Quo modo ergo dicere potest populus Iudæorum se portasse pondus diei & ætus, & populum gentium vna hora laborasse?

123 Si hoc ergo de populo gentium interpretandum est, de illis intelligetur, qui in fine mundi vocabuntur, & tunc populus Iudæorum etiam vocabitur, quereturque idem datus, qui idolorum cultores fuerant, & sibi, qui a lux gentis initio, legi seruiuerunt. Possemus de illis inter

interpretari, qui initio prædicationis Euangelij crediderunt ex Iudæis, & ex gentibus, nisi hora duodecima, quæ finis est diei, cogeret de fine mundi intelligere, atque ideo continuo ait: *Cum sero autem factum esset & cæ.* Agnus vero vespere immolabatur, quia Christus diu expectatus tandem in consummatione sæculorum, quæ Deus præfinierat, passus est, et quia vespertino tempore expiravit.

Cæterum veteres patres, qui aliter loquuntur, atque aliter verba Marthei, & Iohannis & Pauli, interpretantur, obijciendi nobis non sunt, quoniam finem sæculi in proximo esse putabant, ac propterea sic & interpretabantur, & loquebantur: qui si, nunc in terra viverent, non possent ita loqui, aut interpretari.

Ad destitutionem peccati. Nonnulli codices habent: *Ad destructionem peccati.* In Græco est *eis' adêtnoiv' auaptias* quod ita Theophylactus interpretatur: vt destituat, hoc est, deiciat peccatum, & que fiduciam & potestatem adiumat & cæter. Idem vocabulum est in Græco capitul. 7. & interpres vertit, *Reprobatio*, ubi ait, *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius.* Et verbum *adêtnoiv'*, vnde hoc nomen deducitur, in vsu scripturæ est

124 & à nostra interprete vertitur, *Irritum facere, contemnere spernere, rejicere*, vt in locis, quos nunc indicabo, videre licet. Marcj. 6. ubi nos habemus: *Noluit eam contristare.* Erasmus vertit, *noluit eam rejicere.* Et capitul. 7. *bene irritum facitis præceptum Dei vt traditionem vestram seruetis.* Lucæ. 7. *consilium Dei spernerunt.* Et cap. 10. *Qui vos spernit, me spernit.* Ioha. 12. *Qui spernit me, & non accipit verba mea.* 1. Cor. 1. *Et prudentiam prudentium repræbabo.* Gal. 2. *Non abijcero gratiam Dei.* Ex his iam constat satis, quid velit Apostolus dicēs *Ad destitutionem peccati*, id est, vt peccatū abijceretur, & reprobareretur, loqueq; repelleretur. Ex quâvis sensu parū differat, *Ad destitutionem*, & *ad destructionem*, tū meli⁹ Græco respondet, quā in multo plurib⁹ codicibus legitur, *Ad destitutionem peccati* id est, vt peccatū destitueretur, & reprobareretur ab omnib⁹.

Per hostiam suam apparuit. Oecumenius per Hyperbatō hoc die-

hoc dictum putat, dicendum enim fuisse, *Apparuit per hostiam suam ad destitutionem peccati.* Quo sensu, *Apparuit* significat, *Manifestatus est mundo.* Probabilis hæc quidem expositio est, sed ego ita potius exponerem: *Apparuit* Deo patri ingrediens in Sancta sanctorum cœlestia, postquam semetipsum obtulit in cruce. Perstat enim semper in collatione Christi cum pontifice, & quia dixerat, 125 *Neque vt sepe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno: idcirco infert: Nunc autem semel in consummatione sæculorum ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit.* Ac si diceret: *Non læpe intravit vt pontifex verus, sed semel, neque in sanguine alieno, id est, hircorum, & vitulorum, vt ille, sed per hostiam suam, id est, offerens semetipsum sicut pontifex intrabat offerens victimas.* Multo que aptius intelligitur, semel introiit in Sancta, quam semel apparuit in terra, præsertim cum ante passionem suam apparuerit in terra. Et illud *Apparuit* respicit, quod supra dictum erat: *Non enim in manu facta sancta Iesus intravit exemplaria verorum, sed in ipsum cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.* Et quod ait: *Ad destitutionem peccati* potest ita intelligi: *Per hostiam suam Ad destitutionem peccati, id est, quam obtulit Ad destitutionem peccati.* vel ita: *Apparuit Deo, introiit in cælum ad destitutionem peccati, vt ibi pro nobis interpellet, & amore ad se homines eleuet, & trahat, atque ita peccatum ab omnibus rejiciatur, & reprobetur.*

126 *Et quem admodum statutum est hominibus & cæter.* Pro *Quem admodum* in Græco est *καθ' ἕσθη*, quod Erasmus vertit, *Quatenus*, de quo iam diximus cap. 7. num. 69. sed hic optime verti, *Quemadmodum*, indicat alterum membrum similitudinis, sic & Christus semel oblatus est. Ita etiam vertitur trāslatio Syriaca. Quæ est ergo hæc similitudo? *Quem admodum propter peccatum primi hominis statutum est, vt omnes moriantur, & postea ad iudicium veniant, vt digna factis recipiant, ita Christus, qui peccata nostra suscepit, mori voluit, vt nos morte sua à morte liberaret.* Deinde ad iudicium veniet, non vt ipse iudicetur, sed,

tur, sed ut omnes iudicet & omnes, qui eius aduentum expectant, ab omnibus malis eripiat, & in vitam æternam perducatur. Itaque ostendit (ut ait Theophylactus) causam, cur Christus mori voluerit, ne eius mors Hebræis, aut scandalo esset, aut dedecori. Atque ideo ut ostendat eum potuisse non mori, si vellet, & mortem sua morte vicisse, addit: *Secundo autem sine peccato apparebit expectantibus se in salutem.*

127

Sic & Christus semel oblatus est. Redundat, est, sine dubio, nam & in Græco tantum est, *Oblatus*, Et sensus optime constat sine illo: *Sic & Christus semel oblatus ad multorum exhaurienda peccata secundo apparebit & cæc.*

Ad multorum exhaurienda peccata. Mortuus est, & oblatus, at non quia mors in eum ius habebat, sicut in cæteros homines, sed ut genus humanum à morte liberaret. Sed cur multorum dixit, non omnium? Quia mors Christi, etsi sufficiens erat, ut omnium peccata deleteret, non tamen omnes per eam seruati sunt, sed tantum electi. Quantum ergo ad sufficientiam attinet, omnium peccata deleuit, quantum ad efficientiam, non omnium, sed multorum. Ita etiam Matt. 26. *Hic est enim sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Et cap. 20. *filii hominis non veni ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis.* Ita Chrysostomus & Theophylactus & alij interpretati sunt, sed aliter etiam interpretatur Theophylactus, ut cum dicit, *Multorum*, intelligatur omnium, omnes enim multi sunt. Quod optime confirmari potest verbis Pauli Rom. 5. *Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita & per unius obedientiam iusti constituentur multi.* Cæterum pro eo, quod interpretes dixit, *Exhaurire* avertit quod Erasmus vertit, ut multorum peccata tolleret, Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, Theodororus interpretantur, obtulit ea patri ut ipse remitteret. Abstulit ex hominibus (ut ait Chrysostomus) & obtulit patri. Interpres autem Oecumenij perperam vertit, perferret, pro offerret. Et petulit, ac retulit hominum peccata patri, cum tantum vertendum esset obtulit. Nec temere ita inter

128

interpretati sunt, nam verbū illud Græcum significat offerre, ut supra cap. 7. *Præ pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populis.* Et cap. 13. *Per ipsam ergo offeramus hostiam laudis semper Deo.* Quare & translatio Syriaca habet. *Immola uit in se ipso peccata.* Significat præterea sursum fero, ut Matth. 17. *Et duxit illos in montem excelsam.* Et eodem cap. 7. *Hoc enim fecit semel se offerendo.* Eodem participio usus est Iacobus. c. 2. ubi habemus: *Offerens Isaac filium suum super altare.* 1. Petr. 2. *offerre spirituales hostias ei.* Ibidem, ubi habemus: *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum,* pro *Pertulit*, est hoc verbum: In re igitur, & in verbo Græco nulla est controuersia, sed in nostra translatione, quæ nihil ad notionem verbi Græci videtur pertinere. Quorsum enim eum vertisse dicemus: *Ad exhaurienda peccata,* cum longe alia sit verbi Græci significatio? Primum ex ijs, quæ diximus constat posse iuxta nostrum interpretem verti, *Ad multorum offerenda peccata,* ut Chrysostomus, & Theophylactus & Oecumenius interpretati sunt. Et: *ad multorum perferenda peccata,* id est, ad imponendum sibi peccata hominum, ut pro illis pœnas lueret, sicut dictum est Iai. 53. *Dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrum.* Sed hoc in loco maluit dicere: *Ad multorum exhaurienda peccata,* per metaphoram hoc verbo utens, ut *Exhaurienda*, sit idem, quod tollenda, siue consumenda. Ita enim per metaphoram Latini eodem verbo uti solent. Ut Cicero pro Sestio: *Eadem sibi manu vitam exhaustit, quæ mortem sæpe obtulit hostibus.* Et lib. 9. Epist. ad Dolabelam. 14. *Libentiusq; omnes meas laudes ad te transfuderim,* quàm aliquam partem exhausterim ex tuis. Et in Epistolis ad Quintum fratrem lib. 1. Epist. 2. *Exhaustus enim est sermo hominum, id est, consumptus.* Similiter ait idem: *exhauriri dolorem, exhauriri amorem.* Et Virgilius dixit.

129

130

Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos.

1. Ane.

Id est, consumptos. Usus est autem hac metaphora, quoniam verbum Græcum significat *Sursum fero* quod non fit nisi tollendo aliquid de loco suo, & sursum ferendo, & si militer sursum fertur, & de loco suo dimouetur, quod exau-

exhauritur. Ita Christus peccata nobis abstulit, & ad se tulit, id est, in se recepit. Quod si recte acque eleganter dicitur exhaurire dolorem, exhaurire amorem, & Honoratus dixit:

Ligonibus duris humum

Exhauriebat. — Cur non recte dicatur Exhauriri peccata, id est, tolli, siue consumi, siue à loco suo ablata, sursum ferri? imitatus itaque est interpres quantum licuit, metaphoram Græci verbi.

Secundo sine peccato apparebit.] In primo aduentu apparuit cum peccatis, Dominus enim posuit in eo iniquitates omnium nostrum & ipse recepit in se, ut pro nobis illa lueret, & quæ non rapuit tunc exolvebat. Idem humilis apparuit, & tradidit se iudicanti iniuste, & pro sua magna misericordia mori etiam voluit. At licet mortuus sit, non potuit à morte teneri, sed ea victa resurrexit & in cælum ascendit, Et iterum veniet, nulla peccata ferens, quæ luat, sed præmium mortis suæ daturus electis, qui tunc viuent. Omnia eò pertinent, ut non necessitate, sed voluntate & caritate sua mortem eum pertulisse doceat, quia nos per sanguinem eius eramus liberandi.

Expectantibus se in salutem.] Apparebit in salutem expectantibus se, id est, veniet ut liberet, & seruet electos suos, qui tunc acerrime pugnabunt & multis modis affligentur ab Antichristo. De hac liberatione pulcherrimè locutus est Habacuc cap. 3. ubi ait: *Suscitans suscitabis arcum tuum, iuramenta tribubus, quæ locutus es, & cæc. usque ad finem capitis: ubi etiam ait: Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo. Percussisti caput de domo impij & cæc. quæ latius in eiusdem prophætæ commentarijs enarrauimus. Pro Apparebit est ὀφθησεται, videbitur. Cum enim tenebræ malorum, & persecutionum ingruerint, cum nulla salus sanctis relicta videbitur, tunc repente eum videbunt electi, & animos ac lætitiã resument. De hoc præclare Iohannes Apocalyp. 19. Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur fidelis & verax, & cætera, quæ latius persequitur.*

C A P.

C A P. 10. *M. B. R. A. M. enim habens lex futurorum bonorum, & cæc.] Lex fuit, ut rudis & inchoata pictura gratiæ, & honorum noui testamenti, nõ imago expressa id est, habuit figuram, non habuit veritatem, quia non dedit gratiam, gratia enim & veritas per Iesum Christum facta est. Quid sit umbra & quid imago expressa, supra explicauimus ca. 8. n. u. Theophylactus: umbratili namq; picturæ similia erant vetera, ut quæ plane obscura essent; noua verò imagini, hoc est veritati, ut quæ clarè subsistant & perfecta sint, & c. Ita etiam interpretatur Chrysostomus, sed Theophylactus ex verbis Gregorij Nazianzeni subtiliorem colligit explicationem. Ille enim in concione de pascha scripsit pascha legis fuisse typi typum obscuriorem, ex quo Theophylactus colligit legem umbram dici apud Apostolum, imaginem verò vocari ea, quæ nunc perficiuntur in Ecclesia, id est, iustificatione, & gratiam, & dona: sed ut ea, quæ erant in lege, erant figura eorum, quæ sunt in nouo testameto: ita ea, quæ sunt in nouo testamento, figuram esse perfectiorum bonorum, quæ electis in futuro sæculo præstanda sunt, quæ nunc ab Apostolo Res vocantur. Quemadmodum ergo umbratilis pictura, siue prima delineatio inferior est imagine, ita imago ipsa inferior est re, cuius est imago.*

Verba Gregorij quæ refert Theophylactus, sunt in secunda oratione in pascha, ubi ita ait: iam verò paschæ participes erimus, nunc quidem in figura, licet magis perspicua, quam in lege veteri, legale enim paschæ, (nec enim dicere verèbor) figuræ figura erat obscurior aliquanto antem post peccatũ & purius, cum videlicet illud nouũ filius Dei nobiscum in regno patris bibiturus est, patefaciens ac docens, quæ nunc minus plene declarauit, & c. Eadem verba Gregorij refert Oecumenius, & in Apologético, acque in oratione ad subditos, idem eum dixisse affirmat, placuisseque id alijs patribus. Ex quamuis de his Pauli verbis nihil Gregorius dixerit, existimat Oecumenius eum illis adductum fuisse, id ut diceret. Eodem modo Theodoretus interpretatus est, & Caietanus.

Z Ego

Ego quidem fateor verū esse quod Gregorius docuit, sed nec ille dixit eā esse sensum verborū Apostoli, & Chryso-
 stomi interpretatio multo mihi aptior videtur, quam ex verbis Gregorij scriptores illi colligunt. Si verba per se ipsa legantur, recte ita explicabuntur, vt à Theop. & Oecum. explicata sunt, sed si cum alijs coniungantur, vt coniungenda sunt: & quid Apostolus efficere velit, attendamus, non admodum, ita exposita, coherent. Docet legem non potuisse perficere & iustificare suos cultores, & ideo sæpe reperita esse eadem sacrificia. Hoc autem probat his verbis: *Vmbra enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Quid is verbis efficietur, si ita intelligantur. Nihil enim aliud est, quam si diceret: lex non perficit homines, quia non erat imago bonorum celestium, sed vmbra quædam & imperfecta delineatio. Demus nunc legem, quæ vmbra fuit, imaginē etiam fuisse, id est expressiorem similitudinem habuisse bonorum celestium quod fieri potuit, si figuris illis quædam adderentur, quibus multo magis similitudinem referrent celestium. Nū propterea lex perficeret homines, aut iustificaret? Nō ergo conuenit dixisse Apostolum: lex non perficiebat homines, quia non erat imago, sed vmbra, id est, obscura representatio, quandoquidem etiam si esset clarior, nō perficeret.

Video quid responderi possit. Lex Euangelica propterea imago dicitur, & non vmbra, quia homines sanctificat, & gratia est quædam imago & inchoatio futuræ beatitudinis. At potuit lex habere non solum vmbra, sed imaginem etiam celestium, etiam si homines non sanctificaret: nam etsi perfectissima imago sit sanctificatio, potest tamen esse imago sine sanctificatione, quia Apostoli verba non cogunt nos, vt de perfectissima omnium imagine intelligamus, sed de vera imagine. Præterea ceremoniæ legis, & si omnes figuræ erant Christi veteri, atq; passuri, nō potius necesse erat, vt figuræ essent omnes futuræ beatitudinis, imo multæ non videtur villo modo eam significasse. Quare lex non dicitur vmbra respectu beatitudinis, sed respectu legis nouæ. Etenim licet esset

esset in lege quædam, quæ beatitudinem significarent non satis hoc erat, vt tota lex diceretur vmbra illius: My-
 steria autem Euangelij omnes ceremoniæ significabant, nec satis apte dici videtur: lex non iustificabat homines: quia non erat imago celestium bonorum, sed vmbra, potuit enim esse vmbra, & iustificare, & potuit esse imago & non iustificare, nihil enim repugnat. At si dicamus, lex non perficiebat homines, quia ipsa perfecta non erat id est, non habebat, quod habere debebat, sicut hæc noua lex, ratio redditur vera & apta. Hoc autem dicitur, si ita vt Chryso-
 stomus, exponamus, quia Apostolus metaphora à pictura desumpta vtitur, in qua quod imperfectum, est, vmbra dicitur, quod autem est perfectum, & omnibus suis numeris absolutum, imago vocatur. Itaque sensus Apostoli est, lex non potuit perficere homines, quia vmbra quædam fuit rerum, quæ pingebantur, id est, bonorum, quæ in noua lege præstanda erant: lex autē Euangelica fuit imago, id est, veritas & vltima perfectio. Et quamuis in rebus, imago non sit vltima perfectio, sed res illa, quam refert, tamen in pictura, quæ res ipsas effecere non potest, sed imitari, vltima perfectio est imago absoluta, quia ars non habet quo tendat vltimius: Et nunc Apostolus à pictura Metaphoram ducit, vt vocabula ipsa indicant. Confirmat hoc translatio Syriaca, quæ ita habet: *Si quidem in lege erat vmbra bonorum futurorum, non ipsa met substantia eorum rerum;* quibus verbis metaphoram sumit hæc translatio Syriaca ab vmbra & corpore, quod vmbra illam efficit.

Per singulos annos eisdem ipsis hostijs & cert. singulis annis offerre-
 bantur à Pontifice eadem hostiæ in die festo Expiationis, cum introbat in sancta sanctorum, vt homines expiarentur à peccatis, & cum semper offerrentur, nunquam potuerunt homines emundari, atque idcirco alias atque alias, alijs atque alijs annis offerre necesse fuit. Singulis annis iuberet lex huiusmodi hostias immolari, nec villo anno immolari desinunt, & tamen tot hostijs non potest accedentes ad immolationem perficere, id est, iustificare & cælum illis aperire, vt sæpe iam diximus.

Semper pontificem confert cum Christo; & semper de die expiationis loquitur, quia si pontifex non poterat perficere homines, multo minus minores sacerdotes: Et in die expiationis, ad id potissimum dicata, id non fiebat, quanto minus in alijs diebus.

Alioqui cessasset offerre.) &c. Nonnulli codices Græci habent: *Alioqui non cessasset offerre.* Theophylactus & Oecumenius per interrogationem monent esse legendum, sed alij antiqui codices habent, ut legit noster interpret: Et in utraque lectione sensus idem est. Hoc ergo ait: Si enim cultores per has hostias emundarentur, iam illæ amplius non offerrentur, quia peccatum in illis non erat propter quod offerri debebant. *Cultores autem dicit λατρεύοντες*, quod solet interpretes vertere *Servientes*, ut cap. 9. *Quæ non possunt iuxta conscientiam perfectum facere servientiam.* Et cap. 8. *Qui exemplarum deseruiunt, et umbræ celestium.* Intelligit autem & pontifices, & ipsos pro quibus hostiæ offerrebantur.

6 Sed difficultas hinc oritur questio, quam vim habeat hæc Apostoli ratio: infirma enim videtur, quia in promptu est responsio, dicerent enim Hebræi hostias eadem singulis annis offerri, non quia peccata non tollerent, sed quia prioribus remissis, noua fiebant, quæ semper nouis essent sacrificijs expianda. Deinde etiamsi sacrificia vere animas emundarent, merito singulis annis repetentur, quia iterum peccantes; iterum expiandi sunt. Nam baptisimus vere nunc animam emundat, sed qui post illum præcepta Dei violat, iterum sacramento penitentiae expiatur: Et perfectissime emundatus sacramento penitentiae, millies peccare potest, & millies expiatione indigebit. Denique si quidquam hæc Pauli ratio efficit, efficiet etiam, quod hæretici volunt, tollendum esse ex Ecclesia sacrificium missæ, quoniam Christus vna oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos, ut in hoc cap. postea ait Apostolus. Cur igitur non cessat offerri hoc sacrificium? aut quid respondere Christianus poterit pro repetitione illius, quo non similiter utiqueat Hebræus ad repetitionem suarum hostiarum.

Ut hæc plene intelligantur, ac diluantur obiecta quædam

diam sunt obseruanda, ut videamus, quid intersit inter sacrificium Christi & pontificum veterum & inter sacrificium sacerdotum legis & nostrum. Primum est, Pontifex vetus singulis annis in die festo Expiationis offerebat hircum & vitulum pro suis populi que peccatis, nec talia sacrificia offerebat, quæ possent delere peccata: Impossibile enim sanguine hircorum, aut vitulorum auferri peccata. Christus se ipsum & sanguinem suum obtulit, qui cum esset sanguis Dei, & virtutem haberet infinitam peccata abstulit, atque idcirco dictum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

Secundum, Pontifici veteri, cum moriebatur, alius succedebat in eodem officio, in eadem dignitate & potestate; qui nihilo minor erat eo, cui succedebat. Christo nemo succedere potuit in officio pontificatus sui neque in dignitate aut potestate, quia nemo virtutem infinitam habere potuit, quia Deum placaret iratum, & peccata deleteret. Sed neque succedere debuit, quoniam pontificum dum vivebat, non succedebatur, Christus autem æternus sacerdos erat; & semper viuens, quia licet, ut homo mortuus fuerit, mors ipsa fuit oblatio & sacrificium, & tertio die resurrexit nunquam moriturus. Ita docuit Apostolus supra cap. 7. *Et alij quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohibentur permanere: hic autem eo quod manens in æternum, sempiternum habet sacerdotium; vnde & saluare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum, semper viuens ad interpellandum pro nobis.*

Successit quidem Christo Petrus, & reliqui post eum Romani Pontifices in officio gubernandi Ecclesiam, & pacendi oues Christi verbo prædicationis & sacramentorum administratione, sicut illi dictum est Iohan. 21. *Pasci oues meas:* at non successit in officio redemptoris & pontificis per seipsum Deum iratum placantis, nemo enim id præter vnum Christum efficere potuit. Nam si Petrus & reliqui pontifices Deum placant, & eum populo reconciliant, non virtute sua placant, aut sacrificio suo, sed sacrificio Christi, quo & ipsis Deus placatus est, cum essent, ut alij, natura filij iræ. Itaque quod attinet ad propriam

verissimâque ratione pōtificatus, de qua nunc loquimur non successores eius sunt, sed ministri. 1. Cor. 4. *Sic nos existimet homo, vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei*, id est, sacramentorum. Nos, Apostolos videlicet. Dispensatores, non autores. Et cap. 1. *Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrum dicit: Ego quidem sum Pauli, Ego autem Apolo, Ego vero Cepha, Ego autē Christi. Diuisus est Christus? Nūquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis? Et .c. 3. Quid igitur est Apolo? Quid vero Paulus? ministri eius, cui credidistis, & vniciq; sicut Dñs dedit. Ego plātaui, Apolo rigauit, sed Deus incrementū dedit. Itaq; neq; qui plātat, est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incrementū dat Deus. Quare Chrs est, q̄ Deū nobis recōciliat, qui nos iustificat q̄ cœlū nobis aperuit, sed vrit ad hęc pōtificis & sacerdotū ministerio, q̄a honorare voluit sacerdotes, & seruos suos.*

¶ Tertium. Pontifex vetus alijs atque alijs annis, alijs atq; alijs sacrificijs alias atq; alias hostias offererat, alias inquā; numero diuersas, licet specie eadem, quia semper vitulum & hircum offerebat in diē expiationis, Et propterea dixit Paulus: *Per singulos annos eisdem ipsis hostijs, quas offerunt indefinenter. & cax.* Itaque & oblationes erant diuersæ & victimæ. Nos autem (licet sint diuersæ oblationes) eandem numero victimam offerimus, quam Christus in cruce obtulit. Quam ob rem, etiā multiplicentur oblationes, id est, actiones offerendum, non multiplicantur hostiæ. Vnam Christus & omnes sacerdotes ministri eius offerunt, vnā hostiā habet tantum Ecclesiā, vna delent omnium hominum peccata. Ex quō aliud intelligitur, sacerdotes veteres, hostias obtulisse, quæ per se Deo nō placent, sed expietate tantū offerētū, & ex fide Christi, quā illis sacrificijs profitebātur. Et ideo ait Apostolus in hoc capite: *Hostias, & oblationes, & holocausta & pro peccato noluit, nec placita sunt tibi, quæ secundum legem offeruntur.* Ac nos hostiam offerimus, quæ non potest per se non grata esse Deo, licet impius, & ingratisimus illi sit, quā offert.

¶ Quartum. Duplex fuit Christi oblatio cruenta, & incruenta, cruenta facta est in cruce, incruenta vero facta est in cœna nouissima pridie, quā pateretur, cum sacrā Eucharistiam

ristiam instituit & Apostolos instituit. Causa huius oblationis incruentæ fuit quod cum Christus esset sacerdos secundum ordinem Melchisedec, nec eius sacrificium esset cum eius presentia finiendum, oportebat, vt sacrificium visibile relinqueret Ecclesiæ: nec enim fuit vnquā, aut esse potest vlla res publica bene instituta, quæ sacerdotiū & sacerdotes nō habeat. Et quoniam in Ecclesia non est nisi vnica hostia, corpus scilicet, & sanguis Christi, si sacerdotes futuri erant, hanc eadē hostiā offerre debebāt si autē nullā hostiā offerrent, nec sacerdotes essent. Quomodo autem offerrent, aut vnde hanc hostiā haberent, nisi Christus primos sacerdotes institueret, eisque potestatem reliquisset, vt Episcopis, initiandi alios? Quare tūc sine dubio hanc potestatem Apostolis dedit, cum sacramentum Eucharistiam instituit, & dixit: *Hoc facite in meam commemorationem.* Itaque sacramentum simul & sacrificium instituit, & dedit eis potestatem conficiendi corpus suum. Nec enim à Christianis sumi posset, nisi consecraretur à sacerdotibus. Tunc ergo ipse confecit & obtulit, cum potestatem dedit Apostolis conficiendi & offerendi.

¶ Quod egregie à Tridentino concilio explicatum est sess. 22. ca. 1. his verbis. Is igitur Deus & Dominus nosse & si semel seipsum in ara crucis, morte intercedente, Deo patri oblaturus erat, vt æternam allic redēptionē operaretur: quia tñ per mortē, sacerdotiū eius extinguendum nō erat, in cœna nouissima, qua nocte tradebatur, vt dilectæ sponsæ suæ Ecclesiæ visibile, sicut hominū natura exigit, relinqueret sacrificiū, quo cruentum illud, semel incruente peragendum, representaretur, eiusque memoria in finem vsque sæculi permaneret, atque illius salutaris virtus in remissionē eorū, quæ à nobis quotidie committuntur, peccatorum, applicaretur: sacerdotē secundū ordinem Melchisedec, se in æternū cōstitutū declarās, corpus & sanguinē suū sub speciebus panis & vini Deo patri obtulit, ac sub earūdem rerū symbolis Apostolis, quos tunc noui testamētī sacerdotes constituebat, vt sumerent, tradidit, & eisdē eorūq; in sacerdotio successoribus vt offerret, præcepit per hęc verba: *Hoc facite in meā cōmemorationē*

vi semper catholica Ecclesia intellexit & docuit. & c.

Hoc idem, Christum scilicet se tunc obtulisse patri sub speciebus panis & vini probat copiose Lindanus lib. 4. Pa-
nophæ Euangelicæ cap. 46. testimonijs Cypriani li. 2. Ep. 3. (quæ in nouis codicibus est iam 63.) Eusebij lib. 1. Euan-
gelicæ demonstrationis cap. 10. Phorij & Oecumenij in cap. 7. huius Epistolæ ad Heb. Chrysostomi Hom. 17. in E-
pist. ad Heb. Theodoret in cap. 8. eiusdem. Ambrosij in formula sacrificij suæ Ecclesiæ. Augustini in Psal. 33. & lib. 10. de Ciuit. cap. 20. Irenæi lib. 4. cap. 34. Damaſce-
ni lib. 4. cap. 14. & Epistolæ synodalis Alexandri primi pontificis Romani & Martyris, & denique ex canone 14. primi concilij Niceni. Quibus testimonijs multa addit noster Robertus Bellarminus lib. 1. de Missa cap. 6. Ex quibus satis conuincitur inania Lutheri, Caluini, Kem-
niti, & aliorum hæreticorum, qui in cæna Christum obtulisse seipsum sub speciebus panis & vini negant, Eu-
charistiamque tantum instituisse volunt. Conuinceretur etiam vel hoc vno argumento inuiolabilis in vniuersa Ec-
clesia catholica consuetudinis, quæ nunquam corpus Christi cõfectum est, quin offerretur & sumeretur à sa-
cerdote. Et si quis aliud tentaret, quasi impiũ & sacrilegũ
34 execraretur. Illud etiã euident, quod in hac Epist. c. 7. copiose Apostolus persecutus est Christum esse sacerdotẽ secundũ ordinem Melchisedec: nec posset dici sacerdos secundũ ordinẽ eius, nisi quemadmodum Melchisedec panem & vinũ Deo obtulit in sacrificiũ, ita Christus sub earundẽ rerũ symbolis, se ipsum patri obtulisset: quod nos late demonstraui supra cap. 7. n. 55. & sequentibus. Ex figura quoq; agni paschalis hoc intelligitur, fuit enim figura Eucharistiæ, atque ita prius Christus comedit illũ & postea instituit sacrã Eucharistiã, vt noua cæremonia veterem finitam esse testaretur. Agnus autem non comedatur tantum, sed etiam immolabatur, & vt sacrificium offerrebat. Exod. 12. *Immolabitque eum vniu. rsa mul-
titudine filiorum Israel ad vesperam.* Et postea: *Et cum dixerint vobis filij vestri: Quæ est ista religio? dicetis eis, victima transfra-
tus Domini est, quando transiuit super domos filiorum Israel*
& c.

& c. Prius agnus immolabatur, & postea comedebatur: ita ergo Christus prius se ipsum obtulit patri, vt veritas respõ-
deret figuræ; postea corpus suum dedit discipulis. De qua re eruditè disputat Bellarminus noster lib. 1. de Mis-
sa cap. 7. in secundo tomo suarum controuersiarum. Fi-
guram autem explicat bene ac breuiter concilium Tri-
dentinum loco indicato dicens: Nam celebrato veteri pascha, quod in memoriam exitus de Aegypto multitudo
filiorum Israel immolabat; nouum instituit pascha se ip-
sum, ab Ecclesia per sacerdotes sub signis visibilibus im-
molandum in memoriam transitus sui ex hoc mundo ad
patrem, quando per sui sanguinis effusionem nos rede-
mit, eripuitq; de potestate tenebrarum, & in regnũ suum
transiit. Idem probat eruditè idem autor ex alijs locis
scripturæ, & præsertim ex verbis Domini in eius institu-
tione mysterij, eodem lib. 1. de Missa cap. 12. 13. 14.

Si verò quis obijciat frustra Christum fuisse in Cru-
cem sublatum, quandoquidem iam sese patri obtulerat pro nobis in cæna, facile responderi potest, idem obijci posse cæteris Christi actionibus, quæ cum infiniti valoris essent, poterant hominibus æternam redemptionem comparare: Sed quoniam oportebat Christum pati, vt morte sua mortem vinceret, & perderet; omnia, quæ fecit, voluit morte consummari, perinde ac si omnia con-
iuncta cõ passione, vna atq; eadẽ actio essent. Voluit igitur & præcedentes actiones, & oblationem illam in cæna factam, quasi pendere, vt non ante nobis redemptionem in-
uenirent, quàm cum morte coniungerentur.

Quintum atq; vltimum est: Passio Christi causa salu-
tis & redemptionis nostræ fuit, sed causa vniuersalis: huius modi autem causæ nihil efficiunt, nisi particulares causæ adhibeantur. Sol enim & homo generant hominem, non sol sine homine: Ita passio Christi quæ causa vniuersalis est, & in se sufficiens ad omnia peccata tollenda, vt salutem in homine efficiat, necesse est vt per causas particulares illi applicetur. Propterea igitur corpus & sanguis Christi quotidie in Ecclesijs offeruntur, vt quoniam
16
quodammodo quotidie peccamus, quodammodo virtutem passionis

Christi participemus. Quod concilium Tridentinum, ut paulo ante retulimus, docuit dicens: Quo cruentum illud semel in civitate peragendum, representaretur, eiusque memoria in finem usque seculi permaneret, atque illius salutaris virtus in remissionem eorum, quae quotidie a nobis committuntur, peccatorum applicaretur & cetera. Hoc catholicis quidem hominibus manifestissimum est, & haeretici negare non possunt, quoniam scripturae verbis apertissime comprobatur. De virtute passionis ad omnia peccata tollenda multa dicta sunt, ut Rom. 3. *Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius.* & cap. 5. *Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis abundantiam gratiae, & donationis, & iustitiae accipientes in vita regnabunt per unum Iesum Christum.* Apocal. 1. *Qui dilexit nos & lauit nos a peccatis nostris in sanguine suo.* 1. Iohan. 2. *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi.* Eadem scriptura docet hanc passionem non prodesse hominibus, nisi eis, ita ut Christus ipse tradidit, applicetur, ut Marci ultimo. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit: Qui vero non crediderit, condemnabitur.* Non opus fuit addere, *Et non baptizatus fuerit*, quoniam qui credere non vult, nec baptizabitur, nec si baptizetur, delebuntur eius peccata. Et Paulus Rom. 3. cum dixit *Christum esse propitiationem*, addidit, *In fide*, quia virtus passionis sine fide nemini applicatur. Et de confessione. 1. Iohan. 1. *Si confiteamur peccata nostra, fidelis est, & iustus, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.* Et de Eucharistia Iohan. 6. *Nisi manducaveritis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Nec fuit, aut est, ullus haereticus, aut stupidus qui putet passionem Christi quidquam efficere in eo, cui nullo modo applicatur: non enim dicent salvi fieri omnes infideles, quatenus Iohannes dixit: *Ipsa est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi:* nisi passionis participes fiant per baptismum, aut alia aliqua ratione: atque ideo ipsi etiam baptizant. Nec Lutherus dixit per passionem Christi fideles peccatores iustificari, nisi illis applicetur.

plificetur per fidem, quae cedant omnia sibi peccata remitti. Itaque in hoc contra emunt nobiscum haeretici, sine passione Christi in particulari applicata: nec enim esse locum salutis, sed de ratione applicandae passionis controversia est.

Ex his quinque observationibus facile intelligi potest quid sit ad obiecta respondendum. Prima obiectio fuit invalidam videri argumentationem Pauli: lex per hostias suas non perficiebat homines, alioqui cessassent illae offerri. Recte & valide argumentatur. Nam si Aharon, aut ullus alius pontifex hostiam obtulisset, quae verè sua tolleretur peccata, non esset necesse alteram offerri, quia iam peccata per illam deleta erant. Dico illa hostia debebat peccata usque ad illam oblationem commissa, sed cum nova postea committerentur, quid obstabat alteram offerri? frustra id fieret, nam si virtute sua tollebat peccata, infiniti valoris erat, non enim poterat aliter tolli peccatum, & compensari iniuria Deo facta. Quare satis erat, ut non solum praesentia, & praeterita, sed futura etiam peccata tolleretur, quemadmodum Christi hostia fecit.

Hoc solum quater oportet, qua ratione virtus illius hostiae applicari posset ad nova peccata delenda. At hoc lex non faciebat, non enim talem habebat hostiam, sed singulis annis pontifex novas hostias immolabat, quia nunquam hostiam inveniabat, quae peccata auferret. Atque hoc est, quod ait Apostolus: *Per singulos annos eisdem ipsis hostijs, quas offerunt, desinentes, non potest accedentes perfectos facere.* Hoc est, singulis annis pontifex immolat novos hircos, & novos vitulos, nec desinit villo anno immolare, quia nunquam hostiam immolat, quae vim habeat remittendi peccata. Alioqui, inquit, cessassent offerri, quia nullam haberent ultra conscientiam peccati, cultores semel mandati, hoc est, non quaereretur nova hostia, quia illa talis erat, ut offerentes emundaret, secundum conscientiam. Atque ita quoties peccarent, non necesse haberent alteram hostiam quaerere, sed dare operam, ut deinde eiusdem illius hostiae participes fierent, sicut nos facimus in hostia novi testamenti.

Responsio
obiectarum.

Hac ea-

Hac eadē respōsione secundæ obiectiōni satis fit. Nec similitudo, quæ ex sacramento baptismi desumitur, quidquam probat. Fitemur enim eius vi deleri peccata, licet aliter, quam sanguine Christi, quia sanguis Christi habet hanc virtutem ex se, quia sanguis Dei est; sacramenta autem habent in se, ut non ex se, sed ex sanguine Christi. Fitemur etiam eum, qui postea præcepta Dei violat, iterum sacramento penitentiae expiari debere: sed non in imolatur noua hostia, ut huius peccata remittantur, sed nouo modo virtute eiusdem hostiæ, à qua vim habet baptismus, applicatur illi per sacramentum penitentiae. Idem fiet, si milles peccet, & milies eodem sacramento expietur, nunquam noua hostia mactatur, sed per nouam applicationem virtutis passionis Christi, per idem sacramentum factam, iustificatur.

21. Vltima obiectio ad eū Lutherum permouit, ut librum ediderit de abroganda Missa priuata, & alterum contra sacrificium Missæ, cui titulum fecit *de Missa priuata & vtilitate sacerdotum*, in quibus & alijs multis clamat Missam abominationem esse magnam, idq; in hoc posteriori libro, à diabolo se accepisse confitetur, dignam scilicet tali discipulo & tali præceptore doctrinam. Quod illi diabolus persuasit, ceteris etiā huius temporis hereticis eadē ratione persuasit; Philippo Melancthon, Iohanni Brentio, Mathia Illyrico, Martino Kemmitio, Iohanni Caluino, quorum locos indicat Robertus Bellarminus lib. 1. de Missa cap. 5. Aiunt celebratione Missæ insignem passionem Christi in ioriam fieri, nec posse aliter erigi, nisi euertatur crux: nos esse sacerdotes veteris legis, qui sæpe eandem hostiam offerimus, quasi per eam, quam Christus in cruce obtulit, non fuerimus emendati; Christum vna oblatione consummasse in sempiternum sanctificatos.

22. Nos respondemus hostiam oblatam in cruce deleuisse omnia peccata, ita ut nulla alia opus nobis sit ad expiationem peccatorum, non commissorum tantum ab initio mundi, sed omnium etiam, quæ committentur, quæq; committi possunt. Hæc enim infini valoris fuit, ideoq; neq; altero redemptore egemus, neque ut idem ipse iterum se

pro no-

pro nobis offerat in cruce, aut iterum moriatur: egemus tamen, propter noua peccata, noua eiusdem hostiæ applicatione, quæ fit per oblationem incrementam in sacrificio Missæ. Itaq; Paulus quoties dicit Christum semel se obtulisse, loquitur de oblatione cruenta, atque hanc repeti posse negat, ut nos negamus, ut cap. 6. *Rursum crucifigentes filium Dei & ostentui habentes*, hanc irrisionem Christi esse dicit, si velimus, ut iterum crucifigatur. Et cap. 7. *Qui non habet necessitatem quotidie (quemadmodum sacerdotes) pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi, hoc enim fecit semel se offerendo*, semel dicit, quia oblatio cruenta, nunquam iterata est & c. 9. *Christus autem assistens princeps futurorum bonorum, & c. neq; per sanguinem hircorum, aut vitulorum sed per proprium sanguinem introiit semel in sancta, aeterna redemptione inuicta*; Et postea: *Neq; ut sæpe offerat semetipsum*. Manifestum est eū in his locis loqui de cruenta oblatione: cōparat enim eū cum sacerdotibus, & cum veteri pontifice, qui introibat in sancta in sanguine alieno, Christus autem in suo.

Et ut dubitare nequeamus de hac eum oblatione loqui legimus statim: *Alioqui oportebat eum frequenter pati ab origine mundi. Nunc autem semel in consummatione sæculorum ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit. Et: Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium: ita & Christus semel oblatum ad multorum exhaurienda peccata & c. semel oblatum*. Ita scilicet: ut moreretur, quia similitudo ex eo sumitur, quod statutum est hominibus semel mori.

Et c. 10: *In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Iesu Christi semel*. Oblationem cruentam dicit, paulò enim antea scripserat: *Hostiam, & oblationem non nisi corpus autem aptasti mihi*, videlicet secūdū quod pati possem: quod indicat similitudo hostiarum, & holocaustomatū, quæ est in eisdē verbis.

Ex eadē similitudine intelligitur, de hostia cruenta loqui cū subdit: *Et omnis quidē sacerdos præsto est quotidie ministras, & eadē sæpe offerēs hostias, quæ nō possūt auferre peccata: hic autē vnā p peccatis offerēs hostiā, in sempiternū sedet in dextera Dei, & c. Vna enim oblatione cōsummāuit, & c.* Ex quo etiā intelligitur, quod ait postea: *Vbi autē horū remissio, ita nō est oblatio p peccato*. Oblatio scilicet cruenta, quæ cū p passionem Christi oīa peccata

remit-

remittantur, non est opus, ut iterum moriatur, & crucifigatur. Et quod post ea legimus: *voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis iam non relinquatur pro peccatis hostia.* Hoc est, si nolumus uti hac hostia, quæ semel in cruce pro nobis oblata est, ne expectemus, aut ut alius pro nobis patiat, aut ipse Christus iterum moriatur. Non enim de quouis peccato loquitur, sed de peccato eorum, qui ad Iudaismum deficiebant: quod aut nonnulli exiis, ad quos scribebat iam fecerant, aut certè ne facerent, timebat, ex verbis præcedentibus abunde cognoscitur. *Non deferentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, & car.*

Satis ergo constat verba Pauli nihil hæreticis favere, cum de cruenta oblatione fiant, idemq; omnes catholici sentiunt, & consentiunt. Quis enim unquam dixit aut alium nobis redemptorem esse querendum, aut hunc nostrum iterum mori oportere? Quis nesciat, quod ab eodem Apostolo scriptum est Rom. 6. *Christus resurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur,* cum autem nos sæpe offerimus hostiam in cœnâ, nequaquam verbis Apostoli adversamur, sed Christo & eidem Apostolo paremus. Christus enim dixit Luc. 22. *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur; hoc facite in meam commemorationem.* Et Apostolus. 1. Corint. 11. *Accipite & gratias agens fregit, & dixit: Accipite & manducate, hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam cœmemorationem.* Non dixit: *Hoc comedite in meam commemorationem,* sed, *Hoc facite,* id est, vos eodem modo consecrate, & offerre. Quod magis indicat verbis sequentibus: *Hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite, quotiescumq; biberitis in meam commemorationem.* Hoc est: Quoties vobis bibendus erit hic sanguis, vos Apostoli illum consecrate, & offerre in mei memoriam. Itaq; idèd Christus in cœna se obtulit incruente, ut nos idem faceremus, & ut sacrificium nobis relinqueret, & sacerdotium, sine quo nulla mediocriter constituta res publica unquam fuit. Quid enim turpius, aut quid Christi sapientiâ indignius, quam ut cum veri Dei cognitionem nobis tradidisset, nullum nobis

nobis sacrificium relinqueret, quo eum coleremus & nobis propter peccata nostra iratum, placaremus.

Quare cum altare erigitur, crux nõ evertitur, aut ignominia afficitur sed extollitur, & honoratur, atque ideo veteri Ecclesiæ consuetudine crux super altare ponitur, eiq; sæpe in eodem sacrificio caput inclinamus. Et cum Christi corpus & sanguinem offerimus, plurimum eum veneramur, commemoramus enim eius passionem, & in memoriam omnibus reuocamus. Testamur eius sapientiam, & bonitatem, qui tale nobis sacrificium reliquit: profite-mur hostiâ illam tantæ fuisse virtutis, ut passim eius commemoratione egeamus, & quasi ex locupletissimo thesauro, & inexhausto fonte semper diuitias expromamus, quibus patri debita persoluamus, semper aquas gratiarum hauriamus, quibus nostræ sordes eluantur, supplicia peccatis nostris debita deprecemur, & viam iustitiæ teneamus. Denique opus nobis est, ut virtutem illius cruentæ oblationis ita ad nos applicemus.

Sed obstrepit Calvinus satis nobis virtutem passionis applicari per baptismum & sacram Eucharistiam, & per verbum Dei Matthæi. 20. itaque non egere nos celebratione missæ. Respondet illi dominus: An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum? Non ad mensuram Calvini Christus nobis benefecit. Infinitus est Thesaurus hominibus eius passio & multis modis oportebat nos virtutis eius participes fieri. Præterea, non vidit Calvinus non esse nobis satis participes fieri virtutis passionis per baptismum & Eucharistiam & per verbum Dei, quoniam per baptismum cõmunicatur nobis eius virtus, ut regeneremur, & filij Dei efficiamur: per Eucharistiam ut nutriamur, & confirmemur, per verbum autem Dei instruimur, & illuminamur. At si gratiam perderemus, penitentiam nobis applicari debuit, atque ita de alijs sacramentis. Sed oportebat ut haberemus etiã sacrificium non solum Eucharisticum ad gratias agendas pro beneficijs acceptis, sed etiam propitiatorium, ut Deum nobis placaremus & mala imminencia auerteremus, & cuius virtute Deus corda nostra excitaret, ut verbum Dei aure cordis audiremus, & ad eadem

ad eadē sacramēta Penitētiæ & Eucharistiæ rite parati ac-
cederemus. ¶ Cumq; in lege esset, præter alia sacrificia,
quoddā ad expiāda peccata institutū, quod dicebatur pro
peccato, & nostrum sacrificiū, vt veritas cōtinere debeat.
eminēter omnia, quæ erant in figuris, necesse est dicere
illud nō solū esse eucharisticū, sed etiam propitiatorium.
Denique (vt iam hæc finiamus) constat Apostolos, vt i
domino acceperunt, obtulisse hoc sacrificium, & hanc
hostiam incruentam, idemque sacerdotibus ecclesiæ præ-
cepisse vt facerent Act. 13. scriptum est: *Ministrantibus au-*
tem illis domino, & ieiunantibus dixit spiritus sanctus: segrega
te mihi Saulum & Barnabam & cæt. Pro Ministrantibus est
λειτεργύντων, quod vocabulum in scriptura ad sacra mi-
nisteria pertinere, diximus ca. 8. n. 3. Et Erasmus eleganter
vertit, *Sacrificantibus.* Gregorius lib. 7. ep. 63. ad Iohannē
Episcopum Syracusanum ait: Orationem autem domini
cani idcirco mox post precem dicimus, quia mos Aposto-
lorum fuit, vt ad ipsam solummodo orationem, oblatio-
nis hostiam consecrarent. Isidorus in lib. 1. de officijs ec-
clesiasticis cap. 15. Ordo, inquit Missæ, vel oblationum,
quibus oblata Deo sacrificia consecrantur, primò à S. Pe-
tro institutus est, cuius celebrationem vno, eodemq; mo-
dò vniuersus peragit orbis & cæt.

Jacobus etiam frater domini, nō solum sacrificium hoc
obtulit Ierosolymis, sed ritū etiam offerendi libello scrip-
to tradidit, cuius meminit sexta synodus canone 32. Et in
Martyrio S. Andreæ Apostoli, quod scripserunt presby-
teri, & diaconi Achaiz, qui ei interfuerunt, Apostolus
ipse ait: Omnipotenti Deo, qui vnus & verus est, ego om-
ni die sacrifico, non thuris fumum, nec taurorum mu-
gientium carnes, nec hircorum sanguinē: sed immacula-
tum agnum quod die in altari crucis sacrifico cuius car-
nes posteaquam omnis populus credentiū māducauerit,
& eius sanguinē biberit: agnus, qui sacrificatus est, inte-
ger perseverat. Et Matthæus Apostolus, & Euāgelista, post
mysteria Domini celebrata & missam dictā, martyrio co-
ronatus est, vt refert Abdias. l. 7. Apostolicę historię. Deni-
q; quomodo Apostoli obtulerint hoc sacrificiū, & offerre
docue-

docuerint Ecclesiam, videmus aquod Clementem li. 7. cō-
stit. Apost. cap. 31. & lib. 8. latissime cap. 12. & 13. Hæc
omnia & alia multa respondere potest Christianus pro
suo sacrificio & eius iteratione, quæ nequaquam Iudæus
poterit respondere pro suo.

Sed in ipsis cōmemoratio peccatorū per singulos annos fit) Non
tollitur peccata sacrificijs, sed singulis annis, cū sacrificia
offerūtur in die expiationis, sit cōmemoratio peccatorū
ἀνάμνησις, id est, reuocatio in memoriā, recordantur ho-
mines sacrificijs illis, se esse peccatores, nō etiā emūdatur.

Impossibile enim est sanguine taurorum, & cæt.) Docet,
quod dixit non tolli peccata, sed in mentem reuocari:
quam enim vim habere potest sanguis taurorum, aut hir-
corum ad tollendā peccata? De quo satis iam diximus in
præcedentibus, ac præsertim in hac disputatione de diffe-
rentia sacrificij Christi, & sacrificiorum legis.

Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam & oblationem no-
luisi; & cæt.] Probat præterea verbis prophetæ psal. 39.
apud quem filius Dei testatur, patri suo non placere sacri-
ficia, quæ in lege fiebant, atq; idcirco se missum esse, vt se
ipsam ei offerret, eumq; humano generi placaret. Quod
non ita intelligendum est, quasi Deo displicuerint sacri-
ficia veterum patrū, quæ sæpe illi placuisse docet scriptura
vt Gen. 8. de sacrificio Noe scriptum est: Odoratusq; est
dominus odorem suauitatis, & ait ad eum: Nequaquam
vitra maledicām terrę propter homines. Et capi. 15. Dñs
ipse præcepit Abrahæ, vt sibi sacrificium offerret. De quo
& alijs ait Ecclesia: sicuti accepta habere dignatus es mu-
nera pueri tui iusti Habel, & sacrificiū patriarchæ nostri
Abrahæ & c. sed ~~non~~ sacrificia illa non habuisse ex se, vn-
de Deo placeret, sed ex fide & deuotione offerentiū pla-
cebant: sacrificiū autē nostrum perse ipsum placet patri.
Dicit etiam non placuisse illi sacrificia ita vt per illa tolle-
rentur peccata hominum, & Deus placetur, ac recon-
ciliaretur generi humano, vt ex sequentibus intelligitur.
Cupēbat enim Deus reconciliari hominibus, & ad id sa-
crificiū sibi offerri, quo id perficeretur, cūque varia
ei offerrentur, nullum placebat, nullum voluntatem

eius explebat. Et hoc est, quod ait mox: *Tunc dixi, Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, ut faciam Deus voluntatem tuam*, id est, ut te hominibus recōciliem, hoc enim est, quod tu vis. Et postea ait: *In qua voluntate sanctificari sumus per oblationem corporis Iesu Christi semel*. Et quoniam iste est huius loci germanus sensus, non mihi videtur hic quærendum, an vetera sacrificia Deo placuerint, de quo latè disputavi in capit. 6. Hosee. n. 19. & sequentibus. In mundum autem ingredi dicitur, qui ex utero in lucem editur, sicut Ioh. 1. *Erat lux vera, quæ illuminat omnē hominē veniētem in hunc mundum*. Quare ingrediens in mundum, significat, cum in utero virginis esset, & nasci velleret, nā, Ecce venio, festinationem indicat. Et εἰσερχόμενος, rectè vertitur ingrediens, & ingressurus, habet enim hoc verbum in præsentī, etiam significationem futuri, ut Matth. 11. *Tu es qui venturus es? εἰσερχόμενος*, siue igitur veritas. Ingressus, id est, cum iam ingredi pararet, siue Ingressurus, hoc factū est simulatq; Christus conceptus est?

33 *Hostiam & oblationem noluisti*, Hostias vocat cruenta sacrificia, oblationes autem cætera, quæ in sacrificijs incruenta offerebantur, ut ait Theophylactus, ut similia, panes, vinum, thus, & similia?

Corpus autem aptasti mihi, Quæritur, quid in his secutus fuerit Apostolus, nam & ab Hebræo & à lxx. differt. In Hebræo enim est אָנִי בָרִית לִי quod Hieron. & Hebræi vertūt: *Aures fodisti mihi*, id est, quasi seruum perpetuò tibi seruiturum per fodsionem aurium me notasti. Alludere videlicet prophetam volunt ad illud Exod. 21. *Perforabitq; aurem eius subula, & erit ei seruus in seculum*. Et Chaldaeus vertit: *Aures autem, ad auscultanda præcepta tua, formasti mihi*, utrunq; satis conuenit cum translatione lxx. *Aures autem perfecisti mihi*, id est, aures mihi perfectas dedisti ad obediendum tibi. Fateor equidem in multis Græcis codicibus psalmodum legi, quod nunc ait Paulus σώμα δεχά-
τυρίσω μοι, id est, *Corpus autem aptasti mihi*: & in Pōtificio codice ita legitur, & ita legerunt nonnulli ex veteribus, ut Apollinarius in sua paraphrasi Psalmodū, Ambrosius, (Chrysostron, Theodoretus, Euthymius, Augustinus omnes in

nes in eundem Psalmum?

At alia exemplaria lxx. habuisse ἀτὰρ δε μοι κατηρτίσω, 34 id est *aures autē mihi aptasti*, siue *perfecisti*, indicat nostra trāslatio, *Aures autem perfecisti mihi*: Et Græca scholia quæ ita interpretantur: *Aures autem fodisti mihi, aures autem parasti mihi*. Ita omnino legit antiqu⁹ autor Arnobius, & Cyrillus lib. 4. in Ioan: cap. 12

Verba Pauli siue translationem lxx; vnus fere ex ijs, quos vidi, conciliat cum Hebræo Genebrardus: nam qui Hebræorum studiosi sunt, Hebraica dumtaxat interpretantur: Græci verò eodem ferè modo legunt in Dauide, & in Paulo, nec curant, quid in Hebræo legatur. Genebrardus eundem esse sensum dicit in vtrisque verbis, & *Aures per synedochē poni pro corpore, partem pro toto*; fecit seque id Paulam, ut Hebraica explicaret, in quibus *Aures* positæ sunt, quoniam de obedientia agebatur

Vt hæc rectè explicemus, & omnia conuenire ostendamus, primum hoc statuamus in eo quod interpres vertit, *perfecisti, & aptasti*, eundem sensum esse. Verbum Hebræicum כָּרַס, significat fodere, & fingere, siue formare, quomodo figuli ex argilla fingunt & ducunt figuras vasorum, hinc enim Metaphora sumitur, ut rectè adnotauit Genebrardus, atq; idcirco lxx verterunt, κατηρτίσω id est, *Aptasti, formasti*: significat enim, κατάρτισω, siue κατάρτισομαι, coagmento, compono, suo loco quiduis apto congruenter, ita ut partes inter se & cum toto congruant. Et quia tunc res perfecta, atq; absoluta est, cum concinnè & congruenter composita est; inde hoc verbum significat *Perficere* ut Matt. 21. Ex Psalm. 8. *Ex ore infantium, & lactentium perfecisti laudem κατάρτισω*, 1. Cor. 1. *Sitis autem perfecti in eadem mente, & eadem sententia*, id est, apte cohareatis in vna mente. Et sicut membra vnus corporis mutuo vobiscū congruatis. 2. Cor. vltimo: *De cætero autē fratres, gaudete, perfecti estote*, id est, inter vos mutuo & cū vestro capite cōgruite.

Quare elegāter vertit interpres; Corpus autem aptasti mihi, id est, aptū & cōueniēs munerī ad quod assumebatur, mihi corpus fecisti, siue formasti. Et cū idē interpres vertit

in Pl. 39: *Aures autem perfecisti mihi*, sicut est idem verbum in Græco, ita etiam idem sensus est: Aures aptas, & convenientes muneri, quod erat præstituræ, dedisti mihi. Si milititer idem est sensus, siue *Aures* veritas, siue *Corpus*. Nam si dicas, *Aures autem perfecisti mihi*, perinde est, ac si diceret Aptasti mihi aures, dedisti mihi aptas, & convenientes aures ad audiendum, & faciendum, quod tu cupiebas. Et enim filius, qui ut Deus, patri in omnibus erat æqualis, naturam non habebat, in qua obedire, & immolari posset, ut faceret eius voluntatem, id est, ut homines redimeret, quod cupiebat pater. Idcirco aures illi aptatæ sunt, id est, natura data est illi, qua posset obedire, auribus enim audimus, ut explicaret reconditum sensum prophetæ, simul cum veteribus interpretibus dixit apertius: *Corpus autem aptasti mihi*, quo scilicet, obedire, & immolari possem.

Quare mirum est Augustinum Eugubinum, & quosdam alios Hebræorum sectatores, Iudæorum expositionem sequi malle, quam Pauli, neque ad Christum hæc referre, de quo sine dubio dicta sunt, sed ad omnes homines in hunc sensum: Non tu victimas requiris, a nobis ne sacrificia, sed vis nos tuis parere mandatis: quasi minime hæc Paulus attigisset.

Holocaustrata, & pro peccato non tibi placuerunt. Cum multum delectari videris in lege, holocaustis, quæ tota in honorem tuum concremabantur, cum peteres hostias, quæ ex eo, quod ad remissionem peccatorum offerebantur, vocabantur *Pro peccato*; nunquam tamen hæc ita tibi placuerunt, ut per ea humano generi reconciliareris. *Pro Non placuerunt*, in Psalmo legimus. *Non postulasti*, tam in Hebræo, quam apud Ixx. Hoc est, Non postulasti ea, quasi tibi placerent ad hoc perficiendum, quamvis ea in lege fieri præceperis. Sicut cum aliquid querimus, alia quæ nobis occurrunt, & alio tempore placerent, rejicimus, & non placent nobis, quia non habent, id quod tunc querimus.

Tunc dixi, Ecce venio. Cum vidi hæc tibi non placere, continuo me ipsum obtuli, ut facerem, quod tu volebas.

In capite libri scriptum est de me. Recentiores quicumque, Hebraicè

Hebraicè sciunt, alium esse sensum prophetæ volunt, in his verbis, quam Apostoli. Cum enim in Hebræo pro *In capite sit* *וְהָיָה* omnino vertendum esse contendunt. *In volumine libri*, est enim idem nomen, quod Zach. 5. legitur, ubi ait. *Ecce volumen volans*. Quod ita Augustinus Eugubinus interpretatur. Hebræi exponunt, recte quidem meæ sententia, *In volumine legis*. Ibi (ait) scripta sunt præcepta tua, quibus nos parere iussisti, & cæc. Genebrardus. *In tota scriptura scriptum est, ut expiam hominum peccata*. Vatablus veteres Hebræi in membranis, aut chartis scribebant, quæ in rotundum complicabantur. In huiusmodi etiam hodie scribunt Iudæi legem, & prophetas. *In volumine igitur libri*, id est, in libro plicatili, siue in membranis plicatilibus, in libro legis & prophetarum: aut tantum in ipsa lege. Nā Deute. cap. 5, 6, & 17. officium regis describitur & cæc.

Ac ne miremur ita vertisse recentiores, Chrysoströmus in Psal. 39. testatur Aquilam, & Symmachum eodem modo transfulisse. Eadem verba sunt apud Theodoretum in Psalmum eundem: *In capite*. Aquila, & Symmachus: in involucro libri dixerunt. Sic autem diuina volumina usque in hodiernum diem Iudæi munire solent. Exponitque Theodoretus. In libris sacrorum veterum hæc de me prædicta sunt: quæ omnia desumpta sunt ex Chrysostrómo. Et Euthymius ait: conscriptiones, Hebræi, libros appellabant, & in uolutas chartas, volumina, inuolutis enim chartis scribebant, & non quadratis libris, ut nos facimus. Ait igitur Salustior: *In volumine libri*, prophetici nimirum. *De me scriptum est* & cæc. Hieronymus etiam vertit; *In volumine libri*.

Equidem non video, cur illis ita hæc placuerit translatio, cum in ea, & sensus deesse quodammodo & verba redundare videantur. Nam *וְהָיָה* id est volumen, librum. Prorsus significat: ut Zach. 5. *Ecce volumen volans*. Ita ergo est, ac si diceret, *In libro libri*, nec docemur in quo libro, cum multi sint libri legis & prophetarum. Deinde: Non frustra Ixx verterunt *ἐν κεφαλίδι*, id est, *In capite*, & omnibus satis esse debuit hæc eorum translationem à Græco Pauli interprete confirmatam esse, & ita legere. con-

ram Ecclesiam, quam non aliud legere certum est, quam quod scripsit Paulus.

Sciendum est ergo, id quod recentiores Hebræos, & eorum sectatores latuit, vocem illā Hebræā, & volumen significare à verbo *חַי* quod significat voluere, & ipsum libri initium quia inde volui incipit. Hoc docuit translatio lxx. docuit etiam vetus interpres Symmachus, ut testatur Hieronymus in initio cap. 5. Zachariæ. Nec ignoro Iere. 36. scriptum esse: *Tolle volumen libri & scribes in eo omnia verba, quæ locutus sum tibi*: Sed id magis interpretationem nostram confirmat, nullum enim certum librum significavit ibi dominus, sed iussit prophetā accipere volumen libri, id est, membram, in qua libri scribi solent, sicut verterunt lxx: *Sumet tibi chartam libri*, atque id proprie significat volumen libri. Atquā inepitē interpretaremur, si diceremus, *In membrana, qua libri scribi solent, scriptum est de me*. Prudenter ergo lxx. hoc in loco non verterunt, In volumine libri, aut In charta libri, sed *In capitulo*.

Superest nunc ut queramus, quo in libro scriptum de se dicat. Hieronymus initio traditionum Hebraicarum in Genesin, hoc ad librum Genesim refert, qui caput, & initium est librorum sacre scripturæ, & hoc scriptum putat esse, cum creatorem omnium esse, quia illud *In principio creavit Deus cælum & terram*, multi interpretabantur, *In filio fecit*. & cæt. Deinde ait: Magis itaq; secundum sensum, quā secundum verbi translationem de Christo accipi potest, quia in ipsa fronte Genesios, quæ caput omnium librorum est, quā etiam in principio Iohannis Euangelistæ, cæli & terræ conditor approbatur. Vnde & in psalterio de se ipso ait: *In capite libri scriptum est de me*, id est, in principio Genesios & cæt. Ad eadem verba alludi etiam putarunt multi, quorum sententiam refert Augustinus in Psal. 150. Et postea idem sensit Catharinus.

Multi ad totam scripturam hoc referunt, ut Theophylactus & Photius apud Oecumenium: sed Theophylactus etiam refert hoc ad illud Gen. 1. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*.

Alij

Alij dicunt hoc scriptum esse in capite libri Psalmorum, id est, in Psalmo primo ubi ait: sed in lege domini voluntas eius, & cæt. ut Augustinus in eundē Ps. 39. & in Ps. 150. & glossa interlinearis hic. Alij aliter.

At si verborum proprietatem, atq; scopum Apostoli recte intueamur, forte aliter hæc explicanda videbuntur. Quoniam non dicit in cuius libri capite scriptum sit, sed tantum in capite libri: sacra scriptura omnino videtur hic intelligenda, quæ per antonomasiam Liber dicitur. Nec displicet, quod in præfatione in Ps. 150. scripsit Augustinus. Sunt etiā, inquit, qui vniuersas omnino scripturas canonicas vnum librum vocent, quod valde mirabili & diuina vnitatem concordent & cæt. Huius libri caput, siue initium est Genesis.

Potest etiam non inepte intelligi librum Genesim proprie appellari librum, nam *לדר* quod est in hoc loco Psal. sui, proprie catalogum significat à *לדר* quod est narrare & numerare, ut Gen. 5. *Hic est liber generationis Adam*. Similiter Matthæus: *Liber generationis Iesu Christi*, id est, catalogus Maiorum Iesu Christi. Cum ergo liber Genesim, catalogus sit rerum à Deo conditarum, & generationū Adam & Patriarcharum; ac deniq; Iacob & filiorum eius, probabiliter dici potest eum hic vocatum fuisse librum, id est catalogum.

Verba autem Genesim, quæ de se scripta dicit Dominus, nequaquam illa esse puto: *In principio creauit Deus cælum & terram*; quoniam, quod scriptum esse testatur in capite libri, hæc indicat: *In capite libri scriptum est de me; ut faciam Deus voluntatem tuam*. Illa itaq; verba, quæ prænuntiant Christi morturum fuisse, ut genus humanum Deo reconciliaret, esse dicemus ea, quæ nunc subindicantur. Ita enim ait Oecumenius: Quod autem & venturus sim, & voluntatem tuam facturus, hæc in capite libri de me scripta sunt. Ita sunt ista ordinanda: nā cum prophetica sint, illa quæ & cæt. sunt, & cæt. verba ergo ad quæ nunc alluditur, illa sunt Gen. 2. *divitq; Adam. Hoc nunc os ex osibus meis, & caro de carne mea, hæc vocabitur virago; quoniam*

de viro sumpta est. Quā obrem relinquet homo patrem suum & matrem, & adhaerebit uxori suae, & erunt duo in carne una. Etenim ut ibi ex latere dormientis Adam ædificata est Heua, ita postea ex latere Christi dormientis in cruce ædificata est Ecclesia, cum sanguis & aqua ex eo fluxerunt, in quibus duo maxima sacramenta, id est baptis- mus & Eucharistia significata sunt.

Et Paulus hæc ipsa verba referens Ephes. 5. ait: *Sacramē- tum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & Ecclesia.* Christi enim aduentus significatur, ubi ait: *Quam ob rem re- linquet homo patrem & cetera.* nam de celo in terram descendit, & matrem reliquit ut doceret homines, & pro eis pateretur, & Ecclesiam suo sanguine sanctificatam, sibi perpetuo matrimonio collocavit. Et capitul. 3. *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum, & semen illius: ipse contem- net caput tuum, & tu insidaberis calcaneo eius.* Ita enim lo- gunt & de Christo interpretantur, præter alios, Irenæus lib. 3. cap. 38. & Leo primus sermone. 2. de Nativitate. In passione, Christus contrivit caput serpentis.

¶ 4. Et quia hæc verba scripta sunt in ipso fere initio libri, dixit, *ἐν κεφαλῇ αὐτοῦ*, id est, in capitulo, ut diximus supra cap. 8. numer. 2. Noster autem interpres parum referre putavit, utrum in capitulo venteret, an in capite, cum utroque nomine initium libri significetur: quemadmodum & Hieronymus, qui modo vertit. *In capitulo*, ut in cap. 5. Za- chariz, modo *in capite*, ut in traditionibus Hebræicis in Genesim, Idem omnes fecerunt in nomine huius adiun- cto, verterunt enim, *In capite libri*, cum apud Ixx. & in Paulo legatur, *In capite libelli*. Fortasse autem utrumque nomen diminutivum positum est, amplificationis causa, quod apud Grecos fieri diximus c. 8. n. 1. Certe in Hebræo neutrum est diminutivum, sed absolute legitur in capite libri. Nunc velle ut mihi diceret August. Eug. & reliqui, qui hæc verba Christi non esse existimant, quisnam hic sit, qui ait *Tunc dixi, Ecce venio, in capite libri scriptum est de me &c.* An Da- vid de se scriptum esse dicit in capite libri, ubi hoc scriptum est Interpretatur August. Eugub. In volumine legis scriptum ¶ 5. est de me, & de omnibus, omnes enim iubentur in eo volumi-

volumine obtemperare legi. Mito nunc contra veterum patrum sensum eum ita interpretari, qui Christum loqui & de se propriis id dictum docent. Quis ita loquitur? Quis me ferret si dicerem: In lege & in Evangelio scriptum est de me, quia scilicet in his libris scriptum est: *Diliges Dominum Deum tuum &cetera.* cur Christus sibi vendicer, quod de omnibus scriptum est? Aut quis alius ad se hoc unquam retulit? Sit si caput libri, est Genesis, ubi id in Ge- nesi scriptum est?

Illud etiā valde insulsum, quod ait Varablus: De me, vel super me aut propter me & reliquos reges, inquit David, ut *Deut. 17.* describitur officium regis. Quid propheta de offi- cio regis loquitur? Quid hoc ad eius institutum pertinet? si propter omnes reges, cur David id sibi tribuit? Quanto satius illis fuisset ad obscura verba Davidis, Paulum in- terpretem adhibere, quam impios Iudæorum magistros & quibus discant sanctorum patrum contemnere auctori- tatem? Quanto melius Chrysoströmus, qui ait: Tunc dixi, Ecce venio, de quo illud dictum est? De nullo alio nisi de Christo, &cetera. Ex dictis perspicitur longe à vero ab- horrere, quod in hunc Psalmum scripsit Iansenius, si quis hæc de solo Christo intelligat, & in libro Psalmorum aut Genesis scriptum dicat, parum solidam esse hanc in- telligentiam, nec Originalibus (ita enim ait) convenire. ¶ 46. Quod sequitur: *Ut faciam Deus voluntatem tuam*, non coniungitur cum *Scriptum est de me*, ut ait sensus: scriptum est de me ut faciam voluntatem tuam, sed cum *Ecce venio* ut mox ostendit idem Apostolus: *Tunc dixi, Ecce venio, ut faciam Deus voluntatem tuam.* Itaque illud *In capite libri scri- ptum est de me*, per parénthesim legendum est. Sed potest recte intelligi ut dicebat Occumentus: *Tunc dixi, Ecce ve- nio, ut faciam Deus voluntatem tuam*, & utrumque scriptum est de me. Apud Davidem paulo aliter hæc distingui vi- dentur, ut enim se habent: *Tunc dixi, Ecce venio. In capi- te libri scriptum est de me.* Deinde novus versus & nova sen- tentia incipit: *ut facerem voluntatem tuam Deus meus volui, & legem tuam in medio cordis mei.* Ita distinxit Chaldeus, & ita Hieronymus, ac reliqui distinxisse videntur. At non

aliter propheta distinxit, si recte inspiciatur, quam Apostolus. Non est enim sensus, *Volui ut facerem voluntatem tuam Deus*, ut primo aspectu apparet, sed *Ecce venio ut facerem voluntatem tuam Deus*. Deinde sequitur, *volui*, id est libentissime hanc suscepi, & lex tua in corde meo est, cupio voluntatem tuam facere, & omnes tibi obsequi.

Hoc præter autoritatē Apostoli verba ipsa indicant: non enim est in Hebræo: *Facere voluntatem tuam volui*, sed *ad faciendam*: *Ecce venio ad faciendam voluntatem tuam*. In Græco etiam manifestius est: *Ecce venio causa faciendi voluntatem tuam*, neque aliter verba Græca yllō modo intelligi possunt. Quod præclare Apollinarius intellexit, & expressit, quem ita vertere possumus.

Huc ideo veni pater, ut tua iussa capebam.

Et pro eo, quod nos habemus, volui, ait:

Tuum perficere cupivi beatæ animo desiderium.

Oblitus ergo videtur Iansenius cum dicit: volui, ut facerem: vel, potius ut habent Græca, & Hebræa, volui facere voluntatem tuam. Hæc Iansen.

48 Pro voluntate in Hebræo est *וָלָוּ*, quod solent iuxta vertere *עֲבָדָה*, & significat propriam propensionem animi in aliquem, quasi dicat: ut eriperem à morte genus humanum; & satisfacerem desiderio tuo: Quare recte Apollinarius vertit *ἐλπίσω*, id est, desiderium.

Superius dicens: *Quia hostias & cæter.* Prius dixit Deum nolle sacrificia. Quis autem dixit? Possemus respondere & Davidem dicere, & Christum, ut mox videbimus, *Quæ secundum legem offeruntur*. Hoc est, hæc sunt, quæ lex offerre iubet, nihil habet maius quod offerat.

Tunc dixit, *Ecce venio*. In Græco & in translatione Syriaca, & in quibusdam Latinis codicibus legitur: *Tunc dixit*, Christus videlicet, qui & superiora dixerat. Et de quo cōtinuo ait: *Aufert primum, ut sequens statuat.* Sed quomā in pluribus ac correctioribus libris Latinis legitur, *Tunc dixit*, facile id probare, & interpretari possumus, si dicamus hæc ad prophetā referri in hōc modū: Superius dices, *Propheta nomine Christi, Deo nō placere sacrificia, & his subiiciens, quod idem filius dixit, Tunc dixit, Ecce venio, & c.*

aufert

aufert Propheta primum ut statuat alterum. Itaque refert verba ut erant in Psalmo.

Aufert primum, ut sequens statuat. Quid est primum? sacrificia: quid est sequens, siue secundum ut est in Græco? Christum facere voluntatem patris offerendo seipsum. Tollit igitur primum, eam dicit sacrificia Deo non placere, ut ita doceat per sacrificium, quod ipse oblaturus erat patrem esse placandum, & homines esse consummandos. Nisi enim hoc facturus fuisset, frustra post oblata sacrificia diceret: *Ecce venio ut faciam voluntatem tuam.*

In qua voluntate sanctificati sumus. Quasi dicat: Atque ita factum est. Nam per illam voluntatem patris, ad quam faciendam venit Christus, sanctificati, & iustificati sumus, & obtinimus per unum sacrificium, quod per tot legis sacrificia obtinere non potueramus. Nam Christus ut voluntatem patris perficeret, obtulit se semel in cruce & illa oblatione sanctificavit nos.

Et omnis quidem sacerdos & cæter. Quoniam Hebræi multis sacrificijs assuefacti erant, ne mirarentur vna oblatione assecutum esse Christum iustificationem nostram, quæ vetera sacrificia assequi non potuerant: repetit libenter, quod dixerat, ut & melius intelligatur, & firmiter memoria in hæreat. Lōge, inquit alia ratio est de hoc sacerdote, atq; de sacerdotibus legis: illos cū nihil nisi homines esset nec haberent, quid offerrent, nisi sanguinem animalium; non est mirum multis hostijs, quas quotidie offerebant, peccata non abstulisse; huic, cum talis, ac tantus sit ut etiam ad dexteram Dei sedeat, semel se ipsum obtulisse, satis fuit.

Vnam pro peccatis offerens hostiam. Hoc est, vna hostia oblata, aut cum vnam hostiam obtulerit. In Græco enim est Participiū præteriti tēporis, quo, quia Latinicaret pro eo interpres uti solet participio præsentis, ut sæpe iā ad notauim⁹ & p̄s̄im in Græco videm⁹. Trāslatio Syriaca *Hic vero vna hostia obtulit pro peccatis cōseditq; ad dexterā Dei in æternū.* Erat. *Hic vero vna pro peccatis oblata victima & c.*

In sempiternum sedet in dextera Dei. Nūquā illā sedis dignitatem amissurus, nunquā iterum panis afficiendus, nūquam

quam iterum moriturus. Theophylactus: Stare igitur signum est seruitutis, & ministerij: sedere autem perinde ut Christus, signum dominatus, cui ministerium exhibeatur.

51. *De cætero expectans donec ponatur*] &c. Non est ibi, quasi in tempus certum sedens, & iterum ad homines rediturus, ut secundo se pro illis offerat, sed regnans cum patre, & iam tempus illud expectans, quo illi, qui nunc aduersus se pugnant, & subijci nolunt, conterantur, & sub pedibus suis victi, subiectique ponantur, quod in die iudicij fiet. Alludit ad promissionem Christo in caelum ascendenti factam, quæ in Psal. 109. scripta est: *Dixit Dominus Domino meo: sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Hoc autem dicit, ut dignitatem Christi pro peccatis mortui, melius intelligant, & ut libenter ei subijciantur, neque ab eo vllis calamitatibus, aut tentationibus recedant; & ut bono animo sint scientes fore, ut ij, à quibus affliguntur, aliquando sub Christi pedibus ponantur, & ab eo victi conculcentur. *De cætero τὸ λοιπὸν, quod superest, quod interpretis interdum vertit De cætero, ut nunc, &c. 2. Cor. 13. De cætero fratres Gaudere &c. & Ephes. 6. De cætero fratres confortamini in Domino. Interdum In reliquo, ut. 2. Tim. 4. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ. Interdum, iam, ut Matt. 26. Dormite iam & requiescite. 1. Cor. 4. Hic iam queritur inter dispensatores, ut fidelis quis inueniatur. Est ergo ac si diceret: iam in posterum non est offerendus, sed regnaturus est, & gloriam pro dedecore passionis accepturus maximam, cum in die iudicij omnes inimici eius ei subijciantur.*

Vna enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos] Reddit rationem, cur dixerit: *De cætero expectans, donec ponatur inimici eius scabellum pedum eius, ac si diceret, Non expectat, ut iterum offeratur, nihil enim hoc necesse est, quia vnica sua oblatione fecit, quod multis fieri potuit, consummavit enim illa oblatione omnes sanctificatos, ita ut, quamvis innumeri homines nascerentur, non opus esset alia oblatione, ut illi sanctificarentur, quoniam per applicationem illius oblationis, perfecte con-*

ete consummabuntur. Itaque quod ait, *In sempiternum, tantundem est, ac si diceret: etiam si innumeri homines, procreentur, etiam si illi innumera peccata committant, non egent alia oblatione: per virtutem enim huius oblationis applicatam sanctificabuntur. Quod initio huius capituli latius aduersus hæreticos explicauimus, & confirmauimus.*

Sed queritur, quos nam vocet *sanctificatos*, eos ne, qui in baptismo sanctificantur ut vult Theophylactus, an omnes qui sanctificandi sunt. In Græco nunc legimus τὸς ἀγιοποιήτους, id est, eos qui sanctificantur, hoc est, fideles, qui baptizantur: Quod apertius ita dicitur: omnes, qui ad eum veniunt illa oblatione in cruce facta, sanctificantur, id est per applicationem illius oblationis. Nec putandum est, aliter in Græco legisse interpretem: sed more suo, sicut utitur participio presentis actiue vocis pro participio preteriti, quia Latinus sermo participium illud non habet, ut modo diximus. n. 50. Ita in passiua voce utitur participio preteriti, pro participio presentis, quo Latini carere & Sanctificatos dicere intelligit eos, qui sanctificantur, ut in hac Ep. c. 1. *In ministerium missi propter eos qui hereditatem capient salutis.* Græce: *Qui in ministerium mittantur*, ut in eundem locum adnotauimus n. 91. Et c. 5. *omnis namque pontifex ex hominibus assumptus.* Græce *qui ex hominibus assumitur*, sicut & Erasimus in utroque loco vertit.

Contestatur autem nos & Spiritus sanctus. In Græco est, μαρτυρεῖ δε ἡμεῖν, id est, *testificatur nobis.* Testimonium huius rei præbet Syriaca translatio: *Testis est nobis Spiritus sanctus* Hostias veteris legis non abstulisse peccata probauerat testimonio ipsius legis, quasi testimonio patris, Deinde testimonio filij apud Davidem loquentis Pl. 39. Nunc idem probat testimonio Spiritus sancti, cui tribui solet illuminatio prophetarum, sicut est in symbolo: *Qui locutus est per prophetas.* Vel, ita potius interpretabimur. Probat nunc id, quod dixit ante hæc, *vna oblatione consummasse Christi in sempiternum sanctificatos.* Hoc ipsum, inquit, docet nos Spiritus sanctus per Ieremiam cap. 31. apud quem de nouo testamento loquens, pollicetur hominibus remissionem peccatorum, quam sacrificia legis præstare non potuerant. Ait enim

Et pec-

Et peccatorum, & iniquitatum eorum; iam non recordabor amplius. Ex quibus colligit Apostolus: *vbi autem horum remissio; iam non est oblatio pro peccato*: hoc est, si hostia inuenta est, per quam peccata remittantur, iam non est altera hostia quaerenda: neque opus est, vt Christus iterum moriatur, & se offerat oblatione eruenta. Quæ iam exposuimus initio huius capituli, in disputatione illa de differentia veterum sacrificiorum, & nostri. Locus autem Ieremiæ, quem refert Apostolus; ille est, quem capitu. 8. retulit & quem iam in eodem cap. satis exposuimus.

55 *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum.*] More suo Apostolus post mysteriorum explicationem ad morum conformationem transit, sicut fecit cap. 3. vbi ait *videte fratres ne forte sit in aliquo vestro cor malū &c. &c. 4. Habentes ergo pontificem magnum, qui penetravit caelos, Iesum filium Dei, tenemus confessionem.* Et. c. 6. *Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora & viciniora saluti &c.* Cū enim scopus huius Epistolæ sit confirmare Hebræos, qui à Cōtribulibus suis vexabātur persecutionibus, vt relicto Christo ad Iudaismum redirent: necesse erat & mysteria Christi illis explicare, vt scirent salutem per Christum esse quaerendam, neque ad legem esse redeundum, quæ etiā cū stabat, cultores suos iustificare non poterat. Deinde ne persecutionibus cederent suorum, aut paupertate, & odijs illorum vincerentur: hortandi erant ad patientiam, & perseverantiam, donec coronam accipere mererentur. Id autem nunc facit Paulus cū ait: *Habentes itaque fratres fiduciam &c.* Hoc est, cum per Christum, verā peccatorum remissionem consecuti fuerimus, ipseque redemptione nostra reperta, in caelum ascenderit, & nos fiduciam habemus introeundi in sancta, id est, in coelestē beatitudinem. Itaque *in introitu sanctorum.* Interpres (vt saepe solet) dixit pro *In introitum sanctorum*, ita enim est in Græco. Et quod ait *in sanguine Christi, Est, Per sanguinem Christi*, id est, non per sacrificia legis.

Quam initiavit nobis viam nouam.] *Pro initiavit* est ἐπεσκέψατο, id est, quam ipse primus percurrit, per quam ipse primus omnium hominum ambulavit. Eodē vocabulo vsus est ca-

est capite. 9. vbi ait: *vnde neque primum quidem sine sanguine dedicatum est, &c. in eadem verba, vocabulum, & locum hunc nos interpretati sumus nu. 91. Vbi habemus Nouam, est πρόσφατον, id est, recentem, nuper factam, nullius ante vestigijs tritam.* Theophylactus: *Quem introitum sanctorum ipse nobis viam initiavit, hoc est, nouam viam fecit, vt qui hanc primus orsus sit, & consecerit, adeoque primus iuerit.* Recentem porro pro noua dixit, quippe quæ nostris temporibus apparuerit & cæt. Ita etiam Oecumenius Chrys. ἐπακόσμιος, id est, *dedicatio*: dicitur initium vtendi: sciendum autem introitum, id est, εἰσόδου apud Græcos fæmineum nomen esse. Interpretamq; more suo reliquisse genus Græco nomini conueniens, cū vertit: *Quam*: propterea Theophylactus dixit: *Quem introitum sanctorum ipse nobis viam initiavit*: similiter exposuit Oecumenius. At possumus simpliciter interpretari, *Quam viam nobis initiavit, sicut manifeste intellexit Theodoretus, qui ait, viæ initiationem esse Christum, per eam primum fuisse ingressum.*

Et viuentem] *Viuentem* appellat hanc viam, vt videamus 57 quanto melior sit via Tabernaculi, per quam introbatur in sancta, quæ sacrificia legis, & lex ipsa erat. Illa iā mortua est, & nihil profunt eius sacrificia: hæc via viuit, id est, manet semper.

Per velamen, id est, carnem suam.] Aperuit nobis hanc viam *Per velamen*, nam qui ingressurus erat in sancta, per velamen transire debebat. Ita Christus aperuit nobis viā *per velamen*, id est, per carnem suam, per oblationem carnis suæ, qua abstulit velamen, vt libere in caelum possumus ingredi. Atque ita postquam Christus se obtulit in cruce, *Velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum.* Transeuntes ergo nos per passionem Christi, & eius sanguine emundati, liberum habemus aditum in caelum.

Et sacerdotem magnum super domum Dei. Pendet oratio, ante enim quam ad conclusionem veniat quæ ab illis verbis incipit: *Accedamus cum vero corde &c.* colligit ex di-

etis causas fiduciam introeundi in cælum, & accedendi cum vero corde ad Deum. Et est sensus: cum habeamus etiam sacerdotem magnum, qui pro nobis sacrificium obtulit, & pro nobis apud patrem interpellat. Quodque addit: *super domum Dei*, idem est, ac si diceret. Qui propositus est domui Dei, cui pater omnia dedit in manus, & qui in domo Dei imperat, & facit quod vult. Hoc intelligitur ex illis verbis cap. 3. *Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant: Christus vero tanquam filius in domo sua, quæ domus sumus nos.* Hoc est, Christus, ut filius, & Dominus, res patris administrat, & toti familiæ præest. Theophylactus ita mavult intelligi: cum habeamus in cælo pontificem nostrum, qui pro nobis intercedit apud patrem: & domum Dei cælum dici putat, quod etiam probabiliter dicitur.

Accedamus cum vero corde. Verus dicitur qui facit quod promittit & constans est in eo, quod dixit. Ait ergo: Accedamus cum vero corde semper manentes in fide, & in obsequio Dei, cui nos deuovimus, non animo recedendi ab eo, sed manendi semper. Arbitror cor verum nunc dici contrarium illi, quod cap. 3. vocauit cor malum & ex illis verbis hæc optimè explicari. *Videte, inquit, Fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi à Deo vno: Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies & cetera.*

In plenitudine fidei. Hoc est, cum plena fide, nihil de Christi promissionibus dubitantes. *ἐν πληροφωρίᾳ πίστεως*, quod vocabulum copiose interpretati sumus cap. 6. n. 51 & sequentibus.

Aspersi corda à conscientia mala. Emundati prorsus, ita ut nulla in nobis maneat conscientia peccati. Alludit ad aspersionem sanguinis. Quæ in lege raundabantur, quæ erant in munda: de quò diximus cap. 9. n. 99. & sequentibus.

19 *Et abluti corpus aqua munda.* Alludit ad ablutiones, quæ fiebant in lege. aqua illa expiationis, aut lustrationis, ut exponit Cæteranus. De quibus eodem in loco diximus, significat autem: Accedamus omnino mundi, qui enim aqua

aqua illa corpus rite abluebant, mundi omnino censebantur. Multi de baptismo hæc dicitur putant, ut Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, Oecumenius. Sed quod prius dixi; probabilius videtur, quoniam 11, ad quos Paulus scribit, iam baptizati erant, nec opus erat eis dicere, ut cum baptismo accederent. Indicant hoc verba præcedentia: *Aspersi corda à conscientia mala*, cui consonat, quod sequitur, & *abluti corpus aqua munda.* Eadem metaphora vltus est David Ps. 50. *Asperges me Domine hyssopo, & munda. hor, lauabis me, & super niuem dealbabor.*

Teneamus spei nostræ confessionem Indclinabilem. Nullo modo deseramus fidem, quam suscepturi baptismum coram Ecclesia publice confessi sumus: quod latius exposuimus supra cap. 3, num. 3, de qua confessione dixit cap. 3. *Considerate Apostolum, & pontificem confessionis nostræ Iesum.* Et cap. 4. *Hæc entes ergo Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Iesum, teneamus confessionem.* Hanc vocat confessionem spei nostræ, quoniam fide, quam confitemur, nititur spes, & illa confessione profiteamur, nos per fidem, & bona opera sperare vitam æternam. Hanc ergo confessionem teneamus firmam, & erectam semper, ne patiamur eam cadere, aut declinare. Theophylactus: hoc est, quam professi sumus spem, eam retineamus stabilem. Sperauimus enim in principio fidei, quod & ipsi cælum ingressi sumus, & professi sumus, quando fidei foedus feriebamus, resurrectionem mortuorum nos credere, & vitam æternam. Hanc igitur confessionem retineamus & c. Cæterum Theo. non legit *Spei nostræ*, sed *spei*, quo modo est in emendatissimis codicibus Græcis, & apud Chry. & Oecum. At non redundare in nostra translatione, sed fuisse etiam in alijs Græcis, *Spei nostræ* docet Syriaca translatio, quæ ita habet *Et perseueremus in confessione spei nostræ, neque vacillemus.*

Fidelis enim est, qui repromissit. Theodoretus: Ex qualitate personæ, promissi firmitatem ostendit. *Fidelis* dicitur, quia facit, quod dicit, verax, & constans est in promissis Ps. 44. *Fidelis Dñs in omnibus verbis suis.* Chry. Nihil igitur scruteris, neque rationes experas, fide opus habet nostræ causæ.

Et consideremus inimicem in pronocationem caritatis & cetera.

Bb Theo-

Theophylactus: consideremus, inquit alter alterū: hoc est inspiciamus, si quis virtute insignis ut hunc imitemur, nō ut inuideamus ei, sed potius ut incitemur, ut eadem cum ipso opera perficiam⁹. Prouocatio autē hęc, & incitatio, caritatis est, nō inuidiæ. Ut enim ferrū ferro exacuitur, sic anima animæ cōmorās ad eadē, ipsam incitat & c. Idem ait Chry. & addit: lapis ad lapidē contritus, ignē emittit, quāto magis anima animæ cōmista? Pro prouocatio est *παροξίνωσις*, id est, incitatio, & proprie sonat quod Hispanica phrasi dicimus *aguzar a alguno*, quo in significato vītatū est Græcis verbū *παροξίνωσις*, Est etiā *irritatio*, *exacerbatio*, & nonster Interpres mitigata vocābuli tristitia vertit Act. 15. *dissensio*, vbi legimus *facta est autē dissensio*, ita *ut discederēt ab inuicē*, in Græco enim est *παροξίνωσις*. Itaq; Paulus, nequis in malā partē acciperet, addidit, *caritatis & bonorū operū*. Oecum. ut exacuam⁹, & augeam⁹ mutuā dilectionē, & ut exacuamur, ad imitandum illos, qui versantur in bonis operibus & c.

62

Non deserentes collectionem nostram. Chry. & reliqui Græci ita intelligunt, ut Theop. exposuit his verbis: comper tum habet cōuentū mutuū dilectionem generare: hinc admonet eos, ne intermittant inter se cōgregari: vbi enim sunt duo vel tres cōgregati in nomine meo, ibi sum in medio eorū & c. Mihi videtur sine dubio eos hortari, ut in fide permaneant, neque cōgregationē suorum fidelium deserant, ut ex verbis sequentibus fit manifestissimum. *Voluntarie enim peccantibus & c.* Hoc enim iure Hebræis timebat, ne ad iudaismū redirent, aut precibus & blanditijs suorum victi, aut persecutionibus perterriti & fessi. Quo enim inter se non conuenirēt, nunquā ab Apostolo reprehēsi sunt. Hoc autem quod dico, scipe in hac Epistola inculcat ut. capit. 3. & 6. & nūc multa de eadem re loquitur.

Matt. 18.

Sicut consuetudinis est quibusdam Nonnulli à Christo ad iudaismū redierāt, siue ex his ad quos nunc scribit Apostolus, siue ex alijs, de quibus Dominus ait Luc. 8. *Ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt*. Atque ideo

Aposto

Apostol⁹ magis timebat, & sæpius hęc repetit. Hic Theop. nō videtur potuisse negare quod diximus, na enim ait, hic accusat eos, qui ab Ecclesiæ collectione separarentur, *Sed consolantes* Theophylactus legere videtur: *sed tenentes* 63 *solantes vos ipsos*, & ita exponit: Hoc est, ut mutuo alter alteri sitis solatio, admonentes vos vicissim, ac docentes, & consolantes, ac leuantes malorum impatientes: *frater enim à fratre adiutus quasi iuncta sibi firmā* & c. Non est tamen addendum *vos ipsos* ut iudicat Photius apud Oecumenium, quærit enim, quæne exhortari debeant, & respondet subaudiendum esse collectionem nostram: Possimus ergo intelligere, ut & seipsum quisque cōsoletur spe vicinæ retributionis, & ut mutuo alter alterū cōsoletur. Quodque vertit Interpres *cōsolantes*, recte etiam vertitur, *exhortantes* est enim *παροξίνωσις*, Et utrumque benè conuenit sensui Apostoli.

Et tanto magis quanto videritis appropinquantem diem Satis constat subaudiendum esse, *magis*, cum ait: *Quanto videritis & c.* ut sit, *tanto magis consolantes, quanto magis videritis appropinquantem diem*, Iudicij videlicet, vel mortis, in quo plena vos laborum omnium expectat retributio, cū articulo enim dixit *τὸ ἡμέραν*, diē illū. Hoc aperte docuit Oecum. ita exponēs. Et rāto, inquit, nobis magis opus est, caritate ac bona opera desiderare, & adipisci, quāto magis appropinquat dies Iudicij. Vbi nos legimus *videritis*, In Græco est, *Quāto magis videtis βλέπετε*, atq; ita inuenio apud Chry. & Oecum. & in emendationibus codicib⁹. Ad sensū nihil refert, videtur tū Interpres legisse *βλέπτε*, id est, *videritis*, & eodem modo legimus in translatione Syriaca.

Voluntarie enim peccantibus nobis & c. Hunc locū iam supra exposuimus. n. 24. sed nūc magis expositio illa confirmanda est, & addendū quid sit, *voluntarie peccantibus*, nūllum enim est peccatū, quod non sit voluntarium. Mihi videtur Apostolus occurrere tacite Hebræorum cogitationi: poterat enim dicere, qui ad iudaismū rediret: Inuitus à Christo recedo, cogor tamen magnitudine persecutionum id facere, atque ideo misericordiam me in

Bb 2 nentum

inuentum ire spero apud Deum. Respondet, primum peccatum illud recedendi ab Ecclesia voluntarium esse, cum enim iam accepit meritam veritatis, sciatque ab vno Christo salutem hominum pendere, nullo timore cogi debet, vt breue malum fugiens in perpetuas se se conijciat calamitates. Deinde salutem sperare verat, nisi ad Christum reuertatur, quia sine illo nulla est salus, & qui hac hostiam non voluerit, nullam potest habere aliam, per quam sibi peccata remittantur, & penas aeternas effugiat. Dicit autem *voluntarie*, quonia si inuiti deciperentur, & virtute Christi non cognouissent, spes esset redituros eos ad Christum simulatque veritate edocti essent. At post acceptam notitiam veritatis, recedentes a Christo, spore sua recedunt, & eum scientes reijciunt. Quare nulla iam illis hostia relinquitur, alia videlicet ab hac, quam habebat, hanc enim habere possunt, si ea uti velint.

65 Chrysostomus & Theophylactus, & Oecumenius, ita hanc interpretantur, vt verbis eiusdem Theophylacti dicamus: Non poenitentiam auferens, hanc dicit, vt quidam intellexerunt, & suspicari sunt, sed ostendit non esse locum secundo baptismati, quando quidem neque secunda, vel alia sit mors Christi futura, Hostiam enim eam appellat vt posthac videbimus, vna enim hostia consummata in perpetuum. Nostrum enim baptismum sane mortem Christi effugiat, & repraesentat. Vt igitur mors Christi vna, sic & baptismum vnum & certum. Ita etiam sentiunt Caietanus & alij.

Sed ego nequeo intelligere, quo modo hanc conueniat aut verbis, aut instituto Apostoli. Quorsum enim nunc doceat eos, non esse locum secundo baptismati, quod illi bene norant, & quod iam iuxta vulgarem expositionem doctuerat cap. 6. cum dixit. *Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati, & certum?* Atque hanc interrogatio magis urgeat debet hos patres, quonia paulo ante dixerat: *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei aspersi corda a conscientia mala, & abluta corpus aqua manda*, quod illi de baptismato interpretati sunt. Quo modo ergo dicat: *Accedamus baptizati, quonia non est locus secundo baptismati?* Deinde hanc verba: *Non relinquitur pro peccatis hostia*, quid habent

habent quod proprie conueniat in baptismum. Sed multo magis me mouet, quod si hoc vellet apostolus, facile illi responderi poterat: Nec nos secundum baptismum volumus, nec aliam hostiam quaerimus: satis est nobis hostia in cruce oblata. Sed huius hostiae virtutis per sacramentum poenitentiae participes erimus. Nihil itaque urgebunt verba Apostoli, praesertim si addamus sequentia: *Terribilis autem quadam expectatio iudicij, & ignis amulatio, quae consumptura est aduersarios.* Quis hoc orthodoxus dicat, aut quo modo poenitentiam non tolleret, si diceret: Peccantibus voluntarie, non relinquitur secundus baptismus, sed iudicium & ignis sempiternus?

Quare necessario dicendum est, vt supra diximus, non de quouis peccato loqui Apostolum, sed de eorum Apostasia a fide, qui Christo relicto redibant ad Iudaismum: sicut dixerat: *Non deserent es collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, & certum.* Quod vt melius intelligatur, sciamus, vbi nos habemus peccantibus esse *ἀμαρταν νόσων*, quo verbo saepe vtuntur Graeci, ac praecipue Homerus, cum sagittam, aut hastam iaculatus aberrauit ab eo, quem ferire cupiebat vt Odyss. 6.

Pilam postea proiecit ad ancillam reginae.

Ab ancilla quidem aberrauit

Ferire ipsum cupiebat.

Sed tunc etiam aberrauit auertit enim istum Apollo.

Quibus in locis pro aberrauit habetur praedictum verbum Graecum quod apud Latinos dicitur errare aut aberrare vt apud Virgilium.

Nec dextra erranti Deus absuit.

Aut etiam peccare vt Cicero lib. 1. de Natura Deorum: *Ita ijs, si qui errauerunt, hominum coniectura peccauit.*

Qui autem peccat, ita tamen vt Christum scopum suarum actionum, in quem omnes dirigat, credere non desinat, is amissa gratia baptismi, poenitentiam habet, ad quam confugiat, quia Christum semper retinet. At qui non eum fide aspicit, sed in alium scopum iaculatur, is Christum deserit, & a fide recedit. Et qui ab scopo aberrant, inuiti aberrare solent, semperque in eum iaculantur. At qui vo-

luntariè aberrat ab scopo, iam illum omnino relinquit, alium quaesiturus, in quem sagittas dirigat suas. Ac propterea Paulus de deficientibus ad Iudaismum, tanquam Christum omnino relinquentibus, dixit: *Voluntariè enim peccantibus nobis &c.*

68 Aliud etiam dicere possumus ad id, quod nunc Apostolus scribit, valde accommodatum, & quod nos adnotauimus in capitul. i. Habacuc. num. 38. **ⲘⲚ**, Hebræis idem esse quod *peccant*, & idem verbum significat desinere esse, quod fuimus, aut interire, & deficere. Hab. i. ubi nos habemus, *Tunc mutabitur spiritus, & pertransibit, & corruet pro corruet* est in Hebræo **ⲘⲚ** quod Aquila & Symmachus, & Chaldaeus verterunt, *Et peccabit*. Quod in eundem locum adnotans Hieronymus ait: Hanc habete scriptura sancta consuetudinè, ut **ⲘⲚ** id est, *Delinquet*, ponat pro eo, quod est, *desinet esse quod fuerat*. Ita dictum est Hol. 5. *donec deficiatis & queratis faciem meam*. In Hebræo est: *donec peccetis*. Ita etiam interpretati sumus illud. Psal. 33. *Redimet Dominus animas seruatorum suorum, & non delinquent omnes, qui sperant in eo*, id est, *Non deficient, non peribunt*. Cum igitur, vt verè docet Hieronymus, consuetudo scripturæ sit dicere *Peccare* pro *desinere esse*, quod fuerat, siue *deficere* optime huc locum eodè modo exponem⁹ *voluntariè peccantibus nobis*, id est, deficientibus à Christo, desinētibus esse quod fueramus, nolētibus iam membra eius esse.

69 *Terribilis autem quadam expectatio iudicij.* Pendet ex superioribus. *Voluntariè peccantibus non relinquitur hostia pro peccatis*, sed relinquitur *Terribilis quadam expectatio iudicij*, non expectat eos alia hostia, sed expectat eos terribilis damnatio, qua expectatione terri valde debent, & opportune ad Christum redire. *Terribilis enim*, vt constat ex Græco **ⲟⲩⲟⲩⲁ** coniungitur cum *expectatio*.

Et ignis amulatio) &c. In Græco est: & ignis zelus, ac si dicat, Ignis vt creatura Dei, & instrumentum iustitiæ eius zelabitur gloriam Dei, & quasi dolens, eum ab hominib⁹ fuisse offensū, vindicabit eius iniurias. Ita enim hoc dictum est, vt illud Zach. i. *zelatus sum Ierusalem, & Siō zelo magno*

magno, id est, doleo vexatum esse tam grauitèr populum meum, & vindictam sumam de ijs, qui eum vexauerunt. Propter quod subdit: *Et ira magna ego irascor super gentes opulentas, quia ego iratus sum parum, ipsi vero adiuerunt in malum*. Est autem hæc prosopopœia, id est, fictio personæ. Theophylactus: Animaduerte autem, quo modo veluti animauerit ignem, atque vitam & vires ei tribuerit. Perinde enim vt bellua exacerbata non desistit tantisper, dū apprehenderit quempiam, quo deuorato exaturet cupiditatem suam: sic & ille ignis pro transgressione mandatorum sentiens, ac propter illa efferatus, quemcumque apprehenderit, deuorat semper. Non enim dixit, manducatura, sed consumptura, siue deuoratura, in sempiternum videlicet. Aduersarios autè vocat omnes qui à Christo recedunt & eius voluntati, legique aduersantur.

Irritam quis faciens legem Moysi &c. Theophylactus, Amnori argumentans ostendit irre futuram suppliciorum, vt plus fidei orationi suæ conciliet & cat. Pro irritam faciens est *ἀδερῆσθαι*, Et more suo participio presentis vtitur, pro participio præteriti, id est, cum quis irritam fecerit legem Moysi, cum illam contempserit, cum reiecerit, iam enim vim Græci verbi explicauimus cap. 9. n. 24. Est autem argumentum in minori, non solum quia à lege Moysi argumentatur ad legem Christi, sed etiam quia argumentatur à transgressione alicuius præcepti illius legis ad abiectiōnem totius legis Christi, & ad apostasiam.

Sine vlla miseratione duobus, vel tribus testibus moritur. In Græco est *Ἰν δύοβυς, ἢ τριβυς τῆσβυς*, id est, per duos, vel tres testes, per confessionem duorum, vel trium testiu, qui dicant patratum esse ab eo peccatum illud. Syriacus: *Iuxta os duorum, trium ve testium*. Deuter. 17. *In ore duorum, vel trium testium peribit, qui interficietur*. Nemo occidatur vno contra se dicente testimonio. Atque idem postea præcipitur cap. 19. Dicit autem *sine vlla miseratione* quia nemini parcebatur, sed, quicumque ille esset, qui aliquid morte dignum commisisset, conuictus testibus, occidebatur.

Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia] &c. cætera.

In Græco est, *Quanto putatis peiori vltione dignus habebitur?*

71 *Qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit.* Hæc verba & sequentia satis confirmant id quod diximus, Apostolum loqui de peccato eorum, qui ad Iudaismum redibant, cum dicebat, *Voluntariè enim peccantibus nobis & cæt.* nam hæc omnia valde proprie ad eos referuntur, qui Christum omnino abijciunt, & ad aliam legem transeunt: ad eos autem qui in confessione Christi, & in fide manentes, aliquod legis eius præceptum transgrediuntur, non adeo proprie. Ille enim verè filium Dei conculcat, & eius sanguinem pollutum ducit, qui, cum in lege eius vixerit profusus eum abijcit, & inutilem sibi arbitratur: qui autem eum Deum & redemptorem suum credit, ac veneratur, etiam si infirmitate animi legem violet, non videtur proprie eum conculcare. Multò minus hic sanguinem Christi pollutum existimat, & immundum, quem credit omnia peccata abstulisse, & per eum vnum, omnes animi sordes elui.

72 Pro pollutum duxerit est *νοινον ἡννοδμενος*, id est, *commune arbitratus.* Commune autè dicitur ab Apostolis, quod immundum est, quo scilicet aliz nationes utebantur, quæ immundæ erant. Act. 10. *Abst Domine, quia nunquam mæ ducant omne commune & immundum.* Et vox iterum secundo ad eum: *Quod Deus purificauit, tu commune ne dixeris.* Rom. 14. *Scio & confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum nisi ei, qui existimat quid commune esse, illi commune est.* Hoc est, in lege Christi, nullus cibus immundus est, sed si quis illum comederit, existimans immundum esse illi immundus erit. Hinc Interpres dixit Marc. 7. *Quare discipuli tui non seruant traditiones seniorum, sed communibus manibus mæ ducant panem?* Cum in Græco sit: *Illois manibus ἀνορθοις* Hoc secutus est, & hoc in loco Interpres cum vertit, *Pollutum duxerit.* Potest tamen & ita intelligi: Qui sanguinem testamenti communem existimauerit, id est, non maiorem vim habere putauerit ad sanctificandum, quam aliorum hominum sanguis habet, sicut est translatione Syria

ne Syriaca, quæ habet: *Et reputauerit sanguinem testamenti ipsius tamquam cuiuslibet hominis.* Theophylactus similiter. Hoc est nihil ab alio cruore differre putauerit. Chrysostomus utroque modo accepit, cum ait: commune quid est? immundum, siue quod nihil amplius à cæteris habet: *Sanguinem autem testamenti dixit, ut magis ostendat eius dignitatem, id est, sanguinem, quo fædus inter Deum, & homines percussum est, quo promissio æternæ hæreditatis confirmata est.* De quo multa dixit cap. 9. ab illis verbis: *Et ideo noui testamenti mediator est & cæt?*

In quo sanctificatus est] Qui tanto melior est omni sanguine, ut homines sanctificare possit, & cui ipse tantum debet, ut per eum remissionem peccatorum, & sanctificationem consecutus sit. 73

Et spiritus gratiæ contumeliam fecerit. Hoc est. Et spiritum ipsum, quo sanctificatus est, & gratus Deo redditus, iniuria affecerit. Iniuria verò afficit hic spiritum sanctum, recedens à Christo, propter quem ipse spiritus venerat ad ipsum sanctificandum.

Scimus enim qui dixit: Mihi vindictam, ego retribuam.] Cum dixit: *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerit & cæt.* non tantum significauit eum dignum esse supplicij, sed quod consequens erat, esse puniendum. Hoc autem nunc probat & puniendum esse & grauissimè esse puniendum. Quoniam Deus dixit Deut. 32. *Mihi vindictam, ego retribuam.* Pro quo est hic in Græco: *Mihi vindicta*, id est, ad me pertinet vindictam sumere, sicut explicauit Apostolus Rom. 12. *Non vos defendentes carissimi, sed date locum iræ, scriptum est enim, Mihi vindictam, ego retribuam,* quod apertius est in nostra translatione in Deuteronomio: *Mea est vltio.* Syriacus etiam vertit, *Mea est vltio.* Eundem sensum habet quod nos legimus: *Mihi vindictam* subauditur enim, *reservo*, aut *relinquere*, aut aliquid simile. Ex eo autem, quod Deus sibi vindictam reseruatur, magnam eam futuram esse subindicat. Quod ut magis explicet, ait mox: *Horrendum est incidere in manus Dei vinentis.*

Sciendum autem Paulum in his verbis non secutum 74
Bb 5 fuisse

fausse translationem lxx, vt solet, sed Hebraicā veritatem, in qua est. *Mihi vindicta, & retribuam in tempore, labatur pes eorum.* lxx. autem verterunt: *Indic ultionis retribuam, in tempore, quando labatur pes eorum*

Sed quæritur, quomodo hæc verba Paulus attulerit, eum non pertineant ad Christum, sed ad illos referantur, qui olim idola coluerat, vt ipse propheta docet, cum ait: *Prouocauerunt enim in dijs alienis, & in abominationibus ad iracundiam concitauerunt: Immolauerunt demonijs, & non Deo, dijs quos ignorabant.* Verum quidem est aduersus Idolorum cultores Hebræos hæc dici, sed ita tamen de illis propheta loquitur, vt simul de illis loquatur, qui Christum venientem recepturi non erant. Quod ostendunt verba illa: *Deum, qui te genuit, dereliquisti, & oblitus es domini creatoris tui. Videt dominus, & ad iracundiam concitatus est.* & cæt. Magis tamen hoc ostendunt verba Pauli, qui manifeste de hoc interpretatur Rom. 10: *Sed dico: Numquid Israel non cognouit? Primus Moyses dicit: Ego ad amulationem vos adducam in non gente, in gente inspicente, in iram vos mittam.* Refert enim illa eiusdem canticæ verba: *Et ego pronocabo eos, in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos*

75 *Et iterum: Quia iudicabit dominus populum suum*] Ex eodem capite desumpta sunt hæc verba, quæ eodē modo in eo leguntur. *Iudicabit dominus populum suum, & ex præcedentibus intelliguntur, de quibus dicta sunt.* Ex eo autem, quod Paulus vult illis efficere, intelligimus, aut, *Indicare* possum esse pro *Damnare*, vt cum dominus ait, Matth. 7. *Nolite iudicare & non iudicabimini:* aut certe ita dictum esse, ac si diceret: discerniet, & discutiet opera populi Israelici, & punit, quos nocentes inuenerit. Hoc autem dictum est, & de illis, qui olim idola coluerant, & de ijs, qui postea Christum recepturi non erant: nam de illis, qui receperunt, ait: *Et in seruis suis miserebitur?*

Horrendum est incidere in manus Dei viventis.] *viuentem eum* appellauit, quia videt omnia peccata hominum, & irascitur, & punit: non sicut Dij gentium mortui, qui habent oculos, & non vident, & nec sentiunt peccata, nec possunt plectere, vt autem sciamus magnam futuram esse ultio-

ultionem, quam Deus de peccatoribus sumet, dixit, *Horrendum est.* & cæt?

Rememoramini autem pristinos dies] Hortatur eos ad permanendum in fide, & in patientia exemplo sui ipsorum, quasi ostendat pudendum fore, si qui tam strenue dimicare cæperant, medio in certamine deficiant, & palmas adeptas inhonestent. Theophylactus: contemplare autem hic spiritualem sapientiam. Quum antea concussisset illorum mentes, per Gehennæ commemorationem, nunc per encomia lenit, non adulans eis, sed per hæc ipsa eos exhortans: facilius enim persuadet, qui cuiusdam consulit, vt se ipsum imitetur, & quæ antea perfecit opera. De his multa hic elegantissimè Chrysostomus

In quibus illuminati magnum certamen sustinistis passionum] In quibus, simulque baptizati estis, graues persecutiones à Iudæis perulistis, & viriliter certastis. Ac si dicat, si recens baptizati, hoc fecistis, quid vos nunc facere par est, post plura, ac maiora Dei beneficia, & post labores pro Christo toleratos. *Illuminari* olim dicebantur, qui baptizabantur, sicut dixit cap. 6. *Impossibile enim est eos, qui semel sunt illuminati & cæt,* quod nos in eadem verba comprobauimus.

Et in altero quidem opprobrijs.] & cæt. Pro, *In altero*, est τὸ τοῦ, hoc autem, significatque id, quod nos dicimus, *Partim*, & est sensus. Magnum, inquam, certamen sustinistis passionum, partim opprobria multa perferentes, & multos labores, partim eos, qui talia ferebant, consolantes, & quantum licebat, adiuuantes. Ita etiam Erasmus & interpres Theophylacti & alij verterunt. Eleganter autem dicit *Opprobrijs & tribulationibus spectaculum facti*, quod elegantius in Græco est θεωρητικῶν, Metaphora sumpta ab ijs, qui in theatrum, id est, in publicum omnium ciuium conspectum mittebantur, pugnaturi cum bestijs, aut secum mutuo, vt gladiatores, quos omnes cum risu, & lætitia spectant, & intentius considerant, qualiter pugnant. Eodem modo locutus est. 1. Cor. 4. *Puto enim, quod Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tamquam morti destinatos:* quia

quia spectaculum facti sumus mundo, & Angelis, & hominibus ubi pro spectaculum facti sumus, est θεατρον ἐγενήθημεν, id est, Theatrum facti sumus.

In altero quidem socij taliter conuersantium effecti) vltro socij fieri voluistis eorum, qui similia patiebantur, id est, aliorum, qui ex gentilitate conuersi fuerant ad Christum, & persecutiones similiter patiebantur. Et hoc continuò magis explicat, cum ait: *Nam & vinculis compassi estis.* Iudæi enim, omnes Christianos, quantum poterat, persequébantur. Sed & gentiles eos etiam vexabant, qui ad Christum ex Gentilitate veniebant. Itaq; illud, *Taliter conuersantium,* significat eorum qui erant in calamitatibus, & opprobrijs, vt interpretatur Theophylactus.

78 *Nam & vinculis compassi estis.* vestra sponte (vt ait Theophylactus) subiecistis vos ipsos, vt vnà cum illis, aduersa sustineretis, ac consortes afflictionum eorum efficeremini. Intelligimus ergo Hebræos, & consolatione, & elemosynis iuuissse Christianos à suis vexatos: vnde in se persecutorum odia concitabant. Oecumenius: Non solum non opus fuit vobis cōsolatione, sed alijs quoque vinculis manus auxiliatrices porrexistis. Sciendum est autem in Græco legi, *Nam & vinculis meis δεσμοῖς μὲν,* compassi estis: atq; ita legunt omnino Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius. Ex Theodoro non potest intelligi an ita legerit, aiuntq; illi Hebræos non solum alios adiuuissse, sed ipsum etiam Paulum in vinculis manentem. Verum alij codices etiã Græci pro δεσμοῖς μὲν, habent δεσμοῖς, id est vinculis, sicut legit interpres, & translatio Syriaca, in qua est: *Et dolorem passus estis, propter eos, qui erant vinculi.*

Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis. Passi estis propter Christum bona vestra diripi; nec solum passi estis, sed cum gaudio suscepistis. Hoc respexisse videtur Apostolus; 1. Thess. 2. cum ait: *vos enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa: in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à cōtribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis.* Chrysostomus: Quod dixit, suscepistis, vltro neam eorum patientiam declarauit?

79 *Cognoscentes vos habere meliorem)* & cæt. Magna fide sustinuitis,

nuitis, cogitabatis enim, cum substantia vestra diripiebatur, habere vos in cœlis meliorem, ac pretiosorem substantiam, & manentem, id est, firmam, & quæ ab aduersarijs diripi non possit, iuxta illud Matth. 6. *Thesaurizate autem vobis Thesuros in cœlo, ubi neq; arugo, neq; tinea demolitur, nec fures effodiunt, nec furantur.* In Græco est: *cognoscetes vos habere meliorem substantiam in cœlis;* quod est etiam in translatione Syriaca, & apud Chrysostomum, & Oecumenium: sed in codice nostri interpretis non fuit *In cœlis,* & ad sensum nihil refert; certum est enim de substantia in cœlis reposita agere Apostolum; videturque id ex margine, in qua expositionis gratia positum fuerat, paulatim irrepisse in contextum?

Nolite itaq; amittere confidentiam vestram. In Græco est μή απολόγησθε, *Ne abiciatis* quasi dicat, Nolite abijcere, ac perdere tantas diuitias, quas illa patientia cōparaueratis: prodigè enim perdetis, atq; effunderis, si fidè amittatis?

Patientia enim vobis necessaria est. Theophylactus: Nulla re porrò indigetis alia, præterquam sola patientia, cætera habetis omnia & cæt.

Vt voluntatem Dei facientes. Vt cum vsq; ad finem manseritis in fidè, & in studio bonorum operum, participes sitis promissionis bonorum cælestium. Pro facientes est ποιῶντες, id est cum feceritis.

Ad huc enim modicum, aliquantulumq;) & cæt. Hortatur eos ad patientiam, & perseuerantiam, docens citò venturum esse iudicem, qui omnibus retribuatur pro meritis, & persecutores damnet, & iustos coronet. In Græco est: *Ad huc enim modicum quantum quantum,* quod (vt ait Theophylactus) valde parum significat. Phralis Hebræorū est idem significans, ac si diceretur: sine modicum tempus transire, & veniet iudex, quod adnotauimus in cap. 1. Hoseæ. nu. 64. Syriacus: *Quoniam per pusillum est temporis, & modicum: valde, quo veniet ille quæ venturus est?*

Qui venturus est veniet, & non tardabit. Ex cap. 3. Habacuc desumpsit hæc verba, & sequentia, in quo de Christi aduentu loquens propheta ait: *Si moram feceris, expecta illum,*

quia

quia veniens veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus est, nō erit recta anima eius in semetipso, iustus autem in fide sua vivet. Ita in Hebræo est, & in nostra translatione: apud lxx. autem ita: *Si moram fecerit, expecta illum (aut sustine illum) quoniam venturus veniet, & non tardabit, si subtractus fuerit (aut recesserit) non complacabit anima mea in illo. Iustus autem ex fide mea vivet.* Ex quibus constat eundem esse sensum in Hebræo & in Græco, Apostolum magis verba lxx. desumpsisse, licet ordine non nihil mutato, quoniam ait: *Iustus autem ex fide vivet:* quod si subtraxerit se nō placebit animæ meæ, quæ verba sunt in propheta ante illa: *Iustus autem ex fide vivet.* Atq; vbi Hieronymus legit apud lxx. *Iustus autem ex fide mea vivet,* quomodo etiam legit Eusebius lib. 6. demonstrationis Euang. cap. 14. in alijs codicibus legitur. *Iustus autem ex fide vivet,* quam lectionem nos præferimus alteri, quoniam eam secutus est Apostolus. Illud autem: *Adhuc enim modicum, aliquantulumq;* non est propheta, sed Apostoli docere volentis proximum esse tempus à propheta prædictum?

Magna tamen dubitatio est, quomodo sensus Apostoli in hoc testimonio conveniat cum sensu propheta, quoniam Apostolus de secundo Dñi adventu hæc interpretatur, cū propheta planè de primo loqui videatur, & cū Christus tunc expectaretur, & necdū primus adventus visus esset, superuacaneum videbatur promittere secundum. Deinde hæc verba *Iustus autem ex fide vivet* Paulus solet referre ad primam gratiam, probatq; inde homines iustificari ex fide, non ex operibus. Rom. enim. 1. ait. *Non enim erubescō Evangelium, virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primum, & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide vivet.* Ita enim ubiq; legedum est, nō visum, quia ita est in Hebræo & in Græco. Et apertius etiam Gal. 3. *Quoniam autem in lege (id est per opera legis) nemo iustificatur apud Deū manifestum est, quia iustus ex fide vivet.* At nunc Paulus non ad iustificationem refert, sed ad conservationem acceptæ iustitiæ, quasi dicat: qui fidē tenuerit, & de Christi promissis non dubitauerit, sed firma fide eum expectauerit, hic manebit in

bit in amicitia mea, & acceptā gratiā non perdet: qui autē diffidere cœperint, peccabunt, & vitam gratiæ amittent.

Ad hæc respōdimus copiosè, & omnia conciliauimus in eiusdem propheta commentarijs. n. 5. & sequentibus, res enim tanta & tā difficilis neglecta videtur ab vtriusq; libri enarratoribus. Sēsus propheta hic est: si Christus moram tibi facere videbitur, patienter expecta, veniet enim, & non tardabit, id est, non differetur eius aduentus ultra tempus conueniens, & à Dei prouidentia præfinitum. Et vt sciamus de quo aduentu loquatur, legamus præcedens eiusdem prophetæ caput, in quo propheta querebatur, videri quodam modo Deum non curare res humanas, cū impij impunè grassarentur, & affligerent iustiores se, & Hebræi vnus Dei cultores ab idololatriis Chaldæis grauissime vexarentur. Respōdet ad has querelas dominus, filiū suum esse vcturum, qui iudicabit impios, & pios afflictos consolabitur. Hoc autem facere cœpit in primo aduentu dicens: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Beati, qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam.* Superbos etiā, & oppressores pauperum reliquit in infidelitate, & pauperes liberabit iuxta illud Luc. 1. *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes:* sed in secundo aduentu, de quo maxime loquitur propheta, multo plenius hoc faciet cū regnum peccati euertetur, & iusti mercedem suorum meritorum recipient, impij æternis ignibus tradentur: de quo in capite sequenti eleganter idem propheta loquitur. Optime ergo Paulus ad secundum aduentum retulit verba propheta, vt qui penitus eius sensum calleret.

Ad secundam obiectionē respondeo, & Habacuc, & Paulū de prima iustificatione loqui. Dixerat enim propheta venturum esse Christum, & cum ait: *Ecce qui incredulus est non erit recta anima eius in semetipso,* hortatur omnes, vt eum recipiant, & in eum credant si salui esse volunt, ac si dicat: Qui illum nō audierit in terra docentē, etiam si opera legis faciat, ingratus mihi erit. *Iustus autem in fide sua vivet,* id est, qui iustificari volet, & vitā gratiæ habere, per fidem

fidem habere debet, non per opera legis. Quare præclare Paulus in epistola ad Romanos & ad Galatas his verbis probauit non iustificari homines per opera legis, sed per fidem Christi. Nec discrepat à se ipso in hac epistola, simili enim de prima gratia loquitur. *Patientia*, inquit *vobis necessaria est, ut voluntatem Dei faciētes, reparietis promissionē*, id est, perdurate in bonis operibus & in patientia malorum, citò enim veniet Christus, qui præmia vobis digna reddet. Deinde inquit: *Iustus autem meus ex fide viuet*, quasi dicat: Non potestis de hoc dubitare, credite ut cœpistis, per hanc enim fidem, nō per opera legis iustificati estis. In quo hoc haud obicere laret; Nec potestis viuere, si à fide excidatis, per quas causa: enim res nascitur, per eadē dissoluitur. Idcirco addit: *Quod si subtraxerit se, nō placebit anima mea*, id est, perdet vitam gratiæ. Quid est. *Si subtraxerit se?* Si non crediderit. Pro eo enim est in propheta: *Ecce qui incredulus est*. Et Apostolus ait: *Nos autē nō sumus subtractionis filij*, id est, filij infidelitatis, subtractioni enim ex aduerso opponit fidem: sed fidem in acquisitionem animæ. Quæ admodum si quis diceret: Magna, & necessaria res est calor naturalis, per eum enim viuunt, aut per eum vitam habere cœpistis, non aliud esset, quàm si diceret: conseruate & fouete hunc calorem, qui vitæ principium est, & eo deficiente, necesse erit vos mori. Itaque cum fidē initium vitæ gratiæ esse dicit, conseruatricē etiā docet. Quo modo autem ex fide viuat iustus, explicauimus aduersus hæreticos in eodem loco, n. 22. & sequentibus.

Qui venturus est? ὁ ἐρχόμενος, nomen Christi est: ideo que discipuli Iohannis quærit Matth. 11. οὐ εἶδὲ ἐρχόμενον, id est, esse ne tu ille vēturus. Ex quo intelligitur, eū ait propheta: *Veniens enim veniet, veniens esse idem nomen Christi.*

86 *Et non tardabit.* Tardare dicitur non qui citò non venit, sed qui tempore quo venturus erat, non venit, ut in eodem loco confirmauimus n. 5. vt. 2. Petri. 3. *Non tardat Dominus promissionem suam*, quia scilicet nondum venit tempus, in quod promissit.

Quod

Quod si subtraxerit se, non placebit anima mea. Quid sit subtrahere se, propheta, ut iam diximus, docet: *Ecce qui incredulus est*. Et pro: *Non erit anima eius recta in semetipso*, Paulus cū lxx. dixit: *Non placebit anima mea*, quod idem est, anima enim quæ recta non est, non placet Deo.

Nos autem non sumus subtractionis filij. Filij subtractionis Hebraico more dictum est, pro filij subtrahentes se, id est, non credentes, & *Filius* cum huiusmodi genitiuis, idem valet quod *Homo*, ut *filius iniquitatis*, *filius perditionis*, *filius Belial*, quod Paulus declarat. 2. Thess. 2. dicens: *Quoniam nisi venerit discessio primū, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis: nā ubi dicere potuit: Filius peccati*, dixit, *Homo peccati*. De hac locutione diximus multa in cap. 10. Hosee. nu. 28. & sequentibus. Quod autem dicit. *In perditionem*, est acsi diceret: si enim subtrahimus nos Deo per infidelitatem peribimus, amittemus vitam gratiæ. Atque ideo rectè addidit *Sed fidei, in acquisitionem animæ*, hoc est, ut non pereamus, sed seruemus à morte spirituali, & à damnatione æterna, animas nostras. Ita enim hoc dictum est, ut illud Iohan. 12: *Qui amat animam suam, perdet eam; Et qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam*. Theophylactus hic legit: *Vos autem non estis & cæt.* At Chrysostomus, Theodoretus, Oecumenius, Traslatio Syriaca habent ut nos, *Nos autem non sumus & cæt.*

C A P. XI.

H *ST autem fides sperandarum substantia rerum.* Quoniam hoc potissimum agit, ut eos in fide Christi confirmet, ne persecutionibus vitæ deficiant, docet quid sit fides, quantum apud Deum valeat, & quantum ea præstiterint, qui Deo maxime placuerunt, quàmque mirabilia per eam fecerint. Pro *Substantia* est ὑπόστασις, quo nomine Græci appellare solent substantiam, tamquam substantem accidentibus, & ea sustentem. Nulla enim erunt accidentia, nisi substantiam habeant, per quam sustineantur. Ita nulla erit spes, si non fulciatur, ac sus-

Hypostasis.

rineatur fide, atque ideo eleganter vocata est *Substantia*, siue *hypostasis rerum sperandarum*. Græci aliter interpretantur, atque optima etiã est eorum interpretatio *Hypostasin* accipiunt pro *Subsistentia*, hoc est, pro eo, quod est subsistere in rerum natura; atque ita fidem dicunt esse hypostasin rerum sperandarum, quia, quæ sperantur non subsistunt, & fides efficit ut ea subsistant, id est, ut certa ea habemus non minus, quàm si subsisteret: Chrysostomus: Quoniam enim ea, quæ sunt in spe, sine substantia esse putantur, fides eis tribuit substantiam, magis autem eis non tribuit, sed ipsa est essentia eorum, ut putà resurrectio nec dum facta est, & necdum est in substantia, sed spes facit eam subsistere in anima nostra: hoc est quod dixit *Substantia*. Quibus in verbis interpres Chrysostomi non *Substantia* vertere debuit, sed *Subsistentia*. Melius vertit interpres Theophylacti: fides est essentia eorum, quæ non sunt, subsistentia eorum, quæ nondum subsistunt, ut resurrectio nondum subsistit, sed fides statuit eam, obque oculos nobis ponit. Oecum. magis explicat: fides, inquit, essentia quædam ipsorum est, & hypostasis efficiens, ut sint, & quodam modo præsentia fiant, eò quod credat ea esse. Theodoretus: ea enim, quæ non videntur, per eam videmus, & ad eorum, quæ sperantur, contemplationem ea nobis oculus efficitur, & ostendit tanquam subsistentia, ea quæ nondum facta sunt. Trãlatio Syriaca: *Est autem fides certitudo de ijs rebus, quæ sunt in spe ac si iam existerent actu.*

Vtraq; expositio apta est verbis Apostoli, utroq; enim modo ille accipere solet hypostasin. Priori modo accipit. 2. Corinth. 9. nam ubi nos habemus: *Ne cum venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos (ut non dicamus vos) in hac substantia*, in Græco est, *In hac hypostasi gloriæ, sicut postea cap. 11. ut & ego modicum quid glorier in hac substantia gloriæ*, id est, in hac re, quæ sustinet gloriã meam, siue gloriatiõne, videlicet, si illa tollatur, cadet nostra gloriatio. Posteriori accipit supra in hac epistola, cap. 3. ubi ait: *Participes enim Christi effecti sumus: si tamen initium substantiæ eius usque in finem, firmum retineamus*, id est, si retineamus fidem quæ est principium subsistentiæ nos

tiæ nostræ spiritualis.

Pro sperandarum, est *ἐλπίζομένων*, id est eorum, quæ sperantur: noster interpres sensu nihil differre voluit à Græco, sed ordinem ipsarum rerum exprimere voluit, prius enim est fides, & statim spes, & ideo dixit *sperandarum*.

Argumentum non apparentium. In Græco, ita ut nunc, distinctio sit, *περαγμάτων*, id est *Rerum* iungitur cum *Apparentium*, nostri codices iungunt cum *Sperandarum*, utrunq; fieri potest, & nihil refert hoc an illo modo distingamus. Certe translatio Syriaca cum priori copulauit, ait enim, *Est autem fides certitudo de ijs rebus, quæ sunt in spe*. Ita etiam copulauit Chrysostomus, & Theophylactus, & Oecumenius. Admiratur autem Chrysostomus elegãtiam, ac proprietatem vocabuli, quo hic vitur Apostolus, dicit enim *ἐλέγχθ*, pro eo quod nos dicimus argumentum. Papæ, inquit, qua dictione vsus est dicens: *Argumentum non apparentium*. Argumentum quippe est, in rebus ad modum manifestis, fides igitur visio est, inquit, non apparentium, & ad eandem certitudinem ducit, ad quam etiam, quæ videntur. Pro inde neq; circa ea, quæ videntur, credulitas, vel incredulitas dici potest: neq; iterum fides dici potest, nisi cum circa ea, quæ non videntur, amplius quàm circa ea quæ videntur; certitudinem quis habuerit, & cæt. Theophylactus: *Argumentum*, hoc est, demonstratio, & manifestatio rerum, quæ non sunt conspicuæ: facit enim fides, ut ista mente nostra cernamus, haud secus, ac si præsentia essent & cæt. Ut hæc melius intelligamus, vis vocabuli Græci magis explicanda est. *ἐλέγχειν*, Græci dicunt pro eo, quod nos dicimus *Arguere, redarguere, conuincere*, ita videlicet, ut qui arguitur, nihil habeat, quod respondeat, ut Ti. 1. *ut potens sit exhortari in doctrina sana, & eos, qui contra dicunt, arguere*. 2. Cor. 14: *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis, vel idota, conuincitur (ἐλέγχετε,) ab omnibus, dijudicatur ab omnibus, occulta cordis eius manifesta fiunt, & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians, quod verè Deus in vobis sit*. Ioh. 3. *Omnis enim, qui malè agit, odit lucem, & non venit ad lucem, ut eò arguantur opera eius*. Inde *ἐλέγχθ*,

Argumentum.

redargutio, conuictio. 2. Tim. 2: *Omnis scriptura diuinitus inspirata utilis est ad docendam, ad arguendum*, pro quo est *πῆξις ἐλεγχου*, quod Erasmus vertit *Ad redargutionem*. Ita Aristoteles libros scripsit de sophisticis elenchis, locos docens quibus sophistæ vtuntur ad conuincendū. Quod ergo nunc ait: *Argumentum non apparentium*, est *redargutio conuictio*, id est fide cōuincimur ad credenda, quæ non videmus, perinde ac si manifestain luce videretur. Atq; hoc est, quod dixit Chrysostomus argumentū id est *ἐλεγχου*, dici in rebus admodum manifestis.

3 In hac enim testimonium consecuti sunt senes. Per hanc Deo probati sunt veteres patres, & testimonium habuerunt, quod Deo placerent, Deo, videlicet, propter eorum fidem magna, ac mirabilia efficiente, vt in hoc cap. fusius demonstraturus est. In Græco est *ἐμαρτυρήθησαν*, id est bonum testimonium habuere, laudati sunt. Act. 6. *Considerate ergo fratres viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu sancto & sapientia. Pro boni testimonij in Græco est μαρτυρημένους*, id est Testimoniū cōsecutos, vt nūc vertit. Et. cap. 10. *Cornelius Centurio vir iustus & timens Deum, & testimonij habens ab vniuersa gente Iudæorū* Et c. 16. Huic testimonij bonum reddebant, qui in Lystris erant: In Græco testimonium consecutus erat ab ijs, qui erant Lystris. Idem verbum vertit infra cap. 12. *Testimonio probari: Et hi omnes testimonio fidei probati.* & cetera. Et in hoc cap. *Per quam testimonium consecutus est esse iustus.*

Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei.] Ab ipsa rerum creatione sumpto principio docet vtilitatem fidei: Per fidem enim credimus, quod sine fide, certa ratione comprehendere nō poteramus, verbo Dei facta esse omnia, quæ videmus. Theophylactus docet *Secula* nūc vocari tēpora, & omnia tēporaria. Ita Apostolus accepit hoc nomē cap. 1. cū dixit: *Per quem fecit & secula*; in quæ verba latius hoc explicauimus. 8. ostendimusq; vt nomine *Mūdi* intelliguntur, quæ sunt in mundo, ita *Secula* dici homines in mundo viuentes, atque eadem ratione omnia quæ temporaria sunt. Pro *Aptata* est *κατηρτισμένα*, id est, *Facta, congmentata, congruenter composita, & inter se coaptata*: cuius

ta: cuius vocabuli vim expressimus supra cap. 10. n. 35, 36. vbi Apostolus ait: *Corpus autem aptasti mihi*. Non ergo dixit *facta*, sed *aptata*, ita enim res creatæ sunt, vt suum inter se ordinem habeant omnes, & alteræ cum alteris congruant?

Ve ex inuisibilibus visibilia fierent.] Hæc omnia Deum fecisse verbo suo, id est, insione sua, non aliunde quaesita materia, aut villo artificio adhibito, & verbi eius virtute facta esse hæc omnia visibilia, beneficio fidei cognoscimus, ratione comprehendere non poteramus. Quod docet innumeris errores philosophorū de hac re, maxime q; Aristotelis maximi Philosophi, qui mundum ab æterno fuisse certis, & inenitabilibus argumentis sibi videtur cōprobare. *Ex inuisibilibus* autem dicit, ex ideis, siue formis omnium rerum, quæ sunt in mente diuina. Ita etiam Aristoteles dixit lib. 7. *Metaph. cap. 7.* Ex domo domum fieri, ex ea, quæ est absque materia, eā, quæ habet materiam?

Fide plurimam hostiam Habel, quam Cain obtulit Deo.] Pro *Plurimam* est *πλεονα*, verbum è verbo, dicendum erat *Plurimam*, quod quoniam latinè dici non poterat, dixit *Plurimam*, id est, pretiosorem, vt interpretatur Theophylactus, atque maiorem. Syriacus: *Per fidem obtulit Abel hostiam longe præstantiorem quam Cain.* Chrysostomus: *Hostiam hoc loco dicit honorabiliorem & clariorem.* Quod duobus modis intelligi potest: fide Habel inductus est ad offerendum Deo hostiam; quæ pretiosior erat oblatione fratris sui aut hostia, quam obtulit Abel; fides eius effecit, vt pretiosior, Deoque gratiores esset, oblatione fratris.

Mihi vtroque modo intelligendum videtur. De eorum 7 oblatione ita scriptum est Gen. 4. *Fuit autem Abel pastor ouium, & Cain agricola. Factum est autem post multos dies, vt offerret Cain de fructibus terræ munera domino; Habel quoq; obtulit de primogenitis gregis sui, & de adipibus eorum. Et respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius non respexit & cetera.* hīc videmus vberiore & meliorem fuisse hostiam Habelis, quam Cain: quoniam Habelem dicit obtulisse optima quæ habebat, primogeni

tos scilicet gregis sui & adipēs eorū. De Cain autē tantū legim⁹ obtulisse eū de fructibus terræ munera. Dño. Chryso-
stomus. Hom. 18. in Gen. Obserua quomodo nobis pie-
tissima illius mens significatur, & q̄ nō tantum de ouib⁹
obtulerit, sed de primogenitis, hoc est, de pretiosissimis,
& maxime eximijs. Deinde & ex illis ipsis primogenitis
pretiosissima quęq; . Et de adipib⁹, inquit, illarū, hoc est, de
pinguissimis, & optimis: de Cain nihil tale adnotatū est.

Ambrosius lib. 2. de Cain & Habel ca. 7. Et factum est
post dies obtulit Cain de fructibus terræ munus domino.
Duplex culpa, vna, quod post dies, obtulit, altera, quod ex
fructibus, non ex primis fructibus, sacrificium autem & ce-
leritate commendatur, & gratia. Et cap. 10. obtulit à fructi-
bus terræ, non à primis fructibus primitias Deo. Hoc est
primitias sibi prius vindicare, Deo autem sequentia defer-
re. Et quāuis neuter eorū sine fide obtulerit, tamen maior
fides intelligitur fuisse in Habel, qui meliora obtulit: atq;
eadē fides maior gratiorem etiā hostiam Deo reddidit.

Iosephus etiā lib. 1. Antiq. cap. 3. largiorem fuisse obla-
tionē Habelis, quam fratris dicit. Huius, inquit, sacrificiū
Deo fuit acceptius, quod sponte naturæ genitis cōstaret,
quā ea, quæ homo avarus & industrius per vim quam-
dam à natura extorserat.

Chrysostronius Hom. 18. in Gen. varietas mentis, & vo-
luntatis segnities, illius quidem acceptissimā fecit obla-
tionem, huius autem repudiatā. Vide quomodo impletur
hic, quod in Euangelio est dictum: Primi erunt ultimi, &
ultimi primi. Ecce enim, qui ob primogenituram privile-
gium habebat, & sicut verē primus offerebat, minor visus
est fratre & cæt. Hoc dicit, quia, cū scriptura in oblatione
prius meminerit Cain, postea prius nominat Habelē:
Et respexit dominus ad Habel, & cæt?

8 *Per quam testimonium consecutus est esse iustus.*] Per quā
oblationē, cū fide maiori factam: aut per quā fidem testi-
moniū accepit, quod esset iustus, & placeret Deo. Quo-
modo autem testimoniū consecutus fuerit, docet: *Testimo-
nium perhibente muneribus eius Deo.* Possit hoc ad testimo-
niū referri, quod de illo reddit scriptura: *Et respexit Domi-
nus ad*

nus ad Habel, & ad munera eius, prius ad eū, quo docet eū
fuisse iustū. Testimoniū etiā cōsecutus est in Euangelio
dicente Domino: Matth. 23. *ut veniat super vos omnis
sanguis iustus, qui effusus est super terrā, à sanguine Habel iusti.*
& cæt. verū hæc testimonia post annos plurimos cōsecu-
tus est, atq; ideo de illo maxime loquitur testimonio, qđ
continuo accepit, de quo ita loquitur Hieronymus in
Trad. Hebr. in Gen. initio fere. vnde, inquit, scire poterat
Cain qđ fratris ei⁹ munera suscepisset De⁹, & sua repudial-
set, nisi illa interpretatio vera esset, quā Theodotio posuit?
*Et inflāmanit Dominus super Habel, & super sacrificiū eius: su-
per Cain verò, & super sacrificiū eius nō inflāmanit.* Ignē autē
ad sacrificiū deuorandū solitū venire de cælo, & in dedi-
catione templi sub Salomone legimus, & qñ Elias in mōte ^{2. paral. 30.}
Carmelo cōstruxit altare. & c. Chrysostronius: Etiā aliud ⁹
testimoniū cōsecutus est qđ esset iustus, dicitur ignis de-
scēdisse & absumpsisse hostias eius. Theophylactus: Fer-
tur etiā quod ignis de cælis descēdens absumpsit sacrificiū ^{3. Reg. 8.}
eū atq; inde agnouit Cain sibi antelatū esse H. belū: vnde
enim alias habuisset cōpertum? Hinc & quitiā eorū, qui
Hebræa in Græcā linguā transtulerunt, sic vertit: *Inuitus
est in victimas Habeli Dñs, & incendit.* Idē ait Oecumenius,
& cōmunis est sententia patrum, & expositorū. tam hu-
ius loci quā Genes. ignem de cælo descēdisse, quo Do-
minus ostendit placuisse hostiam Habelis.

Et per illā defunctus, adhuc loquitur.] Chrysostronius addita
ab Apostolo hæc verba putat, ne Hebræi intra se dicerēt.
Quid tandem magnum ex hac oblatione cōsecutus est
Habel, cum eius caesa & testimonij illius, quod accepit,
interfectus à fratre sit? Responder Apostolus: *Et per illam
fidem defunctus adhuc loquitur.* Ac si dicat: interemit qui-
dem eum, sed non cum eo interemit eius gloriā, at-
que memorā. Vixit ille, & hoc indicium est, quod viuat,
quod in ore omnīū veritatur, quod omnes eū admirantur,
& beatū prædicāt: Qui enim admonet alios, vt iustifint,
loquitur, nō enim tantum proficit sermo, quantum passiq;
illius. Sicut enim cælum tantū apparens loquitur, sic &
ille dum in memoriam venit. Nunquam enim in tanta

esset admiratione, si mille linguas haberet, si viueret, in quanta nunc admiratione est, & cetera. Eodem modo exponunt Theophylactus, Oecumenius, Theodoretus.

10 Aliter etiam & satis germanè exponere possumus. *Per hanc fidem defunctus adhuc loquitur.* hoc est: Etiam si interfectus est, tamen hac fide tantum Deo placuit, ut post mortem etià eo racente, curâ illius habuerit, & sanguis eius fusus, clamare ad Deum dictus sit de terra; quod non diceretur nisi magnopere eum ad ultionem cædis Habelis prouocaret. Magnopere autem prouocauit eum sanguis, quia propter hanc fidem magnopere Habelè amabat. Ita enim Cain allocutus est Dominus Gen. 4. *Quid fecisti? vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Nunc igitur maledictus eris super terram, quæ aperuit os suum, & suscepit sanguinè fratris tui de manu tua.* Ex hoc cernitur in magna eum felicitate vivere apud Deum, à quo in hac vita tantopere amabatur.

Siquis putet hoc non recte dici, quoniam non dicit: *Defunctus adhuc locutus est,* sed *defunctus adhuc loquitur.* Sciat sanguinem Habelis etiam nunc loqui & vindictam petere. Nondum integræ pœnæ de illa cæde sumptæ sunt, donec in die iudicij Cain corpus suum recipiat & in eo etià puniatur, & debita ignominia coram omnibus hominibus iudicio afficiatur. Petit etiam vindictam aduersus omnes illius sceleris imitatores. Sicut Dominus docuit Matt. 23: *ut veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram à sanguine Habel iusti usque ad sanguinem Zachariae & cetera.* fuit enim illa prima innocētis sanguinis effusio, quæ, cum à Deo seuerè fuerit vindicata, auertere omnes ab imitatione debuit, sunt qui dicant illum de. Sanctum adhuc loqui exemplo, quod non inepte dicitur, cum primus omnium fidei suæ magnitudinem lectissima oblatione testatus, & propter eam interfectus fuerit.

Fide Henoch translatus est, ne videret mortem. Cæpit ab Habelè probare quod dixerat. *In hac enim testimonium consecuti sunt senes,* atque ita paulatim insigniores veterum patrum enumerat. *Per fidem inquit Henoch translatus est in paradysum, ne ita ut ceteri, tunc moreretur: postea enim, regnante Antichristo, simul cum Elia moriturus est,* ut doce-

ut docemur Apoc. 11. in quod nos copiose demonstrauimus duos prophetas, quos Iohannes commemorat, esse sine dubio Eliam, & Henoch. Illic etiam ostendimus eos translatos fuisse in paradysum, & in eodem loco expectare tempus extremum, quo exiuri sunt, & testimonium de Christo reddant.

Quæ satis ex Eccli. 44. intelliguntur dicentis: *Henoch placuit Deo, & translatus est in paradysum, ut det genibus misericordiam.* Cum enim non in caelestem paradysum translatus sit, quia adhuc viator est, superest in terrestreni translatus ut sit. Et quamuis nunc in Græco non legamur, *In paradysum,* legit tamen vetus interpres & ita habent omnes codices Latini. Quare malè atque audacter Iansenius locutus est, dicens illum è suo addidisse *In paradysum.* Neque enim posterior interpres hoc fecit unquam, nequè alius quisquam sanus quis sit, addere quod sensum mutet, & quod nouum aliquid afferat, præsertim in re tanta & tam difficili.

Et non inueniebatur.] Diu quæritus nusquam inuentus est Hoc addidit, videram translationem fuisse doccat, nec per unum, aut alterum diem tantum eum latuisse: non enim Iohannes dixit translatum eum fuisse, sed translatum ne videret mortem.

Ante translationem enim testimonium habuit, placuisse Deo.] Dixit Apollolus per fidem translatum fuisse Henoch, ne videret mortem, hocque iam probauit. Illud autem per fidem translatum esse non probauerat, nunc probat, quoniam sacra Historia Gen. 5. affirmat illum Deo placuisse. Ex quo Paulus necessario colligit eum habuisse fidem, quia sine fide impossibile est placere Deo. Verba Gen. hæc sunt: *Et ambulauit Henoch cum Deo.* Et mox: *ambulauitque eum Deus, & non apparuit, quia tulit eum Deus.* Ambulare cum Deo est, iuxta eius præscriptum vivere, & ab eius voluntate non discrepare, iuxta quod scriptum est *Hamos. 3. Nunquid ambulauit diu pariter, nisi conuenerit eum?* Quare hoc, virorū sanctitate præstantium, est. Inde de Noe dictum est Gen. 6. *Noe vero inuenit gratiam coram Domino. Noe vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis, cum Deo ambulauit.*

Ixx autem venterunt eodem verbo, quo nunc Graecus interpres vultur *imposu*, id est placuit Henoch Deo. Chaldaeus: *Ambulavit Henoch in timore Dei.* Similiter de Noe c. 6. *Deo placuit Noe.* Chaldaeus: *In timore Dei ambulavit Noe.*

Sed habent quæstionem hæc verba Pauli de Henoch. Primum, Paulus translatum eum fuisse, dicit, ut non videret mortem, cum Hebraica minimè id significare videantur, quæ ita habent: *Ambulavit Henoch cum Deo, & non ipse, quia accepit eum Dominus.* Ex quibus verbis Hebraei quidam potius colligunt ipsam mortuum fuisse: nam de mortuis dicere solet scriptura: *Ego non ipse, Et accepit illum Dominus.* Prioris phrasæ exempla hæc sunt: *Gen. 42. Ioseph non est super, Simeon tenetur in vinculis.* Ita Hebraei est: *Ioseph non ipse.* Et Psalm. 36: *vidi impium super exaltatum, & elevatum sicut cedrus Libani, & transiit, & ecce non erat, quæsit eum, & non est inventus locus eius.* His multa sunt similia in Psalmis & Præterquam abeam, & amplius non ero. Hebraice, *Præterquam abeam, & non ipse,* Psalm. 58. *In ira consummationis, & non erunt Hebraice, Et non ipse.* Posterioris autem, videlicet, *Accepit illum Dominus.* Ut Job. 32: *Nescio, quando subsistam, & si post modicum tollat me factor meus.* & Thob. 2: *Quum acceperit Deus animam meam.* &c.

Cum ergo de Henoch dixerit scriptura, *et non ipse quia accepit eum Dominus,* conlatque videtur esse mortuè obijisse, sicut ceteri patres, quos in eodem loco Genesim memora-
14. At si plus me colligunt Hebraei, Præterquam eis obstat translatio Ixx, quorum verbis videntur Graecus interpres Pauli, *Et non inveniatur, quia translavit ipsum Deus, aut transposuit.* Et Chaldaeus verbi: *Et non comparavit, nec eam occidit eum Deus.* Omnes Dan. 11. & Ezechiel. 11. qui eisdem verbis utuntur, supponunt: *Et non comparavit, nec eam occidit eum Deus.*

Sed quanto ex eis, cum de transpositionibus patribus dicitur, dicitur Moyses, eos mortuos fuisse, cur non eodem modo de Henoch locutus sit, si eadem modo mortuus est? cur dicit, *et non apparuisse sicut ait, Tollit eum Dominus, si Tollit eum Dominus,* significat eum mortuè esse, quod necesse erat minus dicere, *si non apparuit,* cum nullus mortuorum appareat.

Verba autem scripturæ quæ præ se adducunt Hebraei, non efficiunt,

ciuntque non ipsi volunt: nam quod est in fonte non ipse, quod terra personæ est (atque idè de cæteris personis iudicium est) dicitur de eo qui non apparet, & quovis modo substractus est ex oculis, siue mortuus fuerit, siue alicubi lateat. Quod verbis Gen. cap. 42, quæ pro se afferunt, ita perspicuum fit, ut eadem illorum, aut stultitiam, aut utilitatem comprehendant. Nam ubi habemus: *Ioseph non est super, Simeon tenetur in vinculis,* in Hebræo est, *Ioseph non ipse, Simeon non ipse,* quod similiter venterunt Ixx. *Ioseph non est, Simeon non est.* Et Chaldaeus dixit: *Ioseph non superest, & Simeon non est hic.* Psalm. 72. *In labore hominum non sunt,* id est, non videntur, non inveniuntur. Hebraice: *In labore hominum non ipsi.* Locus vero ille ex Job. 31. nihil ad rem, in eo enim non est idem verbum, quo Moyses usus est loquens de Henoch, quem admodum neque in Latina translatione: In Job enim ubi habemus, *Et si post modicum tollat me factor meus,* pro Tollat est NW. In Genesi NP. Aliud etià est Tollat aliud Tullit. NP. 7 autem significat accipere aut ferre, ut Gen. 27. *Primogenita mea ante tulit,* id est, furtim cepit. Nec unquam hoc verbum significat occidere, nisi aliquid forte adderetur, unde cogemur acceptionem illam mortem esse confiteri, sicut, si apud nos diceremus, *raptus aut acceptus,* ut Sap. 4. *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius,* ex præcedentibus & sequentibus intelligimus raptum esse per mortem, quod etiam in verbis Thob. præ se adductis perspicere licet.

Male igitur locutus est Hieron. Oleastrus, cum in hæc verba Genesim ita scripsit: *Sunt qui arbitrantur eum per mortem ablatum: mihi vero probabilius videtur eum à Domino acceptum, quem admodum Elias.* Turpe est virum catholicum, & religiosum dicere probabilius esse, quod pro certo præsertim habendum esse dicere debuerat, & quod negare hereticum plane sit, Atque eo minus ei ignosci debet, quod verba etiam Ecclesiastici & Apostoli recitavit.

Difficilius est quod Paulus dicit, per fidem translatum esse Henoch, videtur parè firma eius argumentatio. Probat quidè Henoch fidè habuisse, quia placuit Deo, & sine fidè impossibile est placere Deo. Sed unde probat per fidè raptum esse potius

15

16

16

potius quam propter caritatem, aut spem, aut alias insignes virtutes, quibus florebat? Aut cur, quod aliarum virtutum est, soli fidei tribuit? Idem de reliquis patribus queri potest, in quibus omnia semper fidei adiudicat. Omnium una causa est. Fides, quam idcirco dixit esse sperandarum substantiam rerum, docebat Deum esse, & quanta futura esset retributio sanctorum laborum, & hac spe sancti ad magnas res gerendas excitabantur, & ad magna pericula subeunda. Itaque fides initium, & causa erat omnium egregiorum factorum, non precedens tantum, sed semper comitans, hortans, & excitans, atque adiutans, cum fiebant, ut quam optime fierent.

Hoc ex ipsius Apostoli verbis intelligere possumus. Cum enim dixisset, *Henoch fide esse translatum*, subiicit: *credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est. & inquirentibus se remunerator sit.* Quasi dicat, credidit Henoch Deum esse, & remuneratorem inquirentium se esse, &c. Atque hac fide, tam præclara fecit opera, ut dignus habitus fuerit qui transferretur, ne videret mortem. Id etiam apertius de alijs dicit, id est fide & spe retributionis eos magna fecisse, ut de Abraham: *Expectabat enim fundamenta habentem civitatem, cuius artifex & conditor Deus.* Et postea *Qui enim hac dicunt, significant se patriam inquirere. Et si quidem ipsius meminissent, de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi: nunc autem meliorem appetunt, id est caelestem.* Et de Mose: *Magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere incuditate, majores divitiarum thesauros Aegyptiorum imperii Christi aspicebat, enim in remuneratione.* De se etiam ait David Psal. 118. *Inclinavi cor meum ad faciendas iustificationes tuas in aeternum propter retributionem.* Fidem etiam comitatam esse, & adiuvisse eorum opera docet Iacobus cap. 2. de Abraham agens: *Fides quoniam fides cooperabat operibus illius.*

18 *Sine fide autem impossibile est placere Deo.* Est enim fides initium & basis iustificationis atque idcirco sine ea iustificari nemq. potest. In Græcis codicibus non additur *Deo* sed tantum legitur: *sine fide autem impossibile est placere.* Atque ita est apud Chryl. Theop. Oecum. Theodorētū: sed fuisset

fuisse Deo in alijs codicibus ostendit non solum translatione nostra, sed etiam Syriaca quæ habet, *At qui sine fide nemo potest placere Deo.* Quod si non legitur Deo certè fuit audiendum est ex præcedentibus.

Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est &c. Nemo enim accedet ad eum colendum, quem non credit esse. Rursus si eum esse credat, non tamen curare res humanas, sed illud putet fieri quod sensit Epicurus, & quod Lucreti⁹ scripsit li. 1. de Natura rerū, de divina natura loquens.

Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri

Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Nihil faciet, nec ullam operam dabit ut ei placeat: certè non feret tantos labores, quanti in hoc vitæ genere occurrēt. Quid si philosophus demonstratione perspectum habeat esse Deum. Paucis hoc dabitur, atque etiam si detur, naturalis cognitio ad iustificationem satis non, est si dem infundi oportet: nec enim satis est Deum cognoscere, tamquam primum motorem & autorem rerum naturalium, quod demonstratione cognosci potest: Sed autor cognoscendus est, atque initium vitæ super naturalis 19 Ex quo sequitur oportere, ut credatur remunerator inquirenti se præstantiori quadâ ratione, quâ qua in hac vita iustos remunerat, qui sæpe etiâ sine remuneratione decedunt ut Habel à fratre interfectus. Supernaturalis remuneratio cognoscenda est, quæ sine fide cognosci ac teneri nō potest.

Sed quæritur an satis sit ad iustificationem credere hæc duo. Mihi non videtur satis, nam animæ immortalitas necessario credenda est, forte etiam labes peccati originis & quædam alia. At hoc non est huius loci, quoniam Apostolus nec dicit hæc duo satis esse, nec cætera excludit: sed negat posse aliquem comparare se, ut Deum religiose colat, nisi hæc duo crediderit, ut intelligam⁹ veteres patres his duobus, quæ fidei beneficio cognoverant, vehementer ad cultum Dei fuisse stimulos, quem, nisi hæc credidissent, nunquam coluissent. Theod. Qui enim hæc nō ita habere crediderit, virtutis labores nō sustinet. Neq. enim agricola, in agro colendo, sudores toleraret, nisi se laborū fructus relaturū speraret. Ita etiam gubernator ad por

ad portus respiciens, multos labores perpetitur.

20 *Fide Noe responso accepto de ijs, quæ adhuc nõ videbãtur & c.* Noe fide maxime Deo placuit: quia, cum ab eo accepisset diluuium venturum, quo omne hominum genus periret, non dubitauit, sed arcam vt iussus erat, construxit omnibus eum iridentibus, & vanum, ac ridiculum putantibus, quod dicebat. Quo factum est, vt ipse solus ex tanta hominum multitudine cum domo sua, id est, cum vxore & tribus filijs, eorũq; vxoribus seruatus sit. Pro Responso accepto est In Græco oraculo admonitus. Nec necesse est cũ pri^o interrogasse, vt postea respõsum acciperet, sed respõsum accipere dicitur, qui Dei voce admonetur, siue aliquid interrogauerit, siue nihil interrogauerit, vt de Magis Mat. 2. *Et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodẽ & c.* Heb. 8. *sicut responsum est Moysi, cum consummaret tabernaculum.* Act. 10. *Responsum accepit ab Angelo sancto, accersere se in domum suam.* Neminem horum legimus aliquid interrogasse, cum hæc illis à Deo dicta sunt. Et quod ait de his, quæ non videbantur hac periphrafi diluuiũ indicatum est. In Græco est: de ijs, quæ nondum videbantur, id est, de diluuiõ, quod nondum viderat.

Metuens aptauit arcam in salutem domus sue. Credidit Dei verbis, & timens diluuium, parauit arcam, id enim significat *aptauit*, quod in Græco est *κατασκευασεν*,

21 *Per quam damnauit mundum.* Hæc fide sua damnauit reliquorum hominum incredulitatẽ, qui cũ ipse iussu Dei, multos annos in arcæ fabricatione consumeret, vt peccatores per penitentiam ad Deum reuertentur, eũ irridebant, & diluuium futurum non credebant. Itaque damnasse dicitur illos, qui omni damnatione dignos ostẽdit, cum ipse statim crediderit, illi autem nunquam credere voluerint. Ita dictũ est Mat. 12. *Viri Nininita surgẽt in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam, quia penitentiam egerunt in predicatione Iona, & ecce plusquam Ionas hic. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam, quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: Et ecce plusquam Salomon hic.*

Incredulitatẽ autem eorum, qui fuerunt tempore Noe,

Noe, etiam si in Genesi expresse non legimus, scriptura non tacuit, nam. 1. Petri. 3. legimus: *Qui incredulũ fuerant aliquando, quando expectabant Dei patientiam in diebus Noe, cum fabricaretur arca.* Hoc etiam Dominus indicauit Mat. 24. *Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes vsque ad eum diem, quo intravit Noe in arcam & non cognouerunt nunquam putarunt venturum esse diluuium donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit, & aduentus filij hominis.*

Et iustitia, quæ per fidem est, hæres est instituta. Theophylactus: Hoc est, lucratus est, seu nactus est vt iustus videretur apud Deum: quod iustitiæ nomen, fides ei largita est & c. Recte etiam ita interpretabimur, imo & recti^o. Ex dictis hoc colligit, ac si diceret: Atque ita in ipso mã sit iustitia veterum patrum, per fidem factus est hæres sanctitatis patrum. Nisi enim credidisset Dei verbis, ipse etiã periisset, & nullum hæredem haberet iustitiæ priorum patrum, quæ in illis etiam fuit per fidem. Filius hæres iustitiæ paternæ dicitur, cum eam imitatur, & possidet. De cætera eius familia non loquitur Apostolus, quoniam illi eius hortatu crediderunt, & si ille non crederet neque ipsi credidissent.

Fide qui vocatur Abraham, obediuit & c. Duobus modis intelligi posse videntur hæc verba, vt sit sensus: Ille qui vocatur Abraham, per fidem obediuit Deo vt exiret de terra sua; aut Abraham, cum vocaretur, exiuit per fidem & c. Hunc posteriorem sensum amplexus videtur Theophylactus, qui ait: Fide Abraham obsecutus est, iussus relinquere patriam. Ita etiam Syriacus, qui vertit. *Per fidem Abraham, cum vocatus est, disito audiens fuit.* Atque ita interpretandus locus videtur, quoniam quorsum diceret, Ille, qui vocatur Abraham, quasi de ignoto homine loqueretur. At obseruemus nõ esse in Græco, fide vocatus Abraham, vt verterunt interpretes Chryl. & Theoph. & Oecum. quod multũ huic interpretationi faueret: sed est qui vocatur, vt fideliter interpres reddidit: Neque recte poni videtur: fide qui vocatur Abraham obediuit & c. Fide Abraham cum vocaretur. Theodoretus egregiè verissimam interpretat-

interpretationem huius loci attigit his verbis: Illud, *Qui vocatur Abraham*, dixit propter mutationem nominis. Abrahā enim qui dicebatur, appellatus est Abraham & cetera. Quasi dicat. Vir ille virtutibus insignis, & Dei amicitia preclarus, qui cum olim Abram diceretur, postea Abraham dictus est, atque ita nunc vocatur, per fidem obediuit & cetera. In his autem & hoc intelligitur: Tantarum virtutum, quantas habuit, cum *Abraham* à Deo mutato nomine vocatus est, fides initium fuit: per eam ad tantam Dei amicitiam proventus est, hæc illum tantum, quantum postea fuit, effecit. Prius dicebatur Abram id est, pater excelsus, postea Abraham vocatus est, rationem nominis reddente ipso, qui mutabat Gen. 17. *Nec ultra vocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham, quia patrem multarum gentium constitui te*, id enim significat *Abraham*.

Meminit autem hic nominis Abraham, quia de eius fide agit, per quam Abraham vocari meruit, id est, fieri pater multarum gentium, sicut ait Apostolus Rom. 4. *Quia patrem multarum gentium constitui te ante Deum cui credidisti* & cetera. Fide igitur obediuit *Abrahā*, nā neque Doctorem aliū quā Deū neque exemplū illius obedientiæ habebat, cum eius pater idola coluisset. Vocatio hæc scripta est Genes. 12. *Dixit autē Dominus ad Abraham: Egredere de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui & veni in terram, quā monstravero tibi: faciamque te in gentem magnam, & benedicā tibi, & magnificabo nomen tuum, erisque benedictus*. Sed ut historia Genesis concilietur cum verbis Stephani Act. 7. sciendum est Abraham bis obedisse, ut exiret de terra sua: primum exijt de Vr Chaldaeorum, in qua vrbe natus est, & venit cum patre Thare, & Lot filio fratris sui Charas, quæ Mesopotamiæ vrbs est. Ptolomæo lib. 5. Geogr. cap. 18. & in scriptura vocatur Haram & Charan. De hoc legimus Gen. 11. *Tulit itaque Thare Abram filium suum, & Lot filium Arā filium filij sui & Sarai nurū suā, uxore Abrā filij sui, & eduxit eos de Vr Chaldaeorum, ut irēt in terram Chanaā veneruntque vsque Haran, & habitauerunt ibi*. Videbitur hic Abraham exiisse tantum, ut patrem suum sequeretur; re autem vera exijt à Deo admonitus, ut manifeste do-

cet Stephanus Act. 7. cum ait: *Dens gloriæ apparuit patri nostro Abrabæ, cum esset in Mesopotamia, priusquā moreretur in Charan, & dixit ad illū: Exi de terra tua, & de cognatione tua & veni in terrā, quā monstravero tibi: Tūc exijt de terra Chaldaeorū & habitavit in Charā & cetera. Deinde post aliquot annos habitationis eius in Charā defuncto iā Thare patre, iterū vocatus est, & huius vocationis meminit liber Gen. c. 12. cū eum in extremo. c. 11. dixisset Thare mortuū esse in Charā, ita duodecimū exorditur: *Dixit autē Dñs ad Abraham: Egredere de terra tua* & cetera. Ac ne dubitare possimus, unde egressus sit, ait mox: *Egressus est itaq; Abraham, sicut præceperat ei Dñs & ierit cū eo Lot. Septuaginta quinque annorū erat Abraham, cū egredere de Harā*. Huius autē secūdi exitus etiā meminit Stephanus dicens: *Et inde postquam mortuus est pater eius, transiit illū in terram istam, in qua nunc vos habitatis*.*

[*In locum exire*] & cetera. In terram Chanaā, quæ illi postea promissa est, & posteris ei data, cum exieit ex Ægypto. [*Et exijt nesciens, quo iret*.] Non satis hoc videtur convenire cum verbis scripturæ, quæ modo retulimus. Si quidē de Thare dictū est Gen. 11. *Et eduxit eos de Vr Chaldaeorū, ut irent in terram Chanaan*. Cuius illi consilij participē sine dubio faceret filium Abraham. Et de Abraham scriptum est cap. 12. *Tulit Sarai uxore suā, & Lot filium fratris sui, vniuersamq; substantiā, quā possederat, & animas quas fecerāt in Haran, & egressi sunt, ut irent in terram Chanaan*. Cur autē *Abrahā* veniebat in terrā Chanaā, potius quā in aliam, nisi Dñs eū vocasset, & in eā proficisci iussisset? Respondeo Abraham Diuino oraculo cognouisse proficiscendum sibi esse in terram Chanaā, ut ex verbis Genesis satis comprobatur est, & ex verbis Stephani *Transiit illum in terram istam, in qua nunc vos habitatis*.

Sed terra Chanaā vasta erat, & in multas partes distributa, quoniam à multis gentibus, ortis ex filijs Chanaā, incolabatur. Atq; ideo nesciebat, in qua terra habitare, aut quietere iuberetur, id est, in qua regione terræ Chanaan. Et propterea dixit Apostolus: *Nesciens quo iret*. Quod recte congruit cū verbis Genesis: *Et venit in terrā, quā monstravero tibi*. Idē intelligitur ex verbis sequentibus in eodē.

capite. Et egressi sunt, ut irent in terram Chanaan: cumque venissent in eam, pertransiit Abraham terram usque ad locum Sichem & usque ad conuallem illustrem. Videlicet expectans Diuinum responsum, ut sciret in qua terra illius parte fistendū esset. Et inde transgrediens ad montem, qui erat contra Orientem Bethel, tetendit ibi tabernaculum suum & cetera. Perrexitque Abram vadens, & ultra progrediens ad Meridiem. Ita eidem contigit Gen. 22. terram enim illi ostendit Deus, in qua sacrificaret filium suum Isaac, sed montem, in quo sacrificaret, non ostēdit, sed id quoque postea cognouit. Tolle inquit, Filium tuum unigenitum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super unum montium, quem monstrauero tibi.

Fide demoratus est in terra repromissionis] & cetera, Supra ad monuimus capit. 9. numer. 76. nostrum interpretem solere dicere *repromissionem pro promissione*; & in Græco semper haberi *promissionem* quod bis in hoc versiculo fecit. Porro *terram promissionis* notum est iuxta consuetudinem Hebræorum dici *terram promissam*, id est, terram Chanaan, quam videlicet Deus prius promissit Abraham, deinde Isaac, & Iacob. Rursum, ubi nos habemus *demoratus est*, in Græco est *proprie incola fuit*, non vixit in ea tamquam ciuis, & Dominus, ac perpetuus futurus habitator, sed tamquam incola, & peregrinus, & quasi in aliam terram migraturus, sicut paulo post ait: *Et confitentes, quia peregrini sunt, & hospites super terram. Qui enim hoc dicunt, significant se patriam inquirere.* Syriacus: *Per fidem fuit inquisitus in terra illa. Quare non tam significat hoc in loco hoc verbum, commigrare, quemadmodum Erasmus, & nonnulli verterunt, quam incolam esse & more peregrini habitare.* Melius vidit interpret, ideoque non verit, *Commigravit* (iam enim id dictum erat: eum è patria sua exiisse ut veniret in aliam terram, ostendimusque eum non ignorasse se vocari in terram Chanaan, licet in quam eius partem vocaretur nesciret) sed elegantius transtulit, *Demoratus est*, quod decimibus dici non solet, sed de transeuntibus in aliam urbem, aut regionem & per occasionem in alia morantibus, donec expedire

pedire se possint, ut eo quo volunt, proficiscantur ut:

Iam pridem inuisus Diuis, & inutilis annos
Demoror.

2. Ene.

Ac si dicat, Iam pridem hinc migrasse debueram.

29

Ita & nos ter interpret hoc verbo uti solet, ut Ioh. 13. Post hæc venit Iesus & discipuli eius in Iudæam terram, & illic demorabatur cum eis Act. 15. Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochia & cetera. Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus: Reuertentes, visitemus fratres per vniuersas ciuitates. Nec nego Græcum verbum *παροικῶν*, significare etiam aliunde commigrare in locum, in quo quis incola futurus sit: sed hoc dico, hoc in loco magis significari in colatum, quam commigrationem. Inde *παροικῶν, incola & aduena* Act. 7. *Locutus est autem ei Deus, quia erit semen eius ac cola in terra aliena*, id est, *Incola*. Et postea: *Et factus est aduena in terra Madian, ubi genuit filios duos*, id est, more auenæ, & incola vixit Moses in terra Madian. Eph. 2. *Iam non estis hospites, & aduena, sed estis cines sanctorum & domestici Dei.* Et. 1. Petri. 2. *Obsecro tanquam aduenas & peregrinos abstinere vos à carnalibus desiderijs, quæ militant aduersus animam.* Hoc est: Quamuis in terra viuatis, non tamen viuatis, ut ciues, sed ut hospites, & aduena in aliam regionem, hoc est, in cælum transitori: quare abstinete à desiderijs terrenis, quæ vobis aditum cæli impediunt. Iam ex his, quid Paulus dicat, intelligi potest. Abraham, cum sciret terram illam Chanaan, sibi posterisque suis promissam, dicente Dño Gen. 13; *Omniem terram, quam conspicias, tibi dabo & semini tuo usque in sempiternum*: etiam si videret se nihil in ea possidere, nisi si quid forte emerat, non transtulit in aliam terram, quasi diffidens Domini promissis, ac dicens, cur in hac terra habitem, in qua nihil possideo? sed in ea mansit, atque in ea Isaac & Iacob manere simul voluit, non dubitans implendam esse aliquando Dei promissionem, eamque penes posteros suos futuram.

Tamquam in aliena] Ut vim fidei huius ostenderet Apostolus, addidit: *Tamquam in aliena*, quod dictum putari potest quia re vera nihil eius possedit, sicut Stephanus dixit Act. 7. *Et non dedit illi hereditatem in ea, nec possum pedis, & repro-*

Dd 2 misit

misit dare eam illi in possessionem, & seminii eius post ipsu m cum non haberet filium. Hoc est: Etiam cum filium nō haberet, credidit eam a posteris suis esse possidendam. Dicit autem *Nec passum pedis*, quoniam si quid possedit, nō datū accepit, sed emit, vt speluncā duplicem, in qua sepeluit Saram Gen. 25. Quare, quod est in Ezec. 33. *Vnus erat Abrahā & hereditate possedit terrā*, intelligitur non in se, sed in posteris suis. Aliud tñ dicit, *Habitauit in ea, vt in aliena*, id est, vt homines habitare solent in terra aliena, in qua domos edificare nolūt, quoniā aliā patriā habēt. Et quoniam licet Abrahā in terra illa, se vsque ad mortē māsūrū esse sciret, cælū patriā suā esse existimabat, & illo semper tēdebat, reſte dixit: *Demorat⁹ est*, id est, quasi incola vixit, in aliā terrā trāſire cupiēs. De his elegāter & copioſe Chry. ho. 25 *In caſulis habitando*] *ἐν σκηνώσιν*, id est, in tabernaculis, aut in tētorijs, quod semper legimus de Abraham, vt Gen. 12, & 18 itaque habitabat in terra illa, vt in aliena, in qua non domum habebat, sed tabernaculum vt peregrinus.

Cum Isaac, & Jacob cohæredibus repromissionis eiusdem.] Hoc magnam fidem Abrahæ indicat. Isaac & Jacob, atq; ex conſequēri posteritatem suam semper manere voluit in eadem terra, quia illorum filijs eam datam esse non dubitabat, at non in domibus, sed in tabernaculis. Atq; illi etiā in tabernaculis habitabāt, vt hospites, & aduenæ. *Expectabat enim fundamenta habēre ciuitatē*] Iā ex his verbis intelligitur, quorsum dixerit demoratū esse Abrahā in terra promissionis, vt in aliena, & habitasse in caſulis, & vnde eius fidē maxime laudet. *Expectabat enim* & c. id est, existimabat se non terræ ciuem esse, ne illius, quidem, quæ sibi, & posteris suis promissa erat, sed cæli, ideoq; satis putabat habitare in tabernaculis, domo sibi op⁹ esse nō iudicabat.

Elegantēque cœlestem patriam, *Ciuitatē, fundamenta habentem* appellauit, vt eam tabernaculis opponat, quæ fundamenta non habent, sed pro vt vsus postulat, in omnia loca transferuntur. Hæc autem ciuitas, etiā si tabernaculi nomine nonnunquam significari solet, quia in ea quiescemus, & ab omni iniuria, atque ab omni labore tuti erimus: eius tabernaculi nomē habet, quod mutari de loco in lo-

in locum non potest, vt Isai. 33. *Respice Sion, ciuitatem sollemnitatis nostra, oculi tui videbunt Ierusalem, habitationem opulentiam, tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clauis eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur.* Arque ideo cum tabernaculum dicitur, aliquid addi solet, quod immobilitatem indicet vt Pl. 14 *Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Mons enim firmitatē habet. Et Luc. 16 *vt cum defeceritis, recipiant vos in aterna tabernacula.* Itaque cum in tabernaculis mobilibus habitabant, oculos conijciebant in cœlestem ciuitatem immobilem, semperq; māsūrā, de qua postea ait: *Parauit enim illis ciuitatem.*

Cuius artifex, & conditor Deus] Vt intelligamus, quantū ciuitas hæc præſtet tabernaculis, & quam magnificam retributionem Deus illis parauerit, ait: *cuius artifex & cæx.* Tabernacula humanis manibus fiebāt atq; ideo vilia erāt & peritura: huius autem ciuitatis Deus ipse artifex, & conditor est. In quo duo vocabula idem ferē significantiā ab Apostolo posita sunt, quæ in Græco sunt *τεχνητος καὶ ἀνοῦτος*, i. p. amplificationis causa, vt totam ciuitatem, opus Dei esse sciamus, nihilque in ea esse, cuius artifex ipse nō sit. Chrysoſtomus, & Theophylactus: *Papæ, quantum est vbis istius encesmion, archirectum habere Deum.*

Fide & ipsa Sara sterilis] & c. In Græco est *τίμη* esset *sterilis*. Syriacus, *Quæ sterilis erat.* At in alijs codicibus Græcis tantum legitur. *Fide & ipsa Sara virtutem* & cæx. quo modo est apud Chrysoſt. & Oecum. in Græco. Ita cum illi variarent, Interpres eum secutus est, quem putauit veriorē, & quem Theophyl. secutus est, vt mox dicemus.

Virtutem in conceptione seminis accepit.] Interpres more suo, & more ipsius scripturæ dixit, *In conceptione seminis*, pro *In conceptione seminis*, vt est in Græco. Chrysoſtomus: *Quid est, In conceptionem seminis.* Ad retinendum semen, & ad recipiendum, virtutem accepit, quæ iam mortificata erat, & sterilis. Duplex enim erat præclusio, vna ex tēpore (senuerat quippe iam) alia vero ex natura (sterilis & enim erat) & cæx. Ita etiam Theophylactus, & Oecum. Sed Theophyl. alteram interpretationem addit, his ver-

bis: vel, quia affirmant naturæ indagatores philosophi, & Medici mulierem etiam, veluti semen quoddam, à se se conferre, forsan sic accipiendum est *Ad deiectionem seminis* pro eo quod est, ut & ipsa subministraret, & substrueret semen & cat.

Cur autem hoc dicatur, intelligemus ex vi Græci vocabuli, quam Hieron. eleganter explicat in illud Eph. 1. sicut elegit nos in iplo ante mundi cōstitutionem, vbi pro eo, quod nos habemus constitutionē est *καταβολή*, quod (inquit) propriè dicitur, cum quid deorsum iacitur, & in inferiorem locum mittitur de sublimi, vel cum aliqua res sumit exordium. Vnde & ij, qui ædium futurarum prima
34 iaciunt fundamenta *καταβεβληκέναι*, id est deorsum initia fundamentorum, iecisse dicuntur & c. Hinc videmus cur dixerit Theophylactus: *Ad deiectionem seminis pro eo, quod est, ut & ipsa subministraret, & substrueret semen.*

Sed alius sensus ex his verbis Hieronymi nō inelegans accipi potest. Si enim *καταβολή* etiam dicitur, cum res aliqua sumit exordium, licebit interpretari Saram per fidē virtutem accepisse, ut in ipsa semen, id est, posteritas Abrahamæ promissa, sumeret exordium: vel etiā, virtutem accepisse, ut in ipsa fundamēta iaceretur eiusdē posteritatis.

35 Sed ut ad translationem nostram reuertamur, ita de ea Erasmus ait: Interpres probè & verecundè reddidit sententiam Græci sermonis. Imbecillitas enim corporis obstat, quo minus semen subsidat, & adhærescat in matrice & c. Dicunt etiam Græci *καταβάλειν τῆν γῆν τὰ σπέρματα*, pro eo, quod est feminare: quare recte etiam dicemus, *Virtutem accepit ad seminandum.*

Ut hæc omnia melius intelligantur, sciendum est, multa in hac conceptione Saræ contigisse supra naturæ legē. Primum, quod, quæ in iuuentute fuerat sterilis, in extrema senectute concepit, & quidem, non de iuvene, quod erat facilius, sed de sene centum fere annorum. Secundū, quod semen attrahere, & retinere potuit eius matrix. Nā matrix anus, iam nō est anida genituræ, atque ideo nec semen attrahit, neque attractū fortè amplectitur, sed elabi
finit

finit, est enim intrinsecus læuis, & facile ex ea semen excidit. Tertium, quod iam deerat illi sanguis menstruus, sine quo admisso semini, genitura fieri non potest, sicut legitur Gen. 18. *Erant autem ambo senes, proclataque ætatis, & defierant Sara ferimuliebra.* Quartum, quod id ætatis semē subministrare ipsa potuit, quod esset prolificū: si enim quid habet anus, frigidum est, & infœcundum.

Quod autem exemplum Saræ attulit Paulus, Chryl. factum dicit, ut Hebræis pudorem excitaret, ne magis pusillanimi videri velint, quàm mulier. Quarit etiā Chryl. quo modo Sara fide concepisse dicatur, cū riserit cōceptione filij sibi ab Angelo prenuntiata? Ita enim legitur Gen. 18 *Quæ risit occultè dicens: Postquā cōsensui, & Dñs meus vetulus est, voluptati operam dabo? Non credidisse eā, cū hæc dixit, docent verba sequentia: Dixit autē Dñs ad Abrahamā: Quare risit Sara dicens: Nū verè paritura sum anus? Nūquid Deo quid quæ est difficile? Sed quoniam statim legitur: negavit Sara dicens: Nō risi, timore perterrita.* Ita Chryl. respondet: Risus quidem est ex incredulitate, timor aut ex fide: quod enim dixit, nō risi, ex fide factum est. Proinde euacuata infidelitate, introducta est fides & c. Ita etiam Theop. & Oecume. 36 Theop. idem ait, sed paulò apertius. Primum, inquit, risit, ut quæ nesciret naturam eius, qui pollicebatur, & fines humanæ naturæ cognosceret. Ne pareret enim, obstabat, nō solum senectus, sed etiā matricis debilitatio. Sed postquā rescivit, quis polliceretur, & credidit, & peperit, ut credit. & c. Quare male Lyranus negavit hęc Saram credidisse, affirmans id factum esse propter fidem Abrahamæ, cū Apostolus planè doceat eam credidisse.

Etiā præter tempus ætatis.] Hoc est, concepit ea ætate, qua nec fecundæ concipere potuissent. Theop. paulo ante eam sterilem dixit, nunc adiicit, quod & præter tempus ætatis pepererit. Itaq; duplicem habebat defectum, vnum naturæ, quod sterilis erat, alterum senectutis. Ex his colligimus Theop. supra legisse: *Fide & ipsa Sara sterilis, ut legit noster interpres, aut certe, cum esset sterilis.*

Quonia fidelè credidit.] & c. Credidit veracè esse in promissis eū, qui dixit: *Iuxta conditū, reuertar ad te, hoc eodem tem-*

pare vita comite & habebis Sara filium.

Propter quod, & ab vno orti sunt) & cæt. Propter hanc fidem concepit ex Abraham, & ex vno viro mater effecta est, non vnus, sed innumerabilis multitudinis. Emortuum autem vocat Abraham, quod præ senectute iam liberos procreare non posset, vt docet idem Apostolus eodem vocabulo vtens Rom. 4. cum ait. *Es non infirmatus est fide, nec considerauit corpus suum tam emortuum, cum fere centum esset annorum, & emortuam vuluam Sara.* In Græco est ad verbū. Propter quod & ab vno nati sunt, & hæc emortuo, in quæ verba hæc scripsit Caietan. Propter quod & ab vno orti, pro Nata sunt: & hoc pro & ipsa, est enim nominatiu⁹ pluralis neutri⁹ generis, & c. Et intelligit Nata sunt multa hominum millia. Quod nescio vnde acceperit aut quis ei sciolas imposuerit, vt falcem in alienā messem mitteret. Si enim Erasmum, quem in his sequi solet, legisset videret eum ita, vt nostrum interpretem vertere, & postea adnotasse illud *καὶ ταῦτα*, id est & hæc secundum Græci sermonis consuetudinē poni ad epitasin, & à Latinis solere reddi, *Idque, atque id.* Et quidem, alijsque similibus verbis. Id apud Græcos passim fit, vt apud Aristophanem in Pluto *καὶ ταῦτα τῷ σωτήριος ἱερέως ἐν Διός*, id est, Atque id cum Iouis seruatoris sacerdos sim.

Sed quaeritur, cur hic fides Abraham taceatur, qui semper credidit, & Sarae fidei, tantæ posteritatis generatio tribuatur, quæ tamen postea credidit, prius tamen dubitauit vt iam diximus. Lyran, quidem nihil hæc quaestio mouet, qui totum Abraham dat, & Sara credidisse negat, sed eius opinionem falsam esse docet Apostolus, vt iam vidimus.

38. Mihi videtur fides Abraham & Sarae simul prædicari, vt sit sensus: Propter quod, id est, quia Abraham etiam credidit, sicut & Sara; fidelem esse eum, qui repromiserat, etiam ipse pater tot liberorum factus est. Idcirco ait Et ab vno, hoc est, etiam ex ipso Abraham. Respondere etiam possumus, si quis contendat nihil de fide Abraham nunc dici, cum in scriptura effectus vni causæ tribuitur, quæ minus præcipua videbatur, & iam alterâ includi, quæ constat esse præcipuam, sicut, cum ait Apostolus. 2. Tim.

vltimo:

vltimo: Bonum certamen certauit, cursum consummavit, non excluditur gratia Dei adiuuans: cum dux vicisse dicitur, non excluditur exercitus. Ita hic non excluditur fides Abraham, quam constabat fuisse præcipuam. Gen. enim, 15. cum liberos peteret, dixit ei Dominus: *Non erit hic haeres tuus: sed qui egredietur de vtero tuo, ipsum habebis heredem. Eduxitque eum foras, & ait illi: suspice caelum, & numera stellas si potes. Et dixit ei, sic erit semen tuum. Credidit Abraham Deo & reputatum est illi ad iustitiam.*

Et sicut arenam, quæ est ad oram maris innumerabilis. Notum est, hæc per hyperbolen dici, vt Chrysostomus, & Theophylactus. S. Thomas & alij adnotant: quæ sæpe vti solet scriptura, non ad mendacium, sed vt res quanta sit, intelligatur: nam & secularium librorum scriptores eodem modo eam adhibent. Neque enim cum verbi causa Virgilius dixit,

*Gemini que minantur.
In calum scopuli.*

Hyperbole.

1. AEncl.

Ad caelum vsque eos ascendere intellexit, sed altissimos esse significauit. Tale est illud Num. 13. *Ibi vidimus montem quædam filiorum Enac de genere gigantum, quibus comparati, quasi locusta videbamur.* Et Hamos. 2. *Ego autem exterminavi Amorrhæum à facie eorum, cuius altitudo cedrorum altitudo eius, & fortis ipse, quasi quercus,*

Cæterum nonnulli putant filios Abraham stellis comparari, quantum ad iustos attinet in eius posteritate futuros, ægenæ autem maris propter improbos & peccatores. Ita sensit hic glossa. & S. Thom. & Lyran. & alij. Pro certo tamen habendum est comparisonem fieri non in meritis bonis, aut malis, sed in multitudine tantum, sicut aperte docet Apostolus, cum ait: *Tamquam sidera cæli in multitudine, & sicut arena, & cæt.* Ita etiam Dan. 3. *Pollicens quod multiplicares semen eorum sicut stellas cæli, & sicut arenam quæ est in litore maris.* Atque idcirco interdum vtramque similitudinem adhibet scriptura, vt magis rem amplificet, interdum alteram, solum & bonos ac malos comparat

Dd 5

nunc

nunc stellis, nunc eisdem arenæ similes facit, vt Gen. 17. *Suspice caelum, & numera stellas, si potes: sic erit semē tuū Ge. 13. faciāq; semē tuū sicut puluerē terræ. Si quis potest hominū numerare puluerem terræ, semē quoq; tuū numerare poterit. Kai. 10. Si enim fuerit populus tu^s Israel, quasi arena maris, reliquæ cōuertēt urex eo. Et Hosee. 1. de cōuertēdis ad Christū scriptū est: Et erit numerus filiorū Israel quasi arena maris, quæ sine mēsurā est. Est enim peruulgatū in scriptura, vt numerus magnus arenæ cōparetur, vt Iosue. 11. Popul^o multus nimis, sicut arena, quæ est in littore maris Iud. 7. Cameli quoq; innumerabiles erāt, sicut arena, quæ iacet in littore maris. Adde quod vt probauimus in c. 1. Hosee. n. 123. & duobus sequentibus, filij Abrahæ, electi intelliguntur, qui tam ex Iudæis, quàm ex Gentibus imitaturi erant eius fidem, & op̄era.*

Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti & c. In Græco est *secū dum fidem* Syriacus *in fide*. Non solū vixerunt secū dū fidē sed secū dū fidem etiam mortui sunt, id est, dum viuebāt, crediderunt se aliquando accepturos fore promissiones Dei, & cum hac fide mortui sunt, quia nūquā eas acceperant. Quod verbis sequentibus interpretatur: *Non acceptis repromissionibus, sed à longe eas salūtantes*. Ita loqui solet Apostolus, vt cum ait Rom. 14. *Si enim propter cibum frater tuus cōtristatur, iā nō secū dū caritatē ambulat*, id est, In caritate, aut cum caritate. Aut sicut Rom. 8. *Qui enim secū dū carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui vero secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus sentiunt*. Id est, Qui carnales sunt. Qui spirituales sunt. Itā nunc. *Iuxta fidem, aut secundum fidem defuncti sunt*, id est, fideles mortui sunt. Credentes mortui sunt, non videntes.

41 Quærit autem Chryl. & cū eo Theop. & Oecum. quo modo dixerit omnes hos defunctos esse, cum paulo ante scripserit. *Fide Henoch translatus est ne videret mortem*? Si quis respondeat, *omnes isti* scilicet Abrahā, Isaac, & Iacob: non videtur satisfacere quæstioni, ante hos enim meminuit Habelis, & Noe qui mortui sunt. Respōdet in hūc modum Chryl. Hoc locō omnes dicit, nō quia omnes mortui sunt, sed quia præter illum solum, hi omnes mortui sunt. Ita etiā Theop. & Oecum. omnes, inquit, præter Henoch,

Henoch, qđ & S. Thomas secutus est. Sed Thomæ magis placuit Apostolū loqui de Abrahā, Isaac & Iacob, qđ postea senserunt Lyranus, & Caietanus. Ratio Thomæ est, quoniam his tribus patriarchis solum facta est promissio.

At nō de terrena hæreditate loquitur, vt mox ostēdem⁹, sed de cœlesti, quā nec hi patriarchæ, neq; alij acceperunt in hac vita. Chrysostomus, Consuetudinē scripturæ secutus est, Paulus quæ *Omnes* dici solent maior pars, vt ostēdimus in cap. 4. Mich. n. 22. Et rectē exponitur, *Omnes isti*, præter Henoch, quando quidem & ipse Paulus haud obscure docet, ita exponi debere, cum dicat Henoch fuisse translatum, ne videret mortem. Consuetudo enim communis sermonis hoc habet, vt etiam si dicamus *Omnes*, semper ille exceptus intelligatur, quē paulò ante alijs verbis exceptum fuisse significauimus. Itaque sensus est: omnes, qui mortui sunt ex his, quos dixi, mortui sunt secū dū fidem. Quemadmodum si dicamus, omnes filios Iacob ingressos esse in Aegyptum cum patre suo, sicut legimus Gen. 46. *Venitque in Aegyptum cum omni semine suo, filij eius, & nepotes, & filia, & cuncta simul progenies*: facile intelligitur omnes præter Ioseph, quem eadem scriptura dixerat esse in Aegypto. Atque hoc magis nunc ita interpretandum est, quòd translatio illa Henoch respectu hominū viuentium in terra quasi mors quædam fuit, desijt enim per eam esse inter homines, & ad id, quod nunc agitur, eadem est ratio de translatione, & de morte, vt enim alij patres diu vixerunt secundum fidem & secundum fidem defuncti sunt non acceptis repromissionibus, ita Henoch post diuturnā vitam in fide, translatus est nō acceptis repromissionibus.

Ita etiā respondere licet. Sicut vnus aut paucorū priuilegiū nō derogat legi cōmuni, præfertim, cū sine priuilegio illo necesse erat eū aut eos lege illa cōtineri: ita nec verba legis, aut locutionis mutat, etiā si vniuersalia sint. Quæ admodū, etiā si beatissima virgo peccatū originale nō cōtraxerit, dicimus tñ omnes homines illud cōtrahere, & omnes in Adā peccasse. Ita etiā dicim⁹ omnes nasci filios ire, etiā si Ieremias, & Iohannes Baptista iusti editi sint in lucē. Et Paulus ait Rom. 3. *Omnes enim peccauerūt & egēt gloria Dei*

ria Dei, etiam si certo sciret, Mariam non peccasse. Ita ergo omnes defuncti dicuntur, cuius si Henoch privilegio mortem distulern?

Non acceptis repromissionibus.] Hic etiam quaerunt Chrysostomus, & Theophylactus, & Oecumenius, cur neget Apostolus accepisse repromissiones hos patres, cum dixerit Habelem defunctum adhuc loqui, Noe recepisse mercedem fidei, salutem domus suae, & Abraham accepisse terram. Respondent aut de Habele, & Henoch, & Noe id dictum esse, qui non acceperunt promissiones, aut promissiones intelligi, non huius vitae, sed futurae, cuius degustationes quaedam sunt bona in hac vita sanctis data. Atque haec posterior responsionis pars verissima est, satisque ex praecedentibus intelligitur. Dixerat enim patres more peregrinorum vixisse, quia mercedem suam non in terra, sed in caelo expectabant, neque dubitarunt gravissima quaeque perferre in hac vita, etiam si in illa, requiem, quam cupiebat, nequaquam inveniendam esse scirent. Ideo dixit: *Expectabat enim fundamenta habentem civitatem cuius artifex & conditor Deus.* Et postea: *Nunc autem meliorem appetunt, et est caelestem.* Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum, paravit enim illis civitatem. Ideo etiam supra capite. 4. multis docet Apostolus verba illa psal. 94: *Quibus iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meam ad caelestem beatitudinem pertinere?*

Sed à longe eas aspicientes, & salutantes.] Chrysostomus: Ex Metaphora (inquit) navigantium hoc Paulus dixit, qui à longè prospiciunt civitates desideratas, quas antequam ingrediantur, salutatione praeveniunt, atque ita inhabitant, & car. Ita apud Virgilium lib. 3. Aeneidos:

*Cum procul obscuros colles, humilemque videmus
Italiam, Italiam primus conclamat Achates,
Italiam læto socij clamore salutant.*

Videbant has promissiones ante Christi mortem non esse adimplendas, atque ita fide eas aspiciebant, & venerabantur, & salutabant.

Et con

Et consistentes, quia peregrini, & hospites sunt. In Græco est. Hospites, & peregrini, sed nihil ad sensum refert, cum hic idem fere utrumque nomen significet. Hæc omnia, quoniam apud Græcos præteriti temporis, quod Aoristò vocant, sunt, Erasmus ita reddidit: *Iuxta fidem mortui sunt hi omnes, cum non accepissent promissiones, sed procul eas vidissent, & credidissent salutassentque, & confessi fuissent se hospites, atque advenas esse in terra.* Sed iam sæpe diximus Interpretem, pro hoc tempore Græcorum, sæpe uti præsentis temporis participio. Quod Paulus hic observavit, sæpe occurrit in scriptura ut Gen. 47. *Dies peregrinationis vite meae, centam triginta annorum sunt, parva, & mali, & non pervenerunt usque ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt.* Psal. 38. *Quoniam ad pœna ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei.* Pl. 118. *Incola ego sum in terra.* Psal. 119. *Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est.* Ex verbis Pauli intelligimus hunc sermonem fuisse sanctis illis patribus admodum familiare.

Significant se patriam inquirere.] Nemo enim in patria sua peregrinus, aut hospes est, sed civis, sicut ait Apostolus Ephes. 2. *Non estis hospites, & advenas, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei.* Quare, cum se peregrinos vocant, in aliena terra se veritari significant, & suam quaerere vellet.

Habebant vique tempus revertendi.] ut Abraham non multo tempore posset redire in Vr Chaldæorum, unde primū egressus est: non tñ de patria illa cogitabat, sed de caelesti.

Nunc autem meliorem appetunt.] Nunc more scripturæ & Hebræorū, non tñ tempus hoc in loco significat, quam illationis nota est, ac fidiceret: Ex quo intelligitur eos non terrenam patriam quaerere, cum hoc dicunt, sed caelestem. Aut: Itaque non terrenam appetunt, sed caelestem. vt. i. Paral. 17: *Nūquid locutus sum saltem vni iudicū Israel, quibus præceperam, ut pasceret populum meum, & dixi: Quare non edificastis mihi domum Cedrinam* Nunc itaque sic loqueris ad seipsum meū David, id est, quare sic loqueris, aut, itaque sic loqueris. Et postea: *Nunc igitur dñe sermo, quem locutus es famulo tuo, & super domum eius, Confirmetur in perpetuum.* In quibus locis, & in similibus in Hebræo est נון & nunc. Similiter apud Lxx. Psal. 2. *Et nūc reges intelligite, id est. Itaque reges intelligite* Ps. 8.

Et nunc

Et nunc quæ est expectatio mea, nonne Dominus? Sed Hieronymus addere solet, Itaque aut Igitur, aut aliquid simile, ut hoc, quod nunc dicimus, ostendat. Sic etiam Paulus. 1. Cor. 12. Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? Nunc autem posuit Deus membra, unum quodq; eorum in corpore, sicut voluit: Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus.

Idco non confunditur Deus vocari Deus eorum.] Theophylactus: Ob huiusmodi eorum virtutem, Deus ad eos eos magnificat, ut cum sit totius mundi Deus, hoc est, visibilis; & eius, qui sub visum nostrum non cadit, non erubescat peculiariter vocari eorum Deus, perinde quasi ipsi omnibus creaturis sint æquiparandi, & cetera. Alludit autem ad illud Exod. 3. Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Et postea: Hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem, & generationem.

47 Paravit enim illis civitatem.] Probat quod dixit: Ideo non confunditur vocari Deus eorum, quia illos semper secum habere cupit in cælesti civitate, in qua illi locum honorificentissimum paravit.

Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur.] Cur dicatur fide obtulisse, paulo post aperit, cum ait: Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus. Dicit autem Cum tentaretur, eodem vocabulo utens, quod Moyses vitis est, Gen. 22: Tentavit Deus Abraham. Tentare, est experimentum de aliquo sumere, & hic de obedientia Abraham sumptum est, non ut Deo nota esset, qui novit ea, quæ non sunt, quasi ea, quæ sunt: sed ut nota esset omnibus, & illustre obedientiæ exemplum omnibus sæculis relinqueretur. Et cum ait: Obtulit, significat, Tentavit offerre, & quantum in se fuit, obtulit, re enim vera non obtulit, id est, non immolavit sicut ait mox: Et unigenitum offerebat, qui susceperat repromissiones. Offerebat, non obtulit. Cum enim de homine aut de animali sermo est, offerri dicitur, quod immolatur, ut Isai. 53. Oblatus est, quia ipse voluit. Et in huius Ep. cap. 9. Qui per spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo. Et cap. 10.

cap. 10: Eisdem ipsos hostias, quas offerunt indefuenter. Et postea: Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie ministrans, & fieri dicitur easdem. sæpe offerens hostias, quæ non possunt auferre peccata: turquod re hic autem unam pro peccatis offerens hostiam & cetera. Et passim tatur fieri. in Leuitico hoc occurrit. Locutus est Apostolus iuxta consuetudinem scripturæ, qua fieri dicitur sæpe, quod tentatur fieri, & quod, quantum in nobis est, facimus, ut adnotavimus in caput. 9. Hæmos. nisi ubi ipse ait: Et si celaverit se ab oculis meis, id est, si se celare tentaverit. Ita illud intelligitur ad Iohannem Apostolum relatum, quod est Matth. 48

20: Calicem quidem meum bibetis. Et unigenitus offerebat. Cur eum unigenitum vocat cum ante eum natus esset Ismael, neque enim dicit unigenitum Saræ, sed Abraham? Hoc melius ex sequentibus verbis intelligitur: Ad quem dictum est, Quia in Isaac vocabitur tibi semen: respectu enim posteritatis promissæ Abraham, solus Isaac censetur eius filius. Chrysostomus: unigenitum dico, quantum attinet ad rationem promissionis. Ità etiam Theophylactus?

Qui susceperat repromissiones.] Alij codices habent. In quo susceperat repromissiones, ut referatur ad Isaac, sed ex Græco manifestum est legi debere, Qui susceperat ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀπέλαβεν, quo modo legunt Græci patres. Et est sensus: Ipse Abraham, qui promissiones à Deo acceperat numerosissimæ posteritatis per Isaac, offerebat intrepidus ipsum Isaac. Atque ita esse legendum ostendit, quod sequitur, Ad quem dictum est, Quia in Isaac vocabitur tibi semen.

Ad quem dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semen] Quia 49
more Hebræorum & Græcorum positum est, apud Latinos enim redundat, ut sæpe adnotavimus ut Matth. 16. Quid.
Et ego dico tibi, Quia tu es Petrus. Luc. 1. Et dixerunt ad illa: Quia nemo est in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine. Et cap. 8. venit quidam ad principem synagogæ, dicens ei: Quia mortua est filia tua, noli vexare illum.

Significat autem, in Isaac vocabitur tibi semē, filij, & posterij, qui tui vocandi, & censendi sunt, & quos ego in promissione mea intelligo, per Isaac ex te nascentur, non per alios

alios filios. Hoc eleganter explicauit idem Apostolus Rom. 9. Addens etiam non solum eos, qui ex alijs filijs Abrahæ nati sunt, non reputari eius semen in promissione, illi facta, verum neque omnes, qui per Isaac ad eum pertinent, sed qui eius fidem, & opera imitantur. *Non enim* (inquit) *omnes, qui ex Israel, sunt Israelitæ, neque qui semine sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est non qui filij carnis, hi sunt filij Dei; sed qui filij sunt promissionis, et simulantur in semine, id est, solum numerantur in semine Abrahæ, qui nati sunt per promissionem, sicut Isaac, per promissionem Dei natus est: Hoc est, qui dati sunt Abrahæ vi diuinæ promissionis ei factæ: Multiplicabo semen tuum, sicut stellas cæli, &c.*

50 Verba hæc desumpta sunt ex Gen. 22. vbi, cum Sara petijisset a viro suo, vt eieceret Agar cum filio suo, dum quædam Abrahæ videretur, dixit illi Dominus: *Non tibi videatur asperum super puero, et super ancilla tua. Omnia, quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius, quia in Isaac vocabitur tibi semen, id est, semen, quod ego tibi promisi, per Isaac ex te orietur.*

Arbitrans quia et à mortuis suscitare potens est Deus. Tanta fuit fides Abrahæ, vt cum à Deo iubere tur illius filium occidere, per quem sibi tanta postea omni malitudo promissa fuerat, ad immolationem filij se aciebat. nihil de Dei promissis dubitans, sed eum reputans, non posse non impleri, quod Deus promiserat, atque ideo Isaac aut non esse occidendam, aut occisum, virtute diuina fore resuscitandum, vt impleteretur promissio.

Pro arbitrans, est λογισθεὶς, id est, ratio apud se subducta, cum ad eum reputasset. Ex quo videmus cum minimè huius mentium, vt quidam inuicem Theologi arbitrantur, eam dixit patris sui Gen. 22. *Expectate hic cum asino, ego autem, et puer illuc usque properantes, postquam adrauerimus, reuertamur ad vos.* Aut cum filio querenti, vbi est *victima holocausti?* respondit: *Dominus providebit, sibi victimam holocausti filij mi.*

51 *Vnde eum et in parabola accepit.* In Græco est ἐν παραβολῇ ἡ ἐχομισησεν, id est, *In parabola accepit.* Interpretatur autem Chryso-

Chrysoſtomus. *In parabola, in exemplo, videlicet in ariete, ariete quippe occiso, Isaac seruatus est: Proinde per arietem, illum accepit, arietem pro illo occidens, qui typus erat Christi occidendi: Hoc Theophylactus magis explicat his verbis: In parabola id est, in figura, ad demonstrationem mysterij, quod in Christo erat. Vt enim tunc Isaac dimissus est, aries autem caesus: sic vnus Christus, qui Deus est, & idem homo, secundum humanam naturam pro nobis immolatus est, deitas verò expers passionis permanebat. Aliter etiam interpretantur Theophylactus, & Oecumenius sumpta ex verbis Chrysoſtomi anſa, sed id apud Oecumenium est apertius. Pronomen eum, referunt ad Isaac, ita vt dictum est, & ad Abraham, vt sit sensus: Deus accepit Abraham in parabola siue per parabola, id est, per exemplum, quæ si postea dicturus esset Deus: si Abraham, filium suum obtulit, & ego vnigenitum meum immolandum tradere debeo. Quæ expositio si recipiatur, optime dicemus. *In parabola* ponit pro *In parabola*, vt vertit interpres noster. Theodoretus ita interpretatur: *In parabola, hoc est, tamquam in symbolo, & typo resurrectionis.* Prompto enim, & alacri patris animo interemptus, voce eius, qui occisionem prohibuit, reuixit, & cæc.*

At cum omnes interpretetur, sicut re vera interpretandum est, *Eum accepit*, viuum eum, atque incolumem recepit, quem occidendum putabat; & cum Paulus illud: *Arbitrans quia et à mortuis suscitare potens est Deus*, causam esse dicat eius quod nunc affirmat; ait enim: *Vnde eum, et in parabola accepit:* nō videtur multum ad rem pertinere per arietem, illum accepisse, & arietem, mortem Christi designasse. Illud autem: *Accipit Deus Abraham in parabola, violentum est,* nō enim de Deo loquebatur nunc Paulus, sed de Abraham ipseque contextus planè cogit, vt Abraham dicatur accepisse filium Isaac.

Multo melius coheret cum præcedentibus interpretatio Theodoretus in hunc modum: tanta fuit fides Abrahæ, vt crediderit filium suum, si immolaretur, resuscitandum à Deo fuisse, atque ideo eum saluum recepit in parabola, id est, in similitudinem resurrectionis, vt norint
E e homi-

homines, aliquando mortuos esse resuscitandos, sicut Isaac quodammodo mortuus & resuscitatus est.

53 At neque hoc mihi satis placet, cur enim Isaac sit typus resurrectionis, qui mortuus non fuit, sed à morte seruatus? Aut quomodo fides resurrectionis statuitur, qua credimus resuscitandum esse corpus, quod in terram versum est, quia, qui iam iam immolandus erat, voce Angeli prohibentis liberatus est? Mihi videtur hic locus & simpliciter, & ad scripturæ consuetudinem valde accommodatè ita exponi. Credidit Abraham filium suum, etià si immolaretur, posse à Deo ad vitam reuocari, & huius ræ fidei merito in columen illum recepit in parabolam, & in similitudinem, atq; in exemplum aliorum, vt cum Deus aliquid præceperit, etiam si difficultatibus plenum videatur, non dubitent homines illud aggredi, firmiter apud se statuères, Deum omnes illas difficultates expediturum, & quidquid mali, atq; aduersi timebant, in melius esse conuersurum.

Accipere in parabolâ Itaq; *In parabolâ* siue, *In proverbium* idè enim vocabulū est apud Hebræos) accipi dicitur more scripturæ, quod, cum simile aliquid incidit, vulgò in similitudinè, atq; in exèplū eius rei afferri solet, siue in bonâ, siue in malâ partè afferatur,

54 vtroq; enim modo affertur: vt Eze. 16. *Ecce omnis qui dicit vulgo proverbium, in te assumet illud dicens: sicut mater, ita & filia eius.* 2. Paral. 7. *& domū hanc, quā sanctificasti nomini meo, proieciam à facie mea, & tradā eā in parabolā, & in exemplū cunctis populis.* Quod magis explicat: *Et domus ista erit in proverbium vniuersis transeuntibus, & dicent stupētes; Quare fecit dominus sic terræ huic, & domui huic? Respondebantq; quia dereliquerūt domum suam, & cetera.* Quasi dicat: Hinc fiet, vt cum ciuitates, aut homines Deum dereliquerint, dicant illis: Mementote excidij Hierusalē, & templi eius. Hoc enim est traditū in proverbium, siue in parabolā, id est, in exèplum omnium, & in sermonem vulgū. Iere. 24. *Et dabo eos in vexationem, afflictionemq; omnium regnis terræ, in opprobrium, & in parabolā, & in proverbium, & in maledictionē in vniuersis locis, ad quæ eiecā eos, &c.* Hoc est; cum loquentur homines de populo incredulo, & impio, cōtinuò in exemplū hic populus adducetur, & eius supplicia narrabuntur. Denique tale aliquid intelligitur, quale est in Gen.

Gen. c. 48. *Benedixitq; eis in tempore illo dicens: In te benedicetur Israel, atq; dicitur: Faciat tibi Deus sicut Ephraim & sicut Manasse.* Ex his omnibus intelligitur positum esse Græcè *In parabola pro In parabolam*, vt iæpe fit.

Fide & de futuris benedixit Isaac, Iacob, & Hesai. Posset aliquis putare, nunc etiam verba fieri de Abraham cumque benedixisset Isaac, & Iacob, & Hesai. At non ita est, sed relicto Abraham, trāsit ad Isaac, eūque benedixisset dicit duobus filijs suis, Iacob, & Hesai, vt est in Græco manifestū. Quas benedictiones legimus Gen. 27. Benedicere autè est bona & fausta alicui precari, atq; ideo benedictiones verbis precantium concipiuntur, vt in eodem capite videmus: *Det tibi Deus de rore cæli, & de pinguedine terræ, &c.* Et quod modo referebamus ex capite. 48. *In te benedicetur Israel, atque dicitur: Faciat tibi dominus sicut Ephraim, &c.*

Benedicere

Commendat igitur fidem Isaac, quod filijs suis benedixit de futuris, id est, quod bona illis promiserit, quæ non videbat. Sed quia à Deo illa futura acceperat & ei credebat, ita eis promisit ac si præsentia oculis cerneret. Benedictio enim illa, prophetica fuit, nec tam precatio erat, quàm promissio & prædictio. Theodoretus: Neque enim, quæ non videbatur, dedisset benedictiones, nisi credidisset fore, vt res verba sequerentur. Theophylactus. Vnde promississet filijs tanta bona ipse, in peregrina terra confidens, nisi credidisset Deum impartiturum promissa? & cetera. cumque dicit, *de futuris*, intelligendum est de futuris bonis in hac vita, & de futuris in cælo, spirituales enim erant promissiones vt rectè ait Theophylactus.

Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit. Si mihi fide Iacob morti proximus benedixit Ephraim, & Manasse filijs Ioseph, vtrique bona magna promittens, minori autem, id est, Ephraim, etiam regnum tacitè pollicitus est. Tantaque fuit eius fides, vt manus commutauerit, & dexteram minori imposuerit, quem maiorem fore prædixit, sinistram maiori Gen. 48.

Et adorauit fastigium virgæ eius. Locuses celeberris quoniam Apostolus planè discrepare videtur à verbis Genesi. 47. vbi ita legimus. *Quo iurante adorauit Israel dominum, conuer-*

sus ad lectuli caput: Hic autem fastigium virgæ Ioseph adorasse dicitur. In quo, Pauli interpretis secutus est autoritatē Lxx. ut solet, qui eodē modo verterunt. At recētiore omnes interpretes ita vertendū cēsent, ut Hieronymus vertit locū Genesis. In qua re nonnullorū licentiā valde miror. Augustinus Eugubinus in adnotationibus in hunc locum Genesis manifestē dicit deceptos fuisse Lxx. interpretes ambiguitate vocabuli, & pro eo, quod vertendū erat; *ad caput lecti*, vertisse, *ad caput virgæ* quod, inquit, quā absurdum sit, & non intelligibile, satis est clarum, & cæt. Denique ita eos errasse dicit, ac si Paulus non eodem modo legisset: omnia eius verba transcripsit in suam catenā, & sua fecit Lipomanus. Magis miror Antonium Honcalam virum nō minus pium, quā doctum dixisse in commentarijs libri Genesis interpretem Pauli eodem lubrico labi potuisse, quo Lxx. lapsi sunt.

Sed mirari desinemus, si animadvertamus eandem fuisse veterum interpretum sententiam. Aquila enim vertit: Adoravit Israel *ἐπὶ κεφαλῇ τῆς κλίνης*, id est, Ad caput lecti. Et Symmachus: *ἐπὶ τοῦ ἀκροῦ τῆς κλίνης*, id est ad summum lecti: Et Hieronymus in tradit. Hebr. in Genesis hęc scripsit. Et in hoc loco quidem frustra simulant adorasse Iacob summitatem sceptri Ioseph, quod videlicet, honorans filium, potestatem eius adoraverit, cum in Hebræo multo aliter legatur. *Et adoravit*, inquit, *Israel ad caput lectuli*: quod, scilicet, postquam ei iurauerat filius, securus de petitione, quam rogauerat, adoraret Deum contra caput lecti sui. Sanctus quippe & Deo deditus vir, oppressus senectute, sic habebat lectulū positum, ut ipse iacētis habitus absque difficultate vlla ad orationem esset paratus, & cæt.

58 Ut hęc explicemus primum sciamus nō periclitari hęc fidem nostræ vulgatæ translationis, ut putare multi poterant, quoniam in ea primum legimus. *Ad caput lectuli*, postea, *Fastigium virgæ eius*, vnde concludi videbatur, aut vtrumque dicendum esse, aut si dici non possit, alterum verum esse, non vtrumque. Non, inquam pericli-

periclitatur fides nostræ translationis, quoniam illa utroque in loco fidelis est. In Genesis enim vertit, ut plerique viri doctissimi vertendum affirmant, in Paulo verò non potuit aliter verti, quoniam nihil aliud significare possunt Græca verba.

Sciamus etiam nimis audacter nunc dici, nec in vilo ferri posse, aut debere Lxx. fuisse, aut Græcū Pauli interpretē perperā verba Genesis trāstulisse; quoniam Ecclesia Græcam huius epistolæ translationem ante plurimos annos recepit, & quasi pro ipso authentico Apostoli habet, atque eam omnes patres Græci & Latini maximè venerantur. Ac, ut illa ohnitram, esset intolerabile, & omnino filijs Ecclesiæ indignum, dicere tot sæculis legi in Ecclesia quasi ab Spiritu Sancto, & ab Apostolo dictum, quod neque Spiritus Sanctus, neque Apostolus dixerunt.

59 Dicendum igitur vtrumque verum esse, & vtrumque sensum verbis Hebræicis comprehendere. Eum, quem expressit Hieronymus, & alterum, quem Lxx. & interpret Pauli reddiderunt. Quod ut intelligatur, Hebræici vocabuli ambiguitas observanda est: a verbo enim *שָׁבַע* quod est extendit aut inclinavit, seu reclinauit, duo nomina oriuntur *שָׁבַע*: quod lectum significat, in quo nos extendimus, & reclinamus, & *שָׁבַע* quod significat virgam, id est, baculum, quo innitimur, & in quem corpus reclinamus. Hęc autē nomina duo, si sine punctis scribantur, vni, atque idē sunt *שָׁבַע*: cumque nemini dubium sit quin Moyses sine punctis scripserit, & nomē ita scriptum dū significet, recte utroque modo verum est. Imo Spiritus Sancti consilio factum arbitror, ut duo sensus in eadem oratione latentes exprimeretur, alter a Lxx. & ab Interpretē Pauli, qui verba Apostoli fideliter reddidit, alter ab Hieronymo, & ab alijs interpretibus. Quemadmodum Interpretes Matth. 6. vertit: *Panem nostrum supersubstantialem*, & idē Luc. 11. scripsit: *Panem nostrum quotidianum*, ut sciremus vtrumque significari nomine *πῖσος*.

In Hebræo tantum est: *Et adoravit Israel ad caput lectuli*, 60 ut Hieronymus ipse testatus est in Traditionibus Hebr.

in Genesin, sed ipse perspicuitatis causa vertit: *Et adorauit Israel dominum, conuersus ad lectuli caput*: Vertit autem se ad caput lecti, quia caput lecti, aut versus Orientem erat, quo se vestere solent adorantes, & cuius rei causa altaria versus Orientem extruuntur: aut certe (vt ait Lyr. in eundem locum Gene.) quoniam caput lecti erat versus terram promissam, in quam se adorantes conuertebant, cum extra illam erant. Sicut legimus, 3. Regum. 8: *Et orauerunt te contra terram tuam, quam dedisti patribus eorum, & cæc. Danielis. 6. Et fenestris apertis in canaculo suo contra Hierusalem, tribus temporibus in die flebat genua sua, & adorabat*. Terra autem promissionis, Aegypto erat, versus Orientem. At Lxx. viderunt Ioseph aliquando somniasse, se à parentibus, & à fratribus esse adorandum Gen. 37, & hic impletum esse intellexerunt, vt etiam animaduertit Chrysostomus Hom. 66. in Genesin, & ideo verterunt, *Adorauit Israel fastigium virgæ eius*, siue, *ad caput virgæ eius*, ἐπι τὸ ἀκρον πόδας αὐτῆς id est, versus ad caput virgæ Ioseph, virgæ enim illa aut sceptrum erat, quod vt alter Aegypti Rex gestabat, sicut legimus. c. 10. *Et in vinctulis non dereliquit illum, donec offerret illi sceptrum regni, & c.* aut certe Iacob, pro sceptro illam adorauit. Imo nomen illud Hebræum sceptrum etiam significat, vt Habacuc. 3. *Maledixisti sceptris eius.*

61. Fastigium autè virgæ adorauit, quia summitas sceptri venerabilior est, & altior, ideoq; regiam dignitatem melius indicat, vnde & pulchro opere ornari solet, & eiptæcipue honor exhibetur. Esther. 5. *Cumq; vidisset Esther reginã stantẽ, placuit oculis eius, & extendit contra eam virgã aureã, quam tenebat manu. Quæ accedens osculata est summitatem virgæ eius.* Adorauit autè Iacob sceptrũ filij sui honorans in eo regiam potestatem à Deo illi datã, magisq; Deum ipsum adorans, qui olim id per quietẽ reuelauerat Ioseph, & videns Dei promissa impleta, filiumque suum, quẽ vnice amabat, prope ad regni fastigium eleuatũ, qui & fauere fratribus posset, & corpus suũ ad terram promissionis reducere, tantorũ bonorum autorem Deum, plenus lætitiã, adoratione illa filio exhibita, venerabatur. Quare rectè in Gen. positũ est: *Et adorauit Israel Dominum, cum in Hebræo non sit, Domi-*

num, &

num, & Paulo docete didicerimus eum adorasse virgam, siue sceptrum Ioseph. Conuenit igitur Paulus cũ Hebræo, & re explicata, multorum & veterum, & recetiorum sententias referre, ac refutare, non erit necesse.

At restat difficilis obiectio diluenda. Si duo sunt apud 62 Hebræos vocabula, quæ diuersis sonis proferuntur, ergo altero illorũ vsus est propheta, non vtroque, & si enim communes vtrique literas scripserit, illud tamen, quod intra se proferebat eo tẽpore, scribere voluit. Et, cum lex in Synagoga legebatur, alterũ proferebatur, non vtrumque. Non ergo potest locus vtroq; modo explicari, sed altero tantũ. Respondeo parum nos moueri debere auctoritate eorum Iudæorũ, qui puncta excogitant, cum constet eos male, & contra veterũ pronuntiationem sæpe puncta posuisse, vt in nominibus proprijs passim videmus, cum ea conferimus cum scriptura Lxx Interpretum, & Apostolorum, & Iosephi, & Hieronymi. Quæ etiã causa fuit, vt noui Bibliorum translatores, multa perperã verterint, vitiosa pũctorum positione decẽpti. Nẽgo ergo apud Hebræos duo fuisse vocabula, sed vnũ, atque idẽ esse, ac significas lectũ & virgã, licet Hebræi recetiores distinctionis fortasse, & perspicuitatis causa diuersos illi sonos dederint.

Hoc ex eo satis intelligitur, quod diuersi interpretes, di 63 uerse interpretati sunt, alij *Lectũ*, virgam alij. Imo Lxx. qui hic verterant *Virgam*, capit. 48. verterunt *Lectũ*, vbi habemus: *Qui confortatus sedit in lecto*. Cur enim quod veteres Hebræi semper vno modo scribebant, duo nomina esse dicerent, ac non potius vnũ? An quod duo significaret? Sed multa habent huiusmodi, quæ cum scriptura non mutantur, non duo censentur, sed vnũ verbi causa. *דָּוִד* etiam si verbum, & rem significet, idem nunc vocabulum censetur apud Hebræos, quia eodem modo semper scribitur: at si scribas *דָּוִד* aliud nomen esse dicent significans mortem. Sicut apud nos canis, licet tria significet, vnũ nomẽ est, quia eadem est scriptio, & pronuntiatio: Amans tamẽ, & Amens, duo sunt, quia non sunt literæ eadem. Ita etiam apud Græcos *χριστός* & *χριστός*,

Ee 4 Ermul-

Et multa alia. Hieronymus etiam in traditionibus in Genesim, vnum semper nomen dicit, ita enim ait in illud: *Et confortatus Israel sedit super lectulum.* Causam cur Ixx. Inter pretes idem verbum aliter, atque aliter ediderint, nescio: hoc vnum audacter dicam, quod ipsum verbum *Mitta*, quod hic in lectulum transfulerunt supra, vbi diximus adorasse Iacob, *virgam*, potiusquam *lectulum* nominauerunt & cetera.

64. *Fide Ioseph moriens*] & cetera. Duo per fidem fecisse dicit Ioseph, & meminisse profectiois filiorum Israel, id est, exitus eorum ex Aegypto in terram promissam, & mandasse de osibus suis, id est, praecepisse illis, vt cum ex Aegypto exirent, ossa sua secum asportaret, in terra promissionis sepelienda, vt legimus Gen. vii. Atque in posteriori quidem re fides apparet, non enim praecepisset ossa sua ex Aegypto efferi in terram promissionis, nisi ea a filiis Israel posidenda esse crederet, sicut Deus patribus promiserat. At in eo quod dicit: *De profectioe filiorum Israel memoratus est*, non apparet fides, sed memoria, nam sine fide etiam recordari potuit. Putaret quispiam fidem ab Apostolo in eo tantum poni, quod posterius dixit, non in priori, ac si diceret: *Fide Ioseph moriens, cum recordatus esset profectiois filiorum Israel, mandauit de osibus suis.* At ita loquitur Apostolus, vt vtrumque fidei opus esse confirmet, ait enim: *Fide Ioseph moriens de profectioe filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.* Etenim recordati profectiois ex Aegypto, sine dubio opus fidei fuit, non enim ita recordatus est vt fabularum recordari solemus, quae nihil nos mouent: sed recordatus est illa a Deo fuisse promissa, & simul credidit futuram.

65. Omitto nunc & ipsam recordationem, signum esse fidei, quae enim audimus, praesertim si post longum tempus futura promittantur, si vana credimus, non mandamus memorare, sed facile excidere sinimus: qui autem etiam morti proximus, recordatus illius profectiois est, haud obscure docet semper se eam credidisse. Hoc dico, cum ait Apostolus, *Memoratus est*, fidem cum recordatione copulasse, hoc est, non de quavis recordatione eum locutum esse, sed de illa, quae ex fide oriebatur, & per fidem non dubitabat futuram esse illam

illam profectioem. Nam & scripturae ipsius, & vulgaris sermonis consuetudine recordari dicimur, cum illius rei recordatione mouemur ad aliquid faciendum, obliuisci etiam dicimur, cum, & si recordemur, nihil facimus. Vt Thre. 5. *Recordare Domine quid acciderit nobis, intueri, & respice opprobrium nostrum* Gen. 8. *Recordatus autem Deus Noe, cum florumque animalium, & omnium iumentorum, quae erant cum eo in arca, adduxit spiritum super terram, & imminuit sunt aquae.* Luc. 1. *Ad faciendam misericordiam eam patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti.* Psal. 8. *Quid est homo, quod memores eius?* Psal. 6. *Memor ero Raab & Babylonis scientium me* Psal. 9. *Quoniam requirens sanguinem eorum recordatus est, non est oblitus clamorem pauperum* Psal. 12. *vsque quod Domine obliuisceris me in finem.*

Fide Moyses natus, occultatus est mensibus tribus.] Nota est 66 historia ex Exod. 2. Sed quaeritur cur fidei tribuat Apostolus, quod naturali proli amore fecerunt parentes, eo quod vidissent elegantem infantem: nihil enim a Deo audierant, vt eius dictis credentes, seruaent infantem? Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, & Occumenius, S. Thomas, Lyranus, & alij dicunt parentes Moysis ex eius pulchritudine intellexisse, ac credidisse, eum magnum esse futurum virum, ac propterea eum seruasse. At haec prudens coniectura esse potuit, fides non fuit, nisi si aliquid illis Deus promissit, quod non legimus.

Sed si Iosephum legamus lib. 2. Antiq. ca. 5. videbimus iure dixisse Apostolum eum fide occultatum fuisse. Scribit enim, patri Moysis Deum astitisse per quietem, promississeque nasciturum ex eo Moysen, qui filios Israel ex seruitute Aegyptiaca liberaret: Et postea de eodem ait: de Deo vero certam spem habebat prouisurum, vt oraculi veritatem, euentus indicaret & cetera. At Apostolus plane videtur docere fidem, quam vocat, ex infantis elegantia ortam esse, ita enim ait: *Occultatus est a parentibus, eo quod vidissent elegantem infantem.* Atque idem scripsit Moyses ipse Exod. 2. *Qua concepit, & peperit filium, & videns eum elegantem, abscondit tribus mensibus.* Et Philo li. 1. de vita Moysis, initio ait: *Eo tempore natus hic puer, visus est praese ferre haud*

vulgarem indolem adeo vt eius parentes edictum tyranni contemnerent, & cæ.

67 Non pugnant hæc duo, dicemus enim prius Amram patrem Moſis, oraculum accepisse vt ſcribit Iosephus, deinde, cum dubitaret fortasse non nihil, quod nulla ratione infans nasciturus, manus Pharaonis effugere posse videretur; eleganti forma infantis confirmatus est, & verum esse oraculum credidit, infantemque tribus mensibus abscondit. Et quidem verum esse, quod ex veterum traditione Iosephus scripsit de hoc oraculo, conijci potest ex eo quod legimus Act. 7. *Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius, daret salutem illis.* Vnde enim hoc existimaret Moſes, nisi quia oraculum illud in ore Iudæorum versabatur.

Quo in loco duo sunt animaduertenda. Primum est in Hebræo de matre Moſis scriptum esse, non de patre, *quæ concepit, & peperit filium, & videns eum elegantem, abscondit tribus mensibus.* Sed lxx. quos sequitur Paulus, verterunt *videntes autem ipsum elegantem, absconderunt* & c. Itaque de vtroque intelligendum est, nec enim mulier, in scio marito, id ausa effer. Alterum est, in Hebræo haberi, *Et vidit ipsum bonum quæd bonus ipse* Et Aquila vertit: *Cum vidisset ipsum bonum.* Symachus, καλόν, id est, pulchrum, lxx. & Paulus αἰσιόων, quod significat *Urbanum, pulchrum, festiuum elegantem.*

68 At non est prætereundum Stephanum Act. 7. ad hunc locum Exodi alludentem dicere: *Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui.* Et pro *fuit gratus Deo*, est idem vocabulû, quo lxx. & Græcus Pauli interpretes vsi sunt. *Eræ elegans, & festiuus Deo.* Quibus verbis innuere nõ obscure videtur, Deum aliquo signo patri declarasse, gratum sibi esse infantem illum, ac velle, vt seruaretur, vt merito Paulus dixerit fide absconditum fuisse Moſem. Imo & videtur nobis interpretari verba Exodi: *Videntes eum elegantem*, id est, *festiuum, & gratum*, non sibi tantum, sed etiam Deo atque inde crediderunt eum esse seruandum, & absconderunt.

Et non

Et non timuerunt regis edictum] De quo scilicet legimus Exod. 1. *Præcepit ergo Pharaeo omni populo suo dicens: Quid quid Mascolini sexus nati fuerit, in flumen projicite, quid quid feminini, reseruate.*

Negauit se esse filium filia Pharaonis.] Nam filia Pharaonis (quæ auctore Iosepho loco citato Thermutis appellabatur) eum adoptauit, vt legimus Exo. 2. Et Act. 7. ait Stephanus: *Exposito autem illo sustulit eum filia Pharaonis & nutritum eum sibi in filium.* Quod autem nunc Paulus scribit negasse eum, grandem factum, se esse filium filia Pharaonis, neque in Exod. legimus, neque apud Iosephum. Sed tunc hoc sine dubio factum viderur, cum exiisse dicitur ad fratres suos Exod. 2. *In diebus illis, postquam creuerat Moyses, ingressus est ad fratres suos, viditque afflictionem eorum & cæ.* Ad fratres enim suos egressus dicitur, quia ad eos laborantes, & per vrbes Aegypti dispersos, vt ad fratres venit, & eorum afflictionis particeps fieri voluit. Quo facto (etiã si nihil de filia Pharaonis diceretur) negauit se esse ei filium, quæ Hebræorum se populo admixit, sed verbis fortasse etiã negauit.

Hoc magis explicat Stephanus, ætatem eius indicans Act. 7. *Cum autem impleteretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in coreus, vt visitaret fratres suos filios Israel.* Et cum vidisset quemdam iniuriam patientem, vindicauit illum & cæ. In Græco est, *Renuit dici filius filia Pharaonis, vel; Negauit dici, & cæ.* Chrysostomus: Et quia non simpliciter dimisit, significauit, dicens, *abnegauit*, hoc est, horruit, auersatus est: cælo quippe proposito superfluum erat aulam admirari Aegyptiaci regni & cæ. Fides Moſis in hoc satis manifesta est, nunquam enim hoc faceret, nisi crederet, & maiora atque æterna bona speraret, sicut ait ipse Apostolus: *Aspiciebat enim in remunerationem.*

Quam temporalis peccati habere incunditatẽ.] Quod nam hoc peccatum erat? Chry. & Theop. & Oecumenius peccatum hoc interpretantur, non collaborare Hebræis, & simul cum illis affligi. Theod. peccati autem incunditatẽ appellauit vitam, quæ cum impijs transigitur, & cæter. At quid peccaret Moſes, si quieti, & saluti sœ confulens, nollet cum populo suo affligi? Aut si tunc peccaret hoc fa-

hoc faciens, ergo & prius peccauerat, quia id non fecerat.

Ad hoc ita videtur respondendum. Peccasset Moses si ne dubio, si, ne diuitias, & voluptates, quibus in aula Pharaonis utebatur, amitteret, nihil de liberatione suæ gentis cogitaret, ad quam se à Deo electum esse non ignorabat. Nam eum non ignorasse, ex verbis Stephani Act. 7. satis intelligitur: *Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis.* Ac propterea exiit, ut visitaret fratres suos, & aliquid de libertate, & de salute illorum ageret, licet, ex de Ægyptij, dilata fuerit in suum tempus liberatio. Rectè ergo dixit Apostolus: *Magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere incunditatem,* pro quo in Græco est *ἀβλαβότης*, id est, fruitionem, hoc est, magnâ voluptate & affluentia bonorum perfruere, si vellet, si nihil egisset de liberatione illorum.

71 Nec tamen hinc rectè argumentabimur peccasse eum, quod id, ante illud tempus, non fecerit, non enim ignavia, aut timore aut voluptatis amore, non fecerat, sed quia tempus ad id aptissimum expectabat, id est, annuum ætatis quadragesimum, quo iam maturus, & sapiens, & ad quidvis agendum aptus, videri posset populo suo, ne quod tentare volebat, iuuenili audacia, & feruori ætatis tribueretur. Et si etiam potuisset aliquâ præterea opportunitate, mora illa temporis, expectaret ad rem melius gerendam.

In Græco est *προσκαιρῶν*, id est, quàm temporalem peccati habere fruitionem. Ita legunt Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, & ita inuenio in emendarissimis quibusque Græcis codicibus, quos etiam secuta est translatio Syriaca, quæ ita habet: *Et elegit sibi in afflictione cum populo Dei esse, non autem ad modicum tempus, iucunditate frui in peccato.* Contra, in Latinis antiquissimis, quos videre potui, semper legitur, *temporalis peccati.* Sensus in utraque lectione idem est, nam temporale peccatum dicitur ab effectu, quia quod illo peccato quærere, & comparare sibi poterat, perpetuum non erat, sed breui perituum.

72 turum. Et quamuis apertius hoc dicitur, ut est in Græco, *Temporalem peccati habere incunditatem*, Existimo alios codices habuisse *προσκαιρῶν*, temporalis quos nos ter interpretes secutus est. Et re vera cum in ea lingua mendum semper esse soleat, in qua maior est erroris occasio propter literarum similitudinem: rectè putari potest in Græcis magis esse, quàm in Latinis, in quibus *προσκαιρῶν*, Et *προσκαιρῶν*, vna tantum litera differant, eaque valde simili alteri.

Maiores diuitias estimans thesauro Ægyptiorum improprium Christi. In Græco est cum maiores diuitias existimasset, thesauris Ægypti, opprobrium Christi. In alijs, Thesauris, qui erant in Ægypto. Sed ad sensum nihil refert. Poterat Moses maximis abundare thesauris in Ægypto, qui regis nepos, & successor futurus habebatur, sicut scripsit Philo lib. de vita Mosis: sed improprium Christi, omnibus Ægypti thesauris prætulit.

Improprium Christi Omnes ferè interpretantur, quem admodum Christus ab illis iniuria affectus est, quos ut liberaret, venerat, ita Moses à fratribus suis Hebræis, quos volebat liberare repulsus est contumeliose, dictum enim est illi: *Quis constituit te principem, aut iudicem super nos? Num occidere me tu vis sicut heri occidisti Ægyptium?* Exod. 73 2. Theophylactus: Vniuersaliter enim à domesticis, & beneficio affectis, iniuriam sustinere, vel, contumelia afflicti, vel affligi, Christi est improprium. Sic enim & Dominus diffamabatur, dicebaturque publicanorum amicus quod, cum illis cibum caperet propter eorum salutem. Ut igitur delicia, & relaxatio, sunt peccati, sic improprium est Christi & cæter. Ita & Chrysostomus, à quo hæc desumpta sunt, & Oecumenius, & reliqui fere. Improprium enim Christi interpretantur, quia simile sunt illi, quod Christus pertulit, ut dictum est, aut etiam, quia figura fuit improprii Christi, ut ait Theodoretus.

Ego verò aliquid maius, & sublimius Apostolum dicere arbitror: nec enim, sine causa, hoc de populo ipso Israel aut de quouis ex populo dictum est, sed de Mose propheta maximo, & Deo gratissimo. Nā si improprium Christi est affli

affligi ab ijs, quos beneficijs affeceris, & populum Israel improperium Christi portasse ab Aegyptijs dicemus, & Cicero seruator vrbs Romæ, cupiam videri poterim properium Christi portasse, cum in exilium missus est. Pa-
 74 to igitur Mosem spiritu prophetico præuidisse Christi passionem, & opprobria, & vt ei similis fieret, maluisse opprobrijs affici, quam honoribus, & diuitijs abundare in aula Pharaonis, & hoc esse eligere improperium Christi. Si enim Christi recordatus non est, cum hæc ferebat, non dicitur propriè elegisse improperium Christi. Quem
 admodum si quis igne vri velit, nihil de beato Laurentio cogitans, non dicemus propriè eum voluisse imitari Laurentium. Si autem dicamus Petrum, atque Andream in morte sua elegisse improperium crucis Christi, rectè, & propriè dicemus, volebant enim eius mortem imitari. Et qui mentiri non vult, etiam si falsum dicat imprudens, non dicitur mentiri.

Quare cum propriè verba Pauli accipi possint, cur in propriè accipiantur. Idem est iudicium de similibus locutionibus, quæ sepe occurrunt in scriptura vt Gal. 6. *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.* Sed ad Christum non respiceret, cum huiusmodi labores ferebat, non diceretur propriè gloriari in cruce Christi. Ita & paulo post ait: *Ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.* Et. 2. Cor. 4. *semper mortificationem Iesu in corpore nostro circum ferentes.* Quod magis explicat: *semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum.*

Hoc ipsum etiam fit hac ratione manifestum. Si Moses credebat Christum venturum esse, vt liberaret genus humanum per passionem, & crucem suam, negari non potest quin propter eum vellet opprobria sustinere, vt ei similis esset. Nihil enim putaret sibi honorificentius, quam regem, & seruatorem suum imitari, præsertim affirmante Apostolo eum maiores diuitias æstimasse improperium Christi thesauro Aegyptiorum. At præuidisse oculis fidei hæc Mosem tantum prophetam, dubitare qui possumus,
 75 cū Dominus dicat Ioh. 3. *Exaltatione serpentis in deserto, figurâ fuisse crucis suæ, Et, sicut Moyses exaltauit serpentem*
in deser-

in deserto, ita oportet exaltari filium hominis? Omnia, quæ in lege scripsit, mystica sunt, & mysterijs passionis Christi plena. Deniq; Dominus ait Ioh. 5. *si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi, de me enim ille scripsit.*

Video quid responderi possit, illum hæc cognouisse, postquam à Deo vocatus est, vt populum educeret ex Aegypto, & prophetiæ donum accepit: sed nesciisse hæc cum in aula verlabatur, & nondum ad fratres suos exierat. Quo modo igitur amauit, quod nesciebat? Quo modo magnas diuitias putauit improperium Christi, si Christum, & eius opprobria ignorabat? Vnde nos affirmare possumus, tunc eum nesciisse, cum constet scisse postea, & eo ipso tempore, quo dubitatur, an scierit, doceat Apostolus eum omnibus diuitijs prætulisse improperium Christi? cur Apostolum non propriè, sed improprie locum esse contendemus, cum propriè possimus interpretari. Cum ille exiuit, vt visitaret fratres suos, iam à Deo acceperat, se liberaturum esse populum, sicut, ostendimus ex verbis Act. 7. *Existimabat autem intelligere fratres, quod per manum ipsius daret salutem illis.*

Et rationi valde cōsentaneū est, tūc etiā accepisse populum, vere esse per Christi crucem suo tempore liberandum, cuius rei figura præcedebat in illa liberatione. Adde quod mysteria Christi prius reuelata Abraham, (de quo dictum est Ioh. 8. *Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum vidit & gauisus est.*) per traditionem tradita sunt patriarchis, & eorum filijs ac præsertim Leui capiti futuro sacerdotum, qui proauus Moysis fuit: Et illi filios suos eadem docebant.

Aspiciebat enim in remunerationem. Credebat Deum cælestia bona, pro laboribus illis sibi esse redditurū, & hac fide ad magnas res gerendas excitabatur. Ita etiam Dauid Psal. 118: *Inclinavi cor meum ad facendas iustificationes tuas in æternum propter retributionem.*

Fide reliquit Aegyptum non veritus animositatem regis. In quo hic fides eluxit? Primum in eo quod vultus est populum educere ex Aegypto. Nisi enim firmiter crederet Deum præstituram terram, quam promiserat, populo illi,
 nun

77 nunquam ex Aegypto educere tentasset. Deinde in eo, quod non est veritus animositatem regis Pharaonis. Sciebat enim infensum sibi esse Pharaonem, & suis & ad iram mutabilitate animi accedente, facile vir prudentissimus timere poterat eum, ut fecit, cum copijs exiturum, ut Hebraeos persequeretur, & in seruitutem suam reduceret. Sed credidit Deum pro populo suo aduersus Aegyptios pugnaturum, nunimeque eum in Aegyptum esse renouandum.

Quare quod nunc dicit, non est factum, cum primum reliquit Aegyptum, & venit in terram Madian, ut intellexit Theodoretus, Chrysostomus, & Theophilactus, & Oecumenius, qui interpretantur dictum esse, *Non veritus animositatem regis*, quia licet fugerit, ne se in apertum periculum coniceret, redijt postea, quod erat non timentis, sed factum est cum reliquit Aegyptum, ut veniret cum populo suo in terram Chanaan. Animositatem posuit interpretis pro eo, quod est in Græco, τὸ θυμὸν, id est, iram & indignationem. Erasmus, ferociam vertit. Syriacus: *Neque reformidauit regis furorē.* Et Græcis illam partem animi, quæ irasibilis vulgo dicitur, appellant τὸν θυμὸν. Interpretis iram verrere solet saepe, ut Lucæ. 4. *Et repleti sunt omnes in synagoga ira.* Act. 19. *Alij auditis repleti sunt ira.* Ro. 2. *Et qui non acquiescunt veritati, credam autem iniquitati, ira, & indignatio.* Thales, Gal. 5. *ira, rixæ, & car.* Interdum vertit animositatem. Ut. 2. Cor. 12. *Contentiones, animositates, dissensiones, & car.* Ita etiam Eccl. 1. *Qui sine timore est, non poterit insistere, iracundia enim animositatis illius, facit se illius esse.* Et cap. 31. *Ebrietatis animositates, imprudentis consilio, minorans virtutem, & factis vitiis.* Latini etiam saepe animi iram dicunt, & animosum, iracundum.

Inuisibilem enim tamquam videns sustinuit. Non dubitauit populum educere ex Aegypto, & regis iracundiam contemnere, quia tanta erat eius fides, ut quasi oculis se videre putaret, quæ Deus futura promiserat. Deum, quem non videbat, quia inuisibilis est, ita sustinebat, & expectabat, ac si videret, id est, ita credebatur eum sibi reddituram esse mercedem, quam expectabat, ac si iam redderem vi

tem videret. Sed quoniam in Græco est ἐναρτησέμεν, quod verbum significat tolerare labores, & difficillima quæque perferre. Theophilactus & Oecumenius interpretantur: Perinde ac si videret Deum, secum conuersantem, sic omnia constanter tolerabat & ceter. Diciturque Deum tolerasse, quia omnes labores propter eum tolerabat. Vtrūque recte dicitur. Translatio Syriaca quod prius diximus accepit, ait enim: *Sed spem habuit, perinde ac si vidisset Deum inuisibilem.*

Eadem interpretatio videtur ad scripturæ consuetudinem accommodatior, in qua *sustinere* poni solet pro *expectare*, ut Tob. 5. *sustine me obsecro, donec hæc ipsa nuntiem patri meo.* Et cap. 11. *Ei sustinuit quasi dimidiam ferè horam.* Et sustinere Deum dicitur qui eius remunerationem patienter expectat, ut Psal. 24. *Vniuersi qui sustinent re, non confundentur.* Et postea *Quia tu es Deus saluator meus, & te sustinuit tota die.* Psal. 26. *Expecta Dominum, viriliter age, & confortetur cor tuum; & sustina Dominum.* Psal. 32. *Anima nostra sustinet Dominum, quoniam adiutor, & protector noster est.* In his locis, & in multis similibus. lxx. vtuntur verbo ὑπομένω, quod est *Patio, sustineo*; & lxx. accipiunt pro *expecto*, ut Psal. 39. *Expectans expectans Dominum,* & in verbis indicatis Psal. 26. quod interpretis dicit; *Expecta, & postea sustine,* ipsi semper dicunt ὑπομένω,

Fide celebravit Pascha. Fide occidit agnum profecturus ex Aegypto, & sanguinem fudit, quo postea Hebræorum inungerentur, ne Angelus, qui occidebat Aegyptiorum primogenitos, ipsos quoque Hebræos perderet. Nisi enim crederet Deum facturum, quod sibi promiserat, nec pascha celebraret, nec sanguinem tot agnorum funderet. Historia est in Exod. c. 12. De pascha autem, & de eius celebratione, ac ritu, diximus copiose lib. 5. de templo. c. 3. *Pro celebravit est πεποιμασεν, fecit.* Obiter autem eos admonet per pascha, & effusionem sanguinis, non posse eos à morte aterna eripi, nisi per passionem, & sanguinem Christi.

Fide transferunt mare Rubrum. Crediderunt Moyses, & populus promissis Dei, & diuisa aqua, intrepide ingressi

ff sunt

sustinere.

79.

80

Animosi-
tas.

sunt mare Rubrum, nec timuerunt, ne sibi contingeret, quod paulo post contigit Aegyptijs. Lege cap. 14. Exodi. Vulgi autem fidem in medium affert, vt magis eos confundat, si fidem non habuerint.

Tamquam per aridam terrā. Si enim diffidere cōpissent, non potuissent transire. Ideo fuit illis mare, vt arida terra quia fidem habebant Dei promissis.

Quod experti Aegyptij demorati sunt. In Græco est ἡς πείραξαι λαβόντες, Cuius, scilicet maris cum experimentum cepissent, id est, cum voluissent Aegyptij experiri, an ipsi etiam similiter transire possent, demorati sunt à mari. Exod. 14. camque extendisset Moyses manum contra mare, reuersum est primo diluculo ad priorem locū: fugienti: usque Aegyptijs occurrerunt aquæ, & inuoluit eos Dominus in medijs fluctibus.

Fide muri Iericho corruerunt circuitu dierum septem. Crediderunt Iosue, & populus si septem diebus cum arca, & tubis sacerdotalibus cingerent Iericho, muros eius firmissimos, uituros, & urbem esse capiendam, atque ita vt crediderunt, factum est Iosue. 6.

81 *Fide Rahab meretrix non perijt cum incredulis.* Capta Iericho omnes occisi sunt, præter Rahab meretricem, & eius cognatos, qui ad eius domum confugerant, vt videmus Iosue. 6. Seruata est autem ipsa cum suis, quia exploratores, missos à Iosue excepit in domum suam cum pace id est, pacem eis seruans, & abscondens eos, ne ab hostibus inuenirentur, vt est in capitul. 2. eiusdem libri. Ex his intelligitur Rahab non fidem humanam tantum habuisse sed etiam Diuinam, vt crederet verè urbem illam à Hebræis esse capiendam. Quod apertius docet Iacobus capitul. 2. *Similiter autem, & Rahab meretrix, nonne ex operibus iustificata est?* &c. Si ergo iustificata est, fidem habuit, quia sine fide impossibile est placere Deo.

Sed quaeritur, vtrum hanc fidem habuerit, cum excepit exploratores, an postea? Et manifestum est eam habuisse, cum eos excepit, aut certe antequam è domo sua emitteret. Nam capta vrbe non erat opus fide. Hoc indicant satis eius verba capit. 2. *Nous quod Dominus tradidit*

deris vobis terrā &c. Dñs enim Deus vester ipse est Deus in caelo sursum & in terra deorsum. Nunc ergo iurate mihi per Dñm vt quomodo ego misericordiā feci vobiscū, ita & vos faciatis cū domo patris mei &c. Intelligitur etiā eam verè fuisse meretricem, quod quidam ex recentioribus male negant putantes nomen Hebraicum significare cauponam, non meretricem, quod falsum est. Nam eisi nomen Hebraicum cauponam significare posset, tamen meretricem etiā proprie significat, quia nomen *πῶρνι*, quod hic est in textu Pauli, nihil aliud, quàm meretricem sonat. Quod si quis non satis hoc loco conuinci se putet, quèd hæc epistola ab Apostolo Hebraicè scripta sit, certe conuincetur verbis Iacobi cap. 2. *Similiter autem & Rahab meretrix nonne ex operibus iustificata est &c.* vbi Græce est idem nomen.

Deficiet enim me tempus enarrantem. Hyperbolice hoc dictum putat Theophylactus, ita vt nos dicere solemus, Nunquam finem dicendi facerem, vel certe tempus eum deficeret, quod epistolis scribendis tribui solet, vt cum eodem Theophylacto ait Oecumenius.

De Gedeon, Barac, Samson, Iephthe, David, Samuel, & prophetis. Chrystostomus: Cum finem fecisset in meretrice & in verecundiam eos excitasset qualitate personæ, non iam dilatat historiaram commemorationem, ne videatur sermonem suum proterere. Tamen non eas omittit, sed percurrit, sapienter valde vtrumque faciens, & tempus fugiens, & densitatem sententiarum non auferens &c. Gedeon, & si prius non nihil dubitasse visus sit, credidit tamen Deo iubenti se pugnare contra Madianitas, & pugnavit, & vicit, Iud. 6. & 7. Barac etiam credidit verbis Deboræ iubenti, pro Deo pugnare contra Sisaram, & hac fide obiecit vitam suam discrimini, & vicit, Iud. 4. Samson credidit Deo, qui matri suæ promiserat se cepturum liberare Israel de potestate Palæstinorum Iud. 13. & sæpe cum eis pugnavit, & plurimos occidit, vt in tribus sequentibus capitibus legimus. Nec dubitandum est, quin ipsi quoque Samsoni Deus hoc reuelauerit, atque eius mentu multa fecerit. Certè, cum vxorem ducere volebat ex Palæstinis, idque ægreferrent parentes, legimus

Iud. 14. *Parentes autem eius nesciebant, quod res à Domino fieret, & quareret occasionem contra Philistinim.* Hoc est Nesciebant filium suum à Deo admonitum, occasionem per id querere bellandi contra Palestinos.

Iephthe etiam, & si scriptura aperte non dicat, intelligimus promissionem à Deo habuisse victoriz de Hammonitis reportandæ. Nam Iud. 11. prius quasi præscius dixit: *Si vere venistis ad me, ut pugnem pro vobis contra filios Hammon, tradideritque eos Dominus in manus meas, ego ero vester princeps.* Et postea legimus: *Factus est ergo super Iephthe spiritus Domini, & circueiit Galaad & cæc. de Davide, & Samuele, & prophetis notum est, multa eos gessisse præ clara, credentes diuinis promissionibus, quæ in Regum & Paralipomenon legimus historia.*

84 Duo hic querenda sunt. Primum est, cur his viris nominatis Apostolus ordinem temporum non seruauerit. Barac enim fuit ante Gedeonem, Iephthe ante Samsonem, ut ex locis libri Iudicum indicatis constat. Samuel etiam fuit ante Dauidem, imò & ante Saulum, cui Dauid successit in regno. S. Thomas affirmat Gedeonem positum esse ante Barac, quia insignior illo fuit, eademque ratione poni Samsonem ante Iephthe. At si hæc ratio vera est, videbatur Barac omnibus postponendus, minus enim insignis fuit, nec iudex fuit, ut illi, sed à Debora dux creatus est.

Respondendum videtur Apostolum aut consulto noluisse ordinem temporum seruare, quia nihil nunc ad re pertinebat, obiter enim eos nominat: aut certe ita rationem dignitatis eorum habuisse, ut tempus non omnino neglexerit. Tempus quidem ex parte oblerauit, & ideo ante Samsonem, & Iephthe numerat Gedeonem & Barac: sed simul habuit rationem dignitatis, quia inter eos, qui vicini tempore fuerunt, illi prius nominantur, qui gloria rerum gestarum præstiterunt, ut Gedeon ante Barac, Samson ante Iephthe, Dauid autem, licet ætate posterior, regia tamen, & prophetica dignitate, Samuele clarior fuit.

85 Alterum est, an sancti putandi sint omnes, quos hic Apostolus nominauit. Nam si sancti non fuerunt, non erant

erant in exemplum proferendi. Sanctos autem eos non fuisse, videtur ex scriptura non obscure colligi, quæ facta quorundam narrat vitiosa, nec vsquam penitentia illorum meminit. Rahab docet fuisse meretricem. De Gedeone legimus Iudicum. 8. Fecitque ex eo Gedeon Ephod, & posuit illud in ciuitate sua Ephra. Fornicatusque est omnis Israel in eo, & factum est Gedeoni, & omni domui eius in ruinam. Samson ingressus est ad mulierem meretricem Gaza, Dalilam, & sibi denique ipsi mortem conscium Iud. 16. Iephthe immolauit Deo ex voto filiam suam, quod impium fuit, adeò ut de eo scribat Iosephus lib. 5. Antiq. cap. 9. Neque legitimum, neque Deo grati sacrificium faciens. Et Hieronymus lib. 1. contra Iouinianum, prope medium affirmat hoc illius votum à plerisque Hebræorum reprehendi, ac temerarium iudicari. Atque ita respondet Iouiniano, qui illud laudabat.

Chrysostomus facile se hinc expedit, ait enim fidem eorum ab Apostolo prædicari, non reliquam vitam. Theophylactus idem sentit: Nec enim est, inquit, quod aliam eorum vitam mihi recenseas, sed num in fide resplenduerint, hoc tecum reputa. Non enim vitæ exploracionem facit, sed fidei indicationem. Nec defunt ex recentioribus, qui hoc sequantur.

Sed S. Thomæ magis placet hos omnes, sanctos viros fuisse, quamuis sententiam Chrysostomi non omnino reijciat. Sciendum inquit, quod aliqui istorum aliqua mala fecerunt, & aliqua bona. Vnde non numeratur hic, nisi quantum ad bona, quæ fecerunt, vel receperunt. Tamen probabile est, quod omnes fuerint finaliter sancti, eo quod Apostolus nominat eos in catalogo sanctorum & cæte.

Quod S. Thomas probabile esse dicit, mihi omnino verum videtur, nec negari vlla ratione posse eos in sanctorum catalogo habendos. Etenim ab ipso huius capituli initio docuit Paulus sanctos viros, & qui Deo placuerunt à se fore nominandos, cum ait: *In hac enim testimonium cõsecuti sunt senes.* Et in ipso capituli contextu facile intelligitur laudare omnes, quorum meminit. Et de his ipsis, de quibus nunc questio est, ait: *Qui per fidem deuicerunt*

regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt reprobationes. Et postea: *Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt reprobationem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non fame nobis consummarentur.* Iam ergo gloriam animarum acceperunt, & in fine sæculi nobiscum consummandi sunt, id est, gloriam corporis accepturi, quæ est beatitudinis integræ consummatio.

- 87 Quare non video, cur de hac re dubitari debeat. Ratio etiam ipsa hoc aperte confirmat. Cur enim viros reprobos in exemplum adduceret Apostolus, cum tanta esset copia iustorum? Deinde parum horum exemplis mouerentur Hebræi, cum scirent eos, fuisse damnatos, ac putare possent parum apud Deum valere fidem illam, quam tot laudibus efferebat Apostolus, quandoquidem illi ipsi, qui ea maxime præstitisse iudicantur, æternam damnationem non effugissent. Nec argumentum illud mouere nos debet, quorumdam ex his peccata referri in Scriptura, nec penitentiam legi. Fatemur eos peccasse. Rahab à nemine defenditur, Gedeonem defendit Lyranus in cap. 8. Iudicum, nos nunc quidem non defendimus. Iephtæ vorum temerarium, & filiarum immolationem reprehendimus: Samsonem ingressum ad meretricem non probamus: sed hos omnes autore Apostolo penituisse male factorum dicimus. De penitentia Rahab nihil necesse est dicere, cum legamus Iac. 2. *Similiter autem & Rahab non ne ex operibus insufficienta est, suscipiens nuntios & alia via eiciens.* Gedeonem legimus continuisse filios Israel in veri Dei cultu Iud. 8. *Postquam autem mortuus est Gedeo, auersi sunt filii Israel, & fornicati sunt in Baalim.* Ex quo sequitur eum penituisse, fecisse Ephod.

Sed illud, quod paulo ante scriptum est, planè confirmat quod dicimus: *Mortuus est Gedeo filius Ioas in senectute bona & cæc.* quod nunquam in scriptura legitur, nisi de sanctis viris, imò nec senem vllum obijisse dicere solet, nisi qui sanctus sit. Hieronymus in illud Isai. 38. *Ego dixi in dimidio dierum meorum: vadam ad portas inferi:* Sancti implent dies suos, qualis fuit Abraham, qui mortuus est plenus dierum in senectute bona. Peccatores verbò, & impij in dimidio dierum suorum moriuntur, & cæter. Gregorius. 35.

Ad argum

rius. 35. Mor. capitul. 24. in alijs, capitul. 15. in illud Iob. 42. *Et Mortuus est senex, & plenus dierum.* In scriptura sacra non facile plenus dierum ponitur, nisi is, cuius per eamdem scripturam vita laudatur & cæc. De Abraham ita dictum est Genes. 15. *Tu autem ibis ad patres tuos in pace, sepultus in senectute bona.* Et cap. 25. *Et deficiens mortuus est in senectute bona prouectaque ætatis, & plenus dierum.* Et de Dauide. 1. Par. ultimo: *Et mortuus est in senectute bona, plenus dierum & cæc.* De Isaac Gen. 35. *Et appositus est populo suo senex, & plenus dierum.* 2. Paralip. 24. *Seniuit autem Ioiada plenus dierum, & mortuus est, & cæc.* Et de bonis dictum est psal. 72. *Ideo conuertetur populus meus hic, & dies pleni inuenientur in eis.* De malis Psalm. 54. *Viri sanguinum, & dolosi, non dimidiabunt dies suos.*

Iephtæ autem etsi temerarium votum fecit, & quod soluere non debuit: non fuit tamen impius, cum soluit: neque enim crudelis, aut impius esse voluit, sed religione se obstringi putauit ad soluendum, & tanti fecit religionem, tantumque nefas putauit non facere, quod vouerat, ut inuitus licet, ac gemens, & contra naturalem amorem nitens, non dubitauerit unicam filiam occidere. Quod scripturæ verba indicant Iud. 11. *Qua visa scidit vestimenta sua, & ait: Heu me filia mi, decepisti me, & ipsa decepta es: aperui enim os meum ad Dominum, & aliud facere non poteram.* Quarè licet factum probandum non sit, eius tamen animus pius & religiosus, & fortis ad Deum colendum fuit: Hieronymus in fine fere capitul. 8 in Ieremiam: Quod si Iephtæ obtulit filiam suam virginem Deo, non sacrificium placuit, sed animus offerentis & cæc. Nec peccasse tunc eum putandum est, ignorantia enim inuincibili laborabat; & tantam esse voti religionem credebat ut etiam filiam immolanda putaret, & officia erga Deum, omnibus alijs officijs præponenda iudicaret. Atq; illo tempore quo neq; huius modi res factis erant explicatæ, neq; propheta erat quem consuleret, ignorantia illa omnino inuincibilis videtur: præsertim cum non sit improbable, quod affirmat Abulensis in cap. 11. Iud. quæst. 48. ne summum quidem sacerdotem scivisse hæc in terpre-

89

tari. Imo Augustinus lib. 1. de Ciui. cap. 21, ait: Et merito queritur, vtrum pro iussu Dei sit habendum quod lèphthe filiam, quæ patri occurrit, occidit, cum se immolaturum Deo id vouisset, quod ei redeanti de prælio victori primitus occurrisset & cæ. Et magis affirmare videtur, quàm negare.

De Samsonè difficilior quæstio est. Quia si tunc peccauit, cum mortuus est, non potuit eum peccati poenituisset. Sed ad hoc ita respondet Augustinus lib. 1. de ciuitate cap. 21. Nec Samson aliter excusatur, quod seipsum cum hostibus ruina domus oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per illum miracula faciebat. Et cap. 26.

90 Quid enim si hoc fecerunt, non humanitus deceptæ, sed diuinitus iussæ, sicut de Samsonè aliud nobis fas non est credere & c. Hoc etiã recentiores Doctores affirmant, vt Lyranus in idem c. 16. Iud. & Abulensis. q. 54. in idem caput. & Sotus li. 2. de Iustitia, & iure q. 3. ar. 8. Quod bene explicat Lyranus, conuenisse Palæstinos in templum, vt idolis suis gratias agerent pro capto Samsonè, & irrisionem Samsonis, irrisionem Dei Israel fuisse, eumque non cupiditate vindictæ suæ, sed honoris Dei, templum eueruisset, Deum voluisse hoc fieri, qui ei miraculosè pristinam reddidit fortitudinem vt faceret. Hæc, & plura sunt apud Abulensem loco citato.

Qui per fidem deuicerunt regna] Sicut Iosue, & filij Israel, qui reges terræ Chanaan occiderunt, & eorum regna possederunt.

Operari iustitiam.

Operati sunt iustitiam] Operari iustitiam dupliciter dicitur. Nam & qui se sanctis operibus exercet, dicitur operari iustitiam, & qui unicuique reddit, quod suum est: quia iustitia nunc omnes virtutes complectitur, & idem est quod sanctitas, nunc peculiaris virtus est. Ita de illis hoc intelligi potest, qui iniuriam suorum vlti sunt, & aduersus hostes, vim suis inferentes pugnauerunt, vt interpretatur Theophylactus, vt de Gedeone, Samsonè. Sed ego libentius hoc ad eos referrem, qui per fidem deuicerunt regna, id est, ad eos, qui ex Ægypto egressi Chananzos suis sedibus expulerunt, quos ita puniit iustitia

iustitia Dei exigebat. Libentius, inquam, hoc ad eos referrem, quoniam de illis loqui cœpit, & ad illos maximè pertinet sequentia: *Adepti sunt repromissiones.* Potest etiam intelligi de illis, qui in omni genere virtutum laborarunt, quod placuit Theodoro. Nec desunt qui *Iustitiam* misericordiam, & humanitatem interpretentur, vt Chrysostramus, & Oecumenius.

Mihi, quamuis nihil horum displicet, illud placet maximè, vt *Iustitiam* sanctitatem interpretemur, & sit sensus, *Operati sunt iustitiam*, egregia sanctis opera ediderunt, vi deo enim ita loqui plerumque scripturam, vt Eccl. 14. *Aure obitum tuum operare iustitiam, quoniam non est apud inferos inuentre cibum* & cap. 20. *Qui operatur terram suam, inaltabit aceruum frugum, & qui operatur iustitiam, ipse exaltabitur.* Ezech. 18. *In iustitia sua, quam operatus est, viuet.*

Huius contrarium est operari iniquitatem, quod ad omnia vitia pertinet, vt Psal. 5. *Odisti omnes, qui operantur iniquitatem.* Et Psal. 6. *discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem.* Iob. 31. *Nunquid non proditio est iniquo, & alienatio operantibus iniustitiam.* Hoc dicit, quia dicere cœperat. *Pepigi seculus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine.* Hoc autem de Mose, & Aaron, & Iosue, & Caleb, & de alijs iustis, qui ingressi sunt terram promissionis dictum est: at nō de his tantum, sed etiam de multis alijs; nam & sequentia verba, *Adepti sunt repromissiones*, & si ad illos valde pertinent, pertinent etiam ad iustos posterioris ætatis.

- *Adepti sunt repromissiones.*] Hoc Chrysostramus, & Theophylactus de Dauide dictum putant, cui Deus dedit, quod promiserat de filio sibi in regno, siue cessuro. Sed cur hoc non etiã ad alios referamus? Theodoretus refert ad Abraham, Isaac, & Iacob, quibus promissum erat, in semine eorum benedicendas omnes gètes: & ad Dauidè, cui etiam Christus promissus erat.

Mihi nō videtur loqui de ijs, qui post multos annos adepti sunt repromissiones: sed de illis, qui viui acceperunt, & viderunt, quod sibi promissum erat: mortui enim non ita propriè dicuntur promissiones adipisci. Tales fuerunt Iosue & Caleb, & ceteri, qui cum ijs ingressi sunt in ter-

ram promissam, & Abraham, cui promissus est hæres Isaac David, cui Dominus dixit: *defructu ventris tui, ponam super sedem tuam*, quod vidit, viuens in Salomone, & deniq; multi alij, quibus Deus aut libertatem populi sui, aut filios, aut insignes victorias, aut id genus alia pollicitus est.

Ex quibus satis intelligitur minime pugnare cū his quod in hoc eodem capite dixerat: *Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes, & salutates*: aut quod in eiusdem fine ait: *Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem*: quoniam cum dicit, *Adepti sunt repromissiones*: de peculiaribus promissionibus loquitur, quæ illis viris factæ fuere, ac præstitæ in hac vita: Cum autē negat eos accepisse repromissiones loquitur de vltimis, & maximis, quæ per Christum in futura vita præstandæ sunt, id est, de vltima consummatione quæ contingeret in beatitudine corporis, & animæ.

Quam ob rem sicut *repromissiones* ante vocauerat quod omnia bona complecterentur, ita postea, *repromissionem* appellat. *Non acceperunt repromissionem*, quod hæc egregia & eximia sit inter omnes promissiones. Idcirco, cum nunc ait: *Adepti sunt repromissiones*, nullus in Græco articulus est: cum vero de vltima promissione loquitur in illis duobus locis eiusdem capituli articulus additus est.

Obtrauerunt ora leonum.] Quæ de sanctis dicit, non in quemuis ex sanctis conueniunt, sed in omnes: non enim singuli vicerunt regna, adepti sunt repromissiones, obtrauerunt ora leonum, sed alij hoc aliud fecerunt, & omnia de toto sanctorum çætu rectè dicuntur. Ora leonum obtrantur, cum à præda, & laceratione combentur quod contigit Sansoni Iud. 14. Dauidi. 1. Reg. 17. Daniele cap. sexto.

94 *Extinxerunt impetum ignis.*] Impetum vertis, quod est in Græco *σωαμυ*, id est, vim, siue virtutem. Quod Azariæ, & socijs eius Babylone contigit Daniel. 3. Non extinxerunt ignem, ardebat enim, & vrere omnia ppterat: Sed extinxerunt eius vim & impetum, quod fuit mirabilius, cum enim arderet, & tantus esset, vrere ipsos non potuit.

Effu-

Effugauerunt aciem gladij.] Textus Græcus ad verbum sonat. *Fugerunt ora gladij*: Os enim gladij, dicitur eius *acies*, qua veluti comedit, & cōsumit corpora. Nonnulli ex Latinis, vt S. Thomas, & Lyranus propriè accipiunt verbum, *Effugauerunt*, interpretanturque. *Effugauerunt aciem hostis cum gladijs acutis*, vt ait S. Thom. aut, vt ait Lyranus. *Effugauerunt aciem hostium habentium gladios acutos*. Sed si *aciem* pro exercitu accipiunt, vt cum dicitur,

Haud aliter Troiane acies, aciesq; Latine

10. *Æneid.*

Concurrant, duplex erit in hac interpretatione peccatū. Primum, quod *acies* in hoc loco, non hominū est, sed gladij, quo fecat vt diximus. Deinde quod contra proprietatem Græci verbi, & contra veterum Græcorum interpretationem, id est, Chrysostr. Theophylacti, Oecumenij, Theodoretī exponit *Effugauerunt*, in fugam verterunt, cum exponendum sit, *Effugerunt*.

Hoc Græci ad Eliam referunt, qui fugit gladium Iezabæ 95 lis, & ad Dauidē, qui fugit gladiū Saulis, & ad multos referri potest, qui fide in bellis seruari sunt, vt ad Iosue, & Caleb & ad multos ex eorū exercitu, & ad Dauidē, qui fide fugit gladiū Goliath, &c. Quare manifestū est, aut nostrū interpretem accepisse, *Effugauerunt*, pro effugerunt, vt cū *expugnare* accēpit pro impugnare, vt cum dixit Galat. 1. *Quoniam supra modum persequēbar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam*: aut certè vitiatos esse codices, & positum esse *Effugauerunt* pro effugerunt. Cumq; verbum *φευγω*, tantum significet, *fugio*, nec sit apud Græcos vlla occasio errandi, quæ est apud Latinos in verbis, *fugio*, & *fugo*, nō est dubiū mendū esse in codicibus Latinis hoc in loco, nō in Græcis.

Testatur hoc Syriaca translatio, quæ habet: *Et erepti sunt ab acie gladij*, & non nulli Latini codices tam typis excusis quam manuscripti, in quibus legitur, aut corrigitur, *Effugerunt*. Causa erroris duplex fuit, prima verborum similitudo, nam cum interpretes vertisset, *Effugerunt*, paulatim legi cœpit *Effugarunt*, vt reperi in codice manuscripto, de in *Effugauerunt*. Altera est, quod Apostolus laudat res gestas patrum veteris testamenti, & præclarius videbatur *Fugare*, quàm *Fugere*.

Conus

96 *Conualuerunt de infirmitate.*] Textus Græcus ita potest verti, Conualuerunt ab infirmitate, hoc est, cum infirmi aliquando fuissent, & parum viribus valerent, robusti effecti sunt, ita vt ab infirmitate sit, Post infirmitatē. Ita Chrysofostomus, & Theophylactus, & Theodoretus interpretati sunt, qui de illis hoc intelligunt, qui fuerunt captiui Babilone, & vsque adeo inualidi erant, vt mortui quodammodo, & res eorum omnino desperata viderentur. Qui tamen egressi sunt, & paulatim viribus, ac potentia creuerunt. Et possunt verba nostræ translationis eodem modo exponi, satisq; hic sensus germanus est. Infirmitates enim dicuntur in scriptura, & præsertim apud Paulum, labores, & calamitates, vt. 1. Cor. 12. *Pro me autem nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.* Et mox: *Nā virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis vt inhabitet in me virtus Christi.* Infirmitates autem quæ sunt, docet: *Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustijs pro Christo. Cū enim infirmor, tunc potens sum.*

Sed latius etiam germanè exponemus, salutem receperunt, cū morbis afflictaerentur, & morti proximi essent, vt Ezechias Rex. 4. Reg. 20. Vtrōq; modo intellexit Oecumenius, & Theophylactus, qui afferunt exemplum Ezechia. Tobias etiam, cū cæcus esset, visum recepit. Job. 11. Job conualuit, & multi alij. Dormiebat ergo, & somniabat Erasmus. cū dixit: Ne quis somniet eos reualuisse à morbo.

97 *Fortes facti sunt in bello.*] Hoc Iosue, & suis, & Dauidi, & multis alijs contigit.

Castra verterunt exterorum.] Disiecerūt castra hostium, & eos in fugam verterunt, vt Dauid Palæstinos. 1. Reg. 17 & multi alij duces. Pro verterūt est *ἐκλίνασαν*, *Inclinauerunt*, quomodo acies inclinata dicitur, cū in fugā verti incipit, vt in eo, quod Cicero refert in Tusculanis: *Postquam forsurgit Hectoris — Nostram aciem inclinatam.*

Sed quod in Græco est *παρεμβολάς*, Erasmus interpretatur *Incurfiones, siue impressiones, vertitque. Incurfiones auerterunt exterorum*, in quo vim Græci verbi parum calluisse videtur

videtur, verbum enim *παρεμβολάς*, quod apud Lxx. Interpretet valde vsitatū est, significat castrametari apud eos etiam, qui emendatissime loquuntur, hoc est, locare castra, & tentoria collocare ordinibus distincta, atque inter se paribus spatijs, congruentique positu respondentia.

Hoc verbum est apud Lxx, vbi interpres vertit *Castrametari*, vt Num. 9. *Et in loco vbi stetit nubes, ibi castra metabantur.* Apud Hebræos est verbum *מַחֲנֵה* quod idem significat, vnde *Manahaim* dictus est locus Genesi. 32. *Castra Dei sunt hæc. Et appellauit nomen loci illius Manahaim*, id est, castra. Et postea vertit *figere tabernaculum* cū ait: *Et ad imperium illius figebant tabernaculum.* Paulo post, *erigere tentoria: Ad imperium Domini erigebant tentoria.* In Græco, & in Hebræo semper idem verbum est. Quod etiam videre licet, sæpe capitul. 21. eiusdem libri, & alijs in locis. Inde *παρεμβολάς*, significat castra, & castrorum collocationem. Ita Genesi. 32. vbi habemus: *Castra Dei sunt hæc, & appellauit nomen loci illius Manahaim*, Lxx vñ simul prædicto nomine. Et prius vbi nos habemus iuxta Hebræum: *Fuerunt que ei obuiam Angeli Dei.* Lxx verterunt, *εἶδεν παρεμβολὰς θεῶν παρεμβελικῶν*, vidit castra Dei collocata.

Ex quo cernitur multò melius vim Græci verbi intellexisse nostrū interpretē, quā Erasmū. Et Santes Pagninus rectè vertit: *Castra inclinarūt exterorū.* Ex his locus optimus intelligitur Pl. 33. *Immittet Angelus Dñi in circuitu timentium eum, & eripiet eos.* Vbi pro *Immittet*, est *παρεμβολᾶς*, id est, *Castra collocabit*, aut (vt est in editione Cōplutensi & regia) *Castra metabitur.* In Hebræo *מַחֲנֵה*, id est, *Castra collocans*, quod Hieronymus vertit: *Circundat.* Quare, cū dicit, *Immittet*, subauditur, præsidium suum, quo scilicet, eos munit, & cingat, quasi circumpositis castris. Ita locuti sunt Lxx. 1. Regum. 23. nam ad verbum ita verterunt. *Et Saul, & viri eius castra posuerunt super Dauid, & super viros eius, vt caperent eos.* Pro quo in nostra translatione legimus. *Itaque Saul & viri eius in modum coronæ cingebant Dauid, & viros eius, vt caperent eos.* Quod ergo ait. *Immittet in circuitu,* nihil

nihil est aliud, quam si diceret: In modum coronæ cinget.
 99 *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.*] Ut vidua Sareptana recepit filium ab Elia resuscitatum. 3. Reg. 17. Sunamitis verò ab Eliseo. 4. Reg. 4. sed cur dicit de resurrectione, cum dicendum potius videretur acceperunt, de morte mortuos suos, aut, Acceperunt per resurrectionem? insolens enim hæc locutio videtur: Acceperunt mortuos suos de resurrectione? Ita dictum videtur, ac si diceretur, à resurrectione, aut de manu resurrectionis, aut penes resurrectionem iam constitutos. Tale est illud Apo. 5. *Et accepit de dextera sedentis in throno librum.* Et cap. 10. *Accipe librum apertum de manu Angeli.* Interlinearis interpretatur: de resurrectione venientes.

Alij autem distenti sunt.] In Græco ad verbum est Tympanizati sunt, quod est . instar tympanorum extensi sunt. Pelles enim, ex quibus fiunt tympana, multum extenduntur. Loquitur de illis, qui propter fidem, & legem Dei cruciati sunt à tyrannis, vt Machabei. Quidam autem (vt inquit Theophylactus. *τυμπαρίζεσθε*, pro *Fustibus verberari*, acceperunt) Nec malè; tympana enim fustibus pulsantur. Chrysostomus, & Theophylactus interpretatur, decollati sunt, quod vnde acceptum sit, nescio.

100 *Tympanū & tympanizari.* Sciendum igitur tympanum tormenti genus esse, quo homines distendebantur, & plagis multis feriebantur instar tympanorum. Hoc manifeste intelligitur ex. 2. Mach. Cap. 6. vbi pro eo, quod nos habemus: *Voluntariè præibat ad supplicium.* in Græco est, voluntariè præibat ἐπι τὸ τυμπανον, *His dictis confestim ad supplicium trahebatur.* In Græco est: *His dictis confestim ad tympanum venit.* Supplicium autem quale sit, indicauit paulò post: *Sed cum plagis periret, ingemuit, & dixit, & cæc.*

Iosephus paulo apertius, qui in libro de Machabæis de eodem ait, Armatorum, qui circumstant, manibus trahitur ad penam; nudatur, suspenditur, flagellatur. Quo ex utroque latere ictus impios perferente, & c. verum vbi interpretes vertit, suspenditur, In Græco est *περίσχυμνισαυτες*, quod quidem interpretantur, Manus post terga vincientes,

tes. Ego potius verterem: cubita curuantes illis, quæ dicuntur, *αγκύβες*, vt toto corpore distento brachia, siue post terga, siue ad latera, curuarentur. Simile autem fuisse & septem fratrum supplicium, intelligi videtur ex eo, quod initio cap. 7. legimus: cōtiguit autem septem fratres vnà cum matre sua apprehensos, compelli à Rege edere contra fas carnes porcina, sagris, & taureis cruciatis, Huius tormenti meminit Græcum Epigramma Lucillij in li. 2. Græcorum Epig. ca. 8. quod sic vertemus: Digni sunt omnes nancisci idem tympanū, quāuis eo loco Lucillius habeat *τύμπανον*, quoniam vtraque voce idem significatur, inde *τυμπαρίζεσθε*, siue tympanizari: Suidas interpretatur fustibus percuti, decorari, suspendi.

Non suscipientes redemptionem.] Nolentes ab illis supplicijs liberari, quæ facile vitare possent, si obedire vellēt tyrannis, sicut dixit Eleazarus. 2. Mach. 6. Manifeste tu scis, quia cum a morte possem liberari, duos corporis sustineo dolores. Hoc addidit, ne putarent Hebræi sanctos hæc inuitos pertulisse, sed tantam fuisse fidei vim, vt voluntarie se tot cruciatibus offerrent.

Vt meliorem inuenirent resurrectionem.] Chrysostomus exponit, Meliorem resurrectionem, quam illi inuenerāt, qui ad hanc vitam resuscitabantur, de quibus dixerat: *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.* Ita etiā Theophylactus, sed addunt ipse, & Oecumenius, vt meliorem resurrectionem postea inuenirēt, quā alij mortales: omnes enim homines resurgunt, sed non omnes ad vitam beatam. Licet etiam & ad iustos comparisonem referre, vt sit sensus: vt gloriores resurgerēt, quā cæteri iusti. Ita quoque rectissimè intelligemus: vt inuenirent resurrectionem meliorem vita illa, quam tunc amittebant, ac si dicat: Noluerunt tunc viuere, cū possent, vt per illā mortem, vitam inuenirent in resurrectione iustorum multò illa præstantiorem, quam tunc pro Deo amittebant.

Alij vero ludibria & verbera experti.] Non pendent hæc verba, quasi cum sequentibus coniungenda, *Lapidati sunt, secti sunt, &c.* vt iidem intelligantur ludibria, & verbera prius

prius experti, postea lapidati, & secti. Plenū enim sensum habent in Græco, in hūc modū: Alij vero ludibriorū & verberū experiētiā ceperūt, idest, ludibria & verbera experti sunt. Syriacus: *Alij vero ludibrijs, & verberibus se experuerunt: alij in vincula, & carceres traditi sunt, Alij lapidibus obruti, alij dissecti.* & cæt. ludibria, vt. 2. Mach. 6. *Due enim mulieres delatae sunt natos suos circumcidisse, quas infantibus ad verbera suspensis cum publice per civitatem circumduxissent, per muros præcipitauerunt.* de Ieremia etiā legimus Ierem. 37. *Quam obrem irati principes contra Ieremiam, casam eum miserunt in carcerem.* Et paulo post: *Itaque ingressus est Ieremias in domum laci, & in ergastulum: & sedit ibi Ieremias diebus multis.* Et. 3. Reg. ultimo Michæas, propheta a lapa percussus, & in carcerem missus est. Ioseph etiā diu in carcere fuit Gen. 39. Et Samson effossis oculis ludibrio fuit Palæstini: Iud. 16 & multi in persecutione Antiochi, & aliorū tyrānorum, hæc passi sunt, quæ recēset Apostolus, ad eod vt triduo quadragintamille vincti scribātur. 2. Mach. 5. nec pauciores venundati. Et de prophetis ait Dominus Luc. 20. *Et addidit alterum seruum mittere. Illi autem hanc quoque cadentes, & afficientes contumelia, dimiserunt inanem.*

103 *Lapidati Sunt.*] Vt Naboth Iezraelites. 3. Reg. 21. & propheta de quibus ait dñs Mat. 23. *Et agricola apprehensis seruis eius, alij ceciderūt, alij occiderūt, alij vero lapidauerunt, idest, alios, & addit: Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt illis similiter.* Et Mar. 23. *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt.* Et Zacharias sacerdos lapidatus est. 2. Par. 24.

Secti sunt.] Plerique hoc ad Isaiam referunt, nec vllūm alium sectum fuisse dicunt. Sanct. Thomas addidit etiā pluralem huc pro singulari positum esse, quod & Hieronymus sensit in illud Mat. 26. *videntes autem discipuli indignati sunt:* Et quidem quod de Isaiā dicunt traditio est veterum Hebræorum, eum ferra sectum fuisse a Manasse rege Iudæorum: quam probat Hieronymus lib. 15. in Isaiam in ultimis verbis, & in argumento eiusdem propheta, & in Matth. cap. 26. vbi legit, *ferrati sunt.* Idem in eius vita scripsit Epiphanius. Sed dicitur hoc etiā de alijs, quibus mem-

brain.

bra in supplicijs amputata sunt, vt de septem fratribus legimus. 2. Mach. 7. neque enim vox *ἐπιποθισται*, magis significat ferrati sunt, quā secti sunt, quouis modo secentur, vt vel ex eo constat, quod est in Dani. 13. Manet enim Angelus Dei gladium habens vt fecerit medium. Vbi est illa vox Græcorum. Et Suidas interpretatur. *Πρότοι χιζεται,*

Tentati sunt.] Hæc verba Erasmus addita ab aliquo putat, neque enim inueniri apud Chrysostomū, neq; apud Theophylactum, & dilutiora esse vtriusque quibus miscetur hæc. Nam cum dixerit, *secti sunt,* & postea: *In occisione gladij mortui sunt,* cur id, quod multo minus erat, inter hæc collocaret. At ego in Græco Chrysostomo etiam inuenio inter verba Pauli hæc, *tentati sunt,* licet ab eo, & Theophylacto non fuerit exposita, quod videretur fortasse apertiora quā vt expositione egeret. Theodoretus verò, & Oecumenius & posuerunt hæc verba, & interpretati sunt. Theodoretus quidem ait: *Tentati sunt, vt Abraham, & Iacob, vbi Iob legendam arbitror potius quam Iacob.* Oecumenius: *Tentati sunt, vt Iob.* Sed & Hieronymus ea legit in capit. 26. Matth. circa principium.

Quæne dilutiora (vt Erasmus ait) videantur illis, inter quæ interiecta sunt, possunt de illis intelligi, qui longis & grauissimis calamitatibus tentati, fide tandē victores euaserunt, vt Iob, & propheta. Qui vel, in captiuitate ab hostibus, vel in patria a suis vehementius afflicti sunt: quod enim in his defuit acerbitati doloris, mora longi temporis compensatur. Ita etiam, ac fortasse melius: *Tentati sunt* exquisitis tormentorum generibus, & minis, vt a fide, & a lege recederent, sed tentati tantum sunt, non etiam victi: talis erat illa tentatio, de qua Sap. 2. *Contumelia, & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius & probemus patientiam illius.*

In occisione gladij mortui sunt.] Hoc est, cæde gladio facta perierunt. Hæc possunt præcedentibus adiungi in hūc sensum: *Tentati sunt, & omnibus tormentorum genere appetiti, at nō victi, sed tormentis superatis, gladio tandem*

Gg extincti

extincti sunt. Quod de multis martyribus memorie prodi-
 105 tum est. Sed separata etiam recte intelliguntur de proph-
 etis sanctis, quos impij Iudæi occiderunt; de quibus ait do-
 minus Matth. 23. *Et dicitis: si fuissetis in diebus patrum no-
 strorum, non essemus socij eorum in sanguine prophetarum. Itaq;
 testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorū, qui prophetas
 occiderunt.* Et Stephanus Acto. 7. *Quem prophetarum non sunt
 persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de
 aduentu iusti.* Hoc in fine posuit, quia multo plures alijs fue-
 runt, adeo vt. 2. Mach. 5. legamus: *Fiebant ergo cades iuuenū,
 ac seniorum, & mulierum, & natorum exterminia, virginumq;
 & paruulorum neces. Erant autem toto triduo octoginta milia
 interfecti.* Et cap. 6. Exijt decretum, vt Iudæi, qui ritus gen-
 tium sequi nollent, interficerentur.

Circueuerunt in mesotis, in pellibus caprinis. Quoniam
 μηλον, ouis est Græcis, μηλωτή, siue melota, ouis exuuium
 significat, id est, pellem cum lana. Ex his pellibus, & ex ca-
 primis vestes faciebāt, qui extra vrbes, & oppida versaban-
 tur. Philo initio libelli de victimis hæc scripsit: *Ex caprarū
 pilis, ac tergoribus contextis, cōsutusq; sunt penulæ viato-
 rię velaminaq; militibus & alijs, quos necessitas aliqua co-
 git extra vrbes sub diuo degere, & c.* Ita de Elia legimus. 4.
 Reg. 1. vir pilosus, & zona pellicea accinctus renibus. Et
 de Iohanne Matth. 3. Ipse autem Iohannes habebat vesti-
 106 mentum depilis camelorum, & zonam pelliceam circa
 lumbos suos. Conuenit autem hoc bene prophetis, quos
 dicitur circuuisse; cū enim hoc dicit, indicat (vt ait Theophy-
 lactus) eos persecutionē passos fuisse, & loca mutasse, quia
 in vno. latui cōsistere non poterant. Ita circueuit Elias, irā
 Iezabelis declinans. 3. Reg. 19. Theodoretus: *Ita Elias ille
 magnus, ita Helisæus illius gratiæ hæres, ita plurimū pro-
 phetæ, qui ne domos quidem habebant, sed ligna excindē-
 tes, sibi tuguria, casalus construebant, & cæc.* Hoc multis
 prophetis contigisse, cū eos impius populus perseque-
 batur, credibile est, multis etiam in persecutione Antio-
 chi, de quibus statim dicemus.

Egentes. Egentes, vt Elias, qui à coruo, & postea à mulie-
 re pascus est. 3. Reg. 17. & Dauid, cui cibus sibi suisque de-
 erat,

erat. 1. Reg. 21. & 25. Et illi qui in desertum fugerūt in per-
 secutione Antiochi, 1. Mach. 1. & 2.

Angustia. ἀλιθόμενος. Multis doloribus, & solitudini-
 bus cruciatus, vt Elias cū fugiebat Iezabelē, Dauid cū
 fugiebat Saulum, Mattharias, & filij eius, & alij iusti in per-
 secutione Antiochi. Mach. 2. Hoc verbū solet interpres
 vertere tribulari, vt 2. Corinth. 1. *Sine autem tribulemur pro
 vestra exhortatione, & salute.* Et cap. 4. *In omnibus tribulatio-
 nem patimur, & cæc.*

Afflicti. ἀκούσθαι, male habiti, male ab alijs tractati, sicut
 Elias à Iezabele. Quod hic vertit, afflicti, capitul. 13. vertit
*laborantes: memento te victorum, tamquam simul victi, & labo-
 rantium, tamquam & ipsi in corpore morantes.*

Quibus dignus non erat mundus. Theophylactus: Nō po-
 107 testis dicere, inquit, quod peccatores cū essent, hæc sunt
 passi: verū tales fuerūt, vt & ipso mundo honoratiores,
 & præstantiores essent, & c. Hæc verba possumus ita sim-
 pliciter interpretari, Affligebantur, vt malefici solent: cū
 tamen sancti essent, vt mundus eos habere non mereretur.
 Sed aliter etiam, meliusque, idem dicemus. Dignum ali-
 quare dicitur, quod æqualis cū illa pretij est, vt Gen. 23.
*Intercedite pro me apud Ephron filium Secur, vt det mihi spelun-
 cam duplicem; quam habet in extrema parte agri sui: pecu-
 nia digna tradat eam mihi.* Quod latius confirmauimus
 in capitulo: 6. Michææ, numero. 19. Est ergo sen-
 sus, vniuersi homines reliqui, non erant æqualis pre-
 tij cum his. Theophylactus, si vniuersam, inquit mun-
 di structuram cū hominibus, qui in eo sunt, opponas hū-
 ce, nō inuenies tamē, quod illis dignitate respondeat, & c.

*In solitudinibus errantes, & in montibus, & speluncis, & in
 cauernis terra.* 1. Mach. 1. *Et effugerunt populum Israel in
 abditijs & in absconditijs fugitiuorum locis.* Et cap. 2. *Et fugit ip-
 se, & filij eius in montes, & reliquerunt quacumque habebant in
 ciuitate.* 2. Mach. 6. *Alij vero ad proximas coeuntes speluncas,
 & latenter sabbati diem celebrantes.* De Dauide legimus. 1.
 Reg. 22. fugisse eum & latuisse in spelunca Odollam; &
 in aliam speluncam capitul. 24. in montem solitudinis
 108 Ziph. capitul. 23. Et in desertum Engaddi, capitul. 24. Et

Elias. 3. Reg. 19. fugiens Iezabelem, venit in montē Oreb & mansit in spelunca & cæt. 3. Reg. 18. *Nunquid non iudicatum est tibi Domino meo, quid fecerim cum interficeret Iezabel prophetas Dñi, quod absconderim de prophetis Dñi centum viros, quinquagenos, & quinquagenos, in speluncis, & pauperim eas pane & aqua?* Spelūcas Græce σπήλαια, vocat, quæ in petris exesis sunt: cavernas vero ὄπαις, quæ sunt terre foramina,

Et hi omnes testimonio fidei probati.] & cæt. Etiam si magnā fidem habuerint, & sancti fuerint, nondum assecuti sunt cōsummatam corporis, & animæ beatitudinem. Hoc ex posuimus. n. 92. & 93.

Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis cōsummarentur. In Græco est, de nobis περιήμων, sed sensus est idem, Deo nostrum honorem quærente, præsertim cūm recte etiam verti possit, *Pro nobis.* Chrysostom. De nobis inquit, meli⁹ aliquid prouidit Deus. Ne aliquid præ nobis plus habere viderentur, si primi ante nos coronarentur, vñū definiuit tempus omnium coronarū, & qui ante tantos vicit annos, tecum accipiet coronā. Et mox præuenerunt nos in certaminibus, sed non præueniunt in coronis. Non iniritiam illis intulit, sed nos honorauit, nā & ipsi fratres nos libenter expectāt. Si enim corpus vñū omnes sumus, maior ex hoc efficitur corpori iucunditas, cū simul, & communiter coronatur, & nō per partes, & cæ.

309

Multum hinc confirmari videtur quorundam veterū opinio, quæ iam error, aut etiam hæresis est, existimantiū animas sanctorum non videre clare Deum ante diem iudicij. Si enim repromissionem non acceperunt, ut nobiscum eam accipiant, & repromissio est cælestis beatitudo ut sæpe diximus, ergo nondum beati sunt. Adiuuat hanc hæresim, Chrysostomi interpretatio, eos nondum accepisse mercedem, aut coronam, consentientibus Theophylacto, Theodoro, Oecumenio. Eundem locum pro se affert Bernardus in sermone. 4. in festo omnium sanctorum. Sed præcipuè nititur illis verbis Apoc. 6. *Vidi sub altari Dei animas interfectorum.* De illorum errore nunc quidē agendū non est, quem constat ab Eccleſia fuisse damnatum in extrauagati Benedi. XI. cuius initium est: *Benedictus*

dicitus Deus, & eam refert integrā Castrus lib. 3. contra hæreses verb. Beatitudo, hæresi. 6. vbi de hac re disputat. Sed multo copiosius pater Robertus Bellarminus Societatis nostræ in primo tomō suarum controuersiarum, controuersia septimā, in sex prioribus libri primi capitibus.

Et quidem, quod ad locum Apocalypsis attinet, ostendimus satis in eiusdem libri comment. c. 6. n. 30. & sequentibus, nullo modo id ex eo colligi. Nunc quidē in hoc Pauli ostendendum est. Latinorum patrū in hunc locū cōcors sententia est, eū vel de anima solum beatitudine intelligi debere, vel de beatitudine animæ simul cum corpore. Si priori modo intelligatur, confert patres veteris testamenti cum iustis noui, arque illos ait non accepisse consummationē, id est, beatitudinē animæ ante nos, qui scilicet sumus in nouo testamēto. Quod recte cōuenit Paulo, & reliquis Apostolis, qui initio noui testamēti floruerunt. Altera expositio est, consummationem dici integram corporis, & animæ beatitudinem, quam illi non accipient ante nos, id est, ante diem iudicij, quo omnes resurgemus. Hoc verbis ipsis confirmatur, non enim dixit: ne sine nobis remunerarentur, aut, Ne sine nobis mercedē, coronam ve acciperent, ut Chrysostomus, & Græci loquuntur, sed, *Et non sine nobis consummarentur.* Non enim consummantur sancti, beatitudinē animæ habentes, dum ea, quæ corporis est, carent.

In hæc, quæ quasi certa, & indubitata statuuntur non nulla obijci possunt, quæ non parum firma, & valida videtur. Nā si priori modo exponas, facile dicem⁹, id quod causa nō est, reddi ut causam, quod elechorum vitium est. Etenim patres veteris testamenti, non ideo non acceperunt beatitudinē animæ, quia Deus honoris nostri rationē haberi voluit, ut ante nos coronas nō acciperent: sed quia beati esse nullo modo poterant, cū nondū pretium solutū & cælum apertum esset. Quare etiam si Deus nihil pro nobis melius prouideret, illi beatitudinē non fuissent assecuti ante mortem Christi. Deinde quid nos minus haberemus, si illi ante nos beatitudinē animæ accepissent? sicut enim nunc non minus nos habemus

quam illi, qui initio Evangelicæ prædicationis vixerunt, quamvis illi iam diu beati sint, & nos nondum simus: quia ut illi simul atque mortui sunt, si nihil habebant purgandum, Deum viderunt: ita nos, cum decesserimus, & pro peccatis satisfecerimus, beati erimus. Similiter nihil minus haberemus sapientis veteris testamenti, etiam si ante nos, Deum vidissent.

Idem & in posteriorem interpretationem obijci potest. Nam si illi post plurimos annos beatitudine corporum donarentur, ut cum Christus surrexit, nihil minus illis haberent iusti novi testamenti, qui eadē beatitudine similiter post multos annos donandi sunt, cum dominus veniet ad iudicandum. Præterea non videtur cum Apostoli sensu congruere hæc interpretatio, qui *consummationem* vocat iustificationem, & beatitudinem animæ, ut sæpe in hac epistola vidimus, ut capitul. 7. *Si ergo consummatio per sacerdotium leuiticum erat, & cæ.* Et postea *Nihil enim ad perfectum adduxit lex & cæ.* Et capit. 10. *Eisdem ipsis hostijs quas offerunt indefuenter, nunquam potest accedere perfectos facere.* in Græco est *τελειώσας*, quod semper noster interpretes vertit *consummare*. Quid sit autem consummare, aut perfectos facere, ostendit continuo: *Alioquin essent offerri, ideo quod nullam haberent plerumque conscientiam peccati cultores semel mundati.* Et postea: *Vna enim oblatione consummanit in æternum sanctificatos.* Sed illud apertissimè Philip. 3. *Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim: quod de beatitudine animæ dictum est, ut indicat quod sequitur Sequor autem si comprehendam, & cæ.*

Tertio similiter hic quod non est causa, reddi videtur ut causa. Nam sancti veteres non ideo non acceperunt gloriam corporis, quia Deus pro nobis melius aliquid prouidit, sed quia, ut caput prius mortuum est, deinde surrexit, ita corpus totum prius mori oportet, ut totum resurgat, sicut responsum est martyribus Apoc. 6. ut requiescerent adhuc tempus modicum, donec completantur conferui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi sunt, sicut & illi. Quarto qui cum Christo resurrexerunt,

xerunt, sicut scriptum est Matth. 27. *Et multa corpora sancto vi, qui dormierant, resurrexerunt.* Multi ex veteribus senserunt ad vitam immortalē resurrexisse, ut Origenes in capit. 1. Epist. ad Rom. Epiphanius lib. 3. contra hæreses in hæres. Aerij, quæ est. 15. Ambrosius in Psal. 11. in ultimis verbis, & alij. Itaque illi sine nobis consummati sunt. Quid ergo obstat, quo minus & patres sine nobis consummarentur.

Respondet verum & germanum huius loci sensum esse, Germanus se, ut non sine nobis beatitudinis consummationem acciperent, quæ est gloria corporis: sicut interpretantur Augustinus loci. *Consummatio hominis, in tegram eius beatitudinem semper appellat, ut in hac Epistola. c. 2. Decebat enim eum, per quem omnia, & c. qui multos filios in gloriam adduxerat; autorem salutis eorum per passiones consummare.* Hoc est, decebat, ut ipse etiam suæ humanitatis perfectionem, siue consummationem suam per passiones consequeretur, ut in eodem locum ex sententia patrum ostendimus. n. 45. Christus autem non est assecutus per passiones beatitudinem animæ, sed gloriam corporis. Et cap. 5. *Didicit ex ijs, quæ passus est, obedientiam, & consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ.* id est, postquam per resurrectionem, & ascensionem glorificatus est, homines ad salutem adducit, quia post hanc glorificationem homines in eum præcipue credere ceperunt, ut diximus in eodem locum. n. 18. & cap. 7. lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iuris iurandi, qui post legem est, filium in æternum perfectum, id est, iam non infirmum aut moriturum, sed immortalitatis gloria coronatum.

Hanc interpretationem verba ex eadem epistola prolata non infirmant, sed confirmant potius. Cum enim negat Apostolus legem aliquid ad perfectum adduxisse, aut consummationem per sacerdotium Leuiticum fuisse, aut hostias legis perfectos fecisse offerentes, non tantum de iustificatione loquitur, ut videri potest, aut etiam de animæ beatitudine, sed etiam de gloria corporis, quæ

beati consummationem omnem, quam habere possunt, accipiunt. Etenim gloria corporis necessario suo tempore cōsequitur beatitudinē animę sicut cruciatus corporis in damnatis necessario consequitur cruciatus animę, & beatitudo animę necessario consequitur iustificatiōnem ad finem vsque permanentem. Quare lex, quę vi
 115 sua potest hominem iustificare, eadem illi beatitudinem animę, & corporis affert, & illa verē homines cōsummat: & quia lex vetus homines iustificare nō poterat, nihil ad perfectum, siue ad consummationē adducere potuit, quę scilicet, à iustificatione incipit, & gloria corporis perficitur. Hoc autem dixit Paulus vt sciamus gratiā, & gloriam inchoatam, & consummatam non debere nos legi veteri, sed soli gratiæ Christi.

Illud autem: *Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim*, rectē ita exponitur, vt accipere pertineat ad beatitudinem animę, & perfici, siue consummari, ad gloriam corporis, vt sit sensus: Nō hæc dixi, quasi iam nihil anima aut corpore pati possim, adhuc enim viator sum. Alij aliter interpretantur, vt de perfectione charitatis, quę in hac vita haberi potest, Apostolus loquatur. Sed non est huius temporis in eo immorari, præsertim, cum ijs, quę diximus, hæc interpretatio non aduerfetur: priorē tamē sensum esse germanum ostendit, quod mox ait: *Fratres ego me non arbitror comprehendisse. Vnum autem, quę quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verō, quę sunt priora, extendens me ipsum, ad destinationē persequor, ad brauiū supernę vocationis Dei in Christo Iesu.*

Sed illud omniū maximē nobis videtur aduersari, quod est in huius epistolę capite. 12. *Et Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cælis, & spiritus in sanctorum perfectorum.* Perfectorum enim est idem verbum, de quo nunc agimus *τετελειωμένων*, id est, consummatorum, vbi sanctos homines, qui solo spiritu beati sunt, appellat consummatos. Ad hoc respondemus contigisse in hoc vocabulo, quod in omnib⁹ cōtingit, vt eorū latē patēs significatio, verbo aliquo addito restringatur & coarctetur. Cū enim dicit: *Et Spiritus sanctorum perfectorum* siue consummatorum iam indicat eos non esse simpliciter consummatos, sed tantum

tantum secundum animam. Vt si dicas: Petrus Apostolus spiritu consummatus est, non simpliciter consummatus intelligitur, sed secundum spiritum.

Cætera, quę in hanc interpretationem obiecimur, illud vt explicentur, quærunt, quid tandem incommodi nobis, iustos priorum sæculorum sine nobis corpora beata accipere, quandoquidem nihil incommodi est sine nobis beatitudinem animę accepisse? Cur Deus in hoc melius pro nobis prouidit, quod minus est, cū in eo, quod longe maius est, id est, in beatitudine animę nihil putauerit prouidendum.

Hoc ita videtur explicandum. Etiam si veteres patres beatitudinem animę simul atque Christus expirauit, consecuti fuerint ante nos, nihil minus nos illis habemus, quoniam simul atque morimur, si nihil supersit luendum, beati sumus. At gloriam corporis nos accipere non possumus, donec Christus ad iudicium veniat, quoniam ipse dixit Iohan. 14. *Et si abiero & preparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad me ipsum, vt vbi sum ego, & vos sitis.* Ita ipse ab æterno statuerat, vt exitus docuit. Si autem veteres patres gloria corporis donati fuissent ante nos, minus illis haberemus, quia gloria corporis careremus.

Quod si Deus statuisset singulis iustis continuo, cū moriebantur, consummationem præstare beatitudinis, tolleretur iudicium vltimum generale, cuius sunt magnę, & evidentes utilitates. Voluit ergo Deus bene nobis
 117 consulens, vt quoniam nos ante vltimum eius aduentū consummandi non eramus, illi etiam Dei visione fruenter expectarēt, vt, quia omnes vnum corpus sumus, simul resurgamus, simul de omnibus iudicium fiat, simul corporum gloriam accipiamus.

Sed obijcitur, nihil nos minus haberemus, nam sicut illi post multos annos consummarentur in Christi resurrectione, ita nos post multos annos consummabimur in Christi aduentu. Responderetur, nos tunc minus habituros fuisse, quia patres non potuerant consummari ante passionem Christi, quia pretium non erat solutum: at nos conti-

nua, cum beatitudine animæ gloriæ corporis accipere debebamus, ut nihil minus illis haberemus, quia culpa generis humani non obstat iustitiæ Dei, soluto iâ pretio.

Tertio obijciebatur reddi ut causam, quod non est causa, quia veteres non consummantur ante nos, quia oportet prius mori totum corpus, non autem quia Deus melius aliquid de nobis providit. Quod ita diluitur. Christum prius mori necesse erat, quam resurgeret, quia non resurgit, nisi qui moritur. At in corpore eius non est eadem ratio. Cum enim non sit corpus naturale, sed mysticum constans membris separatis, id est, diuersis hominibus, poterant quædam membra resuscitari alijs in morte manentibus. In hoc ergo Deus nobis consuluit, ut cum illi resurgere possent sine nobis, ut membra corporis non naturalis, non resurgant ante nos, perinde, ac si essemus unum corpus naturale.

Ultima obiectio, de ijs, qui Matt. 27. resuscitati dicuntur, infirma est, facile enim negari potest, illos consummatos fuisse, sed resurrexisse, iterum morituros, quod magis placuit August. Epist. 99. ad Euodium, & Thomæ. 3. p. 9. 53. a. 3. ad 2. & alijs. Et quamuis diceremus eos resurrexisse ad vitam immortalem, notum est paucorum priuilegium communi legi non derogare, præsertim cum semel, aut iterum, idque non nisi iustissimis causis conceditur.

C. A. P. XII.

IDEO que & nos tantam habentes impositam nubem testium & cæt.] Solet Paulus, ut in eius Epistolis videre licet, in extremis capitibus conuertere orationem ad morum conformationem, & ad exhortationem, quod in his duobus capitibus facit, quæ tota moralia sunt. Exhortatur ergo nunc Hebræos, postquam tot illis sanctorum exempla proposuit, qui per fidem res magnas gesserunt, & durissima quæque generosè pertulerunt, ut ipsi similiter faciant.

Testes vocat sanctos, quorum exempla protulit, qui & dictis

& dictis, & factis testati sunt, quanta sit fideli dignitas, & vis, & nihil esse tam durum, quod non sit eius causa suscipiendum. Et quoniam testes multi sunt, non multitudinem dixit, sed nubem, densam videlicet, & undique nos tegentem. Theodoretus: Pietatis, inquit, exempla sunt undique nobis proposita, & tanta multitudo, ut nubem densitate exæquet. Aliud etiam in hoc vocabulo adnotant Chrysostomus, & Theophylactus, nubem dixisse Apostolum, ut, quoniam ipsi tentationum, & laborum æstu affligebantur, memoria tot testium, quasi nube in æstu, recrearentur.

In Græco autem non est *impositam*, sed *circumpositam* περιπέτασθαι, ita Chrysostomus, & Græci legunt, & Theophylactus ait: Non dixit sublatam, & in sublimi pendentem super nos, sed circumpositam, hoc est, undique nos continentem. Eodem modo legit Syriacus, qui vertit: *Quam obrem, cum & nobis illi omnes sint testes, qui nubium in morem, undique sepium nos.* & cæt. Sed cum in Latinis exemplaribus, & typis excelsis, & manuscriptis legamus, *impositam*, non est dubitandum Græca verustiora ita habuisse, quæ secutus est interpretes: nec immeritò, magis enim nubes imponitur, quam circumponitur.

Deponentes omne pondus.] Theophylactus: Hoc est, restitutum negotiorum sarcinam, & curas illis admistas, nihil enim aliud sunt, quam vana sarcina, & cæt. Et quoniam continuo ait: *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen,* & qui currere volunt omnem sarcinam abijciunt, rectè ait: *Deponentes omne pondus.* Pondus ergo vocat quidquid impedimento nobis esse potest ad hunc cursum.

Et circumstans nos peccatum.] Pro circumstans est in Græco περιπέτασθαι, id est, bene circumstans. Et passivè etiam accipi potest, ac si diceremus, quod bene circumstatur. Chrysostomus, & Theophylactus interpretantur, *circumstare*, id est, vincere, ut peccatum ita dicatur, quia facile homines vincit, & facile vincitur, si velimus vii gratia Dei. Addit Theophylactus, vel propter quod facile, περιπέτασθαι, id est, in peri-

in pericula incidimus . Theodoretus interpretatus est, Quod facile contrahitur, quia sunt multae occasiones peccandi . Ar quoniam Apostolus metaphora currentis uti cepit, rectissime exponemus, si ab eadem non recedamus. Currentem pondus impedit, ideo pondus omne iubet abijcere. Verum, etsi onera abiecerit, & expeditus sit ad currendum, non curret, si via ei intercludatur, ut si muro aliquo cingatur, sicut est in Hōs. capitul. 2. *Propter hoc ecce ego sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria & semitas suas non inueniet.* Iubet ergo ut abijciamus peccatum, quod nos cingit quasi murus quidam, & paratos ad currendum, remoratur. Hoc etiam non praetereundum: Non simpliciter dixit Peccatum, sed cum articulo τὴν ἀμαρτίαν, quia concupiscentiam carnis aduersus spiritum intelligit, quam cum articulo appellare peccatum solet, ut Roman. 7. & 8. multis in locis. Hoc ergo nunc dicere arbitror Paulum, quod alijs verbis dixit Roman. 6. *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obedientis concupiscentijs eius.* Itaque deponere peccatum, est non acquiescere concupiscentijs eius, non obedire illi, ita enim illud vincimus, & in dies minuimus.

Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen.] In Græco est, *Per patientiam curramus propositum nobis certamen.* Atque ita legunt, & interpretantur Græci. Chrysostomus: Non dixit, Cessibus dimicemus, neque athletico more pugnemus, neque bella geramus, sed quod omnibus est leuius, hoc nominauit, cursum appellans, *Curramus*, inquit, *propositum nobis certamen.* Theophylactus: Neque dixit, Addamus cursui, verum in illo ipso sustineamus, ac patientes simus. Arbitror ergo mendose in Latinis exemplaribus legi, *Ad propositum nobis certamen*, nam neque id Græco conuenit, neque propriè dici videtur, nemo enim currit ad certamen, sed ad brauium currit, id est, ad præmium, quod, celerius currenti propositum est, & ipse cursus, est certamen, sicut in Paulo videmus. 1. Corint. 9. *Nescitis quod ij, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? sic currite, ut comprehendatis.* Et cum dicitur currere ad certamen

men, Latinus non intelliges certare, sed properare in locum, in quo certandum est. At τρέχειν τὸν ἀγῶνα, id est, *Currere certamen*, est currendo certare, ut præmium bene currenti propositum, consequamur. Ita igitur dicitur *Currere certamen*, sicut *certare certamen* ut. 1. Tim. 6. *Certa bonum certamen fidei* &c. 2. Tim. 4. *Bonum certamen certani.* Sed cum dicitur *certare certamen* non intelligitur, quod genus sit certaminis, nisi aliquid addatur, ut in posterioribus verbis: *cursum consummam.* Cum autem dicimus *currere certamen*, iam cursus certamē intelligitur. Ita Cicer. 3. Off. dixit. *Qui stadium, inquit, currit, eniti, & cōtendere debet, quam maxime possit, ut vincat.* Et pro lege Agraria: *Cur non eosdem cursus hoc tempore, quos L. Cotta L. Torquatus consulēs cucurrerunt & cæ.* Et Virgilius:

Tuque ades, inceptumque vnā decurre laborem,

Ita habent multi codices manu scripti, quamuis Syriacus vertit ΝΩΜΑΝ] id est, *ad certamē.* Quod si forte interpret verit: *Ad propositum nobis certamen*, nunquā id faceret, nisi ita in Græco legisset, cuius rei etiam Syriacum testem habemus. Et erit sensus: Ne refugiamus timore certamen, sed potius ad illud properemus intrepide. Sed quod prius dixi, magis placet.

Aspicientes in autorem fidei, & consummatorem Iesum.] Si labor cursus nos deterret, conuertamus oculos in Iesum qui nobis dux, & autor est fidei, idemque consummator. Fides dicitur & res ipsa quæ creditur, & actus ipse credendi, ut apud Ouidium.

Crede quod est, & vis, ac desine tuta vereri,

Dæque fide certa, sit tibi certa fides.

De rebus dictum est: *Hæc est fides catholica, quam nisi quis que fideliter, firmiterque crediderit.* De actu: *Est autem fides sperandarum substantia rerum.* Vtroque modo Christus & autor & consummator fidei est. Autor, quia docuit nobis credenda, & donat nobis ut credam. Consummator, quia ea, quæ credenda docuit, postea videnda præbet, & actū fidei mutat in visionē. Vocabula Græca elegātia sūt, autor enim dicit ἀρχηγός, & ab incipiēdo deducitur, quasi dicas *inceptor*

Consum-

Consummator dicitur *τελειωτής*, quod à fine nomen habet, ac si dicas finitor.

- 6 Cur autem nos Christum aspiciere iubeat. Chrysoſtomus ita explicat: *Aspicientes ut discamus currere*. Sicut enim filij parentes, & discipuli in certaminibus, magistros attēdūt, informātes mētēs ex parte doctorū, per viſū regulas quasdam ſumētes: ſic etiā hic, ſi volumus currere, & diſcere, ut bene curramus, ad Chriſtū attendamus &c. Sed cū eū vocat *Consummatorem fidei*, haud obſcure monet, ut aternā mercedē respiciant, per Chriſtū ſibi præſtādā. Deniq; cur Chriſtū aspiciere iubeat, docet cū ait.

Qui proposito ſibi gaudio ſuſtinuit crucem conſuſione contempta. In Græcis codicib; legitur: *Pro proposito ſibi gaudio*. Ita legunt omnes Græci, nec dubium eſt, ita legi debere, ſed moris eſt feſtinantium librariorum, ut literā, aut ſyllabā demant, cū ſequens dictio ab eadem incipit, in qua præcedens finierat, ut nonnullis exemplis oſtendimus ſupra in hanc eādē Epistolā. c. 5. n. 18. & c. 3. Habacuq. n. 62. Ita cum ſcribendum eſſet, *Pro proposito ſibi gaudio*, ſcripſerunt, *Propoſito ſibi gaudio*. Quare ut occaſio tollatur erroris, rectē alij verunt: *Pro gaudio ſibi proposito*.

- 7 Verūm ſciendū eſt præpoſitionem *pro* proprie apud Græcos poni cū vnū tollitur, & alterū eius loco ſubſtituitur, quod Latine vertitur, *Pro* ut *Pſal. 44. Pro patribus tuis nati ſunt tibi filij. Matt. 2. Audiens quod Archelaus filius eius regnaret pro Herode patre ſuo. Iac. 4. Pro eo, ut dicatis, ſi Dominus voluerit &c.* Hoc eſt, ita dicitis, pro eo, quod dicere debebatis &c. Atque ita ſenſus eſt: loco gaudij ſibi propoſiti, elegit crucem. Hoc eſt, cū poſſet non mori, & incolūitate, atque immortalitate corporis gaudere, voluit tamen mori. Chryſoſt. Hoc eſt, licebat illi nihil pati ſi voluiſſet. Non enim peccatum fecit, neq; dolus inuentus eſt in ore ſuo, ſicut & ipſe dixit in Euangelio *Veni princeps huius mundi, & in me non habet quidquam*. Eodem modo interpretantur Theod. Theophy. Oecumen.

Atq; hic germanus hui; loci ſenſus eſt: quē etiā reddūt verba noſtræ translationis, etiam ſi nō addatur, *Pro* in hūc modū. *Propoſito ſibi gaudio*, id eſt, cū ſibi gaudiū propoſitum

ſitum eſſet, effugiendi videlicet dolores mortis, & communicandi continuò ſuo corpori immortalitatem, & gloriam, noluit gaudium, ſed crucem.

Sed quoniam eadem præpoſitio interdum etiam valet apud Græcos idem, quod, *propter*, ut in noſtris literis videmus, *Mar. 10. Et dare animam ſuam redemptionem pro multis* & in hoc ipſo capite, quod nunc interpretamur. *Qui propter vnā eſtā vendidit primitiā ſua*: recte verba Græca ita exponi poſſunt, *Qui propter gradium ſibi propoſitum ſuſtinuit crucē*. Ita etiam Theodoretus interpretatus eſt: *Seruatoris*, inquit, *gaudium eſt ſalus hominum*. Pro ea paſſionem ſubiit &c. Dicemus ergo propoſitum Chriſto fuiſſe gaudium ſalutis omnium hominum, & gloriæ Dei per totum orbem terræ, exaltandæ: tum etiam gloriæ corporis ſui, & tot hominum, à quibus adorandus, & colendus erat, tot templorum ſibi erigendorum, tot ſacerdotum à quibus coleretur, tot præconum, quorum vocibus prædicaretur, & propter hoc gaudium ſuſtinuiſſe, atque elegiſſe conſuſionem crucis. Arbitrorque Apoſtolum ad illud reſpicere, quod Lucas ſcripſit cap. 22. *Apparuit autem illi Angelus de caelo confortans eum*.

At quo modo hoc fieri potuit, cū doceat S. Thomas 3. par. quæſt. 46. ar. 6. Chriſtum reliquiſſe in paſſione potentias ſuas, ut agerent, & paterentur ſecundum propriā naturam, ita ut ex ratione nihil in ſenſum redundaret cōſolationis, aut gaudij: quemadmodum redundabat in martyribus. Quod etiam docuit Euthymius in illud *Matt. 26. Pater mi ſi poſſibile eſt. &c.* Et Damascenus lib. 3. de fide capitul. 18. & 19. Quo modo enim conſuſionem, & crucem, quam meruebat, contempſit, propter gaudium ſibi propoſitum, ſi non gaudiū venit ad partem illam animæ, quæ meruebat, id eſt, ad ſenſum.

Reſpondeo veram eſſe Damasceni, & Euthymij, & Thomæ doctrinam, Atque ideo (ut recte expoſuit Caietanus in 3. part. quæſt. 12. art. 4.) oportuit, ut Angelus parti inferiori plēnæ dolore, & à ſuperiori deſtitutæ, cōnueſtientia oblectamenta proponeret, ut erigeretur, & ſpē tot bonorum, quæ ex paſſione futura erant, crucem libēter, ac

ter ac generose sustineret. Non quod Angelus Christum instruxerit, ut bene docet S. Thomas loco citato. q. 22. ex Bedā in eadem verba Luc. 22. (Christo enim nota erant illæ rationes) sed ita eas intelligentia cernebat, ut nihil in inferiorem partem permanere sineret. Quare ut humane naturæ proprietatis, & vis passionis planè appareret, voluit rationes illas per Angelum sensui proponi. Itaque sicut tentatus fuit à diabolo (inquit Caietanus) exterius proponente obiecta inuitantia ad malum; ita confortatus est ab Angelo exterius proponente obiecta consolatoria. Hoc ipsum confirmat idem Caietanus in cap. 22. Lucæ.

Sed cur hæ rationes non veniunt ab intellectu in sensum proponente Angelo? Quia superuacaneus tunc esset aduentus Angeli, plures enim rationes erant in intellectu Christi, quàm ab Angelo proponerentur: & non Angelus Christum confortasset, sed ipse se, & non esset tanta passionis acerbitas, & miraculum illud dissolueretur. Si enim consolatio ab intellectu transfiret ad sensum, quoniam rationes erant multæ, & validæ, plurimum consolationis acciperet. At quando exterius consolatio proponitur, nihil iuuante intellectu, parua est consolatio, & continuo fluctibus præsentium malorum obruitur, sicut contigit Christo, de quo continuò legimus: *Et factus in agonia prolixius orabat*, & cæ. Apparuit autem Angelus visibili specie, ut illa sensus Christi recreareretur, & proposuit extrinsecus obiecta oblectantia, quibus imaginatio moueretur, & pars inferior oblectaretur.

Atque in dextera sedis Dei sedet.] Illa patientia, & humilitate tantum honorem consecutus est, ut in dextera Dei sedeat. Quare vos aspiciat eius passionem, & gloriam pro passione datam considerate, ut nihil persecutiones vestrorum timeatis. Legendum est autem *sedet*, ut est in Græco & in Syriaca translatione.

Recogitate enim eum, qui talem] & cæ. Chrysostomus: Si enim proximorum passiones erigunt nos, quantum malacritatem nobis effecerint Domini passiones? & cæ. Quid autem Apostolus *contradictionem* vocet, ita explicat idem Chrysostomus. Plagas, quas accipiebat in capite, irrisio-

nes, in

nes iniurias, impropria, illusiones, omnia hæc nomine contradictionis intumuit, & non illa tantum, sed & alia, quæ circa omnem docentis Christi vitam contigerunt & cæ. Theop. plena significatiz est dictio *talem*, hoc est, ad mortem vsque perducen-tem, cui latrones simul ad iudicium erant, idq; à peccatoribus, ethnicis videlicet, ipsiq; Iudæis & c. Pro *recogitate* est *ἀναλογισθε* hoc est reputate, expendite, serio cogitate. Et pro *enim* est in quibusdam *γὰρ* in alijs *ὅτι* hoc est, recogitate itaque. Quare recogitate, aut; recogitate ergo.

Ut ne fatigemini animis vestris deficientes] Pro deficientes est *ἐκλυόμενοι* id est, dissoluti & cū hoc verbo iungitur, *animis vestris*, ac si dicat Recogitate Christi passionem, ut persecutionibus, & afflictionibus nõ defatigemini, & animis vestris dissoluamini deficientes, & laboribus cedetes.

Nondum enim vsque ad sanguinem restitistis] Quoniam. c. 10. dixerat. Nam & vincitis comparsi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio sustinulistis: nunc ait: Multa quidem passus estis, ne in peccatum infidelitatis à contri-
bulibus vestris traheremini; at sanguinem nondum fudistis. In Græco nõ legimus, *enim*, neque in Syriaca translatione, sed interpretatur videtur illud addidisse, ut penitus sensum Apostoli explicaret. Est enim ac si diceret, Recogitate Christi passionem, quia quamuis multa sustinueritis, nondum tamen sanguinem fudistis pro Christo, sicut Christus fudit pro vobis.

Aduersus peccatum repugnantes] Pro Repugnantes est in Græco elegans verbum *ἀνταγωνισόμενοι*, quod est eorum qui totis viribus in agone certant, ut vincant aduersariū. Quod recte interpretatur Theophylactus. Porro cū dicit Restitistis, ostendit peccatū vehementer, quiddā spirare, esseq; eis oppositum, ipsos autē stantes, & contra nitentes & c.

Et oblitistis consolationis] & cæ. locum ad eos magis confirmandos profert ex. c. 3. Prouer. quæ consolatione plenū esse dicit, quia in eo, qui persecutionem patiuntur, filij Dei vocantur, & dilecti. Tacite autē eos reprehendit, quod in illa afflictione non accurrant ad scripturam, vnde opem

Hh petere

petere possunt aduersus omnes calamitates, sicut ait Ro. 15. *Ut per patientiam, & consolationem scripturarum spem habeamus.*

Fili mi, noli negligere disciplinam Domini.] Verba Salomonis refert, ut sunt in translatione lxx. quæ nihil ab eo discrepant, nisi vbi ait: *Flagellat autem omnem filium, quem recipit*, ut mox dicemus. Quid nunc in disciplina intelligat, manifestè ostendit, cum ait: *Quem enim diligit Dominus, castigat*, flagellat autem omnem filium, quem recipit. Pro disciplina aut in Hebræo est *מִצְוָה* & in Græco *πειρα* quæ sine dubio eruditionem significant, non flagellationem, ut passim videmus in prouerbis, ut cap. 1. *Ad sciendam sapientiam, & disciplinam.* Et postea: *Audi fili mi disciplinam patris tui & cæter.* Vnde igitur pro castigatione, & flagellatione nunc accipitur? Ex fine, inde enim actus liberi habere nomen debent, vnde habent speciem, hoc est, à fine. Cum autem Deus flagellat, non flagellare cupit, aut punire, aut dolore nos afficere, sed erudire nos, ut recta via incedamus, & secularia contempnentes, cœlestia queramus. 2. Machab. 6. *Sed repûenti ea, quæ acciderunt, non ad interitum, sed ad correctionem esse generis nostri.* Et enim multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vitiones adhibere, magni beneficij est indicium. Et Deu. 8. cum meminisset Moyses afflictionum populi ait: *Ut recogites in corde tuo, quia sicut erudit filium suum homo, sic Dominus Deus tuus erudit te, ut custodias mandata Domini Dei tui, & ambules in vijs eius & timeas eum.* Prou. 13. *Qui parcat virgâ, odit filium suum, quæ autem diligit illum, instanter erudit.*

Ut igitur erudire dicit scriptura pro castigare & flagellare: ita disciplina sæpè vocat flagellationem & castigationem ut Leu. 26. *Immittaq; in vos bestias agri, quæ cõsumet vos, & pecora vestra, & c.* *Quod si nec sic volueritis recipere disciplinam, sed & ambulaueritis ex aduerso mihi & cæter.* Prouerb. 22. *Stultitia colubina est in corde pueri, & virga disciplina fugabit eam.* Et. c.

23. *Noli subtrahere à puero disciplinam: si enim percusseris eum virgâ, non morietur.* Et ut sciamus nihil nobis nocere posse inimicos nostros, nisi Deo volente, aut permittente, persecutiones eorum, Dominus disciplinam suam vocat

Nec di

Nec dixit: *Noli odisse disciplinam Domini, aut, Noli contristari disciplina Domini*, sed noli negligere *μὴ ἀλλοιωρεῖς*, ne parui facias; quasi dicat, donum Dei magnū est, quod te affligi sinat, & te erudiat, & ut diximus ex. 2. Mach. 6. *Magni beneficij est indicium, agnosce illud, & magni facito, scito uti tanta misericordia, neque tibi eam elabi sinas.*

Neque fatigeris, dum ab eo argueris.] Pro, *Neque fatigeris*, est in nostra translatione, *Neque deficias*, quo modo paulo ante vertit idem verbum, *Animis vestris deficientes.* In Græco est ut superius adnotavi, *Ne dissoluaris animo, ne deponas animum* quasi Deus te oderit & tibi iam benefacere desinat. Quid sit autem, *Dum ab eo argueris*, intelligimus ex verbo, quo vertitur in prouerbis nostra Translatio: *Dum ab eo corripieris* est, dum ab eo reprehēderis & affligeris. Arguimus autem & verbis, & factis: verbis ut. 1. Tim. 5. *Peccatorem eorum omnibus argue.* Tim. 4. *Argue, obsecra, increpa.* Factis ut Psal. 6. *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me.* 2. Reg. 7. *Qui stinque aliquid gesserit, arguam eum in magna virore, & in plagis filiorum hominum.* Vt roque modo hoc in loco, quem nunc interpretamur, accipitur, quem admodū & Apoc. 3, vbi Dominus ad eadem Salomonis verba alludit. *Ego quos amo, arguo, & castigo.*

Quem enim diligit Dominus, castigat.] Chrysostomus: Nō potes dicere quia est iustus aliquis, qui expertis tribulationibus existat & si sic nobis videatur, sed nos ignoramus alias tribulationes. Proinde necesse est omnem iustum per pressuras, tribulationesque transire & cæter.

Flagellat autem omnem filium, quem recipit.] Cum enim filius omnis, & si bonus sit, quædam habeat corrigenda, veri patris est corrigere, & ut illa deleatur, & ut rebus huiusmodi non assuecat. Neque bonus pater esset, qui filium suum non erudiret. Illud autem, *Quem recipit*, ita interpretatur Theophyl. *Quem approbat, quem præ cæteris assumit, & familiarem amicum sibi conciliat.* Chryl. Non dixit, omnis qui flagellatur filius est, sed, omnis filius flagellatur. Sunt quidam plurimi, qui flagellantur, maligni, sicut homicidæ, latrones, sepulcrorum deprædatores: sed illi pro sua iniquitate supplicia patiuntur, & non sicut filij

Hh 2 flagellan-

flagellantur, sed sicut pessimi puniuntur, nos autem sicut filij, & cetera. Pro eo quod Paulus, & lxx. vertunt. *Flagellat autem omnem filium, quem recipit*, in Hebræo, & in nostra translatione est: *Et quasi pater in filio complacet sibi* causa varietatis translationum, & sensuum est in Hebræo. Si enim legamus, ut nunc legitur אֲנִי־אֵלֹהִים significat, *Et sicut pater*, quo modo legit Hieronymus, & ita optime redditur sensus nostræ translationis si autem, יוֹד־אֵלֹהִים, quæ prima littera est, minus protendatur & fiat יוֹד, significat, flagellabit, siue flagellat, quoniam verbum Hebræum significat dolere & in Hiphil, lacere dolere vulnerare flagellare. Atque ita duplex sensus verborum Salomonis duplici translatione nobis redditus est.

Sed quoniam obijci potest, Salomonem non utroque modo scripsisse, sed altero tantum, atque ita primam litteram vel vau fuisse, vel iod, quò modo uterque sensus reddi non potest: dicamus eum scripsisse littera vau, quæ addita verbo illi præteritum vertit in futurum, ut significet, *flagellabit*, nam multa sunt verba apud Hebræos, quæ in Cal habent significationem verborum Hiphil.

Sed dices, Tunc legetur אֲנִי־אֵלֹהִים si autem significare debet *sicut pater*, legendum est אֲנִי־אֵלֹהִים & Salomon, quamvis sine punctis scripserit, alterum tamen horum sonum in mente habebat, cum scribebat, & alterum, ac non utrunque scribere voluit. At hoc nihil est, quod nos miretur: nam אֵלֹהִים & אֲנִי scribunt passim Hebræi, ut significant, *sicut*.

Possumus etiam ita interpretari Hebraica, ut Varabius *Et quasi pater filium, subaudi corripit, in quo sibi complacet*, id est, quem valde amat. Ita etiam vertit Rodolphus Barnus in eundem locum: *Quem enim diligit Dominus castigabit & ut pater filium castigat, cui bene volet vel quem vnice diliget.* Nec multum dissimile est quod transtulit Chaldeus *Quoniam, quem diligit Deus, corripit, & sicut pater, qui corripit filium suum.* Ad eundem sensum possunt etiam exponi verba nostræ translationis: *Et quasi pater in filio complacet sibi*, sicut pater facit in filio, in quo sibi bene complacet, id est, quem valde amat.

In dis

In disciplina perseverate. Chrysostomus: Non in supplicijs, neque in tormentis. Vide quid ait Paulus, unde putabat se derelictos esse, ex hoc dicit eos magis credere debere, quoniam non sunt derelicti. Veluti si diceret: Quia tanta passi estis, putatis quod vos odio habeat, vel dereliquerit Deus: si enim hæc non pateremini, tunc magis hoc vos convincere comperebat. Si enim flagellat omnem filium, quem recipit: qui non flagellatur, sine dubio non est in numero filiorum & cetera. Pro *In disciplina perseverate*, in Græcis codicibus est: *si disciplinam sustinetis, & statim sequitur: Tanquam filijs vobis offert se Deus.* Ita legunt Theod. & Theophyl. & Oecume. ut ex eorum interpretatione intelligitur, sed Chrysostomus sine dubio legit, ut nos habemus, ut indicat eius interpretans: *Non in supplicijs, neque in tormentis.* Ita etiam Syriacus, qui vertit: *Sustinete igitur correctionem.*

Error ex eo ortus est, quod si sit sensus: si disciplinam sustinetis, scribitur, *ei non dicitur vobis offerere*, Si autem *In disciplina perseverate*, priori dictioni additur sigma. Atque ita legitur Chrysostomum constat, quoniam & si verba Apostoli sine sigma in ultima dictione scribantur errore describentur, sine dubio sigma addendum est, quoniam statim ait Chrysostomus non in punitionem, neque in ultionem neque in male pati. Quod recte non diceretur, nisi ita, ut diximus, legisset. Cum ergo Græca una addita littera, aut detracta vitietur, & latina multo difficilius vitari possint, non est dubitandum, quin error in Græcis sit, non in Latinis. Et sensus est. Permanete, siue perseverate in disciplina, perseverate in disciplina, ita enim saepe Apostoli loquuntur. Ita etiam interpretari licet. Tolerate, ut erudiamini à Deo, perseverate ferendo, ut Deus perficiat quod vult.

Tanquam filijs vobis offert se Deus. Agnoscite vestram felicitatem, non vos abijcit Deus, sed ad vos venit, ut ad veros filios pater.

Quod si extra disciplinam estis ἡρῶν οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ, Extra disciplinam aut sine disciplina, cuius omnes, qui filij sunt participes sunt.

Ergo aduerti, et non filij estis. Sine dubio legendum est, *Aduerti, scilicet, filij, & non filij simpliciter*, ut qui legitime

procreati sunt. In Græco est *υβουι*, id est, filij adulterini, aut spurij.

Deinde patres quidem carnis nostræ, eruditores habuimus.] Patres carnis vocat, quia carnem nostram genuerunt, animam nobis non dederunt. *Eruditores* autem vertit, quod est in Græco, *παιδευτες*, id est, *castigatores*, aut (si ita dici posset) *disciplinatores*, id est, illi, qui carnem nostram genuerunt, flagellabant nos, & eis obediebamus. Syriacus: *Quod si patres nostri, qui erant secundum carnem, castigauerunt nos.* Theophylactus: *Si enim cum carnales patres nos castigabant, & cæter.*

20 *Non multo magis obtemperabimus patri spirituum, & uiuemus.*] In quibusdam codicibus corruptè legitur: *Num multo magis, & cæter.* cum ex Græco, & ex consequentia sermonis constet legendum esse, *Non multo magis, & cæter.* A minori ad maius argumentatur: *Quantò magis obediendum est Deo, qui animas nobis dedit, & corpora, præsertim cum hæc obedientia vitam nobis patriat sempiternam?* Theophylactus: *Non dixit, Quantò magis sufferemus, sed obtèperabimus, ostèdè, quod sit còtranitèis, & aduersantis Deo, non sustinere afflictionè.*

Et illi quidem in tempore paucorum dierum] & cæte. Græca sunt apertiora, ex quibus melius locus intelligetur. *Cæpit argumentari à minori ad maius, à patribus corporum ad patrem spirituum, & nunc idem facit.* Patres, inquit, corporum erudiebant, siue castigabant nos in tempore paucorum dierum, id est, *In tempus paucorum dierum: Græcè ad paucos dies castigabant nos, ut rectè nos gere-re sciremus in rebus, ad hanc vitam paucorum dieru pertinentibus.* Atque id quidem non semper ad ea, quæ verè utilia nobis essent, castigabant nos, sed secundum voluntatem suam. In Græco est iuxta quod ipis videbatur. Hoc est, castigabāt nos, ut ea disceremus, quæ sibi utilia videbātur, cū sæpe fiat, ut illa utilia nobis nō sint. *Hic autè,* id est, *pater spirituum, castigat nos ut ea discamus, atq; faciam⁹ quæ vere nobis utilia sunt, nec fallitur vnquā, ut illi, Et ut magis explicet quod dixit, Ad id quod utile est addit In recipiēdo sacrificatiōe eius, id est, ad recipiēdū sanctificatiōe ipsius.*

si⁹. In Græco est ad hoc, ut participes sim⁹ sanctitatis ei⁹: quod adeò utile est, ut vitā eternā, & bona eterna nobis cōciliet. *Omnis autem disciplina in præseuti quidem videtur*] & cæter. *Omnis castigatio, cum venit, dolorem affert, nec videtur gaudium aliquando esse allatura, offeret autem maximū.* Itaque cū dicit, *videtur*, propterea ita loquitur, quia, si rectè inspiciatur, fructū, & gaudiū allatura intelligi poterit, sed primo aspectu id non apparet. Nec de gaudio præseuti loquitur, sed de futuro: Adeò tristis est, ut nullā vnquā voluptatem allatura videatur. Theop. Pulchre autem *videtur* aut, non enim verè est mœroris. Quo modo enim fuerit mœroris, cū sit lætitiæ mater? sed nostri respectu, qui ægrè ferimus disciplinam, & castigationem, *videtur* dictum est.

Postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiæ] Gaudium, quod nunc allatura non videtur, postea offeret & fructum iustitiæ ijs, qui in ea exerciti fuerint. Pro Exercitatis est verbum elegans *γυμνασιον*, quod de ijs dicitur, qui nudi exercebantur ad palæstram, unde & gymnasia dicta sunt loca, in quibus athletæ exercebantur. 1. Mach. 1. *Et edificauerunt gymnasium in Ierosolymis secundum leges nationum.* Theophylactus: obserua autè quod *exercitationem* vocet, disciplinam, quippe quæ confortet fideles, ac velut quosdam arhletas, & robustiores faciat. Quid igitur eam auersamini, quæ animas vestras confirmat? Chrysostomus: *Benedixit: Qui per eam exercitatur* hoc est, qui tolerant plurimo tempore patienter.

Fructum autem iustitiæ vocat sanctitatem eximiam, quæ huiusmodi exercitatio in anima efficit, & beatitudinem quæ fructus est, ex iustitiæ debitus ijs, qui legitime pugnauerint. Vbi nos habemus pacatissimum est *εὐλαβία*, id est, *pacificum*, quod Theophylactus interpretatur, turbatione vacantem, intelligit autem fructum quo summa cum pace & tranquillitate animi perfruemur, cuiusmodi fructus exercitationes arhletarū, aut hui⁹ sæculi honores, aut voluptates ferre nō possunt solet autè. Interpres positiua nomina, in superlatiua vertere, cū videt sēsū scriptoris magis nū quippiā significare, ut. 2. Tim. 1. *Timotheo carissimo filio.*

Propter quod remissas manus, & soluta genua erigite] Theophylactus: veluti ad pugiles quosdam, & certatores disse-
rit, & cat. Alludit autem (quoniam scientibus legem, &
prophetas loquebatur) ad verba Itai x ca. 35. ad eos exhor-
tandos, quæ ita habent in nostra translatione: *Confortate
manus dissolutas, & genua debilia roborate.* Manus remissæ,
sunt quasi deiectæ, & nihil fore facere valentes. Ideo iu-
bet Apostolus, vt manus remissas erigamus: & propheta
monet, vt confortentur. In genu robur cruris est ad inces-
sum, atque ad cursum, & genuum solutio, imbecillitatis
23 indicium est, & egre se se mouentis, vt latius ostendimus
in cap. 2. Nahum. n. 65. in illud: *Et dissolutio geniculorum.*
Monet igitur, vt fortes sint ad currendam viam mandato-
rum Christi, & ad studium bonorum operum, ne perfec-
utionibus dericiantur.

Et gressus rectos facite pedibus vestris.] Quid sit gressus re-
ctos facere, ex eius contrario intelligitur, *Vt non claudicanti
quis erret, magis autem sanetur.* Defectio virium, & solutio
genuum, aut denique cruris ægrotudo efficit, vt gressus re-
ctos non faciamus, sed claudicemus. Claudicare, dicitur,
qui nunc in hanc, nunc in illam partem inclinat, neque
vnuquam rectè incedit. 3. Reg. 18. *Vsq; quo claudicatis in
duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum: si autem Baal
sequimini illum.* Monet igitur, vt Christum omnino sequā-
tur, non partim Christum, partim Iudaismum, ita Chri-
stum tenentes, vt necessarias etiam, legis ceremonias pu-
tent: timebat enim Paulus ne si à Christo omnino non di-
mouerentur persuasione Iudæorum, saltem ab eis obti-
neretur, vt legem coniungerent cum Euangelio, quasi à
Deo datam, & necessariã. Ita Iudæi sentiebant, vt videmus
Actoꝝum. 15. *Et quidam descendentes de Iudæa, docebant fra-
tres: Quia nisi circumcidamini secundum morem Moysi, non po-
24 testis saluari.* Hæc verba (vt etiam Theodoretus adnotauit)
desumpta sunt ex ca. 4. Proverb. vbi nos habemus: *Dirige
semitas pedibus tuis, & apud. lxx. sunt eadem verba, quæ
apud Paulum legimus.* Videbiturque fortasse interpres in
hoc loco Pauli, aberrasse à sensu Salomonis. Salomon
enim de semitis loquitur, per quas ambulamus. Interpres
autem

autem de ambulatione ipsa interpretatur: *Gressus rectos fa-
cite pedibus vestris.* Accedit, quod Theophylactus, quem &
Eralmus sequitur, docet τροχιάν, significare vestigium ro-
tæ currus, vel locum subiectū currentium pedibus, quod
& vocabulum Hebræum quo Salomon vsus est, indicat,
quod semitam significat, vt hic verit Hieronymus, &
Prou. 2. *Et omnem semitam bonam.*

At verò interpres eleganter verit, nec reprehendi po-
test: quoniã, nisi ita veritisset, ipse potius aberrasset à sensu
Pauli, qui plane de ambulatione, siue de gressib⁹ loquitur,
vt indicat verba sequentia: vt nō cludicās quis erret, ma-
gis aut sanetur. Nā quod Erasmi interpretatur. Ne cludi-
catio abducatur à via, præsertim cum sit angusta, nihil ad id,
quia cludicatio nihil ad rectam viam facit, nec satis apte
diceretur: Parate viam rectam, vt nemo cludicet. At si
dicas: gressus rectos facite, vt nemo cludicet, recte dicas, 25
quia cludicatio cum recta via non pugnat, sed cum gres-
sibus rectis. Dicendum ergo est vocem illam Græcam nō
tantum vestigium rotæ currus significare, sed etiam cur-
sum, atque etiam gressus, siue ambulationē, vt Hesichius
Suidaque interpretantur. Idem de Hebræo vocabulo di-
cendum est, quod & semitam significat, & gressus qui
per semitam mouentur. Ita in hoc ipso loco accipiendum
est, sicut etiam Baynus in commentarijs eiusdem loci te-
statur. Affirmat enim pro *Dirige semitam pedibus tuis*, in He-
bræo esse: libra gressus pedum tuorum, id est, vide quo-
modo ambules, rectè incede. Atque ita omnino accepit
Apostolus.

Vt non cludicās quis erret.] In Græco est *ne quod cludū est
aberret*, cuius sensus est. Ne cludicatio abducatur à via, vt
dixit Eralmus, ne, si non rectè inceditis, si gressus rectos
non facitis pedibus vestris, pes cludus exeat à via recta.
Nō ad patiāmini, sed potius illud curate, vt gressus re-
ctos faciat. Pedes affectus animi sunt, quibus acce-
dit ad Deum, aut ab eo recedit: Monet ergo, vt re-
ctam voluntatem, rectos affectus habeant, rectè Chri-
stum sequantur, neque ad Iudaismum redire ve-
lint, sed si quem huius rei senserint affectum, aut alterius
quæ curi

quæ cum Christi Euangelio, & voluntate non satis congruat, sinant illum. Syriacus: Ne membrum claudum aberret, sed sanitati restituatur?

- 26 *Pacem sequimini cum omnibus.* Hoc dicit ne forte odio aliquo prosequerentur eos, à quibus vexabantur, nec satis putavit dicere: *Pacem sequimini*, nisi adderet *cum omnibus*, cum illis etiam, qui vos persequuntur. Quod magis exposuit idem Apostolus Rom. 12. *Si fieri potest, quod in vobis est, cum omnibus hominibus pacem habetes.* Vetus autem est eleganti verbo Διωνετρε, quod quidam vertunt, *persequimini*, Theophylactus: reputa etiam, quod dixit, *persequimini*, hoc est, pacem etiam remotam, ac quæ peculiaris est, studete comprehendere, ad vos ipsos attrahentes, & c. Ita nunc interpretis usus est hoc verbo *sequor*, ut cum fugientia sequimur, quæ capere, maximè cupimus, & idè significat apud Græcos, verbum illud Græcum, sicut cum ait Virgilius:

Eclog. 4. a.

Torna læna lupum sequitur, lupus ipse capellam,

Florentem cyrisum sequitur læscina capella,

Te Corydon o Alexi, trahit sua quemq; voluptas.

Ita enim, Virgilius dixit, *sequitur*, ubi Theocritus dixerat Διωνετρε, Alludit Apostolus ad illud Pl. 34. *Inquire pacem, & persequere eam* ubi pro *Persequere* est idem verbum in Græco.

- 27 *Et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum.* Sanctimoniam Græcè ἀγιωσύνη, id est, sanctificationem, quam Chrysofostomus, & Theophylactus, & in hæc verba, & in illa Matthæi, *Beati mundo corde, de castitate* interpretantur, ita etiam Theodoretus, & Oecumenius: Et rectè ita exponitur. Solet enim Paulus interdum hoc modo uti hoc vocabulo, ut. 1. Thess. 4. *Hæc enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos à fornicatione, ut sciat unusquisq; vestrum, vas suum possidere in sanctificatione, & honore, non in passione desiderii, sicut & gentes, quæ ignorant Deum.* Et Rom. 6. *Sicut enim exhibitus membra vestra servite immunditiae & iniquitati ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra vestra servite iustitiae in sanctificatione: ubi iniquitatem appellasse videtur adulterium, immunditiam verò alias libidines, quæ sine proximi iniuria fiunt.* Et. 1. Tim. 2. *Salvabitur autem per filiorum generationem, si permiserint in fide, & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.* Hoc autem dixit, quoniã Hebrei fugati à suis, inter gentes versabantur, qui carnis peccata pro

ra pro nihilo habebat. Sed si quis sanctimoniam, aut sanctificationem nunc interpretetur puritatem animi, rectè etiam interpretabitur, & utiliter, atq; opportune eos monebit, ut puritatem animi servet, ne forte putet satis sibi esse fortiter pro fide certare, & persecutiones pati, atq; ita minora peccata contemnere incipiant, quibus anima polluitur, & in peiora paulatim delabatur, ac si dicat: Nolite puritatem animæ contemnere, non poteris sine illa Deum videre,

Contemplantes, ne quis desit gratia Dei. Hæc autem ita accipi possunt, ut quisq; curet ne ipse desit gratia Dei: aut ne alij desint gratia Dei. Et hoc posteriori modo intellexit Chrysofostomus, qui ait: sic cum eis loquitur, quasi numeroso comitatu viatorum, longa itinera permearet, veluti si diceret: Attendite vobis ne quis vestrum remaneat. Non hoc tantum requiro, ut vos soli perveniatis, sed etiam ut inspicatis & ceteros. Ita etiam Theodoretus, & Theophylactus & Oecumenius. Et merito ita exponit, quoniã ubi nos habemus, contemplantes, est ἐπινοήσαντες, id est, *Superintēdentes, & aliorum curam habentes*, unde nomē *Episcopi* deductum est. Deesse autem gratia Dei ille dici solet, qui Dei vocationi, & inspirationibus minimè responderet. At nunc paulò aliter accipitur: ita enim vertere possumus verbum verbo, *Ne quis deseratur à gratia Dei, vel ne quis privetur gratia Dei*, quod est, ne quis in peccatum incidat, per quod Dei gratia privetur. Nam ἐσπεύω, quod habemus pro *desi*, est deesse aliquid alicui, ut Matt. 19. *Oia hæc custodius à innēntē meā, quid adhuc mihi deest?* Luc. 22. *Nūquid aliquid defuit vobis?* Et. c. 4. huius epistolæ: *Ti meamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeūdi in requiem eius, existimeur aliquis ex vobis deesse.* Quod Theophylactus (ut suo loco diximus) exponit: Ne quomodo deficiat, aut frustretur ingressu in requiem hæc promissam. Chrysofostomus: *Quid dicit gratia Dei? Bona futura, & evangelicam fidem, optimam conuersionem, omnia quippe hæc, Dei sunt gratia.*

Nequa radix amaritudinis sursum germinans impediatur. Posset hoc ita exponi. Contemplantini, ne quod germen amarum in animo exortum impediatur profectum vestrum. Chrysofostomus: Etenim amarum dixit esse peccatum. Enimvero peccato nihil amarum. Et hoc norant, qui post admissum peccatum, conscientia mærore macerantur, & dira

& dira fatiis amaritudine consumuntur &c. Theodoretus Radicem amaritudinis, & mala dogmata, vitamque corruptam, & depravatam vocavit, & cæt. Itaque monet, vt diligenter inter se considerent, ne vel dogmata à veritate aliena exoriantur, vel peccata alia, per quæ multi inveniuntur, id est, non solum qui ea faciunt, sed alij etiam eorum exemplo. Hoc autem dicit, quoniam nisi puritati vitæ studeant, sed vitia exoriri sinant, paulatim persecutionibus vincuntur, & ad Iudaismum redibunt.

Chrysolomus, & Theophylactus, & Theodoretus dicunt hoc esse, quod alijs verbis idem Apóstolus scripsit Galat. 5. *Nescitis quia medicum fermentum totam massam corrumpit.* Idem, præter Theodoretum, admovent; hæc verba desumpta esse ex Deuter. 9. vbi legitur: *Ne forte sit inter vos vir, aut mulier, familia, aut tribus, cuius cor auersum est hodie à Domino Deo nostro. Vt vadat, & seruiat dijs illarum gentium, & sit inter vos radix gementis fel, & amaritudinē.* Apud. Ixx. sunt eadem serè verba, quæ nunc legimus in Paulo.

30 Ex his duo intelliguntur. Primum est, melius hæc verba exponit, si radicem amaritudinis intelligamus hominem peccatorem, qui exemplo suo noceat alijs, quoniam ita videtur intellexisse Moyses, & Chaldaus venit: *Ne forte sit in vobis vir cognans peccata, aut superbiam.* Ita quia Theophylactus. Ne quis prauis ad plurimum perniciem relinquantur & cæt. Et conuenit cum sequentibus: *Ne quis fornicator aut profanus* & cæt. Alterum est, fieri potuisse vt in textu Græco pro ἐνοχλή, id est, infelle errore typographi positum fuerit ἐνοχλῆ, id est, impediat siue obturbet, quoniam apud Ixx. planè legimus, *Nequa radix sit in vobis sursum perminans in felle, & amaritudine.* Sed quomā & nostræ interpretis, & Græcipatres, & translatio Syriaca legerunt in Paulo ἐνοχλή, hoc est impediat, id magis præbemus, magis enim conuenit cum sententiâ Apóstoli, & plenior oratio est.

Ne quis fornicator, aut profanus, vt Hefau.] Explicat per partes, quod vniuersè dixerat: *Ne qua radix amaritudinis & cæt.* Ac si diceret: Radicem amaritudinis intelligo, for-

nicator-

nificatores, profanos, & similes. Profanos, hoc est, βεβηλας, interpretatur Chrysolomus, gulosos, & intemperantes & spiritualia repellentes. Theophylactus: Non hoc dicit, quod fornicator Hefau fuerit, sed eo vsq; sistit: *Ne quis fornicator in vobis sit.* Deinde ab alio principio dicit: *Neque profanus vt Hefau,* hoc est, gastrimargus, helluo, vorax, mundanus, spiritualia profanās, & conculcans: datum enim à Deo honorem primogenitorum vendidit, idque pro vna eisca. Hæc verò est profanatio, contemptus nimirum diuinarum rerum, & c.

Vt hoc melius intelligatur, meminerimus eius, quod c. 31 7. nō semel dictum est, traditionem Hebræorū esse, quam refert Hieronymus in traditionibus Hebraicis in Gen. Et in Ep. 126. ad Euagrium, ante legem primogenitos fuisse sacerdotes, atq; illud Gen. 27. *Et vestibus Hefau valde bonis, quas apud se habebat domi, induit eū.* Hebræos eodē Hieronymo referēte, de vestibus sacerdotalibus interpretari; quas Hefau, vt primogenitus, habebat. Idem docet Clemens lib. 8. Constituta. Apost. cap. 3. Et. 8. Thomas. 2. 2. q. 100. a. 4 & c. in hunc locum Pauli. Itaque quoniam primogenituræ adnexum erat sacerdotium, rectè Hefau profanus dicitur, qui rem sacram cōtempserit, & violauit. Historia est in cap. 25. Genesis, vbi magis etiam intelligitur, cur profanus dicitur sit. *Iurauit (inquit) ei Hefau, & vendidit primogenita. Et sic accepto pane & lentis edulio, comedit, & bibit, & abiit parui pendens, quod primogenita vendidisset.* Non solū vendidit, sed parui pendit, quod vendidisset. Hoc autem dicit nunc Paulus, ne Hebræi ius filiorum Dei, & æternæ beatitudinis, quod habebant, contemnerent, vt bona sua recuperarent, aut vt persecutionem suorum vitarent.

32 *Scitote enim quoniam & postea cupiens hereditare benedictionem.*] & c. In Græco est ἴσα, quod significat scitis, & scitote. Vtrumque satis rectè, nam vt scientibus legem, dicere potuit: *scitis, & scitote,* ac didicat, Mamentore eius, quod scitis. Hoc melius intelligitur ex cap. 27. Genesis. vbi res gesta narratur. Cupiuit postea hereditare benedictionem illam primogeniti, sed reprobatus, & reiectus est à patre dicēte: *Benedixique ei, & erit benedictus.* Et postea:

Domini

Dominum tuum illum constitui, & omnes fratres eius seruasti illius subiugasti, frumento & uino stabilisti eum & tibi post hac fili mi, ultra quid faciam.

Non enim inuenit poenitentiae locum. Fleuit apud patrem, & irruijt clamore magno, & benedictionem alteram minorem accepit, sed benedictionem, quae propria erat primogeniti, non accepit. Et quia quamuis illum poenituit quod primogenita sua vendidisset, non tamen data est illi spes recuperandi, dicit non inuenisse eum locum poenitentiae. Quare cum ait: *Quamquam cum lacrymis inquisisset eam, eam, non poenitentiam intelligit sed benedictionem, ut recte adnotat Theophylactus.* Non ergo tollitur vera poenitentiae vis ad remittenda peccata, quae verè illi condonarentur, si verè eum peccasse poeniteret, sed ius primogeniturae amissum non recuperauit.

33
Inuenire,
aut dare lo-
cum poeniten-
tiae.

Sed quaerimus quid sit inuenire locum poenitentiae. Dare alicui locum poenitentiae est, tempus illi concedere ad agenda fructuosam poenitentiam, qua recuperet quod amisit. *Iob. 24. Dedit ei Deus locum poenitentiae, & ille abiit in superbiam Sap. 12. Non quia impotens eras in bello subijcere impios iustis, sed patribus, indicans dabis locum poenitentiae, non ignorans quoniam nequam est natio eorum.* Et postea: *Et bone sperfecisti filios tuos quoniam indicans dabis locum in peccatis, poenitentiae.* Quod quid sit paulò post exponit. *Dans, tempus & locum, per quae possent mutari à malitia.* Quare ille non inuenit locum poenitentiae, cui spes adimitur recuperandi, quod per peccatum amisit, etiam si doleat, & lugeat: quod Hefai contigisse videmus Gen. 27. ut verba patris indicant, quae modo retulimus.

Si quaeras cur Hefai, qui profanus erat, & abierat pauper dependens, quod primogenita vendidisset, tantum propterea non illud doluit de iniuria rei sacrae, id est, sacerdotio, illata, profanus enim erat, sed de honore sibi praerepto doluit, & de possessionum, atque patrimonij ractura. Nami primogenitis multo maior honorum paternorum pars dabatur, quam reliquis Gene. 49.

34 *Ruben primogenitus meus & c. Prior in domis, maior in imperio. Et Deut. 21. Dabitque ei de ijs, quae habuerit, cuncta duplicia.*
Iste

Iste enim est principium liberorum eius, & huic debentur primogenita. Ex his proditur inscitia Lutheri, qui in prologis putauit his verbis poenitentiam tolli, ideoque epistolam canonicam esse negabat.

Non enim accessistis ad tractabilem montem, & cetera. Ceperat eos exhortari. *Propter quod remissas manus, & soluta genua erigite, & cetera.* nunc autem ostendit, cur id facere debeant, cum ait: *Non enim accessistis, & cetera.* Ac si dicat: si enim non iustinueritis omnia pro Christo, & viriliter pugaueritis, multò minus excusabiles eritis illis, qui in veteri testamento fuerunt. Vos enim maiora illis accepistis, & eius modi, ut multò magis vos mouere debeant. Hoc autem per partes ostendit. Illi legem accepturi, accesserunt ad montem Sinai tractabilem, & corporeum, sed vos ad montem multo praestantiorum, ut postea ostendet, singularis enim singula opponet. In Graeco est *ἡλαφωμένοι ὄρει* quod Erasmus non rectè vertit, *Ad contactum montem, sed, Ad montem, qui contingitur, siue tractatur, hoc est, qui cōtingi, & tractari potest, qui corporeus, & terrenus est.* Quod intelligens interpret, eleganter vertit, *Ad tractabilem montem.* Hoc autem dicit, quoniam, ut lex daretur, populus stetit ad radices montis ut legimus Exodi. 19.

Et accessibilem ignem.) In Graeco est *ὄρει κενεωμένω πυρὶ* ut si diceremus: *Non appropinquastis tractabili monti, & accenso igni.* Quod ad montem referri potest, ut sit sensus: *Non accessistis ad tractabilem montem, & incensum ignem, totus enim mons Sinai fumabat, cum data erat lex.* Exod. 19. *Totus autem mons Sinai fumabat, eo quod descendisset Dominus Deus super eum in igne, & ascenderet fumus ex eo, quasi de fornace, eratque omnis mons terrabilis.* Potest etiam legi per se, ut legit Interpres in hunc modum: *Non accessistis ad tractabilem montem, & ad accensum ignem, id est, ad ignem illum, qui in monte Sinai videbatur.* Ex quo omnino constat non esse legendum, *Accessibilem* ut plerique codices habent, sed *Accensibilem*, ut habent emendatiore, nihil enim est in Graeco, quod valere possit *Accessibilem*, sed *Accensum* ponitur pro *Accensibilem* more Hebræorum, qui participijs vtuntur passiujs pro nominibus verbalibus in bilis,

in bilis, vt latius explicauimus, & probauimus in capit. 2. Sophonię num. 2. in illud, *Gens non amabilis*, pro quo in Hebræo est, *Gens non amata*, & nostram translationem defendimus in illis verbis Gal. 2. *In faciem ei resisti, quia reprehensibilis erat*. Et quauis vertere poterat Interpres: *Et accensum ignem*, maluit, *Et accensibilem ignem*, quoniam melius id cum præcedentibus congruebat, *Ad irascibilem montem*. *Ignemque accensibilem* vocat ignem corporeum, qui incendi, & extingui potest, qualis erat ignis, qui erat in monte Sinai.

36 *Et turbinem, & caliginem, & procellam.*] Hæc, & quæ sequuntur in Versic. 19. *Et tubæ sonum, & vocem verborum, & c.* intelliguntur ex verbis cap. 19. Exod. *Iamque aduenerat tertius dies, & mane inclarauerat, & ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, & nubes densissima operire montem clangorque buccinæ vehementius perstrepebat.* & cæt. Quæ omnia fiebant vt populus præsentiam Dei cognosceret, & timeret, legemque illam quasi à Deo datam, religiosius custodiret.

Quæ qui audierunt excusauerunt se, & c. Hoc legimus Exod. 20. *Cunctus autem populus videbat voces, & lampades, & sonitum buccinæ, montemque fumantem, & perterriti, ac pauore concussi steterunt procul dicentes Moysi, loquere tu nobis, & audiemus, non loquat ur nobis dominus, ne forte moriamur.* Hoc nunc dicit Apostolus: *Non accessistis ad vocem illam, quæ qui audierunt, audire recusarunt timore perterriti, quod postea magis explicabitur.* Pro excusauerunt se est *παρηγόρευσε*, id est, *recusauerunt*: sed quoniam non simpliciter repulerunt, aut recusarunt, sed cum quadam excusatione timoris mortis, sicut ipsi indicant dicentes: *Ne forte moriamur*, Interpres

37 vertere voluit: *Excusauerunt se*. Neque enim ignorat interpres verbum illud Græcum significare *Recusare* aut, *denotare*, cum ipse ita vertere soleat, vt. i. Tim. 4. *Ineptas aures, & aniles fabulas denota.* Et capit. 5. *Adolescentiores autem videas denota.* Tit. 3. *hæreticum hominem post vñã, & secundam correptionem denota.* Et in hoc ipso capite paulò post verit: *videte ne recusetis loquentem: si enim illi non effugerunt recusantes eum, & cæt.* Sed vbi causas affert, qui recusat, tunc solet

solet vertere: *Excusare*, vt in hoc loco. Et Luc. 14. *Tunc cœperunt omnes simul excusare.* Primus dixit ei: *Villam emi, & necesse habeo exire.* & cæt.

Non enim portabant quod dicebatur,] & cæt. Chrysostr. & Theophylactus, & Oecumenius breuiter, & simpliciter hæc omnia interpretantur in hunc modum. Non poterant auribus suis ferre, quod à Deo dicebatur; adeo terribile, & horrendum erat; & tam terrificæ erant omnia, vt neque iumentum ad montem accedere permitteretur, Sed quoniam ita potius dictum videtur, vt significet Apostolus eos non intellexisse verbum illud: *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur*; multi ad mysticos sensus confugiunt, & bestiam dici putant homines more beluarum viuentes; sed nunc non erat his locus: nam Exod. 19; non bestia tantum à montis contactu arceatur, sed etiam homo. Quod si bestia est homo more beluz viuens, homo erit sine dubio, qui secundum rationem, & spiritum viuit. Verba Exodi hæc sunt: *Caute ne ascendatis in montem, nec tangatis fines illius: Omnis qui tetigerit montem, morte morietur: Manus non tangeat eum, sed lapidibus opprimetur, aut confodietur iaculis: sine iumentum fuerit, siue homo, non viuet.*

In expositione Græcorum illud videtur duriusculum, quod verba illa: *Et si bestia tetigerit, & cæt.* per se accipiunt nec superioribus adiungunt, cum planè adiungenda videantur. Hoc etiam fuit & illis, & alijs explicandum, cur Apostolus bestiam meminisset tantum, cum lex & de bestia, & de homine loquatur. Sensus ergo horum verborum est, Excusauerunt se, ac petierunt, vt non Deus sibi loqueretur, sed Moses, quoniam vehementer perterriti erant. Non enim poterant sustinere tantum timorem, quantum verba illa incutiebant: *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur.* In quibus: *Et si*, significat etiam si id est, non solum homo, qui montem tetigerit, lapidabitur, sed etiam iumentum. Sed Apostolus non meminit hominis, sed eius; quod maiorem terrorem incusserat Hebræis. Nam hominem, qui contra Dei præceptum, montem tangere auderet, non erat mirum

39 ultimo supplicio affici, & pœnas dare suæ temeritatis. At lapidari tumentum, quod Dei præceptum non sentiebat, & pabuli causa, ad montem accedebat, plenum erat terroris, & minarum. Ita leges ciuiles in grauissimis criminibus, non solum homines occidi volunt, sed etiam iumenta, vt omnes magis timeant, & vehementius illa crimina detestentur. Ita etiam illius supplicij meminit, quod grauius, & diuus videbatur, id est, lapidationis. Grauius enim & diurnius, & ignominiosius supplicium est, lapidibus opprimi, quam etiam iaculis confodi, & nigis terret. Itaque tantum ex verbis Exodi desumpsit, quantum instituto suo satis putauit. Quamuis in nonnullis codicibus Græcis additur, *aut iaculo configitur*. Et ita vertit Erasmus. Verum id non legunt Chrysostomus, neque Theophylactus, neque Oecumenius, neque Theodoretus; neque translatio Syriaca, neque probati codices.

27 *Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit.*] & cetera. Multi hæc connectunt, & ita interpretantur. Ita terribile erat, quod in monte videbatur, vt non tantum populus perterritus fuerit, sed ipse etiam Moses tantus vir, dixerit *Extremus sum & tremebundus*. Ita Chrysostomus, & Oecumenius, & Theodoretus. Verum Theophylactus separare hæc videtur. Quod ego paulò aptius iudico; vt sit sensus: Atque ita terribile erat quod videbatur, hac comminatione: *Bestia quæ tetigerit montem lapidabitur*. Valde terribile reddebatur, quod in monte videbatur. Etenim sicut nos dicimus, cum comparatione: Et ita terribile erat, vt nemo ferre illud posset: Et sine comparatione, quasi aliquid ex dictis colligentes. Atque ita terribile erat omnino quod dicebatur: ita Græci dicunt utroque modo καὶ ἴτω, quod quia valde vsitatum est, probatione non indiget.

Pro quod videbatur, in Græco τὸ φανταζόμενον, quod ita Theodoretus interpretatur, id est, quod visione apprehendebatur, quoniam non videbant ipsam vniuersorum Deum, sed diuinæ gratiæ visionem considerabant. Erasmus vertit: *Et adeò terribile erat visum, quod apparebat.*

Non

Non itaque dicitur, *Quod videbatur*, ac si diceret, quod erat quod deus vera cernebatur, sed, quod ipsis apparebat.

40 *Moyses dixit, exterritus sum, & tremebundus.*] Tantus fuit terror, vt Moyses diceret, *exterritus sum*, & cetera. Hæc verba in Exodo non legimus in eo, de quo nunc agitur, id est, in latrone legis: imo contrarium ex verbis eius intelligi videtur, Exod. 20. *Et ait Moyses ad populum; Nolite timere, vt enim praeberet vos venit Deus, & vt terror illius esset in vobis, & non peccaretis. Stetitq; populus de longe, Moyses autem accessit ad caliginem, in qua erat Deus.* Propterea nonnulli, vt Sanctus Thomas, Lyranus, Caietanus, non ad tempus, quo data est lex, hoc referunt, sed ad visionem rubi ardentis Exod. 3. tunc enim timuit Moses, sicut legimus: *Abscondit Moyses faciem suam, non enim audebat aspiciere contra Deum.*

At minimè conuenit sensui Pauli, in visione rubi hæc dixisse Moysen: loquitur enim Apostolus de rectore legis cum lata est, & de omnibus, quæ tunc acciderunt. Quare nihil ad eius institutum pertinebat loqui de timore alterius temporis. Et si negant hæc dixisse Moysen, cum lex ferebatur, quia scriptum non est: nec tunc cum ipsi volunt, dictum est, quia nec in illo loco scriptum est. Sed, vt in visione rubi, primum Moses timuit, cum rem magnam, & insolitam vidit: deindè timorè deposito cum Deo loquebatur: ita cum ferebatur lex, primum timuit Dei maiestatem, & prodigia magna intuens, & dixit: *Exterritus sum, & tremebundus*: postea à Deo confirmatus, timorem abiecit, & populum bono animo esse iussit.

41 Quare iure Chrysostomus, & reliqui Græci patres timorem Moysi, non ad visionem rubi, sed ad tempus, quo lex ferebatur, retulerunt. Nec mirum videri debet hæc scripta non fuisse in Exodo, cum multa legamus in scriptura prætermissa eo in loco, quo facta sunt, vt illud. 2. Timor. 3. *Quemadmodum autem Iohannes & Mambres resistunt Moysi, ita & hi resistunt veritati.* Aliæ etiam affert Innocentius. III. in capitul. cum Marthæ de celebratione missarum, vbi ait: *Sane multa, tam de*

II 2 verbis,

verbis, quam de factis dominicis inuenimus ab Euangelistis omiſſa, quæ Apoſtoli, vel ſuppleuiſſe verbo, vel, factò expreſſiſſe leguntur. Paulus enim in actibus Apoſtolorum ſic ait: *Memiſſe nos oportet verbi Domini Ieſu, qui dixit: Beatius eſt dare, quam accipere.* Hæc nullus quatuor Euangelistarum deſcripſit. Nullus etiam horum expreſſit, quòd Paulus de Chriſto ad Corinthios ſcribens ait: *Viſus eſt pluſquam quingentis fratribus ſimul, deinde viſus eſt Iacobo, noniſſimè autem, tanquam abortiuo, viſus eſt & mihi.*

Sed acceſſiſtis ad Sion montem.] Singulis quæ dixit, nunc ſingula opponit, vt doceat eos multò maiora beneficia à Deo accepiſſe, quam patres veteris teſtamenti, inexcusabiles eſſe, ſi Chriſti verbis, & promiſſis non crediderint, vt nullis terroribus ab Euangelio dimouèantur. Quoniam ergo dixerat: *Non enim acceſſiſtis ad tractabilem montem,* opponit illi monti Sinai, montem Sion, *Sed acceſſiſtis ad montem Sion,* Obſcurum eſt autem, quid intelligat in monte Sion, & cur dicat, *acceſſiſtis,* & veteres acceſſiſſe ad montem tractabilem.

Theophylaſtus, & Oecumenius cælum intelligunt in monte Sion: Mihi potius Eccleſia intelligenda videtur, iuxta illud Pſalm. 2. *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, prædicans præceptum eius.* De quo etiam monte dictum eſt Iſa. 2. *Venite aſcendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis eius, quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ieruſalem.*

Senſus autem omnium verborum eſt. Hebræi olim, cum legem erant accepturi, vt Deum timerent, & verbis eius crederent, atque obedirent, iuſſi ſunt, venire in montem Sinai, & c. vos autem vt Deum amatis, eius verbis, promiſſiſq; credatis, & ab eo nunquam recedatis, adducti eſtis non in montem illum corporeum, & nihil præterea habentem, ſed in Eccleſiam Chriſti omnibus ſpiritualibus bonis refertam?

Et ciuitatem Dei viuentis Ieruſalem cæleſtem.] Adducti eſtis non vt terrenis bonis fruamini, vt illi, qui legem ſeruabant

ſeruabant in monte terreno datam: ſed vt fruamini admirabili illa felicitate, quæ in cæleſti ciuitate Ieruſalem ſeruat, legitime, pro Dei verbo, certantibus. *Ieruſalem cæleſtem* vocat illam eadem ciuitatem, quam eleganter deſcripſit Iohannes Apocalyp. 1. *Et oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem, ſcendentem de cælo à Deo, habentem claritatem Dei.* & cæ. Quam ciuitatem, *Dei viuentis* appellat, vt perpetuam futuram doceat, eam enim conſtituit Deus, qui nunquam mori poteſt, cuius viſione ciues eius beatantur.

Et multorum millium Angelorum frequentiam.] Adducti eſtis, non vt terroribus iulgorum, & tempeſtatum, & tubarum terreamini, ſed vt æternum viuatis cum cætu, & congregatione innumerabilium Angelorum. Vbi Interpres vertit *frequentiam,* eſt πανηγόρη, qua voce propriè Græci ſignificant publicum conuentum, publicæ ali cuius celebritatis cauſa factum: cum ſcilicet die feſto, ludis ſolem nibus, aut celebri mercatu, tota aliqua gens in vnum locum conuenit, vt in Græcia fiebat ludis Olympicis. Inde frequens eſt apud Græcos hoc nomen coniungere cum feſtis, theatris, aut ſpectaculis, & publicis gaudijs. Quare congregationem Angelorum, qui conueniunt, vt Deo fruereantur, & ſemper dies feſtos, ac lætos agerent, eleganter πανήγυρη, appellauit. Theophylaſtus: vbi enim panegyris, hoc eſt, ſolemne totius populi conuentus eſt, ibi, eſt lætitia.

Et Eccleſiam primitiuorum, qui conſcripti ſunt in cælis.] Acceſſiſtis non ſolum ad Angelorum feſtam frequentiam, ſed etiam ad congregationem ſanctorum noui teſtamenti, qui tam conſcripti ſunt in cælis id eſt, vt hæredes cæleſtis felicitatis recepti. Quasi dicat: videte Apoſtoloſ, & martyres, qui hic pro Chriſti gloria, & Euangelio fortiter dimicauerunt, & nunc cum Chriſto regnant in cælo: vos vocati eſtis, vt illorum felicitatis, & regni conſortes ſitis. Hoc autem, quia recens exemplum erat, & multos illorum viderant, atque amauerant, multum Hebræos excitabat ad permanendum in Euangelio; & cum illis viuere in beatitudine incurſiſi-

mum putabant. Primos igitur sanctos qui iam obierant, appellat primitiuos, id est, primogenitos Græcè. *πρωτότοκος.*

Et iudicem omnium Deum.] Accessistis ad Christum, qui iudex omnium constitutus est, atque ita & vobis dignam vestris laboribus, & patientia mercedem reddet, & eos, à quibus nunc vexamini, supplicij debitis afficiet.

Et spiritus iustorum perfectorum.) Accessistis ad animas veterum patrū iam perfectas, siue consummatas, id est, beata Dei visione fruētes, vt supra exposuimus, cap. 11. n. 115. Itaq; cū dixit. *Et Ecclesiam primitiuorum,* de sanctis noui testamenti loquitur, nunc autem de sanctis legis naturæ, & veteris testamenti, vt rectè exponit Theophilactus. Quorum spiritus perfectos dicit, ac si diceret: Accessistis ad eorum spiritus, quorum fidem vobis imitandam proposui, qui & si diu visione Dei caruerint, quia pretium redemptionis humanæ solum non erat, iam tamen Deum vident, & vos ad eandem beatitudinem vocant, si modò eorum fidei imitatores fueritis.

Et testamenti noui mediatorem Iesum.) Mediator noui testamenti dicitur Iesus, quia effecit, vt nos remissionem peccatorum, & vitam æternam consequamur, quæ in testamento promittebatur, sicut dixit. cap. 9. *Et ideo noui testamenti mediator est, vt morte intercedente in redemptionem earum prauaricationum, quæ erāt sub priori testamento, remissionem accipiant, qui vocati sunt æternæ hereditatis.*

Sed quorsum hoc dicit? Poterant illi dicere, Quomodo nos poterimus peruenire ad beatitudinem istam primitiuorum, & spirituum perfectorum? *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius?* Ne, inquit, timeatis, relicto enim Mose, accessistis ad eum ipsum, per quem æterna hereditas, & peccatorum remissio obtinetur. Ipse vobis vires, & animos suppeditabit, vt hæc bona consequamini. Ac si diceret: Non accessistis ad Moysen, qui dedit ille quidem testamētum, sed mediator esse ad hereditatis consecutionem non potuit vt Christus.

Et sanguinis

Et sanguinis asperisionem.] & cat. Magis explicat, 46 quod obscurius erat dictum, ac si dicat: si vos conscientia peccatorum deterret, ac timeatis, ne per eam, cœlum ingredi prohibeamini, ne timeatis: accessistis enim ad asperisionem sanguinis Christi, id est, venistis ad Ecclesiam, in qua per sanguinem Christi à peccatis emundamini. Alludit autem ad veterem legem, in qua sanguine asperso mundabantur, de quo dixit cap. 9. *Et omnia penè in sanguine, secundum legem, mundantur, & sine sanguinis effusione, non fit remissio.* Vbi nos habemus sanguinis asperisionem, in Græco est, *ἀματι παντισμα,* id est, *Ad sanguinem asperisionis.* Ita legunt Theophilactus, & Oecumenius, sed Chrysostomus legit vt nos, si eius interpreti credimus, qui vertit: *Et ad sanguinis asperisionem,* hoc est, emundationem, certe Græcus codex, quem Syriacus secutus est, ita habuit, ipse enim vertit: Et ad sanguinis eius asperisionem: Ad sensum nihil refert, si enim dicamus, *Ad sanguinē asperisionis,* intelligim⁹, ad sanguinē, qui super homines aspergitur vt eos sanctificet. Si dicamus, *Ad asperisionem sanguinis,* intelligimus, ad sanctificationem, & emundationem, quæ fit per sanguinem Christi, quod idem est. 47

Melius loquentem quam Habel.] Non est intelligendum, *Melius loquentem,* quàm sanguis Habelis loquitur, vt plerique exposuerunt, quoniam in Græco est, *παρὰ τοῦ Ἀβελ* id est, quàm ipse Habel, non enim potest cū dicitur, *τοῦ* masculini generis subaudiri, *ἄμα,* quod neutrius generis est. Præterea Apostolus respicit ad id, quod capitulo. 11. scripserat: *Et per illam defunctus adhuc loquitur,* quo in loco nō sanguinem Habelis loqui dixit, sed ipsum Habelem loqui per fidem. Quod, cū ita sit, videtur cōmunis omnium ferè patrū, & Doctorū expositio non satis germana, sanguinem Christi melius loqui, quàm sanguinem Habelis, quoniam sanguis Christi misericordiam, & remissionem peccatorum petit, sanguis vero Habelis vindictam. Vera huius loci intelligentia ex verborum illorum cap. 11. expositione desumēda est, quæ suo loco, nu. 9, & 10. ita exposuimus. Per fidem defunctus

Habel loquitur, id est, interemptus est, sed non etiam eius gloria, & memoria. Ita etiā defunctus loquitur, quia Deus post eius mortem, curam illius habuit, & sanguinem eius ad se clamare testatus est, quasi vindictam petentem. Ita nunc, sanguis Christi melius loquitur, quam Habel, quia multo melius manet in memoria Dei, ut per eum peccata remittat, & in maiori gloria est apud Deum, pluris ab illo fit, quam Habel. Præterea loquitur melius, quam Habel, quia Habel per sanguinem suum loquens, petit vindictam; Christi autem sanguis veniam, & remissionem petit.

Atque ita sensus communis patrum germanus est, cum præsertim fieri potuerit ut non fuerit Scriptum *παρὰ τοῦ Ἀβὲλ*, sed *παρὰ τὸ Ἀβὲλ*, ut subaudiatur *αἷμα*, id est, sanguinem, ita ut alludat Apostolus ad illud Gen. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra*. Hoc ex Chrysostomo intelligi videtur, qui ait: Num Habel sanguis locutus est. Ita est, inquit, nam & supra dixit: Et per eam hæc est per fidem, adhuc usque mortuus loquitur: Et iterum dixit Deus: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra*. Et Theodoretus hæc verba exponens, reddit rationem: sanguis enim Habel canitur, hic autem etiam hominum salutem operatur & cæt. sanguinem igitur cum sanguine confert. Ita etiam Oecumenius, & Theophylactus, qui etiam hæc addidit: Diuus autem Cyrillus sic intellexit, quod sanguis Habelis clamauerit aduersus occiforem, Christi autem sanguis pro nobis loquitur ad patrem. Hæc Theophilactus.

videte ne recusetis loquentem.] Putare quispiam posset nunc dicere Apostolum, Ne recusetis asperisionem sanguinis loquentem, id est, ne abijciatis sanguinem Christi, remissionem peccatorum petentem: ne ad Iudaismum redeunt, æternæ vitæ possessione priuimini: vel iuxta Græcorum lectionem: videte, ne recusetis sanguinem asperisionis loquentem.

At hoc posterius conuenire non potest (quamuis non nulli ita intellexerint) quoniam *loquentem* masculini generis est: sanguis autem neutrum nomen est apud Græcos

Græcos ut diximus, Lectioni nostræ Translationis conuenire poterat, quoniam *παρὸς υἱός*, id est, asperisio masculinum est.

Sed verba sequentia ostendunt, non ad sanguinem, aut ad asperisionem sanguinis, sed ad ipsum Christum hæc esse referenda: *Multo magis nos, qui de calis loquentem nobis, auertimus: cuius vox mouit terram tunc & cæt.* Respicere videtur Apostolus ad id, quod supra dixerat. *Et vocem verborum, quam qui audierunt, excusauerunt se, ne eis fieret verbū* id est, territi, reiecerunt vocem Dei, & Deum sibi loqui noluerunt, sed Mosem, ac si dicat: videte itaque vos ne recusetis, id est, ne reiiciatis Christum vobis loquentem ut illi: videte ne Mosem vobis magis loqui velitis, quam Deum, id est, ne relicto Christo ad legem Moysis redeatis, ut etiam Theodoretus interpretatus est. Sed hæc melius in verbis sequentibus explicabimus.

Si enim illi non effugerunt recusantes eum, qui super terram loquebatur] Si illi non effugerunt supplicium, qui Deum, sibi in monte loquentem, audire recusarunt. Chrysostomus, & Theophylactus, & Oecumenius Mosem dici putant eum, qui super terram loquebatur: At filij Israel non reiecerunt Mosem sed Deum dicentes Moysi: *Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne forte moriamur*. Exo. 20. Quare nullo modo ita hæc intelligi possunt, nisi dicamus Pauli sensum esse: Ne contemnatis Christum. Si enim illi, qui legem Moysis transgressi sunt non effugerunt supplicium, quanto minus vos effugietis, si legem Christi transgrediamini.

At nihil de transgressione mandatorum legis locutus fuerat, neque hoc ad id, quod agebat Apostolus, quidquā pertinet, qui totus erat in commemoratione eorum, quæ facta sunt, cum lex vetus ferebatur. Sed & prior illa interpretatio, difficultate magna non caret; quoniam illi, qui Deum loquentem recusarunt, neque villo supplicio affecti sunt, neque digni videntur, qui afficerentur, quando quidem non præ Dei contemptu, aut odio, id dixerunt, sed, ut ipsa scriptura testatur, timore perterriti: Nec obedire Deo detestabant, dixerunt enim: *Loquere*

tu nobis, & audiemus. Illud etiā difficile, quod Christus etiā super terram locutus est, in terra enim erat, cum legem suam tulit: Paulus autem dicit non esse recusandum eum qui de cœlis loquitur.

Mihi multum de hac re cogitanti videtur Paulus minime respicere ad illam recusationem, cum Deum sibi loqui volebant Hebræi; sed Mosem; quoniam, ut probatū est, Deo illi quidem obedire volebant, sed timebant ne morerentur, si Dominum diutius audissent loquentem, 51 Quod manifestius fit ex Deuter. 5. ubi iterum Moses refert verba, quæ tunc sibi locuti sunt filij Israel, & addit: *Quod cum audisset Dominus ait ad me: Audivi vocem verborum populi huius, quæ locuti sunt tibi: bene omnia sunt locuti. Quis det talem eos habere mentem, ut timeant me, & custodiāt vniuersa mandata mea in omni tempore, ut bene sit eis, & filiis eorum in sempiternum.* Quare non dixit Apostolus supra, eos recusasse loquentem, sed excusasse se ne sibi verbum fieret. Respicit ergo ad id, quod non multo post contigit cum recusarunt, & reiecerunt eum ipsum Mosem, quem sibi prius loqui maluerant. Historia est in. 32. cap. Exodi, cuius verba retulit Stephanus Act. 7. in hunc modum, *Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine cum Angelo, qui loquebatur ei in monte Syna, & cum patribus nostris, qui accepit verba vitæ dare nobis. Cui noluerunt obedire patres nostri, sed repulerunt, & auersi sunt cordibus suis in Ægyptum, dicentes ad Aaron: Fac nobis Deos, qui præcedant nos, Moyse enim hic, qui eduxit nos de terra Ægypti, nescimus quid factū sit ei.*

Hoc ergo ait: *Videte, ne recusatis, & reiiciatis loquentem τῶν λαλῶντων, eum, qui vobis nunc loquitur, id est, Christum: videte, ut ei obediatis, nec, ut illi corde reuerfi sunt in Ægyptum, vnde à Deo per Mosem educti erāt ita vos reuertamini ad Iudaismum, à quo per Christum educti estis. Nam si illi, qui Mosem in terra sibi loquentem audire noluerunt, sed repulerunt, non effugerūt supplicia diuina, sicut capitul. 2. dictum est: *Si enim, qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuenticatio, & inobedientiā accepit insulam mercedis retributionem &c.**

Multo

Multo minus nos effugiemus si Christo non obtemperamus. Ideo in eodem loco addidit: *Quo modo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem.* Ut enim cap. 2. ab Angelis ad Christum argumentatur, ita nunc à Mose ad eundem Christum. Nec recte exponeretur, si diceremus: Eum qui super terram loquebatur esse Deum siue Angelum, qui loquebatur in terra, cum Exod. 20. legamus. *Hæc dices filiis Israel: vos vidistis, quod de cælo locutus sim vobis*

Mosem ergo intelligamus, cum Chrysostomo, & Theophylacto, & multis. Christus vero est, de quo ait: *Qui de cælis loquentem nobis auertimus, non quod ille super terram locutus hominibus non fuerit: sed quod post ea per Spiritum sanctum à se missum locutus est de cælo, ut multi exponunt. Vel etiam, quod eo tempore, quo Paulus hæc scribebat, loquebatur de cælo exhortans Hebræos per Paulum, & per alios Apostolos, qui ad eos scripserūt id est, per Petrum, & Iacobum, nec non per internas inspirationes, ut in fide suscepta permanerent, & persecutiones contemnerent.*

Atq; hoc mihi videtur germanius: nō enim dicit: *Qui de cælo locutum nobis auertimus: sed de cælo loquentē.* 53 Recte etiam dicere possumus Christum, etiam cum in terris docebat, de cælo locutum nobis fuisse, quoniam etsi in terra loquebatur, de cælo venerat & in cælo erat, sicut ipse ait Iohan. 3. *Et nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, filius hominis qui est in cælo.* Sed quod ante hoc dixi, magis placet.

Atque hæc iuxta verba nostræ Translationis dicta sint, nam Græca multo sunt apertiora, quæ ita habent: *Multò magis nos enim, qui de cælo, auertentes, id est, repellentes eum, qui de cælo venit ut doceret nos. Ita legisse videtur Theodoretus. At alios codices habuisse, ut nunc legit in terpres, Trāslatio Syriaca declarat, in qua legimus *Quanto magis nos, si auersemur enim, qui nos alloquitur de cælis?* Et Chrysostomus, & Theophylactus omnino eodē modo legisse videntur, si eorum interpretationem attendamus aut certe si non legerunt, loquentem, subaudiendum esse putauerunt, quoniā ita prorsus exponunt ut est in nostra translatio*

translatione. Oecumenius quidem ita, vt illi, interpretatus, docuit subaudiendum esse loquentem vt est in Græco eius codice.

- 54 Illudque obseruandum ad eam interpretationem, quã reliquis anteposuimus, hos tres patres non subaudire, aut interpretari locutum, sed loquentem. Hoc enim notandum vbi nos habemus: *Eum, qui super terram loquebatur, pro eo esse in Græco oracula reddentem, quod rectè Mose conuenit, qui ea, quæ à Deo audiebat, loquebatur. Et vbi ait: Qui de cœlis loquentem nobis auertimus pro Auertimus. Erasmus vertit Auersamur. Sed & ioster interpres eodem verbo vsus est Tit. 1. vbi ait: Non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate quod Erasmus vertit Auersantium veritatem, sed idem est sensus interpretis Auersantium se à veritate. Et nunc Qui de cœlis loquentem nobis auertimus, qui recedimus à loquente, qui repellimus loquentem, qui audire nolumus,*

Cuius vox mouit terrã tunc, nunc autè & c.] Relictis itaque illis, quæ cum lex dabatur, gesta sunt, ad coniunctam tempore historiam transiit Apostolus, quam ad illorum instructionem aptissimam iudicauit. Docet quis sit, qui de cœlis nobis loquitur, idem videlicet, qui tunc legem dedit & terram mouit, & nunc promittit non solum terrã se moturum esse, sed etiam cœlum, id est, qui ad eò potens est, vt, licet tunc mirabilia fecerit, multò nunc sit mirabiliora facturus.

- 55 Profert autem his verbis testimonium Haggæi, capit. 2. quod huiusmodi est, *Quia hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cœlum, & terram, & mare, & aridam. Quæ verba latine, vt arbitror, exposuimus in commentarijs eiusdem Prophetæ cap. 2. à numero. 20. vsque ad. 29. & Paulum cum Propheta cõciliauimus. Inde nunc breuiter mutuabimur, quæ ad huius loci explanationem pertinent, cætera fusius suo loco legentur. Moueri, siue commoueri dicuntur ea, in quibus res nouæ, & admirabiles sunt, siue lætæ sint, siue tristes, quarum admiratione moueri, & quasi pulsari videmur vt Psalm. 67. *Dens cum egrederis in conspectu populi tui, cum pertransires in deser-**

in deserto, terra mota est. Non dicit terræ motum vllum cõtigisse, vt multi existimant, nusquã enim id legimus, sed vehementer admirata est, res miras, & prodigiosas vidit vnde sequitur: Etenim cœli distillauerunt à facie Dei Sinai & c. Psalm. 113. Montes exultastis sicut arietes, & colles, sicut agni onium. A facie Domini mota est terra. Pl. 95. latentur cœli, & exultet terra, commoueatur mare, & plenitudo eius, scilicet, gaudio. Vt enim admiratione, ita etiam lætitia, & tristitia, & alijs affectibus homines commouentur, & ad eorum similitudinem commoueri dicuntur inanimata. Atque ita sequitur: Gaudebunt campi, & omnia, quæ in eis sunt.

Hoc ergò nunc ait Paulus: Vox Christi manentis qui dem in cælo, sed per Angelum in monte Sinai loquentis 56 cum lex illa ferebatur, mouit terrã partim terrore prodigiorum, quæ visa, & audita sunt, partim lætitia, quod legẽ à Deo acciperet. Sed postea per Haggæum prophetam promittit ad aduentũ suum, qui novã vniuerso orbi legẽ erat laturus, se nõ solum terrã moturum sed etiam cœlum; vt intelligatur eum, qui venit, nõ esse de terra terrenum, sed de cœlo cælestẽ, ac multò maiore esse Mose, per quem lex verus lata est. Quo modo motum est cœlum? In Angelis filio Dei in mundum veniente, mira fuit exultatio, & admiratio, & in terras descenderunt, & cecinerunt Gloria in altissimis Deo. Sed & in ipsis cœlis tunc stella apparuit, & circa illa tempora, noua, & insolita signa visa sunt. De terra Dauid vaticinatus est Psalm. 95. *Commoueatur à facie eius vniuersa terra, dicite in gentibus, Quia Dominus regnauit.* Atque vbi Paulus ait: *Adhuc semel, apud Haggæum in nostra translatione est: Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cœlum & cæter. hoc est, Post modicum tempus commouebo sicut Ioha. 14. Adhuc modicum & mundus me iam non vides.* Pro quo. lxx. quos huius Epistolæ Græcus interpretes imitatus est, vertorũt, adhuc semel, quoniã ΠΑΝ vtrũq; significat, vñũ & semel, & vtrũq; ppheta significauit. 57

Sensum autem Prophetæ, qui in translatione. lxx. latebat Paulus subtiliter, & elegãter eruit in huc modũ. Ego terrã iã aliquãdo cõmoui, cum legẽ per Mosem dedi, sed adhuc semel commoturus sum terram, & cœlum, cum legẽ per me ipsum

me ipsum dabo meliorem. Et dicit: *Adhuc semel*, quasi dicat. Non iterum postea faciam, non iterum commouebo cœlum, & terram, vt legem aliam feram, hæc enim perpetua, & immobilis futura est. Quod magis explicat versiculo sequenti.

Quod autem adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem] & cœt. Hoc est, cum dicit per Prophetam, *Adhuc semel*, declarat legem illam, quam per Moysen tulerat, fuisse transferendam, id est, abrogandam, atque mutandam, vt altera succedat, quæ immobilis sit, & transferri non possit. Hanc legis abrogationem vocat, *mobiliū translationem*, quoniam lex illa ceremonias mobiles habebat. Instituta enim erant tantum vsque ad aduentum, & passionem Christi, sicut ait idem Apostolus Gal. 3. *Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est, donec veniret semen, cui promiserat; ordinata per Angelos in manu mediatoris.* Præterea ceremoniarum legis significabant Christum venturum, atque moriturum, atque ideo mobiles erant, quoniam post Christi aduentum, atque passionem falsa erat earum significatio, nec retineri poterant, quia quod illa faciendum significabant, iam factum erat. Et hoc est quod dicit, *Declarat mobiliū translationem, tamquam factorum.* In quo tamquam non similitudinem indicat, sed veritatem, ac si dicat, sicut rerum, quæ verè factæ, & impletæ sunt. Translatis autem mobilibus, manebunt immobilia, id est, noua lex, cui altera non est successura, nec mobilis est, vt prior. Et *Translationem* dixit, vt cap. 7. *Translatio enim sacerdotio necesse est, vt & legis translatio fiat.* Hoc dixit Apostolus, vt sciant quanti facere debeant legem Euangelicam & vt nullo modo ab ea, quæ immobilis est, dimoneatur.

Itaque regnum immobile suscipientes] & cœt. *Regnum immobile* est lex Euangelica, per quam regnat Christus in nobis, non Moyses, qui regnabat in veteri lege, & cui omnes obediebant. Per eam etiam à seruitute diaboli liberamur, & in veram libertatem filiorum Dei restitui mur. De quo dictum est Luc. 1. *Vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi in sanctitate, & iustitia, coram ipso, omnibus diebus nostris.* Et Matt. 12. *Igitur peruenit in vos regnum*

regnum Dei. Et Luc. 17. *Regnum Dei intra vos est*, id est, vos expectatis regnum Dei, quo ab omnibus inimicis liberemini, iam illud inter vos habetis: iam, credentes in me, & mihi adhaerentes, liberantur à seruitute Diaboli. Hinc etiam reges efficiuntur, quia veram libertatem consequimur, & regnū Dei, quia ita Deus regnat in nobis Apo. 1. *Et fecit nos regnum, & sacerdotes Deo, & patri suo.* Et cap. 5. *Et fecisti nos Deo nostro reges* (ita enim legendum est) *& sacerdotes, & regnabimus super terram.* Hoc ergo ait: quando quidem regnum Christi suscipimus, & legē eius immobilem, demus operam, vt gratiam acceptam in nobis cōseruemus, & illi seruiamus cum metu, & reuerentia, ita vt omnino illi placeamus. Quasi dicat; Abijciamus vetera, quæ iam transferunt vt mobilia, & id, quod immobile est, & per quod Christus in nobis regnat, teneamus, & nihil aliud nobis curæ sit, quàm, vt illi omni ratione placeamus.

Quare vbi habent nonnulli codices, *Habemus gratiam* legendum est, vt est in Græco, *Habeamus.* Et vbi rectè legitur apud nos: *Per quam seruiamus*, in quibusdam codicibus Græcis est *ἀετρεύομεν*, seruiamus, cum legendū sit *ἀετρεύομεν*, quod est *seruiamus*. Verumque ostendit translatio Syriaca, quæ habet, *Proinde ergo cum accipiamus regnum immobile, amplectamur gratiam, per quam seruiamus ac placeamus Deo cum reuerentia, & timore.* Chrysostomus, & Theophylactus, & Oecumenius sine dubio legunt, *Gratiam habeamus*, & interpretantur gratias agamus, sed vtrum *seruiamus* legērint, an *seruimus*, non æquè constat. Vtrumque conuenire potest eorum interpretationi. In Latinis codicibus legitur *seruiamus*; quæ mihi probabilior lectio videtur. Nam si hortatur illos, vt gratiam conseruēt, rectè ostendet quorsum eam conseruari velit; Vt per eam Deo placentes, seruiamus. Quamuis & altera lectio probabilem etiam sensum habeat. Erasmus vertit: *Habemus gratiam, per quam ita colamus Deum, vt illi placeamus.* Græci codices variant culpa librariorum, quibus facile fuit, ω, vertere in, ο, & è contrario. Vbi autem habemus

Per quam

Per quã seruiamus placentes Deo, in Græco est *Perquam seruiamus Deo bene placentes*, id est, ita vt ei valde placeamus, *Cum metu, & reuerentia.* Pro metu est *αἰδώς*, quod vocabulum proprie pudorem significat, quod Theophylactus ita interpretatur. Hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inuerecundum, quin etiam exterior facies verecundiam habeat erga homines. Ita etiam fere Oecumenius: Pudorem, inquit, habeamus erga omnes. Interpretes *verecundiam* vertit. 1. Tim. 2. *Cum verecundia & sobrietate ornantes se.* Pro reuerentia est *εὐλαβείας*, quod proprie timorem significat, & reuerentiam. Vt cap. 5. huius Epistolæ: Ex auditus est pro sua reuerentia. Et *εὐλαβείας*, vertere solet timoratus, vt Act. 8. *Curauerunt autem Stephanum viri timorati.* Et Luc. 2. *Et homo iste iustus, & timoratus.* Itaque Chryllostomus, & Theophylactus, & Oecumenius *metum*, siue pudorem, erga homines esse volunt, *reuerentiam* erga Deum.

Mallet vtrumque ad Deum referri, vt scilicet ita Deo seruiamus, vt semper coram illo pudorem habeamus, quod ita ignaue, & tepide eum colamus. Cum reuerentia vero, id est, cum timore filiorum, vt nihil nobis grauius, aut molestius sit, quam illam offendere, vt semper illum magni faciamus, & diligentissime vitemus, quid quid ei ingratum esse senserimus. Quod autem Interpretes non vertit *cum pudore*, sed *cum metu*, non est alienum à nominis ipsius significatione, ita enim de verecundia scribit Aristoteles lib. 4. Ethicorum ad Nicomachum cap. 9. Itaque diffinitur timore, timorque dicitur de decoris quiddam, & fit perinde, atque circæres formidolosus timor fieri solet & cæt. Et Damascenus lib. 2. de fide cap. 15. ait: Verecundia (*αἰδώς*), timor est ex expectatione conuicij, & hic affectus optimus est & cæt. Quare cum ait, *cum metu*, non quemuis metum intelligimus, sed merum de decoris, quo timemus, ne à Christo in iudicio extrema ignominia notemur.

Etenim Deus noster ignis consumens est. Ex cap. 4. Deuteronomij hæc desumpsit, in quo ita legimus: *Cave ne quando obliuiscaris pacti Domini Dei tui, quod pepigit tecum, & facias tibi*

vias tibi sculptam similitudinem eorum, qua fieri Dominus prohibuit, quia Dominus Deus tuus ignis consumens est, Deus amulator. Quæ tacite mihi videtur vsurpasse, ne legem simul & Euangelium custodire vellent & Mosem cum Christo coniungerent: ac si diceret: Deus non patiebatur se coli cū idolis, nec nūc patietur, ita Euangelium custodiri, vt simul legem necessariã esse existimetis: Deus amulator est, non solum affigere potest inimicos suos, sed etiam penitus consumere, vt ignis.

Alludere etiam mihi videtur ad id, quod cap. 10. dixerat: *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia; terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis amulatio, qua consumptura est aduersarios.* Sed quorsum hæc nunc? Ne forte putarent transisse cum veteri testamēto terrores, & supplicia Dei, sed recordarentur etiam ad tempora noui testamenti pertinere verba Mosi, *Deus tuus ignis consumens est.* Atq; ideo non dixit *Dominus Deus tuus*, vt est in Hebræo, & apud Iux. quos semper sequi solet: sed, *Deus noster*, ac si dicat: Nō solum Deus hoc faciebat, cum erat Deus illorū, sed nūc etiã, cum Deus est eorum, qui in Euangelica lege viuimus. At quid præcessit, cuius nunc rationem reddat dicens *Etenim Deus noster ignis consumens est?* Interpretes Theophylacti, vbi nos habemus, *Cum reuerentia*, vertit, *Cum religione*, iuxta quã interpretationē ait Theophylactus. Deus noster ignis est, ac oportet religiosos esse nos, ne consumamur, periti de ac cōtēptores & cæt. sensus ergo est: seruiamus Deo cū metu, & reuerentia: nã Deus noster ignis cōsumēs est, & metu ac reuerentia carentes consumpturus est.

CAP. XIII.

CHARITAS fraternitatis maneat in vobis. Prosequitur quod cæperat de moribus, ad ea maxime eos adhortans, in quibus, aut labi cæperant, aut periculum erat, ne laberentur. Et quoniam odio tentari poterant eorum, à quibus persecutiones patiebantur, aut ipsi, interfe-

diuifi, & fugari, remittere aliquid poterant de caritate mutua, *Caritas*, inquit *fraternitatis maneat in vobis*. Nec dixit *Caritas fraternitatis sit in vobis*, sed (vt adnotarunt Chrysostomus, & Theophylactus) *maneat in vobis*, id est, manere in ea caritate, qua iam diu floretis. *Caritas fraternitatis* dixit interpres pro *caritas fratrum* siue *amor erga fratres* *φιλαδελφία*, Theodoretus: Compositio autem nominis intensam caritatem significat: Ex *φίλος*, enim, & *ἀδελφός*, id est, ex amico, & fratre nomen composuit &c. Ita vertit Rom. 12. *Caritate fraternitatis inuicem diligentes*, id est, mutuo vos amantes caritate fraterna: vbi male quidam legunt *Caritatem fraternitatis inuicem diligentes*, & ipsam caritatem diligendam esse interpretantur, cum dicens *Inuicem*, aut apertius Græcè *ἐς ἀλλήλους* manifeste doceat Apostolus, non de amore caritatis ipsius, sed de amore fratrum se verba facere. Et. 1. Thess. 4. *De caritate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos a Deo didicistis, vt diligatis inuicem*. Et. 1. Pet. 1. *In caritatis amore, simplici ex corde diligite attentius*, id est, attendite, vt vos mutuo, simplici corde diligatis.

Cæterū vbi ait, *maneat in vobis*, in quibusdā Græcis codicibus deest *in vobis* & tantum legitur: *Caritas fraternitatis maneat*. Ita legerunt Chry. Theo. Oecum. Sed habuisse alios codices *In vobis*, argumento est Syriaca Translatio quæ habet: *Caritas fraterna maneat in vobis*, præsertim cum constet subaudiendum esse, si non legatur.

Et hospitalitatis nolite obliuisci. Non dixit *Hospitalites estote*, sed, *hospitalitatis nolite obliuisci*, quia scilicet iam diu in fratres vti soletis. Hoc autem dicit, quoniā spoliati bonis suis, & in paupertatem redacti, tardiores ad sumptus hospitalitatis effici potuerunt, vt adnotat Chryf. & Theop.

Per hanc enim placuerunt quidam Angelis hospitio receptis] Locus celebris est, in quo extra cōtrouersia est apud eos, qui Græcè sciunt, Interpretem vertisse *latuerunt*, quod manifeste significat verbū *ἐλάθον* & errore librariorum possum fuisse *placuerunt*, cui verbo nihil est, quod respondere possit in Græco: quamuis in plurimis codicibus Latinis legatur

legatur *Placuerunt*, & multos ex Latinis! expositoribus ita legisse constet. Græca ita se habent ad verbū *Per hanc enim latuerunt quidam hospitio excipientes Angelos*, aut potius, cū Angelos hospitio recepissent, ideo enim interpret vertit: *Angelis hospitio receptis*. Quæ Eras. & reliqui, quos dixi ita interpretantur. Per hanc enim quidā insciētes, Angelos hospitio exceperūt. Ita interpretari sunt Græci patres, ac si dicat: Tāta est hospitalitatis dignitas, vt per eā quidā Angelos hospitio exceperint, cū Angelos esse ignorarēt. Chryf. Attendis quantus honor, quantū lucrum? Quid est *Latuerunt*? Hoc est, Nescientes, in hospitio receperūt, propterea multa merces est, quia nesciēs eos Angelos esse, in hospitio recepit; nam si cognouissent, nihil magni fuisset. Hoc magis explicat in secūda cōcione de Lazaro his verbis: Pro foribus sedēs (Abrahā) introducebat prætereūtes omnes: Et quæ admodū piscator iacto in mare reti piscē quæ attrahit: attrahit autē frequēter & aurum, & margaritas: itidem & hic reti captans homines, piscatus est tandē & Angelos, quodq; mireris, etiā insciens. Id quod & Paulus in huius laudibus dixit: *Seclare hospitalitatem, per hanc enim quidam insciētes, hospitio exceperunt Angelos*. Ac recte dixit, *Insciētes*: nam si sciens illos exceperet tāta cū humanitate, nihil magni, miriue fecisset: sed hæc tota laus, quæ odignans, qui nā essent, qui præteribant, neq; aliud esse credēs, quā homines viatores, cū alacritate vocauit intro &c. Eodem modo interpretatus est ho. 4. r. in Gen. Eadē est sentētia Theoph. Oecum. Theod. Et de Abrahā, & Lot hoc dictū putāt, ad quos Angeli diuerterūt, vt legimus Gen. 18. & 19.

Huic celeberrimæ expositioni primum obijcere possumus Abraham non insciēte exceperisse Angelos, ita enim scriptum est Gen. 18. *Apparuit autem ei Dominus in conualle Mambræ &c. Cumque cleuisset oculos suos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum, Quos cū vidisset, cucurrit in occursum eorum, de ostio tabernaculi, & adorauit in terrā. Quorsum in terrā adoraret, si homines viatores credidisset? aut quid illi magni præse ferebant, vt à tanto viro adorarentur, si homines crediti fuissent? Augēt quod sequitur: *Et dixit, Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas fernam tuam.**

Quo in loco glossa Angelos ab eo cognitos fuisse docet, & Ecclesia canit: *Tres vidit & unum adoravit*. Augustinus sermone. 62. de tempore, Tribus occurrit, & unū adorat. Trina unitas, & vna Trinitas. Idē ait sermone. 70. & latius hoc ipsum docet lib. 2. de Trin. cap. 11. & 12. Hilarius li. 4. de Trin. in medio: Abraham conspectis Tribus, unū adorat, & Dominum confitetur. Scriptura asserit tres viros edidit, sed Patriarcha non ignorat, qui & adorandus sit, & confitendus. Indiscreta assistentium species est, sed ille Dominum suum fidei oculis, & visu mentis agnouit. Augustinus. q. 33. in Gen. An intelligebat unum ex eis Dominum, & alios Angelos? An potius in Angelis Dominum sentiens, Domino potius, quam Angelis loqui elegit? Quod autem confirmare poterat, Abraham eos homines existimasse, quia cibum illis obtulit, & pedes eorum lauare volebat, facile dissoluit Glossa dicens: sed hospitalitatis officia etiam Angelis exhiberi possunt, cum ex elementis corpoream formā assumunt. Quod Abraham intelligens, deitatem in unitate adorabat, & dispensationi Angelicæ in forma visibili ministrabat & cat.

6 Præterea, unde probari potest Abraham præstitisse virtute hospitalitatis, cū nihil hac de re legam⁹ in scriptura? Tertio. Quorsum dicit Apostolus eos insciētes excepisse Angelos hospitio, nihil enim ad rem pertinere videtur *In sciētes?* maior esset hospitalitatis prædicatio, si tanti eam à Deo fieri diceret, ut Angeli propter illam venissent ad Abraham, & quidē tales, ut ab eo cognosci possent. Pluris enim eos facimus, quos nos ipsos minime celamus. Eadē de Lot obijcere licet, eodē enim modo de illo atq; de Abraham locuta est scriptura, & eodē modo facti loquuntur.

Hæc quidam ut effugerent, alium sensum excogitarunt. Ad Lot hoc referunt, & singularem pro plurali positum dicunt. Latuit autem Lot, cū Sodomitis vim illi in ferre parantibus, ab Angelis, quos hospitio exceperat, in domum introductus est, & clausis foribus, Sodomitæ percussis sunt cæcitate, ut legim⁹ Gen. 19. Ita interpretati sūt Iacobus Faber Stapulēsis, & Catharinus. Quam interpretationem Erasinus, & quidam alij rejiciunt, quasi phrasi

phrasi Græcæ minime convenientem.

Sed ut locus recte intelligatur, sciamus hanc locutionem quæ est apud Paulum concisam esse, *ἐλαθὸν τινες ξενισαυτές ἀγγέλους*, Nam cū ita loquuntur Græci, persona quam res later, subauditur, eaque duplex, id est, aut alij, aut ipsi qui latent, ut in hoc loco potest esse sensus: Recipientes Angelos latuerunt alios, id est, ab alijs visi non sunt, cū hospitio Angelos excipiebant: aut etiam recipientes Angelos latuerunt se ipsos, id est, receperunt nescientes, quos nā reciperent. Itaq; tā scriptura, quā Græci autores interdū integrè loquuntur, & personā exprimunt intereū concisè personam, quam res later, non exprimentes. Integrè loquitur scriptura, ut Act. 26. *Latere enim eū nihil horum arbitror*. Et. 2. Pet. 3. *latet enim eos hoc volentes, quod cæli erant prius &c.* Concisè, ut Mar. 7. *Neminem voluit scire, & non potuit latere*. Luc. 8. *videns autē mulier, quia non latuit, tremens venit*. Concisè etiā loquitur in hoc loco.

Sed in sermone conciso duas illas personas subaudiri posse ostendamus. Prima persona, quæ verbi *lateo* supposita est, ut, apud Plutarchum in libello de defectu oraculorum *μη λάθω μεν ἀτρέπεις ὑποθέσεις ἢ μεγάλας τῶ λόγῳ διδόντες*, id est, ne lateamus, inepta, & magna principia disputationi dantes, id est, ne incij dederimus. Aristophanes in Vespis similiter loquitur, seruiens latuisti, id est, ignoras te seruire. Integrè dicitur, ut apud Plutarchum in eodē libello. Nec nos ipsos lateamus in sermonibus absurdis versati. Eodem modo loquuntur Græci, si alios ipsi latent, ut apud Aristophanem latebimus succingentes vestes, id est, non sentient nos vestes succinxisse. Confirmat hoc Græcum prouerbiū *λαθε βίωσας*, id est, late uiuens, aut potius. Late cū vixeris, quod est: Ita viue, ut nemo te vixisse sentiat, de quo opusculum scripsit Plutarchus, cui titulus est: Num recte dictum sit *λαθε βίωσας*, id est, sic viue, ut nemo te sentiat, vixisse.

Ex his facile locus exponi potest, videmusq; quod Faber & Catharinus volebant, phrasin Græcorū non ferre, quoniam verbum *λαθάνω*, cum simili participio nūquam ita

accipitur, ut ipsi volunt, sed ita ut actio, quæ participio illo significatur, lateat, vel ipsos qui faciunt, vel alios. Non, est iraque sensus, ipsos, qui exceperunt Angelos, latuisse, id est, non fuisse visos à suis persecutoribus, sed ipsam exceptionem Angelorum non fuisse cognitam. Quare interpretatio Chryostomi & Græcorum optime congruit cū Græca locutione, significat enim exceptionem Angelorum latuisse ipsos, qui excipiebant. Ita etiam intellexit Augustinus quæst. 41. in Genesim, & citat: *Per hanc enim quidam nescientes, hospitio receperunt Angelos.* Similiter refert hæc verba lib. 16. de Ciuit. cap. 29. cuius lectionis meminit Glossa, Petrus Lombardus. S. Thomas, & alij non nulli. Similiter est in translatione Syriaca: *Per hanc enim digni fuerunt quidam, quamuis non sentientes, qui exciperent Angelos.*

Ad id autem quod obijciebatur, Abraham cognouisse Angelos, quia tres vidit, & vnum adorauit, Augustinus cū de eare dubitasset, minime respondit lib. 2. de Trin. cap. 2. Cū enim dixisset fortasse Lot Angelos, eos putauisse: sed rursū, inquit, mouet, quia nisi Angeli Dei cognoscerentur, non adoraret Lot in faciem super terram. Cur ergo tamquam tali humanitate indigentibus, & hospitium præberetur, & victus? Sed quodlibet hic lateat, illud nunc quod suscepimus exequamur & cæt. At in reliquis locis indicatis, plane fateretur Abraham, & Lot ignorasse eos fuisse Angelos, & homines credidisse. Idem, Chryostomus sensit in tribus locis citatis.

10 Quo modo ergo Abraham in eis mysterium Trinitatis agnouit, si Angelos esse non credidit? Ad hoc facile Respondetur; Etiam si Angelos esse sciret, non videbat in eis diuinās personas: sed diuinitus illustratus in illis tribus Angelis tres personas repræsentari sibi, intelligebat. Quod ergo in tribus Angelis repræsentari intelligere potuit, cur in tribus hominibus non intelligeret? Augustinus. 16. de Ciuit. ca. 29. Multo (inquit) est credibilis, quod & Abraham in tribus, & Lot in duobus viris, Dominum agnoscebant, cui per singularem numerum loquebantur, etiam cū eos homines esse arbitrarentur & cæt.

At quo

At quomodo tantus vir tres homines, pronus in terram, adorauit? Quid in eis vidit, quod adoratione dignum iudicauit? Ad hoc ita respondet Chryostomus homil. 41. in Gen. Adorabat super terram, quasi supplicans, & efficacem exhortationem afferens, ut ne putetur perfunctorie adhortari. Et idcirco diuina scriptura monstrans nobis iusti virtutem, inquit: Adorabat super terram, & gestibus, & verbis magnum feruorem, egregiam animi humilitatem, summam hospitalitatem declarabat & c. Augus. verò. 16. de Ciuit. c. 29. ita: Sed erat profecto aliquid, quo ita excellebant, (licet tamquam homines) ut in eis esse Dñm; sicut esse assolet in Prophetis, ij qui hospitalitatē illis exhibebāt, dubitare nō possent: atque ideo, & ipsos aliquādo pluraliter, ut dominos, aliquando singulariter, ut in eis Dominū, appellabant & c. Et q. 41. in Gen. ait. Ergo quæstio similiter soluitur, ut soluta est de tribus, qui venerunt ad Abraham, ut aliquibus signis appareret eos diuinitus missos, qui tamen homines crederentur. Et quæst. 37. Sed fortassis in aliquibus Deum loqui intellexit, quibusdam diuinæ maiestatis existentibus, & apparentibus signis, sicut in hominibus Deum sæpè apparuisse scriptura testatur.

Mihi facile solui videtur hæc quæstio ex dictis: si enim diuina illustratione cognouit Abraham in illis sanctam Trinitatem, cur non adoraret eos pronus in terram, adorans videlicet Deum, quem in illis quodam modo videbat, & colebat? Idem de Lot dicemus.

Illud est difficilius, si ignorauerunt eos esse Angelos, cū hospitio exceperunt, quando postea cognouerint? S. Thomas negat Abraham cognouisse eos esse Angelos quando eos adorauit? Sed postmodum, inquit, intellexit eos Angelos, in quibus Deus loquebatur & locutus est eis sicut Deo, dicens: Non est hoc tuū, qui iudicas omnē terram: Et similiter Lot. & c. Augustinus autem. q. 37. in Gen. ait: sed rursus quæritur, si ita est, vnde Angelos fuisse postea cognouerunt, nisi forte, cū eis videntibus, in celum issent & cæt.

Ego plusquam probabile existimo neq; Abraham, neq;

Kk 4

Lot eo;

Lot eos Angelos esse cognouisse, cum exceperunt; nam id scriptura non obscure indicat, si legatur attentius. Et enim & si officia humanitatis Angelis ob assumpta corpora præstari potuerint, ut ait Glossa tamen in assumpta corpora non conuenit, quod ait Abraham: *Panamque buccellam panis, & confortetur cor vestrum.* Hoc nisi homini, dici non potest. Et Lot nunquam liberandis hospitiibus à turpitudine Sodomitarum laboraret, aut filias suas eorum libidini prostitueret, si eos Angelos crederet. Quo modo ergo postea angelos esse cognouerunt? Cum viderent eos maiora, quam pro hominum conditione loqui, atque ita agere, ac si Deus essent, recordati sunt Deum apparere solere per angelos assumptes corpora; eosque ut Dei nuntios, verbis Dei uti; quod sæpe iam Abraham fuerat expectus, & ab eo Lot didicisse potuit, aut ipse etiam fortasse id viderat & cognouerunt Angelos esse, qui loquebantur.

13 Huiusmodi sunt quæ dicta sunt Abraham, *Reuertens veniam ad te tempore isto vita comite, & habebit filium Sara uxorem tuam.* Et postea: *descendam, & videbo, virum clamorem, qui venit ad me, opere compleuerint, an non est ita, ut sciam.* Lot quoque id intelligere potuit, cum vidisset Sodomitas percussos esse cæcitate, & cum Angeli dicerent: *Delebimus enim locum istum, eo quod increuerit clamor eorum coram Domino, qui misit nos, ut perdamus illos.* His accedit, quod dixit Augustinus; vidisse eos in cælum ire, cum recederent.

Quod autem obiectione quærebatur, unde probari possit Abraham præstitisse virtute hospitalitatis. Respondeo ex eodem loco Genesis colligi à patribus, ideo enim eum se disse aiunt ad ostium tabernaculi, in ipso feruore diei, ut transeuntes hospites, ad se vocaret, eo tempore, quo maxime laborare poterant æstu, & siti, & fame. Et homo senex non festinauit, sed cucurrit, ne transirent. De qua re eleganter loquuntur, & eius hospitalitatem miris laudibus prædicant Chrysostomus hic, & homil. 41. in Genes. & concione secunda de Lazaro, Et Ambrosius lib. 2. officiorum, ca. 21. Et lib. 1. de Abraham Patriarcha, c. 5. & Augustinus Serm. 70. de tempore.

Verum

Verum illis etiam tacentibus abundè ex his verbis Pauli colligitur, quæ, neminem signare possumus, de quo intelligantur, nisi Abraham, & Lot, de quibus omnes interpretantur; & tamen dicit eos per hospitalitatem angelos etiã excipere meruisse. Antè ergo erant hospitales, quam angelos exciperent, ab vna enim exceptione hospitem, hospitalis nemo dici solet: antè hospitalitatem exercuerant, quam per eam Angelos hospitio excipere mererentur.

Postrema obiectione non nihil negotij facessit, cur Apostolus dicat eos incientes, exceperunt Angelos, cum hoc hospitalitatis laudes non augeat, sed potius minuere videatur? Chrysostomus hic, & in secunda concione de Lazaro, affirmat hoc in laudem Abraham dictum, qui nihil magnum fecisset, si quos angelos esse sciebat, admitteret. Fateor equidem hanc esse laudem Abraham, quod etiam si Angelos esse nesciebat, recepit: tunc non de laudibus Abraham agitur, sed de laudibus hospitalitatis, quæ magis laudaretur, si se statim angeli præderent.

Opinor ita dictum esse ac si diceret: Tanta virtus est hospitalitas, & tam grata Deo, ut multa homini, ac mirabilia bona afferat, neque opinanti, maioraque quam optare, aut etiam sperare posset, Sicut Abraham, & Lot homines se excipere existimabant, & hospitalitas tamen effecit, ut angelos exciperent.

Quod si iterum obijcias, Maior esset laus hospitalitatis, si angelos cognouissent: neque hæc illi laus defuit paulo, enim post cognouerunt: sed oportuit ut primo non cognoscerentur angeli, ut norint omnes magna sibi bona afferre hospitalitatem, etiam si tunc minimè sentiant; & quoniam, si Angelos esse crederent, præ reuerentia, aut præ timore non auderent eos admittere.

Hæc ego, ut sanctorum patrum expositionem tuerer, attuli: habebam enim aliam, qua hæc incommoda vitantur, & quæ satis germana videtur. Verba Apostoli rectè hunc sensum ferunt. Per hanc quidam latuerunt alios, Angelis hospitio receptis, ita enim etiam Græci loquuntur ut ostendi. n. 8. ac si diceret: Tantum bonum est hospitali-

K k 5

tas, ut

tas, vt propter eam quidam Angelos receperint, cum alij homines ab eis recipi existimaret. Maiorum bonorum causa est, quam homines credant: alij purabant Abraham & Lot homines ad se ducere, cum ducerent Angelos. Ad denda est ergo alteri hæc interpretatio, quæ & valde apta est, & cum illa priori minime pugnat.

16 Nostrum autem interpretem non vertisse *Placuerunt*, vt nunc habent plerique codices, sed *latuerunt*, vel ex eo satis intelligitur, quod quoties hoc verbum *λανθάνω*, occurrit, semper vertit *lateo*, vt in quatuor testimonijs, quæ n. 7. citauimus, videre licet, Et præterea. 2. Pet. 3. *Vnum verò hoc non lateat vos carissimi &c.* Et Sap. 1. *Propter hoc qui loquitur iniqua, non potest latere.* Qui locutus etiam confirmat posteriorem nostram expositionem, ita enim habet ad verbum *Propter hoc loquens iniqua, nullus latebit*, neque intelligitur, non latebit se ipsum, aut ignorabit se loqui iniqua, sed, Non latebit alios, quamuis celare homines velie, erit qui audiat, & sentiat, Propterea ait: *In cogitationibus enim impij interrogatio erit: sermonum aut illius auditio ad Deum veniet &c.* & c. 10. *sed & insipientie sue reliquerunt hominibus memoriam, vt in ijs, quæ peccauerunt, ne latere potuissent.* Et. c. 17. *Et dñ putat se latere in obscuris peccatis &c.* Omitto

17 alios scripturæ libros, ex quibus idem probari potest. Ex libro sapientiæ testimonia protuli, quoniã hic liber ex Græco versus est à veteri interprete, à quo etiã versũ est nouũ testamentum, quod ab Hieronymo postea emendatũ est.

Si igitur quoties occurrit verbum illud semper vertit *lateo*, cui dubium esse potest, quin idem in hoc loco fecerit, cum, etiam si errare vellet, nulla occasio esset errandi. Accedit, quod non desunt codices, & typis excusi, & manu scripti, qui habeant *latuerunt*. Addam & hoc, in concordantijs sacræ scripturæ, quæ vetustiore, & communiorẽ lectionem sequi solent, hæc verba Pauli nequam poni in verbo *Placere*, sed in *lateo*. Vertit autem noster interpret prudenter, vt solet, & melius, quam qui verterant: *Per hanc enim quidam inscientes Angelos hospitio receperunt*; quoniam hac translatione alter tantum sensus verborum Pauli redditur, translatio autem

tem nostri interpretis reddit vtumque: recte enim exponi potest *latuerunt* se ipsos, & *latuerunt* alios.

Mementote victorum, tamquam simul victi &c. Facilis, & apertus sensus est, quem verba ipsa offerunt: Ita victorum miseremini, & eis benefacite, ac si vos ipsi victi essetis, quo modo omnes interpretantur. Recte illi quidem. Sed quoniam statim ait: *Et laborantium tamquam & ipsi in corpore morantes*, in quo scilicet similiter potestis laborare: videtur alium quempiam sensum subindicare *Mementote victorum*, Bene facite victis, & pro illorum solutione, & subuentione laborate: Et vt hoc faciatis mementote vos victos esse in hoc exilio, & spiritum in corpore, quasi in carcere teneri, sicut victis victi condolent. Benefacite illis, vt Deus vobis victis benefaciat, & e carcere vos aliquãdo in plenã libertatẽ educat. Tũ recte sequitur: *Et laborantium, tamquam, & ipsi in corpore morantes*. Quod ita interpretatur Theop. Mementote afflictorũ vel carcere, vel fame, vel alia quapriã calamitate. Quoniam secum reputat, se vestrum esse corpore, iisdem afflictionibus obnoxio, illos defendet, tum quod condoleat, tum quod metuat ne & ipse in similia mala incidere permittatur propter inhumanitatem suam &c.

Pro laborantiũ est in Græco ad verbum *Eorum qui affliguntur & male tractantur*. Cap. 11. vertit *Afflicti, egent, angustiati*. Sed quosnam victos intelligit, & afflictos? Fortasse quidam ex illis, qui fugere non potuerant, victi à Iudæis tenebantur, alijque alijs modis affligebantur. Probabile etiam est de multis e Gentilitate conuersis hæc dici, qui vinciebantur, & affligebantur & à suis Gentilibus, & à Iudæis. Itaque de vtrisque recte intelligetur. De iisdẽ scriptum videtur supra cap. 10. *Rememoramini autem pristinos dies in quibus illuminati, magnum certamen sustinistis passionum: Et in altero quidem opprobrijs, & tribulationibus spectaculum facti, in altero autem socij taliter conuersantiũ effecti. Nã & victis compassi estis &c.* Non ergo tantum vult, vt venientes hospites excipiant, sed etiam, vt quærant ipsi quibus benefaciant, & eos adeant, atque ideo recte post hospitalitatem, meminit victorum, & afflictorum.

Honora-

Honorabile connubium in omnibus: & torus immaculatus.]
 Quoniam Apostolus verbum nullum posuit, dupliciter
 20 intelligi hæc possunt, vt aut præceptum sit, ac si diceret: sit
 honorabile connubium in omnibus, & sit torus immacu-
 latus: aut vt dignitatem matrimonij prædicent in hunc
 sensum: Honorabile est coniugium in omnibus, & torus
 immaculatus. Ita intellexit Syriacus interpres, qui vertit
Honorabile est coniugium in omnibus & torus eorum parus est.
 Et Erasmus transtulit: *Honorabile est inter omnes coniugium
 & cubile impollutum.* Sed præstat vt subaudiatur, sit, Honora-
 bile sit cōnubium in omnibus, omnes cōnubium venerē-
 rur, & nihil contra eius fidem, & leges faciant, quod in-
 dicant verba sequētia *Fornicatores enim, & adulteros iudica-
 bit Deus,* id est, puniet. Rationem enim reddit, cur hono-
 rari matrimonium iusserit.

Ita intellexerunt Chrysostomus, & Theophylactus, si
 attente legantur. Theophylactus: Non in solis prouectio-
 ris ætatis hominibus; in iuuenibus autem non item, ve-
 rum in omnibus Vel in omnibus modis, ac temporibus, non
 afflictione quidem, in relaxatione autem non item: non
 in hac quidem parte pretiosum, & honoratum, in illa ve-
 21 rō secus, sed totum per omnia pretiosum sit & cær. Cum
 que addit: *Et torus immaculatus,* hoc dicit: In omnibus mag-
 nus honos habeatur matrimonio, sed in hoc præcipue, vt
 torus conjugalis sit impollutus, ac nullo adulterio fæde-
 tur. Nam, *Et,* accipi interdum pro *præsertim,* ostendimus in
 cap. 1. Apocal. n. 66. sed ita fortasse melius. Honorate con-
 nubium in omnibus, id est, nulla in re illud violantes, sed
 coniux coniugi omnia præstet, quæ matrimonij fides, &
 societas exigunt. Et torus conjugalis sit impollutus; solet
 enim pollui etiam inter coniuges multis libidinum mo-
 dis, abhorrentibus à naturali eius vsu. Hoc fortasse additū
 est, ne vxores dimitterent, vt in lege fiebat, per libellum
 repudij, quod adulterij causa erat. Hinc (vt adnotat Chry-
 22 sostomus, & Theophylact.) conuincuntur hæretici dam-
 nantes matrimonium: bonum enim est quandoquidem
 illud honorari iubet Apostolus.

Fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.] *Indicabit
 more*

more scripturæ dixit pro damnabit, & puniet, vt. 1. Cor. 11.
Qui enim manducat, & bibit indigne, iudicium sibi manducat *Iudicare*
& bibit Ioa. 3. *Non enim misit Deus filium suum in mundum,* *pro damna-*
vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Qui cre- *re.*
dit in eum, non indicatur, qui autem non credit, iam iudicatus
est, quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei. Et cap. 16.
De iudicio quidem, quia princeps huius mundi iam iudicatus est. 22

Sed queritur cur de matrimonio, loquens subijciat: *For-
 nicatores enim & adulteros iudicabit Deus,* qui enim matri-
 monij fidem violant, aut violantium socij sunt, etiã si sint
 soluti, nō fornicatores, sed adulteri sunt? Quoniam cum
 iubet honorari coniugij, sanctum illud esse sentit, vt iam
 diximus, & à quouis, qui liber sit, & fornicationē timeat
 fuscipi posse. Quare inexculabiles erūt fornicatores, quia
 cum remedium haberent concupiscētix matrimonium,
 fornicari maluerūt, quàm legitimo coniugio vti. Theop.
 Iudicabit enim Deus, hoc est, condemnabit. Nec imme-
 ritò, si enim matrimonium est permillum, iure fornicator
 & mæchus puniuntur & cæt. Iure autem de fornicatori-
 bus loquitur, quoniam vivebant inter gentes, apud quas
 fornicatio non illicita putabatur.

Sint mores sine auaritia.] Iudæi cupidi semper fuerunt, &
 proni ad auaritiam, quare iure hos admonet, ne vitio iu-
 gentis laborent. Cūq; Erasmus verterit: *Sint mores alieni ab*
auaritia, & Græci ita intelligāt, nescio quid in mētē venge-
 rit Thomæ Caiet. vt verti velit: *Sit modus sine auaritia,* atq; 23
 ita exponat: Turpe est, quod auaritia imponat modum.
 Nam & τὸ πῶτος, quod est in hoc loco, certum est apud Græ-
 cos significare *morem,* & quamuis *modum* etiã significet,
 nō tñ eū, qui rei imponitur, ne immoderata sit, sed mo-
 dum, siue rationem rei faciendæ, vt cum dicimus: multis
 modis hoc fit, aut vno modo aut nullo modo faciam.

Contenti presentibus.] Sensus esse videtur: contenti esto-
 te presentibus bonis. Nolite cogitare in crastinū, vt imini
 presentibus, cras vobis dabit Deus, quæ opus vobis erūt.
 Cui recte cōuenire videtur, quod sequitur. Ipse enim di-
 xit: *Nō re deserā & c.* At nō est is sensus, sed hic, Cōtētū esto-
 te ijs, quæ habetis, ne studeatis fieri ditiores. Hi autē duo
 sensus

sensus diuersi sunt, & si idem esse videantur. Nam agricola, verbi gratia, non vetatur ferere, & metere, & de crastino victu, atque vestitu cogitare: sed hoc ei dicitur, vt sua sorte cōtentus, ne laboret fieri ditior. Theophylactus ita intellexit, qui ait: Qui enim plura, quā habet, querit, planum est, eum auaritiæ affectu laborare &c.

- 24 Nec vetamur quarere, quæ ad mediocrem victum sufficiant, sed vt, cum ea habuerimus, plura non quaramus. Itaque nihil hoc aliud est, quā, quod scripsit. i. Tim. 6. *Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contentissimi: nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & laqueum Diaboli, & desideria multa inuilia, & nocua, quæ mergunt homines in interitum.* Translatio Syriaca: Non diligat pecuniam mens vestra, sed sufficiat vobis id quod habetis. Ita etiam in Græco: ἀρκέμενοι τοῖς παροῦσι, ac si diceret, sufficere vobis putate, quæ habetis. Παροῦσα, autem vocantur, bona, quæ nunc possidentur, quæ adsunt, quæ interpretes rectè vocauit *presentia*.

- Ipse enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam.*] Quoniam timere poterant futuram indigentiam, si contenti essent presentibus, docet nihil eis defuturum, si in Deo fiduciam suam collocent, idque ipsius Dei verbis confirmat desumptis ex cap. i. Iosue: Non te deseram &c. In eo ita legimus: *Sicut fui cum Moysē, ita ero tecum, non dimittā, nec derelinquam te:* apud Ixx. Et non derelinquam te, neque despiciam te. Apostolus igitur, vt sæpe ab alijs Apostolis fit, non est admodum sollicitus de verbis, sensum tamen seruant, nam verba non sunt omnino eadem apud Iosue, ad quem omnes ea referunt, neque apud Isaiam capitul. 41. ad quem refert Theophylactus, sed sensus est idem. Quod autem Erasmus, & Caietanus, & quidam alij vertendum putant, *Non te desero, neque derelinquo* & presentis temporis esse volunt ἀνώ & ἐγκαταλίπω, longe falluntur, ἀνώ enim est à verbo ἀνίμι, & Aoristus secundus est vimque habet futuri. ἐγκαταλίπω, autem non est presentis; scribendum enim erat cum diphthongo, si presentis esset, non cum, i, vt vbiq; scribitur. Quare secundus Aoristus est, aut

est, aut fortasse secundum futurum, scribendumq; cum accentu circumflexo in vltima, significatque hoc verbū deserere, aut derelinquere aliquem in discrimine. Propterea Oecumen. interpretatus est, *Non te deseram.* Interpretes Syriacus eodem modo vertit: Non te deseram, neque remittam erga te manus, id est, non ero segnis in ope tibi ferenda, nam verbum ἀνώ, etiam verti potest, *Remittam.* Hoc etiam notandum, hæc duo verba in Græco cum multis negationibus poni, quæ apud Græcos magis negant, vt si nos diceremus: *Non non te deseram, non non te derelinquam,* vt magis confidamus non defuturum nobis diuinum auxilium. Quod autem ait: *Ipse enim dixit, nec ostēdit quis sit,* subauditur *Deus,* ex eo quod proximè præcessit: Fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.

POST suorū laborū in Scripturam oblatas primitias, Commentarios videlicet in duodecim Prophetas minores, in peroratione, sic inter alia Deū alloquēs scripsit bonus pater Franciscus Ribera. A te principium, tibi desinet, &c. Exitus id probasse videtur. Nam ecce tibi, Deus extremū verbum fuit, quod in suis, in sacras literas, Commentarijs scriptū reliquit, fœlicissimo quidem omine: vt cui Deus finis vltimus fuerat, in cuius gloriam, se suaque omnia ac suos, præcipuè in Scripturam labores consecrauerat, is vel in scriptis ipsis fuisset finis omnium suorum Commentariorū. Nam mox, vt hæc scripsit, ab hinc videlicet sex annis, in morbum incidit, cuius vi extremū obiit diem, undecimum scilicet Decembris Sancto Damaso dicatum, cui debemus Vulgatam Hieronymi versionem,

tionem, cuius ipse *Ribera* fuit & studiosissimus & acerrimus propugnator. Nos, ne ij in Epistolam ad *Hebraeos* commentarij manerent imperfecti (quibus perficiendis tam pauca deerant) ea supplevimus, & quantum potuimus simillima, ac saepe ipsissima autoris, ex eius in alios scripturæ libros lucubrationibus.

28 Ita ut confidenter dicamus] &c. Pro confidenter Græce habetur *θεοπροσβῆτας*; id est, fidentes, securi & bono ac confirmato animo atq; spe pleni. Sed hoc testimoniū quod de sumptum est ex psal. 55. & 117. videtur esse abs re, de quo D. Paulus agit. Superius enim dixerat, *Estote cōtenti præsentijs*, quasi diceret, non solliciti in crastinum, & dicentes, quid manducabimus, quid bibemus? &c. Agebat ergo Paul. de fiducia, qua superetur metus egestatis, non metus hominis inimici, de quo tamen loquuntur testimonia illa, quæ hoc loco citat Paulus. Respōdeo Paulum vinctorum etiam meminisse, difficilior autem, atque laudabilior est spes euadendi ex vinculis persecutorum ecclesiæ, quàm spes obtinendi à Deo, quæ ad corporis sustentationem necessaria sunt. Illa ergo prior, seu excellentior spes, seu confidentia debuit potissimum roborari testimonio aliquo scripturæ. Adde non esse abs re si transferatur ab specie ad genus, vel alteram speciem, quin vero est id in scriptura vstratissimum argumento desumpto à simili, vel à minori. Ex eo igitur, quod in illis psal. dicitur, adiutore Domino nihil esse timendum ab homine (quo nihil maius dici potuit, nam homo homini lupus) recte Paulus argumentatur, minus esse timendum ab egestate bonorum temporalium.

29 Mementote præpositorum vestrorum] &c. id est, Apostolorum, & discipulorum Domini, sic enim consuevit cōpellare Paulus ministros noui testamenti, ut in hoc eodē capite versu. 17. & 24. Quem ad modum ergo capite. 11. prætorum Patrū exemplis, ita nunc efficacioribus sanctorū & marty-

& martyrum ecclesiæ nostræ primitiæ, incendit ad fidem retinendam, quantumuis concussam varijs persecutionum tormentis. Firmissimam autem sumit argumentum ab exitu, sine que huius vitæ, quem firmiter credimus in viris sanctis æternæ vitæ principium esse. De qua re fuit, atque eleganter loquitur Salomon sapientiæ. 3. *Iustorum inquit anima in manu Dei sunt, & non tange illos tormentum mortis: visi sunt oculis insipientium mori, & assimilata est afflictio exitus illorum &c. illi autem sunt in pace &c. et.*

Theophylactus: Quem admodum (inquit) discipuli pigras ad primum exemplar conferunt, sic & vos nunquam non deligentes oculos ad exitum, hoc est, ad finem ipsorum conuersationis, id est, morum, & vitæ; quàm bonum finem nacta sit vita, imitamini fidem ipsorum, quam fidem si non futuris adhiberent, non suscepissent immaculatam viuendi rationem. Sic ille. Et illud Verbum, *Inuentes*, explicat hoc est, exactius considerantes. Et Chrysostomus pro inuentes legit *contemplantes*. Et quid (inquit) est contemplantes? Sapienter animo versantes, & apud vos met ipsos examinantes, considerantes, subtiliter discutientes exitum conuersationis, hoc est perseverantiæ usque in finem, quoniam finem bonum habuit eorum conuersatio, sic Chrysostomus. Consonat Syriaca translatio, quæ habet. *Exquirite exitum conuersationis ipsorum.*

Alteram addit Theophylactus horum verborum interpretationem his verbis; Latenter illo verbo, *mementote*, indicat Paul. ut quemadmodum præpositi verbum ipsis impertiunt, sic illi contra, succurrant eis in externis corporis necessitatibus. Sic Theophylactus. Quæ tamen expositio nullatenus probari potest. Nam quo modo succurrant in externis corporis necessitatibus præpositis, quos iam obisse affirmat illis verbis, *Quorum inuentes exitum conuersationis.*

Quod ait *imitamini fidem*, Theophylactus, ut dixi, eam fidem intelligit, quæ capitur intellectus in obsequium primæ veritatis revelantis. Quæ expositio est etiam reliquorum Patrum, mihi que videtur verissima.

Cur autem speciatim fidem, non charitatem cum hac maior omnium virtutum sit, aut in genere omnem virtutem & sanctitatem præpositorum præcipiat. Paulus imitari? eadem ratio est, quæ capite. 11. reddita fuit, cur Paulus eo capite egregia Sanctorum veterum gesta, fidei, non charitati, aut virtuti in genere tribuerit. Alij hoc loco fidem intelligunt non Theologicam virtutem, sed eam, quæ in promissorum constantia posita est, quæ fidelitas appellari solet; quam professi sumus in baptismo nullis tormentis violaturos.

Iesus Christus heri & hodie, ipse & in secula. Possent Hebræi objicere Paulo: Si Apostoli, cæterique Christi discipuli æquo animo tolerarunt probra, tormenta, ipsam que mortem, quid mirum? ducem enim habebant leonem de tribu Iuda, duce verò leone, vel timidi cervi, audaces sunt. Ad hanc ergo tacitam objectionem respondet Paulus: *Iesus Christus heri & hodie*, id est, ut heri ita & hodie, quasi dicat, ut dudum aderat adiutor Apostolis, & discipulis, quibuscum verlabatur, ita etiam & nunc adest vobis: & ipse idem *in secula*, id est, semper adest omnibus volentibus fidem priorum imitari, ipse namque pollicitus est: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi.* Matthæi. 28. Dictiones autem illas *heri & hodie* idem Hebræorum more valere, quod paulo ante & nunc, quemadmodum *hodie, & cras* significant *nunc & paulo post*, constat ex usu frequentissimo scripturæ, ut Ecclesiastici, 38. memor esto iudicij mei, sic enim erit & tuum, mihi heri, & tibi hodie. Et capite. 10. rex hodie est, & cras non erit. Coniunctio autem illa, Et hoc loco significat idem quod *tam*, seu *etiam* aut *sic* phrasi vñratissima scripturæ: quod multis eius testimonijs confirmat Martinez, libr. 8. hypotyposeon. capitul. 8. Illud sit satis ex Iohannis. 3. sicut misit hodie me pater, & ego mitto vos, id est, sic ego mitto vos.

33 Non dissonat communis expositio, quæ *heri* accipit pro *tempore præterito*, *hodie* autem pro *præsenti*, ut accipit Cyrillus Alexandrinus libro de recta fide ad Theodosium

dosium & Chrysostomus, Theophilatus, Anselmus, & sanctus Thomas. Qui duo posteriores eodem sensu, qui nos hæc verba connectunt cum præcedentibus, *heri* (inquit Anselmus) fuit Christus cum patribus *hodie* est vobiscum, & erit cum posteris vestris, & eis, qui futuri sunt usque ad consummationem seculi. *Heri* enim omne præteritum tempus, & omne spatium æternitatis, quod ante mundi originem fuit, significat: *Hodie* omne præsens tempus, illud autem *ipse & in secula*, omne spatium temporis, & infinitatis, quod futurum est. Itaque Iesus Christus fuit *heri*, quia in principio erat verbum, & ab æterno usque ad nostra tempora, ipse est *hodie* quoque, id est, in nostro tempore: erit & *in secula*, quia æternaliter manebit. Vnde & Apocalypsis primo, de eo dicitur *qui erat, & qui est, & qui venturus est*, id est, qui futurus est per omnia secula, sic Anselmus.

Mihi vero non probatur hæc interpretatio, quatenus *heri* refert ad æternitatem quasi præcedentem seu anteriorem, tum quia Paulus loquitur de Christo Deo simul & homine, qui in hac utraque natura non fuit æternus, tum potissimum, quia *heri* neque apud ethnicos scriptores, neque in sacris literis durationem præcedentem ab æterno significat, sed potius eam, quæ paulo ante cepit.

Est tamen nostræ expositio prorsus Divi Thom. Cuius verba sunt: Dixerat Paulus, quod deberent imitari Apostolos. Poterant dicere, quod non est simile. quia illi immediate instructi fuerunt à Christo, nos autem non sic, ideo dicit *Iesus Christus heri*, id est, in tempore primitivorum Apostolorum, & *hodie*, scilicet, in tempore isto, sic Divus Thomas: Quamvis extremis verbis eius commentarij videatur amplecti expositionem Anselmi, ait enim, in hoc ergo ostendit Apostolus æternitatem Christi. Diversa omnino est expositio Chrysostomi, & Theophylacti, quod attinet ad connexionem horum verborum cum præcedentibus, quamvis, quod attinet ad singula verba explicent eodem

dem modo, quo post illos explicuit Anselmus. Verba Chrysoptomi sunt. Heri hoc loco omne præteritum significat tempus, *hodie* præsens, *seculum* verò, futurum sine termino; tanquam si diceret Paulus, audistis Pontificem, sed non Pontificem, qui desinat esse. Semper idem est, veluti si essent quidam, qui dicerentur quoniam non est, sed alter venturus est. Ad hoc respondet Paulus: quoniam qui fuit *heri*, ipse etiam *hodie*, & *in secula*. Nam & hodie Iudæi docent alium esse venturum, expertesque semetipfos à Deo reddentes, qui verus est Pontifex, incidunt in Antichristum. Idem sentit Theophylactus, & insinuat Cyrillus infra citandus.

Hic ergo varijs in locis, sed præcipuè in Apologetico 35 illud *Heri & hodie* refert ad humanam Christi naturam. Sic enim ait. Si *Heri & hodie* quomodo per ipsum omnia, si autem per ipsum omnia quomodo *Heri & hodie*? Et respondet; hæc verba, quæ contraria videntur significare, esse intelligenda secundum naturarum Christi differentiam, *Heri*, & *hodie* secundum visibilem: secundum intelligibilem deitatem *In secula*. Sic ferè Cyrillus. Et libro de recta fide, primum illud *Heri* videtur ad æternitatem diuinæ naturæ referre, *Hodie* ad nouitatem incarnationis: Sic enim ait: Porro quod dicit Paulus, *Heri & hodie*, nobis præsens & præteritum significat, quomodo igitur idem erat præterito tempore, quam secundum carnem nondum natus fuit? & paulo post, opinabor (inquit) secundum unionem cum sua carne tanquam *Heri* existentem & præexistentem significasse ipsum. Iterum idem repetit libro de recta fide ad reginas.

Nihilominus si attentè legatur Cyrillus, eam tandem 36 expositionem eligit, ut *Heri & hodie* referatur ad incarnationem factam in tempore sive que hebraismus similis hispanismo, quo dicere solemus, *De ayer aca*, id est non ab hinc multo tempore. Similiter videtur ea verba intellexisse Gregorius Nazianzenus oratione 38, ut eo loco mihi ceteras explicat. Corporaliter (inquit) tibi intelligendum est *Heri & hodie*: quod autem sequitur *Idem & in secula*, spiritualiter: & quidem per *heri* præteritum tempus significatur

atur, per *secula* autem æternitatem, & immortalitatem. Quoniam autem nonnulli, veluti Iudæi non Christum, qui salutis nostræ causâ, in crucem sublatus est, sed alium quemdam venturum rursus expectant; idcirco Diuinus Apostolus, ad fidei rectæque doctrinæ confirmationem fore ait ut idem hic Christus ad iustam sententiam de ore ferendam, rursus veniat. Ijs porro verbis ostenditur Christum secundam Diuinitatem tripartitum tempus habere, neque alium ut quidam opinantur, venturum, sed eum, qui venit, hunc ipsum esse, qui *heri & hodie*, secundum tempus præsens est, & iuxta futurum tempus *erit in secula*. Et Theodoretus secutus Gregorium Nazianzenum, *heri* inquit, & *hodie* humanam naturam appellauit Paulus, æternam autem vocauit diuinitatem: Eundem autem dixit & hoc esse: & illud, quoniam vnus filius vnigenitus, idem & primogenitus. Sic Theodoretus.

Caietanus hæc verba cum præcedentibus ita connectit, & verba ipsa sic explicat. Hæc est (inquit) fides, quam 37 estis imitaturi, ut videlicet credatis Christum æternum esse, atque ad eum Deum; quia vniuersa fides hinc pendet. Quid enim factum non credemus ab eo, quem credimus Deum esse, apud quem nullum verbum impossibile est. Hæc Caietanus.

Atque adeo ex ijs verbis quidam probant Christi diuinitatem, e quorum numero est noster Robertus Bellarminus suarum controuersiarum tomo. 1. libro. 1. de Christo, capitul. 8.

Doctrinis varijs & peregrinis malitè abduci. Terminatur suam epistolam Paulus; quoniam erat longiuscûla, habebatque præterea multa quæ scriberet Hebræis: eabresii concisæque oratione complectitur. Unde frustra laborant, qui nituntur hoc loco præcedentia cum sequentibus connectere iam ergo ut sensus horum verborum intelligatur, aduertendum est occasionem Paulo hæc scribendi fuisse, quod tunc temporis Hebræorum quidam se stabantur hæresim Ebioneorum, abj Nazærorum, inter se valde dissidentium, (ut refert Theo-

doretus Lirinensis Episcopus lib. 2. fabularum hæreticarum. c. de Ebione, & Nazarenis. Quoniam Evangelica doctrina, quam Apostolus prædicabat, verissima erant: veritas autem veritati non contradicit, propterea una etiam erat. Unde ad Ephesios. 4. dicit una fides. Quæ autem ab illa fide discrepabant, cum essent doctrine falsæ, non poterant non & ipsæ inter se discrepare, tã enim accidit falsitatẽ falsitati, quã veritati contrariam esse. S. Thomas hoc loco: cum veritas (inquit) consistat in medio; cuius est unitas, ideo uni vero multa falsa opponi possunt, sicut uni medio multa extrema. Doctrina fidei una est, quia à puncto in punctum non conuenit ducere nisi unam lineam rectam. Omnes aliæ doctrine multæ sunt, quia à recto multis modis contingit deuiare, & ideo dicit, *Doctrinis varijs*, id est, diuisis, Hæc Sanct. Thomas.

39 *Peregrinas* autem has doctrinas vocat Paulus, hoc est, nullquam consistentes, sed oberrantes, ut oberrant peregrini; & etiam, ut ait Theophi. aberrantes ab schola, & quasi domicilio veritatis, vel appellat quoque *peregrinas*, quod essent doctrine hominum, qui primùm fuerant catholici, & enutriti in Ecclesia, ab eaque exierant, & discesserant, & quod ad doctrinam attinet, vagabantur tanquam peregrini mente ac sensu.

Chrysoströmus *doctrinas varias* exponit, hoc est, multiformes, & multimodas, & subiungit: Nihil enim firmum possident, sed sunt differentiarum varietate multiplices. Et paulo post. Contraria est, inquit, fides cogitationibus vagantibus. Pro *peregrinis* autem legit *nois*, & exponit id est, præter eas quas audistis à nobis.

40 Pro nolite abduci, est, μή περιφεροσθε, hoc est, ne circumferamini, ut vertit Chrysostr. & Syriaca translatio, & Theophi. qui subiungit: Ceu de quibusdam leuibus, qui facile huc, & illuc circumferuntur, loquitur Paulus. Sic Theophylact. Eodem verbo Paulus vsus ad Eph. 4. rem magis expressit; & metaphoram, qua utebatur, explicuit his verbis, iam non sumus fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrine. Latinus interpres apte eo loco vertit

circum-

circumferamur, ob assumptam metaphoram ventorum, nauim, huc illucque circum agentium, ni clauo frenentur & anchora: hoc autem loco non minus apte vsus est verbo, *abduci*, quoniam doctrinas falsas *peregrinas* appellauit, quod ab Ecclesia, quæ veritatis firmæ & stabilis schola est, sectatores suos reddant peregrinos tanquam à fidei domicilio, in quo veritatis lacte nutriti fuerant.

Optimum est enim. Græce, bonum est, id est, melius est, 41 positiuo accepto pro comparatiuo Hebræorum more.

Gratia stabiliri cor, &c. Locus est difficilis. Hæc autem mihi videtur germana, veraque interpretatio. Dixerat Paul. non decere viros graues omni vento doctrine circumferri, seu doctrinis varijs, & peregrinis erroneis abduci ab Ecclesia; nunc subiungit, oportere potius firmos stare, stabilitumque cor habere, id est, animum, *gratia*, id est, sanctitate, loquitur enim meo iudicio de gratia gratum faciente, videturque docere hoc loco, quod sæpe alias & ipse, & vniuersa scriptura docet, sanctitate fidem esse conseruandam, periculumque imminere, à fide recedendi, si sanctitate careamus. Unde primæ ad Timot. 1. *Bonam* (inquit) *conscientiam repellentes, circa fidem naufragauerunt*, & secundæ Timot. 3. *homines corrupti mente reprobati circa fidem*, & latius ad Roman. 1. *reuelatur ira Dei super omnem impietatem, & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem in iniustitia detinent, & cæc. quia, cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euauerunt in cogitationibus suis, & id est, ideò, obscuratum est insipiens cor eorum, & cæc. & sicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, & cæc.*

Anselm. *gratiam* hic accipit prout opponitur legi Mosaicæ, ita ut significet legem gratiæ, ut Iohannes. 1. *Lex per Moysen data est, gratia, & veritas per Iesum Christum facta est*. Anselmi verba sunt: Debetis confirmare cor gratia, quæ soluendo à lege, libertatem tribuit.

Sed quæ nã escarum cum gratia oppositio, ut dicat. Pau. *Bonum est gratia stabiliri cor, non escis?* Est quidẽ, ea quæ per acco-

LI 4. moda.

modi. Cibus enim, siue esca quid aliud est quam alimentum vitæ corporeæ. Significat ergo Paul. quemadmodum vita corporea cibus stabilitur, & sustentatur, & ita perfectiora opera vitæ; sic vitam spirituale[m] sanctitate[m] quasi sustentari, & conservari, & ipsam etiam fidem (quamvis informis manere possit sine vita gratiæ) tamē absque ea nō esse firmam, & stabilem, sed fluctuare, ac facile circumferri huc illucque, atque adeo periclitari. In eo vero, quod subdit Paulus *quæ non profuerunt ambulanti[b]us in eis*, significat quantumvis vitæ corporeæ amatores, eam cibus studeant stabilire, ac firmare, (id enim significant illa verba *ambulanti[b]us in eis* phrasi Hebræa, cui respondet Hispanè *A los que andan meridos en comer y beber*) ut intellexit & explicavit Ansel. his verbis; Non dico se sustentantibus ex eis; sed *ambulanti[b]us in eis*, id est, qui vitam suam ducunt in conuiujs, & epulationibus & cetera. id tamen, inquam, nihil illis profuisse, quominus corpoream vitam tandem amiserint. Et simul insinuat Paulus, contra his accidisse, qui vita spiritali gratiæ se stabilierunt; ea enim inuitis nobis auferri nequit. Post diem autem extremum neque ea, nec tandem, post diem iudicij, vita ipsa corporis gloriosa, vlla ratione amitti poterit.

43 Chryf. Theoph. Theodo. & Anselm. has escas interpretantur legales obseruationes, eas speciatim, quæ ad ciborum delectum pertinebant. S. Thom. & priorē nostram, & hanc etiam expositionem amplectitur, quam priori præfert. Sciendum (inquit) est, quod in primitiua Ecclesia fuit vnus error, quod ad salutem necessaria erat obseruantiā legalium, quæ præcipue consistebat in quibusdam cibus sumendis, puta agni paschalis, & in abstinendo ab alijs cibus. Alius error fuit, quod passim licebat uti delectationibus corporalibus: & iste fuit error Nicolaitarum, & de vtroque possunt hæc verba intelligi, sed magis de primo, hæc Sanctus Thomas.

44 Mihi tamen videtur hæc interpretatio minus esse ad rem de qua nūc agit Paul. Neque est vllū verbū, ex quo possimus col-

mus colligere sermonem fieri de ciborum delectu; neque si de ea re ageret, dicendum fuisset, *bonum est gratia stabiliri cor, non escis*, Sed potius dicendum fuisset *abstinentia ab escis*. Nec Paulus vnquam loquens de ciborum delectu, utitur hac phrasi *ambulare in escis*. Adde deinceps Paulū acturum esse de lege Mosaica, ac eius cæremonijs, quas docebit fuisse iam tunc mortiferas, atque adeo rem aliam omnino diuersam his verbis statuit D. Paul.

Habemus altare, de quo, edere non habet potestatem, qui tabernaculo deseruiunt. Quoniam incidere sermo de escis, siue cibus, quibus nutritur & alitur vita corporea, cui spiritalem dixit præferendam esse, statim lectores desiderarent cibos spiritales, quibus alitur vita illa gratiæ, ut habet suos vita corporea, quibus sustentatur. Spiritales igitur cibos nunc apponit D. Paul. *Habemus inquit altare*, hoc est mensam corporis & sanguinis Christi, quæ sunt panis, id est, cibus & potus, quibus qui dignè vitur, non morietur in æternum.

Affirmat autem Paul. non habere potestatem, id est, facultatem *ἐξουσιαν*, quod Erasmi. vertit *facillis nō est*. Et Syriaca translatio *non licet*. Affirmat inquam non habere potestatem edere de hoc altari, qui tabernaculo deseruiunt, hoc est, qui Christū nō recipiūt, ut pote qui seruiāt adhuc legi veteri, eiusque cæremonijs. Vna enim explicata cæremonia, parte supra pro toto, cæteras omnes cōprehendit Paul.

Quorum enim &c.] Locus est difficilis, quod attinet ad cōnexionem horum verborum cum præcedentibus, & ad causam, & rationē, quā eorū, quæ dixit, reddit Paul. his verbis. Ego hunc verū & germanū sensum existimo esse. Vultis videre, illis, qui adhuc legē veterē retinēt, nō licere corporis & sanguinis Christi participes fieri? memento re verborū Leuitic. *Hostia, quæ caditur pro peccato, cui sanguis infertur in tabernaculū Testimonij ad expiandū; in sanctuarij nō comedetur, sed cōburetur igne, et corpus cremabitur extra castra* Cū igitur Chrs fuerit hostia pro peccato totius populi, nō comedēd⁹, sed igne cōburēd⁹, & ei⁹ corp⁹ extra castra exterminādū cēsebitur ab his, qui dignū Christū putarūt, q̄ caderet, atq; p̄pterea illo nō suscepto p̄ Messia, retinēt.

adhuc ritus legis veteris, quibus significabatur v^{er}etur^o. Verba ipsa Leuitici explicat Ribera li. 4. de sacrificijs. c. 6. n. 12.

47 Hanc autem nostram explicationem aperte sensit Ansel. his fere verbis. Legis præceptum fuit, vt ex carnibus illis vituli, & hirci (quos Paul. intelligit nomine *animalium* immolatorum pro peccato vniuersę plebis) quę extra castra cremabantur, nemini, qui deseruaret tabernaculo, esset licitum comedere; sed ille vitulus, & hircus significant Christum, quem sacerdotes Iudæorum, ne tota gens periret, iudicauerunt immolari debere; immolauerunt autem eum in castris, id est, occiderunt vocibus suis dicentes, *reus est mortis, crucifige eum*. Et post extra castra sunt carnes crematę, id est, extra Ierusalem, igne passionis consumptę, igitur non habent *potestatem* edere, id est, non habent licentiam accipiendi corpus Domini, *qui deseruunt tabernaculo*, hoc est, vmbre veritatis. Vel *tabernaculo*, id est, corpori, eius scilicet voluptatibus. Nam sicut ille vitulus, & hircus extra castra comburebatur, neque ab aliquo eorum qui tabernaculo seruibant, edebatur: sic memoria passionis Christi apud eos celebratur, atque corpus eius sumitur, qui extra voluptates corporis exierunt, nec potest ab illis accipi, qui in carnis voluptatibus morantur, & tabernaculo corporis seruiunt. Hęc ferè Anselmus. Quę posterior eius interpretatio mihi videtur etiam historica, & valde consona his, quę Paul. dixerat versu. 10.

48 Anselmum omnino sequitur D. Thom. sed quia locus iste Pauli difficilis est, vt dixi, superfluum non erit eius etiam verba transcribere. Ea sunt. A signat Paulus rationem, & est valde subtilis. Per sanguinem enim illum vituli & hirci, quem summus sacerdos inferebat intra sancta, figurabatur sanguis Christi, vt dictum est cap. 9. qui sanguis Christi, & illatus est intra sancta (quia in ciuitate immolatus est linguis Iudæorum, & quia intra caelestia sancta introductus est & introducit nos) & caro cremata est extra castra, quia extra portam passus est. Et id quantum ad nos, qui sumus eius membra, significat, quod pro illis, qui sunt extra castra legalium, vel exte-

riorum

riorum sensum immolatus est Christus. Qui enim erant in castris, de carnibus illis non comedebant. Et hos intelligit in illis verbis *qui deseruiunt tabernaculo*, subaudi legalium, vel *tabernaculo corporis*, id est, qui carnales delectationes sequuntur. Corpus autem dicitur *tabernaculum*, quia in ipso tanquam in bello habitamus contra hostes, & quia modicum manet. 2. Petri. 1. *Velox est depositio tabernaculi mei*; & ideo non est ei deseruendum.

Hunc locum, vt refert noster Bellarminus tomo. 1. li. 3. de cultu Sanctorum. ca. 4. intelligunt heretici de altari crucis: quasi dicat Apostolus: habemus Christi passionem, qua frui non possunt, qui adhuc in eius figura celebranda occupantur: figuram autem passionis Christi appellant heretici altare, quod nos erigimus ad sacrificium incruentum celebrandum. At aperte D. Pau. loquitur de tabernaculo veteris legis, de que eius cęremonis sterilibus & infecundis; nostrum autem sacrificium incruentum, neque est cęremonia veteris legis, & quatenus est figura crucis, effectrix est gratię, nec solum est figura, si quidem continet rem ipsam, videlicet corpus & sanguinem Christi.

Affirmat deinde Bellarminus hęc verba à Paulo intellecta fuisse de sacrificio Eucharistię, ita Chryl. Theophy. Sedulius, Theod. Oecumenius in hunc locum. Sed aptius, vt dixi, explicari videntur de Eucharistia, quatenus sacramentum est conuiuij cuiusdam spiritualis. Nam sacrificium propriè non dicitur edi sed offerri, panis autem diuinus sacramenti corporis Christi proprijsime dicitur edi, & potus eius sanguinis bibi.

Exeamus igitur ad eum extra castra, impropertium eius portantes.] &c. Occasionem naetus Paulus ex eo, quod proximè dixerat, *Extra portam passus est*, sermonem, vt solet, conuertit ad mores, & monet, vt Christum imitantes, vitam agamus tãquã peregrini, & hospites super terrã, id que est exire extra castra. Nec modo, vt peregrini, sed & quod maius est, impropertium, id est crucem Christi portantes, hoc est, nullas in ea peregrinatione delicias querentes, sed patietes contumelias, & aduersa quęuis ea; enim omnia nomine impropertij, seu crucis Christi Domini, scriptura comprehendit.

Theophy-

Theophylactus *extra castra* exponit, id est, extra mundum eiusque splendida, & præclara, *improperium* autem eius *portantes* explicat, id est, eadem cum ipso patientes.

Sanctus Theodoretus *extra castra*, id est, communem societatem carnalium, vel extra obseruationes legalium, vel extra sensus corporis, *improperium eius portantes*, id est, renunciantes legalibus adueniente veritate, propter quod sumus Iudæis improperium. Sicut enim accusatus est Christus, quod tubuerit legem (*hunc inuenimus subuertentem gentem nostram*) ita Apostolo improperabatur, quod prædicaret non debere seruari legalia Gal. 5. *Si circumcisionem adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior*. Vel *improperium*, id est, signa penitentia, quæ à carnalibus improperantur, supra. c. 11. *Maiores diuitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi, & Sap. 5. 11 sunt, quos aliquando habuimus in derisum, & in similitudinem improperij.*

Theodoretus sic interpretatur, hoc est, recedamus ab institutis legalibus, feretes probra pro eo, qui seruauit. Sic Theod. & intelligit, *pro eo*, id est, propter Christum, qui ea instituta legalia pro nobis seruauit, quum tamen seruari non teneretur. Hæ omnes expositiones mihi plane probantur.

§ 1 *Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.* Vide Riberam Sophonic. 2. n. 16. & 17. ubi hunc locum late tractat. Vide eundem supra cap. 11. a. n. 28. per plures numeros.

Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis] & cæc. Horratus fuerat Paul. ut portarem improperium Christi, nunc ex eo, quod proxime præcesserat *Non habere nos hic ciuitatem manentem, sed futuram inquirere* hortatur, ut in tribulatione, & peregrinatione ista, non modo patientes simus, sed & gaudentes, & gloriantes, ac gratias agentes Deo, quoniam digni habiti sumus pro nomine Iesu contumeliam pati.

Illud, *per ipsum*, Theodoretus interpretatur, id est, per eipsum fidem, sine qua impossibile est placere Deo. Sed apparet ad rem de qua nunc sermo est, & conformius phrasi, qua fre-

qua frequenter vitur Paul. exponemus, *Per ipsum* tanquam per mediatorem etiam in offerendo, ipse enim accedit per semetipsum ad Deum, ut prædixit c. 7. nos autem *Per ipsum habemus accessum ad Deum*, ut expresserat ad Rom. 5. Quam interpretationem vno verbo Theophyl. perstrinxit: *Per ipsum*, inquit, *cou per pontificem.*

[*Illis autem verbis, Id est, fructu labiorum castentium nomini eius, ut datur alludere ad verba Hose. 14. iuxta translatione. 70. interpreti, qui pro Reddemus vitulos labiorum nostrorum, offerunt, Reddemus fructu labiorum nostrorum id est, gratiarum actiones, & confessiones, seu sacrificium Laudis, quod tunc maxime gratum est Deo, quando tempore tribulationis, de quo agit Pauli offertur. Vide Riberam in cæc. verbis Hose. 14. 3.*

Conferri autem nihil est aliud Hebrææ phrasi, quam quod latine dicimus canere ac celebrare.

Quod verò ait *Nomini eius* omnes diuinas perfectiones complectitur. Vt enim Scripturæ ex multis Dei nominibus eo uti solet, quod est ad rem, de qua agit, si de vna forte, aut altera specie tantum agat, maxime accommodatum, ut docuit Riberam Hose. 1. n. 10. ita quæ non de vna certa re agit, in qua vnum aut alterum Dei attributum replendaat, sed vniuersè de re seu rebus, in quibus omnes, aut plures reuolunt perfectiones diuinæ; certum vnum nomen hoc, aut illud non vsurpat, sed in actu signato (ut ita loquamur) *Nomen Dei*, ut ps. 8. *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum*, id est, quam admirabilis esse apparet sapientia tua, bonitas, potentia, cæteraque tua diuina attributa. & Luca. 1. inquit Virgo Sanctissima: *Fecit mihi magna, qui potens est, & sanctum nomen eius*, hoc est, in incarnationis mysterio, & in me operatus est Deus, non potentia solummodo, sed etiã bonitas, sapientia, misericordia, iustitia, ac omnes eius diuinæ perfectiones refulserunt.

Beneficentiæ autem, & communiensis nolite obliuisci] supple quauis bonorum vestrorum rapinam sustinueritis. Sic intellexit Theophyl. Pauperes, inquit, quibus facultates direptæ erant, adhortatur, ne elemosinarum obliuiscantur, & subiungit Theophylactus: ubi sunt qui prætexentes egestatē, eius nomine nihil impertiri volūt, Hæc Theophyl. Alij verò aliter

Luc. 23.

c. 11. 1.

Nomen.

52

raliter hac verba cum precedantibus connectant in hunc modum: Sacrificium laudis, & confessionis, ac gratiarum actionis erga Deum, adeo solent hominem contemplationi deditum abstrahere, ut penitus ex eius animo effugere contingat exteriorum actionum actus: vix memoriam, ut Magdalena accidit Luc. 10. propterea, quum dixisset offeramus hostiam laudis semper Deo, ne, ut maxime particula illa, *semper*, putarent se precipere, ut profusus contemplationi vacarent, proficiat, cum ex Evangelio hoc scirent, eam esse veram partem, quibus offerantur hostias laudis Deo, vix tamem beneficentia erga homines non oblitiscantur; maugit enim Deus misericordiam, quam sacrificium Host. 6. Beneficentia autem nomine ac communio, idem omnimodum intelligit, scilicet largitionem & communicationem honorum exteriorum. Theoph. pro *communio* legit *communicationis* & sic fere exponit: sacrificium beneficentia merito appellavit communicationem; est enim quaedam remuneratio. Illic enim dat pecunias, ille vero reddit benedictionem & eius, qui indiget, sunt ea, quae sunt potiora. Dixit enim Dominus Luc. 16. facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut quando defeceritis, suscipiant vos in aeterna sua tabernacula.

Luc. 10.

Talibus enim hostijs] & c. Beneficentia scilicet, ac communio; supplet translatio Syriaca *in pauperes*. Opera misericordiae; quatenus sunt ad Deum colendum, eiusque gratiam promerendam, sunt actus imperati a virtute religionis. Et ideo sacrificia, & hostiae in scriptura vocantur; ut habes in commentariis nostri Ribera Host. 6. num. 27. Vel beneficentiam, & communicationem non in significatione propria hostias appellat Paulus, sed ita ut sensus sit, quem admodum hostijs, & sacrificijs placamus Deum; ita etiam, & maxime beneficentia, ac communio.

Promeretur Evangelica, hoc est, *oblectatur*, ut vertunt Chrys. & Theoph. vel *placatur*, & *in eis complacet*, quo utroque verbo venterunt idem Chrys. & Oecumen. hoc loco; atque Aug. 10. de civit. ca. 5. Et Beda in collectanis in verbo,

in verbo *placeo*. Possimus etiam vertere, *In his hostijs se habet Deus*. Syriaca translatio: *Per his hostias homo gratias est Deo*. Vocé Graeca Hispanismo propriissimo vertendis, *legamus* & *voluntat*, optine pro meremur de Deo; ut nos amet, nobisque benefaciat.

Sed Latinus interpres, ut solet, verbo *promeretur* usus est tanquam deponenti in voce passiva, quoniam eius modo di erat verbum Graecum, quod vertebat. Vide supra pag. 142. & pag. 143. n. 6.

Ex hoc autem loco Pauli sapienter nosse Bellarminus tomo. lib. 5. de iustificatione. cap. 2. colligit operam storum recte vocari, & esse iustitiam, nam propriissime dicitur latinè unum apud alterum mereri, & eum sibi obstringere, qui faciat aliquid, quod ei placeat, eumque delectet, quem solum efficit hoc loco verbum Graecum, ut diximus, non coniunctum cum vocabulo *hostijs*, non solum significat Deum delectari bonis operibus, sed etiam conciliari & induci ad benefaciendum, qui bene operatur. Hoc autem est quod dicimus operam esse meritoriam. Arguendo ex his constat inepte Kempitium, & Calunum haereticos, quos refert idem Bellarminus tomo. 5. lib. 2. de verbo Dei cap. 14. affirmasse hunc esse unum ex locis ab interprete Latino corruptos, quod posuerit nomen meriti, quod in Graeco non habetur; nos enim iam ostendimus verbo Graeco significari re ipsa nomen meriti.

Obedite praepositis vestris] & c. Qui victimatum, seu hostiarum meminerat, quibus oblectatur Deus, non potuit non commemorasse obedientiam, ut habetur. 1. Reg. 15. *Nunquid vult Dominus holocausta, & victimas? non potius, ut obediat voci Domini? melior est enim obedientia, quam victima, & auscultare id est, obedire, magis quam offerre.* Quod ait Paulus *obedite, & subiaccete*, obedientiam demissam, ac reverentem significat, quam praepositis subditis supplices exhibere debent. *Subiaccete*. Theoph. Intendat hic obedientiam, per verbum *obedite*, indicat, ut si operibus etiam eis servendum sit, non derideant, *praepositis*, id est, vestris omnibus praelatis Theophyl. exponit; id est, Episcopis & subiungit: quid, cuius ne, etiam si praesus & scele

55

57

& sceleratus fuerit? quo modo dicis malum? Si citra fide
fuga eum, etiam si Angelus de celo fuerit. Si autem in
morbis malus sit, & vita peruersus, libet opera ei: offi-
cia quae eumque dixerint vobis, vt faciauis, facite, secun-
dum autem opera eorum nolite facere. Matth. 23. Nam
malè agens, haud alijs consulit, vt malè viuant. Nam &
ipse talia perpetrans, rubore suffunditur, & pudet eum
suorum scelerans; quod vel inde liquet, quia constat om-
ni ratione occultare, quod perpetrat; qui vero in fide per-
uersus fuerit, populo etiam suam opprobriam & vitios pro-
mulgare ac denuntiare cupiunt. Sic Theophyl. *oī vni-
- ipse enim pernegant.* Id est, pernegare debent; nam
sape verba in scriptura non dicunt actum, sed debi-
tum, seu officium, vt habes supra pagin. 414. numero 27.
Et in eodem sensu haec verba intellexerunt Chryl. & S. Tho.
super Epistolam ad Timotheum. 2. homi. 2. sic ait; Confide-
re quantum periculi sit per singulos subditorum discuti;
rationemque pro omnibus reddere. Quantumuis, pra-
posito honoris impendas, quantumlibet obsequia de-
ras, nihil his periculis referre par poteris. Nam & sciam-
mam ponas, ipse hoc pro te iugiter facit. Et, si id minus
facit, quod perfectionis non adsit tempus, eam tamen
periculo aeternae mortis exponit. Et in hoc loco homil.
34. Quid dicemus inquit infelicibus illis, & miseris,
qui se metipso ad alios regendos precipitant, & se in tan-
torum suppliciorum abyssi nauitant? Omnia, quos re-
gis, mulierum, puerorum, atque virorum tu rationem
redditurus es e tanto igni tuum subijcis caput. Miror si
poteat saluari aliquis rectorum. Post tantam enim commi-
nationem, quam negligentiae videmus illatam, video ali-
quos etiam concurrere, ac precipitare semetipso tanta
stoli, ac tantae difficultati regimini. Si enim, qui necessi-
tate compelluntur, nullum poterunt habere refugium,
nec villam excusationem reperient, quando res male trac-
tauerint, & quando negligenter ad administrationem gesse-
rint suam (nam & Aaron necessitate compulsus est, & ta-
men in periculum venit: sed & Moses pericula saepe sus-
tinuit, qui regimen illud saepe recusauerat: & Saul post
quam re-

quam recusauit principatum in pericula incidit) quan-
to ergo amplius, qui cum studio, & ambitione perit prin-
cipatus, & semetipso precipitat, seuerius punientur &c.
Hoc, & plura Chryl. eo loco. Et Sanctus Thomas. Hoc
est, inquit, maximū periculū de factis altius ratione red-
dere, qui pro suis non sufficit. 3. Reg. 10. *Custodi viri istū
qui, si lapsus fuerit, erit anima tua pro anima illius.* Reddunt
enim prelati, in die iudicij, rationem de sibi commisisis,
quando fiet eis illa quae sitio Ierem. *Vbi est grex, qui datus est
tibi, pecus inclinatam caudam.* Hæc S. Thomas.

Ponissimam rationem, eumque propositis obedire dū pratermi-
sit, quod ea esset notissima Hebraeis, quā in seruis, vt pote
minis sapientibus, ante oculos posuit ad Eph. 6. *Obedite dñis
carnalibus &c. sicut Christo, nō ad oculū seruientes, quasi homini-
bus placentes sed vt serui Christi, facientes voluntatē Dei ex ani-
mo cū bona voluntate seruientes, sicut Dñs, & nō hominibus.*
At sapientibus Hebraeis & quū agitur de obedientia debita
propositis spiritualibus, necesse nō fuit vulgare, & notissi-
mā obediendi rationē scribere, sed notā. *Ipsi enim, inquit,
pernegant quā rationē pro animabus vestris redduri.* Ex qua
sit coeques altera ratio, vt non possint non gemere sub
onere tanto, si vos sitis inobedientes, cum videant se de
vestris etiam culpis rationem redduros.

Vt cum gaudio hoc faciant & non gementes. Anselmus in
eadem verba cum gaudio, & nō gementes agricola in-
quit, tunc cum gaudio laborat, quando attendit arborē,
& fructum videt, segetem, & hūbertatem. Videt enim
quia nō sine causa laborauit. Sic est de spiritualibus agri-
colis, id est, de propositis. Hæc Anselm.

Præterea idem S. Tho. in hæc verba sic ait. Bonus præ-
latus multū gaudet, quādo videt subditos bene operātes;
quia tunc labor suus non est inanis. Sic Paul. vbi que, quos
videbat sanctè ambulare, vocabat. *Gaudium meū, corona mea.*
Cōtra vero bonus prelatus gemit in rebellionē suditorū
ad Gal. 4. *Filii mei, quos iterū parturio, donec formetur Chris-
tus in vobis.* Ierem. *plorabo die ac nocte interfectos filios populū
mei.* Sic gemit Samuel super reprobationem Saulis. 1.
Reg. 5. & 16.

Hoc enim non expedit vobis] Videlicet, vt gementes per-
vigilent pro animabus vestris. Primum, quoniã hinc sæ-
pe fit, vt (ne vobis inobediencię præbeant occasionẽ, ipũ
quę vestra gemant inobediencia) non rã præcipiant, quod
vobis vtilis esset, ad Dẽique gloriã magis cõducẽs, quã,
quod vobis arridere videt. Vnde fit cõsequẽs altera ratio,
vt nõ tam vos prepositis vestris obediatis, quã illi obediãt
vobis, teste Bern. ser. de tribus ordinibus Eccle. ad patres
in capitulo. Hinc deinde cõsequitur, vt ex hac vestra obe-
dientia mercedẽ à Deo, nõ sit, cur speretis, nam in die obe-
dientię vestrę inuenitur voluntas vestra. His ergo de cau-
sis *non expedit vobis* nõ hilariter obedire prepositis vestris.
Præterea *non expedit* (inquit Chryl. hoc loco) nam quod
chorus sine coriphęo, phalanx militum sine duce, nauis si-
ne gubernatore, grex sine pastore, id, docet Paul. nos esse
sine preposito. Sic Chrysostomus.

61 Denique *non expedit*, quoniam etsi prælati (vt notant
Chryl. & Theop. in verbum illud *gementes*) inobedientes
subditos vlscisci non debeant, vt nec medici egrotos, a qui-
bus contemuntur, sed gemitibus potius & lacrymis eos
frenare, vt hoc loco insinuat Paulus: at sepe, quę humana
est imbecillitas, & nõ nõquã id exigente ratione recta,
venient ex lenibus verbis ad aspera verbera, *id autem nõ ex-
pedi vobis*, necessitate videlicet, non volũtate subiectos es-
se. Præterea *non expedit*, quia vt insinuat Chryl. gemitus præ-
lati ob inobedienciam subditi inuocat Dominum, qui se
uerius vlscatur. Papę, quantum periculum. Sic Chryso-
stomus. Eandem rationem reddit S. Tho. in hæc verba.
Non expedit vobis, Deus enim vindicabit pro ipsis, Pla. 105
*irritauerunt Moysen in castris, Aaron sanctum Domini: aperta
est terra, & deglutiuit Dathan, &c.* Nota autem quod dicit,
non expedit vobis, & nõ dicit, *non expedit illis*. Gemere enim
pro commissis subditorum bene expedit prælati.

62 Theophylactus, si cesseris, inquit, & morẽ gesseris præ-
posito tuo, duci tuo; onus, quod excusa tui ille gerit, ei
leue reddis ac facile, vt qui gaudeat propter obedientiam
tuã. Sin impudẽs sis, & inobediẽs, ipse quidẽ etiã sic vigi-
labit pro anima tua, verũ tamẽ, nisi correxeris inobediẽ-
tiam tuam

tiam tuam, ingemiscet aduersum te ad Deum (neq; enim
aliter ei vindictam permittit Paul. quam per gemitum)
quod maiorem pænæ ac supplicij pyram accendit, acrius
vindictam & punitorẽ Deum permouens. Sic Theophy-
lactus. Quod vero præposito, aut episcopo, dicitur ij patres
non aliter permitti vindictam, quã per gemitum, vide-
tur fauere hæreticis asserentibus à prælatis Ecclesiasticis
non posse inobedientes subditos etiam hæreticos puniri.
At respondemus Paulum agere de vindicta priuata; aut si
agit etiam de iustitia vindicatiua, respondemus iudices
Ecclesiasticos non punire suos subditos pænã corporea,
sed tantum declarare culpam, eã pænã dignam, quam post-
modum infligunt sæculares iudices.

Orate pro nobis, confidimus enim] &c. Quznam est ista 63
ratio, vt oratur pro ipso, quod bonam habeat conscientiam
Quia, vt adnotat Theophy. multi Iudæi erant infensi
Paulo, quasi homini hæretico, qui doceret discessionem
à lege Act. 21. Atq; adeo videri posset Paul. indignum ora-
tionibus fidelium, saltã cõmunibus siue publicis. Modeste
igitur id criminis inesse sibi negat. Chryso. Hæc, inquit,
purgationis vice dixit Paul. veluti ad eos scribens, qui cir-
ca eum, quasi circa præuaticatorem, afficiabantur, non
ferentes neque nomen eius audire. Sic Chryl.

Confidimus enim, quia bonam conscientiam habemus] Non 64
dixit se bonam habere conscientiam, nam quantum nihil
sibi conscius esset, sed non statim iustificatus est, Prima ad
Corint. 4. sed confidit in diuina benignitate, ac meritis
Christi, se bonam habere conscientiam. Chrysof. id est,
conscientia nostra in nullo nos accusat, neque nobis ali-
quid conscij sumus, quod vobis insidias fecerimus. Nihil
negotiationis gratia fecimus, nihil cum fictione protuli-
mus: fortassis enim in talibus accusabatur. Sic ille. Dicitio
quia redundat in Latino sermone, vt alias sæpe in scriptu-
ra; quæ Græcorũ morẽ vtitur particula *ὅτι*, quam noster
interpret verit, *quia* in eadem significatione qua Hispani
dictione, *que*, ob cuius phrasis ignorantie laborant sæpe
cõmentatores, quasi redditam causam inuestigantes, vbi
nulla redditur. Simili modestia dixit *in omnibus* (id est ex ro

to & non ex parte vt explicat Anse.) bene volentes conuersa-
re nec dixit, in omnibus bene conuersantes. Theophyla. Hoc
est cupientes citra offendiculum vitam ducere, citraque
scandalum. Idem Theophy. & Chry. illud in omnibus, iun-
gunt cum verbis præcedentibus in hunc modum: *Confi-*
dimus quoniam bonam conscientiam habemus in omnibus, id
est, non in gentibus tantum, sed etiam in vobis. Sic illi
patres.

65 *Amplius autem de precor vos hoc facere & cæc.* Sanctus Tho-
mas, id est, propter aliud. Sed eam significatiōem non
permittit vox Græca *προσκαρτερος*, quæ significat magis aut
potius, vnde Syriaca translatio venit *vehementer*. Anselm.
Amplius pro vestra, quam pro mea salute.

Quo celerius restituar vobis. Anselm. supplet, e carcere in
quo sum Romæ vincus. Sensus igitur est: Quod pete-
rim vos orare pro nobis; non tam ad vilitatē refero meā
quam ad vestram. Id autē potissimum à Deo petite, vt qui
Romæ nunc sum, redeam ad vos quam citissimē ad pristi-
num officium prædicationis, vt subdit Anselmus. Verbo
autem *restituatur*, se debitorem, aut potius seruum prædicat
Hebræorum, vt pote gentis suæ, suæque patriæ, cui vt
etiam parētibz adeo debitores sumus, vt par pari referre
non possimus, vt affirmat Philosophus.

66 Sed contradicere hæc videntur. ijs, quæ scribit ad Gal.
2. *Creditum est mihi Euangelium præputij, sicut Petro circumci-*
sonis, qui enim operatus est Petro in Apostolatam circumcisi-
onis, operatus est & mihi inter gentes. Sed nulla est cōradictio
imo mira cōcordia, Deus enim Paulū, vt pote Hebræum,
Hebræis, quasi quod suū ipsorū erat, arripuisse videbatur,
vt operaretur inter gētes. Hebræis ergo quasi restitueba-
tur Paulus, quū redibat ad operandū inter illos. Adde, quā
uis fuisset potissimum missus ad gentes (idque solum sig-
nificant illa verba Epistolæ ad Galatas) sed non ita, vt om-
nino defereret Iudæos. Vnde Act. 9. Dixit Dñs de Paulo:
Vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram genti-
bus & regibus, & filiis Israel. Quod idem insinuat ipse ad
Rom. 1. *Sapientibus & insipientibus*, id est, Iudæis & gētibz
debitor sum, & c. 9. optabam enim ego anathema esse à Christo pro
fratribz

fratribz meis qui sunt cognati mei, secundum carnem, quæ sunt
Israelitici.

Sanctus, Th. rectè hoc loco adnotat Paulum pro omni-
bus nec currere ad orationem, & insinuare nobis, quod om-
nes vic eius, & facta ordinabatur ab ipso secundam Dei
dispensationem, iuxta id Iob. 37. *Nubes spargunt lumen suū,*
quæ lustrant cuncta per circuitum, quæcūq; eas voluntas guber-
nantis duxerit. Per Nubes enim prædicatores, & Apostoli
intelligantur Isa. 60. *Qui sunt ijs, qui vt nubes volant & c.*
Hæc S. Thomas.

Deus autem pacis. & c. Diximus quosdam Hebræos
animo fuisse inimico erga Paulum, quod videretur doce-
re discessionem à lege, quapropter neque nomen suum
posuit initio Epistolæ, ne illo offensū, ne Epistolam qui-
dem legere dignarentur. Quod adnotarunt Theophy. &
Oecumenius in verba præcedētia. Propterea, vt idem au-
tores insinuant, volens Paul. Epistolam abfoluere; preci-
bus ad Deum fuis pro Hebræis, vt prior ipse præstaret,
quod ab illis petebat, (videlicet, vt orarent pro ipso) nō-
minaturusque Deum initio præcum, Deum pacis aptissi-
me vocat, vt sine vlla offensione ad pacem, & mutuā cum
ipso Paulo concordiam sapienter ac leniter videretur ver-
bo attraheret, Deus enim pacis, & non dissensionis. 1.
Corint. 14. cum ijs est, qui pacem habent, 2. ad Corin. 13.
Ita hæc verba intellexit Theophy. Quasi dicat Paul. (in-
quit iste autor); quādoquidem Deus pacis est, non oportet
vos dissidere à me, idque ex tenui famæ aurula, quod
doceam legem abrogaram esse, qui potius doceam com-
pletionem, & consummationem legis.

Sed quonam pacto cum re, de qua nunc agit, cohæret, 68
quod mox subiungit, *Qui eduxit de mortuis pastorem magnum*
ouium? id est, Christū, vnde in Græco habem⁹, *Illū pastore*
ouium, illum magnum, & in Syriaca translatione, *Magnū illum*
pastorem & c. illū, qui, 1. Petri, 5. *Princeps pastorū* appellatur.

Iam ergo cohærentia horum verborum cū præceden-
tibus iuxta S. Thomā, hæc est: Quoniam p. Christū pax est in-
ter Deū & homines constituta, ideo, qui nominauit Deū
pacis, eadem ratione subiunxit Christū autorem eius pacis.

Iohan. 1.

Sed ad id vnum insinuandum obsecro, cur tam multa cōgerit Paul. que minus ad rem pertinere videntur? Imo maxime pertinent. Nam ex eo quod Christus sit pastor ille magnus, & princeps pastorum, consequens est omnes oues spirituales pertinere ad vnum ouile, quæ vnio ad pacem commendandam maxime pertinet. Adde ouium genus, pacis esse amantissimum, nullumque tam odit diuisionem, vt videmus.

69 Sed quid ad rem quod ait Paul. eū pastorem è mortuis eductum fuisse? Significare voluit adhuc eum pastorem viuere, atque adeo quamuis varios sibi substituerit minores pastores, tamen extare eorum pastorem principem vnum, atque adeo vnum perdurare ouile, quemadmodum perdurat vnus pastor. Quæ sententia explicari, & cōfirmari potest ex illis verbis. 1. ad Corint. 1. *Significatum est mihi &c. quia contentiones sunt inter vos. Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrum dicit: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apolli, ego vero Cepha, ego autem Christi. Diuisus est Christus? nunquid Paulus crucifixus est pro vobis? &c.* Quæ postrema verba explicant nobis, cur Paulus posuerit hoc loco illud, *In sanguine testamenti æterni*, est enim quasi dicat (vt adnotat Anselmus) nō modo est pastor doctrina, sed talis, vt pascat nos sanguine suo, idque nō semel, aut bis, paucisue diebus, sed semper & in æternum. Eius enim sanguinis nos hæredes reliquit æterno testamento, quo hæreditatis æternæ instituti sumus hæredes, ita vt ille sanguis nunquam sit defecturus, interim dum oues non defecerint, quæ illo indigeant. Hoc igitur argumentum insinuatur à Paulo: Qui sumus oues eiusdem pastoris adhuc superstitis, vno nos sanguinis sui potu adquantis, & pascentis, tamquam eorundem bonorum cælestium futuros cum ipso cohæredes, debemus profecrō pacis esse multò studiosiores, quam vlli fratres eiusdē parentis filij, & quàm quilibet alij quouis titulo sibi coniunctissimi.

70 Itaque illa verba, *in sanguine testamenti sui*, iungenda non sunt cum verbo illo *eductus*, sed cum nomine illo, *pastorem magnum*, vt sententia sit, eduxit de mortuis illū, qui, quam

qui, quàm sit magnus pastor, cernitur *in sanguine testamenti æterni*, id est, effuso, vt pollicitus erat testamento æterno, id est, promissione æterna, tum quia proposuit eam Deus in seipso ab æterno, vt dicitur ad Ephes. 1. tum quia fidelis futura est, atque præstatura in æternum, vt diximus, quod ea promissum nobis est. Quod sic explicat Theophylactus: *Testamenti æterni*, id est, nullis sæculis dissoluedi, neque abolendi, vt legale dissolutum est & abolitum. Sic etiam Ansel.

Apetet vos in omni bono & cæt. Hæ sunt D. Pauli preces ad Deum pro Hebræis, vt ipsos Deus in omni bono apertet, id est, omnibus bonis cumulet, ac perfectos efficiat, nam pro *apetere*, est *καταρτισαι*, quod significat *Perficere, absolueri, consummatum reddere, & omnibus numeris, & partibus absolutum*. Significat etiam (quod adhuc magis ad rem spectat) *ad concordiam, atque vnanimitatem reducere perturbatos, & seditionem agitantis*. Et adnotat Budæus metaphorā esse desumptā à luxatis artubus, quum sibi restituntur. Vnde hoc eodē vtitur verbo Paulus de hac eadem vnanimitate agēs (vtiā explicuimus), 1. ad Cor. 1. pro illo verbo, *sitis perfecti*, atque adeo commodè subiungit *in eodem sensu*, quod pertinet ad vnanimitatem in idē sentiēdo, quæ totius vnionis & pacis radix est.

Explicat autem Paulus finem & scopum eius perfectio 7^l nis & concordia his verbis *Et faciat inquit eius voluntatem*. Quod Christus tam sapē, tam enixe commendauit, *Qui fecerit voluntatem patris mei, qui in celis est, ipse meus frater & soror, & mater est*. Et: *Meus vobis est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me*. Vt autem sciamus Deū esse, qui operatur in nobis velle, ac perficere, subdit: *Faciens in vobis, quod placeat coram se*. In quæ postrema verba sic ait Theophylactus: tunc enim re vera ei placemus, quū corā Deo, boni apparemus, ac reddimur, nō quādo ab hominibus tales iudicamur. Quod ait *per Iesum Christum* Significat ex Christi meritis prouenire, quod nos vocet Deus, quodq; eius vocationi cooperemur, vt affirmat Trid. sessione. 6. cap. 7. Vnde est vsus ecclesiæ orationes suas illis verbis

terminare, per Dominum nostrum Iesum Christum.

Theophy. Per Iesum Christum, Hoc est vixit illo mediatore, efficiente, nos confortante, robur inspirante ad bonorum operum transactiones.

Cui est gloria) &c. Hoc est cui debetur gloria nostrorum bonorum operum.

- 72 Rogo autem vos fratres ut sufferatis verbum solatij. Syriaca translatio vertit, *Ut longanimes sitis in sermone consolationis*. Sensus utriusque versionis est irogo, ut non agere feratis, si ego, qui proprius Apostolus vester non sum, per literas vos monere, & cohortari volui. Id enim feci, ut vos consolarer, non ut imperarem, aut quasi prædictus vester docerem vos. Sic exponit noster Bellarm. tom. 1. lib. 1. de verbo Dei c. 17. Sed verba hæc adhuc melius intelligentur, si inemerimus Hebræos fuisse animo in Paulum minus beneuolo, atque ad edmittis apto & habili ad suscipiendam Pauli disciplinam; propterea timens, eis oneri & toedio futuram hanc epistolam, rogat, ut sufferat *Verbum solatij*. Theophyl. Sic dixit Paulus, quando quidem ad afflictos, ac tentationibus agitados ei sermo sit. Cur autem appellavit *Verbum* integram, neque ad ed breuem epistolam, subiungit dicens: *Etenim per paucis scripsi vobis. Per paucis* aut dixit, si conferantur (ut inquit Theop. Oecumenius & Primasius) cum his, quæ dicturus fuisset, spectata materia seu argumento huius epistolæ, quæ ut vidimus, de rebus est grauisimis, vel spectato desiderio, quo Paulus flagrabat Hebræos cõuertendi, ac perficiendi in omni opere bono, cum eis que ob id per literas agendi, quando præsens non poterat sermone.

Chrysostomus: Latenter, inquit, his verbis dicit Paulus: Pusillanimes estis, talium enim non est ferre sermonis longitudinem, idem ait Theophy.

Rem diuersam ex his verbis collegit S. Thomas; Sermones, inquit, breues, valde accepti sunt, quia, si sunt boni, inde audius audiuntur, si vero mali, parum grauant. Ecclesiastes. 5. *Pauci sunt sermones tui*. Sic S. Thom. Quod utinam sibi persuaderent multi nostri sæculi concionatores: audirentur enim à pluribus & fructuosius,

Ansel-

Anselmus, exemplo inquit, suo hic docet nos magister egregius, ut ea, quæ sentimus, & valde humiliter, & si ne fastidiosa prolixitate dicamus.

Cognoscite fratrem nostrum Timotheum) &c. Pro cognoscite, Græcè γινώσκετε, id est cognoscitis, seu scitis, ut vertit Eras. Vel cognoscite, ut noster interpres: Nam vtrū 74
quæ ea vox significat. *Fratrem nostrum Timotheum*) Erga quæ, ait Oecumenius, erant Hebræi amico animo: ideoque de ipso scribit, fratremque suum appellat, & letum nuntium, de eo ipsis scribit, & cum eo ad illos dicit se esse profecturum.

Dimissum. Vnde inquit Chrys? Arbitror, quod in custodiam fuerat missus, aut si hoc non est, *dimissum* dicit ab Athenis, nam in actis Apostolorum c. 17. sic habetur. Chrysostomum in utraque expositione sequuntur Theophyl. Oecumenius, Primasius, Anselmus & S. Thomas. Priorem sensum secuta videtur translatio Syriaca, quæ pro *Dimissum*, habet *Solutum*, quamuis possit etiam hæc versio posteriorem expositionem admittere, ut sensus sit: Coarctatus vinculis, & importunis precibus Timotheus tenebatur ab Atheniënsib⁹, ne discederet ab ipsis, ut de Christo narrat Lucas c. 4. *Detinebant illū turbæ, ne discederet ab eis*.

Cum quo si celerius venerit, veniam ad vos.) Insinuat, nisi Timotheus citò veniat, se ad eos sine illo profecturum, qua ratione caritatem suam erga eos commendat, quasi sit tantæ dilationis seu procrastinationis impatiens; vel significat se diuersurum ad loca remotiora ad prædicandum euangelium, nec ei fas esse tam longas moras facere in expectando Timotheo.

Salutate præpositos vestros) Sanctus Tho. id est Apostolos 75
adhuc viuentes: Ego, ut superius dixi, omnes eorum prælatos intelligo. Et forte Apostolos non tam communi alijs prælatis nomine, cõpellat vnquã Paulus. Theophylactus. Magis inquit, conueniebat, ut præpositis scriberet, & per illos, subditos saluaret, ipse vero prudentissime in firmos & imbecilles curat & fouet, rãto eos honore afficiēs, siquidẽ per ipsos, præpositos etiã saluat. Aliter Theo-

Mm 5

doretus:

doretus: Innuat inquit, eos, qui illis præsunt, eiusmodi nõ egere doctrina. Quam obrem nõ scripsit ad ipsos, sed ad eorum discipulos.

Et omnes sanctos) S. Thomas. Id est, alios discipulos minores Apostolis. Sed meo iudicio *prapostos*, intelligit eorũ prælatos, *Sanctos* autẽ ceteros oēs Christianos, qui cõmuni, ac vulgari nomine *Sancti* tũc appellabantur, vt constat ex plurimis locis D. Pauli, & epistolis aliorum Apostolorum maxime in earum initijs.

Salutant vos de Italia fratres) *Frates* non habetur in Græcis codicibus; neq; in Syriaca trãslatione, neq; in multis Latinis manu scriptis, sed nihil sensum mutat.

Quod ait, *De Italia*, non de Roma, vilo vè altero certo Italia oppido, aut vico; sera profecto saluatio esset, nisi Paulus Italiam vniuersam breui percurrisset, vt optabat & quidem optasse constat ex. 2. ad Thel. 3. *Orate pro nobis vt sermo Dei currat.* Currebat ergo Paulus tãquã fulgur, aut tamquã si esset spiritus sine corporis mole, vt ita resisteret, & repugnaret illi, qui celerrimẽ circuit, ac perambulat terram, vt deuoret, maftet, ac perdat Iob. 1. & 2. & 1. Petri. 1.

76 *Gratia cum omnibus vobis amen.*) Chrysostomus. Quid est *Gratia*? remissio videlicet & purgatio peccatorum. Theoph. *Gratia*, id est remissio peccatorum, purificatio, Spiritus paraclæti assumptio. Primasius in *Gratia* intelligit fidem perfectam cùm executione bonorum operum, remissionem quoque peccatorum. Hoc postremum intelligit Oecumenius. Nos in amplitudine sua Scripturã relinquentes in *Gratia* intelligimus hoc loco tam præcedentem, & excitantem; quã subsequenter, & etiam iustificantem, & demũ omne donum gratuitum, ac diuinum Spiritus sancti, qui cum Patre & Fi-

lio viuit & regnat in sæcula
sæculorum, A-
men.

FINIS.

INDEX QVÆ- stionum Scripturæ, quæ in hoc

opere latius explicantur, præter eas, quæ ad huius libri intelligentiã propriè pertinent, & suis in locis quarendas esse, perspicuum cuius est: & præter eas etiam quæ potius ex indice rerum ac verborum petendæ sunt.

Numerus primus paginam, secundus numerum capituli indicat.

- 1 **A** Nonnes Angelorum ordines mittantur ad nos. pag. 64. num. 93.
- 2 **A** An Chriſtus habuerit tentationes peccatorum pag. 137. num. 25.
- 3 **A** An saltẽ morbos corporis senserit, qui possunt esse sine peccato. p. 139. n. 27.
- 4 **Q**uo modo Chriſtus nunc in Coelis interpellat pro nobis & an oratione propriè accepta. pag. 240. n. 75.
- 5 **C**ur Chriſtus in Scriptura venisse dicatur in consummatione aut sine sæculorum, seu in nouissimis temporibus, cũ ab eius aduentu plures mille quingentis nonaginta iam annos fluxisse videamus, & ignoremus, an multo etiam his plures supersint. pag. 341. num. 113.

Index Regularũ Scripturæ quæ in hoc opere traduntur.

- 1 **C**anon proponitur, quo intelligamus interpretationes, quas in nostra vulgata editione videmus, aut in quavis alia scriptoris ne sacri sint, an interpretis. pag. 12. num. 8.
- 2 **H**ebræi vtuntur genitiuo nominis substantiui pro adiectiuo Vt, filius dilectionis, id est, dilectus. pag. 25. num. 14.
- 3 **E**a verborum Græcorum tempora, quæ Aoristi dicuntur, solet sæpe noster interpres quasi præsentia vertere, præsens pro præ-

INDEX.

- pro præterito accipiens pag. 26. fine.
- 4 Hæc eadem tempora sæpe in præteritum vertit ibidem
 - 5 Abstracta pro concretis passim vsurpant Hebræi, ut potestas pro potente, dominatio pro dominante. p. 28. num. 19. Sanctitas pro re sancta pag. 284. num. 13.
 - 6 Apostoli & Euangelistæ sæpe ex locis veteris testamenti, non tam verba referunt, quam sensum. pag. 49. num. 65. & pag. 526. num. 25. Mutareque solent personas, & tempora & numeros, sed saluo semper sensu. pag. 49. num. 66.
 - 7 Cum sunt duo nomina in eodem casu, & dubium est, utrū illorū, subiecti locū habeat, de quo alterū dicatur, illud habet subiecti locum, cui articulus additus est. p. 51. n. 70.
 - 8 Coniunctiones similitudinis omittunt sæpe Hebræi pag. 51. num. 72.
 - 9 Causa, quæ redditur, sæpe non ad sequentia, sed ad præcedentia referenda est. pag. 58. num. 83.
 - 10 Dictiones, quæ causam significant, ut Propterea, Ideo & similes, sæpe redundant more Hebræorum, & nullam causam reddunt, sed tantum præcedentia continuant cum sequentibus. pag. 59. num. 85.
 - 11 Dictiones quædam temporis determinantes, ut Donec, Quo usque, Usque quoquo, tempus, quod signatur, includit illud aut quod post illud futurū est nō excludit. pa. 63. n. 91.
 - 12 Noster interpretatur participijs actiuis presentis pro participijs præteriti, quibus actiua verba carēt, & participio præteriti vitur pro participio presentis pag. 26. num. 16. & 17. & p. 63. nu. 91.
 - 13 Quod lege aut voluntate Dei decretum est, factum dici solet in scriptura pag. 97. num. 44.
 - 14 Interpres sepe locutionem exemplaris imitatur pag. 111. num. 5. pag. 92. num. 60.
 - 15 Hebræi vitur infinitiuo actiue, vel passiuo cum præpositione, In, pro presenti actiue vel passiuo, & coniunctione Dum, Verbi gratia. In conuerti, pro Dum conuertitur, In conuertere pro Dum conuertit pag. 122. num. 23.
 - 16 Dum indocti librarij festinant, solent literas aut syllabas demere, cum continuo eedem sequuntur pag. 153. num. 18. & pag. 478. num. 6.

Vsitatiss.

REGVLARVM.

- 17 Vsitatissimum est apud Hebræos primo nomini compositionis addere. i. ornatus causa, vt Adonisedec, Adonibezec p. 200. num. 9.
- 18 Non solet Scriptura Genealogias eorum scribere, de quibus obiter, agit aut eorum, qui ad genus Abraham non pertinent, cuius potissimum generis causa, sacra historia conscripta est pa. 203. num. 14.
- 19 Non omnia, quæ gesta narrantur, aliquid significare putanda sunt, sed propter illa, quæ aliquid significant, etiam ea, quæ nihil significant, attextuntur pag. 208. num. 23.
- 20 Genere neutro, tamquam ad id aptissimo, vitur scriptura ad vniuersitatem significandam. pag. 236. num. 68.
- 21 Nominibus, quæ diminutiua appellantur, aliquando scriptura, more Græcis vsitatissimo vitur, non minuendi causa, sed augendi, & ornandi pag. 255. num. 1. & pag. 376. numer. 44.
- 22 More scripturæ, præsens tempus, sæpe non tam factum, quam animum indicat pag. 262. num. 13.
- 23 Tempus præsens accipi solet in scriptura ad significandū id, quod citò futurum est. pag. 265. num. 17.
- 24 Relatiua referri nonnunquam solent, non ad id, quod proximè antecessit, sed ad illud, quod erat remotius. pag. 23. num. 11.
- 25 Noster interpres ponere genus solet, quod Græco nomini conuenit, licet Latino non conueniat. ibidem & p. 291. num. 25. & 26. & p. 294. num. 29. & 301. & pag. 300. num. 39. & pag. 383. num. 56.
- 26 Genitiuo nominis substantiui singularis numeri, addito alteri nomini vitur Hebræi pro adiectiuo, genitiuo autē numeri pluralis pro superlatiuo. Vt Deus Deorum, id est, Deus maximus. Canticum canticorum id est eximium & præstantissimum canticum. pag. 285. num. 14.
- 27 Nomina, quæ rem vnā, & eandem significant, sed iuxta diuersas eius ætates, solent propter ætatem confinium, imo & citra illud vnum pro altero accipi. Vt tauros appellat scriptura, quos vocauerat vitulos: & vaccam, quam vitulā; & eundem, nunc infantem, nunc puerum. pag. 314. nu. 65. & 66.

Ea, quæ

INDEX

- 28 Ea, quæ nobis promittuntur, scriptura solet metiri non nostra mensura, quibus pauci anni longissimum tempus est, sed mensura Dei & æternitatis, cui brevissima sunt, quæ longissima videntur. pag. 354. n. 120.
- 29 Quoniam Latini carèt participio præteriti temporis acti-
væ vocis, pro eo interpres vti solet participio præsentis, vt offerens, pro, cum obtulisset. p. 379. n. 50.
- 30 Similiter quoniam Latini carent participio præsentis pas-
sivæ vocis, pro eo vtitur participio præteriti in eadem voce passiva, vt sanctificatos dicit eos, qui sanctificantur. p. 381. n. 53. & cap. 1. n. 91.
- 31 Moris est Paulo post mysteriorum explicationem ad mo-
rum confirmationem transire. Id videre est cap. 3. 6. 10.
- 32 Verba in scriptura nonnunquam non significat eum actum,
ad quem significandum primo ac per se accipiuntur; sed
offensionem eius actus, vel dignitatem, seu meritum, aut
debitum. Vt sæpe quis damnare, seu condemnare dicitur
quæ uempiam, quoniam eum damnatione dignum ostendit.
p. 414. nu. 21. & offerre dicitur, qui tentavit offerre, & qui
quantum est in se fecit. pagin. 430. num. 47. pagin. 544. nu-
mer. 57.
- 33 Cum in Scriptura effectus vni causæ tribuitur, quæ minus
præcipua videbatur, includitur etiam altera, quam constat
esse præcipuam. p. 424. n. 38.
- 34 Mendum in ea esse lingua putandum est, (re dubia) in qua
maior est erroris occasio. p. 445. n. 72. & p. 459. n. 95. & p.
485. n. 18. & 20. p. 495. n. 33.
- 35 Ordinem temporum non seruat Scriptura, quando ad re-
nihil pertinet: vel quando videtur potius seruandus ordo
dignitatis: vnde inter eos, qui vicini tempore fuerunt, illi
prius nominari solent, qui gloria rerum gestarum præstite-
runt. p. 452. n. 84.
- 36 Late patens vocabuli cuiusvis significatio, verbo aliquo ad-
dito restringi, & coarctari solet. p. 472. n. 115.
- 37 Interpres solet positiva nomina insuperlativa vertere, cū
videt sensum scriptoris magnum quippiam significare. p.
487. n. 22.
- 38 Positiua pro comparatiuis accipiunt Hebræi: vt bonum
pro me

LOCORVM.

- pro melius. pag. 535. n. 41.
- 39 Participijs passiuus vtuntur Hebræi pro nominibus verba-
libus in bilis p. 495. n. 35.
- 40 Multa legimus In Scriptura, quæ prætermissa sunt eo in
loco, quo, facta, narranda videbantur. p. 499. n. 41.
- 41 Similitudinis particula, vt tamquam, sicut, non semper di-
cant similitudinem, sed aliquando veritatem, & rem ipsam
p. 510. n. 58.
- 42 In scriptura sæpe fit transitus ab specie ad genus, vel ad al-
teram speciem. pag. 528. n. 28.

INDEX LOCO- rum difficilium Sacræ Scriptu- ræ in hoc opere explicatorum, præter eos, quos

Paulus ipse citat (hos enim constat explicandos esse eo loco);
& præter eos, quorum expositio pender ex certo aliquo ver-
bo; Ea enim ex eo verbo, in indice verborum petenda est. Vbi
autem vnus locus in pluribus libris sacris reperitur;
in eo declaratus indicatur; qui vel fons est,
vel eum locum continet verbis
difficilioribus.

GENE sis. ca. 1. versu. 26. Faciamus hominem & cetera:
& præsit piscibus & c. pag. 85. num. 22.
Cap. 2. versu. 23. Hoc nunc os ex ossibus meis, &
caro de carne mea & cetera. p. 375. n. 42. & 43.
Cap. 3. versu. 15. Inimicitias ponam inter te & cetera. ipse conteret
caput tuum & cetera. pag. 376. n. 44.
Ea verba Cap. 22. versu. 5. Ego & puer reuertemur ad vos. Et
Dominus providebit sibi victimam, nullum continent me-
daciū. pag. 432. n. 50.
Cap. 27. versu. 15. Vestibus Hesai valde bonis & cetera. de vestibus
sacerdotalibus explicatur pag. 493. n. 31.
II. REG. VII. versu. 14. Ego ero illi in patrem & cetera. p. 37. n. 38.
LIBER PSALMORVM. Psalmi, q habet in titulo, *In fine*, de
Christo

INDEX

Christo sunt p. 86. n. 25. Qui habent *pro torcularibus* continēt
 voces letitiæ, & laudum pro spiritualium bonorum copia
 per Christum inuenta. p. 87. n. 25.
 Psalmus Secundus de Christo historicē scriptus est. p. 30. n. 27
 Illa verba versus secundi. Ego hodie genui te, fusius explicā-
 tur pag. 32. a. n. 28.
 Psal. 8. propriē de Christo est. p. 84. n. 20. &c. totus exponitur.
 Vers. 1. Domine dominus noster quā admirabile est nomen
 tuum. pag. 541. num. 52.
 Psal. 15. Non de Dauide, sed de Christo est. pag. 43. num. 53.
 Pl. 21. De Christo planē scriptus est. pag. 101. num. 49.
 Psal. 33. vers. 8. Immittet Angelus Domini in circuitū &c. pa.
 461. num. 98.
 Psal. 44. Manifestē de Messia est. pag. 55. num. 77.
 Psal. 71. non de Salomone, sed de Christo est. pag. 43. nu. 51.
 Pl. 73. vers. 9. signa nostra non vidimus.
 Psal. 101. Et tu in principio Domine terram fundasti &c. p.
 60 a. num. 85. & ibidem totus ferē psalmus explicatur.
 Psal. 94. exponitur pag. 113. num. 8.
 Psal. 96. de secundo Christi aduentu est. pag. 48. num. 63. *
 Psal. 103. vers. 4. Qui facit Angelos suos spiritus. pag. 50. nu. 68.
 Psal. 109. non de Abraham, sed de Christo est. pag. 43. n. 53. &
 p. 61. n. 90. & pag. 145. nu. 5. & ceter.
 Canticum canticorum, nequaquam de Salomone & eius vxore,
 sed de Christo, & Ecclesia scriptum est pag. 43. nu. 53.
 Iſaias Ca. 8. vers. 8. Ecce ego & pueri mei &c. p. 102. n. 51. & c.
 Cap. 66. vers. primus & secundus. cœlum sedes mea & ceter.
 p. 316. n. 60.
 Habac. 3. vers. 2. In medio annorum notum facies. p. 345. n. 118.
 Matth. Cap. 6. vers. 11. Panem nostrum supersubstantialem. p.
 437. n. 59.
 Cap. 14. vers. 12. Accedentes, id est, postquam accesserunt.
 p. 27. n. 17. Ibidem. Venientes, Exiens, Euntes, id est, post
 quam venissent, & egressus, & postquam ierunt.
 Cap. 19. vers. 28. In sede maiestatis, id est, in throno amplo &
 magno. pag. 27. num. 19.
 Cap. 20. vers. 6. circa undecimam &c. pag. 342. num. 113. &
 355. num. 122. & 123.

Verſ

LOCORVM.

Verſ. 8. cum sero autem factum esset &c. ibidem.
 Verſ. 23. Calicem quidem meum bibetis pag. 43. num. 47.
 Cap. 25. Verſ. 31. Super sedem maiestatis suæ. vide. 5. cap. 19.
 Cap. 27. Verſ. 51. Velum templi scissum, significat apertū tunc
 cœlum fuisse. pag. 299. num. 38.
 Lucas. Cap. 1. vers. 49. Fecit mihi magna &c. ceter. & Sanctum
 nomen eius p. 541. n. 52.
 Cap. 5. vers. 5. In serbo tuo, id est, imperio tuo. pag. 25. nu. 14.
 Iohannes. Cap. 1. vers. 9. Illuminat omnem hominem venien-
 tem in hunc mundum. pag. 370. num. 32.
 Verſ. 17. Lex per Moysen data est, gratia & Veritas per Iesum
 Christum. pag. 75. num. 8.
 Cap. 6. Verſ. 27. Hunc pater signauit Deus. pag. 24. num. 12.
 Cap. 12. Verſ. 32. Omnia, id est, omnes electos, traham ad me
 ipsum. pag. 20. num. 3.
 Cap. 13. Verſ. 3. Omnia, id est, omnes electos, dedit ei pater.
 pag. 20. num. 3.
 Acta. Ca. 1. Ver. 2. Præcipiēs, id est, postquā præcepit. p. 27. n. 17
 Ver. 2. Incipiens ab baptismo & ceter, id est, exorsus. ibidem.
 Cap. 10. vers. 38. Vixit eum Deus spiritu Sancto. p. 58. nu. 81.
 Ad Rom. Cap. 3. vers. 25. Propter remissionem præcedentium
 delictorum in sustentatione Dei. pag. 319. num. 74.
 Cap. 8. Verſ. 26. Spiritus postulat pro nobis gemitibus &c. pa.
 245. num. 82.
 Ca. 12. Verſ. 10. Charitatem fraternitatis inuicem diligentes.
 pag. 514. num. 1.
 Cap. 14. Verſ. 5. Vnusquisq; in suo seruo abundet &c. p. 186. n. 51
 Cap. 15. Verſ. 8. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse
 circumcisionis. pag. 109. num. 2.
 Ad Galat. 4. Verſ. 4. Vbi venit plenitudo temporū. pa. 344. n. 116.
 Ad Ephes. 1. Verſ. 10. Indispensatione plenitudinis temporum
 pag. 344. num. 116.
 Cap. 3. Verſ. 11. Præfinitionem sæculorū. p. 344. n. 116. & 117
 Secunda. Tim. 1. vers. 9. tempora sæcularia. p. 345. n. 117. & 118
 Titimi. 3. Verſ. 2. Tempora sæcularia. pag. 345. num. 118.
 Petri Epistola Secunda. Cap. 1. Verſ. 10. satagite & ceter. sicut Pau-
 lus scripsit vobis. pag. 7. n. 12. &c. Cap. 3. Verſ. 13. Nouos cœ-
 los. pag. 60. num. 85.

Nn

Iude

INDEX

Iudæ epistola. Verſ. 8. Maieſtatem, id eſt, principes & poteſtatem habentes,
 Primę Ioh. 2. Verſ. 18. Nouiſſima hora eſt pag. 345. n. 19. Et ſicut audiviſtis quia Antichriſtus venit &c. ibidem.
 Apocal. 1. Verſ. 1. quę oportet fieri cito &c. p. 354. n. 20. & 121.
 Apoc. 21. Verſ. 1. cælum novum &c. pag. 40. num. 85.

INDEX RERVM
 & Verborum, in quo ſignū hoc

*ſignificat de ea re agi eo loco accuratius. In hoc in dice, & alio Evangeliorum nos indicamus ſæpe ſenſum myſticum ab autore non expreſſum.

A

Vel *Ab* pro *Post*. pag. 460. num. 96.

Aaron.

Aarō à Moſe. vocat⁹ ſui⁹ Chriſtus, & cur? p. 57. n. 80

Abram & Abraham.

Nominum Abram & Abraham interpretatio. p. 416. num. 23.

Abraham obedientiæ ſuæ nec alium doctorem habuit, quàm

Deum, nec exemplum vllum pag. 416. num. 24.

Bis obediuit, vt exiret de terra ſua. Ibidem,

Vixit ſemper tamquàm peregrinus. pag. 420. n. 31. cum præcedentibus

Eius fides commendatur. pag. 432. num. 50.

Non eſt mentitus cum Genef. 22. dixit; Reuerremur ad vos; Et

Domibus prouidebit ſibi victimam. pag. 432. n. 50.

Abrahæ hoſpitalitas ſuſe commendatur. pag. 514. num. 3. vide verbo Hoſpitalitas.

Ad

Ad, pro ſuper & ſuper pro De, atque adeò Ad, pro De. pag. 54. num. 74. & pag. 135. num. 21.

Ad, pro Circa. pag. 54. num. 75. & pro, In, cū accuſatiuo ibidē.

Adam.

Adamo

RERVM.

Adamo non ad nutum obedirent animalia in ſtatu innocentie pag. 85. num. 22.

Advena.

Advena quis dicatur. pag. 5. num. 8.

Ambulare.

Ambulare cum Deo eſt iuxta eius præſcriptum viuere, & ab eius voluntate non diſcrepare pag. 409. n. 12. atq; adeò hoſ virorum ſanctitate præſtantum eſt. Ibidem.

Afflicti.

Afflicti non diſſoluentur in animis, ſi Chriſti paſſionem ſerio cogitemus. pag. 178. a num. 6. ad. 11. Si ex ſcriptura opem petamus, ſi conſideremus in ea filios Dei vocari, qui perſecutiones patiuntur. Ibidem. nu. 12. & 15. Sic erudimur, vt recta via incedamus, & ſecularia contemnentem; cæleſtia quæramus. num. 13. quod magnum beneficium eſt num. 84.

Nihil nocere nobis poſſunt inimici noſtri, niſi Deo volente aut permittente, ideo perſecutiones eorum, diſciplinam ſuam vocat. Ibidem. n. 14. cum ſequentibus.

Afflicti ne deſpondeamus animam, quaſi Deus nos oderit, & nobis tam benefacere nolit. Ibidem & nu. 17. imo tunc magis ſe nobis offert num. 19.

Deus & verbis & factis nos affligit & arguit num. 15.

Non poteſt docere, quia eſt iuſtus aliquis, qui expertis tribulationis exiſtat. pag. 483. num. 15.

Filius omnis & ſi bonus ſit, quædam habet corrigenda, verique patris manus gerit Deus ea corrigens, vt & illa deleantur, & rebus hujuſmodi ille non aſſueſcat. n. 15.

Quem præ cæteris Deus familiarem amicum ſibi conciliat, eū magis caſtigat. num. 15. & num. 17. Vt eum magis perficiat.

Non omnis, qui affligitur filius eſt, ſed omniſ qui filius eſt affligitur num. 15. & num. 19.

Plurimi affliguntur non vt filij, ſed ſicut peſſimi. num. 15.

Si parentes ſecundum carnem, cū nos caſtigabant, tolerabamus; quanto magis tolerare debemus parentem ſpiritus num. 19. & 20. & 21.

Afflictionem non ſuſtinere, eſt hominis contranitentis & aduerſantis Deo. pag. 485. num. 20.

Nn 2

Afflictio

INDEX.

Afflictio primo aspectu a deo tristis est, ut nullam unquam voluptatem allatura videatur. num. 21. At verè lætitiæ mater est. ibidem. Et sanctitatem eximiam in anima efficit, & beatitudinem. num. 22.

Angelus.

Angeli vento & igni similes cur. pag. 52. num. 71.
Quæ erga homines exercent ministeria. pag. 63. nu. 91. &c.
An omnes Angelorum ordinés mittantur ad nos. p. 64. n. 93.
Communi nomine omnes cælestes virtutes angeli appellantur. in scriptura. p. 69. num. 102.

Angelorum proprietates ex eorum nominibus cognoscuntur. pag. 72. num. 108.

Appellantur *Dij* in scriptura pag. 91. num. 32.

Anima.

Animæ atque spiritus discrimen. pag. 134. num. 18.

Animositas.

Animositas quid significet in scriptura. pag. 448. num. 77.

Aquila.

Aquila mortua ex suis reliquijs renascitur. pag. 169. num. 22.

Arca.

Arca tabernaculi. **Quæ** esset intra arcã, & quæ iuxta. p. 288. n. 20
Arca solet in scriptura intelligi nomine legis, aut testimonij, quæ, seu quod in arca continebatur. p. 294. num. 29.

Arena.

Arenæ comparari numerum magnum, peruulgatum est in scriptura pag. 426. num. 39. & 46.

Arenæ maris, & stellis cæli promiscuè comparantur in scriptura tam boni quam mali. p. 425. num. 39.

Arguere.

Arguere dicitur quis alium in scriptura non modo verbis, sed & factis pag. 483. num. 14. & 15.

Avaritia.

Auari ne sint, impijs studentibus, qui quasi vitæigentis suæ, sunt ad avaritiam proni pag. 527. num. 22.

Contenti sumus presentibus, id est, nihil anxie cogitantes in crastinum, & nostra sorte contenti, non laborantes fieri ditiores. num. 23. & 24. Deo fidentes. num. 24.

Baptismata.

RERVM.

Baptismata.

Quæ dicantur in scriptura. pag. 159. num. 6.

Baptismus.

Apostolicis temporibus cur vocaretur illuminatio. pag. 163. n. 11. & pag. 395. num. 76. & in eo.

Visibilibus signis Spiritus sanctus accipiebatur, eiusque effectus in adultis verè pœnitentibus est pax & animi lætitia. pag. 164. n. 13. & 14. & renouatio. pag. 168. num. 21.

Est typus & representatio mortis Christi. pag. 169. num. 23.

Iterari non potest. pag. 166. n. 17. & sequentibus & p. 388. n. 65.

An de eo possint intelligi verba illa Pauli. Abluti corpius aqua munda. pag. 384. num. 59.

Benedicens.

Benedicens ex officio ut maior benedicit. pag. 174. num. 32.

Benedictio in scriptura vocatur prouentus magnus. pag. 178. nu. 37. pag. 189. n. 56. & fausta & læta precatio. pag. 114. n. 31.

Benedicere est bona, & fausta alicui precari. pag. 435. nu. 55. Ideo benedictiones, verbis precantium concipiuntur. Ibidè.

Caput.

Caput, & *Capitulum* accipitur pro summa, & pro Breue & pro Præcipuum & Maximum pag. 255. num. 1. & 2.

Calam.

Calis non peribunt unquam secundum substantiam, sed renouabuntur in die Iudicij pag. 60. num. 85.

Utrū cœlū beatorū moueatur, & Sphæricū sit. p. 258. n. 6. & 7.

Caro.

Caro & sanguis solent in scriptura accipi pro natura humana. p. 163. num. 53. & pro natura corruptibili. pag. 147. num. 9.

In carne iuere nos dicit scriptura, tantisper dum in hoc sæculo uiuimus pag. 148. num. 9.

Caro pro re externa solet accipi in scriptura: sic carnis emundatio, id est, externa emundatio. pag. 315. num. 66.

Carnis peccata maxime impediunt saluationem. pag. 476. n. 3.

Character.

Character quid significet. pag. 27. num. 10.

Christus.

Christus interpretatur unctus, & cor sic vocetur. pag. 57. n. 79. Fuit verus homo. pag. 103. num. 54.

INDEX

- Christum esse Deum latè demonstratur. pag. 22. à num. 8.
 Christus est verus Deus & verus homo, æternus, & tempo-
 raneus. pag. 532. num. 35.
 Cur dicatur verbum. pag. 132. num. 16.
 An habuerit tentationes peccatorum. pag. 137. num. 25. & c.
 An saltem senserit corporis morbos. pag. 139. num. 27.
 Christi humanitas significatur hyssopo herba, quod natura
 sua humilis esset, & virtutem haberet ad sanandos inter-
 nos animorum morbos. pag. 332. num. 97.
 Meruit sibi gloriam & honorem, quibus prædicatur & hono-
 ratur. pag. 91. num. 33.
 Decimatus non est in Abraham. pag. 216. num. 36.
 An aliqua ex parte pertinuerit ad tribum Levi. pag. 221. n. 44.
 Cur eius Genealogia non fuerit per Mariam contexta, sed per
 Ioseph. pa. 224. num. 49.
 Dici quodam modo potest mortuus etiam pro Angelis. pag.
 96. num. 41.
 Orabat angore, atque affectu magno. pag. 148. num. 10.
 Orat nunc pro nobis in celo. pag. 240. num. 75.
 Hac vox Christus accipi solet pro Christi membris. pag. 40.
 num. 46. Eo nomine appellatus fuit Aaron. pag. 57. num. 8.
 & alij etiam non vincti unguento terrestri. Ibidem.
 Christus cur natus, & passus post tot sæcula. pagin. 341. n. 113
 Cur dicatur venisse in consummatione sæculorum. Ibidem.
 Per Christum offerimus Deo patri oblationes nostras. pagin.
 540. num. 51.
- Clarificare.*
- Clarificare* pro glorificare sumit noster interpres. pag. 145. n. 4.
Commoneri.
- Commoneri* seu moueri aut exultare dicitur ea in Scriptura, in
 quibus res nouæ, & admirabiles fiunt, siue lætæ sint, siue
 tristes, quarum admiratione moueri & quasi pulsari viden-
 tur. pag. 508. num. 55.
- Commune.*
- Commune* pro Immundum accipitur in Scriptura. pagin. 392.
 num. 72.
- Conscientiam.*
- Conscientiã* bonam habere dicitur in Scriptura, qui iustus est,
 quia nullus

RERVM.

- quia nullius peccati sibi conscius est. Contrà, qui est in pec-
 cato, conscientiam dicitur habere impuram aut malam.
 p. 302. num. 42. & c.
- Concio.*
- Conciones*, breues sint. pag. 552. num. 73.
- Confessio.*
- Confessio* christiana vocatur sæpe in nouo testamento ipsa fi-
 des, & doctrina, quam confitebantur Christiani. p. 110. n. 3.
 Confiteri phrasi Hebræa est canere, ac celebrare. p. 541. n. 51.
- Consummare.*
- Consummare* phrasi scripturæ, solet accipi pro Facere. pag.
 295. num. 31.
 Consummatio. Græcè, *συντελεσια*, semper in scriptura finem
 significat. pag. 342. num. 114.
 Significat non unquam integram hominis beatitudinem, tã
 corporis quàm animæ. pag. 471. num. 113. vsque ad. 115.
- Coram.*
- Coram Domino* sæpe in scriptura significat *coram arca & propitiã*
torio, vbi, Deus esse existimabatur, & inde responsa redde-
 bat, siue esset in sancto sanctorum, siue etiam in sanctis. pa.
 291. num. 27.
- Create.*
- Creauit* Deus hunc mundum ex ideis, siue formis omnium
 rerum, quæ sunt in eius mente, non aliunde quæ sita ma-
 teria; aut vilo artificio adhibito. pag. 405. num. 6.
- Creatura* pro creatione solet accipi in scriptura. pag. 312. n. 62
- Culpa.*
- Nonnumquã accipitur non pro peccato sed pro reprehensio-
 ne: culpæ enim est reprehendere. pag. 264. num. 15.
- Damnati.*
- Errori Origenis de damnatis reuocandis aliquando ad vitam
 beatam non fauet Paulus. pag. 240. num. 74.
- Demorari.*
- Demorari* in scriptura significat incolam esse & peregrinum,
Deus.
 quasi migraturũ in aliã terrã. p. 418. n. 28.
 Deus cum Hebraicè habetur Eloim cum verbo singulari signi-
 ficat tantum Deum ipsum verum. pag. 55. num. 76.
 Eius natura cur oleo cõparetur. p. 57. n. 79. & cũ ungueto. ibid.
- Nn 4 cum olim

INDEX

Cum olim patribus apparuisse dicitur, non per se, sed per Angelos apparebat pag. 74. num. 3.

Dij vocantur in scriptura ipsi Angeli. pag. 91. num. 32.

Hec verba *Dei nomen*, significant in scriptura omnes diuinas perfectiones. pag. 541. num. 52.

Dextera.

Dextera an *læua* fuerit in sedendo & deambulando honorificentior. pag. 28. num. 20.

Dies.

Dies pro tempore accipere solet scriptura pag. 268. num. 22.

Differentius.

Differentius pro præstantius & excellentius accipitur in scriptura pag. 31. num. 25.

Disciplina.

Disciplina pro castigatione & flagellatione solet accipi. p. 482. n. 13

Ecclesia.

Ecclesia primitiua quam sancta fuerit, quantumque ab illa sanctitate descuerit. pag. 272. num. 30. & c.

Habuit tamen semper aliquos filios minus sanctos. ibidem.

Eius typus fuit mons. Sion. pag. 500. num. 42.

Elemosyna.

Elemosynam aliquam erogant etiam: qui pauperrimi sunt. pag. 514. num. 2. & c. & 541. num. 52.

Inter enim qui elemosynam erogat, & eum qui accipit, quedam intercedit remuneratio, ille dat pecunias, hic reddit benedictionem: eius qui indiget, sunt partes potiores. p. 542. num. 53.

Erudire.

Erudire dicit scriptura pro castigare & flagellare p. 482. n. 13. 14.

Esau.

Esau. Vide Hefau.

Et.

Et cum in Hebræo responderet litera *Vau* sæpe idē valet, quod enim. pag. 233. num. 63. & pag. 535. num. 41.

Accipi solet pro *præsertim* p. 524. n. 21. & pro *etiam* p. 530. n. 32.

Exemplum.

Qui virtute insignis fuerit, is est inspiciendus, vt eum imitemur. pag. 385. num. 61.

Idque

R E R V M.

Idque etiam post eius obitum, nam & defunctus loquitur, & nos admonet, vt iusti simus pag. 467. num. 2.

Quanti Deus faciat exemplum bonum, declarauit supra: modum, affirmans se Abraham in exemplum accepisse: dicendo: si Abraham filium suum obtulit, & ego vnigenitum meum immolandum tradere debeo. pag. 433. num. 51.

Christi exempla maxime sunt pro oculis habenda. pag. 477. n. 5. 6. 7. 8. 9.

Peccator exemplo suo nocens alijs, appellatur radix amaritudinis, germinans, & impediens, vt que sunt herbe noce valde impediētes herbis vtilibus, sic ille bonis. p. 492. n. 29. 30

Euangelizare.

Euangelizari dicuntur hijs quibus lætus nuntius affertur. pag. 124. num. 2.

Eucharistia.

Eucharistia est cibus, quo vita spiritualis fit immortalis, si velimus. pag. 527. numero. 45. 49. Cum tamen vita hæc corporea non habeat quod in æternum hic conseruetur. num. 42.

Qui corporis voluptatibus indulgent, indigni sunt hoc conuiuio num. 47. & 48.

Eucharistia typus fuit conuiuium, quo Melchisedech panis & vino suscepit Abraham ex caede alienigenarum reuertentem: sic quoque medio sacramentis panis & vitæ peccata, suscipitur hoc diuino conuiuio pag. 227. num. 53.

Vitatum fuit apud Hebræos & ethnicos velsi omnibus, que sacrificata Deo fuerant, idque religionis & lætitiæ causa. pag. 231. num. 60. & c.

Fides.

Fides est initium & fundamentum salutis pag. 120. num. 27.

Fidei non admixtus sermo diuinus non vultus percipitur, sed nocet potius pag. 126. num. 5.

Fidem deserenti difficillimum est ad eam, & ad viam salutis redire pag. 387. num. 64. & sequentibus ac præcedentibus.

Quam graua illi homini debeantur supplicia pag. 391. n. 70.

Fidei encomia læt. cap. 11. per totum. Fide veterum nos confundamur. pag. 449. num. 80. 81. 82.

Nulla erit spes, si non fulciatur, ac sustineatur fide. pag. 401.

INDEX

num. 38. 69. & cat.
Gloria promissio in scriptura vocatur Antonomatice *III* a pro-
 missio, seu illa repromissio quod ea sit egregia, & eximia inter
 omnes promissiones pag. 478. num. 97.
Fide certum est veteres patres non conlectos beatitudinem
 hanc, nisi post Christi resurrectionem, & iam deinceps,
 tunc primum, quæque hanc gloriam adipisci, cum primū ani-
 ma separata, nulli culpæ aut pænæ obnoxia est. p. 468. a. n. 108.
 Non difficile est beatitudinem hanc consequi: Non ad id ne-
 cesse nobis est rebus dimicare, neque athletico more
 pugnare, neque bella gerere, sed quod omnibus est leuius,
 videlicet currere. Neque necesse est addere cursui, & erum-
 in illo ipse sustinere, ac patientes esse. pag. 476. nu. 3. & 4.
 maxime si oculos coniciamus in Christum Dominum, ibi
 de num. 3. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
Pro beatitudine tanta nobis proposita, nullos non debemus
 sustinere labores. pag. 478. a. num. 6. ad. 10.
 Sunt qui, vt alter Hesau, primogenituram caelestem, pro ni-
 hilo prodigunt. pag. 493. num. 31. nec vquam recuperant.
 num. 32. 33.
Cal typos in ierusalem. pag. 500. num. 47.
 Eo loco stetit in æterniæ cætu, & congregatione innume-
 rabili angelorum. pag. 500. num. 43. & sanctorum homi-
 num; etiam eorum quibuscum in hac vita conuersari su-
 mus; quod multum nos exorare debet ad procurandam
 eam beatitudinem. num. 44. Et maxime Christi & Deo so-
 cietate. num. 44. & 45. Super eum facile est eam beati-
 tudinem consequi. num. 45. quantumuis peccatis fuerimus
 obnoxii. num. 46.
Gratia
Gratiam inuenire est gratiosum esse apud aliquem, & peculia-
 ri affectu ab eo amari. pag. 492. num. 31.
Gratia nomine scriptura comprehendit fidem euangelicam,
 optimam conuersationem; bona futura. pag. 491. num. 28.
Gratia sumitur pro iustitia, seu sanctitate. pag. 535. num. 41.
 significat etiam legem gratiæ. ibidem.
Gula fuit Esau causa vendendi sacerdotalem dignitatem. pag.
 493. n.

R E R V M

pag. 493. num. 38. & 37. **Heri**
 Heri & hodie. Hodie & cras, quid significant apud Hebræos.
 pag. 530. num. 32.
Hesau.
 Hesau fuit helluo, & quia sacerdotalem dignitatem vendit, va-
 catur profanus. p. 493. n. 30. 31. Non doluit de peccato, sed de
 percepta sibi primogenitura. num. 32. 33.
Homo.
 Homo à Græcis vocatur πολύτροπος, id est, in varia se vertens
 & omni tempori ac loco se accommodans. pag. 20. num. 3.
Hospitalis.
 Hospitalis sint omnes, & suo modo etiam qui pauperiores
 sunt. pag. 514. num. 2.
 Hospitalitatis quanta sit dignitas pag. 514. a. num. 3.
 Meretur, vt non nunquam hospitio recipiat ipsos Angelos
 eique accidat quod felici piscatori, qui dans operam pis-
 cibus captandis, margaritas captat. p. 515. num. 3. & 14. 15.
 Hospitalitate quantum excelluerit Abraham p. 520. num. 13.
 Hospitibus occurrendum, p. 520. n. 13. & 19. vlt. maxime, cu-
 ex tempore ac loco potest colligi eos indigentiores hospi-
 tio aduentare. num. 13.
 Hospitalitate Abraham qui patres miris laudibus extollat. ibid.
Hostia.
 Hostiæ quid à muneribus differant. pag. 259. num. 7.
Hyperbole.
 Hyperbole vtitur sæpe scriptura sacra, vt quanta sit res intel-
 ligatur. pag. 425. num. 38.
Hypostasis.
 Hypostasis quid sit. p. 23. num. 11.
Hodie.
 Hodie significat in scriptura tempus presens. pag. 32. numer.
 29. & pag. 120. num. 20.
Jacob.
 Jacob fides. pag. 435. num. 56.
Jephthe.
 Jephthe bona fide filiam suam sacrificauit. pag. 455. num. 89.
 Salutem æternam consecutus est. pag. 453. num. 86.
Ierusalem.
 Ierusalem

INDEX

Ierusalem non *Ierusalaim* scribendum: estque eadem cum *ve-*
teri Salem. pag. 195. num. 1.

Ierusalem typus est cælestis ciuitatis. pag. 500. num. 41.

Iesus.

Iesus vocari solet ipse *Iosue* à 70. & Græcis. pag. 129. num. 11.

Ignorantia.

Peccata omnia solet scriptura *Ignorantias* vocare pag. 299.
 num. 37.

Imago.

Imaginum adoratio potest optime confirmari ex eo, quod
Abraham in Angelis tribus trinitatem representatam ado-
 rauit. pag. 153. n. 4. vide etiam. num. 11.

Impossibile.

Impossibile, pro difficillimum, accipi solet. pag. 175. num. 33.
 Aut quod iuxta communem legem, aut vsum fieri non po-
 test, etiam si privilegio aut voluntate principis fieri queat
 ibidem.

In.

In, in nostra translatione modo est cum sexto casu, cum *Lati-*
nè deberet esse in quarto, modo in quarto, cum deberet ef-
 se in sexto. Sed ea est phrasis etiam scriptoris Græci. p. 167
 num. 19. pag. 221. num. 43.

In, pro *Per*. pag. 9. num. 1. pag. 167. num. 19. pag. 220. num. 42.

In, pro *Propter*. pag. 192. num. 61.

In, pro *Iuxta*. pag. 293. num. 28. pro *cum*. pag. 304. num. 47.

Infirmari.

Infirmari pro *Dolere* accipitur. *Hebræi* et infirmitates pro *Do-*
lores & *Afflictiones*. pag. 136. num. 13. & p. 460. num. 96.

Iniquitas.

Iniquitatem operari, vide *Iustitiam* operari.

Instans.

Instans solet dicere *nostris* interpretes pro eo quod est *presens*.
 pag. 300. num. 39.

Ioseph.

Ioseph fides pag. 440. num. 64.

Iosue.

Iosue semper à 70. & à Græcis appellatur *Iesus*. pag. 129. num. 11.

Isaac.

Isaac fides. pag. 435. num. 55.

Israel

RERVM.

Israel, Iuda, Iudæi.

Israel vocari solent gentes in Christum conuertendæ: *Iuda*
 verò qui Christum recepturi erant ex populo *Iudæorum*.
 pag. 266. num. 19. & c.

Iudæi proni ad auaritiam pag. 525. num. 22. & 23.

Indicare.

Indicare pro *damnare* accipit Scriptura passim. pag. 394. num.
 75. & pag. 524. num. 21.

Iuramentum.

Iuramenti quanta sit religio colligitur ex pag. 161. n. 60. & 61.

Iustificatio, Iustitia.

Iustificatio vocat scriptura mandata ipsa, siue leges. pagin.
 278. num. 2. pag. 306. num. 50.

Iustitia sumi solet pro sanctitate ac perfectione vite christia-
 næ. pag. 155. num. 23.

Nunc omnes virtutes complectitur, & idem est, quod sancti-
 tas; nunc peculiaris virtus est. pag. 456. num. 90. 91.

Sunt qui *iustitiam* dicant accipi nonnunquam pro *misericor-*
dia, & *humanitate*. pag. 457. num. 91.

Operari iustitiam accipitur in scriptura pro *egregia sanctita-*
tis opera edere. ibidem. num. 91.

Huius contrarium, videlicet *operari iniquitatem* significat per-
 petrare omnia vitia. ibidem.

Labores.

Labores facile pro Deo perferuntur, si presentem eum con-
 templemur. pag. 449. num. 78.

Letitia.

Letitia potissimum prouenit ab interna vnctione spiritus san-
 cti. pag. 58. num. 82.

Latere.

Latere verbo dupliciter vitur scriptura. pag. 517. num. 7.

Lex.

Lex vetus non ab ipso Deo per se, sed per Angelos data est
Moyli. pag. 74. num. 2.

Non mala erat, sed utilis imperfectis, & sanctitate infanti-
 bus *Iudæis*, perfectiorum autem indigis minus utilis. pag.

296. num. 68. & 69.

Lex vetus scripta in tabulis lapideis, *lex* noua in cordibus.

INDEX

- pag. 271. num. 27.
- Lex pro arca ipsa legem continente solet accipi in scriptura pag. 294. num. 29.
- Lex vetus significata fuit per primam partem tabernaculi. pag. 312. num. 63.
- Lex vetus fuit ut rudis & inchoata pictura gratiæ, & bonorum noui testamenti, non imago expressa, id est, habuit figuram, non habuit veritatem. pag. 353. num. 1.
- Ut ea, quæ erant in lege, erant figura eorum, quæ sunt in nouo testamento, ita quæ sunt in nouo testamento, figura sunt perfectiorum bonorum, quæ electis in futuro saeculo præstanda sunt. pag. 353. num. 1.
- In lege noua multo plura, & maiora beneficia nos accepimus, quam veteres in lege sua. p. 494. n. 34. & p. 500. n. 41.
- Lex vetus mobilis erat, at Euangelica perpetua & immobilis futura est. pag. 509. num. 57. & 58.
- Ideo vocatur immobile regnū, regnū quidē, quia per eā regnat Deus; & Christus in nobis, non Moyses, qui regnabat in veteri lege, & cui omnes obediebant: & quia per eam à seruitute Diaboli liberamur, & in veram libertatem filiorum Dei restitui mur & reges effici mur, & regnū Dei consequimur. num. 58.
- Maestas.*
- Maestas accipitur pro ipso Deo. Sed proprie est amplitudo, & dignitas pag. 27. num. 19. significat etiam principem, siue magnam potestatem. pag. 28. in principio.
- Manus factum.*
- Manus factum* appellare fuit in scriptura, quod hominum arte atque industria factum est; & Non manu factum appellat, non quod non est factum, sed quod non est factum humano artificio. pag. 311. num. 59. & 60. Et quæ Deus iuxta usitatum naturæ ordinem facit Manus facta appellat scriptura, quæ autem supra naturæ ordinem fiunt, non Manus facta vocat. Ibidem. num. 61.
- Matrimonium.*
- Matrimonium res est sancta. pag. 524. nu. 20. & 21. Quamuis suscipiatur solum ad vitandam fornicationem. num. 22.
- Contra matrimonij fidem & leges facere, grauis & culpa est & pœna

LOGORVM.

- & pœna parata. ibidem.
- Pollus solet etiam inter coniuges. num. 21.
- Pessequendum est in seruanda fide coniugij omnitempore. pag. 524. num. 20. quod præcipit Paulus, quoniam sunt non nulli, qui recens coniugati, vel in præsentiarum, vel in incolumitate fidem seruant, alias minimè.
- Melchisedech.*
- Melchisedech quis fuerit. pag. 195. a. num. 1.
- Memoria.*
- Quæ vana credimus; non mandamus memoriæ; quæ memoria retinemus; etiam post diuturnum tempus, plaris æstimare nos ea, facile conuincimur. pag. 440. num. 64. & 65.
- Meritum.*
- Merentur iusti suis bonis operibus. pag. 542. num. 55.
- Michael.*
- Michael Angelorum & Archangelorum princeps. pag. 71. num. 107.
- Minister, Ministrare.*
- Minister dici absolute solet in scriptura is, qui sacrorum minister est. pag. 256. num. 3.
- Ministrare in scriptura proprie est elemosynas largiri. pag. 187. num. 48.
- Missæ.*
- Missæ sacrificium tollunt hæretici. Et quibus argumentis, ad ea que respondetur. pag. 350. a. num. 6. ad. 30.*
- Non solum est Eucharisticum, id est, sacrificium gratiarum actionis, sed etiam propitiatorium. pag. 368. num. 28. & 32. & pag. 379. num. 49. & 50.
- Moses.*
- Mosis fides, pag. 441. nu. 66. & 76. cum sequentibus. Eius spes. num. 78. & p. 449. n. 79. & 80. Contemptus mundi. p. 443. n. 68. Odium peccati. ibi. n. 70. Estimatio imitationis Christi. n. 72. cum sequentibus: aspiciebat enim in remunerationem num. 76.
- Mors.*
- Mortem sancti, & in primis Christus, nō comedunt, sed gustant, quia citō resurgent: Mortem gustare phrasi Hebræorum, est simpliciter mori. pag. 94. num. 37.
- Mortis timore Christus nos liberauit. pag. 105. num. 59.
- Quō morti sumus propinquiore, vel obzatem, vel quauis alia de causā, eō virtutis debem⁹ esse studiosiores. p. 387. n. 63
- Oo adiunctis

INDEX.

adiunctis præcedentibus. pag. 59. 60. 61. 62. & pag. 397. n. 79. 80.
Sancti dicuntur in scriptura mori in senectute bona, & implere dies suos. Peccatores vero & impij, in dimidio dierum suorum mori dicuntur. pag. 454. num. 88.

Sanctorum felix exitus ex hac vita, & transitus ad celestem, nos incendat ad eorum vitam imitandam. pag. 528. num. 29.
Eaque inspiciamus, ut solent discipuli picturas ad primum exemplar conferre. num. 30.

Quantumvis vitam corpoream conseruare velimus, fieri nequit, cum tandem mortem subeamus: vita spiritualis, ea quidem nobis inuitis auferi nequit. pag. 536. num. 42.

Corpus dicitur tabernaculum, quia modicum manet. p. 539. num. 48. & propterea non est ei deseruiendum. ibidem.

Mortificatio.

Mortificatio magni habenda, quod per eam Christi passionem imitemur. pag. 445. num. 72.

Moneri.

Vide commoueri. *Mundus.*

Mundi figuram habebat tabernaculum. pag. 279. num. 4.

Mundus in scriptura non semper in malum accipitur, sed sepe etiam significat homines, qui sunt in mundo. pag. 282. num. 9. & pag. 440. num. 5.

Munus.

Munera quid ab hostijs differant. pag. 259. num. 7.

Nefandum peccatum cum bestia, vide verbo peccatum.

Negligentia.

Negligentia quantum malum. pag. 73. num. 1.

Nisi.

Nisi post verba iurandi aut affirmandi, affirmationis nota est. pag. 191. num. 59.

Nomen Dei.

Hoc vocabulum *Nomen Dei* in scriptura ponitur ad significandas omnes diuinas perfectiones. pag. 541. num. 52.

Nunc.

Nunc more scripturæ sepe non tam significat tempus, quam est nota illationis. pag. 429. num. 46.

Obedientia.

Obedientiæ exemplum illustre omnibus sæculis Deus relinquere

R E R V M.

querere voluit, præcipiens Abrahamo, ut sibi offerret Isaacum. pag. 430. num. 47.

Obedientibus, etiam quæ aduersa, ex sua obedientia, timere possunt, in melius Deus conuertit. pag. 434. num. 53.

Obedientia melior est, quam victima. pag. 543. num. 57.

Obedientia sit demissa, ac reuerens, & intensa, ut obedientius ex toto corde, & ex totis viribus, non verbis modo, sed & operibus humilibus. ibidem.

Obediendum prælatis etiam prauis, & sceleratis, quando non sit malax postulunt, non tamen infidelibus. pag. 544. num. 57.

Quantumvis præposito honoris impendas, quantumlibet obsequij deferas, nihil periculis, quæ in te regendo subit (de qua re vide in indice Euangeliorum in communi pontificum) referre poteris. pag. 544. num. 57. & 58.

Tota hominis perfectio consistit in faciendo Dei voluntatem. pag. 551. num. 71.

Vide commune prælatorum in indice Euangeliorum à num. 5 vsque ad vltimum.

Oblitio.

Vide verbo, memoria.

Oleum.

Olei proprietates describuntur, & cur Deus oleo comparetur. pag. 57. num. 79. & pag. 58. num. 81.

Olei & vnguenti discrimen. pag. 57. num. 79.

Omnes.

Omnes in scriptura dici solet maior pars. pagin. 427. numer. 41. & 42.

Cum dicimus *omnes*, semper ille exceptus intelligitur, quem patulo ante alijs verbis exceptum fuisse significauimus. pag. 407. num. 42.

Orare, Oratio.

Orare debemus angore affectuque magno Christum imitantes. pag. 148. num. 10. & gemitibus inenarrabilibus aduersus carnem. pag. 246. num. 84.

Oratio, id est, contemplatio, seu meditatio rerum, quæ fide credimus facit ut quasi videamus ea, quæ non videmus & ut moueamur his quasi visis, ac moueremur visis re vera. p. 401. num. 11.

Oo 2 Orare de

INDEX

- Orare debemus, etiam dum infirmi iacemus. pag. 436. num. 57.
 Ipse iacentis habitus sit ad orationem paratus. Ibidem.
- Parabola.*
- Parabola in verbis dici solet; cum est oratio obscura, & plena similitudinibus, sed Paulus aliquando eam in rebus ponit. pag. 361. num. 41.
- In parabolam sine in proverbiū accipi, quid sit more scripturæ. pag. 434. num. 54.
- Patriarcha.*
- Patriarchæ qui sint secundum idioma scripturæ. pag. 210. n. 26.
- Pax.*
- Pax deberet esse inter Christianos perfectissima. p. 549. n. 67. 68. & 69.
- Peccatum.*
- Peccata in scriptura dicuntur spinæ, ac tribuli. p. 178. num. 38.
 Superflua sunt homini, non necessaria; suntque præter naturam. pag. 138. num. 38.
- Omnibus sapientibus displicent. ibidem.
- Dicuntur opera mortua, quod ea tangens, id est, efficiens, polluat, & quod vitâ nō habeant, atque adeo non placeāt Deo vivo, quod putorem spirant; contristent conscientiam. pag. 317. num. 72.
- Vtrum grauisimorum peccatorum verbi gratia homicidij, possit accidere ignorantia inuincibilis. pag. 455. num. 89.
- Peccatum facile vincitur, si velimus uti gratia Dei. p. 475. n. 2.
- Ob peccatum facile in pericula incidimus. ibidem.
- Facile contrahitur, quia sunt multæ occasiones peccandi. pag. 476. num. 2.
- Peccatum nos cingit quasi murus quidam, & ne curramus in calum, remoratur, præcipue cum id peccatum est carnis. pag. 476. num. 3.
- Peccatum spirat vehemens quiddam, atque adeo, si vincēdū est, oportet semper stare, ac contrariari. pag. 481. num. 12.
- Qui delinquit in vno, quamuis fortiter in alijs legerat, damnabitur. pag. 490. num. 27.
- Peccato nihil amariius. pag. 491. num. 29.
- Quanta pena imminet culpæ, ac legis transgressioni, significauit Deus, cū in legislatione voluit audiri tonitrua, videri fulgura

LOCORVM.

- per se grata est Deo, quamuis oblationes id est, actiones offerentium multiplicentur. Prior fuit incruenta in cæna non nisi altera cruenta in cruce. Illius incruentæ instituentis, ac sacerdotibus relinquendæ, vt & ipsi offerrent, rationes fuere vrgentissimæ. p. 357. a. n. 6. ad. 30.
- Ante legem primogeniti erant Sacerdotes. p. 493. n. 31.
- Sacramenta veteris legis cur in se non continerent virtutem sanctificandi, cum eam contineant sacramenta nouæ legis. p. 335. n. 103. & c.
- Sacrificium dicitur in lege, non solū cum hostiæ mactantur, sed etiam cum aromata incenduntur, aut panis, aut quiduis aliud simile offertur. p. 397. n. 35.
- Sacrificia veteris legis non emundabant homines a peccatis, sed sacrificijs illis homines recordabantur se esse peccatores. p. 369. n. 30. *
- Deo non displicebant; tamen non habebat ex se, vnde Deo placerent, sed ex fide & deuotione offerentium placebāt. ibidem. n. 31. & 49. & 50. sacrificium nostrū per se ipsum placet Deo ibidem.
- Sacrificia veteris legis dici solēt non placuisse Deo, quatenus per illa non tollebantur hominum peccata, nec Deus placabatur, ac reconciliabatur generi humano. ibidem. n. 32. & 37. & 49. & 50.
- Salem.*
- Salem quæ & vbi sit. p. 195. a. n. 1.
- Salutare.*
- Salutare, nomen Christi est. p. 113. n. 9.
- Sancti.*
- Sancti communi nomine olim appellabantur Christiani. p. 108. n. 1. & p. 285. n. 49. p. 227. n. 30.
- Deus ad eos magnificauit, vt cum sit totius mundi Deus, nō erubescat peculiariter vocari vniuscuiusq; eorum Deus, perinde quasi quilibet sanctus omnibus creaturis sit æquiparandus: vt Deus Abraham, & c. p. 430. n. 46.
- Sanctificatio.*
- Sanctificatio seu Sanctimonia solet accipi pro castimonia seu castitate. p. 490. n. 27.
- Samson.*
- Samson spiritu diuino actus, se ipsum cum Palæstinis occidit.

INDEX

cidit. pag. 456. num. 89. & 90. Et salutem æternam consecutus est. pag. 453. num. 86.

Sara.

Sara fides de concipiendo Isaac. pag. 421. num. 33. & pag. 423. num. 35. & 36. Et quàm multa in ea conceptione contigerint supra naturæ legem. p. 422. num. 35.

Scire.

Scire aut cognoscere aliquem in scriptura solet accipi pro Amare illum. pag. 273. num. 31.

Scriptura.

Scriptura sacra quæ quo ad ipsissima verba, omnino scripta vel dictata fuit ab eo scriptore sacro cuius esse dicitur. pag. 19. n. 3. Nihil dicit, quod rei, de qua agitur, aptum non sit. pag. 24. n. 5. Quando dicatur impleri, vel adimpleri. pag. 43. num. 58.

Seculum.

Seculum quid significet in scriptura. pag. 22. num. 8. & pag. 54. num. 75. & pag. 449. num. 51.

Secundum.

Secundum accipitur pro, sicut, more scripturæ. p. 114. num. 40. Et pro, In vel cum. pag. 426. num. 40.

Senex; Senectus.

Senem, aut in senectute bona quempiam obiisse, nunquam dicit scriptura, nisi qui sanctus obierit. pag. 454. num. 88.

Sensus scripturæ.

Sensus historici & spiritualis discrimen. pag. 41. num. 48. Sensus plures historici in eisdem verbis. pag. 437. num. 59. Ex sensu spirituali desumit ipsa scriptura efficacia argumenta. pag. 44. num. 54.

Seraphim.

Seraphim qui sint. pag. 66. num. 97.

Sessio.

Sessio in scriptura ostendit sedentis autoritatem. pa. 28. n. 20.

Si, Sic, Sicut.

Si cum verbis iurandi, aut affirmandi vel expressis vel tacitis idem est quod non. pag. 19. num. 18. pag. 190. num. 58. Sic & Sicut ex illarum particularum numero sunt interdum, quæ in initio sententiæ positiæ, ornatius magis deferuntur, quàm significationi, & tantum ponuntur, ut sequentia connectant cum præcedentibus. pag. 118. num. 17.

Signa

RERVM.

Signa.

Signa vocantur ipsa miracula & cur? pag. 78. num. 10.

Sion.

Sion mons, typus est Ecclesiæ. pag. 500. num. 42.

Spes.

Spes crescit bonis operibus. pag. 185. num. 49.

Spem oportet esse longanimum. pag. 188. num. 54.

Sperans longanimitè, tandem adipiscitur promissa bona. p. 191. num. 59.

Spe omnia huius sæculi incommoda æquo animo ferimus, & ad res magnas gerendas, excitamur. pag. 193. num. 62.

Sicut anchora naues continentur firmæ, ne ventis rapiantur, & conterantur, ita nos spe, ne fluctibus huius sæculi pereamus. ibidem.

Non bonis huius sæculi contenta est: vsque ad Dei visionem & cæli inhabitationem peruenit. pag. 194. num. 63. & 64.

Non diu differetur. pag. 194. num. 64.

Spiritus.

Spiritus & animæ discrimen. pag. 134. num. 18.

Spiritus & spiritus sanctus cum significat spiritum creatorem, frequentissimè in Græco habet articulum, quasi dicas, ille spiritus. pag. 316. num. 69. sed sæpe non habet. num. 71.

Spiritus & spiritus sanctus aliquando significat sanctitatem spiritus, seu animi vniuscuiusque. pag. 316. num. 69. Aliquando significat voluntatem. pag. 317. num. 70. & 71.

Stella.

Vide verbo, Arena.

Substantia.

Substantia & subsistentia, Græcè hypostasis, quid significet in sacris literis. pag. 401. a num. 1.

Sustinere.

Sustinere pro Expectare accipitur in scriptura. pag. 449. num. 78.

Suscitari.

Suscitari dicuntur in scriptura, qui iudices creantur. p. 39. n. 44

Tabernacula.

Tabernacula quem admodum construabantur. pa. 257. num. 5. & pag. 282. num. 10.

Tabernaculi Moysayci forma ostensa Moyfi à Deo. p. 262. n. 12 Signifi-

Significabat Christi sacerdotium & ea, quæ ille in celo pro nobis facit. *Ibidem.*

Mundi figuram habebat. pag. 279. num. 4.

Tabernaculi mystica significatio. pag. 281. num. 8.

Tentatio, Tentare.

Tentatio in scriptura significare solet perperessionem laborum & dolorum, & mortis. pag. 107. num. 61. pag. 137. num. 24.

Tentare in scriptura sæpe significat experimentum de aliquo sumere. pag. 430. num. 47.

Tentatio diuturna solet ea merita homini comparare, quæ alteri martyrium. Nam quod debet acerbitati doloris, mora longi temporis compensatur. pag. 465. num. 104.

Tepidi.

Tepidis metuendum est, ne semper in deterius labantur, & eò deueniant, ut Dei iudicio damnentur. pag. 179. num. 39.

Tepidi remissas manus, & soluta genua erigant. pag. 488. num. 22. & 23.

Tepidi claudicant nunc in hanc nunc in illam partem sequentes partim Christum, partim carnem significatam in Iudaismo *Ibidem.*

Vitia exoriri sinunt, & paulatim tentationibus vincuntur, & ad veterem & pravam conuersationem redeunt. p. 491. n. 29.

Digni sunt grauiori pœna in lege noua, in qua tam eximia & innumera beneficia vel tepidissimum deberent inflàmare. pag. 494. n. 34. cum sequentibus & p. 500. a. num. 41.

Erubescamus saltè, & timeamus, quod ignauè & tepide Deo seruiamus. pag. 512. num. 60. Et timeamus ne à Christo in iudicio extrema ignominiam otèmur. num. 61.

Testamentum.

Testamentum in scriptura significat fœdus, vel pactum, vel legem. pag. 266. num. 18. & pag. 288. num. 19.

Inde disponere testamentum est fœdus inire. *Ibidem.*

Testamentum quo modo accipiatur in scriptura, & quod simplex sit, latissime disputatur à. pag. 320. ad pag. 328.

Testimonium.

Testimonium pro arca ipsa, quæ testimonium, id est, legem continebat, solet accipi in scriptura. pag. 294. num. 29.

Tharibus.

fulgura & cat. pag. 496. num. 36.

Ob peccatum nefandum cum bestia, non solum homo occiditur, sed & bestia ipsa, ut criminis grauitas significetur. p. 498. num. 38 & 39.

Peccata in noua lege, grauiora sunt, quàm in veteri, quòd sint etiam maiora & plura beneficia, quæ moueant ad non peccandum. pag. 494. num. 34. & pag. 500. num. 41.

Peccata illa in primis vitemus, ad quæ quasi vitio gentis nostræ, pronisumus pag. 525. num. 22. & 23.

Peccator parum abest, quin illi Deus maledicat, quo modo sicui maledixit. pag. 179. num. 38.

Melius est affligi cum sanctis, ut æterna requie fruamur, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, postea vero pœna æterna torqueri. pag. 443. a. num. 68. ad. 71.

Pedes.

Pedes significant affectus nostros. pag. 489. num. 25.

Per.

Per præpositione uti solet scriptura etiam cum causa præcipua indicatur. pag. 99. num. 47.

Permittere.

Permitti dicuntur etiam bona. pag. 162. num. 10.

Persecutio.

Persecutiones omnes libenter patimur, dum consideramus, quæ Christo debemus. pag. 110. num. 4. pag. 137. num. 24.

Perseuerantia.

Perseuerantiæ præmium quidam non assequuntur, postquam diu perseuerarunt. pag. 131. num. 14.

Non permanentes in iustitia Deus abiicit. pag. 268. num. 23.

Pudendum est, eos, qui strenuè dimicarunt, deficere medio incertamine. p. 395. n. 75. 76. & eos qui viriliter ceperunt post modum vires remittere, post plura accepta beneficia. *Ibidem.*

Prodige perdit diuitias spirituales multis laboribus comparatas, qui non perseuerat usque in finem, quando ab eo parum abest. pag. 397. num. 79. & 89.

Pœnitentia.

Ad eam auidè nos reuocat Christus. pag. 105. num. 57.

Pœnitentiæ tempus præfinitur hac vita. pag. 120. num. 20. & 21. & pag. 129. num. 10.

INDEX

Ad eā nosi nunit ingenium Christi pōtificis. p. 143. n. 1. & c.*
 Nouatiani tollebant penitentiam, negantes eam concedi posse his, qui post baptismum peccassent. p. 162. n. 11. & c.

Renouatio ad penitentiam quibus difficilis. p. 166. à n. 17. per mulros maximè à n. 28.*

Eius effectus est pax, & animi lætitia ob depositā sarcinā peccatorū. p. 164. n. 13. & 14. & liberatio à vetustate. p. 168. n. 21.*

Eā euāgelicę prædicationis partē, quę p̄missionē cōtinet diuinę misericordię, vocat scriptura verbū Dei bonū. p. 165. n. 15

Difficillimè inuenitur, in illis, qui post insignia Dei beneficia ab eorecesserūt. p. 166. à n. 17. sed præcipuè à n. 28. ad. 36.*

Laboriosus quidam baptismus est. ibidem. & num. 32.

Quā benignè ac blādè media penitētia peccatores e peccatis educat, & extrahat De^o; vt filios Israel ex Ægypto. p. 268. n. 22.*

Nec remissio culpę, nec societas angelorū media gratia & gloria datur, nisi firmiter statuentibus seruare præcepta decalogi. pag. 294. num. 29.*

Si sanguis victimarum purificabat carnem, quanto magis sanguis Christi poterit purgare animam. pag. 315. num. 67.

Non mundamur, vt tantum mundi simus, sed vt mundi Deo seruiamus. p. 318. num. 72.

Penitētię discrimē in veteri ac nouo testamē. pa. 335. nu. 103.*

Penitentię locum alicui dare, est illi concedere tempus ad agendam fructuosam penitentiam. pag. 494. num. 33.

Penitentia quorundam non est de peccatis, sed de perditis bonis temporalibus. pag. 494. num. 32. & 33.*

Passio Christi causa salutis nostrę fuit, sed causa vniuersalis, atq; adeo nihil efficit, nisi particulares causę adhibeātur. Vna in adultis, qui peccatum lethale cemiserunt post baptismū, est penitentia. pag. 361. num. 16.

Portentum.

Portēta dicūtur in scriptura, maiora & nobiliora miracula. p. 79. num. 11.

Præsentis Dei.

Præsentem nobis Deum contēplari iuuat multum ad quouis pro eo labores perferendos. pag. 448. num. 78.*

Primogenitus.

Primogenitus quis dicatur in scriptura. p. 45. n. 61. Eratq; sacerdos iure hæreditario. p. 146. n. 7. eique. multo maior pars bonorum,

R E R V M.

bonorum paternorum dabatur. pag. 494. num. 34.

Pro.

Pro quando gręcè est *αυτῷ*, significat vnū tolli, & alterū eius loco substitui. p. 478. n. 7. aliquādo significat ppter. p. 479. n. 8

Profectus.

Proficientes donis Dei, nouis in dies benedictionibus locupletantur. pag. 178. num. 37.*

Propheta.

Prophetę cur vngabantur. pag. 57. num. 80.

Profelytus.

Profelyti qui dicerentur. pag. 4. num. 7.

Prouerbiū.

In prouerbiū accipi quid sit, vide verbo parabola.

Pulchritudo.

Pulchritudo corporea digna est imperio. pag. 441. num. 66.

Quia.

Quia quoniam, & similes particulę more Gręcorum & Hebręorū addūtur sæpè, non significationis, sed ornatus, & cōsuetudinis causa. p. 235. n. 66. p. 269. n. 24. p. 431. n. 49. p. 547. n. 64.

Rahab.

Rahab fides diuina commendatur. p. 450. n. 81. verè fuit mere proximi & n. 82. salutem æternam consecuta est. num. 87.

Re.

Re in compositione, sæpè in scriptura non mutat significationem vocis simplicis, cui adiungitur, vt repromissio sæpè non significat iteratam promissionem sed promissionem absolutè. p. 320. n. 76. & pag. 414. num. 20.

Recordari.

Recordatio vide verbo Memoria.

Scripturę ipsius & vulgaris sermonis consuetudine recordari dicimur, cum illius rei recordatione mouemur ad aliquid faciendum, obliuisci etiam dicimur, cum et firecordemur, nihil facimus. pag. 441. num. 65.

Reges.

Cur vngantur quando creantur. pag. 57. num. 80.

Religio.

Quanta reuerentia seruendum mysterijs sacris. p. 262. nu. 12. Conuentus mutuus religiosorum, multum eos ad sanctitatē inuat. pa. 385. num. 61. 62. & 63.*

INDEX

- Religio non deferenda: argumento sumpto ex his quæ habes ibidem.
- Religionem deferentibus nulla est iusta excusatio, qua dicunt se inuitos id facere, & coactos. p. 387. n. 64.
- Renouatio ad penitentiam quibus difficilis. p. 166. a. n. 17. per multos, maxime a. n. 28. *Ribera.*
- Laborum ipsius præcipue in scripturam, principium & finis Deus fuit, obiit anno Dñi. 1591. die. 11. Decembris. Vulgatæ versionis fuit acerrimus propugnator. p. 527. nu. 27. *Sabbatum, Sabbatizare.*
- Sabbatizare est celebrare sabbatum, id est, requie illa & solennitate gaudiorum sabbati perfrui. pag. 130. num. 13.
- Sabbatum colere homines ceperunt ab initio mñdi, & non modo à temporibus Moïsi, pag. 12. nu. 8.
- Typus est celestis requiei, pag. 127. nu. 8. & sequentibus. *Sacerdos.*
- Cur in sua consecratione vngatur. p. 57. n. 80.
- Sacerdotes erant olim iure hæreditario ipsi primogeniti. p. 146. num. 7.
- Sacerdos in Scriptura nonnunquam significat virum principem aliqua in re; sed tunc alia est vox in Hebræo, & Græco, quam est, cum significatur is qui proprie sacerdos est. p. 199. a. n. 7.
- Nunquam in villo populo omnes fuerunt sacerdotes, sed certum homines signabatur. p. 213. n. 30.
- Sacerdoti veteris legis, cum moriebatur, alius succedebat in eodem officio, in eadem dignitate, & potestate, qui nihilo minor erat eo, cui succedebat. Sed Christo nemo sic succedere potuit, aut debuit, & quamuis ei succedant Petrus, & reliqui post eum Romani pontifices in officio gubernandi Ecclesiam, & pacendi oues Christi, prædicatione ac Sacramentis, at nemo succedit in officio redemptoris, & pontificis per se ipsum Deum iratum placantis: nemo enim id præter Christum efficere potuit virtute sua, aut sacrificio suo, sed sacrificio Christi, quo & alijs omnibus hominibus placatus est, ita vt alij sacerdotes non tã Christi successores, quã ministri dicendi sint, qui eandem numero victimam offerunt, quã Christus obtulit in cruce, atq; adeo, quæ per se

R E R V M I

- Thuribulum.*
Thuribulum aureum intra sancta sanctorum quodnam esset. / pag. 285. num. 15.
- Timoratus.*
Timoratus dici solet in scripturis, qui Deum timore quodam reueretur. pag. 151. num. 17. & 16.
- Traducere.*
Traducere accipi solet, pro *in exemplum dare*, aut *exemplum facere* in malam partem, vt de traducto loquantur omnes. cū irrisione. pag. 170. num. 24.
- Tribus.*
Pro lege erat apud Iudæos, vt nemo ad aliquam tribum referretur, nisi per patrem, ne sorte tribuum permiscerentur: Atque ideo mulieres habentes hæreditatem non poterant nubere nisi viris tribus suæ; qui scilicet per patres essent ex eadem tribu. pag. 224. num. 28.
- Trinitas.*
Trinitatis mysterium præfiguratum fuit in eo, quod Abraham tres Angelos vidit, & vnum adorauit. pag. 515. a. num. 4. & num. 10. & 11.
- Vasa.*
Vasa Hebræa vocant instrumenta. pag. 333. num. 99.
- Verbum.*
Verbum significat sæpè imperium in scriptura. pa. 25. num. 14.
Verba bona pro *verba consolatoria* in scriptura accipiuntur. pag. 165. num. 15.
- Verus vera verum.*
Vera in scriptura, res figuratæ appellatur comparatione figurarum. pag. 257. num. 4.
- Virga.*
Virga pro sceptro pag. 55. num. 77.
- Virtus.*
Virtutes dicuntur quæuis miracula. pag. 79. num. 11.
- Vmbra.*
Vmbra dupliciter accipitur in scriptura, & quatenus opponitur imagini expressæ, & quatenus opponitur corpori. pag. 261. num. 11.
- Vinctio.*
Vinctio significat gratiam, charitatem, & dona Spiritus sancti. pag. 58. num. 82.

Vnguen-

Vnguentum.

Vnguentum quid sit, & qui differat ab oleo. p. 57. num. 79. & significat naturam Dei. ibidem.

Verbum.

Verbum in scriptura sapientia non casualis est, sed eventum & consequentiam quandam indicat, quasi dicas *hinc* sup. p. 95. num. 39.

Vulgata Translatio.

Hebraicâ, aut Græcâ locutione scriptis sapienter imitatur. p. 111. n. 51.

Eius autor emendatiores, quàm nos nunc habeamus, codices Græcos nactus est. p. 151. num. 15. & pag. 166. num. 18.

Eius fides ubique defenditur ab autoribus. Legitur exempli gratia si libet. pag. 435. à num. 56. per multos.

Aperitior solet esse nonnunquam ipsa prima sacra editio, imo & quædam etiam aliæ translationes, quàm nostra vulgata. cap. 4. num. 10. & cap. 12. num. 53.

INDEX IN EVANGELIA, tam de Tempore

quàm de Sanctis.

DOMINICA PRIMA ADVENTUS.

De Secundo Christi adventu, sicut explicantur illa verba, *Et cum iterum intraducis primogenitum in orbem* &c. pag. 46. n. 60.

Eo die cæli non peribunt, sed renouabuntur. pag. 60. num. 85.

Eo die nemo effugere poterit Christi potestatem. p. 132. n. 16. & c.

Duo sunt Christi throni; præfens quidem, dum hic vivimus, est gratiæ, alter secundi adventus non est gratiæ, sed iudicij. pag. 142. n. 32.

Inter alia maximè tradebatur olim catechumenis doctrina iudicij æterni, id est, nunquam mutandi, ut eius timore nunquam ad priora peccata redirent. p. 160. num. 7.

Virum cito futurum iudicium intelligi possit. p. 341. nu. 113.*

Saltem tuum speciale iudicium cito venturum est, id satis tibi sit. p. 379. p. 80. &c.

In primo adventu apparuit Christus cū peccatis nostris ut illa lucret

lucret. Ideoq; humilis apparuit, & tradidit se iudicari; At in secundo sine peccato apparebit, peccatores dānatus, electis præmium daturus. p. 350. n. 127. & num. 130. 131.

Christus regnās nunc cum patre, tempus illud expectat, quo ipsius hostes ab ipso conterantur, quod in die iudicij fiet; quod si homines recte intelligerent, libenter ei nunc subijcerentur, nec ab eo vllis calamitatibus aut tentationibus recederent. pag. 380. num. 51. & 52.

Tanto debemus esse virtutis magis studiosi, quanto videmus diem iudicij magis appropinquantem. p. 387. n. 63. Adiuventis præcedentibus quatuor * & p. 397. à. n. 79. ad. 86.

Iudicium illud futurum est terribile. pag. 390. num. 69.

Omnis creatura tunc ut instrumentum Dei zelabitur eius gloriam, & quasi dolens eum ab homine fuisse offensum vindicabit eius iniurias. pag. 390. num. 69.*

Ab igne inferni tunc reprobi deuorandi sunt in æternum. ibidem.

Si qui legem Moïsi rejiciebat, aut contemnebat, is confessione duorum vel trium testium, sine vlla miseratione occidebatur, quanto deteriora merebitur supplicia, qui Christum abiiciunt. p. 397. à. n. 70. Nā quāuis agatur eo loco de hæreticis, potest tamen extendi ad quosuis peccatores.*

Ea supplicia, quæ merentur, re ipsa patientur. p. 393. nu. 73. Peccatorum vindictam sibi reseruat Deus, quo magnam eam futuram esse subindicat. pag. 393. num. 73. 74.

Horrendum erit incidere in manus Dei viventis. p. 394. n. 75

Qui sunt in inferno, nondum integras pœnas dant, donec in die iudicij corpora sua recipiant, & in eis etiam puniantur, & debita ignominia coram omnibus hominibus iudicio afficiantur. pag. 408. num. 10.

Curat Deus res humanas, remunerator est inquirentium se, ac punitor deserentium præstantiori quadam ratione; quā sit ea qua in hac vita remunerat, aut punit. p. 413. n. 18. & 19

Iusti, quod multum laborarint in hac vita, quo iram Dei effugerent in die iudicij, eo ipso damnarunt cæteros, nihil id cauentes. p. 414. num. 21. ex typo Noe.*

Ne putemus terrores & supplicia Dei pertinere tātū ad vetus testamētū, ad nouū etiā pertinet. p. 513. n. 62. cū præcedētis

Idem.

DOMINICÆ

Idem ipse qui primus venit, ut pro hominibus moreretur, venit, ut ipsos iudicet. pag. 533. num. 36.

DOMINICA. II. ADVENTVS
ex Matth. Cap. 11. à Versu. 2.

VERS. 2. Cum audisset in vinculis opera Christi &c. quia habes in indice quarto, verbo, afflicti integræ ferè concionis materiam circa hunc versum tibi oppeditabunt.

Vers. 3. Tu es qui venturus es. Vide verbo Christus.

Vers. 4. Euntes, id est, cum abieritis. pag. 27. num. 17.

Vers. 7. Ab euntibus, id est, cum abissent. ibidem.

Vers. 8. Quid existis in desertum videre, hominem molli-
bus vestitum? Circa hæc verba posset concionator apte
homines ad penitentiam permovere. De qua, verbo Pen-
nitentia habentur permulta.

Vers. 9. Quid existis videre? Prophetam? &c. Iohannes Bapti-
sta propheta fuit, quia non pro se solo, sed pro tota gente
Deo sacratus erat. pag. 57. num. 79. & sequentibus.

Vers. 10. Ecce ego mitto Angelum meum. Iohannes Bapti-
sta habebat multas Angelorum proprietates, eratque, vt
illi, vento & igni similis; & Angelorum ministeria etiam
ipse erga homines exercuit, vide in indice verborum ver-
bo, Angelus.

DOMINICA. III. ADVENTVS,
ex Ioh. 1. à versu. 19. ad versum. 28.

VERS. 20. Non sum ego Christus. Vide in indice verborum
verbo, Christus.

Vers. 25. Quid ergo baptizas &c. Si agendum sit de discrimi-
ne baptismi Iohannis & Christi, vide in indice verbo-
rum, verbo Baptismus.

Vers. 27. Ante me factus est. Vide in indice verborum, ver-
bo Christus, qui vt Deus, est æternus.

Dominica

Aduentus.

DOMIN. 4. ADVENTVS LVC.

3. à Versu. 1. ad. 6.

VERS. 3. prædicans baptismum penitentiae, vide in indice
verborum, verbo Penitentia & verbo Peccata.

IN NATIVITATE DOMINI LVC. 2.

à Versu. 1. ad. 20.

Cur natus sit Christus post tot secula. pag. 341. num. 117.

Vers. 7. Reclinavit eum in praesepe, quia non erat ei locus in
dunersorio. Vide in indice verborum verbo, Hospitalitas præ-
cipue. num. 3.

Vers. 9. Angelus Domini stetit iuxta illos &c. vide in indice
verborum, verbo Angelus.

Vers. 11. Natus est vobis hodie saluator, qui est Christus & civi-
de in indice verborum verbo, Christus.

Vers. 14. Et in terra pax & cetera. vide in indice verborum verbo
Pax.

Vers. 19. Maria conservabat omnia verba hæc &c. vide. pag.
440. num. 64. & 65.

In Christi natiuitate caelum motum est; quatenus in Angelis
mira fuit exultatio, & admiratio, & in terras descenderunt
& cecinerunt Gloria in excelsis &c. & quatenus in ipsis cae-
lis stella apparuit, & circa illa tempora, noua & insolita fig-
na visa sunt: terra etiam mota est, id est, homines commo-
ti & admirati &c. pag. 508. à. num. 54.

In festo S. Stephani. Matt. 23. à versu. 34. ad. 39.

Vide in indice verborum verbo Persecutio & verbo Afflicti,
& verbo Tentatio.

Vers. 35. à sanguine Abel iusti &c. Vide cap. 11. versu. 4.

In festo S. Iohan. Evang. Iohan. 31. à versu. 19.

ad. 24.

Quatenus Iohannes significat gratiam vide, verbo Gratia in in-
dice verborum.

Pp Vers.

In festis

Verf. 25. Sunt & alia multa &c. Scriptura vti solet hyperbole
Vide in indice verborum verbo Hyperbole.

¶ In festo Sanctorum Innoc. Mat. 2. à versu. 13. ad. 18.

Verf. 13. Ecce Angelus Domini &c. Vide in indice verborum
verbo Angelus.

Euge in Egyptum &c. Vide verbo, Afflicti & verbo, Persecutio.

Verf. 14. Consurgens accepit puerum & matrem eius nocte
&c. De hac Ioseph obedientia si agendum sit, Vide in indice
verborum verbo Obedientia.

Moses natus elegans forma, quando iussu Pharaonis, quidquid
masculini sexus nascebatur, poijciebatur; occultatus men-
sibus tribus, cuius parenti Deus per quietem promisit, nas-
citurum ex eo, qui filios Israel ex seruitute Egyptiaca libe-
raret, typus fuit Christus nunc occultati &c. p. 441
num. 66. 67. & 68. * Ferè concioni integræ ac eleganti sa-
tis est.

¶ In festo S. Thome Iohan. 10. à Versu. 11. ad. 16.

Fortè nonnulla ex his quæ habes in concione de Passione
Domini possint huic Euangelio accommodari, quatenus
in eo habemus bonum pastorem animam suam dare pro
ouibus suis.

Verf. 14. Cognosco oues meas & cognoscunt me meæ. Vide
pag. 273. num. 31.

DOMIN. INFRA OCTAVAM Natiuitatis Luc. 2. à Verf. 33. ad. 40.

Verf. 34. Benedixit illis Simeon. Vide in indice verborum
verbo Benedicere.

Verf. 35. Tuam ipsius animam pertransibit gladius &c. cur
Deus matrem suam voluerit vitam degere in tot ac tantis
afflictionibus. Vide in indice verborum verbo, Afflicti.

Verf.

Sanctorum.

Verf. 36. Processerat in diebus multis. Vide in indice verborum
verbo Senes.

Verf. 37. Quæ non discedebat de templo &c. Vide in indice
verborum verbo Orare.

Verf. 38. Confitebatur Domino. Vide in indice verborum ver-
bo Confessio.

Verf. 39. Vt perfecerunt omnia secundum legem Domini. Vi-
de in indice verborum verbo, Lex.

¶ In festo S. Syluestri. Vide in communi confessorum non
pontificum.

¶ In circuncisione Luc. 2. Versu. 21.

Euangelium hoc est omnium breuissimum, sit ergo & con-
cilio breuis. Nam hæc vtilior maximè in festis sollemnioribus
Vide pag. 552. num. 73.

Vocatus est nomen eius Iesus, &c. Forte nonnulla ex his quæ
habes in concione de passione Domini, poterunt huc ad-
duci. Præterea merito vocatur Iesus, id est Saluator, quo-
niam aditum hominibus patefecit ad salutem æternam, id
est, gloriam. pag. 299. num. 38. & pag. 318. num. 73. 76. 77.
& pag. 328. num. 91. & pag. 468. a num. 108.

Quoniam tanti Christus emit nobis hanc salutem videlicet
pretio sanguinis sui, ideo nobis tam exiguo pretio datur,
ob solum videlicet cursum ad eam salutem. pag. 476. n. 3. &
4. 5. 6. 7. 8. Cum tamen pro ea nullos non deberemus sustine-
re labores. p. 478. a. n. 6. ad. 10. sed pro dolor, multi eam pro
nihilò prodigunt. p. 493. n. 31. nunquam recuperaturi. ibi-
dem. num. 32. & 33.

Voluit circuncidi, vt obedientiæ hominibus illustre præbe-
ret exemplum. De obedientia, Vide multa eo verbo in indi-
ce verborum.

¶ In Epiphania Mat. cap. 2. à versu. 1. ad. 12.

Verf. 1. Venerunt Ierosolymam &c. Hoc Magorum iter typus
est peregrinationis iustorum in caelestem Ierusalem, cuius
illa terrestris erat typus. pag. 500. num. 41.

Multa ex his, quæ habetur in indice verborum verbo spes pos-

Pp 2 sent non

sent non inepte huic concioni accommodari.
 Vers. 2. Vbi est qui nat^o est rex Iudæor. Qua ratione Christus dicatur rex, colliges ex p. 57. n. 80. Vidimus stellam, & venimus, &c. De obedientia agi potest. Vide eo verbo in indice verborum.

Vers. 6. Qui regat populum meum Israel, id est, potissimum gentes in fidem conuertendas, quarum primitiæ erant hi Magi, vide p. 266. n. 19. &c.

Vers. 8. Renunciate mihi, id est, nuntiate simpliciter. Vide p. 320. n. 76. & p. 414. n. 20.

Vers. 9. Qui cum audissent regem, abierunt, &c. vsque dum in uenerunt puerum, &c.

Hic commode agi posset de perseverantia in inquirendo Deo, quousque inueniatur. De qua re habes multa in indice verborum verbo Perseuerantia.

Vers. 11. Obtulerunt ei munera, aurum, &c. tanquam pauperi. Et si quis recipiens pecunias ab aliquo, reddit ei benedictionem, quanto magis reddidisse putandus est Iesus Deus & homo his Magis. p. 542. n. 53.

DOM. INFRA EPIPH. LVC. 2. à versu. 42. ad versum. 53

Vers. 46. Inuenerunt illum in templo, &c. & vers. 49. In his, quæ patris mei sunt oportet me esse.

Nonnulla ex his quæ habes in communi Apostolorum, Pontificum, & Doctorum possunt ad hunc versum accommodari, quatenus Christus hæc ætate cepit gerere munus Apostoli missi à patre, & munus Pontificis & Doctoris.

Vers. 51. Erat subditus illis. Si agendum sit de obedientia. Vide eo verbo in indice verborum. Conseruabat verba hæc, &c. p. 73. n. 1. & p. 440. n. 64. & 65.

Vers. 53. Proficiebat gratia apud Deum & homines, id est, gratiosior erat, & peculiari affectu in dies magis amabatur. Vide p. 142. n. 32.

Nos ad Christi imitationem proficiamus vero sanctitatis augmento. Vide p. 178. n. 37.

DOM.

DOM. 2. INFRA EPIPHANIAM Ioh. 2. à versu. 1. ad. 11.

Vers. 1. Nuptiæ factæ sunt &c. Et erat mater Iesu ibi: vocatus est autem & Iesus &c.

Matrimonium ergò res est Sancta. Vide de hac re in indice verborum verbo, Matrimonium.

Vers. 6. Erant ibi lapidæ hydrix sex positæ secundum purificationem Iudæorum & cæt. Hoc loco dici possent nonnulla de excellentia legis nouæ supra legem veterem. Vide in indice verborum verbo lex.

DOM. 3. MATTH. 8. A VERSU. 1. Ad. 13.

Strepitus hic, & hic paralyticus typus esse dicatur peccatoris veniam suorum peccatorum procurantis media penitentia, habes multa verbo, Penitentia in indice verborum, quæ facile huic Euangelio accommodari possunt.

Vers. 10. Non inueni tantam fidem. Vide verbo Fides in indice verborum.

DOM. 4. MATTH. 8. A VERSU. 23. Ad 27.

Vers. 23. Ascendente eo (hoc est Christo) in naviculam, &c. ecce motus factus est in mari & cæt. Tractari apte hoc loco posset de sanctorum afflictionibus. De quare vide in indice verborum, verbo, Afflicti.

Vers. 25. Domine salua nos, perimus. Vide in indice verborum verbo, Orare.

Vers. 26. Quid timidi estis modicæ fidei. Vide verbo Fides.

PP 3

DOM.

Dominicæ & Feriæ

DOM. 5. MAT. 13. A VERS. 24.
Ad vers. 30.

Zizania, id est, homines pessimi non modo non impediunt, sed etiã occasio sunt; vt magis crescat triticum, id est, vrisancti. De qua re vide verbo Afflicti in indice verborum.

DOM. 6. MAT. 13. A VERS. 31. ad. 35.

Si granum synapis, dicatur esse fides. Vide verbo Fides in indice verborum.
Vers. 35. Vt impleretur &c. pag. 45. num. 58.

¶ *Septuagesima. Matth. 20. à vers. 1. ad. 16.*

Si denarium dicatur esse gloria cælestis, habes multa ad hanc rem verbo Gloria in indice verborum circa id *Conuentione facta ex denario. &c. id redde mercedem &c.* Merentur iusti suis bonis operibus. pag. 542. à n. 55.

Vers. 6. Circa vnde cinam &c. pag. 342. num. 113. & pag. 355 num. 122. &c. 123.

Vers. 8. Cùm serò autem factum esset &c. ibidem.

¶ *Sexagesima Luc. 8. à Vers. 4. ad. 15.*

Vers. 15. Eructum afferunt in patientia, id est, in perseverantia. De qua vide in indice verborum verbo Perseuerantia.

¶ *Quinquagesima Luc. 18. à Vers. 31. ad. 43.*

Vers. 31. Consummabuntur omnia, id est, fient. p. 295. nu. 31.

Vers. 32. Tradetur enim gentibus &c. Et tertia die resurget &c. vide in concionibus de passione & resurrectione Domini & in indice verborum verbo Afflicti.

Vers. 38. Clamauit, Iesu fili Dauid miserere mei & vers. 39. multo magis clamabat. Vide verbo Orare in indice verborum.

Vers. 41. Quid tibi vis faciam? Domine vt videã respice &c. quã facile obtineat peccator à Deo remissionem peccatorum vide

Quadragesimæ

Vide verbo Penitentia in indice verborum.
Vers. 42. Fides tua te saluum fecit. Vide verbo fides in indice verborum.

¶ *Feria Quarta Cinerum. Mat. 6. à vers. 16. ad. 20. & Ecclesiastica ceremoniam Cineris.*

Memento homo quia puluis es &c. Vide verbo Mors in indice verborum.

Vers. 17. Cum ieiunas, unge caput tuum &c. Latitia potissimum prouenit ab interna vnctione Spiritus sancti. p. 58. n. 82
Vers. 18. Reddet tibi. Significat iustos bonis suis operibus mereri p. 542. à num. 55.

Gloria commodissime passionibus redditur, cuiusmodi sunt ieiunium, vitæ austeritas. p. 96. n. 42. &c. quia non sunt condignæ tanto præmio. p. 476. à n. 3. ad. 8. & p. 478. à n. 6. ad. 10. à num. 75. ad. 79.

Reddet Deus mercedem etiam in hac vita. p. 428. num. 43.

¶ *Feria Quinta Matth. 8. à vers. 5. ad. 13. vide, Dom. 3. post Epiphaniam.*

¶ *Feria. 6. Mat. 5. à vers. 43. ad versum. 5. capit. 6.*

Vide. pag. 74. n. 3. & p. 490. num. 26. & p. 513. à vers. 1.
Vers. 48. estote perfecti. Potest tractari de feruore virtutum contra tepidos. De quibus vide verbo Tepidi in indice verborum.

Quadragesimæ

DOM. 1. MAT. 4. A VERS. 1. ad. 11.

Vers. 1. Ductus est ab spiritu. Vide in indice verborum verbo spiritus. Vt tentaretur à Diabolo. An Christus habuerit
Pp 4

Dominicæ & Feriæ

habuerit tentationes, fufe disputatur. pa. 137. num. 27.

Et quoniam iniuste tentatus fuit, iuste potens est aduersus Diabolum, ad auxiliandum alijs hominibus. pa. 107. num. 61. & 62.

De tentatione, vide verbo, Tentatio & verbo, Afflicti in indice verborum.

¶ Feria Secunda Matth. 25. à vers. 31. ad. 46.

Omnia quæ habes Dom. prima Aduentus, huc afferri possunt: Vers. 31. super sedem maiestatis suæ. Vide cap. 5. vers. 19.

¶ Feria. 3. Mat. 21. à vers. 10. ad. 17.

Vers. 13. Domus mea, domus orationis &c. vide verbo Orare in indice verborum.

Feria. 4. Mat. 20. à vers. 17. ad. 28. vide in quinquagesima.

Feria. 5. Mat. 1. versu. 24. Non sum missus nisi ad oues &c. pag. 109. num. 2.

¶ Feria. 6. Iob. 5. à versu. 1. ad. 15.

Vers. 3. Iacebat multitudo languentium &c. qui typus erant hominum peccatorum. Vide verbo Peccatū & peccator in indice verborum.

Vers. 4. Angelus descendebat. Vide verbo Angelus in indice verborum.

Et mouebatur aqua &c. Aqua fuit typus gratiæ Dei remittentis peccata ob facilitatem mediatorum, quibus Deus remittit illa. Vide verbo, pœnitentia in indice verborum.

¶ Sabbato Mat. 17. à Vers. 1. ad. 9. Vide Dom. sequenti.

DOM. 2. I B I D E M. V I D E V E R -
bo Gloria in indice verborum.

¶ Feria secunda Iob. 8. à vers. 21. ad. 29.

Vers. 21. In peccato vestro moriemini, vt Hesau. pag. 493. num. 32. & 33.

Vers. 23.

Quinquagesimæ.

Vers. 23. Vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo & vers. 26. hæc loquor in mundo. Vide in indice verborum verbo, Mundus.

Vers. 26. Multa habeo de vobis loqui, & iudicare, id est, condomnare. Vide verbo, iudicare in indice verborum.

¶ Feria Tertia Mat. 23. à vers. 1. ad. 12.

Vers. 2. super cathedram Moyfi sedentur scribæ & Pharisæi, omnia quæcumque dixerint vobis facite. vide verbo obedientia, in indice verborum, ac præcipue vide quæ habes. pag. 544. num. 57. vbi docemur obediendum esse prælati etiam sceleratis.

Secundum opera eorum nolite facere. Hoc loco agi potest de bono ac malo exemplo. De qua re vide in indice verborum, verbo Exemplum.

Vers. 10. Ne vocemini magistri &c. pag. 274. à num. 33.

¶ Feria Quarta Mat. 20. à vers. 17. ad. 28. Vide Dom. Quinquagesimæ.

Vers. 21. Dic vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram

patris &c. vide in indice verborum verbo Dextera.

Vers. 23. calicem quidem meum biberis. pag. 431. num. 47.

¶ Feria. 5. Luc. 16. à vers. 19. ad. 31.

DE diuite auaro & Epulone. Vide verbo auaritia & verbo

Gula in indice verborum.

Vide indice verborum, verbo Afflicti & verbo perseuerantia. Circa illud verbum versu. 20. Iacebat scilicet per multos dies, possunt desumi multa commoda huic Euangelio ex verbo Hospitalitas, in indice verborum.

Vers. 22. Factum est, vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis. Vide verbo Angelus in indice verborum. In finem Abrahamæ, quoniam nondum erat aperta ianua cæli. Vide. pag. 299. num. 38. & pag. 318. num. 73. 76. 77. & pag. 328. num. 91.

Cælo sibi proposito Lazarus contemnebat diuitis voluptates. pag. 443. num. 68. & c. & p. 478. à num. 6. ad. 10. Vide præterea multa in indice verborum verbo spes.

Circa id Mortuus est autem & diues, & sepultus est in inferno

Dominica & Feria.

ferno: Sunt qui vt alter Hefai primogenituram caelestem pro nihilo prodigunt, vt iste diues pro corporis voluptatibus adeo breuibus pag. 493. num. 31. . Nec vnquam recuperant, vt dicitur in hoc eodem Euangelio Illis verbis versus. 26. hi qui volunt hinc transire ad vos non possint & c. Vbi agi potest contra errorem Origenis de damnatis reuocandis aliquando ad vitam beatam. pag. 249. num. 74. Vers. 30. Penitentiam agent. Penitentia tempus praefinitur hac vita. Vide in indice verborum verbo Penitentia. Vnde pos sunt nonnulla de sumi apta huic Euangelio.

Vnum diuites saluari possint. Vide verbo Impossibile in indice verborum.

¶ Feria Sexta Mat. 21. a vers. 33. ad. 46.

Vers. 33. Plantauit vineam, & sepem circumdedit ei & c. Multo plura & maiora beneficia contulit Deus vineae nouae, id est, Ecclesiae; atque adeo exigit copiosiores fructus. pag. 494. num. 34. & p. 500. num. 49.

Peregrè profectus est & c. Ita Deus peregrè nunc est, quod attinet ad eos puniendos peccatores & iustos praemio afficiendos, vt tamen praesens sit, quod attinet ad eorum opera inspectanda. Quod si considerarent peccatores non tanta licentia peccarent, sed potius quamuis alia mala tolerarent, vt toleranti iusti id considerantes. pag. 448. num. 78.*

Cum tempus fructuum appropinquasset & c. Hoc in nobis est dies mortis. Vide verbo Mors in indice verborum.

Vers. 38. & 39. Filium, id est, Christum, etiam occiderent & c. Possunt quaedam his verbis accommodari ex his quae habes in concione de passione Domini.

¶ Sabbato Luc. 15. a vers. 12. ad. 32.

Huic Euangelio possunt non pauca accommodari eorum quae habes feria. 5. huius Domini.

Vers. 13. Dissipauit substantiam suam viuendo luxuriose & c. Vide in indice verborum verbo Peccatum & Peccator. Et quod peccata carnis impediunt maxime saluationem. pag. 476. num. 3.

Vers. 18. cum sequentibus. Vide in indice verborum verbo Peniten

Quadragesima.

Penitentia. In quo multa sunt his, quae hic dicuntur accommodatissima.

Vers. 22. Calceamenta in pedes eius. Pedes significant affectus pag. 489. num. 25.

Vers. 23. Manducemus, & epulemur. Hoc conuiuium typus est Eucharistiae. De qua, si quid hoc loco dicere velis. Vide in indice verborum verbo Eucharistia.

Vers. 25. Audiuit symphoniam & chorum & c. Caelestis vitae degustationes quaedam dantur iustis in hac vita. p. 428. n. 43

DOM. 3. L. V. C. III. A. V. E. R. S. 14. ad. 28.

Vers. 14. Illud erat murum. Typus est peccatoris nolentis accedere ad sacramentum penitentiae. Vide in indice verborum verbo Peccator. Peccatum, & Penitentia.

Vers. 19. Iudices vestri erunt, id est, ipsi damnabunt vos. Vide in indice verborum verbo Iudicare.

¶ Feria Quarta Mat. 11. a Vers. 1. ad. 20.

Paralyticus iste typus est peccatoris penitentis. Vide in indice verborum verbo Peccator & Peccatum, & verbo Penitentia. Deque eadem re agi potest in versibus sequentibus huius Evangelij.

¶ Feria Sexta Iob. 4. a Vers. 5. ad. 42.

Vers. 17. & 18. Si forte libeat non nihil dicere de matrimonio Vide eo verbo in indice verborum & quo modo peccata carnis impediunt maxime saluationem pag. 476. num. 3.

Vers. 19. Video quia propheta es. Et vers. 20. Dicitis quia Ierosolymis est locus & c. & vers. 21. Crede mihi, quia venit hora. In his & multis alijs locis particula, Quia, non reddit causam. Vide in indice verborum verbo Quia.

Vers. 34. cibus meus est, vt faciam voluntatem patris. Tota hominis perfectio in eo consistit. p. 551. nu. 71.

Sabbato

Dominicæ & feriz

¶ *Sabbato Ioh. 8. a vers. 1. ad. 17.*

Verf. 11. Neque ego te condemnabo, vade in pace. Quam facile Christus peccata remittat. Vide in indice verborum verbo, Penitentia.

DOM. 4. IOHAN. 6. A VERSI.

Ad. 15.

EX his quæ habes verbo Eucharistia in indice verborum possent nonnulla huic Evangelio accommodari.

Verf. 12. Collegerunt, quæ superauerunt fragmenta, Audiui insignem quemdam concionatorem, qui cum hos panes fractos, dixisset typum esse verbi Dei, quod concionatores populo committunt; subiunxit, non debere graue videri concionatoribus, si supersint aliqua ex his, quæ iam ipsi meditari fuerant, populo exponenda. Nam conciones præfixo ac iusto temporis spatio longiores, non sunt probandæ. Vide in indice verborum verbo, Concio.

¶ *Feria. 6. Ioh. 11. a vers. 1. ad. 45.*

Possent huic Evangelio accommodari quædam ex his quæ habes in indice verborum verbo, Peccator, cuius typus fuit Lazarus. Et verbo Peccatum, cuius typus fuit mors & sepulchrum fatidum Lazari. Possent etiam quædam dici, ex his quæ habes in eodem indice verbo, Mors. Et quædam de resurrectione, ex his, quæ habes in Evangelio Resurrectionis.

Mortem sancti vt lagarus non comedunt, sed gustant. pag. 94. num. 37.

¶ *Sabbato Ioh. 8. a vers. 12. ad. 20.*

Verf. 15. Vos secundum carnem (id est, speciem externam) iudicatis. Vide. pag. 315. num. 66.

Dom. in passione. Feria. 2. Ioh. 7. modicum &c. pag. 120. nu. 20. & 21. & pag. 129. num. 10.*

¶ *Feria. 3. Ioh. 7. a vers. 1. ad. 13.*

Verf. 7. Mundus me odit. Vide in indice verborum verbo Mundus.

Feria.

Quadragesimæ.

¶ *Feria. 4. Ioh. 10. a vers. 22. ad. 38.*

Verf. 27. Ego cognosco eas (oues meas) Vide in indice verborum verbo Scire.

¶ *Feria. 5. Luc. 7. a vers. 36. ad. 50.*

Peccata carnis impediunt maxime saluationem. p. 476. num. 3. Multa ex his quæ habes verbo Peccator & verbo Penitentia & verbo Peccatum in indice verborum possunt huic Evangelio accommodari.

Verf. 38. Vnguento vngabar. Vide in indice verborum; verbo vnguentum.

Verf. 47. Quoniam non reddit causam. Vide in indice verborum verbo, Quia.

¶ *Feria. 6. Ioh. 11. a vers. 47. ad. 54.*

Verf. 50. Expedi, vt vnus moriatur &c. Vide in Evangelio de passione Domini.

¶ *Sabbato Ioh. 12. a vers. 10. ad. 36.*

Verf. 19. Ecce mundus totus post eum abiit. Vide in indice verborum verbo Mundus.

Verf. 31. Nunc iudicium est mundi. Vide in indice verborum verbo Iudicare.

Verf. 32. Si exaltatus fuero &c. omnia traham ad me ipsum. Vide. pag. 20. num. 3. & in Evangelio de passione.

Verf. 35. Ambulate dum lucem haberis, vt non tenebræ vos comprehendant. Penitentia tempus præfinitur hac vita. p. 120. num. 20. & 21. & pag. 129. num. 10.*

Domin. in Ramis. Vna ex causis, cur voluerunt Iudei Christum regem creare, forte fuit, quod esset speciosus præfilijs hominum; pulchritudo enim digna est imperio. pag. 441. n. 66

¶ *Feria. 5. a versu. 1. ad. 15.*

Si agendum sit de Eucharistia institutione. Vide in indice verborum verbo Eucharistia.

¶ *Feria. 6. de passione Domini.*

Aperuit nobis cælum mors Christi. pa. 299. num. 38. idque significatum fuit in scissione veli ipsius templi. Ibidem.

Non po-

Dominicæ & feriæ

- Non potuimus hæreditatem cælestem consequi nisi morte Christi testatoris intercedente. p. 318. n. 73. p. 328. num. 91.
- Vehementer Christus passionem perhorruit. p. 148. n. 10. & c.
- Quam difficilis fuerit Iudz penitentia, colligi optime potest ex. p. 166. a. n. 17. per multos, & maxime a. n. 28. per multos.*
- Christus sponte sua Spiritu sancto & sanctitate spiritus sui eum ad id mouente, se morti obtulit, vt suo sanguine peccata nostra dilueret non sua; & patri persolueret, quod nos debebamus; pag. 315. num. 67.
- Ne sancti quidem, qui in veteri testamento fuerunt, salutem sine passione Christi consequi potuerunt. pa. 319. num. 74.
- Sacrificijs veteris legis præfigurabatur passio Christi. p. 319. n. 74. 76. 77. & p. 328. n. 91. & sequentibus.*
- Sanguis & aqua ex latere Domini fluentes, duo maxima sacramenta significant, baptismum & eucharistiam. p. 332. n. 97.
- Lana coccinea carne Christi significat, per se quidè candida sed sanguine passionis rubricatam. pag. 332. num. 97.
- Sanguine suo mundauit, mundatque quotidie Christus cælum, quod est peccatis hominum pollutum, quodam modo. pag. 337. a. num. 106.
- Christus voluit omnes actiones; & passiones suas quasi pendere, vt non ante, nobis redemptionem inuenirent, quam cum eius morte coniungeretur. p. 361. num. 115.
- Passio Christi causa salutis & redemptionis nostræ fuit, sed causa vniuersalis, quæ nihil efficit, nisi particulares causæ adhibeantur. p. 361. num. 116.
- Abraham offerebat filium suum Isaac, sed Deus pater obtulit suum: ille tanquam minus perfectus artifex in opere suo inscribere debuit *Faciebat*, hic inscribere potuit, *fecit*. Vide Plinium in præfatione prope finem. Et vide in his commentarijs pagin. 43 c. numer. 47. Similiter dici potest, *Isaac offerebat se sed Christus obtulit se, ille faciebat, hic fecit*. Ibi dem & num. 48.
- Aries occisus ab Abrahamo typus fuit Christi, ratione humanæ naturæ occidendi: Isaac autem tunc dimissus, typus fuit Christi, qui ratione diuinitatis exers passionis fuit. pa. 433. num. 51.
- Deus accepit Abraham in exemplum ad suum filium morti traden

Quadragesimæ.

- tradendum ibidem.*
- Imitatio passionis Christi omnibus rebus anteponenda. pag. 445. num. 72.
- Non possumus à morte eripi, nisi per passionem, & sanguinem Christi: cuius rei typus præcelsit in liberatione Hebræorum sanguine agnorum, quo illorum postes inuicti sunt. pag. 449. num. 79.
- Cum posset non mori, & incolumitate atque immortalitate corporis gaudere, voluit tamen mori. p. 478. nu. 7. & sequentibus. Idque propter gloriam Dei, & sanctitatem hominū, quæ gaudiū Christi dicitur, adeo ea gaudebat ibi. n. 8.
- Christus reliquit in passione sua potentias suas, vt agerent & paterentur secundum propriam naturam, ita vt ex ratione nihil in sensum redundaret consolationis aut gaudij, quem admodum redundabat in martyribus. pag. 479. n. 8. 9. & 10.
- Quo modo intelligendum sit fuisse ab Angelo confortatum. ibidem.
- Per sanguinem Christi à peccatis emundamur, cælum ingredimur. p. 503. n. 46. Melius loquitur quam Abel, quia multo melius manet in memoria Dei, vt per eum peccata remittat, & in maiori gloria est apud Deum, plurisque ab illo fit quam Abel, & melius loquitur, quia Abel per sanguinē suū petit vindictam, ac Christi sanguis veniam. n. 47. & 48.
- Imitabimur Christi passionem, si vitam agamus tanquam peregrini & in peregrinatione non queramus honorem, sed impropria. pag. 539. num. 50.
- In resurrectione.*
- In resurrectione Christus consummatus, ac perfectus fuit p. 96. num. 42. & sequentibus. pag. 152. num. 18.
- In ea elucet bonitas, misericordia, sapientia, & potentia Dei vt in passione iustitia. pag. 99. num. 46.
- Oratione suā resurrectionē obtinuit à patre. p. 149. n. 13. & c.*
- Inter alia maximè tradebatur olim catechumenis resurrectionis doctrina vt spe resurrectionis omnibus periculis libenter se pro Christo exponerent. pag. 160. num. 7.
- Isaac quodam modo mortuus, si parētis spectetur deliberatio quasi resuscitatus ab eo acceptus fuit. Et ita fuit typus resurrectionis. pag. 433. num. 52. cum præcedentibus.

Ante

Dominicæ

Ante diem extremi iudicij, non nisi vnus, aut alter, aut saltē pauci contūmātur beatitudine etiā corporis. p. 468. a. n. 108
Qui cum Christo surrexisset dicuntur Matth. 27. ad vitam immortalem surrexisset sensere Orig. Epiph. Ambr. p. 471. n. 113
sed Aug. S. Thomas & alij contradicunt. pag. 474. num. 118.
Sancti mortem non comederunt, sed gustarunt, quia cito resurgent. pag. 94. nu. 37. §. Aquila mortua, renascens ex suis reliquijs, manu ducit nos ad intelligendū mysterium resurrectionis. Vide in indice verborū verbo Aquila.

DOM. 2. POST RESVR. VIDE
Supra in festo Sancti Thomæ Cantuariensis.

DOM. 3. IOH. 16. A VERS. 16. A D. 22.

Vers. 20. Plorabitis & flebitis vos, mundus autem gaudebit, sed & c. Vide in indice verborum verbo Afflicti, & verbo Gloria, & verbo Mundus.

Dom. 5. Iohan. 16. vers. 26. Vtrum Christus ore proprie nunc in celo. pag. 240. num. 75.*

IN ASCENSINE,
vide verbo Gloria.

Christus penetravit calos, quasi pontifex sancta sanctorum vt nobis omnia bona impetret. p. 136. n. 22. ad. 32. & p. 195. n. 65. p. 235. n. 67. p. 238. n. 17. 72. 74. p. 259. n. 71. & p. 349. a. n. 124.* & p. 313. n. 64. & p. 334. num. 114

Sicut pontifex per primum tabernaculum, calcans illud, transibat in sancta sanctorum, seu in secundum tabernaculum ita Christus, corpus suum calcando, introiuit in celum. pag. 309. a. n. 56. ad. 59. sed præcipue n. 58.

Adire possumus ad eum libera quadam audacia. pag. 141. n. 30. sed non absque debita reuerentia. ibidem. num. 31.

Nihil vnquam petijt, quod non impetrauerit. pag. 150. nu. 14.
Christo celum ingresso; possessionem caltriam habemus. p. 194. num. 64.

Christus quo modo nunc interpellet pro nobis in celo, & an oratione proprie dicta. pag. 240. num. 75.*

Facta

Post Resurrectionem.

Facta expiatione peccatorū celū ingreditur, vt appareat vultui Dei pro nobis, cuius rei typus fuit summus pōtifex qui in festo expiationis introiuit in sancta sanctorū. p. 256. n. 3.
Munus gerit mediatoris testamenti, quoniam effecit vt nos consequamur quod in testamento promittitur. p. 318. n. 73.
In sempiternum sedebit in dextera Dei, nunquam illam sedis dignitatem amissurus, nunquam verum poenis afficiendus.
Diciturq; sedere, quo significetur eius dominium. pag. 379. num. 50.

Ibi tempus illud expectat, quo illi, qui nūc aduersus se pugnat, conterantur, quod in die iudicij fiet. p. 380. n. 51. & 52.

Christo, redemptione reperta, in celum ascendere, nos etiam fiduciam habemus introeundi in caelestem illam beatitudinem. p. 382. n. 55. & 56.

Per velamen, illud scindendo, id est, patiendo, Christus celū ingressus est, & ceteri, qui vilo tempore ingredientur, sic etiam ingressuri sunt. p. 383. n. 57. 58.

Ne patiamur hanc spem introeundi nos in celum, cadere aut declinare. p. 385. n. 59. & 60.

Passione sua tantum honorem consecutus est, vt in dextera Dei sedeat. Idque nos mouere debet, vt nihil afflictionis timeamus. p. 478. a. n. 6. ad. 10.

IN FESTO PENTECOSTES.

Quemadmodum Spiritus sanctus faciat nos postulare gemitibus inenarrabilibus. p. 245. n. 82.

In id Iohan. 14. vers. 26. ille vos docebit, & c. p. 274. a. n. 33.

IN FESTO TRINITATIS.

Vide in indice verborum verbo Trinitas.

Si agendum sit de æterna filij generatione, conducit expositio illorum verborum, Filius meus es tu, & c. pag. 31. n. 26.

Sermo diuinus maximè de Trinitatis occultissimo mysterio, non admittit fidei, non vtiliter percipitur, sed nocet potius. p. 126. n. 6.

De Trinitate maximè grandis sermo & in interpretabilis ad dicendum, pag. 153. num. 18. & sequentibus argumento sumpto à minori ad maius.

Q9 In festo

Dominicæ

In festo corporis Christi.

Quædam huic festo accommodari possunt quæ habes in festo Trinitatis.

DOMINICÆ POST PENTEC.

DOM. 1. LVC. 6. A. VER. S. 36. A. D. 42.

Vers. 36. effote misericordes. Vide in indice verborum verbo Hospitalitas.

Dom. 2. Vide in indice verborum verbo Eucharistia.

Dom. 3. Luc. 15. vers. 6. Inveni ouem &c. p. 105. n. 57.*

Dom. 4. Luc. 5. à vers. 1. ad. 11.

Vers. 5. In verbo tuo, id est, imperio tuo. p. 25. num. 14.

Dom. 5. Matt. 5. à vers. 21. ad. 25.

Vers. 21. Nisi abundauerit iustitia vestra, id est, sanctitas vestra. Vide in indice verborum verbo Iustitia.

Vers. 22. & 23. Reus erit iudicio, id est, damnatione. Vide in indice verborum verbo Iudicare.

Dom. 6. Vide Dominicam tertiam post epiphaniam.

Dom. 10. Luc. 18. à vers. 9. ad. 14. Vide in indice verborum verbo Orare.

Dom. 12. Luc. 10. à vers. 23. ad. 37.

Vers. 34. *Infundens oleum & vinum.* Ipse per se infudit quanta bonitas & benignitas, p. 27. num. 18.*

Dom. 15. Luc. 7. à vers. 11. ad. 16. Si agendum sit de morte vide in indice verborum verbo Mors.

Dom. 19. Vide in indice verborum verbo Eucharistia.

DOM. 24. POST PENTEC.

In hoc Evangelio sermo est de Antichristo, & utrum eius sæculum proximum nobis sit, an longè ab sit vide. p. 353. n. 113. ad. num. 123.

Electis, qui tempore Antichristi acerrimè pugnabunt, & multis modis ab eo affligentur, expectantibus se in salutem Christus apparebit. pag. 352. num. 30. & 31.

Qui expectant alium Christum, quam eum, qui iam venit, incident in Antichristum. pag. 332. num. 34. & p. 333. n. 36.

Com-

Post pentecosten.

Commune sanctorum.

Vide in festo omnium sanctorum.

Commune Apostolorum, Pontificum & Doctorum.

Ministerium suum impleuerunt exemplo Christi Apostoli, Doctorisque summi. p. 110. num. 4.

Nonnunquam quidam ita vocantur à Deo ad proximorum salutem procurandam, ut peccent mortaliter, nisi vocationi obtemperent. pag. 443. num. 70.*

Ad eiusmodi munera etas est expectanda natura & sapientia, & opportunitas. ibidem, nu. 71.

Quisque debet manus Doctoris quodammodo gerere, procedendo quantum in se fuerit, ne quis desit gratiæ Dei. pag. 491. num. 28.

Ne ita contemplationi dediti simus, ut actionis in proximi utilitatem obliuiscamur. pag. 542. num. 53. 54. 55.

Debent in omnibus benè conuersari. pag. 548. nu. 64. nec modo coram externis & extraneis, sed etiam domesticis & familiaribus. Ibidem.

In omnibus ad orationem recurrant, etiam in rebus minoris momenti, facile mobiles ab spiritu diuino, ut nubes ab aere. pag. 549. num. 67.

Ad eos spectat curare non modo salutem ut cuiusque sed etiam perfectam hominum sanctitatem, parare, videlicet Domino plebem perfectam. pag. 551. num. 70.

Sint breues eorum sermones; hinc enim si boni, audius audiuntur, si mali parùm grauant. p. 552. num. 73. sint etiam humiles. Ibidem ex Anselmo.

Commune Apostolorum & Evangelistarum ac discipulorum Christi, qui cum ipso coram, versati sunt, eumque viderunt, & audierunt.

Ut Christus aderat adiutor illis, sic & adest nobis, & adfuit, adespique omnibus. pag. 530. num. 32. & 34.*

Ecclesia primitiua quàm sancta fuerit, quantumque ab illa sanctitate deliquerit. p. 272. à num. 30.

Commune Martyrum.

Vide verbo Afflicti & verbo Tentatio in indice verborum.

Et verbo Mors. Ex quibus verbis facile erit multa desumere ad quosuis martyres accommodata.

Melius est affligi cum sanctis, ut æterna requie fruamur,

Q. 2

quam

Commune

quam temporalis peccati habere iucunditatem postea vero
pœna æterna torqueri. pag. 443. num. 68. ad. 76.
Cum agitur de martyribus, qui se ipsos occiderunt. Vide. pag.
456. num. 89. & 90. & pag. 473. num. 86.

Commune sanctorum sacerdotum. Vide in indice verborum, verbo
Sacerdos.

Commune Pontificum, seu prælatorum.

Quanti periculi munus id sit. pag. 544. num. 57. & 58.
Infelices, & miseri, qui semetipsos ad alios regendos præcipi-
tant. n. 58.
Omnium, quos regis mulierum, puerorum, atque virorum tu
rationem reddurus es. ibidem.
Miratur Chrysostomus, si potest saluari aliquis Rectorum,
ibidem.
Etiam, qui necessitate compelluntur regere alios, in periculū
sæpe negligentis regiminis ventunt. ibidem.
Bonæ prælati gemunt, quando vident esse inobedientes ipso-
rum subditos. pag. 545. num. 59. At quando vident eos esse
obedientes, gaudent, vt agricolæ videntes fructum in ar-
bore, in cuius cultu laborarunt. ibidem.
Cum prælati vident subditum inobedientem, non tam præci-
piunt quod ei conducit, quam quod arridet. ibidem.
Vnde ex hac inani, & apparenti obedientia non est cur subdi-
tus mercedem speret. ibidem.
Quod chorus sine Choriphæo, exercitus sine duce, navis sine
gubernatore, grex sine pastore, id nos sumus sine præpo-
sito. num. 60.
Prælati subditum inobedientem frœnent, vt medici ægrotos,
non tam pœnis inflictis, quam gemitibus, & lachrymis, nu-
61. qui gemitus si non corripit illum, sæpe inuocat contra
ipsam, seu eriore[m] Dei vindictam, ibidem.

Commune

Sanctorum.

Commune virorum religiosorum, vel faminarum.

Vide in indice verborum, verbo Religio.
Commune virginum.

Tætatio diuturna solet ex merita homini comparare, quæ alijs
martyrium. Nam quod deest acerbitati doloris, mora longi
temporis compensatur. p. 457. num. 104. Vide in indice ver-
borum verbo Mortificatio.

Commune faminarum Sanctorum.

Harum exemplis pudor viris excitandus est, ne magis pusilla-
nimit videri velint, quam famina. Hoc argumento vterur
Paul. pag. 423. num. 35.

PROPRIA SANCTORVM.

Ad hæc delumi possunt multa ex his quæ diximus in commu-
nibus.

Sed quædam præterea occurrunt specialiora.

IANVARIVS.

In conversione D. Pauli, in id. Domine quid me vis facere.

Cæpit Paulus à summa perfectione, quæ in perfectis reperi-
tur: quæ consistit in faciendo voluntatem Dei. p. 151. n. 7.

Vide etiam in indice verborum verbo Obedientia.

FEBRUARIVS.

In festo sancti Matthiæ, si agendum sit de Iudæ reprobatione
habet locum de eare selectum in Euangelio de passione
Domini.

Iudæ ipse meruit deseri ac maledici à Christo & comburi igne
infernæ. pag. 179. num. 38.

Metuere debent similem exitum, qui videt se remisisse de pri-
stinæ sanctitatis feruore. pag. 179. num. 39.

Præterea vide in festo S. Francisci quarto die Octobris, est
enim idem Euangelium,

Commune

MARTIVS.

In festo Incarnationis siue annuntiationis. De fine Incarnationis, deque medio ad eum finem consequendum. pag. 369. a. num. 31. ad. 37. & num. 46. & 47. a eo mysterio omnes diuinae perfectiones refulserunt. pag. 541. num. 52.

In id Ave gratia plena, vide in indice verborum verbo Gratia.

VNLVS.

In festo sanctorum Petri & Pauli. In id super hanc petram aedificabo & c. Christus est huius domus architectus. p. m. n. 5. & 6. Hic die potest etiam tractari de Ecclesia. Vide eo verbo in indice verborum. Et de fide vide verbo Fides.

AVGVSTVS.

In transfiguratione. Christus cum posset incoelum ire, etque mortalitate corporis gaudere, voluit tamen mortalis esse & mori. pag. 478. num. 67. 89. 10.

In Assumptione. In id optima partem & c. Ne ita dediti simus contemplationi, vsuque necessarii aut vtilis proximis obliuiscamur. pag. 543. num. 51. & 54. & 55.

In decollatione S. Ioh. Bapt. Vide in indice verborum verbo Afflicti, & verbo Tentatio. In id proprium mandatum. Vide in indice verborum verbo Iuramentum.

SEPTEMBER.

Dedicatio S. Michaelis. Vide in indice verborum verbo Angelus.

Michaeli Angelorum & Archangelorum in principio. pag. 712. num. 107.

Seraphim qui sint. pag. 66. num. 97.

OCTOBER.

In festo S. Francisci.

In id

Sanctorum.

In id confiteor tibi & c. Vide pag. 541. num. 51. In id discite a me, quia mitis sum & humilis. pag. 332. num. 97. & pag. 477. a. num. 5. ad. 9.

NOVEMBER.

Festum omnium sanctorum. Vide verborum indicem verbo Sancti.

In id aperiens os suum. pag. 8. num. 13. 14. 15. Nunc etiam loquitur nobis. pag. 507. num. 52.

Fide tamquam fundamento innixi, res praeclaras gessere sancti. Vide fere totum caput vndecimum. Et iuxta fidem defuncti sunt non acceptis re promissionibus, sed a longe eas aspicientes & c. Per fidem deuicerunt regna, operati sunt in istitiam & cetera. Alij hoc, alij illud operati sunt. Caput istud vndecimum integre concioni, eique grauissimae materiae praebet: vt enim eo capite Paulus, sic Ecclesia hodierna die viros ac feminas omni virtutum genere excellentes nobis proponit, vt quasi exercitu quodam seu castrorum acie ornata (vt dicitur in canticis) hominum corda expugnet, ac Deo seruire quasi cogat, quos singulorum sanctorum singula festa solemnia, & exempla expugnare non potuerunt. Sed quae eo capite vndecimo dicuntur, concioni huic sibi haud miserent, si concionator praeter historiam, comparet etiam sibi allegoriam, & tropologiam quod facile erit: ideoque a me praetermittitur, si posuero tamen sapientem in via. Quod Paulus ait, extinxerunt impetum ignis, iuxta historiam intelligitur de Azaria & socijs eius; at allegoricè de Laurentio & similibus sanctis noui testamenti, & iuxta tropologiam de virginibus, & alijs continentibus, qui concupiscentiae ignes ardentiores superarunt.

Tot ergo sanctorum exemplis, qui res magnas gesserunt, & durissima quaeque generose pertulerunt; nos ad similia pro uocemur toto cap. 12. quod incipit a pag. 474.

Sancti, dictis & factis testati sunt, nihil esse tam durum, quod causa fidei & religionis Christianae, ac beatitudinis eius promissa non sit suscipiendum. pag. 475. num. primo & ideo uocantur testes ibidem.

